UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„BOGDAN PETRICEICU-HASDEU”

Conferința științifică internațională

FILOLOGIA MODERNĂ:
REALIZĂRI ȘI PERSPECTIVE ÎN CONTEXT EUROPEAN

Constantin Stere: 160 de ani de la naștere

* * * * * * * * * *
* * * * * * * * *

Editura USM
Chișinău • 2025

FILOLOGIA MODERNĂ: REALIZĂRI ȘI PERSPECTIVE ÎN CONTEXT EUROPEAN
Constantin Stere: 160 de ani de la naștere
ediția a XIV-a

CZU: 80/82(082)

Lucrarea a fost recomandată pentru tipar de Consiliul științific al Universității de Stat din Moldova, procesul-verbal nr. 12 din 05.11.2025.

Coordonatori: dr. Oxana GHERMAN
dr. hab. Eugenia MINCU

Recenzenți științifici: dr. hab. Ion PLĂMĂDEALĂ,
dr. hab. Angela SAVIN-ZGARDAN

Lucrarea a fost elaborată în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică", Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu" al USM.

**DESCRIEREA CIP A CAMEREI NAŢIONALE A CĂRŢII
DIN REPUBLICA MOLDOVA**

„Filologia modernă: realizări şi perspective în context european", conferinţă ştiinţifică internaţională (19; 2025; Chişinău). Conferința științifică internațională „Filologia modernă: realizări şi perspective în context european": *Constantin Stere*: *160 de ani de la naştere*, Ediţia a 19-a : Culegere de articole ştiinţifice, Chişinău, 2-3 octombrie 2025 / coordonatori: Oxana Gherman, Eugenia Mincu. – Chişinău: Editura USM, 2025. – 355 p.: fig. color, tab.

Antetit.: Universitatea de Stat din Moldova, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu Hasdeu". – Texte: lb. rom., engl., fr. – Rez. paral.: lb. rom., engl. – Referinţe bibliogr. la sfârşitul art. – 50 ex.

ISBN 978-9975-62-927-0.

80/81+821.09(082)=135.1=111=133.1

F 55

Procesare computerizată: Galina PRODAN

Materialele publicate în acest volum reflectă punctul de vedere al autorilor. Responsabilitatea pentru conținutul fiecărui articol aparține în exclusivitate semnatarului.

© Universitatea de Stat din Moldova,
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu",
Editura USM, 2025

COMITETUL DE ORGANIZARE:

Președinte:

Conf. univ., dr. hab. Nina CORCINSCHI, director al Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM

Membri:

Conf. cerc., dr. Galina ANIȚOI, secretar științific al Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM

Dr. Oxana GHERMAN, șef al Centrului de Literatură și Folclor al Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM

Dr. Ecaterina BRĂGUȚĂ, șef al Centrului de Lingvistică și Terminologie al Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM

Conf. univ., dr. Oxana CHIRA, Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți

COMITETUL ȘTIINȚIFIC:

Prof. univ., dr. Igor ȘAROV, rector al Universității de Stat din Moldova. ORCID: https://orcid.org/0009-0008-5349-2332

Prof. univ., dr. hab. Georgeta STEPANOV, prorector pentru activitate științifică, Universitatea de Stat din Moldova. ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9002-5743

Conf. univ., dr. hab. Nina CORCINSCHI, director al Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM, Republica Moldova. ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4903-4477

Conf. univ., dr. hab. Gheorghe COJOCARU, director al Institutului de Istorie al USM. ORCID: https://orcid.org/0009-0007-2997-9274

Prof. univ., dr. Rodica ZAFIU, președinta Secției de Filologie și Literatură a Academiei Române. ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9976-6668

Conf. univ., dr. hab. Florin ABRAHAM, director al Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, București. ORCID: https://orcid.org/0009-0002-2880-103X

Conf. univ., dr. Nicolae LEAHU, Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți, Republica Moldova. ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1818-144X

CS I, dr. Gabriela HAJA, director al Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, România. ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3845-8215

CS I, dr. hab. Grațiela BENGA-ȚUȚUIANU, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu” al Academiei Române – Filiala Timișoara, România. ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9009-6226

Prof. univ., dr. Bogdan CREȚU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România. ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2727-4605

CS I, dr. Adrian TUDURACHI, director al Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca, România. ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7595-9289

Prof. univ., dr. Lucian CHIȘU, director al Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române, București, România. ORCID: https://orcid.org/0009-0007-9326-3625

Conf. univ., dr. Adina DRAGOMIRESCU, director al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” al Academiei Române, București, România. ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4062- 0496

Conf. univ., dr. Oxana CHIRA, Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți. ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5296-4931

CUPRINS

PREFAȚĂ 9

COMUNICĂRI ÎN PLEN.
Constantin Stere: *moștenirea politică, istorică și literară*

Alexandru BURLACU. *Constantin Stere – modelul romanului basarabean* 11

Vlad CARAMAN. *Opera lui Constantin Stere în Basarabia*: *parcurs exegetic* 22

Dorina ROTARI. *Creația lui Constantin Stere*: *lecturi critice și revalorizări estetice* 30

Jean-Jacques WUNENBURGER. *Langage oral et rythmo-mimétisme dans l'anthropologie linguistique de Marcel Jousse* (*1886-1961*). *Enjeux théorique, pédagogue et philosophique* 37

Klaus BOCHMANN. *Drumurile sinuoase ale lingvisticii sovietice. Aspecte ale sociolingvisticii actuale în oglinda istoriei* 44

SECȚIUNEA I.
Literatura carcerală. Martiri și disidenți ai literaturii

Camelia DINU. *Geografii carcerale și etica observației în „Insula Sahalin" de A. P. Cehov* 52

Daniel CRISTEA-ENACHE. *Posteritatea unui fost deținut politic*: *Ion D. Sîrbu* 67

Alexandra-Oana SAFTA. *Memoria voluntară*: *exilul în memorialistica și ficțiunea lui Norman Manea* 73

Felicia CENUȘĂ. *Explorarea filonului autobiografic în romanul „Povestea Vulturului” de Nicolai Costenco* 86

Inga SOROCEAN. *Memoria recluziunii*: *mutațiile identitare ale exilatului Nicolai Costenco* 95

SECȚIUNEA II.

Canon regional, canon transnațional: arheologii literare în contemporaneitate

Delia BADEA. *Între condei și computer. Explorări digitale ale unor texte necanonice* 104

Graţiela BENGA-ŢUŢUIANU. *Orașul ca scenă a lumii*: *Timișoara în memorialistica marginal*(*izat*)*ă* 116

Olesea GÎRLEA. *Imaginea străinului și a străinătății în viziunea scriitorilor români călători* 131

Tatiana BOTNARU. *Circulația unui subiect baladesc inedit depistat în Transcarpatia* 143

SECȚIUNEA III.

Identitate estetică și literaritate în discursul critic actual

Ion PLĂMĂDEALĂ. *Reabilitarea dimensiunii etice a lecturii*: *perspectiva lui Nie Zhenzhao* 155

Sergiu COGUT. *Frontiera ca marcă existențială distinctă și vitregiile istoriei recente în romanul „Satul de graniță” de Alexandru Șchendrea* 164

Nadejda IVANOV. *Dincolo de iubire*: *agresivitatea și autoagresivitatea în poezia contemporană din Basarabia* 175

Silvia LUPAN. *Poezia lui Vasile Romanciuc în exegeza literară* (*II*) 183

Roxana Mihaela IORGULESCU BANDRABUR. *Ezoteric – exoteric în basmul românesc*: *lecturi simbolice și funcții formative în epoca digitală* 189

Ștefan SUSAI. *Alexandru Robot. Particularități ale discursului publicistic* 198

Valentina LIPCAN. *Literatură și medicină: contribuții la cercetarea holistică a lumii* 206

SECȚIUNEA IV.
Lexicologie, lexicografie, semantică și terminologie

Aura LOVIN (COMORAȘU). *Valențe etnolingvistice ale frazeologiei termenului „râie"* 217

Eugenia MINCU, Dorina MACOVEI. *Terminologia botanică: etimologie, metaforizare și funcționalitate* 226

Aliona ZGARDAN-CRUDU. *Importanța cunoștințelor despre dinamica, norma și uzul limbii române pentru formarea competenței de comunicare* 238

Livia CARUNTU-CARAMAN. *Englezisme cu rădăcini de origine latină și romanică: asocieri* 246

SECȚIUNEA V.
Perspective clasice și moderne în studiul istoriei limbii, dialectologiei, onomasticii și sociolingvisticii

Viorel PÂSLARU. *Argumentul limbii daco-romane al Lidiei Novac și semnificația lui* 261

Angela SAVIN-ZGARDAN. *Caracterul motivațional al cuvintelor și unităților polilexicale stabile. Noțiuni generale* 380

SECȚIUNEA VI.
Lingvistică pragmatică și lingvistică computațională

Viorica MOLEA. *Elemente ale oralității în epoca globalizării și a digitalizării: perspective cognitiv-stilistice* 286

Alexandru COSMESCU. *Descrierea ca act de vorbire*: *repere pentru o analiză pragmatică a descrierii orale* 296

Elena VARZARI. *Marcatorii discursivi în organizarea scrierii academice a studenților* 312

Elena UNGUREANU. *Dincolo de hypertext*: *textul generat de IA* 320

Viorica LIFARI. *Metafora conceptuală „norocul ca destin" în limba română* 329

Galina PETREA. *Teoria cadrelor – optică de analiză a discursului politic* 341

PREFAȚĂ

Volumul cuprinde materialele Conferinței științifice internaționale *Filologia modernă: realizări și perspective în context european*, ediția a XIX-a, cu genericul *Constantin Stere: 160 de ani de la naștere*, organizată la Chișinău, în perioada 2-3 octombrie 2025, de Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu" al Universității de Stat din Moldova, în parteneriat cu Secția de Filologie și Literatură a Academiei Române, București, Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului din București, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu" al Academiei Române, din București, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" al Academiei Române, din București, Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Filiala Iași, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu" al Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu" al Academiei Române, Filiala Timișoara, Universitatea din Leipzig, Germania, Universitatea „Jean Moulin", Lyon 3, Franța, Liceul Teoretic „Constantin Stere" din Soroca, Gimnaziul „Constantin Stere" din satul Ciripcău, r. Florești, Muzeul de Istorie „Nicolae Bulat", din or. Soroca, Casa-muzeu „Constantin Stere", din s. Ciripcău, raionul Florești și Editura Cartier.

Ediția a XIX-a a Conferinței științifice internaționale *Filologia modernă: realizări și perspective în context european* este dedicată lui Constantin Stere, prozator și publicist, om politic, jurist, figură proeminentă a culturii române interbelice.

Constantin Stere s-a definit ca personalitate complexă, inițiator al unor proiecte reformatoare de țară, un intelectual angajat și un spirit justițiar al epocii sale. Este primul autor, în literatura română, de roman-fluviu, tipar în care drama Basarabiei își găsește reușite reprezentări artistice. În cuprinsul romanului neîncheiat *În preajma revoluției*, scriitorul explorează memoria individuală și colectivă pe câteva mii de pagini, lăsând drept patrimoniu un material artistic și documentar consistent. Opera lui literară, insuficient valorizată hermeneutic, este considerată „contribuţia cea mai însemnată a Basarabiei în literatura noastră" (Pompiliu Constantinescu). Scriitorul s-a impus drept „un romancier total, topind pictura de moravuri, documentul istoric, portretele tipurilor umane, observaţia psihologică, reflecţia intelectuală, proiecţia parabolică în poezia tragică a existenţei umane. Strategia narativă este îndrumată manifest sau latent spre a manifesta motivele zădărniciei, comunului (lutului), neantului, eternului şi energiei morale a omului care încearcă să înţeleagă rostul vieţii şi luptei pentru idealuri" (Mihai Cimpoi).

Spirit neobosit, implicat fără rest în viața culturală a epocii sale, Constantin Stere a desfășurat și o amplă activitate publicistică, fiind fondatorul și coordonatorul revistei „Viaţa românească" (1906), precum și editorul ziarului „Lumina" (1917). Prin contribuția sa, la Chișinău se editează primul ziar de limbă română, „Basarabia" (1906), care promova normele literare ale limbii române și a cărui apariție este suspendată în urma publicării, cu caractere latine, a imnului „Deșteaptă-te române" (1917). Animat de idealul unității naționale, Constantin Stere pledează pentru Unirea Basarabiei cu România, pentru identitatea românească a basarabenilor și recuperarea drepturilor istorice.

În pofida generoasei exegeze care a vizat literatura interbelică, opera prozatorului Stere rămâne în mare parte o necunoscută. O reevaluare a creației sale și a contribuției aduse la întregirea tabloului literaturii și al culturii române s-a impus cu necesitate. Scriitorul,

publicistul, omul politic, juristul, patriotul Stere sunt ipostaze care – aduse în perspectiva interdisciplinară a investigațiilor actuale – au prilejuit noi revelații estetice și beneficii de înțelegere mai nuanțată a unei personalități polivalente, a „culiselor" epocii sale, precum și a întregului peisaj cultural-politic interbelic.

La fel ca și la edițiile interioare, profilul Conferinței depășește cadrul genericului, prin abordarea subiectelor filologiei contemporane în sens larg – lexicologie şi lexicografie, etimologie, teoria limbii, istoria limbii române, geografie lingvistică şi dialectologie, istoria culturii şi a literaturii române, metamorfoze actuale în literatura română etc. Comunicările participanților înscriși la Conferința științifică internațională *Filologia modernă: realizări și perspective în context european*, ediția a XIX-a, au fost prezentate în cadrul următoarelor secțiuni:

- *Literatura carcerală. Martiri și disidenți ai literaturii*
- *Identitate estetică și literaritate în discursul critic actual*
- *Canon regional, canon transnațional: arheologii literare în contemporaneitate*
- *Lexicologie, lexicografie, semantică și terminologie*
- *Lingvistică pragmatică și lingvistică computațională*
- *Perspective clasice și moderne în studiul istoriei limbii, dialectologiei, onomasticii și sociolingvisticii.*

Comunicările în plen s-au axat pe probleme actuale de lingvistică și literatură (invitați de onoare: prof. univ., dr. Klaus BOCHMANN, Universitatea din Leipzig, Germania, prof. univ., dr. Rodica ZAFIU, președintă a Secţiei de Filologie şi Literatură a Academiei Române, prof. univ., dr. Bogdan CREȚU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, România, prof. univ., dr. Jean-Jacques WUNENBURGER, Universitatea „Jean Moulin", Lyon 3, Franța, prof. univ., dr. Federico VICARIO, Universitatea din Udine, Italia), dar și pe probleme ce țin de revalorificarea moștenirii politice, istorice și literare a lui Constantin Stere: *Constantin Stere – modelul romanului basarabean* (prof. univ., dr. hab. Alexandru BURLACU), *„Un caz de conștiință". Cu privire la atitudinea antiantantistă a lui Constantin Stere în anii Primului Război Mondial* (conf. univ., dr. hab. Nicolae ENCIU), *Opera lui Constantin Stere în Basarabia*: *parcurs exegetic* (conf. univ., dr. Vlad CARAMAN), *Creația lui Constantin Stere: lecturi critice și revalorizări estetice* (conf. univ., dr. Dorina ROTARI).

Evenimentul a găzduit și lucrările a două mese rotunde, organizate în cadrul proiectelor de cercetare bilaterale „Decolonizarea memoriei: rolul expresiilor culturale în procesarea moștenirii sovietice în Republica Moldova și România" și „Strategii de convergență epistemică și metodologică în cercetarea filologică din România și Republica Moldova", la care au participat cercetătorii științifici de la Centrul de Literatură și Folclor, Centrul de Lingvistică și Terminologie ale Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu" al USM și membrii echipelor de proiect.

Conferința s-a încheiat cu un program de întâlniri cu elevii și profesorii de la Liceul Teoretic „Constantin Stere" din or. Soroca, Gimnaziul „Constantin Stere" din satul Ciripcău, r. Florești, cu înmânarea premiilor în cadrul Concursului de eseuri „Constantin Stere – contemporanul nostru", cu vizite și sesiuni de comunicări la Muzeul de Istorie și Etnografie „Nicolae Bulat" din or. Soroca și la Casa-muzeu „Constantin Stere" din satul Ciripcău, r. Florești.

Aducem mulțumiri tuturor participanților pentru comunicările prezentate în cadrul activităților conferinței și pentru materialele științifice incluse în conținutul acestui volum.

dr. Oxana GHERMAN

COMUNICĂRI ÎN PLEN.
Constantin Stere: *moştenirea politică, istorică şi literară*

CZU:821.135.09(092):821.135.1(478).09-31
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.01

CONSTANTIN STERE: MODELUL ROMANULUI BASARABEAN

Alexandru BURLACU
ORCID: 0009-0006-9494-1849
Universitatea de Stat din Moldova
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"

Rezumat. *Romanul lui Stere, „În preajma revoluției" (1931-1936), acoperă o perioadă de o jumătate de veac, din a doua parte a secolului al XIX-lea până la începutul secolului al XX-lea. Primele cinci volume modelează realități din Rusia, celelalte trei țin în general de „patria ideală", România. Scriitura prefigurează întrucâtva paradigma postmodernă care neglijează distincția dintre realitate și ficțiune. Nimic mai discutat în contradictoriu, atât la data apariției, cât și pe parcursul nenumăratelor re-lecturi ale operei. Romanul lui Stere a avut parte de elogiile și contestările, reinterpretările și reconsiderările celor mai distinși critici ai epocii. Oricum, în anii '90, interesul deosebit pentru acest roman se explică atât prin motive extraliterare, cât și prin cele de natură să elucideze esența adevărată a unui roman, în linii mari, fără precedent în literatura română, cu largi și multiple relații intertextuale. După Corin Braga, romanul lui C. Stere prefigurează întrucâtva paradigma romanului postmodern. Paradigma postmodernă a romanului neglijează distincția dintre realitate și ficțiune și condamnă amestecul lor. Pentru romanul postmodern realitatea este textul însuși. Acuzele ce i se aduc lui Stere cu privire la faptul de a abuza de granița dintre realitate și literatură sunt de natură să ne demonstreze că într-un fel nici Dante n-a procedat corect când își introducea în „infern" dușmanii săi politici.*

Cuvinte-cheie: *Constantin Stere, model, roman, modern, postmodern.*

Constantin Stere: the Model of the Bassarabian Novel

Abstract. *Stere's novel "On the Edge of the Revolution" (1931-1936) covers a period of half a century, from the second half of the 19th century to the beginning of the 20th century. The first five volumes model realities in Russia, the other three are generally related to the "ideal homeland", Romania. The writing somewhat prefigures a postmodern paradigm that neglects the distinction between reality and fiction. Nothing has been discussed in contradiction, both at the time of its publication and during the countless re-readings of the work. Stere's „novel has been praised and contested, reinterpreted and reconsidered by the most distinguished critics of the era. However, in the 1990s, the special interest in this novel is explained both by extraliterary reasons and by those that are likely to elucidate the true essence of a novel, in broad terms, unprecedented in Romanian literature, with broad and multiple intertextual relationships. According to Corin Braga, C. Stere's novel*

somewhat prefigures the paradigm of the postmodern novel. The postmodern paradigm of the novel neglects the distinction between reality and fiction and condemns their mixing. For the postmodern novel, reality is the text itself. The accusations brought against Stere regarding the fact of abusing the boundary between reality and literature are likely to demonstrate to us that in a way even Dante did not act correctly when he introduced his political enemies into "inferno".

Keywords: *Constantin Stere, model, novel, modern, postmodern.*

Romanul românesc din anii ’30 se schimbă progresiv (și substanțial) în sensul modernității argumentate de Camil Petrescu în „noua structură”. Este timpul când modelul rebrenian are deocamdată o prezență tutelară, dar care începe oarecum să-și piardă prestigiul de altădată. Eforturile de înnoire romanescă sunt evidente la toate nivelurile, dar cele mai temeinice inovații se produc cu precădere în **tehnica narativă** și **fondul existențial**. Cu alte cuvinte, romanul se face notabil printr-o nouă psihologie și filosofie a vieții. El devine important prin **personaj, intrigă** și **construcție**. Dar tocmai aceste elemente intrinseci ale genului sunt treptat subminate, bulversate și revizuite radical, iar prin aceste metamorfoze se încearcă, lucru firesc, o desprindere manifestă de naturalismul fatal, atât de caracteristic romanului interbelic.

Concomitent, se declanșează un boom al modelelor literare care se răzvrătesc, cum se știe, împotriva normelor clasice ale romanului tradițional. Fenomenul a luat o amploare atât de mare, încât George Călinescu se întreba polemic: „Cum se face că romancierii români nu sunt nici balzacieni, nici dostoievskieni, nici flaubertieni, dar au devenit toți deodată, proustieni?”. Într-adevăr, noul roman românesc, fiind autobiografic, psihologist și experimental, în „linia” Proust, Gide, sfidează, în principal, narațiunea pretins obiectivă. Romanul nou afirmă în mare măsură valorile individului, transcrie aventurile existențiale, punând în prim-plan **autenticitatea observației, trăirea intimă**, și adoptă, fără rezerve, realitatea la persoana întâi. Naratorul omniscient este „detronat” (N. Manolescu) și „alungat” (Radu G. Țeposu). **Protagonistul devine, în egală măsură, și personaj, și narator.** Fără îndoială, **se restrânge perspectiva naratorială, dar sporește adevărul ontic, credibilitatea și onestitatea confesiunii**.

Schimbările aveau loc într-un ritm dinamic, cu confruntări spectaculoase și copleșitoare. „Între 1919 și 1939, remarcă N. Manolescu, romanul parcursese, sub raport tehnic, distanța de la Balzac la Proust și Joyse… Fără a intra în amănunte, să spunem că romanul tradițional, ca și inexistent la noi până la începutul secolului XX, se dezvoltă – rapid în deceniile postbelice, concurat puternic însă, de prin 1930, de un „nou roman”, ambițios și la curent cu tot ce se petrece în literatura europeană, experimental și intelectualist. Romancierii tradiționali și cei moderni sunt biografic contemporani, deși unii continuă a se inspira din romanul realist sau naturalist al sec. XIX, iar alții au descoperit psihologismul proustian, tehnica lui Joyse… Acest paralelism, ce ia uneori aspecte conflictuale, este probabil rezultatul întârzierii

evoluției romanului la noi: forme succesive ale genului se produc concomitent" (Manolescu, 1976, p. 242).

Un fenomen identic, dar de proporții mai reduse, se atestă și în spațiul basarabean. Mai în toate experimentările basarabenilor, de regulă, **tehnica romanului balzacian e conservată și modificată într-un melanj variat și eterogen**. Și ce e important: **evenimentul nu devine fapt al conștiinței**. Romanul basarabean rămâne în esență evenimențial, cu un erou de o structură comportamentală, în măsura în care „glasul faptelor domină glasul conștiinței". „Prozatorii basarabeni ai anilor '30 – tradiționaliști, afirmă M. Cimpoi, s-au îndreptat spre zările noi rebreniene și camilpetresciene, s-au impus mai cu seamă prin darul de a fixa, așa cum remarcă E. Lovinescu în cazul lui Stere, glasul faptelor" (Cimpoi, 1996, p. 100). Desigur, romanul basarabean, în pofida unui atașament manifest față de formele literare tradiționale, încearcă să se delimiteze de bestialitatea naturalistă, de didacticismul sămănătorist, însă, cu mici excepții nu reușește să se ridice la rigorile genului, continuând să rămână un roman minor cu o zonă de sondare preponderent rurală, cu un erou copleșit de nevoile materiale ale existenței. Este timpul când romanul românesc devine cu adevărat un gen proteic. Experimentări spectaculoase se efectuează în direcții și la niveluri diferite.

În acest context, *În preajma revoluției* de Constantin Stere – din mai multe puncte de vedere – reprezintă o probă revelatorie. Romanul concurează cu multe alte texte de această factură și este, de bună seamă, „contribuția cea mai însemnată a Basarabiei în literatura noastră" (Stere, 1997, p. 119). Remarca lui Pompiliu Constantinescu, făcută la apariția primelor două volume ale grandioasei construcții, exprimă un adevăr incontestabil. Oricare ar fi însă atitudinile criticilor de acum încolo, nimic mai valoros decât acest roman-fluviu Basarabia n-a dat. Nimic mai discutat în contradictoriu, atât la data apariției, cât și pe parcursul nenumăratelor re-lecturi ale operei. Romanul lui Stere a avut parte de elogiile și contestările, reinterpretările și reconsiderările celor mai distinși critici ai epocii. Oricum, în anii '90, interesul deosebit pentru acest roman se explică atât prin motive extraliterare, cât și prin cele de natură să elucideze esența adevărată a unui roman, „în linii mari, fără precedent în literatura română, cu largi și multiple relații **intertextuale**.

O ipoteză, pe cât de temerară, pe atât și de hazardată, dar și interesantă, în anumite momente chiar productivă, emite Corin Braga care, privind romanul din perspectiva evoluției fenomenului literar, consideră că *În preajma revoluției* prefigurează întrucâtva paradigma romanului postmodern. Romanul lui C. Stere a reprezentat în epoca interbelică „o apariție necanonică, din toate punctele de vedere: genologic, naratologic și stilistic, ceea ce a atras previzibila ei marginalizare. Astăzi, conflictul dintre roman și memorii pare o dispută oarecum futilă de încadrare tipologică ce reflectă obsesia modernistă pentru categorisire. Ideile de impuritate a registrelor, de „tulburare a seninătății" auctoriale, de „grabă narativă" opusă „răbdării epice" și-au pierdut relevanța odată cu impunerea canonului postmodern" (Corin Braga, 1998, p. 24).

Paradigma postmodernă a romanului neglijează distincția dintre realitate și ficțiune și condamnă amestecul lor. Pentru romanul postmodern realitatea este textul însuși. „În lipsa instrumentelor care să-i permită se teoretizeze statutul literaturii non-ficționale, subliniază Corin Braga, Stere se apără invocând teoria (derivând dintr-o psihologie pozitivistă) artei ca generalizare și tipizare a realității (invocată și de un Rebreanu)". Criticul aduce o mărturisire a lui C. Stere, foarte elocventă în acest sens: „Acest roman nu este o autobiografie și nici măcar biografia unui alter ego. Vania Răutu nu sunt eu, iar viața lui intimă nu are nimic comun cu a mea. Este adevărat că am utilizat amintirile mele, cum ar face orice scriitor. Dar experiențele mele personale au fost selecționate, condensate, grupate și stilizate în jurul personajului principal numai în scop de a da o icoană a realității și fără nici un alt raport cu persoana mea… Totul e ficțiune și totul e realitate. Invenția artistului este și ea în strânsă legătură cu experiența artistului. Ficțiune pură nu cred să existe. Totdeauna ficțiunea își are rădăcini în realitate și pornește de la datele reale, amplificându-le și depășindu-le… Iar între acțiunea personajului și epoca și mediul înfățișat va exista totdeauna o relație de reciprocă explicare, pentru ca ficțiunea să se transforme în realitate. Sau, mai precis: pentru ca realitatea să existe în ficțiune". Această, pe alocuri contradictorie autoapărare, nu i-a convins pe critici. Se știe că un narator „este prin modul intim de organizare a viziunii o personalitate distinctă de eul social și că unicul criteriu valid este cel al coerenței interne a discursului, determinată de funcția ce i se atribuie. Cum Stere însuși nu și-a gândit manuscrisul în termenii unei depoziții istorico-juridice, insistă Corin Braga, ci în cei ai unei mărturisiri literare, are mai puțină importanță pentru literaritatea textului condiția lui de *fiction* sau de *nonfiction*. Chiar dacă pe contemporani alegoria cu cheie străvezie îi putea deruta, omologia lumii romanești cu realitatea nu are nicio relevanță, atâta vreme cât prima devine o „istorisire" a celei de a doua. Este greu și în fond inutil (într-o lectură fenomenologică) de demonstrat dacă epicul desenează o construcție imaginară sau calchiază experiența reală, pentru că în ambele cazuri funcționează oricum un principiu restructurant impus de viziunea internă a autorului, principiu care face ca nici măcar memoriile declarate ca atare să nu se confunde cu un document istoric" (*Ibidem*, p. 24). Acuzele ce i se aduc lui Stere cu privire la faptul de a abuza de granița dintre realitate și literatură sunt de natură să ne demonstreze că într-un fel nici Dante n-a procedat corect când își introducea în „infern" dușmanii săi politici.

Pentru cititorul de astăzi cheia personajelor, oferită de istoriografia literară, nu mai are importanța de odinioară, dar este curioasă această listă de nume, identificată de contemporanii lui Stere. Astfel, Vasile și Sică Credință = Ion și Sofia Nădejde, Vasile și Margot Gârlă = soții Baltă, Ciorbadgioglu = G. Ibrăileanu, A. Vădrăjcan = D. Pătrășcanu, Raul Dionide = Georges Diamandy, N. Șoltuz = N. Quinezu, Al. Temistoclide = Al. Philippide, Jean Lascaride = I. Cantacuzino, Gherasie Bivolaru = Al. Bădărău, Aurel Cernea = Din Greceanu, Demetru Jonea = N. Gane,

D. Crăsneanu = Ionel Brătianu, Knix = Leopold Hax, Ilie Turcu = Ion Botez, Sidonia Alexe = Izabela Sadoveanu-Andrei, Gh. din Suceava = Gheorghe din Moldova, M. Pădureanu = M. Sadoveanu, Gr. Popalogeanu = G. Topârceanu, Dionisie Partenie = M. Sevastos, M. Nastia = M. Pastia, Gh. Chiricuță = Niță Pițurcă, Gh. Războiu-Vrânceanu = C. Dobrogeanu-Gherea, Bran Caroți = N. Morțun, Toni Baclava = Toni Bacalbașa, Toni Osmanli = I. L. Caragiale, Cristophor Arghir = N. Iorga, Nitza Vasilescu = Tache Ionescu, T. T. Floru = P. P. Carp, Carol Peters = Petre Pani, Filip Dressu = N. Fleva, Petre Rășinar = Octavian Goga, Ipolit Mircescu = T. Maiorescu etc.

Indiferent de paradigma, fie ea modernistă sau postmodernistă, în care este încadrat romanul, perspectivele de abordare sunt efective în ambele cazuri.

Cu referire la specificările lui C. Braga, este cazul să precizăm că „dominanta literaturii moderniste este epistemologică. Aceasta înseamnă că literatura modernistă naște întrebări cum ar fi: Ce este cunoscut? Cine cunoaște? Cum cunoaște? Și cu ce grad de certitudine? Cum se transmite cunoașterea de la un cunoscător la altul și cu ce grad de fidelitate?”, în timp ce „dominanta literaturii postmoderniste naște întrebări cum ar fi: Ce este o lume? Ce fel de lumi există, cum sunt ele constituite și prin ce se deosebesc?… În ce mod există un text și în ce mod lumea sau lumile proiectate de el? etc.” (Călinescu, 1995, pp. 254-255).

Vom încerca să urmărim „capacitatea modelatoare a valorilor perene” (Ciopraga, 1973, p. 8) și să decelăm modelele literare în romanul lui Stere, unele dintre ele relevate deja de critica literară. O analiză a modelelor necesită, în cazul romanului *În preajma revoluției*, schimbări de perspectivă, în funcție de realitățile naratoriale ce se modifică de la un volum la altul. Sondarea modelelor se va efectua nu atât în direcția relației textului cu realitatea, cât în planul relației textului cu alte texte.

Se știe că *În preajma revoluției* acoperă o perioadă de o jumătate de veac, din a doua parte a secolului trecut până la începutul secolului XX. Primele cinci volume – vol. I. *Smaragda Theodorovna*; vol. II. *Copilăria și adolescența lui Vania Răutu* (1931); vol. III. *Lutul* (1932); vol. IV. *Hotarul* (1933); vol. V. *Nostalgia* (1934) – modelează realități din Rusia, celelalte trei – vol. VI. *Ciubăreşti* (1935); vol. VII. *În ajun* (1935); vol. VIII. *Uraganul* (1936) – țin în general de „patria ideală”, România. Realitățile naratoriale pe parcursul celor opt volume suferă metamorfoze substanțiale. În funcție de spațiu și timp, „memoria epică” (P. Constantinescu) îi oferă din abundență lui C. Stere un model literar sau altul. Simplificând mult, imagologia acestor două civilizații (culturi), dictează predominanța modelului literar rusesc sau modelului literar românesc în această amplă construcție romanescă. De fapt, modelele se află la tot pasul și se găsesc la suprafață. Situația aceasta e atât de evidentă, încât nu a fost luată în seamă, se pare, de nimeni. Ceea ce nu înseamnă că faptul este accidental și lipsit de orice interes și valoare. În pofida nenumăratelor evidențe, unele abateri de la regulă se atestă, spre exemplu, în transfigurarea realităților basarabene. Astfel, N. Manolescu face o observație exactă în acest sens despre popa Vasile, un bețiv, „care aleargă călare prin sate, spărgând casele

gospodarilor și crezându-se Suvorov". Ciudat fapt, dar „ca să fie adus la botezul lui Vania Răutu, trebuie hăituit și adus cu arcanul de armata slujitorilor boierești, organizată după toate regulile strategiei militare, smintitul popă (reminiscență din Creangă), cu barba în vânt, numai în cămașă și izmene, e legat buștean și aruncat într-un șaraban din care „pornește un răget de fiară feroce", apoi udat cu numeroase găleți de apă, în fine ținut sub cheie până la botez, într-o cameră specială a conacului" (Stere, 1997, p. 234).

În definirea romanului, critica a fost și ea tentată să identifice la orice pas modelul prezumtiv. Începând cu Octav Botez, romanul este comparat mai întâi din punctul de vedere al specificității genului cu *Jean Cristophe* al lui Romain Rolland (pe atunci cartea zilei) și *Wilhelm Meister* de Goethe. Și aceasta nu pentru că Stere, în repetate rânduri, și-a exprimat admirația pentru aceste opere. De altfel, referințele la operele lui R. Rolland și Goethe devin chiar în epocă un loc comun al criticii, argumentele fiind de prisos. Iată o mostră: „Acest miracol de creație vie, notează Ș. Cioculescu, nu se poate înțelege decât ca o gestație lungă și o naturalețe înceată, de decenii, precipitată astăzi în forme desăvârșite… Construcția în beton armat a biografiei morale a eroului e mult superioară epic evanescentului Jean Cristophe… Se simte superioritatea experienței trăite asupra experienței închipuite, prioritatea realului asupra idealului" (Apud Ornea, 1991, p. 557). Pompiliu Constantinescu surprinde „însușirea esențială a romancierului Stere". Aceasta nu ar fi „liniștea povestirii" (acel „clasicism" de care va vorbi Cioculescu), nici psihologismul. I se pare că „însușirea particulară a romancierului Stere este deci memoria epică", acea capacitate de a surprinde în tipologia lor genuină și irepetabilă personajele, oricât de episodice ar fi ele. Stere nu ar fi înrudit nici cu Balzac, nici cu Zola, nici cu Dickens, nici cu Dostoievski, nici cu Proust, cum s-a afirmat în nenumărate rânduri. „Formația sa literară este, cu siguranță, legată de epica rusă, dar exclusiv de cea tolstoiană. Asemănarea dintre *În preajma revoluției* și *Anna Karenina* se impune firesc, în ceea ce am numit memoria epică. După cum în romanul lui Tolstoi, în jurul unei drame morale, se conturează o întreagă societate, în jurul destinului lui Vania se-ntretaie câteva sute de personagii" (Apud Ornea, 1991, p. 574).

Bildungsromanul începe ca atare cu volumul al doilea, cu „educații sentimentale", cu probleme dintre „părinți și copii" (ca la Turgheniev). În formația protagonistului, dragostea maternă e înlocuită cu dragostea unei simple țărănci de pe moșia lor. Apoi elev, licean „copilul minune" devine la Chișinău un narodnic convins. De aici – la penitenciarul de la Odessa. Vania Răutu trece școala vieții în infernul siberian până devine deputat, om politic în țara mult visată. Odiseea existențială a protagonistului își află modele literare dintre cele mai neobișnuite. Astfel, Vania Răutu, este, până a se întoarce din Siberia la Năpădeni, un Ulise, dar și un Don Quijote, un cavaler rătăcitor, dar și un Don Juan involuntar, chiar și un Cain la înecul fratelui mai mic.

Remarcabilă în acest sens este galeria de portrete. Iorgu Răutu, boier basarabean și erou principal al primului roman; Popa Vasile, preotul satului, care prezintă din

când în când violente tulburări alcoolice; Azic cârciumarul, Aristide Nicolaevici Brezó, gentilom „compagnard”; Vasile Petrovici Bartic, Harpagon basarabean; baronul August Milbrey von Pfälzer-Gröner zu Holstorm, care face copii cu toate femeile de la curte, madame, boieri ruginiți, Gaspar Gasparovici Nazarian, zis și Gazeta etc., etc., etc.

Finețea descriptivă a lui C. Stere este adeseori comparată cu arta portretistică a lui Tolstoi, Balzac ș.a. Vizitând înalta societate basarabeană, Iorgu Răutu, în „caleașca hodorogită”, apare ca un Cicikov din *Suflete moarte*. Cel puțin, descrierile conacelor, a figurilor pitorești amintesc mult de arta lui Gogol. George Călinescu, evidențiind vocația de portretist, precum și „enormitatea materialului uman”, constată: „Nu există roman românesc în care să mișune atâta lume tipică și ai cărui pereți să fie acoperiți de un număr așa de copios de portrete. Galeria este imensă și arta pictorului magistrală prin simplitatea desenului și a culorii. În câteva linii repezi și gesturi fugitive omul este prezentat în toată realitatea lui sufletească, spre a fi readus mereu cu aceleași atribute organice” (Stere, 1997, p. 66).

„Masa de creativitate”, ceea ce îl impresiona pe Stere la Tolstoi, constituie caracteristica fundamentală a romanului *În preajma revoluției*. Stere are și vocația de povestitor. Incontestabil, „în formula romanescă aleasă instinctiv, remarcă Z. Ornea, naratorul s-a interpus integral – vorba lui Wayne C. Booth – pentru a ne povesti ceva în legătură cu istorisirea sa. Naratorul omniscient furnizează, la persoana a treia, cititorului toate informațiile utile despre erou (eroii), caracterul (caracterele) lui (lor). Vocea auctorială, în acest roman doric (după tipologia lui Nicolae Manolescu), adică tradițional e tot timpul prezentă. Despre el narează, atotcunoscător, autorul (naratorul). Nu e nici obiectiv, nici impersonal, ci prezent în toată alcătuirea cărții, caracterizându-și eroul (eroii), relevă trăsăturile sale etice. „Autorul (care aici se confundă cu naratorul) este prezent în fiecare cuvântare a oricărui personaj căruia i s-a conferit în indiferent care manieră, insigna credibilității” (Booth, 1976, p. 47). Romanul lui Stere nu-i o poveste despre cineva, ci despre sine însuși, despre procesul formației unui tânăr, în condiții neobișnuite, familiare, sociale și naționale. Iar tânărul erou era însuși autorul narator. Acel „eu” al unei povestiri, naratorul, este aici imaginea implicită a artistului. Nimic neobișnuit. În Bildungsromane, ca formulă romanescă, autorul este implicat (*Buddenbrook* al lui Thomas Mann e un exemplu mereu la îndemână, întru totul pilduitor), adesea chiar prin sinceritatea mărturisirii. Sau, altfel spus, naratorul este purtătorul de cuvânt creditabil al autorului. E deplin angajat și implicat. Rolul său nu se reduce la comentarea unor fapte și acțiuni ale eroului (eroilor), ci chiar în implicarea în această tramă” (Ornea, 1991, pp. 560-561).

Ion Negoițescu și Mihai Cimpoi identifică „trei romancieri în romancierul Stere: unul al condiției umane propriu-zise, cel de al doilea al condiției subumane (al lumii penitenciarelor și satelor siberiene) și cel de al treilea al condiției supraumane (al firilor morale superioare). Arta romanescă steristă excelează atât

în toate aceste trei sfere cât și în relațiile sau detașările dintre ele, în așezarea lor în contratema ce dă naștere contrapunctului simfonic. Stere nu face numai roman social (sau istorie socială, după cum își propune inițial), ci un roman psihologic, roman-poem, roman-eseu, întreaga uriașă construcție romanescă vădind un roman existențialist sau un roman tragic al condiției umane (subumane, supraumane) structurat concentric pe laitmotivul **lutului** și **neantului**" (Cimpoi, 1996, pp. 101-102). Definind însemnele moderne ale romanului, M. Cimpoi susține: „Timpul și spațiul (exterior și interior) sunt ca și cum personajele metafizice ale romanului-fluviu *În preajma revoluției*, din sfera eternului care regizează mișcarea și împlinirea destinelor pe scena foitoare a istoriei. Într-un cuvânt, Stere este un romancier total, topind pictura de moravuri, documentul istoric, portretele tipurilor umane, observația psihologică, reflecția intelectuală, proiecția parabolică în poezia tragică a existenței umane. Strategia narativă este îndrumată manifest sau latent spre a manifesta motivele zădărniciei, comunului (lutului), neantului, eternului și energiei morale a omului care încearcă să înțeleagă rostul vieții și luptei pentru idealuri" (Cimpoi, 1996, p. 102).

Nicolae Manolescu consideră că „nu este nici o îndoială că cele opt volume ale ciclului aparțin memorialisticii, în tradiția bogată a genului la noi (Negruzzi, Russo, Ghica, Alecsandri), prelucrată însă în roman, cu multe elemente de imaginație, după o procedare de asemenea cunoscută de la Gh. Sion la Dumitru C. Moruzi și Radu Rosetti" (Stere, 1997, pp. 233-234). Odată cu acestea, N. Manolescu accentuează: „O judecată mai dreaptă trebuie să ia totuși în considerare fiecare volum în parte, fiindcă maniera diferă izbitor de la unul la altul și o concluzie globala este dificil de tras" (Stere, 1997, p. 234).

Cele mai multe comentarii prin prisma modelelor a suscitat vol. 1 *Prolog*: *Smaragda Theodorovna*. „Întâiul volum (*Smaragda Theodorovna*), notează N. Manolescu, este cel mai aproape de formula epică a romanului tradițional. Viața la țară, pe moșia unui boier de tip vechi, precum Iorgu Răutu, cu tot pitorescul ei, cu figurile ei memorabile, constituie fundalul dramei casnice a eroinei principale, măritată la cincisprezece ani cu un bărbat de trei ori mai vârstnic. Acest fundal ne amintește de Duiliu Zamfirescu, de *Suvenirele contimporane*, ale lui Gh. Sion, de romancierii ruși din secolul trecut…" (Stere, 1997, p. 234).

George Călinescu, îndepărtându-se de ipoteza biografică și privind lucrurile „dintr-un unghi literar", consideră romanul unul de tip tolstoian: „În linii generale, opera dlui Stere este biografică, nu atât în faptele sale, cât în gândirea ei, așa cum biografic este un roman tolstoian. În ea nu se vorbește atât de existența eroului ca atare, ci de modul cum ar fi înțeles s-o trăiască autorul" (Stere, 1997, p. 225). Înaintând pe această linie, criticul îi găsește un foarte ciudat model: „Opera dlui Stere are mare asemănare cu *Viața lui Benvenuto Cellini*. El l-arată doritor de a se construi în lumea fictivă, de a se descărca în scris de toate tribulațiunile sale omenești" (Stere, 1997, p. 225). Și imediat remarca: „Pentru cine cunoaște de aproape pe Swift, o apropiere de romancierul englez este iarăși cu putință. Dl Stere și-a simbolizat experiența sa

de om în câteva momente și câteva figuri, adevărate sau fictive, nu importă. D-sa luptă apoi cu ele, le laudă, sau le nimicește, le batjocorește până la sânge. Autorul nu e obiectiv față de eroii săi, dar e totuși obiectiv literaricește, ca Benvenuto Cellini, ca Swift, întrucât se obiectivează pe sine." (Stere, 1997, p. 225).

Cu referire la aceeași problemă a transfigurării personajelor. În câteva ipostaze Smaragda Theodorovna este o Anna Karenina, mai cu seamă în relații intime, în viața conjugală, în drama casnică. Din perspectiva aparențelor și esențelor, Smaragda Theodorovna este o Madame Bovary. Dar în „momentul esențial (când la moartea fiicei ei Sonia Smaragda Theodorovna se convertește brusc din cauza remușcărilor, dintr-o fată cochetă în austeră stăpână a Năpădenilor) este și el, mai degrabă stendhalian, asemănător cu criza doamnei de Renal din *Le Rouge et le Noir*" (Stere, 1997, p. 234).

M. Cimpoi observă: „Ca într-o veritabilă epopee, nu găsim persoane oarecare, ci personaje uriașizate în chip homeric, rabelaisian sau swiftian, acestea fiind învestite cu funcții de eroi de legendă, de opere sau personalități istorice: Iorgu Răutu este un uriaș, un Gulliver printre liliputani, un „urs"; Smaragda Theodorovna este o goetheană Mignonetta, apoi o „matroană" a județului; cucoana Anica Mesnicu este o „instituție", lăutarul Lemeș e și el o „instituție socială", părintele Vasile din Năpădeni este un Alexandru Machedon grotesc, vechilul Alexandru un „factotum", Natalia Chirilovna o blondă rubensiană; Ivan Nicolaevici Telega un Diogene al județului S***; Chiril Chiriacovici Leon e cunoscut ca „Metternichul" Basarabiei; Saharov e un „nihilist" turghenievian; Tania, iubita lui Vania Răutu, este o misterioasă Kundry din *Parsifal* de Wagner; Ecaterina Efimovna este un stâlp de sare, ca femeia lui Lot ș.a.m.d." (Cimpoi, 1996, p. 104). În același timp, „la celălalt pol litotic, al viziunii se conturează oameni mărunți, neînsemnați, incolori sub aspect social-moral, făcând parte din lutul comunului sau chiar din glodul (subsolul) vieții. Ostaticii subterani sunt văzuți ca niște pitici swiftieni, „pociți și stranii" angajați într-o luptă demențială bufă, absurdă" (Cimpoi, 1996, pp. 104-105). Iată o viziune a infernului: „Prin mâzga hleioasă câteva zeci de pitici, pociți și stranii, se zbăteau într-un vălmășag de forme împleticite – capete însângerate, picioare pe jumătate goale agitate prin văzduh, brațe încordate, mâini încleștate. Din grămadă ca dintr-un enorm mușuroi omenesc se auzea când un țipăt de femeie, când un geamăt înăbușit sau un răget fioros, în care aproape nici nu se putea ghici o voce omenească. În răstimpuri, de sub zvârcolirea trupurilor încolăcite, izbutea să se smulgă câte un chip bestial, rupt și plin de glod care, abia ținându-se pe picioare, apuca o scurtătură de lemn și căuta să dea în grămadă, dar căzând deasupra ei, era îndată acoperită de alte trupuri. Sau vreo femeie cu părul vâlvoi, numai într-o cămașă zdrențuită, se cățăra în vârful piramidei de trupuri omenești, spre a se prăbuși îndată în mijlocul ei, cu țipete sălbatece… În această încăierare năprasnică nu se mai putea spune cine cu cine se bătea. Fiecare lovea orbește în toate părțile și cu toții se năpusteau cu o furie nebună asupra fiecăruia în parte…".

Imagologia Rusiei cuprinde mai multe perspective. Siberia e văzută fie într-o viziune turghenievianǎ (descrierea naturii, conacelor), fie dostoievskianǎ (descrierea penitenciarelor, care alteori au proiecție dantescă).

Din punctul de vedere al construcției imagologiei României, este revelator mai ales volumul *Ciubăreşti*. Se știe că s-a ridicat unanim problema degenerării romanului în pamflet politic denigrator. Nicolae Manolescu, reluând o sugestie a lui Călinescu, consideră în răspăr cu contemporanii lui Stere, că volumul *Ciubăreşti* „e un roman satiric, pe alocuri remarcabil prin sarcasmul coroziv. Metoda însăși, swiftiană la origine, are similitudini cu a lui Arghezi din *Țara lui Kuty*. Ciubăreștii este un oraș imaginar, întemeiat de Ciubăr Vodă, cu instituțiile, moravurile, partidele, istoria și geografia lui. Satira politicianismului e teribilă. Ciubăreștii înfățișează, după expresia unui localnic, un stat fără societate, cu un aparat administrativ cu excrescență parazitară și cu, dedesubt, o grupare etnică amorfă, redusă la o speță zoologică. Nu interesează veridicitatea istorică, așa cum nu interesează în *Călătoriile lui Gulliver* ori în *O scrisoare pierdută* (Constantin Stere, 1997, pp. 236-237).

Nicolae Manolescu demonstrează că Ciubăreștii întruchipează formele maioresciene într-un chip caricatural. După o paralelă dintre campaniile electorale criticul notează: „Recunoaștem tranzacțiile, limbajul din *O scrisoare pierdută*… Canta e un Cațavencu, la fel Nitza Vasilescu; Tică Vasilescu e un specialist cu metodă personală în cumpărarea voturilor, Cristofor Arghir e demagogul… Themistoclides se însoară cu o nemțoaică numai fiindcă e savantă ca și el, dar o gonește excedat de pianul, papagalul, câinele de care nevasta nu înțelege să se despartă. Asemenea scene de umor absurd sunt în proza lui Anghel și Urmuz. La teatrul local nefiind closete, domnii în frac și cu floare la butonieră întocmesc în pauze un grațios semicerc în strada din fața intrării". Cu alte cuvinte, „schematismul nu mai e supărător aici fiind vorba de satiră. C. Stere ascundea un comediograf, un observator caustic al moravurilor" (Stere, 1997, p. 237).

Numeroase sunt și dialogurile de natură caragialescă. Ilustrările se pare că sunt de prisos. Romanul lui Stere poate fi privit nu numai ca un roman mimetic dar (poate chiar în primul rând) și ca un text în discuție cu alte texte. Anume **intertextualitatea**, în cazul dat, ne pune în evidență **abundența de modele**, adică „memoria epică", dar și maniera scriiturii unui mare artist cu o puternică forță de creație. Mai mult, Stere pune începutul unui **model al romanului basarabean** care astăzi își definește structura.

Referințe bibliografice:

1. BOOTH, Wayne C. *Retorica romanului*. București, Univers, 1976.

2. BRAGA, Corin. *Constantin Stere – o imagologie comparată a Basarabiei și României*, *Contrafort*, 1998, nr. 11-12.

3. CĂLINESCU, Matei. *Cinci fețe ale modernității*: *modernism avangardă*, *decadență*, *kitsch*, *postmodernism*. București, 1995.

4. CIMPOI, Mihai. *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*. Chișinău: Arc, 1996.

5. CIOPRAGA, Constantin. *Personalitatea literaturii române*. *O încercare de sinteză*, Iași, 1973.

6. MANOLESCU, Nicolae. *Proza din anii '20-'30*, *Istoria literaturii române*. *Studii*, București, 1976.

7. STERE, Constantin. *Victoria unui înfrânt*. *Ediție îngrijită și bibliografie de Maria Teodorovici*, Chișinău, 1997.

8. ORNEA, Z. *Viața lui C. Stere*. Vol. 2, București: Universul, 1991.

Notă. Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică", Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu" al USM.

CZU:821.135.1.09(092):821.135.1(478).09
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.02

OPERA LUI CONSTANTIN STERE ÎN BASARABIA: PARCURS EXEGETIC

Vlad CARAMAN
ORCID: 0000-0001-6679-1173
Universitatea de Stat din Moldova
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"

Rezumat. *Articolul-sinteză îşi propune să investigheze modul în care opera literară a lui Constantin Stere, în special romanul „În preajma revoluţiei", a fost receptată şi valorificată de critica literară din Basarabia, în diverse perioade istorice. Se analizează etapele esenţiale ale acestui parcurs – de la interesul interbelic la marginalizarea ideologică în perioada sovietică şi până la redescoperirea sa critică în contextul postsovietic. Se evidenţiază contextul politic care a influenţat statutul literar al autorului şi se propune o reevaluare a contribuţiei sale literare şi culturale.*
Cuvinte-cheie: *receptare, canon, ideologie, roman, reevaluare.*

Constantin Stere's Work in Bessarabia: the Exegetic Course

Abstract. *The synthesis article aims to investigate how Constantin Stere's literary work, especially the novel "On the verge of revolution" ("In preajma revoluției"), was received and valued by literary criticism in Bessarabia, in various historical periods. It analyzes the essential stages of this journey – from interwar interest to ideological marginalization in the Soviet period and to its critical rediscovery in the post-Soviet context. It highlights the political context that influenced the author's literary status and proposes a reassessment of his literary and cultural contribution.*
Keywords: *reception, canon, ideology, novel, reevaluation.*

Opera lui Constantin Stere, care are mai multe dimensiuni valorice: artistică, juridică, publicistică, politică, memorialistă, a suscitat, încă de la primele apariţii în presa timpului, un interes intens, generând interpretări variate, adesea divergente. Complexitatea creaţiei sale derivă atât din diversitatea domeniilor pe care le abordează, cât şi din interferenţa dintre experienţa sa de viaţă şi discursul literar-artistic. Această interferență între dimensiunea estetică și cea documentar-istorică a determinat şi o receptare inegală. Astfel, pentru unii critici, Stere se impune ca artist, martor privilegiat al epocii şi autor de frescă social-istorică de prim rang, iar pentru alţii, scrisul său este mai degrabă expresia unei literaturi

confesive, cu valoare dominant memorialistică. Totodată, implicarea sa în viaţa politică a amplificat şi tensionat interpretările critice, influențând modul în care opera sa a fost receptată în diferite contexte culturale şi ideologice, de la interbelic la perioada sovietică şi până la reevaluările postsovietice, care tind să recupereze integral atât dimensiunea literară, cât şi pe cea generală, de definire a specificității creaţiei sale.

Cât priveşte receptarea critică a operei lui Constantin Stere în Basarabia, aceasta are o istorie mai fragmentată şi mai dependentă de schimbările politice decât în România, ceea ce a făcut ca imaginea sa să oscileze între valorificare, ignorare sau chiar denigrare. În linii mari, această receptare şi interpretare critică în Basarabia, poate fi divizată în trei perioade: 1. Perioada 1900-1940 (majoritar interbelică); 2. Perioada sovietică (1940-1988); 3. Perioada postsovietică (după 1988).

Astfel, în Basarabia interbelică, opera lui Constantin Stere a beneficiat de o receptare critică intensă, dar nu uniformă, fiind filtrată atât prin prisma interesului literar, cât şi prin cel politic. Faptul că Stere trăise în copilărie şi o parte din tinereţe în Basarabia îi conferă în ochii criticii locale un statut aparte. Una din primele personalităţi culturale basarabene care face referire la viaţa şi opera sa este scriitorul George V. Madan, în articolul *Afacerea Stere*. *Scrisoarea unui român basarabean*, apărut în ziarul „Epoca" din 9 septembrie 1909. Apoi în 1920 apare un articol în „Sfatul Ţării" cu denumirea *Dl. Stere în Basarabia*, Chişinău, 20 octombrie. În 1923 Ştefan Ciobanu publică în cartea sa *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, la rubrica *Publicaţii periodice româneşti*: *Contribuţia lui C. Stere la apariţia gazetei naţional-democratice* „*Basarabia*", *23 mai 2006*. Iar în ziarul „Viaţa Basarabiei" apar, consecutiv, un şir de articole dedicate lui C. Stere, unele semnate de Pan Halippa. Şi primele articole care se referă exclusiv la o interpretare critică a operei sale, în special a romanului, publicat la momentul respectiv, *În preajma revoluţiei*, se tipăresc tot în „Viaţa Basarabiei", nr. 3-4 şi 11-12 din 1936, *Stere în adevărat-i lumină*: [*Figura lui C. Stere în atenţia criticii*] şi *Varia* [*Adnotare la volumul* „*Uraganul*" *de C. Stere şi la alte cărţi*…], ultimul semnat de N. Costenco.

Cam acestea sunt referinţele critice asupra operei lui C. Stere în Basarabia interbelică, recenzii, cronici şi interviuri despre activitatea sa apărute în reviste şi ziare precum „Viaţa Basarabiei", „Sfatul Ţării", „Cuvânt Moldovenesc". Critici favorabile au adus Pan Halippa, N. Costenco, Ion Pelivan, care au subliniat valoarea documentară şi forţa morală a operei sale, văzând în ea o mărturie de epocă şi o pledoarie pentru drepturile naţionale. În privinţa romanului, s-a remarcat calitatea evocării istorice, dar şi faptul că acesta are o structură mai degrabă memorialistică decât strict artistică. Desigur, opozanţii, mai ales din mediul politic, au criticat caracterul tezist, prezenţa ideilor socialiste în tinereţe şi tonul moralizator. În linii generale Stere este văzut ca un scriitor care fixează în literatură drama basarabeanului prins între două lumi: cea rusă, ţaristă şi cea naţională, românească.

Astfel, în Basarabia interbelică, Stere a fost tratat cu respect şi cu deosebită atenţie critică, dar şi cu spirit polemic, mai ales în latura politică. Scrierile sale au fost percepute nu doar ca produse estetice, ci şi ca documente cu valoare istorică şi ca expresii ale identităţii noastre româneşti, fapt ce a potenţat impactul lor cultural, dar, concomitent, a contribuit la polarizarea receptării critice.

În perioada sovietică, în URSS, Constantin Stere a fost practic interzis. Aceasta întrucât ideologia comunistă nu tolera o figură care pledase pentru unitatea românilor şi care se identificase cu valorile democraţiei burgheze. Doar în mediile intelectuale restrânse circulau fragmente şi aprecieri legate de Stere, dar acestea erau mai degrabă amintiri transmise oral, nu critici sistematice, obiective. Opera sa a fost marginalizată, interzisă, mai ales romanul său, care punea accentul pe drama Basarabiei şi pe identitatea românească, prezentând o interpretare incomodă pentru canonul ideologic oficial. Astfel scrierile şi numele său nu apăreau în presă, manuale, iar dacă era menţionat, era redus la ipostaza de „ideolog burghez", „unionist" şi adversar al revoluţiei bolşevice. Deoarece publicul basarabean nu a avut acces la opera sa, receptarea critică a fost, aşadar, aproape inexistentă sau ideologic denaturată. Totuşi, după anexarea Basarabiei, apare în 1941, la Bucureşti, „Revista fundaţiilor regale", în interpretarea istoricului Ştefan Ciobanu, articolul *Contribuţia Basarabiei la dezvoltarea literaturii naţionale* [*printre care şi a romanului „În preajma revoluţiei" de C. Stere*] în care se face o prezentare amplă a personalităţii lui C. Stere cu accentuarea valorii sale de romancier veritabil.

Iar în Basarabia sovietică (RSSM), primul cercetător literar care încearcă să revalorifice moştenirea noastră literară din perioada interbelică, prin personalitatea şi opera lui C. Stere, este Ion Vasilenco, care în 1963 publică în ziarul „Cultura Moldovei" din 17 ianuarie, articolul *Moştenirea noastră literară*: *Constantin Stere*. Desigur, imediat, la 21 aprilie a aceluiaşi an, apare, în aceeaşi revistă, o replică semnată de Iosif Varticean, cu titlul *Mai multă maturitate politică şi răspundere cetăţenească*. Relaţia dintre cele două articole ilustrează exact tensiunea ideologică a epocii. Articolul lui Ion Vasilenco, fiind una dintre primele încercări de reevaluare critică a lui Constantin Stere în RSS Moldovenească, propune o abordare mai deschisă, punând accent pe valoarea literară a romanului *În preajma revoluţiei*, interpretat ca fiind o operă semnificativă pentru întreaga literatura română, mai ales în ceea ce priveşte înţelegerea destinului istoric al Basarabiei. Astfel autorul încerca să spargă tăcerea impusă de ideologia sovietică asupra figurii lui Stere, sugerând că acesta face parte din „moştenirea literară" a Basarabiei, cu toate că o bună parte din viaţă a trăit în România. Chiar dacă Vasilenco foloseşte limbajul precaut al epocii, articolul a fost perceput ca o deschidere riscantă, mai ales prin faptul că punea în discuţie un scriitor „interzis" şi îl reintegra simbolic în patrimoniul cultural românesc. Replica lui I. Varticean este, de fapt, o corecţie ideologică la poziţia lui Vasilenco. Titlul, *Mai multă maturitate politică şi răspundere cetăţenească*, exprimă clar reproşul: Varticean îi impută lui Vasilenco „imaturitate" pentru că a adus în discuţie o personalitate considerată indezirabilă din perspectiva canoanelor sovietice.

Argumentul central al replicii este că Stere nu poate face parte din „moştenirea noastră literară”, pentru că a fost burghez, ideolog reacţionar, adept al unor idei naţionaliste româneşti incompatibile cu doctrina sovietică. Această polemică arată cum, în anii ’60, viziunea criticii era extrem de îngustă, orice tentativă de reevaluare culturală, cum a fost cea a lui Vasilenco, era imediat anihilată de un text de aşa-zisă „disciplinare ideologică”.

Astfel receptarea lui Stere în Basarabia postbelică nu a ținut doar de critica literară, ci, mai ales, de lupta între memoria culturală şi cenzura ideologică. Vasilenco, practic, încerca să redeschidă „dosarul literar Stere”, dar Varticean îl clasează cu argumente politice, marcând limitele în care se putea face istorie literară în RSSM şi accentuând refuzul ideologic al sistemului de a accepta figura lui Constantin Stere ca parte a patrimoniului cultural. Cu această polemică se pune punct la problema moştenirii literare a lui Stere în perioada sovietică.

Abia la sfârşitul anilor ’80, odată cu prăbuşirea regimului totalitar, receptarea lui Constantin Stere a cunoscut o revalorizare semnificativă. Critica literară şi istorică din Republica Moldova a redeschis dosarul său, subliniind valoarea romanului *În preajma revoluţiei* ca una dintre primele mari construcţii epice dedicate Basarabiei şi dramei sale istorice. Analizele respective au încercat să-l recupereze nu doar ca ideolog şi om politic, ci şi ca scriitor de prim rang, plasându-l într-o poziţie intermediară între literatura memorialistică şi romanul de ficţiune.

În anul 1988 încep să apară, în presa din RSSM, un şir de articole care iau în discuţie creaţia şi personalitatea scriitorului. Astfel în revista „Nistru”, nr. 4 din 1988, se publică intervenţia *Constantin Stere* (*1865-1936*): *Reconstituiri*, referinţe critice semnate de Bogdan Istru (*Constantin Stere*, *scriitorul*…); Vasile Badiu (*După Alexandru Donici*…); Artiom M. Lazarev (*Numele lui Constantin Stere*); Vasile Vasilache (*Lucru ştiut*…) şi alţii, care îl reabilitează pe Stere ca unul dintre scriitorii de valoare din spaţiul Basarabiei. Împreună, aceste intervenţii marchează prima reabilitare publică şi critică, controlată, a lui Constantin Stere în RSS Moldovenească, mutând accentul de la tabuurile politice şi ideologice către lectura literară, istorică şi memorialistică a operei sale, pregătind terenul pentru studii şi reeditări ulterioare.

Tot în 1988, doar că în numărul 9 al aceleiaşi reviste, bibliofilul Pavel Balmuş ia în discuţie studiile sale eseistice, în articolul *Ca un demiurg*, *în adâncimile sufletului*… [*C. Stere-eseist*]. Iar Alexandru Donos publică o monografie intitulată *Baştina lui Constantin Stere*: *Evocări*, *dezvăluiri*, *precizări*, în care se valorifică sursele bibliografice ca un registru esenţial al memoriei istorice, o monografie multidisciplinară, punând în dialog literatura, istoria socială şi memoria colectivă.

Şi în anul 1989, numărul 4 al revistei „Nistru” va găzdui un articol care se referă la un complex de concepţii steriste, anume *Concepţiile sociologice şi estetice ale lui Constantin Stere*, semnat de Babii Alexandru. Totodată Vasile Badiu îl va include în *Istoria literaturii moldoveneşti*, în 3 vol., vol. al treilea şi îi publică primul volum de proză, *Preludiu*. *Pagini de proză* (*schiţe literare*, *povestiri*)

şi articole, la care semnează şi *Notele* şi *În loc de postfaţă*. Iar criticul Ion Ciocanu îl va face imediat cunoscut profesorilor şcolari, publicând în „Pedagogul sovietic", nr. 9, 1989, articolul *Iniţieri în creaţia lui Constantin Stere*.

Începând cu anul 1990, odată cu reconfigurarea discursului identitar şi cu accesul liber la texte anterior interzise, opera stereiană a intrat într-un proces de reevaluare critică. Studiile apărute în Republica Moldova accentuează rolul lui Stere de pionier al Bildungsromanului în literatura română, relevând tensiunea constitutivă dintre dimensiunea estetică şi cea ideologică a operei sale, descoperă sau aprofundează preocupările sale publicistice, eseistice, politice, economice, filosofice, juridice etc. Semnificativ este anul 1990, când Vasile Badiu începe să scoată la tipar primele 4 volume din romanul *În preajma revoluţiei* cu un şir de articole despre creaţia lui Stere publicate în „Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară". Alexandru Burlacu şi Alina Ciobanu-Tofan îi vor elabora *Constantin Stere. Nota biografică* în volumul *Scriitori de la* „*Viaţa Basarabiei*". Iar în „Moldova socialistă" 13 mai, apare *Reputaţie mitologică a Moldovei* (I. Druţă, T. Arghezi, G. Călinescu ş.a. despre C. Stere). Astfel acest an a marcat un proces de reevaluare critică şi canonizare literară, facilitat de accesul liber la textele anterior interzise şi de reconfigurarea discursului critic din Republica Moldova.

În anul 1991, apar şi celelalte 4 volume ale romanului *În preajma revoluţiei*, completate cu un volum aparte *Stere C. În viaţă, în literatură… Selecţie din opera cugetătorului, publicistului, polemistului*, îngrijite de acelaşi Vasile Badiu, prin care se marchează o reintegrare aproape completă a lui Stere în patrimoniul cultural şi literar naţional. Iar N. Bătrânu face o primă prezentare totală a romanului său în ziarul „Făclia" din 22 martie, cu titlul „*În preajma revoluţiei" – o carte de căpătâi a basarabenilor*. Astfel având publicate toate volumele romanului şi majoritatea celorlalte scrieri, în anii următori vor apărea sute de articole şi studii, zeci de monografii, teze de doctorat, îi vor fi dedicate rubrici în ziare, reviste, conferinţe întregi, simpozioane, volume omagiale etc.

De exemplu, în anul 1995 în două numere consecutive ale ziarului „Literatura şi arta", nr. 23 din 8 iunie şi nr. 24 din 15 iunie, personalităţii şi creaţiei lui Stere i se vor oferi pagini întregi, cu articole semnate de Ion Vasilenco, Vasile Badiu, Alexandru Donos şi Mihai Cimpoi, care va descoperi în persoana lui romancierul total. În anul 2005, Academia de Ştiinţe a Moldovei va organiza o conferinţă ştiinţifică internaţională cu genericul *Constantin Stere 140 de ani de la naştere*. În 2006, Pavel Balmuş va publica în volum intitulat *Publicistica* lui Stere, care va cuprinde *Articole. Cronici* „*artistice*" *literare şi social-politice. Cuvântări-discursuri. Eseuri. Evocări. Impresii de călătorie. Luări de atitudine. Portrete şi profiluri literar-estetice. Studii ş.a.*, iar Alina Ciobanu-Tofan va îngriji ediţia *Singur împotriva tuturor*, *discursuri*, care vor întregi pe deplin colecţia *Scrieri* de C. Stere. În anul 2015, se va desfăşura o altă conferinţă ştiinţifică internaţională *Constantin Stere. Prozator. Publicist. Jurist şi om politic. 150 de ani de la naştere*. Şi în anul 2025 Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"

al USM organizează Conferinţa ştiinţifică internaţională *Filologia modernă*: *realizări şi perspective în context european*, cu genericul *Constantin Stere*: *160 de ani de la naştere*.

Astfel, după anul 1990, cercetarea operei lui Constantin Stere a cunoscut o revigorare semnificativă, determinată de schimbările politice şi culturale care au permis atât republicarea integrală a scrierilor sale, cât şi o analiză obiectivă a personalităţii şi a operei sale. Studiile apărute în această perioadă se pot grupa în trei direcţii principale, care reflectă complexitatea şi polivalenţa moştenirii stereiene.

1. *Recuperarea operei şi reconstituirea biografiei*

Prima direcţie a vizat editarea operei, completarea şi verificarea datelor biografice, precum şi conturarea portretului integral al personalităţii lui Constantin Stere. Cercetători precum Vasile Badiu, Pavel Balmuş, Alexandru Donos, Ion Şpac și Iurie Colesnic au contribuit la scoaterea din uitare a unor aspecte fundamentale ale vieţii şi activităţii sale. Prin ediţii de text, studii introductive şi investigaţii documentare, aceştia au urmărit să restituie cititorului contemporan imaginea reală a unui scriitor şi om politic mult timp marginalizat, corectând deformările sau omisiunile generate de cenzura regimului comunist.

2. *Analiza estetică şi poetică a romanului „În preajma revoluţiei*”

A doua direcţie de cercetare a vizat dimensiunea literară, estetică şi artistică a operei stereiene, cu accent pe romanul *În preajma revoluţiei*, considerat principalul său proiect literar şi unul dintre reperele modernizării prozei româneşti. Exegeţi precum Mihai Cimpoi, Alexandru Burlacu, Alina Ciobanu-Tofan, Haralambie Corbu şi Vlad Caraman au analizat structura narativă, tipologia personajelor, influenţele romanului de formaţie european, precum şi tensiunea dintre autobiografic şi ficţional. Această direcţie a pus în valoare latura artistică a creaţiei sale, argumentându-se tot mai des că romanul său se înscrie în tradiţia Bildungsromanului şi constituie un reper în evoluţia prozei româneşti de început de secol XX.

3. *Dimensiunile istorice*, *politice*, *economice*, *juridice şi filosofice ale operei*

O a treia direcţie a vizat analiza operei dintr-o perspectivă interdisciplinară, punând în lumină contribuţia lui Stere la reflectarea social-politică şi la dezbaterea ideologică a epocii. Studiile realizate de Ion Varta, Victor Juc, Constantin Lozovanu, Lidia Troianovski, Liliana Surugiu, Gheorghe Duca, Andrei Eşanu, Raisa Grecu, Gheorghe Avornic, Ion Hadârcă, Valeriu Pasat, Gheorghe Bobână ș.a au evidenţiat complexitatea viziunii stereiene asupra istoriei, rolului educaţiei, reformelor, precum şi asupra dezvoltării culturii juridice, economice şi a ideilor democratice. Această linie de interpretare a contribuit la redimensionarea profilului său intelectual, plasându-l nu doar în sfera literaturii, ci şi în cea a gândirii politice şi filosofice româneşti.

În ansamblu, reevaluările post 1990 au determinat o reintegrare a operei şi personalităţii lui Constantin Stere în circuitul critic şi cultural românesc. Prin conjugarea acestor trei direcţii de cercetare, Stere este restituit contemporaneităţii

ca figură complexă – scriitor, intelectual şi gânditor politic – a cărei operă îşi păstrează actualitatea în dezbaterile despre identitate, modernitate şi destinul istoric al spaţiului românesc.

La interferenţa acestor trei direcţii, în acest răstimp vor face referire la creaţia literară şi personalitatea lui Stere şi Dumitru Apetri, N. Bătrânu, Sava Pânzaru, Vlad Chiriac, Ion Druţă, Anatol Gavrilov, Anatol Ciocanu, Vasile Malaneţchi, Vasile Nastasiu, Eliza Botezatu, Leonid Cemortan, Tudor Palladi, Vladimir Beşleagă, Irina Condrea ş.a.

Despre creaţia lui Stere vor scrie teze de doctor în ştiinţe: Constantin Lozovanu: *Filosofia socială a lui Constantin Stere* (1995), Lidia Troianovski: *Concepţia estetică în creaţia lui Constantin Stere* (1997), Vlad Caraman: *Poetica romanului „În preajma revoluţiei" de Constantin Stere* (*naraţiune*, *personaj*, *topos*) (2003) şi doctor habilitat, Raisa Grecu: *Concepţia drepturilor şi libertăţilor omului în opera juridică a lui Constantin Stere* (2010).

Monografii: *Filosofia lui Constantin Stere în contextul culturii* românești, Institutul de Filosofie şi Drept (1997); Iurie Colesnic, *Profetul nemuririi noastre – Constantin Stere*, 2005; Haralambie Corbu, *Constantin Stere şi timpul său*, 2005; Raisa Grecu, *Stere-juristul*, 2008; Raisa Grecu, *Stere în lupta pentru drepturile omului*, 2009; Vlad Caraman, *„În preajma revoluţiei" de Constantin Stere*. *Elemente de poetică a Bildungsromanului*, 2009; Ion Şpac, *Constantin Stere scriitorul*, *publicistul*, *politicianul*, *juristul*, *omul*, 2011; Mihai Cimpoi, Eugen Simion, *Viaţa ca un roman*. *Constantin Stere scriitorul*. *Eseuri*, 2015.

În dicţionare, enciclopedii: Vasile Badiu, *Istoria literaturii moldoveneşti*: În trei vol. – vol. 3: De la 1917 până la 1955: partea I, 1989; Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, toate ediţiile; Anatol Ciocanu, *Dicţionarul scriitorilor români din Basarabia*, 2006, 2010.

Prin urmare, dacă facem o sinteză comparativă a receptării lui Constantin Stere în Basarabia, în aceste trei perioade, constatăm că, în perioada interbelică, criticii îi recunosc meritele de romancier al formării (autor de Bildungsroman) şi de cronicar al epocii, dar îi reproşează accentul ideologic excesiv. Este privit ca un martor al destinului Basarabiei şi ca un scriitor angajat politic. Receptarea este polarizată: unii îl valorizează ca inovator literar, alţii îl citesc mai ales ca autor doctrinar.

Perioada postbelică (sovietică, până în 1988) se caracterizează printr-o lungă fază de interdicţie şi tăcere critică, opera lui fiind marginalizată din motive ideologice. Abia în anii ’60, apar primele mențiuni critice (Ion Vasilenco), dar urmate de replici care îi contestă meritele. Spre sfârşitul anilor ’80, în „Nistru" (1988-1989), se produce prima reabilitare controlată, accentul căzând pe valoarea literară şi memorialistică, pe reeditare şi contextualizare.

După 1990, odată cu libertatea de exprimare, Stere este reinclus integral în patrimoniul literar naţional, publicarea romanului *În preajma revoluţiei* şi, ulterior, abordarea acesteia în lucrări critice duc la canonizarea autorului

în literatura română din Basarabia. Critica subliniază rolul său de pionier al Bildungsromanului, dar şi tensiunea dintre dimensiunea estetică şi cea ideologică ale operei.

Dacă lectura interbelică punea accent pe caracterul memorialistic şi pe funcţia documentară, relectura postbelică, prin prisma noilor paradigme hermeneutice, s-a orientat să restituie Bildungsromanului sterian statutul de construcţie narativă complexă, în care memorialistica, confesiunea şi romanul de ficţiune se interferează într-o formă originală.

Referinţe bibliografice:

1. ŞPAC, Ion. *Constantin Stere scriitorul*, *publicistul*, *politicianul*, *juristul*, *omul*. Chişinău: F.E.-P. Tipog. Centrală, 2011, 424 p. ISBN 9789975789875.

2. *Constantin Stere*. *140 de ani de la naştere*. Materialele conferinţei ştiinţifice internaţionale. – Chişinău, 2005, 180 p. ISBN 978-9975-62-151-9.

3. *Constantin Stere*. *Prozator*. *Publicist*. *Jurist şi om politic*. *150 de ani de la naştere*. Iaşi: Editura Vasiliana ’98, 2016, 565 p. ISBN 978-973-116-503-5.

4. Constantin Stere. *În preajma revoluţiei*. Vol. 1-8. Chişinău: Editura Hyperion, 1990, 1991. ISBN 5-368-00729-9.

Notă. Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică”, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM.

CZU:821.135.1.09(092)
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.03

CREAȚIA LUI CONSTANTIN STERE: LECTURI CRITICE ȘI REVALORIZĂRI ESTETICE

Dorina ROTARI
ORCID: 0009-0005-6230-3714
Universitatea de Stat din Moldova
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"

Rezumat. *Articolul investighează receptarea critică și revalorizarea estetică a operei lui Constantin Stere, repusă în circuitul cultural de critici, cercetători și editori din Republica Moldova și România. Analiza urmărește două direcții principale: evaluarea critică de către contemporanii autorului și interpretările moderne axate pe poetică, naratologie, intertext etc. Articolul pune în lumină atât importanța istorică și documentară a scrierilor lui Constantin Stere, cât și valoarea lor artistică, reliefând tensiunea dintre exigențele estetice ale epocii și opțiunea autorului pentru o formulă narativă atipică. Astfel, ne propunem să demonstrăm că, prin dimensiunea sa documentară, complexitatea ideatică și inovația formală, opera lui Constantin Stere contribuie la diversificarea și reconfigurarea canonului prozei românești moderne.*

Cuvinte-cheie: *Stere, receptare critică, roman necanonic, autobiografie ficționalizată, hibridizare.*

Constantin Stere's Creation: Critical Readings and Aesthetic Revaluations

Abstract. *The article investigates the critical reception and aesthetic revaluation of Constantin Stere's work, reintroduced into the cultural circuit by critics, researchers and publishers from the Republic of Moldova and Romania. The analysis follows two main directions: the critical evaluation by the author's contemporaries and modern interpretations focused on poetics, narratology, intertext, etc. The article sheds light on both the historical and documentary importance of Constantin Stere's writings, as well as their artistic value, highlighting the tension between the aesthetic demands of the era and the author's option for an atypical narrative formula. Thus, we aim to demonstrate that, through its documentary dimension, ideational complexity and formal innovation, Constantin Stere's work contributes to the diversification and reconfiguration of the canon of modern Romanian prose.*

Keywords: *Stere, critical reception, non-canonical novel, fictionalized autobiography, hybridization.*

Constantin Stere este o personalitate marcantă a culturii române din Basarabia, a cărei contribuție literară se leagă, îndeosebi, de ciclul romanesc autobiografic *În preajma revoluției*, scris la finalul vieții, ca o meditație asupra propriului destin. Din cele nouă volume planificate, au fost publicate opt: I. *Prolog*: *Smaragda Theodorovna*, 1932; II. *Copilăria şi adolescenţa lui Vania Răutu*, 1932; III. *Lutul*, 1932; IV. *Hotarul*, 1933; V. *Nostalgii*, 1934; VI. *Ciubăreştii*, 1935; VII. *În ajun*, 1935; VIII. *Uraganul*, 1936. Acest (pseudo)roman-frescă se înscrie în tradiția romanelor-fluviu, de tipul *Viaţa la ţară* de D. Zamfirescu, *Ion*, *Răscoala* şi *Gorila* de L. Rebreanu, în literatura română, sau din literatura universală: *Jean Cristophe* de R. Rolland, *Wilhelm Meister* de Goethe, şi posedă calități artistice specifice prozelor lui L. Tolstoi, F. Dostoievski, N. Gogol, I. Turghenev ș.a.

Romanul *În preajma revoluției* a cunoscut o receptare critică favorabilă, dar cu anumite rezerve legate de structura narativă atipică, aflată la intersecția mai multor genuri: roman social, roman de formație (Bildungsroman), eseu ideologic, document memorialistic și roman psihologic. Autorul îşi motiva opțiunea pentru formula romanului în locul memoriilor prin faptul că „memoriile cer o imperioasă condiţie, aceea de a fi publicate după cel puțin douăzeci de ani de la dispariţia autorului lor. Or, eu găsesc că e necesar să informez lumea românească chiar de pe acum asupra stării sociale şi moravurilor din Basarabia, din ultimele şase decenii, mai ales pentru edificarea românilor din celelalte provincii, unde fondul real al traiului românilor de peste Prut e cu desăvârşire necunoscut. Mi-am schimbat deci planul de lucru şi vreau să-mi redau amintirile sub forma literară de roman” (apud Stere, 2016, p. 9).

Dacă Pompiliu Constantinescu saluta inovația lui C. Stere printr-o cronică entuziastă (publicată în revista „Viața Basarabiei”, 1933), apreciind *În preajma revoluţiei* drept „cea mai valoroasă contribuție basarabeană la literatura română”, atunci George Călinescu percepea drept „greşeală capitală” intenția lui C. Stere „de a-şi fi romanţat memoriile în cele 8 volume ale pretinsului roman *În preajma revoluţiei*, care s-ar mai fi revărsat în cine ştie câte alte volume, dacă moartea autorului nu le-ar fi pus, înţeleaptă, capăt” (Călinescu, 1982, p. 757). Divergența de opinii vizează raportul biografie-ficțiune, ca fundament al operei lui C. Stere. În acest context, Pompiliu Constantinescu susține că scriitorul basarabean „aliază însușirile unui stufos memorialist cu interesul narațiunii atrăgătoare, de o bogată substanță epică” (apud Stere, p. 6), în timp ce George Călinescu demască tocmai introducerea în roman a istoriei trăite, ca principiu structural impropriu, și implicarea auctorială excesivă, care îl duce pe autor la complezenţă faţă de protagonist şi la izbucniri pamfletare ce riscă să decadă în simplă bârfă şi răzbunare personală: „Ochiul lui e superficial, vulgar etic, şi de sub pana lui toate personalităţile ies nişte goale păpuşi” (Călinescu, 1982, p. 757). Exegeza călinesciană din *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* (1941) trădează rezerva față de statutul atipic al romanului lui C. Stere, recunoscând totuși că autorului „nu-i lipsesc însușirile de romancier,

cu maniere din Gogol, Dostoievski și Tolstoi" și găsindu-i astfel afinități stilistice cu marii realiști ruși. De remarcat și faptul că reputatul critic a elogiat unele secvențe din roman drept „o epopee grandioasă a infernului geologic", numindu-l pe Stere „un extraordinar prozator al geologicului" (Călinescu, 1982, p. 758). Această observație se referă la descrierea memorabilă a peisajelor siberiene și a naturii dezlănțuite, dovedind un acut simț al detaliului și o imaginație vizuală demnă de marii prozatori realiști.Dilema memorii vs ficțiune a constituit o constantă în receptarea critică a romanului *În preajma revoluției*, percepută sub forma unui „pariu imposibil: cum să transformi memoriile în roman" (Zigu Ornea). Criticul Șerban Cioculescu pare a concilia cele două puncte de vedere, afirmând că Stere este „un memorialist de formulă obiectivă" prin ficționalizarea excesivă a experiențelor autobiografice, hibridizarea ficţiunii cu realitatea și „transpunerea aproape directă din viaţă în roman a contemporanilor". Pe aceeași linie exegetică se înscrie Eugen Lovinescu (în *Istoria literaturii române contemporane*, 1937), care a abordat cu finețe grandiosul proiect literar al lui Stere, definindu-l drept „roman memorialistic", „autobiografie spirituală" și o adevărată „mare epopee memorialistică", animată de un „mare suflu epic ce înglobează o epocă și o galerie nesfârșită de tipuri" (Lovinescu, 1981). Prin aceste formule critice, Eugen Lovinescu depășea dilema roman vs. memorii, concluzionând că forța operei stă, fără îndoială, în autenticitatea documentară și anvergura memorialistică, dar în interiorul memoriilor funcționează și structuri narative romanești.

În ansamblu, prima etapă de receptare a romanului *În preajma revoluției* pune în evidență atât aprecieri favorabile (privind amploarea proiectului literar, autenticitatea documentară, curajul tematic), cât și contestări (privind lipsa de disciplină compozițională și amestecul de genuri). Reprezentanții noii generații de exegeți, Ion Negoițescu, Mihai Zamfir, George Ivașcu sau Ov. S. Crohmălniceanu, au perpetuat dualitatea interpretărilor, evidențiind atât caracterul „necanonic" al romanului în contextul prozei interbelice, cât și unicitatea lui ca „roman al Basarabiei". Astfel, Ion Negoițescu, chiar dacă regreta faptul că „memorialistul a cedat locul romancierului", susține că „în totalitatea sa, *În preajma revoluției* se prezintă ca produsul uman al unei colosale ambiţii (provenind dintr-un complex de superioritate compensativ, dezvoltat cu vremea), în destul de largă măsură acoperită de reușita operei" (Negoițescu, 1991, p. 210). Într-un registru critic similar, Mihai Zamfir interpreta romanul drept o autobiografie camuflată, punând în discuție însăși viabilitatea estetică a genului, dar concluziona, totodată, că ,,ignorarea de către critica ultimelor decenii a acestei fresce narative şi absenţa numelui lui Stere din sintezele şi comentariile consacrate perioadei interbelice au de ce să ne mire: autorul a scris o operă ieşită din comun, pe care nimeni n-ar trebui s-o ignore" (Zamfir, 1988, pp. 40-41).

După o pauză impusă de cenzura regimului totalitar, începând cu deceniul al şaptelea, se atestă eforturi editoriale și exegetice de a readuce numele și opera lui Constantin Stere în circuitul valorilor naţionale autentice. Printre studiile

monografice consacrate activităţii omului politic şi scriitorului Constantin Stere se remarcă lucrarea Virginiei Muşat *C. Stere. Scriitorul* (1978) şi cartea cercetătorului ieşean Ion Căpreanu *Eseul unei restituiri. C. Stere* (1988). O contribuţie deosebită la promovarea personalității lui Constantin Stere o are și distinsul profesor și exeget Zigu Ornea, care a realizat numeroase investigaţii de ordin sociologic şi literar, încununate de studiul monografic *Viaţa lui C. Stere* (1989-1991), în două volume (însumând 1200 pagini). Tot la inițiativa acestuia a fost reeditat, la Bucureşti (1991-1993), romanul *În preajma revoluției*, însoţit de un valoros studiu introductiv, în care exegetul reevaluează profunzimea ideologică și pluralitatea punctelor de vedere din roman, modul în care C. Stere a problematizat ideile politice în contextul unor destine individuale marcate de istorie (Ornea, 1991). Zigu Ornea apreciază latură intelectuală a romanului, evidențiind caracterul de cronică a formării conștiinței revoluționare și lupta interioară a protagonistului între diverse doctrine. În acest sens, romanul *În preajma revoluției* este mai mult decât o autobiografie romanțată, constituind o radiografie a unei generații frământate de utopii și deziluzii, un tablou complex al mentalităților și ideilor politice, o meditație asupra destinului Basarabiei și al României în preajma marilor prefaceri istorice de la 1907 și 1917.

Eforturi de promovare a personalității lui Constantin Stere se atestă și în spațiul basarabean, exegetul Vasile Badiu fiind printre primii care a izbutit să readucă în actualitate activitatea marelui predecesor. Acesta îngrijeşte şi comentează povestirea *În voia valurilor* (rev. Nistru, 1989, nr. 4); semnează capitolul *Constantin Stere* din *Istoria literaturii moldoveneşti*, vol. III, partea I, Chişinău, 1990; publică, în paginile „Revistei de Lingvistică şi Ştiinţă Literară" (nr. 5, 1990), studiul *Măreţia mitului Stere* etc. Contribuţia decisivă a cercetătorului şi criticului literar Vasile Badiu la valorificarea operei şi personalităţii lui C. Stere a fost ediţia de sinteză *Scrieri* în 5 volume, apărută la editura Hyperion în anii 1990-1991, cu un studiu introductiv intitulat *Un spirit enciclopedist* şi cu articole semnate de personalităţi marcante (Perpessicius, Pompiliu Constantinescu, George Călinescu, Şerban Cioculescu, Mihail Ralea ş.a.).

Pasionat de creaţia scriitorului C. Stere a fost şi cercetătorul Pavel Balmuş, care publică în revista „Basarabia" (nr. l, ianuarie, 1995, pp. 10-11 şi nr. 2, pp. 6-7) articolul *Stere Constantin*: *reconsiderări*, *reconstituiri*, urmat, la câteva luni, de un altul intitulat „*Cazul Stere*" – „*cazul Basarabiei*…" (revista „Contrafort", 1995, nr. 5-6, martie-aprilie, p. 18).

Ediţia întocmită de Vasile Badiu a fost completată de alte apariţii editoriale valoroase: *Singur împotriva tuturor*, îngrijită de Alina Ciobanu, 1997; *Victoria unui înfrânt*, supravegheată de Maria Teodorovici, 1997. Prima repune în circuit câteva dintre lucrările lui C. Stere, care, din diferite motive, nu au intrat în ediţiile anterioare; iar cea de a doua aduce în atenţia cititorului de azi o parte importantă dintre ecourile, comentariile şi mărturiile contemporanilor despre ceea ce a fost C. Stere ca om, militant politic, profesor, publicist şi

scriitor. Aceste ediţii, ca şi cea îngrijită de Iurie Colesnic (*Constantin Stere*. *Documentări politice*, 2002), nu au vizat creaţia artistică fundamentală (romanul *În preajma revoluţiei*), concentrându-se doar asupra publicisticii şi eseisticii politice, sociale, estetice.

Una dintre contribuţiile recente la cercetarea vieţii şi activităţii lui Constantin Stere este volumul coordonat de Ion Şpac, *Constantin Stere scriitorul*, *publicistul*, *politicianul*, *omul*. *Biobibliografie-invitaţie la lecturi şi investigaţii*, apărut în 2009. În articolul dedicat vieţii şi activităţii lui C. Stere, *Lecturi şi interpretări la Est de Prut*, inclus în acest volum, cercetătorul Haralambie Corbu reflectă „traseul biografic al feciorului de moşier provincial din Ciripcăul Sorocii Gheorghe (Egor) Stere" și intenția de reevaluare a acestei complexe şi multidimensionale personalităţi, pe trei direcţii principale: „1. reeditarea operei; 2. C. Stere în viziunea unor remarcabili scriitori, oameni de cultură, specialişti în materie; 3. încercări de a interpreta fenomenul Stere prin prisma unor criterii ştiinţifice mai mult sau mai puţin corespunzătoare momentului şi, ce e deosebit de important, prin viziunea unor noi documente necunoscute, depistate în arhivele din Republica Moldova şi cele din spaţiul încă sovietic" (Șpac, 2009).

Revine în atenția criticii literare și grandiosul proiect literar al lui C. Stere, *În preajma revoluției*, revalorizat prin grile interpretative moderne. Astfel, exegetul Corin Braga consideră romanul „o apariţie necanonică din toate punctele de vedere: genologic, naratologic şi stilistic, ceea ce a atras previzibila ei marginalizare" (Braga, 1998, p. 24), argumentând că multe din obiecțiile moderniștilor față de romanul lui C. Stere – de pildă, impuritatea stilistică sau incertitudinea între memorialistică și roman – „și-au pierdut relevanța odată cu impunerea canonului postmodern", care valorizează tocmai astfel de transgresiuni ale convențiilor. „Astăzi, conflictul dintre roman şi memorii pare o dispută oarecum inutilă de încadrare tipologică, ce reflectă obsesia modernistă pentru categorisire. Ideile de impuritate a registrelor, de «tulburare a seninătăţii» auctoriale, de «grabă narativă» opusă «răbdării epice» şi-au pierdut relevanţa odată cu impunerea canonului postmodern. A căzut în primul rând criteriul care opera pe seama distincţiei dintre realitate şi ficţiune, condamnând amestecul lor", menţionează cercetătorul Corin Braga (Braga, 1998, p. 24). Din această perspectivă, ceea ce părea un defect în momentul publicării operei (hibriditatea genurilor, amestecul de stiluri) devine, în lectura actuală, un semn de inovare, romanul lui C. Stere prefigurând întrucâtva paradigma postmodernistă, în care distincțiile dintre realitate și ficțiune, precum și dintre genurile literare, își pierd din rigiditate.

Într-un context exegetic similar, Nicolae Manolescu remarca subtile relații intertextuale, în romanul lui C. Stere, semnalând faptul că primul volum îl are ca model, mai degrabă, pe Romain Rolland, decât pe Goethe; tablourile de deportaţi, pohodul spre Siberia sunt asemănătoare cu cele din Tolstoi, Dostoievski şi (de ce nu?) cu Soljeniţîn; metoda prezentării clasei politice seamănă cu cea arghezian din

Ţara de Kuty; C. Stere e, ca şi Rebreanu, „un romancier al gloatei” (Manolescu, 2008, p. 784).

Și criticul Alexandru Burlacu atrage atenția asupra caracterului intertextual al romanului, lui C. Stere propunând lectura acestuia în contextul tradiției literare europene și al evoluției prozei basarabene. Exegetul arată că „memoria epică” a autorului trece prin „metamorfoze substanțiale” pe parcursul celor opt volume, împrumutând modele literare variate – de la frescă socială de tip rusesc (amintind de Tolstoi sau Dostoievski) la pagini idilice ori realiste de tradiție românească. În capitolul despre C. Stere din volumul *Literatura română din Basarabia*. *Anii ’20-’30*, Alexandru Burlacu menţionează: „… romanul lui Stere poate fi privit nu numai ca un roman mimetic, dar (poate chiar în primul rând) şi ca un text în discuţie cu alte texte. Anume intertextualitatea, în cazul dat, ne pune în evidentă abundenţă de modele, adică memoria epică, dar şi maniera scriiturii unui mare artist cu o puternică forţă de creaţie. Mai mult decât atât, Stere pune începutul unui model al romanului basarabean care astăzi îşi defineşte structura” (Burlacu, 2000, p. 173).

Aprecieri cuprinzătoare în plan estetico-literar ale romanului *În preajma revoluţiei* și, în ansamblu, ale fenomenului C. Stere, au fost realizate de academicianul Mihai Cimpoi, în *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*. Reţinem, în acest sens, distincţia celor trei romancieri, pe care îi reprezintă prin felul său de a fi Constantin Stere: „unul al condiţiei umane propriu-zise, cel de-al doilea al condiţiei subumane (al lumii penitenciarilor şi satelor siberiene) şi cel de-al treilea al condiţiei supraumane (al firilor morale superioare)” (Cimpoi, 1996, p. 107-108). Despre romanul citat criticul Mihai Cimpoi afirma: „fiind concomitent roman social, roman psihologic, roman-poem, roman-eseu, întreaga construcţie romanescă este un roman existenţialist sau un roman tragic al condiţiei umane (subumane, supraumane) structurat concentric pe laitmotivul lutului şi neantului” (Cimpoi, 1996, p. 107).

Criticul contemporan Dumitru Crudu (în articolul *Constantin Stere*: *un mare scriitor necunoscut*, 2010) constată creşterea interesului pentru opera lui C. Stere odată cu republicarea în România a epopeii sale *În preajma revoluţiei*. În acelaşi context, exegetul consideră romanul *Smaragda Teodorovna* „unul dintre cele mai bune romane din literatura română din secolul XX şi capodopera incontestabilă a lui Constantin Stere”, protagoniștii, soţii Răutu, fiind nişte „figuri exponenţiale pentru dezbinarea care s-a întâmplat în Basarabia în secolul XIX, când societatea basarabeană s-a divizat în două tabere opuse: unii care voiau să uite cât mai repede că sunt moldoveni, iar alţii încercând să-şi păstreze identitatea naţională şi socială” (Crudu, 2010).

Una dintre cercetările recente ale formulei romaneşti steriste este realizată de exegetul Vlad Caraman, prin publicarea monografiei „*În preajma revoluţiei*” *de C. Stere*. *Elemente de poetică a Bildungsromanului* (2009). Cu ajutorul noilor metode de investigaţie, puse la îndemână de G. Genette, Tzv. Todorov, R. Barthes sau M. Bahtin, autorul studiului propune o lectură naratologică a romanului, evidențiind formele narative, complexitatea dialogului polifonic,

dar și corespondențele structurale cu proza de azi. Cercetătorul susține că „*În preajma revoluției* se încadrează pe deplin în tipicul modern de scriere a unui roman", prezentându-se, totodată, ca „un jurnal beletrizat", perceput de unii postmoderniști drept „un model al prozei lor" (Caraman, 2009).

Subliniem, în concluzie, că romanul *În preajma revoluției* de Constantin Stere ilustrează o formulă narativă originală, aflată în tensiune cu normele estetice ale timpului, dar recuperabilă printr-o lectură modernă, interdisciplinară. Îmbinând autobiografia cu ficțiunea, analiza psihologică cu fresca socială și discursul ideologic cu scena de roman de aventuri, Constantin Stere a creat o operă proteică ce iese din canoanele epocii sale și anticipează, pe alocuri, sensibilitatea literară contemporană. Prin dimensiunea sa documentară, complexitatea ideatică și inovația formală, opera dată contribuie la diversificarea și reconfigurarea canonului prozei românești moderne.

Referințe bibliografice:

1. BRAGA, Corin. Constantin Stere – o imagologie comparată a Basarabiei şi României. *Contrafort*, 1998, nr. 11-12. ISSN 1223-1576.
2. BURLACU, Alexandru. *Literatura română din Basarabia*. *Anii '20-'30*. Chişinău, Editura Tehnica-Info, 2002. 226 p. ISBN 9975-63-103-7.
3. CARAMAN, Vlad. „*În preajma revoluției*" *de Constantin Stere*. *Elemente de poetică a Bildungsromanului*, Chișinău: Gunivas, 2009, 120 p. ISBN 978-9975-4070-0-7.
4. CĂLINESCU, George. *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. Ed. a II-a, București: Minerva, 1982, 1033 p.
5. CIMPOI, Mihai. *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*. Chișinău: Editura Arc, 1996, 398 p. ISBN 9975-61-002-1.
6. CRUDU, Dumitru. *Constantin Stere*: *un mare scriitor necunoscut* [online]. Disponibil: https://timpul.md/articol/constantin-stere-un-mare-scriitor-necunoscut-18743.html [accesat 2025-16-07].
7. LOVINESCU, Eugen. *Istoria literaturii române contemporane*. București: Minerva, 1981, 448 p.
8. MANOLESCU, Nicolae. *Istoria critică a literaturii române*. *5 secole de literatură*, Piteşti: Paralela 45, 2008, 1526 p. ISBN 978-973-47-0359-3.
9. NEGOIȚESCU, Ion. *Istoria literaturii române*. Vol. I (1800-1945). Bucureşti, 1991, 372 p. ISBN 973-21-0279-9.
10. STERE, Constantin. *În preajma revoluției*. Vol. I, ediție și postfață de Mihai Cimpoi, prefață de Eugen Simion. Chișinău: Gunivas, 2016. 1294 p. ISBN 978-9975-3012-7-5.
11. ŞPAC, Ion. *Constantin Stere scriitorul*, *publicistul*, *politicianul*, *omul*. *Biobibliografie-invitație la lecturi și investigații*, redactor științific: acad. Haralambie Corbu, ediție îngrijită de Aurelia Hanganu. Chișinău: Tipografia Centrală, 2009, 424 p. ISBN 978-9975-78-987-5.
12. ZAMFIR, Mihai. *Cealaltă față a prozei*. București: Cartea Românească, 1988, 220 p.

Notă. Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică", Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu" al USM.

CZU:81:1
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.04

LANGAGE ORAL ET RYTHMO-MIMÉTISME DANS L'ANTHROPOLOGIE LINGUISTIQUE DE MARCEL JOUSSE (1886-1961). ENJEUX THÉORIQUE, PÉDAGOGUE ET PHILOSOPHIQUE

Jean-Jacques WUNENBURGER

Universitatea „Jean Moulin", Lyon 3, Franța

Rezumat. *Articolul explorează contribuția originală a lui Marcel Jousse la antropologia lingvistică, evidențiind rolul fundamental al oralității și al gestualității ca posibilitate de exprimare a unor semnificații asociate limbajului verbal. M. Jousse a valorificat limbajul oral ca expresie vie, corporală și ritmică a vorbitorului* (homo loquens). *Pornind de la studiul tradițiilor orale, Jousse formulează o teorie a memoriei corporale și a mimicii ritmice, conform căreia limbajul și gândirea derivă din mișcările, gesturile și ritmurile corpului. Principiile pe care le propune au implicații pedagogice, vizând recuperarea metodelor tradiționale de învățare prin ritm, gest și recitare, aplicabile mai ales în culturile cu puternică tradiție orală.*

Cuvinte-cheie: *Marcel Jousse, oralitate, gestualitate, ritmicitate, memorie corporală, antropologie lingvistică.*

Oral Language and Rhythmo-Mimetism in the Linguistic Anthropology of Marcel Jousse (1886-1961): Theoretical, Pedagogical and Philosophical Issues

Abstract. *The article explores Marcel Jousse's original contributions to linguistic anthropology, highlighting the fundamental role of orality and gestuality as means of expressing meanings associated with verbal language. M. Jousse emphasized spoken language as a living, bodily, and rhythmic expression of the speaker* (*homo loquens*). *Drawing on the study of oral traditions, Jousse formulates a theory of bodily memory and rhythmic mimicry, according to which language and thought derive from the body's movements, gestures, and rhythms. The principles he proposes have pedagogical implications, aiming to recover traditional methods of learning through rhythm, gesture, and recitation, particularly applicable in cultures with a strong oral tradition.*

Keywords: *Marcel Jousse, orality, gestuality, rhythmicity, bodily memory, linguistic anthropology.*

Les sciences du langage se sont basées sur la technique de l'écriture, délaissant souvent le moment de la seule expression parlée, orale de l'«homo loquens». La linguistique a ainsi négligé les problèmes spécifiques de l'oralité comme elle

a culturellement tardé à prendre en compte l'idéographie qui mixte le signe arbitraire abstrait et l'image analogique du signifié (Chine). Pourtant bien des opérations du langage tiennent leurs caractéristiques de leur origine sonore et corporelle. Tel est le cas du mythe qui est d'abord dans toutes les sociétés une production orale transmise par mimétisme[1].

Nous nous proposons de présenter une oeuvre atypique, d'un jésuite français, actif entre les deux guerres mondiales, Marcel Jousse, qui a mené des recherches sur l'expressivité langagière comme manifestation de la vie. Parti des dernières survivances des récitations orales et gestuelles des textes «évangéliques» en araméen au Moyen-Orient, impressionné par le langage oral rencontré chez les Indiens des Etats-Unis, il a multiplié, dans les années 1920 à la fois des travaux dans des laboratoires, des enseignements de mimétisme gestuel à la Sorbonne, et des écrits théoriques (Le style oral en 1925 et L'anthropologie du geste en 1955). Il en résulte une conception de la mémoire corporelle, du récit parlé (narration de mythe, de textes religieux, chrétiens, juifs ou musulmans) puis plus largement de tout savoir mémorisé, qui essaye de réutiliser les techniques populaires universelles d'avant l'écriture; celle-ci réinsèrent la pratique des langues au coeur des rythmes, gestes, souffle, mémoire du corps, qui n'étaient alors connues que des études ethnographique et folklorique en Europe (en Roumanie où la conservation des langues orales est tardive) ou au moyen orient ou dans les Amériques.

1. La trajectoire atypique de M Jousse

Une des dimension fondamentales du langage oral vient de sa mobilisation des structures et actions du corps propre, rythmes et gestes mimétiques qui ne sont pas seulement des effets de l'expression mais des agents de la production langagière. L'immense mérite de Marcel Jousse est d'avoir, au dire de ses propres souvenirs autobiographiques, mûri des observations, intuitions, hypothèses et conclusions à partir d'un milieu psycho-social rural traditionnel, immunisé contre la culture savante, l'alphabétisme, l'algébrose abstraite, estimant qu'il trouvait là, non pas des survivances dépassées d'un vieux monde (préjugé dominant depuis l'époque des Lumières attachant aux préjugés et traditions un caractère aliénant et oppressif), mais des conservatoires, des résurgences de structures et conduites ancestrales primaires, originaires et universelles.

[1] Comme en témoigne, parmi d'autres, l'ethnographe Jacques Dournes, les mythes indochinois des Jörai ne sauraient être compris qu'à partir de leur transmission physique incarnée: "Le mode oral (global) est le mode naturel le plus complètement humain d'impression et d'expression; vocal, il occupe le temps, atteint l'oreille, connote une présence de l'émetteur au récepteur du message; gestuel, il occupe l'espace tridimensionnel, atteint la vue… Le style de la production mythique est fondamentalement oral". Jacques Dournes, *L'homme et son mythe*, Parme, Aubier-Montaigne, 1968, p. 92; voir aussi Marcel Détienne, *L'invention de la mythologie,* Paris, Gallimard, 1981.

Bien plus, les faits les plus significatifs et intrigants des pratiques humaines ne relèvent pas de la spontanéité individuelle, de la subjectivé personnelle (qui deviendra l'objet d'une grande partie des sciences humaines et sociales modernes, avec la psychanalyse en particulier), mais de conduites ritualisées, mémorisées de génération en génération, qui forment l'ossature des travaux et des jours, des cérémonies et des fêtes de nos campagnes, et que l'on a longtemps subsumé sous le titre de folklore. Il n'est pas étonnant que ce soient les pratiques psalmodiques et mnémotechniques des récitations des Evangiles qui aient pu constituer le point d'ancrage de l'anthropologie joussienne, car les pédagogies religieuses constituent dans toutes les sociétés une des formes de conservation les plus proches du quotidien (au même titre que les systèmes de parenté ou les arts culinaires, comme l'a vu Cl. Levi Strauss). En validant cette expérience, Marcel Jousse a participé à un inattendu renouvèlement de la compréhension anthropologique, d'une part en valorisant dans la culture les processus de transmission (processus de médiologie selon la terminologie de Régis Debray) par rapport aux processus de partage et de communication, d'autre part, en réhabilitant au cœur de la transmission, de l'actualisation et du partage des ressources culturelles, le mouvement du corps, le bilatéralisme, le mimisme, le rejeu, le geste, l'oralité, le rythme, la symbolisation, dont on n'a pas encore pris la pleine mesure pour comprendre la complexité vivante de l'accomplissement de grandes fonctions de la mémoire, du langage, et même de l'imagination.

2. Les lois de l'expression

Les recherches de MJ concernent la mémoire (qui est nommée «rejeu» corporel du monde), l'expression corporelle (mouvements d balancement, voix,) privilégiant des formules en récitatifs.

Pour M. Jousse la connaissance n'est pas représentative mais un processus d'intussuptionner, qui rejoue sur le plan neuro-moteur la perception: l'expression n'est pas une projection de signes sur le monde, mais une imitation pragmatique du monde dans le sujet sous forme de «mimème».

«Pour intussuptionner, il faut d'abord aller vers les choses, s'ouvrir aux choses, tourner vers les choses ses sens récepteurs, pour laisser s'installer en nous les gestes de ces choses; il faut aussi prendre conscience de ce qui s'est joué en nous, au contact des choses, pour le rejouer volontairement et consciemment» (*Cahiers Marcel Jousse*, nr. 7, Juillet 1996, p. 19). M. Jousse, père jésuite, a particulièrement mis en relief la fonction de balancement du corps dans l'apprentissage et la récitation de textes, comme l'illustre encore le rituel juif de prière.

Le corps active donc des processus comme le rythme, le bilatéralisme, le balancement qui servent de substrat dynamique sous-jacent. L'expression nait de la mémoire du corps qui est plus importante que la mémoire mentale, contenue dans la récitation (mythe, récit, formule sacrées); et cette récitation mélodieuse s'extériorise par une gestuelle dynamique.

MJ propose 3 lois:

– le rythmo-mimisme, dans lequel le corps absorbe des vibrations mimétiques externes qu'il «rejoue» sous forme d'expression verbale.

– le bilatéralisme, dont le mécanisme corporel est fait de gestes balancés symétriquement haut et bas, gauche et droite, avant et arrière.

– le formulisme, où la mémorisation se fait par une condensation du sens en formules, en segments de textes, de structures grammaticales et d'agencements phonétiques, calqués sur ceux des gestes (comptines, proverbes, etc).

3. Applications pédagogiques

De ces hypothèses et modélisations résultent deux niveaux d'applications:

– Sur le plan historique et anthropologique on peut réinterpréter les traditions religieuses monothéistes (évangiles) en les libérant de l'écriture rationalisante et en les réactivant autour de la méthode rythmo-gestuelle. Ce travail de reconstitution permet une retraduction de textes, au delà de la dogmatique de la tradition.

– sur le plan pédagogique on peut appliqure la méthode a des apprentissages nouveaux où il faut réviser les techniques de mémorisations et de récitation en les enrichissant par les rites de de balancement, etc. Vaste chantier en cours en Europe et Afrique (Mexique). Intérêt en particulier des pays extra-européens à riche tradition orale qu'ils veulent séparer du folklore et réformer pour les temps d'aujourd'hui.

4. Enjeux linguistiques et philosophiques

L'oeuvre jousssiene est donc à situer au sein d'une rupture épistémologique de la connaissance de l'homme, qui ne part ni des opérations cognitives abstraites, chères à l'idéalisme, ni des perceptions, chères à l'empirisme, mais d'une relation sensori-motrice complexe qui s'incarne dans une gestualité rythmique corporelle, qui ne prend un sens que si l'on accepte de prendre pour point de départ des pratiques sociales, des rites vivants, des usages du langage musical qui concentrent en acte la vie psycho-physique, ses structures, ses engrenages, ses performances.

Marcel Jousse retrouve ainsi le génie d'un Goethe, qui à l'opposé de la science de son temps, a développé une compréhension de la nature, de la vie et de l'esprit à partir de l'acte (au commencement est l'action, le verbe, *die Tat*), qui par l'observation minutieuse des roches, des plantes, des fleurs et de l'homme, a rejoint le savoir expérimental quasi préscientifique des paysans plus que des expérimentalistes en laboratoire, et qui a développé une phénoménologie de la manifestation des formes cachées de la nature, en les situant à la lisière de l'invisible et du visible, de la rencontre de la lumière et de l'ombre. Mais l'exemple de Goethe montre qu'une telle démarche ouvre sur des savoirs irréfutables mais hétérodoxes, qui témoignent qu'une autre science de la nature et de l'homme est toujours possible, à côté de la science positive qui a élaboré une épistémologie cyclopéenne, unidimensionnelle, pour le meilleur et le pire[2].

[2] Voir notre analyse «Goethe, note sur une épistémologie alternative», in Mai Le Quan (ed.), *Goethe et la Naturphilosophie*. Actes du colloque de Lyon, décembre 2005, ed., Klinsclsieck, 2011, pp. 63-74.

Marcel Jousse n'a pas seulement enraciné son anthropologie dans une expérience méconnue, négligée, qui pourtant semble être la matrice de la construction culturelle, mais il l'a centré, à l'opposé de la sphère idéelle, dans un registre pragmatique, celui de la motricité gestuelle. en déplaçant le balancier de l'intellect séparé vers les montages neuro-moteurs, comme l'a fait par ailleurs G. Durand qui s'inspire de la réflexologie pour comprendre les structures symboliques et cognitives[3], ce qui est confirmé de nos jours par les neurosciences. M. Jousse ne cède pas à une lecture réductionniste, matérialiste, mais cherche au contraire à renouveler l'intelligibilité du symbolisme, comme vecteur des significations langagières et de la pensée avec ses contenus de vérité. Audacieux détour qui modifie les relations dualistes entre l'esprit et le corps, en spiritualisant le corps et en corporéifiant l'esprit. Par là, l'anthropologie de M. Jousse rejoint plusieurs trajectoires de philosophie contemporaine qui, parallèlement, opèrent ce même déplacement, en particulier la phénoménologie et aujourd'hui les sciences cognitives.

Plusieurs thèses majeures peuvent être identifiées:

– la relation du sujet et de l'objet se voit libérée du modèle hérité des premières thèses cognivistes antiques qui interprètent la connaissance comme une rencontre entre le sujet intérieur et l'objet extérieur, quitte à diverger sur le degré de passivité ou d'activité du sujet. Au contraire, pour M. Jousse, la connaissance ne touche pas l'objet par les sens, mais l'internalise de manière dynamique par un «mimème», qui rejoue l'objet. Autrement dit la connaissance n'est pas d'abord représentative, copie d'une image mentale, mais pragmatique, par le biais d'un geste qui simule un acte accompli à l'occasion d'un objet[4]. Au lieu de mettre au commencement de la connaissance la fenêtre d'une image, M. Jousse place un mouvement du corps propre qui saisit ensemble l'unité de l'agent et de l'agi. Au commencement est bien un acte et non une *phantasia*, une image. M. Jousse rejoindrait bien ainsi l'analyse contemporaine d'un Michel Souriau en 1937: «Les opérations de la pensée, comme les mouvements, sont des actions dont on se souvient, parce qu'elles sont réussies, et dont un symbole conserve la vertu»[5]. Il en résulte une revalorisation de la notion de jeu non comme alternative comportementale au sérieux, mais comme matrice de toute psychogénèse.

– le passage au langage doit être délié de la pesanteur introduite par la graphie, l'écriture masquant en quelque sorte les procédés réels et vivants de constitution de l'expression et du sens. Par là, M. Jousse participe de ce mouvement de critique, très

---

[3] Voir Gilbert Durand, *Les structures anthropologiques de l'imaginaire*, 1é ed; Dunod, 1992; voir aussi Y. Durand, et alli, *Variations sur l'imaginaire, l'épistémologie ouverte de Gilbert Durand,* EME, 2011.

[4] Approche que semble confirmer de nos jours le concept de neurone-miroir dans les sciences cognitives. Voir G. Rizzolati et C. Sinigaglia, *Les neurones miroirs*, O. Jacob, 2011.

[5] Michel Souriau, *Le temps*, Paris Felix Alcan, 1937, p. 137.

philosémitique de l'écrit contre l'oralité, de critique de l'optique contre le manuel[6], qui serait responsable d'un logocentrisme abstrait.

– la formation de la connaissance comme mimopoïetique se joue dès lors à l'échelle du corps et non de l'abstraction (contrairement à la doctrine dominante qui veut réunir percept, schème, image, concept selon une voie directe). Elle est inséparable d'un rythme vivant, qui est activé par les mouvements fondamentaux du corps propre, en particulier le bilatéralisme typique de la station verticale de l'*homo sapiens*. Par là, M. Jousse participe à ce courant tenace mais toujours marginal de rythmologie[7] qui voit dans la forme contrastée, bipolaire du rythme, l'armature mobile, plastique, qui structure toutes les expressions psychiques et même intellectuelles. Le corps n'est plus seulement un substrat neurologique, cérébral, par lequel passent les contenus cognitifs, mais cette forme vivante active, informée, structurée qui participe à l'intusception, à la persistance et à la remémoration des contenus de pensée[8]. Cette incorporation du psychique avait suscité un renouvellement critique des dualismes épistémologiques classiques au milieu du XXeme siècle, autour de l'identification d'un schéma corporel, susceptible d'être l'interface entre les opérations cognitives et la perception du monde. Pour M. Jousse le schématisme, trop localisé et trop potentiel, est remplacé par un jeu de balancements élémentaires, plus structurants et qui prête sa forme binaire à toutes les expressions spirituelles (langage d'abord).

Le corps n'est donc plus un médium mais un organe source d'informations et de structuration. Enfin cette genèse «rythmo-mimismo-logique» ne participe pas seulement à la connaissance descriptive mais structure la connaissance symbolique, qui porte sur des contenus non sensibles, invisibles aux sens. Par là c'est la pensée réflexive, spéculative, et même la croyance qui accèdent à un éclairage gestuel. Contrairement aux théories de l'abstraction, qui isolent des contenus spéculatifs dans une sphère idéelle, détachée, désengagée, débrayée du corps, la pensée de M. Jousse articule étroitement la verbalisation et ses variations (récitation, psalmodie de textes) sur les mécanismes gestuels. Il ne s'agit donc plus seulement d'emboiter le psychique dans le corporel, mais de mettre le corporel au service de

---

[6] Voir en ce sens la grammatologie de J. Derrida ou les approches psychanalytiques fondées sur la critique de scopique et sur des pratiques de modelage d'images mentales en psychothérapies dans la prolongement des travaux de D. Anzieu et de P Fedida. Voir aussi notre préface au livre de Alvaro de Pinheiro Gouve *A tridimensionalidade de relaçao analytica*» Sao Paulo, Cultrix, 1999.

[7] Voir à la même époque la position de G. Bachelard dans *La dialectique de la durée*, PUF.

[8] «Pour intussuptionner, il faut d'abord aller vers les choses, s'ouvrir aux choses, tourner vers les choses ses sens récepteurs, pour laisser s'installer en nous les gestes de ces choses; il faut aussi prendre conscience de ce qui s'est joué en nous, au contact des choses, pour le rejouer volontairement et consciemment» *Cahiers Marcel Jousse*, N° 7, Juillet 1996, p. 19. M. Jousse, père jésuite, a particulièrement mis en relief la fonction de balancement du corps dans l'apprentissage et la récitation de textes, comme l'illustre encore le rituel juif de prière. Voir *Anthropologie du geste*, Gallimard.

l'intellectuel. La pensée vivante, celle à l'oeuvre dans le rituel religieux par exemple, n'opère pas en circuit fermé, comme le pensait une longue tradition philosophique d'abstraction pure, mais embraye sur une activité mimétique, neuro-musculaire, fût-ce celle de la main qui écrit. Cette matérialisation du cognitif ne constitue pas une surcharge, un prolongement, mais la courroie même d'animation de la pensée. Proposition d'une grande audace mais qui rejoint les leçons de toutes les traditions, même celle du monachisme, qui sait combien la mémoire n'est pas seulement un palais de souvenirs (thème de l'*ars memoriae*[9]) mais un jeu mimodramatique qui active le corps dans son entier, par lequel les contenus de pensée perdent leur immatérialité noétique (le monde intelligible) et s'incarnent en nous faisant participer de manière vivante à leur actualisation. La pensée est acte, est corps en acte, comme le corps est un mime du cosmos. Ainsi logos et cosmos se trouvent-ils reliées par l'interface du corps propre.

M. Jousse né en 1886, dans une famille rurale en Normandie, a suivi une formation religieuse (il a appris l'hébreu, l'araméen, le grec et le latin, en cultivant l'importance des racines) pour devenir prêtre jésuite; il a fait son service militaire puis a été enrôlé dans la première guerre mondiale. En 1919 il séjourne une année aux USA où il travaille avec les Indiens Sioux (un membre de la tribu viendra plus tard participer à un de ses cours à Paris sur le langage oral). Cet intérêt lui vient de sa grand-mère qui récitait par coeur comme beaucoup d'illetrés au XIX siècke, les Evangiles.

A Paris, sous l'influence du psychologue Pierre Janet et de l'abbé Rousseau, il se consacre à des recherches et des enseignements sur les processus mimiques et fonde un Institut de mimopédagogie consacré à à l'apprentissag du «rejeu» et du geste chez l'enfant. Il sera très suivi par des écrivains (Valéry, Martin Du Gard, etc), des érudits juifs et protestants, des représentants de cultures africaines (Diop, Senghor, Césaire, etc.). Au XX eme siècle de nombreux applications dans les sociétés africaines, dans la pédagogie de l'enfant, dans l'art-thérapie et dans la thérapie de polytraumattisé (clinique psychiatrie). (Site: marceljousse.com).

[9] Voir Francis Yates, *L'art de la mémoire*, Gallimard.

CZU:81(47):81'27
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.05

DRUMURILE SINUOASE ALE LINGVISTICII SOVIETICE. ASPECTE ALE SOCIOLINGVISTICII ACTUALE ÎN OGLINDA ISTORIEI

Klaus BOCHMANN

Universitatea din Leipzig, Germania

Rezumat. *Articolul abordează probleme ale lingvisticii sovietice în perioada represiunilor staliniste. Este analizat contextul ideologic și politic în care s-a afirmat o generație de lingviști din URSS, evidențiind tensiunea creată de diversitatea etnică a imperiului și de tendința uniformizării culturale și lingvistice. Lingvistica devine așadar un câmp ideologic vulnerabil. Autorul amintește despre personalitatea și aportul științific al lui Valentin N. Voloșinov, discipol al lui Mihail Bahtin, cu lucrarea sa „Marxismul și filosofia limbajului…" (1929), redescoperită în anii 1970, ideile căruia anticipau teoriile moderne ale discursului, pentru care limbajul este inseparabil de relațiile de putere și ideologie. Se prezintă deci o reflecție asupra felului în care ideologia poate modela și distorsiona știința limbii.*

Cuvinte-cheie: *lingvistică sovietică, ideologie, sociolingvistică, marxism, structuralism.*

The Sinuous Ways of Soviet Linguistics. Aspects of Current Sociolinguistics in the Mirror of History

Abstract. *The article examines issues of Soviet linguistics during the period of Stalinist repressions. It analyzes the ideological and political context in which a generation of linguists in the USSR emerged, highlighting the tension created by the empire's ethnic diversity and the tendency toward cultural and linguistic uniformity. Linguistics thus became an ideologically vulnerable field. The author recalls the personality and scientific contribution of Valentin N. Volosinov, a disciple of Mikhail Bakhtin, and his work "Marxism and the Philosophy of Language…" (1929), rediscovered in the 1970s, whose ideas anticipated modern discourse theories, for which language is inseparable from relations of power and ideology. The text therefore offers a reflection on how ideology can shape and distort the science of language.*

Keywords: *Soviet linguistics, ideology, sociolinguistics, Marxism, structuralism.*

1. Sub titlul *Tragedia lingvisticii sovietice* a apărut la Cluj-Napoca, în 2006, o lucrare semnată de Onufrie Vinţeler, în care autorul, slavist şi, prin urmare,

cunoscător al lingvisticii ruse, relatează soarta unui număr însemnat de lingviști şi filologi din Uniunea Sovietică, între anii 1930 şi data morţii lui Stalin (1953).[1] Pe aproximativ cincizeci de pagini, autorul enumeră persoane, mai mult sau mai puţin, cunoscute din lumea acestei ştiinţe, pentru meritele lor, datele biografice ale acestora, data naşterii şi cea a morţii; mulţi dintre ei deportaţi şi decedaţi în lagăre de muncă silnică din Siberia sau în temniţă, alţii – executaţi, după procese, în care erau acuzaţi de crime inventate. Procedeele de teroare stalinistă sunt prea bine cunoscute. Ulterior, autorul broşurii dedică unele pagini biografiei lui Petru Afanasievici Buzuk, despre care scrie că ar fi avut un rol decisiv în dezvoltarea lingvisticii belaruse (p. 46) şi din moştenirea căruia el publică, în această broşură, două studii inedite privind raporturile lingvistice slavo-române.[2]

Or, faptele relatate pot stârni o serie întreagă de întrebări. De exemplu: Au fost lingvistica şi filologia discipline deosebit de expuse flagelului persecuției sau fenomenul acela privea toate sectoarele ştiinţelor umane? Dacă cele legate de limbă erau deosebit de ameninţate, care erau motivele? Putem oare atribui acest terorism în mod global „totalitarismului" sau trebuie să căutăm raţiunile în chiar obiectul ştiinţelor limbii? Fiindcă, deși nu dispunem de multe detalii cu privire la soarta reprezentanților altor ştiinţe socioumane, numărul de victime din domeniul lingvisticii pare să justifice o tratare particulară a acesteia.

2. Cauzele tragediei lingvisticii sovietice, mi se pare, trebuie căutate în însuşi obiectul ei, dar şi în implicaţiile politice ale oricărei activităţi legate de limbă. Problemele compoziţiei multinaţionale a Uniunii Sovietice, raportul dificil între voinţa centrului de a unifica populaţia ţării, imense din punct de vedere ideologic şi cultural (până la urmă şi lingvistic), pe de o parte, tendinţele centrifugale, pe de altă parte, condiţionate de dorinţa populaţiilor neruse de a-şi afirma apartenenţa naţională, să fie recunoscute drepturile lor naţionale, ţineau imperiul sub o permanentă tensiune, pe care politicienii centrului încercau s-o controleze printr-o politică contradictorie bine cunoscută: recunoaşterea națiunilor, a naționalităților şi a grupurilor etnice, pe planul teoretic sau ideologic, şi reprimarea lor în practica politică. Lingvistica, filologia, etnologia – toate disciplinele legate de fenomenele naţionale erau menite să fie instrumente ale politicilor respective, expuse influenţelor ideologice. Lingvistica, filologia erau terenuri primejdioase; cine se aventura în ele, risca să fie ridicat la cer într-un anumit moment, trimis în iad – în altul.

3. Lingvistica avea în Uniunea Sovietică şi alt handicap. Ea nu dispunea de o bază teoretică marxistă, cum o avea, de ex., ştiinţa literară, care sub îndrumarea lui Plehanov dezvoltase anumite principii de teorie şi metodă, pornind chiar de la ideile lui Friedrich Engels, dar şi ale lui Karl Marx. Chiar dacă cei doi revin în mai multe locuri la problemele limbii, mai ales în *Ideologia germană* sau în *Fragmentele* lui Engels privind dialectele germane, cunoştinţele lor se sprijineau

[1] Onufrie Vinţeler, *Tragedia lingvisticii sovietice*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2006.

[2] *Corelaţiile istorico-culturale ale românilor cu slavii de sud*, pp. 55-98; *Câteva observaţii cu privire la raporturile moldavo-ucrainene*, pp. 99-118.

exclusiv pe lingvistica istorică contemporană, pe când, la data formării Uniunii Sovietice, principiile *Cursului de lingvistică generală* al lui Ferdinand de Saussure începuseră drumul lor de ascensiune triumfală în lingvistica europeană.

Totuși, deja mult înaintea Revoluției din Octombrie, lingvistica rusească dispunea de o tradiție strălucitoare și, chiar după acest eveniment, se dezvolta în mod foarte promițător. Nu este momentul de a ne referi în detaliu, de aceea vreau să-i menționez, în treacăt, pe Alexandr A. Potebnja (1835-1924), cu fundamentarea teoriei sale lingvistice; pe întemeietorul Școlii din Moscova, Filip F. Fortunatow (1848-1914); pe fondatorul Școlii de la Kazan, Baudouin de Courtenay (1845-1929), cu ideile sale cu privire la fonologie. După 1917, discipolii celor doi, A. M. Peschkowskij (1878-1933), Grigorij O. Vinokur (1896-1947), S. P. Obnorskij (1888-1952) și, îndeosebi, Lew W. Schtscherba (1880-1944), au continuat opera acelora pe drumurile indicate ale dascălilor lor. Și să nu trecem cu vederea un fapt de o deosebită importanță. Sub influența structuralismului care se răspândea treptat și în Uniunea Sovietică timpurie, în anii 1920, s-a format un curent de știință literară, cunoscut sub denumirea de *formalism*, care, prin condițiile individuale și sociale ale operelor literare, încearcă să descopere structurile organizării interne. În Europa Occidentală, numele lor, cu excepția lui V. V. Schklowski și, mai ales, al lui Roman Jakobson, s-au făcut cunoscute abia prin anii 1970. Mă refer la Iurii Tînianov (1894-1943), T. Tomașevschi (1890-1957), V. Jirmunschii, V. V. Vinogradov ș.a.[3]

Dacă totuși vorbim de un handicap sau de un deficit în lingvistica sovietică a acestei epoci, atunci aceasta se poate referi în exclusivitate la o rezervă strict ideologică – în cercetările lingviștilor citați s-ar fi simțit – pe drept cuvânt sau nu – absența unei abordări marxiste, o neglijare, o ignorare a teoriei claselor sociale.

4. Acest gol pretins l-a umplut caucasiologul renumit Nicolai Iacovlevici Marr. Peste hotarele Uniunii Sovietice, numele lui s-a făcut cunoscut printr-o polemică nimicitoare, pe care Stalin a lansat-o în 1950, în lucrarea sa *Marxismul și știința limbii*, îndreptată împotriva lui Marr și a *Noii Teorii Lingvistice*. Lucrarea a fost scrisă pe fundalul deficitului menționat, s-a vrut să fie o concepție contrară, marxistă *vs* lingvistica occidentală, influențată de Saussure, declarată ca fiind burgheză. Rezumând în câteva cuvinte simplificatoare presupunerile teoretice ale acestei teorii, putem spune că se baza pe afirmația că toate limbile lumii s-ar fi născut prin monogeneză, dintr-un trunchi lingvistic cu patru silabe fundamentale și că ar urma principii unitare ale evoluției; diferitele tipuri lingvistice de azi ar corespunde formațiunilor sociale deosebite. Nu distincțiile naționale și etnice ar condiționa deosebirea dintre limbi, ci condițiile de clasă ale vorbitorilor lor. Acest principiu ar fi funcționat deja la originea limbii. Pe când în societatea primitivă s-ar fi comunicat în exclusivitate cu gesturi, limba orală articulată s-ar fi format împreună cu societatea de clasă, drept instrument de stăpânire a șamanilor și a preoților. Prin urmare, comunicarea între cei care fac parte din aceeași clasă socială, independent

[3] Vezi René L'Hermitte, *La linguistique soviétique*, *Langages*, nr. 15, 3-10.

de apartenența lor națională sau etnică, ar fi mai ușoară decât între cei care fac parte din aceeași națiune sau etnie. E evident că dovezile, dacă existau într-adevăr, se limitau la planul semantic sau semiotic, pe când fenomenele fonomorfosintactice nu se potriveau.[4] Marr a plasat limba în suprastructură, în ansamblul sistemelor ideologice, politice, culturale.

Acest edificiu teoretic poate ar fi fost înțeles drept aberație a unui om excentric, lucru curios, în cel mai bun caz, dacă nu s-ar fi manifestat în condițiile politice particulare ale Uniunii Sovietice din anii 1930. Căci, fără îndoială, nu lipseau criticile radicaliste. Exemplele cele mai cunoscute sunt: Nicolai S. Trubețcoi care, deja în anul 1924, îl declarase drept nebun pe Marr (însă de la Viena, fiind în siguranță, profesor pe atunci); Evghenii Polivanov, care a pus la îndoială pretinsa fundamentare marxistă a Noii Teorii Lingvistice.

Teoria lui Marr s-a fundamentat în deceniul, în care se impuse puterea unui partid monolitic, atotputernic, în frunte cu Stalin; deceniu în care, față de colectivizarea agriculturii, nimicirea țăranilor înstăriți, declarați *kulaki*, foametea de masă produsă de aceste măsuri, dar și de primele planuri cincinale împreună cu consecințele lor economice și sociale problematice, unitatea tuturor domeniilor politice, relevante pentru societate, părea să fie singura garanție pentru menținerea puterii statului în mâinile partidului și ale lui Stalin. În domeniul științelor se impunea principiul – orice deviere teoretică se interpreta ca una ideologică și politică. Marrismul care, începând cu sfârșitul anilor 1920, se răspândise deja, fiind proclamat drept teorie lingvistică marxistă *par excellence*, primise o poziție de monopol și, prin urmare, orice tentativă alternativă urma să fie pedepsită. Un exemplu ilustrativ a fost Polivanov: a fost exclus din toate posturile, i-a fost interzis să mai publice și a murit pe lângă Moscova, în 1938.[5]

Deci ruptura în istoria științifică nu a fost provocată de încercarea lui Marr să pună lingvistica pe un fundament marxist, cu toate ideile lui aberante, ci de abuzul puterii ce asigura răspândirea teoriei sale. Un anumit paralelism cu soarta *Noii Teorii Lingvistice* îl oferă, pe planul teoriei, interpretarea marxismului de către Nicolai Buharin, în *Manualul general al materialismului istoric*, din care urma să se dezvolte marxism-leninismul dogmatic, de amprentă stalinistă. Viziunea lui Marr era conformă celei mecaniciste și dogmatice a lui Buharin.[6]

5. Pentru lingvistică, intervenția stalinistă a însemnat, în mare parte, o întoarcere la principiile teoretice, pe care se axa, înaintea impunerii marrismului. Lingvistica istorică și comparată reintră în drepturile sale tradiționale, studiile de gramatică, etichetate de Marr ca fiind *formaliste*, luaseră un nou avânt. Un lucru curios:

[4] *Loc. cit.*; de asemenea Jean-Baptiste Marcellesi, *A propos du marrisme*: «*Ni cet excès d'honneur, ni cette indignité*», in: *Langages*, nr. 46, Juin 1977, pp. 3-22.

[5] Vezi și René L'Hermitte, *op. cit*., p. 6.

[6] Deja prin anii 1929/31, filozoful italian Antonio Gramsci întreprinde o primă critică acerbă a *Manualului* menţionat, vezi *Caietele din închisoare*, îndeosebi Caietul nr. 10 (*Quaderni del Carcere*. Einaudi, Torino, 1975).

cărticica lui Stalin se răspândise și se recomandase ca studiu și în toate țările, aflate sub influența sovietică, însă necunoscându-l pe Marr și teoriile lui, lingviștii de acolo aveau mari dificultăți să descopere în acea „operă" ceva nou, o idee cu care puteau proslăvi genialitatea marelui conducător. Firește, azi se pune întrebarea de ce el s-a amestecat într-o chestiune care, la prima vedere, nu trebuia să-l intereseze. Se presupune că internaționalismul implicit al marrismului începuse să-l deranjeze pe Stalin în tendințele sale naționaliste, velicoruse.[7] Calvet presupune că Stalin a vrut să distragă atenția de la faptul că dominația limbii ruse pe contul limbilor naționale se baza pe motive politice.[8] În același timp, reorientarea spre studii de gramatică și favorizarea implicită a structuralismului lingvistic puteau fi considerate drept reacție la cercetările occidentale în domeniul informaticii și prelucrarea tehnică a structurilor lingvistice, domeniu în care Uniunea Sovietică a vrut să țină pasul.

O consecință, intenționată sau nu, pentru lingvistică în urma publicării broșurii a fost încetarea tuturor cercetărilor privind varietatea socială a limbii. Varietățile subsumate sub termenul *substandard*, *argou*, *jargon*, *slang și mat*, au fost supuse unui tabu (v. Timroth 1983). Am putut constata o situație similară când am început să mă ocup de argou în România. Un domeniu de cercetare asupra căruia, în anii 1920-1930, se lucrase intens a dispărut practic după 1944, în urma «studierii» lucrării staliniste; la fel s-a întâmplat și cu studiile dedicate varietăților substandard ale limbii române – precum argoul, jargonul sau așa-numita „gramatică a greșelilor". În această perioadă, lingviștii s-au străduit cu deosebit zel să demonstreze unitatea limbii întregului popor, nu doar în prezent, ci și de-a lungul istoriei (Bochmann, 1994). Poate și concentrarea cercetării române asupra istoriei limbii literare, stăpânită de această tendință, era o consecință a acestei perspective.

6. Ar fi totuși greșit să se presupună că, timp de un sfert de secol, *Noua Teorie Lingvistică* a lui Marr ar fi fost singura tentativă din Rusia sovietică de a crea o lingvistică inspirată de materialismul istoric, așa cum încă în 1977, a afirmat Jean-Baptiste Marcellesi,[9] care, în studiul scris împreună cu Bernard Gardin, *Sociolinguistique*. *La Linguistique sociale*, crease o bază teoretică solidă pentru o sociolingvistică modernă. Dimpotrivă, a existat o lucrare care, dacă nu ar fi dispărut din biblioteci la numai doi ani după apariția ei, ar fi putut orienta lingvistica sovietică într-o direcție semnificativ diferită, poate chiar să-i revoluționeze fundamentul teoretic.

Este vorba de cartea *Marxismul și filozofia limbajului*. *Eseu de aplicare a metodei sociologice în lingvistică* (*Marksizm i filosofia iazyka*), apărută la Leningrad, în anul 1929. Autorul, Valentin Nicolaievici Voloșinov, a fost un discipol al lui Mihail Bahtin; influența acestuia pare că se resimte într-o asemenea măsură că pentru un anumit timp s-a și crezut că profesorul

---

7 L'Hermitte, *loc*. *cit.*

8 Louis-Jean Calvet, *Pour et contre Saussure*. *Vers une linguistique sociale*, Paris, Payot, 1975.

9 [marrismul] „pendant un quart de siècle a constitué le seul effort pour constituer une linguistique s'inspirant du matérialisme historique", in: Jean-Baptiste Marcellesi, *op*. *cit*., p. 22.

împrumutase numele elevului său ca să se sustragă de la represiuni.[10] Voloșinov (născut în 1895) și Pavel N. Medvedev (1891-1938), un alt discipol devotat al lui Bahtin și autorul presupus al lucrării *Metoda formalistă în știința literară. Introducere critică în poetica sociologică* (cu un subtitlu asemănător cu cel al lui Voloșinov, dar aplicat unui alt domeniu întăresc ipoteza conform căreia Bahtin ar fi fost adevăratul autor al acestor texte. Astăzi, Bahtin este cunoscut mai ales pentru contribuțiile sale metodologice la studiul istoriei și criticii literare.

Cartea lui Voloşinov apăruse şi într-o a doua ediţie, la Leningrad, în 1930. La puțin timp, a fost arestat și dat dispărut (ca şi colegul său Medvediev) în gulagurile staliniste. Odată cu dispariția celor doi, au fost scoase din biblioteci și lucrările lor, conform practicii obișnuite a vremii. Numele lui Voloşinov fusese dat uitării. Cazul lui s-ar fi putut include în lunga listă a nenumăratelor victime staliniste, cunoscute şi necunoscute, de care istoria se interesează doar *cvasi*, pentru valoarea lor statistică, dacă opera lui nu ar fi fost redescoperită şi tradusă în engleză, în anul 1973, și după aceea în mai toate limbile occidentale,[11] pe când în ţara de origine continuă să fie ignorată pentru mult timp.

Care a fost secretul acestui succes, focalizat, mai ales, în cercurile de ştiinţă critică şi în cele marxiste nedogmatice din Occident?

Voloșinov își construiește concepția pe baza disputei cu moștenirea lingvistică a lui Ferdinand de Saussure. Acesta scrie: „Se poate spune că majoritatea reprezentanților gândirii noastre lingvistice se află sub influența determinantă a lui Saussure și a discipolilor săi, Bally și Séchehaye", referindu-se explicit la școala lui Fortunatov și la școala de la Kazan, cu Krușevschi și Baudouin de Courtenay, precum și la Vinogradov, bazându-se în aceasta pe cartea lui R. Schorr, un alt „saussurean", cu lucrarea sa *Jazyk i obščestvo*, Moskva, 1926.[12] Se poate chiar spune că Voloșinov își trage esența ideilor sale tocmai din polemica cu *Școala de Geneva*, „expresia cea mai strălucitoare a obiectivismului abstract" (*loc cit*.). Nucleul realității lingvistice, după el, nu se găsește în sistemul limbii abstract și stabil, în *Langue*, ci în procesul creativ neîntrerupt al comunicației, parte a practicii sociale. „*Cuvântul este întotdeauna încărcat de un conținut sau de un sens ideologic sau evenimențial*. În acest mod îl înțelegem și reacționăm numai la vorbele care deșteaptă în noi rezonanțe ideologice sau legate de viață"; și: „*Cuvântul este fenomenul ideologic par excellence*. Așa îl înțelegem și

[10] Marina Yaghuello care tradusese cartea din limba rusă în franceză insistă asupra acestei ipoteze; ediția respectivă indică pe Bahtin drept autor şi Voloşinov în paranteză, cf. Mikhael Bakhtine (V. N. Volochinov), *Le marxisme et la philosophie du langage. essai d'application de la méthode sociologique en linguistique*, Paris, 1977. Citatele următoare se referă la această ediție; Trad.: KB.

[11] În italiană: 1976; în franceză: 1977; în germană: 1978 (de alte date nu dispunem).

[12] Vezi: Volochinov, 1977, p. 89, și nota 21.

reacționăm numai la cuvintele, care deșteaptă în noi rezonanțe ideologice sau care au un raport cu viața." (*op. cit.*, pp. 102-103).[13]

Ca să ne înțelegem mai bine, cred că e necesar să fim de acord în privința conceptului de *ideologie*. În limbajul curent, de obicei, se înțelege sub *ideologie* „un sistem de viziuni politice", cu o conotație mai mult negativă, legată de nesinceritate, de minciună, de înșelăciune, o strategie pentru a deturna opinia publică și a îndruma oamenii spre acțiuni în folosul unor clici restrânse. Pentru știința politică însă conceptul e indispensabil, pentru a descrie în mod neutru orice direcție de gândire politică și socială. Voloșinov lărgește sfera conceptuală vorbind, pe lângă ideologia politică, și de politica vieții curente, de toate zilele. Dânsul scrie: „Există […] o parte foarte importantă a comunicării ideologice care nu poate fi legată la o sferă ideologică particulară [de ex. cercetarea științifică, literatura, religia, morala etc.]: este vorba de comunicarea în cadrul vieții curente. Acest tip de comunicație este extraordinar de bogat și important. Pe de o parte, este direct legat de procesele de producție, și, pe de alta, atinge sferele diverselor ideologii, specializate și formalizate." (1977, p. 32)

Aceasta însă nu poate fi raportat în întregime la conceptul mai cuprinzător al conștiinței generale. Opțiunea pentru conceptul de ideologie indică faptul că Voloșinov era preocupat, în special, de gândirea în determinarea ei social-istorică, manifestată prin comunicarea verbală, dar care nu se identifică în totalitate cu conținuturile ideatice ale mesajelor transmise. Accentul pus pe acest concept ne ajută să înțelegem caracterul social al limbii: nu, în primul rând, prin existența unor limbaje proprii diferitor grupuri sociale (care totuși pot exista în multe cazuri), ci prin expresia, în procesele de comunicare, a poziției ideologice a vorbitorilor – în sensul foarte larg, în care Voloșinov o înțelege. Să fie spus printre altele, că, parțial, în același timp cu Voloșinov, Antonio Gramsci dezvoltă, în *Caietele din închisoare*, un concept de ideologie, la fel de larg și dinamic, înțelegând-o ca expresie a experienței „practicii sociale obișnuite trăite"[14].

Ar fi de spus încă multe altele despre ideile lui Voloșinov, de pildă, cum privește teoria semiotică. El consideră că toate semnele sunt ideologice: „Orice semn este supus criteriilor evaluării ideologice (adică este el adevărat, fals, corect, justificat, bun? etc.). Domeniul ideologiei coincide cu cel al semnelor: ele își corespund. Acolo unde găsim un semn, găsim și ideologia. Tot ceea ce este ideologic posedă și o valoare semiotică."[15] Succesul lui Voloșinov în Europa Occidentală se poate

---

[13] „*Le mot est toujours chargé d'un contenu ou d'un sens idéologique ou événementiel*. C'est ainsi que nous le comprenons et nous ne réagissons qu'aux paroles qui éveillent en nous des résonances idéologiques ou ayant trait à la vie. *Le mot est le phénomène idéologique par excellence*. C'est ainsi que nous le comprenons et nous ne réagissons qu'aux paroles qui éveillent en nous des résonances idéologiques ou ayant trait à la vie." (pp. 102-103).

[14] Antonio Gramsci, Quad. 11, in: *Quaderni del Carcere*, Einaudi ed., Torino 1977, p. 1433 și passim.

[15] Voloșinov 1977, p. 27.

explica prin faptul că descoperirea studiului lui a avut loc în momentul în care era în curs de formare teoria discursului. Foucault ținuse lecția despre *Ordinea discursului* în 1970, iar înaintea lui publicaseră lucrări referitoare la aceasta mulți alții, dintre care îi menționez pe: Michel Pêcheux (1969, *Analyse automatique du discours*) și Régine Robin (1973, *Histoire et Linguistique*), care au adus o contribuție fundamentală la dezvoltarea analizei discursului. La Foucault, accentul pus de Voloșinov pe ideologie, deci pe relativizarea de principiu al conținutului vorbirii, coincidea *in nuce* cu etichetarea discursului drept mascare sau ocultare a raportului său atât cu adevărul, cât și cu puterea definitorie a emițătorului, pe când funcția de eliminare a discursurilor alternative sau concurente era susținută mai departe de autorul rus. De altfel, se pot găsi multe puncte comune și cu Roland Barthes în privința „ideologemelor" din *Mythologies* (1957). Tot ceea ce mai târziu Pierre Bourdieu va dezvolta cu referință la determinarea socială și politică a accesului la limbă și a stăpânirii ei se poate considera ca deducții sociologice din ideile lui Voloșinov, idei care se ascundeau sub textul lui. În orice caz, îl putem considera pe Voloșinov un precursor al teoriei moderne a discursului.

Ce s-ar fi întâmplat dacă lucrarea lui Voloșinov și-ar fi găsit răspândirea meritată în Uniunea Sovietică după anii 1930? Ideea de a direcționa atenția spre ideologiile din spatele semnelor linguale, deschis exprimate sau subînțelese, nu era chiar o acțiune subversivă? Relativizarea ideologică a mesajelor nu ducea nemijlocit la întrebarea cu privire la adevărul ocultat de ideologie și la idei alternative, precum și la relațiile de putere care stăpânesc distribuirea sociopolitică a discursului? Când analiza lingvistică duce la analiza ideologică, chiar o presupune, când în consecință lingvistica dintr-o știință neutră se transformă într-una critică, aceasta putea să placă regimului? E greu de imaginat că acei care l-au împins pe Voloșinov în abisul uitării bănuiseră primejdia pe care o emanau ideile sale. Independent de aceste considerente, receptarea largă a cărții în lingvistica sovietică ar fi putut fi un antidot împotriva marrismului simplificator, al răsfrângerii raporturilor de clasă în limbă și ar fi favorizat formarea timpurie a unei sociolingvistici moderne.

SECȚIUNEA I.
Literatura carceralĂ. Martiri şi disidenți ai literaturii

CZU:821.161.1.09(092):821.161.1-94
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.06

GEOGRAFII CARCERALE ȘI ETICA OBSERVAȚIEI ÎN *INSULA SAHALIN* DE A. P. CEHOV

Camelia DINU
ORCID: 0000-0001-5765-7052
Universitatea din București

Rezumat. „*Insula Sahalin*” (*1895*) *de Anton Cehov este un reportaj cu valențe profund umaniste și sociale, în care autorul denunță tratamentele inumane aplicate deținuților și, în sens mai larg, critică sistemul de justiție și detenție din Rusia Țaristă. Lucrarea se înscrie în literatura carcerală prin analiza socioetică pe care o propune, asupra sistemului penal, combinând observația documentară cu reflecția morală. Această abordare hibridă scoate în evidență tensiunile dintre opresiunea instituțională și reziliența umană. Studiul de față își propune să analizeze „Insula Sahalin” prin grila teoriilor critice ale lui Giorgio Agamben, concentrându-se asupra modului în care textul construiește o geografie a suferinței în interiorul unui sistem carceral. În acest cadru, cercetarea va explora concepte precum „viața nudă”, „homo sacer” și „starea de excepție”, pentru a înțelege cum Cehov problematizează condiția umană în coloniile penitenciare de pe Sahalin.*

Cuvinte-cheie: *colonie penitenciară, reprezentare documentară, literatură carcerală, viața nudă, homo sacer, starea de excepție, Giorgio Agamben.*

Carceral Geographies and the Ethics of Observation in *Sakhalin Island* by A. P. Chekhov

Abstract. *Anton Chekhov's "Sakhalin Island" (1895) is a journalistic reportage with strong humanistic and social dimensions, in which the author denounces the inhumane treatment of prisoners and, more broadly, criticizes the judicial and penal system of Tsarist Russia. The work belongs to prison literature through a socio-ethical analysis of the penal system, combining documentary observation with moral reflection. This hybrid narrative approach highlights the tensions between institutional oppression and human resilience. The present study aims to analyze "Sakhalin Island" through the lens of Giorgio Agamben's critical theories, focusing on how the text constructs a geography of suffering within a carceral system. Within this framework, the research explores the reduction of life to a bare biological existence devoid of rights (vita nuda), the figure of the homo sacer, and the logic of the state of exception, to understand how Chekhov problematizes the human condition in the penal colonies of Sakhalin.*

Keywords: *penal colony, documentary representation, prison literature, bare life, homo sacer, state of exception, Giorgio Agamben.*

Introducere. Contextul carceral rus și fundamentele teoretice agambeniene

După reformele lui Alexandru al II-lea și asasinarea acestuia în 1881, regimul țarist sub Alexandru al III-lea a devenit tot mai represiv față de mișcările revoluționare și liberale. Mulți opozanți politici – intelectuali, studenți, membri ai mișcărilor narodnice și socialiste – au fost arestați și trimiși în exil sau la muncă silnică în Siberia. Numărul mare de deținuți politici și de drept comun a dus la supraaglomerarea coloniilor penitenciare, în cadrul cărora administrația era coruptă și ineficientă, iar condițiile de detenție inumane, cu muncă forțată, foamete, boli și abuzuri. Autoritățile foloseau Siberia ca spațiu de exil și pedeapsă, dar distanțele uriașe, clima extremă și lipsa de infrastructură făceau ca transportul și supravegherea deținuților să fie extrem de dificile și costisitoare. Sahalinul, o insulă situată în Extremul Orient Rus, în largul coastei de est a Siberiei, în apropierea Japoniei, a fost folosită ca o extensie a sistemului de exil siberian, fiind una dintre cele mai dure și izolate colonii penitenciare. Între 1869 și 1906, „peste 30 000 de deținuți și exilați au îndurat condițiile dificile ale coloniei de muncă forțată de pe insulă" (Krasnov, 1890).

Decizia lui Anton Cehov de a pleca pe insula Sahalin în 1890 a fost motivată de intențiile sale umanitare și de interesul pentru realitățile sociale din Rusia. A călătorit peste 9000 de kilometri până în Extremul Orient rus, pentru a documenta viața deținuților și coloniștilor. Rezultatul interviurilor, datelor statistice colectate și a observației nemijlocite a fost lucrarea *Insula Sahalin* (publicată sub formă de articole în revista *Russkaia mîsl'* în perioada 1891-1893 și în volum în 1895), un text nonficțional care îmbină jurnalul de călătorie și reportajul cu sociologia și medicina și are ca teme sistemul penitenciar, injustiția socială, viața coloniștilor și a familiilor deținuților, suferința umană, empatia și responsabilitatea morală. Această călătorie de jurnalism social și documentare științifică a marcat o etapă importantă în maturizarea lui Cehov ca scriitor și intelectual angajat.

Studiul de față își propune să analizeze *Insula Sahalin*, concentrându-se asupra modului în care Cehov construiește o geografie carcerală și o etică a observației. Analiza se va desfășura în cadrul teoretic oferit de filosoful italian Giorgio Agamben (n. 1942) despre politica excluderii și relația dintre viața umană și suveranitatea statului. În studiile lui Agamben, un loc central îl ocupă noțiunea de „viață nudă" (*nuda vita*), care semnifică o formă de viață biologică care nu mai beneficiază de protecția legală sau socială a drepturilor fundamentale și este rezultatul biopoliticii (în accepția lui Michel Foucault[1]). „Viața nudă" există fără un sens politic sau social, fiind redusă la simpla supraviețuire, și este asociată cu persoanele care trăiesc în afara legii și sunt excluse din cadrul politicii sau al drepturilor cetățenești, cum ar

[1] În *Histoire de la sexualité* (vol. 1: *La volonté de savoir*, 1976), Faucault face distincția dintre puterea suverană (care are dreptul de a „da moartea") și bioputere (care are ca scop „a face să trăiască și a lăsa să moară"). Ulterior va relua conceptul în *Cursurile* de la Collège de France, anume în *Il faut défendre la société* (1975-1976), *Sécurité, territoire, population* (1977-1978), *Naissance de la biopolitique* (1978-1979).

fi refugiații, muncitorii ilegali, prizonierii de război sau alte grupuri marginalizate. Agamben descrie modul în care statul intervine în viața biologică a indivizilor, reglementându-le sănătatea, natalitatea, mortalitatea și alte aspecte ale existenței. În lucrarea *Homo sacer*. *Il potere sovrano e la nuda vita* (1995), Agamben introduce conceptul menționat, pe care îl leagă de personalitatea juridico-politică a lui *homo sacer*, definit ca un individ care „poate fi ucis fără consecințe juridice, dar nu poate fi sacrificat într-un cadru religios" (Agamben, 1998, p. 8). Această figură reflectă o viață exclusă din ordinea juridică și sacră, dar supusă totuși controlului puterii suverane, ceea ce nu reprezintă o excepție istorică, ci o structură fundamentală a politicii moderne (*Ibidem*, p. 89). În *Stato di eccezione* (2003), cercetătorul analizează modul în care „starea de excepție", prin care înțelege suspendarea temporară a legii în numele unei urgențe, poate constitui o tehnică de guvernare care generează „viața nudă". Prin suspendarea drepturilor, indivizii sunt scoși de sub protecția legală, dar rămân sub autoritatea statului, devenind astfel vulnerabili, asemenea lui *homo sacer*. Aplicarea teoriei lui Agamben asupra *Insulei Sahalin* de Cehov permite explorarea unor aspecte notabile, precum reducerea deținuților la viața nudă, controlul total al corpului, colonia penală folosită ca „lagăr" și modalități de exercitare a puterii suverane. Întrebările centrale ale cercetării de față vizează modul în care *Insula Sahalin* reflectă și problematizează mecanismele de control instituțional, reprezentarea suferinței și poziția etică a observatorului. Metodologia adoptată este una calitativă, bazată pe analiza textuală și interpretarea critică.

Ordinea arbitrară: administrația penală în Imperiul Rus

Referindu-se la evoluția sistemului penitenciar din Rusia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cercetătoarea Anna Mihailik arată că exista o discordanță între legile destul de avansate ale epocii și realitatea sumbră din închisori. În ciuda intențiilor de modernizare și a adoptării unor legi (sunt notabile încercările de reformă, inclusiv înființarea Administrației Principale a Penitenciarelor în 1879, precum și eforturile Rusiei de a studia sistemele penitenciare europene), reforma nu a reușit să aducă schimbări fundamentale: „Dacă analizăm actele normative care reglementează condițiile de detenție ale deținuților, adoptate în perioada analizată, conținutul acestora intră în contrast flagrant cu realitatea. Conform normelor, condițiile de detenție erau în conformitate cu criteriile europene, în timp ce realitatea era complet diferită" (Mihailik, 2013, p. 58). Numeroase inconveniente, printre care supraaglomerarea închisorilor, lipsa fondurilor, inerția birocratică, deficitul de personal și discrepanțele dintre lege și realitate, au contribuit la eșecul reformelor penitenciare în Rusia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în ciuda faptului că legea din 1879 a oferit o evaluare realistă a situației și a creat o bază legală pentru transformări (*Ibidem*, p. 58). Astfel, se poate spune că, în perioada menționată, Imperiul Rus se confrunta cu o criză profundă a sistemului penal.

Sahalinul, cea mai îndepărtată insulă din zilele noastre a Federației Ruse, poziționată în apropierea coastei estice a Rusiei continentale și în nordul Japoniei,

a fost descoperită în secolul al XVII-lea de atamanul și exploratorul Ivan Moskvitin. Din 1869, pe insulă au fost trimiși exilații în sistemul penal țarist, după criterii relativ neomogene. La început, închisorile au fost construite numai în partea de nord a insulei, apoi s-au extins și în sud. În ambele zone erau deportați atât condamnații pentru delicte ușoare, cât și calificate sau grave, la care se adăugau condamnații politic. Insula a fost concepută inițial nu doar ca un loc de pedeapsă, ci și ca un centru de colonizare prin muncă forțată. Se urmărea ca deținuții să-și schimbe viața prin intermediul muncii, contribuind, în plus, la transformarea „insulei blestemate" într-o „perlă a Orientului Îndepărtat" (Levandovski, 2022, p. 57). Konstantin Korablin comentează structura administrativă și condițiile dure din coloniile de muncă, subliniind impactul negativ al activităților fizice dificile asupra familiilor. În ciuda dezvoltării unor așezări, arată cercetătorul, condițiile menționate au condus la rezultate limitate ale eforturilor agricole forțate (Korablin, 2005, pp. 72-83). Într-un articol care examinează viața infractorilor de pe insula Sahalin, utilizând interviuri și memorii ale deținuților, selectate pentru a înțelege atitudinea lor față de muncă și pedeapsă, Levandovski subliniază diferența dintre percepțiile deținuților și așteptările autorităților, în ceea ce privește colonizarea insulei. El argumentează că incapacitatea majorității infractorilor de a se dedica muncii oneste a fost un factor major în eșecul proiectului de colonizare a Sahalinului (Levandovski, 2022, pp. 57-65). Autoritățile au subestimat dificultatea de a schimba mentalitatea și comportamentul unor oameni aduși pe insulă forțat.

Aleksandr Plotnikov consideră că motivațiile colonizării insulei erau atât politice, cât și economice (Plotnikov, 1986, p. 12). În mod similar, Korablin evidențiază motivațiile politice și economice din spatele colonizării, mai precis izolarea criminalilor, exploatarea resurselor naturale și importanța militaro-strategică semnificativă pentru Rusia, insula acoperind aproape o mie de kilometri din granițele estice continentale ale Imperiului Rus (Korablin, 2005, p. 73). Cercetătorul arată că delimitarea insulară a Sahalinului era văzută de guvernul țarist ca o modalitate de a preveni evadările, spre deosebire de situația din închisorile siberiene. De asemenea, concentrarea unui număr mare de deținuți într-un singur loc permitea reducerea cheltuielilor financiare pentru întreținerea lor. Forța de muncă gratuită oferea posibilitatea exploatării resurselor bogate ale insulei, aprovizionării flotei ruse și a exportului către țările învecinate. În concluzie, folosirea condamnaților și a exilaților ca forță de muncă a fost privită de autorități ca un mijloc de a popula teritoriul, de a-l dezvolta și de a accelera creșterea economică (*Ibidem*, pp. 72-75).

Călătoria ca datorie morală: premisele unei decizii radicale

Levandovski sesizează diferența dintre relatările directe ale deținuților și deportaților, privind condițiile de detenție și de viață pe insulă, și perspectivele

exterioare, oferite de călătorii și oficialii care vizitau insula. Cercetătorul arată că existau trei tipuri de atitudine față de colonizați: compătimitoare, sceptică și obiectiv-științifică. În prima categorie intrau cei care îi vedeau pe deportați ca victime ale unui sistem brutal și corupt. A doua categorie considera că mulți dintre deținuți meritau pedepsele primite, mai ales că unii călători avuseseră parte de experiențe negative în interacțiunea cu colonizații sau chiar cu paznicii (incidente precum furturi sau tâlhării). În a treia categorie intrau oamenii de știință care se concentrau pe cercetarea comportamentului deportaților din perspectiva trăsăturilor ereditare și a condițiilor sociale (Levandovski, 2022, p. 59). Anton Cehov se înscrie în prima categorie, întrucât abordează realitatea dură a vieții de pe Sahalin cu o empatie profundă și o preocupare autentică pentru condiția umană. În plus, experiența Sahalinului a reprezentat pentru el un cadru de maturizare artistică și intelectuală: „Insula Sahalin i-a oferit lui Cehov experiența scrisului obiectiv și lipsit de patos, construit după regulile unui document științific, în care sunt totuși prezente atât reflecția generalizatoare, cât și indignarea profundă" (Baldițîn, 2012, p. 75).

Înainte de a analiza textul care a rezultat în urma călătoriei lui Cehov pe insulă, este important să înțelegem motivația care a stat la baza acestei inițiative. În calitate de scriitor și medic, Cehov era interesat atât de aspectele sociale și psihologice ale vieții umane, precum și de cele medicale și administrative. În 1890, tânărul de 30 de ani se afla aparent într-o etapă optimă a vieții. Depășise penuria, iar în plan literar, pe lângă schițele umoristice, erau deja publicate numeroase dintre prozele sale notabile (*Dramă la vânătoare*, *Stepa*, *O întâmplare banală*), piesa *Ivanov* fusese reprezentată cu succes, ca și vodevilurile *Ursul* și *Nunta*, iar în 1888 devenise laureatul importantului premiu literar „A.S. Pușkin". Totuși, într-un eseu publicat în toamna lui 1888, el face un portret întunecat al contemporaneității, concordant cu psihastenia care îl consuma: „În timpurile noastre bolnave, când societățile europene sunt cuprinse de lene, plictis și necredință, când disprețul de viață și frica de moarte, strâns legate, domnesc peste tot, când chiar și cei mai buni oameni stau cu mâinile în sân, justificându-și lenea și depravarea prin absența unui scop în viață, cei devotați sunt necesari ca lumina soarelui" (Cehov, 1979, p. 236). Henri Troyat explică motivația morală, intelectuală și existențială a demersului lui Cehov: „Toți prietenii lui Cehov considerau proiectul său de plecare o aberație. Cum e posibil, spuneau ei, ca un om cu sănătatea atât de șubredă și pentru care arta era cel mai de seamă scop în viață să se aventureze într-o călătorie inutilă și extenuantă? Pentru a se justifica în fața lor, invoca ba dezgustul față de searbăda agitație din cercurile literare, ba nevoia fizică de a schimba decorul, ba necesitatea ca un scriitor să cunoască realitatea rusească cu toate grozăviile ei, ba interesul pentru o anchetă științifică asupra soartei ocnașilor în Siberia" (Troyat, 2006, p. 113). Cehov a plecat la drum pe propria cheltuială și cu bani împrumutați, având destule temeri („Mă simt ca și cum aș merge la război" (Cehov b, 1975, p. 62), îi mărturisea editorului său, Aleksei Suvorin), dar temeinic pregătit științific. Notele de subsol consistente

din *Insula Sahalin* conțin referințe și citate din cercetările unor călători, zoologi, botaniști, etnografi și criminaliști care vizitaseră anterior zona și ale căror lucrări Cehov le parcursese cu acribie înaintea plecării. După o absență de opt luni, pe 8 decembrie 1890, scriitorul a revenit la Moscova, iar la începutul lui 1891 a început să selecteze, într-un proces care a durat aproximativ patru ani, notițele consemnate pe Sahalin. La dus, Cehov a mers cu trenul până în orașul Iaroslavl, cu vaporul pe fluviile Volga și Kama, spre orașul Perm, din nou cu trenul până în orașul Ekaterinburg, unde a aflat că primul vapor Tiumen-Tomsk pleacă peste 20 de zile. A decis să continue călătoria călare. A trecut prin orașele siberiene Tomsk, Krasnoiarsk și Irkutsk. Pe 5 iulie 1890, a sosit în orașul Nikolaevsk-pe-Amur, unde „poposeau mulți aventurieri ruși și străini și se stabileau coloniști, atrași de belșugul nemaivăzut de pește și vânat" (Cehov, 2017, p. 7), apoi, cu vaporul, a traversat Oceanul Pacific până pe Sahalin. Ajuns pe insulă după 82 de zile de traseu complicat, a lucrat trei luni într-un ritm inimaginabil pentru a realiza recensământul populației și s-a familiarizat cu detaliile vieții deținuților: „Mă trezeam în fiecare dimineață la ora 5, mă culcam târziu, și eram tot timpul foarte tensionat la gândul că mai aveam multe de făcut" (Cehov a, 1975, p. 134). A revenit în Moscova (traseul de retur a fost pe mare, cu orașele portuare Hong Kong, Singapore, Colombo, Aden, Istanbul, Odesa) cu zece mii de fișe statistice, plus petiții și plângeri. Impresia produsă de Sahalin asupra lui a fost profundă, după cum îi scria aceluiași Suvorin: „Regret că nu sunt sentimental, altfel aș spune că în locuri precum Sahalinul ar trebui să mergem să ne închinăm, cum merg turcii la Mecca"; „E locul celor mai cumplite suferinţe pe care le poate suporta un om liber sau un rob" (Cehov c, 1975, p. 32, 34). Scriitorul a călătorit ca persoană fizică, inițial fără permisiunea oficială de a-i aborda pe deportați. Când a ajuns pe Sahalin, s-a adresat generalului zonei și guvernatorului și a obținut o aprobare de vizitare a localităților și închisorilor. Datorită celebrității pe care deja o avea, i s-a permis să circule liber și să interogheze populația, cu excepția deportaților politic (interdicție pe care a respectat-o doar parțial): „Suvorin îi face rost de o legitimație de jurnalist şi-i finanțează în parte călătoria prin avansuri importante privind drepturile de autor. Mihail Nicolaevici Galkin-Vraskoi, directorul administrației penitenciare, îi acordă o audiență, îi eliberează permisul de călătorie solicitat şi-i înmânează scrisori de recomandare în care roagă autoritățile penitenciare de la Sahalin să dea tot concursul doctorului Cehov care studiază viața ocnaşilor din punct de vedere științific. Trimite prin spate o altă corespondență aceloraşi autorități cerându-le să nu-i permită aceluiaşi doctor Cehov să stea de vorbă cu deținuții politici" (Tănase, 2016, p. 164).

Volumul rezultat a contribuit la o înțelegere critică a epocii și a propus o alternativă la opinia publică stereotipă despre deportați, anticipând direcții moderne ale gândirii sociale și medicale. După cum arată Serghei Kibalnik, printr-o abordare cvasi-științifică, bazată pe date statistice și observații directe, Cehov a demascat incompetența autorităților, ignorarea specificului local și falsificarea

discursului oficial despre colonie. Scriitorul a reușit să ofere o imagine autentică a suferinței umane, evitând cenzura și contribuind la o înțelegere critică a realităților sociale și politice ale epocii (Kibalnik, 2021, pp. 252-267).

Etica martorului: Cehov, Agamben și geografia suferinței

Cartea cuprinde 23 de capitole, abundente în statistici, dintre care primele 13 sunt însemnări de călătorie cu privire la nordul și sudul Sahalinului, „care oferă impresii personale și detalii precise privind coordonatele temporale și spațiale – date, cifre, toponime, dimensiuni, coordonate de latitudine și longitudine. Informațiile prezentate acoperă atât realitățile contemporane autorului, cât și aspecte relevante din istoria colonizării Orientului Îndepărtat" (Baldițîn, 2012, p. 73). Iskander Miftahov arată că instruirea medicală și științifică a autorului i-a permis să introducă în text detalii botanice și geologice precise, uneori terminologie latină, conferind autenticitate și rigoare observațiilor (Miftahov, 2017, p. 100). Celelalte capitole sunt dedicate unor aspecte punctuale ale modului de viață de pe insulă. După cum observă Baldițîn, „volumul capătă un profil predominant documentar și științific, constituindu-se, în esență, într-un studiu sociologic, medical și parțial etnografic al sistemului penitenciar rus (*katorga*)" (Baldițîn, 2012, p. 75). În ansamblu, Cehov articulează un discurs interdisciplinar, care integrează etnografia, critica socială și estetica realismului, pentru a deconstrui mecanismele opresive ale sistemului penal țarist.

Primele impresii despre insulă descriu porturile neamenajate, coastele abrupte, primejdioase și vapoarele naufragiate, zada siberiană, „o mărturie a solului sărac și mocirlos și a climei aspre" (Cehov, 2017, p. 27) și ceața aproape permanentă. Erau exasperante „roiurile de țânțari, adevărați nori, atât de deși, că se făcuse întuneric din pricina lor. Fața și mâinile îmi ardeau de înțepături și nu era chip să te aperi de ei" (*Ibidem*, p. 18). O altă scenă înfricoșătoare, cu ploșnițe și gândaci, petrecută într-o noapte în podul casei unui gardian, va fi consemnată mai târziu: „Pereții și tavanul păreau căptușiți cu un văl de doliu care unduia ca sub o adiere de vânt" (*Ibidem*, p. 144).

Observațiile scriitorului devin tot mai diversificate: clima (ploaia, ninsoarea, absența soarelui, bălțile și noroaiele nesfârșite, mlaștinile), populația și istoria insulei (disputele teritoriale cu Japonia), condițiile din închisori, locuințele deportaților și ale coloniștilor, starea agriculturii și a meșteșugurilor, statutul femeilor, al copiilor, situația școlilor, spitalelor, stațiilor meteorologice. Pentru a clasifica populația (actuali sau foști ocnași, coloniști și țărani), Cehov a hotărât să întocmească un recensământ: a umblat prin sate și cătune, din izbă în izbă, notând sistematic: numele satului, numărul izbei, situația locuitorului, numele și prenumele, relația între cel înscris și stăpânul casei (membru al familiei, argat, chiriaș), vârsta, confesiunea, locul nașterii, anul sosirii în Sahalin, ocupația și meseria, nivelul de educație, starea civilă (căsătorit în Sahalin sau în Rusia, concubinaj), numărul de copii și statutul lor (legitimi sau nu, adoptați sau nu), ajutorul primit din partea statului (cum se

hrănește și dacă primește rație). În ciuda dificultăților fizice și a ostilității mediului, este remarcabil sacrificiul personal al lui Cehov în realizarea unei anchete riguroase asupra condițiilor de viață de pe Sahalin: „A cerut să se tipărească la tipografia penitenciarului un chestionar pe fișe, cu treisprezece puncte, și s-a apucat imediat de treabă, fără ajutorul nimănui. Sculat de la cinci dimineața, a vizitat, când singur, când însoțit de un gardian înarmat cu revolver, toate închisorile, toate barăcile, toate izbele, a coborât în mine. […]. A completat astfel, cu mâna lui, aproape zece mii de fișe. Munca de investigație zilnică il extenua. Pleoapele îi tresăreau spasmodic și avea migrene puternice. Dar refuza să se odihnească. Pe măsură ce înainta cu cercetările, se convingea că Sahalinul, contrar afirmaţiilor baronului Korff, era un tărâm al arbitrarului, cruzimii şi minciunii. Guvernatorul Kononovici se ridicase cu hotărâre împotriva pedepselor corporale, dar, la două sau trei sute de metri de el, se aplica zilnic bătaia cu biciul" (Troyat, 2006, p. 125). Și Orlando Figes comentează dedicarea impresionantă a lui Cehov: „Câte 18 ore pe zi și consemnând toate detaliile pe nişte cartonaşe pe care şi le tipărise în cele trei luni petrecute în Sahalin, Cehov a intervievat câteva mii de deţinuţi, lucrând pentru cercetarea sa. Autoritățile au rămas uimite de uşurinţa cu care a câştigat încrederea condamnaţilor, capacitate pe care şi-o dezvoltase, probabil, în cariera sa de medic. Acest fapt a conferit constatărilor sale, pe care le-a expus într-un stil simplu şi factual în *Insula Sahalin* (1893-1894), autoritatea neîndoielnică a adevărului. În unul dintre capitolele de final ale acestei lucrări, Cehov a oferit o descriere de neuitat a bătăilor brutale care le erau administrate aproape în fiecare zi atât deţinuţilor, cât şi deţinutelor" (Figes, 2018, p. 308).

Scriitorul a trecut prin localitățile situate pe râuri (unele greu accesibile), a cercetat de asemenea și principalele închisori și locuințe, obținând o investigație minuțioasă, cu aspect etnografic: „Cartea oferă o descriere obiectivă a modului de viață în Sahalin, atât pentru colonişti, cât și pentru gardienii lor, incluzând locuințele, gospodăria, amenajările interioare ale colibelor, barăcilor și celulelor de închisoare, îmbrăcămintea și hrana, până la organizarea toaletelor, relațiile dintre sexe și naționalități, munca și ocupațiile" (Baldițîn, 2012, p. 75). În virtutea formației sale de bază, Cehov s-a implicat și în consultații medicale. A înregistrat ravagiile făcute de variolă, sifilis, scorbut, tuberculoză, bolile gastro-intestinale și senilitatea precoce. Din acest punct de vedere, explică Kibalnik, el formulează o critică profundă a condițiilor de viață inumane și a eșecurilor administrative din perioada colonizării Sahalinului. Cehov documentează lipsa asistenței medicale, condițiile insalubre și impactul psihologic al izolării, anticipând concepte moderne precum depresia, care în însemnările sale este numită *skuka* (plictis) (Kibalnik, 2021, p. 259).

Pe lângă caracterul documentar, *Insula Sahalin* oferă pagini de meditație amară asupra problemei identității condamnatului, ca ființă simplă și profund nefericită: „Peste tot aceeași viață dezolantă, care reneagă proprietatea, singurătatea, comoditatea și somnul liniștit" (Cehov, 2017, p. 69). Oamenii descriși individual

sau colectiv sunt înfometați, apatici, abrutizați („Oamenii rătăceau ca niște umbre și tăceau, tot ca umbrele” (*Ibidem*, p. 38)) și recurg adesea la sinucidere prin otrăvire cu plante toxice. Ochiul empatic al observatorului remarcă în cimitire crucile mici, identice, fără inscripție (în simetrie cu fișele personale incomplete ale condamnaților, inconvenient care îi împiedică, de pildă, să-și întemeieze o familie legitimă), zeci de oameni care nu-și amintesc numele (își inventează ad-hoc prenume sau porecle), vârsta, ziua săptămânii, pe fundalul analfabetismului aproape total. În acest context, opinează Baldițîn, „contrastul dintre monstruozitatea nedreptății sociale și conștiința naivă, dar rezilientă, a omului de rând devine esențial. Supraviețuirea, în ciuda absurdității și brutalității realității, capătă o valoare simbolică, relevând o formă de rezistență tăcută și profund umană” (Baldițîn, 2012, p. 75). Kibalnik interpretează textul cehovian ca parte a unei direcții literare în cadrul căreia scriitorii își îndreaptă atenția spre viața, suferința, obiceiurile și condițiile sociale ale oamenilor simpli, integrând *Insula Sahalin* în tradiția mai largă a „cărților despre popor” (Kibalnik, 2021, p. 252).

Însemnările care au stat la baza *Insulei Sahalin* reflectă poziția etică a lui Cehov, în calitate de martor care le redă deținuților demnitatea și, în același timp, critică sistemul penal țarist. Textul ilustrează modul în care puterea instituțională reduce indivizii la o existență biologică, reflectând conceptele agambeniene de „viață nudă”, „homo sacer” și „stare de excepție”. Pe insula Sahalin, legea pare suspendată, iar autoritatea este exercitată în mod absolut de către stat. Condamnații sunt excluși din sfera socială și juridică, fiind reduși la o existență biologică, a supraviețuirii liminale. Pentru a evidenția abuzurile și degradarea umană din colonia Sahalin, Cehov recurge la portretizarea unor persoane reale, ale căror povești sunt transformate în micro-narațiuni memorabile. De pildă, capitolul VI, *Povestea lui Egor*, relatează omorul pentru care țăranul Egor a fost condamnat printr-o eroare judiciară, etapele deportării și resemnarea finală. Cehov dezaprobă caracterul accidental al unor crime, cauzate uneori nu de dispoziția vicioasă a condamnatului, ci de contextul absurd. Relatarea lui Egor este construită ca un document oficial, protocolar, „o înregistrare fidelă a relatării orale a personajului, precedată de o introducere concisă în care autorul oferă detalii despre vârstă, portret fizic și trăsături de caracter” (Baldițîn, 2012, p. 75). „Căutarea „adevărului absolut și onest” și „smerenia gnoseologică” conferă textului o autenticitate sporită (*Ibidem*, p. 73). O astfel de abordare stilistică, apropiată de trăsăturile unui protocol administrativ, accentuează vulnerabilitatea omului simplu în fața abuzului de putere și a indiferenței sistemului. Povestea lui Egor devine astfel un simbol al suferinței tăcute în fața brutalității instituționale. Viețile criminalilor și ale celor condamnați (inclusiv pe nedrept) sunt privite de autorități ca o „nonvaloare” și pot fi eliminate sau expuse la condiții extreme, fără ca aceasta să constituie o crimă în sensul obișnuit al cuvântului, ceea ce constituie, în accepția lui Agamben, un tratament inuman și o politizare a morții. Alt „personaj” cu o biografie funestă este ocnașul Krasivîi, de 71 de ani, „ghebos, cu omoplații ieșiți în afară, o coastă ruptă, la mână îi lipsește degetul mare și tot trupul îi e acoperit

de cicatrice lăsate de urmele bicelor și vergilor cu care a fost bătut pe vremuri. E îmbrăcat în zdrențe și umblă desculț" (Cehov, 2017, p. 58). Capitolul al XXI-lea este despre pedepsirea unui evadat, bătut crunt cu biciul, scenă la care Cehov nu poate asista decât parțial, căci i se face rău. Autorul sugerează că gardienii și conducerea coloniei penale exercită o formă de putere suverană absolută, deoarece ei sunt cei care decid, în ultimă instanță, asupra vieții și morții deținuților. Conform viziunii lui Agamben, condamnații trăiesc într-o „zonă de indistincție", unde protecția legală este inexistentă, iar deciziile arbitrare devin normă.

Nu sunt trecute cu vederea nici figurile teribile ale Sahalinului: un bătrân „cu ochi tulburi de culoarea plumbului", care omorâse în jur de șaizeci de oameni („Alegea dintre deținuții nou-veniți pe unii care aveau bani, îi ispitea să evadeze împreună cu el, apoi îi omora în taiga și îi jefuia; ca să ascundă urmele crimei, spinteca trupul victimelor, aruncând bucățile în râu" (*Ibidem*, p. 125)), colonistul Terki, fost călău, torturat la rândul lui de actualul călău, ocnașul Pișcikov, condamnat la muncă silnică pe viață, care „își omorâse în bătaie soția, o femeie cultă, însărcinată în luna a noua; a bătut-o cu nagaica timp de șase ore, până ce nenorocita și-a dat sufletul. Mobilul crimei fusese gelozia retrospectivă pentru viața ei înainte de căsătorie" (*Ibidem*, p. 195). Bătrâna Uliana, condamnată la 20 de ani de muncă silnică, și-a omorât copilul și l-a îngropat, iar „la judecată a declarat că nu l-a ucis, ci l-a îngropat de viu, crezând că vina ei va fi mai mică" (*Ibidem*, p. 202).

În ansamblu, insula este descrisă ca un loc al penitenței extreme: ocnașii cu răni purulente merg pe stradă zornăindu-și lanțurile, se aud constant urletele și gemetele celor bătuți cu bice. Casele sunt învelite precar cu coajă de copac, ferestrele nu au geamuri sau sunt acoperite cu scânduri bătute în cuie. Aspectul cătunelor este deplorabil: „Majoritatea caselor sunt părăsite de stăpânii lor; pe jumătate dărâmate, privesc din orbitele negre ale ferestrelor fără geamuri și cercevele, ca niște ochi de mort" (*Ibidem*, p. 8). Gospodăriile sunt fără trecut, fără tradiție, fără obiceiuri: „Oamenii nu au pisică, nu au nici măcar un greier care să țârâie în serile lungi de iarnă și, mai ales, nu au patrie" (*Ibidem*, p. 49). Traiul deținuților de pe Sahalin, în condiții de izolare, muncă forțată, lipsă de drepturi și brutalitate, poate fi văzut ca o formă de „viață nudă" în sens agambenian. Ei sunt deposedați de o existență calificată politic sau social și reduși la simplul fapt de a exista biologic. Supraviețuirea lor depinde de un control total exercitat de puterea suverană, care își exercită dreptul de viață și moarte asupra lor, chiar dacă nu prin condamnări explicite la moarte, ci prin pedepse corporale sau prin degradarea constantă și expunerea la o moarte lentă sau arbitrară.

Cehov a cercetat și situația de dinaintea construirii închisorilor pe insulă și modul de viață al ocnașilor care trăiau în iurte insalubre, cu igrasie, cu fântâni contaminate de excremente umane și gunoaie. Nu i-a omis nici pe deportații care locuiesc în afara închisorii cu familiile lor, într-un fel de cazărmi, cu săli mari și paturi comune, ca în închisori: „Femeile libere și copiii care locuiesc laolaltă, în condiții mizerabile, cu ocnașii cartofori, cu amantele lor și cu porcii

ilustrează destul de viu politica de colonizare a autorităților locale" (*Ibidem*, p. 415). Poate părea neobișnuit pentru cititorul de azi că unii deportați umblau liberi, fără lanțuri și supraveghetori, și lucrau ca vizitii, rândași, bucătari și dădace. Sistemul penal din acea perioadă îi trimitea pe unii condamnați în exil, fără a fi puși după gratii după ce ajungeau la destinația consemnată în sentință. Deportarea ca atare, în zone nelocuibile, reprezenta un supliciu de cote înalte, iar Sahalinul era o convenabilă închisoare „naturală", „cea mai cumplită ocnă a Rusiei, unde condamnații nici nu mai sunt împrejmuiți de ziduri sau de sârmă ghimpată, întemnițați de imensitatea distanțelor şi de climatul ostil" (Tănase, 2016, p. 164). Astfel, insula devine un spațiu în care „starea de excepție" agambeniană este o regulă permanentă; deși există un cadru legal, aplicarea lui este suspendată sau distorsionată, iar autoritățile pot acționa arbitrar, plasând deținuții într-o zonă de ambiguitate între fapt și lege, licit și ilicit.

Pe insulă, procentajul femeilor este mic, aproximativ 10% din numărul total de persoane (unele femei nu sunt condamnate, ci și-au urmat soții deportați). Cehov vorbește despre repartizarea deportatelor care sunt obligate să se prostitueze, indiferent de vârstă, religie sau stare civilă: „Femeia este ceva între om, gospodină și o ființă inferioară, ba chiar mai puțin decât un animal domestic" (Cehov, 2017, p. 264), „Prostituata care câștigă pâine este un animal domestic de folos și bărbatul o respectă" (*Ibidem*, p. 268). Actele abominabile intră în firescul atmosferei de pe insulă: femeile sunt violate de ocnași sau de gardieni, adolescentele sunt căsătorite forțat de către părinții lor cu coloniști sau țărani vârstnici, tinerele sunt vândute, se practică prostituția infantilă. Copiii sunt slabi, palizi, zdrențăroși, veșnic flămânzi, mulți născuți în închisoare, fără acces la învățământ: „Nașterea unui copil este privită cu ostilitate de familie. Lângă leagăn nu se cântă cântece, se aud doar plânsete, bocete sinistre. Părinții se jeluie că nu au cu ce hrăni copilul, că el nu va avea nimic bun de învățat aici; «Mai bine l-ar strânge Dumnezeu!», spun ei. Când copilul mai mărișor țipă sau se joacă strigând, i se poruncește cu răutate: «Tacă-ți gura, lua-te-ar moartea!»" (*Ibidem*, p. 283). Pedepsele corporale sunt aplicate fără menajamente și excepții (bătaia cu biciul din trei curele, cu vergile, ferecarea în lanțuri la roabă), ca și încarcerarea și tortura. Cehov divulgă sadismul felcerilor, al gardienilor și abuzurile asupra ocnașilor, care înlocuiesc animalele de povară sau devin sclavi (unii ocnași sunt repartizați sub acest statut unor șefi din administrație). Munca silnică se executa în Sahalin în minele de aur sau cărbune, la tăierea pădurilor, la asanarea bălților, la pescuit, secerat, în construcții și la încărcarea corăbiilor. O viață insuportabilă, comparabilă cu a ocnașilor, o au și militarii dislocați pe insulă, precum și unii reprezentanți ai administrației.

Agamben arată cum, în modernitate, biologia și viața însăși devin obiecte ale controlului politic. Într-o colonie penală precum Sahalin, corpul deținutului, funcțiile fiziologice și timpul său sunt sub supraveghere și control constant, transformându-l într-un „corp biopolitic". Această gestionare a vieții deținuților, până la cele mai mici detalii, reflectă o „politicizare a vieții", similară celei descrise în contextul

statelor totalitare. Agamben subliniază că, în acest context, indivizii pot ajunge să trăiască în starea de excepție permanentă, iar viața lor poate fi redusă la „viața nudă", supusă oricărui tip de manipulare, suferință și control.

Discursul însemnărilor lui Cehov se schimbă treptat și devine mai tensionat, mai laconic, influențat cel mai probabil de experiențele traumatice trăite de autor. O cauză a acestei presiuni psihologice o constituie empatia față de deportați: „Țărmul îndepărtat cheamă ademenitor și deodată te cuprinde o tristețe și o disperare, de parcă niciodată nu vei mai scăpa din acest Sahalin. Nu-mi mai pot desprinde ochii de pe malul opus și mi se pare că, dacă aș fi eu un deportat, aș încerca să evadez de aici cu orice preț" (*Ibidem*, p. 93). Pe de altă parte, se afirmă imposibilitatea evadării (taigaua, munții, ceața, ursii, roiurile de țânțari, marea, gerul, inaniția sunt tot atâtea bariere), iar impresia generală este copleșitoare, în ceea ce privește controlul uman asupra acestui spațiu ostil: „S-ar părea că ai ajuns la capătul pământului, că mai departe nu mai ai unde să te duci. O înfiorare îți cuprinde sufletul, înfiorarea simțită de Ulise când colinda pe mări străine și presimțea nelămurit întâlniri cu făpturi neobișnuite" (*Ibidem*, p. 13). Astfel, Cehov construiește o imagine complexă a Sahalinului, care apare ca un spațiu profund alterat și marginal, „un teritoriu radical diferit de Rusia, unde instituțiile și normele obișnuite încetează să mai funcționeze" (Golovneva, Martișina, 2020, p. 33). Insula este o lume cu legi proprii, concentrată pe condițiile minime de supraviețuire ale „vieții nude" și complet detașată de viața socială, politică și culturală a Rusiei: „Doamne, cât de diferită îți pare viața de aici față de cea din Rusia! […] Am avut mereu impresia că felul de viață din Rusia este cu desăvârșire cunoscut celor de pe-aici, că Pușkin și Gogol n-ar putea fi înțeleși și prin urmare sunt inutili acestor oameni, că istoria noastră este plictisitoare pentru ei, iar noi, cei ce venim din Rusia, le părem cu totul străini. […] Dacă vreți să-i faceți pe locuitorii de pe Amur să caște plictisiți, vorbiți-le de politică, de forma de guvernământ din Rusia sau de arta rusească" (Cehov, 2017, p. 9). Lipsa infrastructurii și a unui plan de dezvoltare fac din Sahalin o „țară sălbatică", un teritoriu perceput ca „sfârșitul geografiei", o lume definită de un vid social profund, în care legile și relațiile umane sunt înlocuite de haos și arbitrar. În ansamblu, insula capătă trăsăturile unui spațiu infernal, o realitate distorsionată, aproape onirică, în care viața pare imposibilă (Golovneva, Martișina, 2020, pp. 39-40), iar monotonia naturii și a timpului amplifică „senzația de disperare, de fatalitate a răului" (Miftahov, 2017, p. 97).

Cehov denunță „anormalitatea vieții de pe Sahalin" (Baldițîn, 2012, p. 75), condițiile inumane și disfuncționalitățile sistemului penitenciar, combinând mărturia directă și investigația documentară, cu accente de empatie și revoltă morală: „Cehov susține această teză nu doar prin mărturii directe, în calitate de martor ocular – utilizând expresii precum «am fost», «am văzut eu însumi» –, ci și printr-o abordare documentară riguroasă. El recurge la descrieri precise, observații sistematice, concluzii și judecăți personale, completate de relatări ale altor persoane, documente oficiale și date statistice" (*Ibidem*, p. 75). Această combinație între experiența subiectivă și analiza obiectivă conferă textului o valoare științifică și

o forță de convingere remarcabile. Implicarea directă a autorului ca observator și participant activ este esențială în economia narativă a textului în opinia Irinei Borisova și a Olgăi Provatorova. Având în vedere caracterul eseistic al operei și narațiunea la persoana întâi din *Insula Sahalin*, cele două cercetătoare arată că aceste procedee devin un instrument prin care autorul nu doar conturează cadrul fizic al acțiunii, ci și transmite o perspectivă etică și afectivă asupra lumii descrise (Borisova, Provatorova, 2021, p. 225). Astfel, Cehov își construiește discursul printr-o etică a observației specifice unui reporter sau unui cercetător social.

Concluzii. Impactul investigației lui Cehov – de la document la transformare socială

După cum arată Natalia Devdariani și Elena Rubțova, revenind pe continent, scriitorul a criticat vehement eșecul proiectului de colonizare a Sahalinului, arătând că viitorul era practic inexistent, din cauza disfuncționalităților grave ale administrației locale, la care se adăuga faptul că domenii esențiale precum medicina, educația, justiția și asistența socială se aflau într-o stare de profundă degradare (Devdariani, Rubțova, 2020, p. 249). După publicarea însemnărilor scriitorului, datorită rezonanței publice, Ministerul Justiției și Administrația Generală a Închisorilor au trimis reprezentanți pe insulă. Rapoartele oficialilor de rang înalt au confirmat observațiile lui Cehov și, treptat, guvernul a reformat legislația privind condamnații și exilații de pe insulă, iar un deceniu mai târziu situația lor s-a îmbunătățit parțial. Tema Sahalinului a fost extinsă ulterior în lucrarea documentară *Sahalinul*. *Ocna* (1903), a jurnalistului rus Vlas Doroșevici, și în cvasi-ficțiunea *Ocna* (1988) de Valentin Pikul, dedicată unor episoade din Războiului Ruso-Japonez (1904-1905). Analizând dimensiunile etice și morale ale textului cehovian, cele două cercetătoare menționate anterior subliniază că sistemul penitenciar descris de Cehov nu urmărea reabilitarea condamnaților, ci, dimpotrivă, contribuia la degradarea lor morală și fizică. Concluziile susțin ideea că „observațiile cehoviene au constituit un instrument valoros în formarea etică a generațiilor viitoare" (*Ibidem*, p. 249). Publicarea însemnărilor lui Cehov a reprezentat un catalizator pentru reforme reale, iar multe pasaje din lucrare au stârnit o emoție puternică în societatea rusă, ducând la o conștientizare a cruzimii sistemului penal. De exemplu, o scenă în care este descrisă bătaia cu vergile „a lăsat o impresie atât de puternică asupra publicului rus, încât a contribuit la abolirea în cele din urmă a pedepsei corporale mai întâi pentru femei (în 1897) şi apoi pentru bărbați (în 1904). Campania a fost condusă de membri ai profesiei medicale, cu un Cehov foarte vocal" (Figes, 2018, p. 308). Astfel, *Insula Sahalin* poate fi privită ca un act de intervenție civică și socială, prin care Cehov și-a asumat rolul de critic al sistemului și agent al schimbării.

După cum arătam într-un eseu publicat în revista *Observator cultural*, călătoria pe insula Sahalin a avut un impact profund asupra lui Cehov, atât pe plan literar, cât și personal. Imagini și subiecte decupate din realitatea carcerală și convertite în ficțiune pot fi identificate facil în nuvele precum *În exil*, *Povestea unui necunoscut*, *O crimă*, *Salonul nr. 6*, scrise toate după revenirea scriitorului „în Rusia"

(Dinu, 2019). În plan personal, drumul dificil spre insulă, hrana necorespunzătoare, frigul și umiditatea au contribuit substanțial la agravarea tuberculozei care i-a fost fatală lui Cehov la numai 44 de ani. Datorită consemnărilor elocvente, scriitorul este perceput astăzi ca un precursor al literaturii Gulagului. Pe lângă sacrificiul personal și inestimabilul demers umanitar al autorului, informațiile adunate în călătorie dovedesc că monstruosul mecanism de represiune sovietic a avut un model timpuriu redutabil. În prezenta lucrare am arătat și că o lectură a *Insulei Sahalin* prin grila conceptuală a lui Agamben poate pune într-o lumină nouă dimensiunea ontologică și politică a suferinței descrise de Cehov. Această abordare oferă un cadru teoretic adecvat pentru a înțelege implicarea etică a autorului, mecanismele de excludere și relația dintre individ și putere. Astfel, *Insula Sahalin* se înscrie nu doar în tradiția literaturii carcerale, ci și în cea a literaturii de angajament, anticipând preocupările moderne pentru drepturile omului.

Referințe bibliografice:

1. AGAMBEN, Giorgio. *Homo sacer: sovereign power and bare life*. Translated by Daniel Heller-Roazen. Stanford: Stanford University Press, 1998. 228 p. ISBN 978-0-8047-3217-8.

2. BALDIȚÎN, Pavel. Документальное и художественное в творчестве А. П. Чехова. *Filologhiia i kul'tura*. Online. 2012, nr. 4 (30), pp. 73-76. ISSN 2074-0239. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/dokumentalnoe-i-hudozhestvennoe-v-tvorchestve-a-p-chehova [accesat 2025-06-30].

3. BORISOVA, Irina, PROVATOROVA, Olga. Полифункциональность пейзажных описаний в книге А. П. Чехова «Остров Сахалин». *Izvestiia Volgogradskogo gosudarstvennogo pedagoghiceskogo universiteta*. Online. 2021, nr. 1 (154), pp. 221-225. ISSN 1815-9044. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/polifunktsionalnost-peyzazhnyh-opisaniy-v-knige-a-p-chehova-ostrov-sahalin [accesat 2025-07-07].

4. CEHOV, A. P. *Insula Sahalin*. Traducere din limba rusă de Alice Gabrielescu și Tatiana Panaitescu. Iași: Editura Polirom, 2017, 368 p. ISBN 978-973-46-6576-1.

5. CEHOV, A. P. Н. М. Пржевальский. În: CEHOV, A. P. *Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Сочинения: В 18 т.* / AN URSS, Institut mirovoi literaturî im. A. M. Gor'kogo. T. 16: *Сочинения. 1881-1902*. Moscova: Nauka, 1979, pp. 236-237. Disponibil online: http://feb-web.ru/feb/chekhov/texts/sp0/spg/spg-236-.htm [accesat 2025-07-16].

6. CEHOV, A. P. Письмо Суворину А. С., 11 сентября 1890 г. Татарский пролив, пароход «Байкал». În: CEHOV, A. P. *Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Письма: В 12 т.* / Institut mirovoi literaturî im. A. M. Gor'kogo. T. 4: *Письма, январь 1890 – февраль 1892*. Moscova: Nauka, 1975, pp. 133-134. Disponibil online: https://chehov-lit.ru/chehov/letters/1890-1892/letter-855.htm [accesat 2025-07-19].

7. CEHOV, A. P. Письмо Суворину А. С., 15 апреля 1890 г. Москва. În: CEHOV, A. P. *Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Письма: В 12 т.* / AH CCCP, AN URSS, Institut mirovoi literaturî im. A. M. Gor'kogo. T. 4: *Письма, январь 1890 – февраль 1892*. Moscova: Nauka, 1975, pp. 61-63. Disponibil online: https://chehov-lit.ru/chehov/letters/1890-1892/letter-803.htm [accesat 2025-07-19].

8. CEHOV, A. P. Письмо Суворину А. С., 9 марта 1890 г. Москва. În: CEHOV, A. P. *Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Письма: В 12 т.* / Institut mirovoi literaturî im. A. M. Gor'kogo. T. 4: *Письма, январь 1890 – февраль 1892*. Moscova:

Nauka, 1975, pp. 31-34. Disponibil online: https://feb-web.ru/feb/chekhov/texts/sp0/pi4/pi4-0312.htm [accesat 2025-07-19].

9. DEVDARIANI, Natalia, RUBȚOVA, Elena. Нравственные проблемы «Острова Сахалин»: к 160-летию писателя. *Baltiiskii gumanitarnîi jurnal*. Online. 2020, nr. 1, pp. 245-249. ISSN 2311-0066. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/nravstvennye-problemy-ostrova-sahalin-k-160-letiyu-pisatelya [accesat 2025-07-03].

10. DINU, Camelia. Cehov, Sahalinul și iadul. *Observator Cultural*. Online. 2019, nr. 980. ISSN 1454-9883. Disponibil: https://www.observatorcultural.ro/articol/cehov-sahalinul-si-iadul/ [accesat 2025-07-19].

11. FIGES, Orlando. *Dansul Natașei: o istorie culturală a Rusiei*. Traducere de Lucia Popovici. Iași: Editura Polirom, 2018, 544 p. ISBN 978-973-46-7206-3.

12. GOLOVNEVA, Elena, MARTIȘINA, Natalia. Культурный ландшафт как объект художественного конструирования: Сахалин А. П. Чехова и И. Н. Краснова. *Journal of Frontier Studies*. Online. 2020, nr. 3, pp. 32-50. ISSN 2500-0225. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/kulturnyy-landshaft-kak-obekt-hudozhestvennogo-konstruirovaniya-sahalin-a-p-chehova-i-i-n-krasnova [accesat 2025-06-29].

13. KIBALNIK, Serghei. Чеховский «Остров Сахалин» в контексте русской классической прозы XIX в. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologhiia*. Online. 2021, nr. 74, pp. 252-267. ISSN 2310-5046. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/ehovskiy-ostrov-sahalin-v-kontekste-russkoy-klassicheskoy-prozy-xix-v [accesat 2025-07-10].

14. KORABLIN, Konstantin. Каторга на Сахалине как опыт принудительной колонизации. *Vestnik Dal'nevostochnogo otdeleniia RAN*. Online. 2005, nr. 2, pp. 72-83. ISSN 0869-7698. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/katorga-na-sahaline-kak-opyt-prinuditelnoy-kolonizatsii [accesat 2025-07-11].

15. KRASNOV, Ivan. *Виды острова Сахалина*. Aleksandrovsk-Sahalinski: Muzeul de Istorie și Literatură „A. P. Cehov și Sahalin", 1890. 47 fotografii. Disponibil online: https://www.loc.gov/item/2018684021/ [accesat 2025-06-12].

16. LEVANDOVSKI, Andrei. «Преступление и наказание»: сахалинская каторга в восприятии уголовных преступников (середина XIX – начало XX в.). *Istoriceskii jurnal: naucinîe issledovaniia*. Online. 2022, nr. 3, pp. 57-65. ISSN 2454-0609. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/prestuplenie-i-nakazanie-sahalinskaya-katorga-v-vospriyatii-ugolovnyh-prestupnikov-seredina-xix-nachalo-xx-v [accesat 2025-07-01].

17. MIFTAHOV, Iskander. Документальная художественность пейзажа в книге А. П. Чехова «Остров Сахалин». *Izvestiia Samarskogo naucinogo țentra RAN. Soțial'nîe, gumanitarnîe, mediko-biologhiceskie nauki*. Online. 2017, vol. 19, nr. 4, pp. 96-103. ISSN2413-9645.Disponibil:https://cyberleninka.ru/article/n/dokumentalnaya-hudozhestvennost-peyzazha-v-knige-a-p-chehova-ostrov-sahalin [accesat 2025-06-10].

18. MIHAILIK, Anna. Развитие пенитенциарной системы России во второй половине XIX в. *Leningradskii iuridiceskii jurnal*. Online. 2013, nr. 4 (34), pp. 53-59. ISSN 2713-1343. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-penitentsiarnoy-sistemy-rossii-vo-vtoroy-polovine-xix-v [accesat 2025-06-14].

19. PLOTNIKOV, A. A. Сахалинская политическая каторга и ее антинародная сущность. Rezumat al tezei de doctorat. Moscova: Academia MAI a URSS, 1986, 20 p. Disponibil online: http://lawlibrary.ru/disser2001763.html [accesat 2025-07-19].

20. TĂNASE, Virgil. *Cehov*. București: Editura Tracus Arte, 2016, 381 p. ISBN 978-606-664-759-5.

21. TROYAT, Henri. *Cehov*. București: Editura Albatros, 2006, 341 p. ISBN 973-24-0522-4.

CZU:821.135.1.09(092)
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.07

POSTERITATEA UNUI FOST DEȚINUT POLITIC: ION D. SÎRBU

Daniel CRISTEA-ENACHE
ORCID: 0000-0002-1637-669X
Universitatea din București

Rezumat. *Ilegalist comunist, Ion D. Sîrbu putea face o înaltă și lungă carieră în anii regimului comunist, odată acesta instalat în România. Însă fiindcă s-a solidarizat cu magistrul său Lucian Blaga și din alte motive, el urma să intre pe „lista neagră" a regimului totalitar, care avea să condamne un om de stânga la ani de detenție.*

Cărțile lui de ficțiune (proză, teatru), Jurnalul și corespondența vor rememora și analiza cu acuitate experiența închisorii – chiar dacă o bună parte din aceste pagini nu au putut vedea lumina tiparului decât după 1989.

Posteritatea lui Ion D. Sîrbu se va asocia așadar în modul cel mai firesc și mai profund cu epoca postrevoluționară.

Cuvinte-cheie: *Sîrbu, biografie, operă, posteritate, receptare, detenție politică, totalitarism.*

The Posterity of a Former Political Prisoner: Ion D. Sîrbu

Abstract. *A communist illegalist, Ion D. Sîrbu could have had a long and distinguished career during the years of the communist regime, once it was established in Romania. However, because he stood in solidarity with his mentor, Lucian Blaga, and for other reasons, he ended up on the "black list" which condemned a leftist man to years of imprisonment.*

His fiction works (prose, theater), his journal and correspondence would later recall and sharply analyzed the prison experience, even though much of these writings could not have been published until after 1989.

Ion D. Sîrbu's legacy is therefore most naturally and profoundly associated with the post-revolutionary era.

Keywords: *Sîrbu, biography, work, posterity, literary reception, political detention, totalitarianism.*

În mod obișnuit, abordarea monografică a unui scriitor are în vedere o operă literară și o biografie a scriitorului rareori la fel de substanțiale și de interesante. Autorii cu majusculă au, cei mai mulți, existențe ce nu află la înălțimea creației lor artistice; și, invers, oameni care au dus vieți literalmente românești, „epice", nu au

dat și o operă literară aptă să le concureze. Cercetătorul și istoricul literar, autor de monografie, va „compensa" așadar capitolul biografic cu cel bibliografic și se va axa pe analiza acelui segment în care scriitorul a atins, fie și secvențial, exemplaritatea: fie prin cărțile pe care le-a scris, fie prin viața pe care a trăit-o. Un caz aparte este acela al marilor scriitori, de la Shakespeare la Tolstoi și de la Eminescu la Arghezi, unde problema monografică se pune în mod diferit. Atât de mare a fost, este și va rămâne creatorul în chestiune, încât absolut *orice* element și detaliu al biografiei lui devine semnificativ și important. De regulă, însă, la autorii cei mai buni (nu și cei câțiva din cercul celor mai mari), viața scriitorului este ecranată de substanța și formele operei lui; ori este explorată și interpretată nu în sine, pentru ea însăși, ci ca un context particular al operei.

Situația lui Ion D. Sîrbu reprezintă o excepție de la această „regulă", aproape generală, a compensării și re-semnificării traiectoriei existențiale prin cărțile alcătuind o operă. Viața lui Sîrbu a fost, desigur, și un context al cărților sale, dacă nu chiar un catalizator, în unele rânduri; dar ea reține atenția și impune considerație și în mod independent de creația epică sau dramatică a autorului. Nu este nevoie să parcurgem toate piesele lui Sîrbu ori toate nuvelele și povestirile sale pentru a cunoaște și a valoriza viața autorului, în etapele ei; și, cu toate că biografia scriitorului se intersectează în multe puncte cu scrisul său, viața lui Sîrbu e un roman în sine și se oferă cercetării într-un raport de cvasi-autonomie cu opera.

În cercetarea mea doctorală dedicată lui Sîrbu, am ținut să descopăr și să trasez cât mai multe corespondențe și echivalențe între biografie și bibliografie, să le citesc pe una prin filtrul celeilalte. Însă în prezent, văd viața lui Sîrbu ca ireductibilă la o operă ficțională, indiferent dacă aceasta din urmă a fost scrisă în regim satiric-distopic, precum *Adio, Europa!* ori în regim de reprezentare realistă, precum unele nuvele ale scriitorului. Pentru a ne dimensiona bogăția și dramatismul vieții lui Sîrbu, este necesar să ne adresăm și operelor lui non-ficționale, jurnalului cu titlul *Jurnalul unui jurnalist fără jurnal*, corespondenței din *Traversarea Cortinei* și din alte volume postume. Și chiar și așa rămâne un „rest" considerabil, câte o secvență biografică importantă netransfigurată artistic și nereflectată în jurnal și corespondență.

Biografia lui Sîrbu constituie un roman mai consistent, mai substanțial și mai acut decât scrierile sale – aceasta și fiindcă autorul și-a scris operele importante în anii '70 și '80, în condiții de supraveghere continuă, de cenzură și control, fără perspectiva publicării. Ca extrem de puțini alți scriitori români, Sîrbu este o ipostază cvasi-exemplară a acelei *est-etici* despre care vorbea și scria Monica Lovinescu. Scuza compromisurilor biografice pentru altitudinea operei, justificarea lașității sociale prin portanța creației artistice și alte asemenea circumstanțe atenuante pe care trebuie să le găsim atunci când scriem despre Sadoveanu ori despre Petru Dumitriu nu-și au rostul când ne aplecăm asupra cazului Ion D. Sîrbu. Cu o operă ficțională valoroasă, una non-ficțională excepțională și o biografie depășindu-le pe ambele, Sîrbu este un scriitor cu

totul atipic pe meridianul nostru geografic și literar. În evaluarea lui Nicolae Manolescu din *Istoria critică a literaturii române*, „omul a fost incontestabil superior operei, prin caracter, dar și printr-o biografie ieșită din comun, care ar fi putut oferi material atât pentru ficțiune, cât și pentru memorialistică." (Manolescu, 2019, 1396).

Prin biografia lui, putem analiza și interpreta mai bine opera (non)ficțională; și totodată, într-un mod de asemenea relevant și caracterizant, epoca totalitarismului de stânga în care Sîrbu a trăit, de la instalarea comunismului în România și până în septembrie 1989, când scriitorul a murit, cu trei luni înainte de Revoluție. Sîrbu a fost nu doar un martor al acestei epoci, ci și un *insider* al ei, cunoscând pe propria piele eliminarea din învățământul universitar, detenția politică, domiciliul obligatoriu, interdicția de publicare, supravegherea continuă a telefonului, interceptarea corespondenței, chemările la Securitate și Miliție, urmărirea lui de către o vastă rețea de informatori…

Dacă liderii comuniști ai acelor ani sunt niște *insiders* ai Puterii, cunoscători ai culiselor ideologice, martori ai deciziilor luate în cerc restrâns, cunoscători în avans ai noilor directive și puncte de inflexiune, Sîrbu, ca și alți deținuți politici ai regimului, este un cunoscător al infernului detenției, un om care poate măsura prin experiență directă și nemijlocită diferența și distanța dintre frazeologia comunistă și realitatea propriu-zisă a existenței în „lagărul socialist". El a cunoscut și realitatea cotidiană, „de suprafață", a vieții societale și sociale, și pe cea subterană, aflată dincolo de zidurile închisorilor, într-un univers concentraționar rezervat „dușmanilor poporului".

Biografia lui Sîrbu ne oferă acces la această realitate subterană a detenției politice din „lagărul socialist", într-un mod similiar celui datorat altor deținuți politici autori de cărți exponențiale (de la Lena Constante și N. Steinhardt la Paul Goma, Nicolae Balotă și Florin Constantin Pavlovici). Însă aceeași biografie ne oferă și ceva în plus: o mărturie asupra totalitarismului comunist românesc în toate etapele și fazele acesuia. Altfel spus, dacă la alți autori, foști deținuți politici, mărturia scripturală corespunde intervalului temporal în care autorul a fost întemnițat, la Sîrbu, cunoașterea pe propria piele a totalitarismului și reflecția asupra acestuia traversează și acoperă întreaga epocă totalitară, din decembrie 1949, când Sîrbu este eliminat din Universitate (după ce refuzase să scrie un articol de demascare a lui Lucian Blaga), și până în septembrie 1989.

Astfel, patruzeci de ani de totalitarism comunist sunt trăiți și cunoscuți de Sîrbu, om de stânga, fost ilegalist comunist, în toate etapele și fazele regimului, de la internaționalismul sovietic la național-comunismul lui Nicolae Ceaușescu; de la valurile de represiune la momentele de liberalizare; de la condamnarea câte unui nou lot de „dușmani ai poporului" la eliberarea tuturor deținuților politici, în faza unui dejism „cu față umană"; de la proslăvirea „tătucului popoarelor" Stalin, în prima etapă a comunismului autohton, la cea a „iubitului conducător" Ceaușescu, în ultima.

Prin biografia lui și prin „extensia" acesteia în ficțiune, în jurnal și în corespondență, Sîrbu este un *insider* și un martor capital al totalitarismului comunist românesc, experimentat și cunoscut în mod direct de un intelectual de stânga precum el, umanist și demofil, născut într-o colonie minerească, fiul unui sindicalist, membru ca și tatăl său exact al clasei muncitoare în numele căreia Partidul unic conducea România. Mărturia lui Sîrbu este excepțională nu numai fiindcă aparține unui fost deținut politic al regimului totalitar, ci și pentru că ea, acoperind întreaga suprafață a epocii, este a unui om de stânga, comunist în ilegalitate, nesusceptibil de a critica socialismul de pe poziții ideologice contrare, conservatoare, liberale sau legionare.

Sîrbu nu este un *fost* arestat și condamnat pentru că poziția lui ideologică ar fi la antipodul celei dominante în „timpurile noi". El este, ca și Lena Constante, un om de stânga, un comunist întemnițat în regimul comunist și un fiu al clasei muncitoare condamnat de regimul ce pune în centru clasa muncitoare. Or, această realitate biografică siderantă caracterizează în egală măsură individul care o trăiește și regimul totalitar ce o determină. Ceea ce poate fi interpretat, într-un exemplu particular, ca un paradox inimaginabil (comunistul întemnițat în comunism), proiectează în fond, cu o limpezime aproape didactică, structura și esența totalitarismului comunist. Oricine poate deveni „dușman al poporului", Partidul nu greșește niciodată, individul este vinovat *a priori* și *a posteriori*.

Sîrbu va cunoaște din interior modul în care funcționează totalitarismul comunist și va înțelege, primul în rând, ce vor înțelege ulterior și cititorii jurnalului și scrisorilor sale. Și anume, că arestarea, condamnarea și detenția lui politică, urmărirea informativă, domiciliul obligatoriu și tot restul nu sunt accidente, erori ale Sistemului, sincope în funcționarea lui, „gripări" ale motorului ideologiei unice. Ele sunt, dimpotrivă, ilustrări ale modului în care funcționează regimul totalitar; sunt expresia directă, neficționalizată și neliteraturizată, a felului în care totalitarismul de stat sufocă societatea și Partidul unic nivelează individualitatea, transformând-o în parte a propriului construct.

Din această perspectivă, ceea ce li s-a întâmplat lui Blaga și discipolului său Sîrbu, Lenei Constante și lui N. Steinhardt, lui Dinu Pillat și lui Alexandru Zub, lui Paul Goma și lui Mihai Ursachi nu reprezintă, cum spuneam, erori ale Sistemului, ci dovezi peremptorii ale instalării, funcționării și perpetuării Totalitarismului. Biografia lui Sîrbu caracterizează nu numai epoca istorică în care el a trăit, ci și modul în care structura totalitarismului s-a păstrat prin toate etapele, fazele și momentele de liberalizare a regimului. Istoria comunismului autohton a fost una complexă și bogată, în patru decenii; dar *structura* acestui totalitarism a fost aceeași. Iată un fragment revelator din *Jurnalul unui jurnalist fără jurnal*, în care fostul universitar în filozofie și ilegalist comunist, cunoscător în profunzime al hegelianismului și al marxismului teoretic, analizează și interpretează modul „totalitarist-dictatorial" al exercitării Puterii (Sîrbu, 1993, 155-156):

„În timpul Puterii, când aceasta are posibilitatea, largă şi îndelungă, să se manifesteze totalitarist-dictatorial, Istoria respectivului popor iese, scapă de sub legile determinismului clasic. Încetează relaţia marxistă între bază şi suprastructură, cea dialectică, hegeliană, între teză-antiteză-sinteză, cea etern antagonistă, dintre cauzele economice, sociale şi conştiinţa, voinţa popoarelor supuse Puterii. Are loc o paralizie a timpului istoric, cauzele se separă de efecte, baza merge pe drumul ei, în timp ce suprastructura (prin retori, dascăli, gazetari *de crescătorie*), prin mass-media manipulate, urmează o cu totul altă cale decât cea logică, adevărată.

Preacurvia logică a adaptării cu orice preţ: bivalenţa, duplicitatea, lichelismul (*sine qua non*) devin structură. Ar fi ca şi când, împotriva legilor fizice şi biologice, frunzele ar începe să se hrănească din întuneric, consumând oxigen în loc de bioxid de carbon. Evenimentele încetează, nu mai au loc, ne ocolesc, rămân fără fruct. Istoria a devenit fie freatică, fie metafizică, fie asemeni râurilor ce coboară şi continuă să se scurgă prin peşteri, fie acelor pulberi ale vântului solar, ce stârnesc furtuni şi deranjamente undeva foarte sus, în imperiul misterios al exploziilor luminii. Aici, pe pământ, la noi, în locul istoriei avem discursuri, statistici, în locul Adevărului şi Evoluţiei au loc sărbătoririle şi nunta fără de sfârşit a genialissimului: a prostiei pure, cu fudulia în sine.

Spiritul se pregăteşte să plece, să moară: iar Materia, care nu lasă nimic nepedepsit, care nu se lasă niciodată păcălită, îşi înalţă Turnul Babel al confuziei, urei, sărăciei: «urâciunea pustiirii», ar zice Profetul, dacă nu ar avea şi el lacăt la gură."

Putem observa cât de substanțial și lucid, analitic și expresiv este acest fragment, ca atâtea altele din *Jurnalul unui jurnalist fără jurnal*; și cum el poate fi (re)citit astăzi fără ca observațiile autorului să fie infirmate, depășite, vetuste. Aceasta reprezintă o problemă pentru o bună parte din autorii români deveniți canonici în anii '60-'80, însă netrecând atât de bine ca Ion D. Sîrbu proba timpului și pragul schimbării de epocă, din momentul 1989.

Diferența se explică nu neapărat prin valoarea literară ce ar fi superioară a lui Sîrbu, cât prin miza pe care el a pus-o pe scrierile de sertar, în timp ce prozatorii realiști ori autorii noștri de parabole ficționale își scriau cărțile pentru a le vedea publicate, acceptând astfel intervențiile abuzive pe text ale Cenzurii și exercitând, prin autocenzură, o anumită presiune limitativă asupra propriei opere. Marin Preda, Augustin Buzura, Constantin Țoiu, D.R. Popescu, George Bălăiță, Al. Ivasiuc, cu toții romancieri de cel mai bun nivel artistic, știau unde se află „linia roșie" impusă de Nicolae Ceaușescu; și că încălcarea ei i-ar fi transformat în niște opozanți ai regimului precum Paul Goma, interziși în România, reduși la tăcere ca voci scriitoricești, obligați la exil.

Pentru Ion D. Sîrbu, această „linie roșie" apare, de asemenea, în cazul cărților ficționale publicabile în contextul „Epocii de Aur"; și care și apar, prin ne-încălcarea ei. Dar în cazul lui Sîrbu, „linia roșie" a regimului totalitar nu mai există la conceperea unor romane precum *Adio, Europa!* și *Lupul şi Catedrala*, sau

în jurnal și corespondență. În aceste situații, autorul scrie complet liber, pentru un alt moment istoric decât cel în care trăiește, pentru o epocă a libertății de opinie și expresie; și pentru propria posteritate. Un fragment precum cel de mai sus și întregul jurnal din care l-am desprins nu sunt deci gândite și scrise pentru publicul de atunci, fiindcă opera în chestiune este una „de sertar", nepublicabilă, nepublicată, păstrată în manuscris pentru vremuri mai bune. Fragmentul acesta și toate celelalte din *Jurnalul unui jurnalist fără jurnal* sunt pentru publicul de astăzi, postrevoluționar, pentru noi, cititori liberi de cărți de orice fel, cărora fostul deținut politic și chinuitul autor din regimul totalitar ni se adresează prin paginile sale.

Referinţe bibliografice:

1. CRISTEA-ENACHE, Daniel. *Un om din Est*, studiu monografic, prefață de Dumitru Micu. București: Curtea Veche Publishing, 2006, 352 p. ISBN 978-973-669-243-7.
2. MANOLESCU, Nicolae. *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, ediția a II-a, revăzută și revizuită. București: Editura Cartea Românească, 2019, 1504 p. ISBN 978-973-233-325-9.
3. MAREȘ, Clara. *Zidul de sticlă. Ion D. Sîrbu în arhivele Securității*, prefață de Antonio Patraș, volum apărut cu sprijinul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc. București: Curtea Veche Publishing, 2011, 520 p.
4. OPREA, Nicolae. *Ion D. Sîrbu și timpul romanului*, ediția a doua revizuită. Târgoviște: Editura Bibliotheca, 2015, 314 p.
5. SÎRBU, Ion D. *Jurnalul unui jurnalist fără jurnal*, I-II, ediție îngrijită de Marius Ghica (vol. I) și Elisabeta Sîrbu (vol. II). postfață (vol. II) de Marin Sorescu. Craiova: Editura Scrisul Românesc, 1991, 1993, 272 + 316 p. ISBN 973-38-0031-7.
6. ȘTEFĂNESCU, Alex. *Istoria literaturii române contemporane. 1941-2000*. București: Editura Mașina de scris, 2005, 1176 p. ISBN 973-8491-21-5.

CZU:821.135.1.09(092)
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.08

MEMORIA VOLUNTARĂ: EXILUL ÎN MEMORIALISTICA ȘI ÎN FICȚIUNEA LUI NORMAN MANEA

Alexandra-Oana SAFTA
ORCID: 0009-0006-3640-9344
Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu", București

Rezumat. *Comunicarea își propune să prezinte modul în care exilul din Transnistria se reflectă în opera memorialistică, dar și în ficțiunea lui Norman Manea. Titlul comunicării trimite la un concept de o importanță covârșitoare pentru cei care au trecut prin experiențe carcerale sau exil forțat. Scrierile lui Norman Manea nu fac excepție, întrucât acesta este conștient că recursul la memorie, voluntar sau involuntar, este o consecință a traumei. Temele esențiale cuprind: raportul cu comunitatea și cu sinele, simbolurile definitorii pentru cei prigoniți și felul în care aceștia recurg la diferite modalități de salvare fizică și psihică, dificultățile de găsire și afirmare a identității în raporturile cu agresorii și etichetările milenare. În ceea ce privește latura artistică a scrierilor, s-a vorbit mult despre rafinamentul lor intelectual. Există o multitudine de aspecte care acordă valoare literară consemnărilor (auto)biografice: modul în care aspectele memorialistice glisează în opera de ficțiune, descrierea unor medii de viață provocatoare, raportul dintre evenimentul trăit și transpunerea lui, impactul distanței temporale, care modifică și stilizează rememorarea.*
Cuvinte-cheie: *exil, evrei, memorie, identitate, huligan.*

The Voluntary Memory: Exile in the Memoirs and Fiction of Norman Manea

Abstract. *This paper aims at explaining how the exile to Transnistria influenced Norman Manea's memoirs and fictional work. The paper's title is inspired from a concept of utmost importance for those who experienced imprisonment or forced exile. Norman Manea's works are also encompassed within this concept – the author is aware that the return to memory, either voluntarily or involuntarily, is a constant occurrence for the person who went through the trauma. The main themes include: the relationship with the community and the self; symbols that are considered definitory for the oppressed, and the way these people turn to various ways of physical and mental salvation; the difficulty in discovering and shaping an identity against their aggressors and historical labels that they are assigned. Regarding the artistic side of the paper, the intention is to track how the memoir-related elements blend within fiction; the relationship between the raw event and its remembered version; the impact of the temporal distance, which can change and romanticize.*
Keywords: *exile, Jews, memory, identity, hooligan.*

În cele trei experiențe esențiale pe care le cunoaște în timpul vieții: exilul forțat transnistrean, comunism, exilul occidental impus de conjunctura socială, Norman Manea demonstrează o evidentă constanță. Pe lângă simetria cronologică evidențiată de exegeții operei (exilul copilului de 5 ani, emigrarea adultului de 50 de ani), simetrie simbolică în cheie psihanalitică, toate cele trei etape care segmentează existența personajului-narator se înscriu pe o traiectorie a speranței sau naivității ce virează spre spaimă și deziluzie. În acest sens, există o convergență între cele două exiluri și semnificația lor; dacă deportarea din copilărie înseamnă un permanent pericol al morții fizice, emigrarea târzie, într-un spațiu cultural complet diferit, poate echivala cu o moarte spirituală, cu sinuciderea scriitorului aflat într-o conexiune intimă cu limba natală, văzută ca esență a persoanei sale. Între cele două etape, există sinusoida comunismului, cu naivitățile tânărului iluzionat de promisiuni și putere, urmate de prăbușirea în nevroza fără scăpare.

Toată existența scriitorului cunoaște periodic elanuri eșuate în deziluzie și scepticism, o permanentă luptă pentru definirea și afirmarea identității individuale, a alinării sinelui. Inițial, raportul dintre majoritate și grupul minoritar căruia îi aparține este privit cu alți ochi decât la maturitate, căci în copilărie nevoia de protecție este stringentă. Copilul din narațiunile din *Ceaiul lui Proust* mărturisește suferința stigmatizării transmisă de apelativul Iuda, vina abstractă inoculată prin joc de ceilalți și resentimentele chinuitoare: „Nu găseam un loc pentru mine, între bunătatea și răutatea care mă sufocau” (Manea[2], 2016, p. 39). Imposibilitatea stabilirii unei coerențe între interioritate și exteriorul potrivnic ilustrează raportul dintre medii, dintre familia, minoritate ocrotitoare, și majoritatea care judecă și condamnă: „Nu găseam loc între răutatea celor de afară și bunătatea celor dinăuntru, un loc pentru mine” (Manea[2], 2016, p. 40).

Ipostaze identitare

Întoarcerea huliganului se dovedește extrem de ofertantă pentru diversele ipostaze identitare. Identitatea ca melanj între parametrii personalității și cei rezultați din dinamica socială, congruență sau dizarmonie între polul ontologic (cuprinzând valorile care îl structurează pe individ, pe care acesta le consideră definitorii pentru sine) și polul pragmatic (modul în care ele se pot manifesta concret), între interioritate (subiectiv) și exterior (obiectiv). Din combinarea celor doi poli, rezultă că identitatea reprezintă o relație complicată, dialectică, prin integrarea celuilalt în sine, a schimbării în continuitate, conducând adesea la identități sincretice, compozite și, uneori, conflictuale (Camilleri, 1998, pp. 85-110).

La maturitate, scriitorul va mărturisi „oboseala apartenenței” – prin împărtășirea unui destin extraordinar –, rezultată din lupta continuă pentru găsirea sinelui în spatele etichetelor de grup și din suferința comună care l-a făcut părtaș la un destin colectiv tragic. Chiar dacă refuză deghizarea adoptată de cei care vor să fie încorporați grupului majoritar, nu poate scăpa de o altă mască, inoculată de etichetări și atitudinile conforme acestora: „Masca mi se lipise de față. Clasicul

inamic public, Alogenul! Fusesem dintotdeauna «celălalt», conștient sau nu, demascat sau nu, chiar dacă nu mă identificam cu ghetoul mamei mele și cu niciun ghetou al identității" (Manea[1], 2016, p. 25). Fondul alogen apare redat de o mulțime de termeni care traduc alteritatea (huliganul, marginal, nealiniat, exclus, dezrădăcinat, nedefinit) și care închid mai multe trepte și nuanțe ale excluziunii și ale intensității cu care subiectul o resimte. Poate cea mai acută conștientizare este cea care derivă din plonjarea din lumea paradisiacă a copilăriei și a inocenței în spațiul infernal al deportării. Cu o ironie amară, deși privește prin ochii copilului de altădată, memorialistul adoptă distanța ulterioară necesară pentru a se autodecreta un pericol public, „născut sub semnul intrusului", „produs impur al unei placente impure", sintagme ce redau expresiv condiția de paria, transmisă genetic sau generațional. Pentru Paul Cernat numai o conștiință livrescă superioară poate fi capabilă să îmbine existențialismul fondului tematic cu sensibilitatea expresionistă a subiectului-narator și să ia distanța necesară autoscopiilor pe care memorialistul le întreprinde (Cernat, 2012).

În timp, Norman Manea va descoperi că nu doar nașterea îi procură statutul de veșnic alter, căci, ulterior, hulit de propaganda oficială pentru articolele din exil, va fi decretat trădător, antipartinic, antinațional.

Dar până atunci, trăiește rușinea apartenenței la o minoritate pe care o consideră închisă și refractară, dominată de spaime și preconcepții: „Părinți, rude, familie… minciunile lor umile care înnodau orele una de alta? Până și numele pe care îl purtau, fonetica lor bizară, te rușinau. Dramele lor minime, spaimele, graba de a se regăsi între ei, plini de poverile și iluziile vechi! Persecutați, mereu persecutați! Înlănțuiți în nedreptatea care le-a fost făcută acum 2000 de ani și acum 7 ani și ieri după-amiază!" Citatul punctează o ipostază identitară emblematică pentru comunitățile evreiești, cea a prigoniților care se află mereu în defensivă și blamează grupul social majoritar, cu care consideră că nu pot avea relații de consens, ci tensiuni permanente. În cadrul categorizării pe care C. Camilleri o realizează pentru relațiile dintre grupurile sociale, prototipul aflat în raportul pe care autorul îl descrie reprezintă „conservatorul total". (Camilleri, 1998, pp. 85-110).

Un caz emblematic pentru antagonismele inevitabile dintre cele două entități sociale îl reprezintă mama naratorului, care nu caută explicații pentru ruptura de grupul majoritar, nu încearcă să-și definească apartenența, ci o plasează sub semnul fatalismului. Este o diferență resimțită ontologic, pe care o trăiește la modul concret, prin prisma unui destin colectiv și a unor experiențe traumatice milenare. În încercarea de a-și proteja polul ontologic, pentru conservarea credințelor și valorilor personale, mama cultivă „strategia distanțării" în raportul cu grupul majoritar: „Noi suntem noi și ei sunt ei, îți amintești? Nu avem de ce să-i dușmănim, nici să așteptăm bucurii din partea lor. Nici să uităm ororile lor" (Manea[1], 2016, p. 23). Cu toate acestea, figura maternă apare pe tot parcursul narațiunii într-o veșnică pândă, o așteptare a dezastrului care o consumă extraordinar, iar fiul intuiește pericolul de a se încărca emoțional și de a funcționa ca un receptacul pentru spaimele

și angoasele părintelui. Indirect, prin identificarea cu destinul colectiv al minorității și prin caracterul ei nevrotic, mama urmărește să îi inoculeze urmașului ideea de fatalitatea, de tragedie inevitabilă, precum cele grecești: „Lupta mea cu ghetoul a fost, înainte de toate, lupta cu neliniștile, exagerările pe care mama le trăia în exces și le transmitea, tot în exces, în jur" (Manea[1], 2016, p. 210).

În proza scurtă, imaginea mamei este cea a luptătoarei care face eforturi supraomenești să-și susțină familia prin inducerea necesității supraviețuirii cu orice preț. Ea este cea care parcurge drumuri epuizante prin stepa înghețată, până la casa țăranului la care lucrează și unde muncește până la epuizare pentru o brumă de mâncare, cea care raționalizează alimentele compartimentându-le în grămezi care corespund zilelor săptămânii, cea care cheltuie ultimii bani pentru picături pentru părintele muribund, deși toți ceilalți o avertizează de inutilitatea tratamentului. Toată această relație cu exteriorul, cu cotidianul devastator al surghiunului protejează, în mod paradoxal, interioritatea măcinată de tensiuni. Prin zbuciumul permanent și risipa în ceilalți, mama își conservă sinele. Și în memorial, risipa mamei în ceilalți și pentru ceilalți este interpretată de adultul care privește prin ochii copilului drept o armă capabilă să îi acopere nevroza, să îi diminueze anxietatea dezastrului presimțit: „Plănuia tranzacțiile supraviețuirii, împrumuta de colo, restituia dincolo, reapărea cu un pumn de mălai sau o aspirină sau o veste miraculoasă" (Manea[1], 2016, p. 211).

Relația dintre fiu și mamă va rămâne marcată de tensiuni și tragism, acutizate de plecarea peste hotare: „Chipul descompus, deznădejdea, devastatoarele crize nervoase pornind din nimic sau din obsesia înstrăinării mele? Nu avea putere să mă înfrunte. Incapabilă să mă rănească prin vorbe, voia să mă rănească, totuși, adânc, incurabil, pentru indiferența cu care mă apăram de impasurile și traumele ei". Ulterior, nopțile sunt bântuite de coșmaruri reprobatoare, vise simbolice în care vina abandonului se traduce prin pendulări între revoltă și identificare, între imboldul protector față de părintele suferind și fugă, ruptură, nevoie de separare de părintele castrator. Tensiunea duce relația la un nivel superior, în care mama capătă dimensiunea divinității, una acuzatoare și punitivă, ulterior îmbătrânită și neputincioasă, un „Dumnezeu familiar": „În scaunul celest, somnolează Dumnezeu: o bătrână în pragul morții. Divinul infirm, orb și obosit, are chipul surpat al mamei mele" (Manea[1], 2016, p. 217).

În același timp, scriitorul se dovedește destul de lucid pentru a înțelege că refuzul încorsetării și al etichetărilor care planează deasupra minorității nu poate avea o finalitate fericită, de unde și ironia cu care își privește dorința de separare de grup: „De parcă dincolo ne-ar fi așteptat, pe domnul Sebastian și pe mine, prieteni cu brațele deschise, nu comedia altor ghetouri" (Manea[1], 2016, p. 23).

Situația lui Mihail Sebastian reprezintă o altă ipostază de interacțiune dintre minoritate și majoritate analizată cu atenție. În cazul acestuia, refuzul excluderii și dorința de încorporare în grupul social majoritar s-ar baza pe apartenența prin simțire și identificare, explicată atât de plastic prin consonanța cu peisajul natal.

Sebastian este una dintre figurile etalon din memorial, căci *De două mii de ani…* reprezintă o carte și un moment cu un impact major pentru comunitatea evreiască bucovineană. Din perspectiva lui Norman Manea, momentul Sebastian nu reprezintă o simplă controversă, ci o ipostază menită să îl îndemne pe orice minoritar să se analizeze printr-o reflectare poliedrică și să lupte pentru identitatea pe care și-ar asuma-o în urma unui examen sincer. Există o consonanță între cei doi prozatori în modul în care aceștia percep ciclicitatea dintre momentele de acalmie și cele de criză în ceea ce privește condiția evreului din punct de vedere social. În De două mii de ani…, Sebastian folosea o metaforă explicită pentru amenințările nelămurite și pericolul care plutește permanent, cea a tic-tac-ului unui ceasornic, al cărui sunet aproape imperceptibil devine la anumite intervale insuportabil, în perioadele în care societatea fierbe și crizele devin acute. Și pentru Norman Manea, calmul nu poate fi decât iluzoriu, căci stigmatul antrenează periodice răbufniri: „Nu o dată se întrebaseră dacă răul nu se află, cumva, în ei înșiși, de vreme ce peste tot și totdeauna apărea ostilitatea. Viața nu funcționează fără otrava dinamizatoare? Când diluată, aproape absentă, când reizbucnind, brusc și teribil, spulberând dulcile diminutive de mai ieri, anunțând Dezastrul?" (Manea[1], 2016, p. 81).

O figură memorabilă în ceea ce privește ipostazele alterității este cea a unchiului Ariel. Este figura revoltatului, a celui care refuză asimilarea și se situează de bunăvoie în afara normei. Memorialistul îl portretizează ca pe un adevărat zurbagiu, animatorul politic cu discursuri furibunde și reacții teatrale, cu excese vestimentare și de vocabular. Pentru Ariel, grupul dominant este cel care atribuie din start valori negative minoritarului, atitudine pe care acesta își întemeiază pledoaria împotriva majorității opresive. Ce soluții, se întreabă el retoric, mai are minoritarul atunci când nici convertirea – sacrificiul suprem în viziunea revoltatului – nu mai e de ajutor? Tânărul rebel întâmpină cu dispreț dorința lui Sebastian de a fi acceptat și vorbește despre pericolul uniformizării, despre nevoia de alteritate, contraponderea necesară sinelui, și despre mândria specificului local.

Conform inventarierii întreprinse de C. Camilleri, personajul reprezintă identitatea reacționară (identité réactionnelle), reactivă, care, în timpul discursurilor furibunde se inflamează și atinge nivelul maxim al revoltei, devenind identitate polemică (identité polémique) (Camilleri, 1998, pp. 85-110).

O altă opoziție, de data aceasta eminamente politică, care privește o contradicție esențială, ontologică, între comunitatea evreiască și preceptele legionare, este formulată de mătușa Rebeca. Femeie simplă, cu o instruire sumară, aceasta vorbește despre valorile esențiale ale minorității, care, spre deosebire de legionari, glorifică viața, nu moartea.

Un alt personaj exponențial pentru această convingere este bunicul matern. Două dintre episoadele care-i recompun portretul sunt memorabile: convingerea cu care afirmă că ghearele nepotului care se află la un pas de moarte când întârzie în placentă sunt un semn că va supraviețui și modul în care acesta își pregătește familia pentru a suporta ceaiul de bălării neîndulcit din lagăr. În *Ceaiul lui Proust*, ritualul savurării

băuturii sălcii pregătite de bunic din diverse ierburi este un prilej de a glorifica în primul rând strategiile de supraviețuire pe care oamenii aflați la limita existenței le-au descoperit. Bunicul le induce membrilor familiei convingerea că băutura sălcie pe care o au un căni se poate transforma în ceai adevărat prin puterea minții, doar privind intens un cub de zahăr mizer agățat de tavanul încăperii. Exercițiul respectiv nu face doar ca băutura să devină suportabilă, ci înseamnă și o desprindere de mediu, o lecție a depășirii condițiilor vitrege, un demers împărțit între concentrare și transă, menit să restituie o fărâmă de demnitate și, indirect, puterea de a lupta și încrederea în supraviețuire: „Trebuia privit cu răbdare, îndelung, iar ceaiul sorbit încet, după ce fiecare își simțea buzele, limba, gura, întreaga ființă împrospătate, îmblânzite de amintirea unei lumi la care nu trebuia să renunțăm, pentru că, așa credea el, ea nu renunțase și nu s-ar fi putut lipsi de noi" (Manea[2], p. 49). La revenirea în civilizație, ceaiul pe care repatriații îl primesc la punctul de frontieră va declanșa o explozie de amintiri legate de ritualul salvator, printr-o „reformulare" a proustianismului de pe coordonatele unei „lumi pe dos", căci biscuiții râncezi și cadrul acțiunii se află la antipodul îndeletnicirilor aristocratice din copilăria lui Proust (Cernat, 2012).

Nu toate personajele din scrierile lui Norman Manea sunt însă la fel de bătăioase în momente cruciale. Fără a fi laș, dar considerând că ființa umană are nevoie de condiții minime de trai pentru a-și conserva demnitatea, tatăl memorialistului este pe punctul de a pierde lupta din primele clipe, atunci când, înghesuiți în vagoanele care-i transportă în lagăr, oamenii sunt cotropiți de păduchi. Din mărturia mamei, transpusă cât mai fidel în memorial și prelucrată ficțional în narațiunea din debutul volumului de proză scurtă, Puloverul, pentru Marcu Manea curățenia corporală era echivalentă cu demnitatea. Valorile structurante ale personalității care ghidează conduita personajului plasează demnitatea deasupra supraviețuirii cu orice preț: „Piața neagră cu sentimentele, nu doar cu aspirine și pâine, îl dezgusta, ca și ferocitatea victimelor decise să se salveze de ferocitatea opresorilor. Monștri-călăi creează monștri-victime, obișnuia să repete, cu glasul său mic și decis" (Manea[1], 2016, p. 228). Deși o figură destul de discretă în planul memorialului, tatăl este cel care, în multe momente critice, oferă contraponderea necesară la haosul emoțional declanșat de mamă, un „etalon al echilibrului" în viziunea lui Claudiu Turcuș (Turcuș, 2012).

Tipare ale exilului

În ceea ce privește elementele esențiale ale celor două exiluri (exilul forțat și emigrarea), aspectele politice și lupta pentru adaptare, ca supraviețuire fizică, respectiv psihică, se îmbină relevant în memorial.

Astfel, deportarea este descrisă prin prisma datelor istorice concrete (decretul semnat de mareșalul Antonescu și pus în practică în timp record, strângerea rapidă a populației, opoziția primarului din Burdujeni, care încearcă până în ultima clipă să se opună exodului) și a experiențelor personale (excesele și ilegalitățile, menite să șteargă urmele existenței deportaților: deposedarea de bunuri, arderea

documentelor, marșurile istovitoare, nicio precizare legată de motivele expatrierii din 1941 și al repatrierii din 1945, niciun act justificativ). Un episod înfiorător este cel al traversării Nistrului, când localitatea de frontieră Ataki devine un labirint al rătăcirii haotice, un loc unde pândesc atât moartea, cât și nebunia, iar condamnații sunt dărâmați fizic, dar și psihic: „Ataki va rămâne o taină pătrunsă numai de cei care ne-am zbuciumat, ca în cușcă, pe străzile sale întortocheate. Oameni voinici căzând deodată la pământ fără suflare. Oameni zdraveni pierzându-și pe neașteptate mințile. Roza Stein, văduva avocatului dr. Samuel Stein, credea că e în orașul ei, Suceava, și se rătăcise pe străzi necunoscute" (Manea[1], 2016, pp. 226-227).

Și în proza scurtă, drumul spre Transnistria apare descris în același stil coșmaresc: vagoanele de vite în care deportații se sufocă, strigătele gardienilor și ale familiilor despărțite, bătăi, împușcături, jafuri. Viața în lagăr înseamnă lupta pentru supraviețuire, cei doi dușmani principali fiind foametea și boala. Proza care deschide volumul, Puloverul, este sugestivă pentru ambele crize. Obiectul vestimentar, împletit de mamă din resturi de materiale și sfori, declanșează un adevărat miraj pentru copilul-narator. Vrăjit, acesta rememorează ruptura de tot ceea ce îl înconjoară, când s-a simțit propulsat într-un alt spațiu, într-o altă dimensiune: „Lumina cu toate culorile, ca și cum vrăjitorul care avea să ne salveze voia să arate ce e în stare. Noaptea sufla în jurul nostru fum, frig, întuneric, nu auzeam decât detunături, urlete, lătratul paznicilor, ciorile și broaștele – uitaserăm de mult astfel de scânteieri" (Manea[2], 2016, p. 9). O împletitură rudimentară, din resturi de sfori însăilate și prinse prin noduri devine o construcție alambicată, nemaivăzută, capabilă să răscolească simțurile tactil și vizual: „Nici cel mai iscusit vrăjitor n-ar fi izbutit ceva mai grozav. Nodurile îl întăreau și concentrau, sporind, pe dedesubt, căldura, ca învelișul să pară – la suprafață – ușor și neted. Cât despre culori, insule ciudate de cerneală, aici neagră, dincolo verde, dincoace albastră, să-ți plimbi și să-ți moi adânc degetele și privirea, cum voiai, până întâlneai o palmă roșie ca de nisip african, un colț cenușiu de nor, atins de dungi aurii, soare sau flori" (Manea[2], 2016, p. 14).

Precum bucățica de zahăr menită să inducă gustul dulce băuturii ce se dorea a avea rolul de ceai, puloverul funcționează ca metonimie a salvării: „Nu m-am putut abține, mă apropiasem să-l mângâi. Se arăta pufos, cuminte, să te învelești într-însul, fără să-ți mai pese de nimeni. Îl periam cu palma pe mâneci, pe guler. L-am strâns, l-am răsucit, se lăsa în voia mea. Și Claudiu Turcuș vorbește despre o „relație intimă" care se stabilește între copil și obiecte, direcție pe care o explorează și Corin Braga, care observă amprenta detaliului ce impactează sensibilitatea personajului. Analizând perspectiva narativă din prozele cu substrat biografic, criticul constată că naratorul ce se transpune în mintea copilului de odinioară „preferă fragmentul de imagine reținut pe retina copilului. […] Tabloul general al Holocaustului pare astfel a fi privit prin câteva mici vizoare privilegiate, care dezvăluie colțuri de scenă minuscule, dar nu mai puțin tulburătoare. Istoria mare cedează locul secundelor unui intra-timp psihologic. Deportarea, mizeria, foamea, frigul, execuțiile apar

ca fundal de sens al unor jocuri și reverii anxioase, ce redau modul de a percepe persecuția de către un copil incapabil deocamdată de a verbaliza și a conștientiza ce i se întâmplă" și consideră că această relație stranie cu secundarul, cu obiectele, este menită să protejeze interioritatea (Braga, 2011, p. 206). Ar fi o scindare care, prin agățarea de amănunte colaterale, funcționează ca un mecanism de apărare a unui copil incapabil să privească frontal și să verbalizeze suferința.

Chiar dacă puloverul reprezintă protecția (a se vedea modul în care cel mic se cuibărește, se cufundă în moliciunea împletiturii), întregul episod funcționează și ca un pretext pentru a detalia toate etapele pe care le implică boala în lagăr (de la igiena precară a pacientului și a doctorului, consultațiile sumare, lipsa acută a medicamentelor și supraprețul la care sunt tranzacționate, agitația pentru a obține cele mai banale tratamente, precum spirtul și aspirina; într-un astfel de cadru, termometrul este privit cu sfințenie, nu doar pentru rolul său, ci ca legătură cu lumea civilizată, vestigiu al normalității) și, mai ales, a modului în care maladia pândește orice slăbiciune și se infiltrează în corpul și psihicul individului. Boala este imaginată ca o piază-rea care pândește, pătrunde în corp și-l surprinde pe om în momentele de vulnerabilitate: „Boala pândea prin preajmă, se furișa lent, pe nesimțite, se infiltra încet, îndelung, pentru a izbucni dintr-o dată, spre seară, când cei loviți se clătinau, amețiți de febră, prăbușindu-se, fără a mai reuși să vorbească" (Manea[2], 2016, p. 16).

Presupunerile legate de cel căruia merită puloverul împletit de mamă (tatăl, cel care își pierduse speranța, mama, care traversa stepa înghețată ca să asigure supraviețuirea) se dovedesc greșite, iar râvnitul obiect vestimentar ajunge la Mara, fetița rătăcită, ajunsă în familie dintr-o eroare și pe care toți membrii o protejează, oarecum ca o consecință a vinei și responsabilității suplimentare pe care aceștia o resimt. Odată cu moartea Marei, recuperarea puloverului antrenează un transfer simbolic, căci din miraj, obiectul devine damnat și primește forțe malefice. Din momentul în care micul Norman/ Noah îl primește și îl îmbracă, boala pare să îl ia în stăpânire; copilul delirează și se imaginează cuprins de o molimă care se răspândește prin obiecte. Implicațiile evenimentului se dovedesc însă mult mai profunde, căci acesta vede maladia și ca o consecință punitivă a faptului că a râvnit obiectul bletemat. Deși simptomele sugerează îmbolnăvirea, se dovedesc până la urmă o combinație de spaimă și delir, consecință a traumei provocate de moartea Marei și a remușcărilor. Elocventă este lupta pe care copilul bolnav o imaginează cu boala, ca pe o încercare de a se elibera de obiectul de îmbrăcăminte care pare să îl țină captiv.

Deznodământul este la fel de plastic, prin modul plin de expresivitate în care naratorul creionează dezvrăjirea, momentul în care simțurile, alterate de mirajul obiectului, își revin și îi redau acestuia caracteristicile inițiale: „Se strânsese, tot mai mult. L-am lăsat, până la urmă, să mă cuprindă. Nu se dovedise chiar așa primejdios. Cât zăcuse zvârlit ghem lângă pereții umezi, părul țepos și neregulat se mai muiase. Mi-am vârât nările, tot obrazul în asprimea învelișului cândva atât

de moale și bun. Să mă amețească iar căldura ca de pâine prăjită sau cartofii copți sau rumegușul proaspăt sau boarea de lapte, ploaia, frunzele, dorul de creioane și de mere. Dar nu era așa, mai curând un iz ciudat, de mucegai. Ceva putred și greu. Sau doar ascuțit, înecăcios, nu mai știu. Se înnegrise, se uscase, se înstrăina, obosise" (Manea[2], 2016, p. 20).

În corelație cu boala, proza scurtă autobiografică cuprinde numeroase imagini ale degradării fizice a deportaților și ale morții. Ceaiul lui Proust prezintă aspectul fizic deplorabil și degradarea (îmbătrânirea prematură, diformitățile) care îi reduce pe toți la o masă uniformă și diformă: „Curioșii masați de cealaltă parte a ușilor din lemn și sticlă groasă ar fi încercat zadarnic să distingă, în masa de schelete învelite cu sfori și cârpe, chipul, vârsta, sexul celor îngrămădiți în sala de așteptare a gării. Femeile păreau, toate, niște bătrâni pușcăriași ramoliți, copiii, răsărind, între ele, cu mutrele lor livide, bărbați apocaliptici, striviți, micșorați parcă, printr-un același dispozitiv de tortură, care le contractase trupurile" (Manea[2], 2016, p. 44).

Moartea este transpusă concret (cea a bunicului, care îl face să-și proiecteze propria moarte), dar și sub forma jocurilor (jocul statuilor împietrite). În cadrul acestui joc, fetițele ajunse la un stadiu de slăbire ce le apropie de aspectul unor schelete vii mimează eleganța statuilor, imagine care induce copilului ideea morții și pune în opoziție rafinamentul imaginat de copii și realitatea macabră. „Nemișcarea micilor statui murdare și zdrențăroase simula o anume eleganță, cum își închipuiau că s-ar potrivi lumii care mai păstrase, bănuiau, modelul unor doamne nobile și distinse, a căror perfecțiune atingea nemișcarea manechinelor" (Manea[2], 2016, p. 24).

Revenirea în civilizație aduce un happy-end pe care naratorul, transpus în persoana copilul maturizat prea devreme, „îmbătrânit", îl privește de la distanța necesară unei sincere autoscopii și îl analizează minuțios și critic. Ochiul debusolatului surprinde un conglomerat de stări și atitudini și, treptat, elementele civilizației de care fusese rupt (primirea euforică a victimelor, infantilizarea deportaților, care par să uite într-o clipă evenimentele tragice prin care au trecut, ospețele, decorul feeric al metropolei): „…De necrezut au fost, Doamne, îmbrățișările, văicărerile! Cei la care ne întorceam păreau sănătoși, casele lor îndestulate, copiii hrăniți și plini de haz. Iar noi mai eram vii, nesățioși, gata să petrecem cu ei, de parcă lumea devenea iar a noastră. (…) Cinci ani parcă dispăruseră fără urmă" (Manea[2], 2016, p. 82). Reîntoarcerea înseamnă și exploatarea suferinței, o atitudine care ulterior îi va repugna teribil. Dar până la această conștientizare, copilul acceptă fără să crâcnească regia pusă la cale de un unchi care urmărește să-i folosească mărturiile într-un spectacol grotesc al suferinței; orice eveniment important al comunității devine un prilej pentru ca micul actor să-și rememoreze traiul din lagăr. Un spectacol al scindării, pe care rudele îl exploatează și îl aduc în scenă indiferent de moment, în care copilul își asumă destinul colectiv al deportaților printr-un „noi" bombastic, pe un ton declamator și nenatural, menit să stoarcă lacrimi. Pentru Claudiu Turcuș toată această regie implică o alienare ce se bifurcă în „identități ipocrite", și o corupere a sinelui menită

să aureoleze victima, să-i acorde un prestigiu burlesc și tragic (Turcuș, 2014, p. 87). Mai mult decât traiul la limită din lagăr, spectacolul suferinței și violența unchiului regizor îl vor învăța duplicitatea și precauția.

Veșnic în alertă, sceptic, căutând ascunzișuri și un loc pentru sine în mijlocul maselor care îi repugnă prin uniformitate și mentalități, tânărul Norman se va declara incapabil să rezoneze cu orice tipar opresiv și dictatorial, căci orice formă de apartenență îi devine suspectă și opresivă: „Ghetoul mă sufoca: excesul posesiv, panica persistentă. Ostilitatea devenea, însă, alt mod de aservire și conectare. După scurta mea amețeală comunistă juvenilă ajunsesem să urăsc tot ce ținea de persoana întâi plural" (Manea[1], 2016, p. 213). În această direcție, Andrei Pleșu susținea perspectiva echilibrată a scriitorului, observând că denunțul acestuia nu vizează neapărat un regim politic în sine, ci modul în care orice totalitarism impactează condiția umană în general: „Pentru că nu e vorba, pur și simplu, să realizezi oroarea fascismului și oroarea comunismului, nu e vorba, pur și simplu, să realizezi oroarea unor dictatori, a unor persoane delirante, e important să reflectezi […] asupra unei drame a condiției umane" (Pleșu, 2018, p. 151).

Memorialistul mărturisește periodic că a trăit constant cu spaima de autovictimizare și clișee patetice. Ca în butaforia copilului reîntors din spațiul morții, suferința adevărată, atroce, intraductibilă este în pericol de a deveni spectacol public. De aceea, fără a nega suferința, sau poate tocmai pentru a-i proteja autenticitatea, consideră deplasată atitudinea tragică a celor care nu au cunoscut personal drama: „Transnistria nu fusese repovestită des la noi în casă. Holocaustul nu devenise marele subiect la modă, nici suferința nu se trata prin confesii publice. Lamentările ghetoului mă iritaseră, instantaneu, totdeauna" (Manea[1], 2016, p. 102).

Refuzul masificării și dorința rupturii de ghetou ar fi și justificări pentru îmbrățișarea socialismului în adolescență. Pierderea reperelor și nevoia de a rezona totuși cu o comunitate, nevoia de apartenență prin care își explică, cu autoironie, elanul juvenil, antrenează migrarea dinspre legăturile de sânge spre alte forme de apartenență, un fenomen explicat plauzibil de Hannah Arendt, care analizează iluzia dăinuirii prin aderarea la o formă de organizare suprapersonală și tragismul anulării sinelui prin contopirea cu ceva ce se vrea infailibil, precum Partidul. Pentru aceasta, individul își pierde legăturile de sânge pentru a continua să funcționeze ca particulă într-un grup animat de ipotetic și abstract; nucleul familial (minoritatea în cazul Norman Manea) este distrus, iar relațiile de atașament, indispensabile pentru om ca ființă socială, se mută într-un cadru hibrid, menit să ofere iluzia unei autojustificări existențiale: „O asemenea loialitate poate fi așteptată numai de la ființa omenească complet izolată, care, fără niciun fel de legături sociale cu familia, prietenii, tovarășii sau chiar cu simplele cunoștințe capătă senzația de a avea un loc în lume doar din faptul că aparține unei mișcări, că este membru al unui partid" (Arendt, 2014, p. 404).

Poate cele mai pregnante și totodată amare pagini urmăresc procesul prin care iluzia puterii (ședințele de excludere din partid care, ulterior, sunt demascate cu autoironie

drept o exacerbare a eu-lui) sucombă în depresie fără liman. Deziluzionatul înțelege ciclicitatea procesului (în cadrul căruia ședințele incriminatorii, excluderile și turnătoriile înseamnă, inițial, o dilatare a eu-lui, urmată de restrângerea și incluziunea anonimă în cadrul maselor), a stereotipurilor (influența elitelor asupra maselor), a esențialului din orice dictatură, chiar dacă aparent opuse (patologia constrângerii și traumele libertății), la fel de impactante pentru psihic. Cele mai percutante analize sunt cele în care memorialistul denunță masca și impostura în societatea comunistă: „Membrii și nemembrii de partid, privilegiați și toleraţi, deveniseră suspecți, cu toții: falși regi, falși ciungi, false maimuțe, în socialismul suspiciunii generalizate" (Manea[1], 2016, p. 33). Citatul trimite la incertitudinea și precaritatea existenței, văzută ca o piesa cu roluri interșanjabile, în care supravegheați și supraveghetori trăiesc aceeași groază a incertitudinii și prăbușirii iminente. Enumerând congruențele dintre cele două regimuri totalitare etalon, nazism și comunism, memorialistul punctează totuși și opoziții, observând că în timp ce nazismul își răsplătea fidelii și își distrugea victimele, comunismul își asasina fidelii, renunța la adepți odată ce își atingea țelurile. Pe aceleași coordonate se înscrie comparația pe care H. Arendt o face între aceste practici de eliminare a „tovarășilor de drum" și acțiunile lui Cronos, titanul mitologic care își asasina fiii (Arendt, 2006, p. 384).

Spre deosebire de ghetou, în comunism măscuirea se generalizează, nu mai este doar apanajul unei minorități închise și refractare: „Scrutam proximitățile, înlocuitorii, măștile înmulțite, peste tot. Chipuri anodine, comportări firești, duplicitatea se generalizase, angoasa devenise bun colectiv" (Manea[1], 2016, p. 236).

La un nivel superior, spaima de repetabilitate se infiltrează în subconștient încă din copilărie, din momentul în care înțelege că poveștile ascund adevăruri universal valabile, că răul și binele sunt interșanjabile: „Poveștile erau adevărate și ascundeau, toate, amenințarea. Orice putea deveni orice. Erau adevărate, își dădea seama, reveniseră întâmplările vechi. Revenise spaima" (Manea[2], 2016, p. 90). Dar până le dezvrăjire, copilul din Povestea porcului, aplecat deasupra cărții primite în dar, citește la infinit poveștile pe care le conține. Narațiunea în cauză, poate cea mai plastică din punct de vedere simbolic din volumul Ceaiul lui Proust, este structurată sub forma unui basm: traseul revenirii din lagăr ia forma unui drum presărat cu probe, obstacole indispensabile pentru a atinge un tărâm al salvării: „Întoarcerea nu fusese pe un covor fermecat. Luni de zile greoaie, târându-ne, amețiți de vuietul tunurilor, asurziți de foame, în urma trupelor. Timpul s-a strâns, în urmă, un zbor de o clipă peste podul de aur dintre două lumi. Nici n-apucase vreunul să se pregătească în vreun fel pentru întâlnirea celuilalt tărâm" (Manea[2], 2016, p. 82). Metamorfoza din basm, posibilitatea de transfigurare a sinelui și a realității este de fapt interpretată în cheie personală, devenind o parabolă a propriei existențe și a descoperirii himerelor care îi vor fi alături toată viața, scrisul și literatura.

Întoarcerea huliganului este un adevărat elogiu închinat limbii natale, cu care ființa se identifică până la contopire și care funcționează ca ultim refugiu în fața pericolului omniprezent. Văzută în relație profund unitară cu sinele, limba este pentru Norman Manea ceea ce este pentru Mihail Sebastian spațiul dunărean, prin rezonanța intimă care implică sentimentul apartenenței. „Limba pribeagă" – titlul sugestiv al unui capitol din memorial – vorbește despre această identificare a sinelui cu limba vorbită prin situația mamei, evreica înmormântată în spațiul bucovinean, dar care toată viața jinduise și mărturisise speranța revenirii în Orient. Îmbătrânirea și boala mamei oferă în dialogurile nocturne delirante ale acesteia, fără receptor concret, un adevărat spectacol lingvistic, care îi întărește prozatorului convingerea că limba rămâne ancorată în cele mai intime straturi ale ființei: „Dialect german sau olandez, s-ar zice, îmbătrânit și îndulcit cu o patetică langoare, inflexiuni slave sau spaniole și sonorități biblice, un nămol lingvistic care a adunat și cărat cu el afluenți de tot soiul" (Manea[1], 2016, p. 123).

Toate încercările de îndepărtare de literatură, pe care existența le scoate în calea naratorului-memorialist (studiile la Politehnică, meseria de inginer și viața pe șantier) eșuează, căci în toate momentele cheie sau de criză, scriitorul va apela la salvarea prin scris, văzut dopotrivă ca „boală" și „terapie". Deși catalogat drept „himeră", perceput prin urmare ca volatil și narcotic, scrisul se va dovedi constant modalitatea predilectă de salvare, un respiro sanogen, singură posibilitate de regăsire și exprimare.

De aceea, emigrația va însemna în primul rând spaima pierderii sinelui odată cu schimbarea limbii. Visul esențial al memorialistului, odată translatat pe „planeta pragmatismului", este cel al întoarcerii la limba-mamă, printr-un scenariu utopic al internaționalizării limbii române.

Al doilea exil (chiar dacă aparent emigrarea înseamnă alegere, din memorialul lui Norman Manea reiese limpede că plecarea a fost pentru el o situație disperată, de criză, esențială pentru conservarea normalității), cel din spațiul american, este privit cu ochi sceptici și descris prin stereotipiile inerente. Însă talentul scriitorului în creionarea mediilor face ca toate aceste caracteristici ale spațiul social postmodern să fie topite în descrieri percutante, într-un compozit realist și, în egală măsură, fabulos. Peisajul urban american apare ca un conglomerat de elemente disparate, amintind de un colaj postmodern, un mozaic „paradisiac", iar Occidentul este comparat cu un Paradis artificial și distopic, în care existența se vede risipită în obiecte.

Alte puncte importante pe care le surprinde și le exploatează scriitorul constau în fuga de suferință prin orice mijloace și goana imigranților după frânturi de identitate. În viziunea lui Norman Manea, țara tuturor posibilităților înseamnă în primul rând promisiunea distopică a anulării suferinței prin negare. Printre demersurile pe care le denunță, pe primul loc se situează tratarea depresiei, boală văzută în societatea americană exclusiv ca proces chimic,

explicată empiric, ceea ce tinde la imunizarea individului prin superficialitate. O superficialitate care se extinde și asupra fragmentelor capabile să ofere o brumă de identitate imigrantului. Astfel, „mitul identității" își pierde nuanța de aspirație și devine un simulacru prin recrearea, reinterpretarea elementelor specifice, precum bucătăria tradițională a diferitelor culturi.

Capacitatea de a surprinde esențialul din diferitele spații descrise reprezintă un punct forte, atât în privința elementelor de antropologie socială, cât și a laturii artistice. Memorialistul dovedește un talent deosebit de a recompune atmosfera mediilor (ținutul natal, cu melanjul dintre patriarhal și cosmopolit, societatea comunistă schizoidă, societatea americană ca etalon al postmodernității). Un alt aspect care susține expresivitatea memorialului este modul în care scriitorul face apel la figurile simbolice care punctează momentele cheie ale rememorării. Proust, Joyce, Kafka, Sebastian, Eliade nu sunt doar figuri emblematice pentru existența evreiască, ci pretexte de autoreferențialitate, de analize profunde și percutante.

Referințe bibliografice:

1. ARENDT, Hannah. *Originile totalitarismului*. Ed. a III-a, București: Editura Humanitas, 2014. ISBN 978-973-50-4328-5.

2. BRAGA, Corin,.*Psihobiografii*. Iași: Editura Polirom, 2011. ISBN 978-973-46-1906-1.

3. CAMILLERI, Carmel. Stratégies identitaires. P.U.F., 1998, [online]. Disponibil: https://shs.cairn.info/strategies-identitaires--9782130428589?lang=fr

4. CERNAT, Paul. Marginalii la un portret. *Observator Cultural*. Online, 2012, nr. 623 (33).

5. MANEA, Norman. *Ceaiul lui Proust și alte povestiri*. Iași: Editura Polirom, 2016. ISBN 978-973-46-5979-1.

6. MANEA, Norman. *Întoarcerea huliganului*. Iași: Editura Polirom, 2016. ISBN 978-973-46-6169-5.

7. PLEȘU, Andrei. *Norman Manea*, *o viață*. Iași: Editura Polirom. ISBN 978-973-46-7229-5.

8. TURCUȘ, Claudiu. *Estetica lui Norman Manea*. București: Editura Humanitas, 2012. ISBN 978-973-23-2965-8.

CZU:821.135.1(478).09(092)
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.09

EXPLORAREA FILONULUI AUTOBIOGRAPHIC ÎN ROMANUL *POVESTEA VULTURULUI* DE NICOLAI COSTENCO

Felicia CENUȘĂ
ORCID: 0000-0002-3872-3031
Universitatea de Stat din Moldova
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”

Rezumat. *Studiul de față se referă la romanul cu tentă memorialistică „Povestea Vulturului” de Nicolai Costenco, în special la filonul autobiografic al acestuia. Romanul a fost scris în Siberia, între anii 1955 și 1956, și publicat abia în 1998, la Chișinău, fiind alcătuit din „felii de jurnal” despre perioada detenției autorului în Gulagul stalinist, în care protagonistul își asumă rolul de martor și narator al realității din acea perioadă. Romanul „Povestea Vulturului” completează calitativ arealul memorialisticii din spațiul basarabean și rămâne o carte de referință a literaturii detenției din perioada totalitarismului sovietic.*
Cuvinte-cheie: *Costenco, jurnal, autobiografie literară, totalitarism, închisori comuniste.*

Exploring the Autobiographical Element in Nicolai Costenco's Novel "The Story of the Eagle"

Abstract. *This paper examines Nicolai Costenco's novel "The Story of the Eagle", with particular attention to its autobiographical dimension. Written in Siberia between 1955 and 1956 but published only in 1998 in Chișinău, the novel is composed of "journal slices" recounting the author's period of detention in the Stalinist Gulag, where the protagonist takes on the dual role of witness and narrator of that reality. "The Story of the Eagle" significantly enriches the memoiristic literature of Bessarabia and remains a landmark work of literature from the Soviet totalitarian era.*
Keywords: *Costenco, diary, literary autobiography, totalitarianism, communist prisons.*

Studiul de față este o parte a unei cercetări mai largi despre perioada totalitară, o epocă de crize și de schimbări violente (război, foamete, deportări), reflectată în scrierile literare, în mod special în cele ce țin de spectrul autobiograficului, un domeniu a cărui cartografiere include multe spații albe. Scoaterea de la sertar a literaturii subiective, una de mare importanță pentru cunoașterea istoriei și

literaturii române din spațiul basarabean, nu a depins doar de autorii lor, ci și de circumstanțele și de posibilitatea difuzării, ori, după cum consideră, pe drept cuvânt, criticul Mihai Zamfir, „împrejurările de până în jurul anului 1960 (atât în România, cât și în Basarabia – *n.n.*) erau ostile notației individuale, confesiunilor și cu atât mai mult evenimentului cultural intim, consacrat drept martor al lumii" (Zamfir, 2006, p. 182). Astfel, proza subiectivă, multă vreme cenzurată, autocenzurată, confiscată ori pusă la sertar (aproape 50 de ani), vede lumina tiparului abia odată cu anii '90 ai secolului trecut, după democratizarea societății, prezentând interes nu doar ca sursă de reconstituire a perioadei pe care o reflectă, ci și ca recuperare a unor destine, fie uitate, fie trecute cu vederea.

Un destin literar aparte în literatura română din Basarabia îl are opera memorialistică a scriitorului Nicolai Costenco (1913-1993), fost redactor-șef al revistei „Viața Basarabiei", arestat în data de 25 iunie 1941 și judecat pentru agitație antisovietică, pentru propagarea alfabetului latin și înlocuirea limbii moldovenești cu limba română, precum şi pentru nerecunoașterea metodei de creație a realismului socialist. Timp de 15 ani, scriitorul a fost redus la tăcere, ori, cum spune el însuși în „Balada pușcăriei *Aleksandrovski Țentral*": „Ca omul să tacă e de ajuns / O palmă pe gură: tăcere! / Iar ei pușcărie de piatră mi-au pus / Pe gură, și toată Siberia!".

„Monumentul literaturii" sale este romanul *Povestea Vulturului*[1] scris în Siberia, în urma eliberării din detenție, înainte de a fi reabilitat și a i se permite să revină în Basarabia. După cum mărturisește cercetătorul Vasile Malanețchi, îngrijitorul scrierilor lui Nicolai Costenco în studiul introductiv, autorul începe să scrie mai întâi sub formă de jurnal o serie de relatări privind arestul, condamnarea și trimiterea în Gulag, împletind retrospectiv firul narațiunii cu amintiri din copilărie. Jurnalul cuprinde o perioadă relativ scurtă, de la 11 octombrie până la 16 decembrie 1955, în care are curajul să relateze succint despre crimele comise de regimul stalinist opresiv, raportat la propria persoană și la destinele altor deținuți (Costenco, 2024, p. 34). Din corespondența cu Dominte Timonu (din 6 mai 1956) aflăm că scriitorul începe să-și „organizeze" romanul: „…în Dudinka, înconjurat de climatul vitreg, pustietate de zăpezi, având oarecum o existență asigurată și – lucru care nu mă deranjează – pot rumega în liniște bogatul material adunat să-mi pot construi, conform planului conceput, monumentul literaturii mele, pentru că am jertfit universitatea, m-am rupt de familie, am primit osânda și continui a fi patriotul Dudincii…" (Costenco, 2014, p. 505).

La 14 decembrie 1941, organele de anchetă din Irkutsk iau decizia de a-l trage la răspundere conform Codului penal al Federației Ruse pentru următoarele „crime": „Fiind scriitor și redactor la revista română burgheză „Viața Basarabiei",

[1] Romanul mai poate fi văzut și ca „o carte de memorii deghizată în jurnal", după afirmațiile criticului Eugen Lungu (Lungu, 2004, p. 141), dacă e să privim din perspectivă structurală. De asemenea, autorul nu indică momentul trăirii evenimentelor, ci doar pe cel al re-trăirii și al mărturisirii.

N. F. Costenco a scris articole cu caracter antisovietic. Chiar și în 1940, în timpul puterii sovietice, făcea agitație antisovietică, afirmând că limba burgheză basarabeană este superioară limbii sovietice moldovenești și că operele literare sovietice nu rezistă ca formă. Totodată, la consfătuirea scriitorilor sovietici din Chișinău, în luarea sa de cuvânt, N. Costenco a afirmat că puterea sovietică ar fi schimonosit limba moldovenească" (Costenco, 2004, p. 26).

Romanul *Povestea Vulturului*, bazat în mare parte pe jurnal (fragmentele fiind însoțite de date calendaristice), este unul autobiografic, modular, cu o structură inelară: începe și se termină cu momentul arestării[2], 25 iunie 1941: „«În numele legii ești arestat» sau așa ceva, fiindcă nu am înțeles nimic" (Costenco, 2024, p. 99) și „Costenco! Na vâhod. S veșciami" (Costenco, 2024, p. 385). Trama narativă este elaborată de către un profesionist al scrisului, care a exersat mai întâi în poezie, apoi a trecut la roman. Mai mult, el încearcă să dezvăluie însești mecanismele de construcție a unei autobiografii literare (definiția căreia este foarte apropiată de cea a lui Philippe Lejeune[3], profesor și eseist francez), despre care aflăm din corespondența cu Dominte Timonu: „Îți aduci aminte de vorbele lui Tolstoi: viața fiecărui om este un roman. Înțelegi? Cea mai bună carte ce ai putea s-o scrii tu, ar fi, în primul rând, viața ta. Fără invenții, fără înfrumusețări, fără comentarii tendențioase, ci o desfășurare a cortinei vieții proprii cu descrierea oamenilor cu care ai venit în contact și te-a legat soarta. (…) Poți scrie despre tine la persoana întâi, ca o confidență și arătându-te în angrenajul evenimentelor (…) Un roman sincer e mult mai viabil decât o istorie compusă de un profesor ori de un cârd de savanți care fac politică dirijată" (Costenco, 2024, pp. 499-501).

Romanul cuprinde istoria vieții protagonistului și este scris în mare parte la persoana a treia, dar care nu e altceva decât o deghizată povestire la persoana întâi, chipul autorului însuși neascunzându-se în faldurile operei. Scopul unei atare procedeu este, cum ar spune criticul literar Eugen Simion, „pentru a întări prestigiul eroului care se confesează. Pentru a-i da un alt statut, pentru a sugera cititorului că acela despre care se vorbește aparține Istoriei" (Simion, 2018, p. 66), e un om al Istoriei, care are conștiința că viața lui este un Destin care edifică o efigie heraldică a timpului, o conjugare a timpului istoric cu cel personal. El scrie nu doar ceea ce trăiește, ci și ceea ce visează, ceea ce jinduiește sau ceea ce îl zdruncină și îl îndepărtează de anumite trăiri.

Pentru scrierea romanului, autorul „a împrumutat" multe evenimente și întâmplări din jurnalele sale și din corespondență, cu puține modificări de amănunte, pentru a da textului consistență și autenticitate. Prin urmare, scrierea se caracterizează,

---

[2] De fapt, finalul romanului, „Costenco! Na vâhod. S veșciami", l-am putea interpreta ca fiind eliberarea din închisoare. Manuscrisul nu oferă claritate în acest sens.

[3] Philippe Lejeune definește autobiografia ca „povestire retrospectivă în proză pe care o persoană reală o face despre propria existență, atunci când pune accent pe viața sa individuală, îndeosebi pe istoria personalității sale" (Lejeune, 2000, p. 12).

în linii mari, prin exactitate documentară, înțelegând prin aceasta o comunicare spontană, deseori în afara convențiilor, fie a stărilor sale de spirit, fie a reflectării lumii exterioare în conștiința sa, fraza devenind inegală, curgând când firesc și domol, când labirintic și greoi. Costenco scrie, cum ar fi spus Camil Petrescu, „cu liminară sinceritate ceea ce a simțit, ceea ce a gândit, ceea ce i s-a întâmplat în viața lui și a celor pe care i-a cunoscut" (Petrescu, 1976, p. 19), literaturizând. Aceasta și reprezintă o filosofie personală a autorului care pare să funcționeze la nivelul întregii sale opere.

Romanul începe cu povestea unui vultur crescut în captivitate, care, mai târziu, își descoperă adevărata sa natură. E o poveste despre zbor, cădere și ascensiune și, credem, e o parabolă în miniatură a vieții autorului. Proaspăt căsătorit, denunțat de serviciile secrete de informații ca fiind „agent antisovietic" și „propagandist anticomunist", protagonistul este arestat și ajunge la închisoarea din Chișinău, unde trece printr-o serie de încercări traumatizante, după care este urcat într-un vagon de vite și trimis în Siberia alături de alți deținuți, printre care și colegul său de breaslă, Mihail Curicheru, lăsându-și acasă tânăra soție și copilul.

De la Tiraspol, vagonul este ticsit cu găgăuzi, evrei, culaci moldoveni și intelectuali basarabeni, toți puși sub gratii de *generația lui Cain* și deportați în taigaua siberiană. Însetați și înfometați, mâncați de purici, după cum mărturisește naratorul, păreau a fi „naufragiații vasului Meduza", aflați într-o cumplită luptă pentru supraviețuire. După evadarea câtorva camarazi în regiunea Penza, deținuții sunt obligați să suporte mirosuri pestilențiale: „aerul și zăpușeala din vagoane, și în special în vagonul nostru blestemat, au cășunat ființelor noastre o slăbire totală. Eram otrăviți de eterul greu al trupurilor noastre nespălate și lâncede, de oxidul de carbon și, mai ales de emanațiile ftizicului care se descompunea de viu și în care numai ochii ardeau fioros, lăsând a vedea că este viu" (Costenco, 2024, p. 147).

Astfel de peisaje demonice, în care cele mai mărunte elemente sunt cutremurătoare, nu sunt puține în text. Ele par a fi trase la indigo în majoritatea scrierilor despre lagărele de concentrare staliniste (a se vedea *O zi din viața lui Ivan Denisovici*, 1962, și *Arhipelagul Gulag*, 1973, de Alexandr Soljeniţîn și *Povestiri din Kolîma*, 1978, de Varlam Șalamov) , dar și naziste (*Omul în căutarea sensului vieții*, 1945, de Viktor E. Frankl ș.a.) – niște cronici ale experiențelor îngrozitoare trăite de autori în timpul detenției.

După o lungă și chinuitoare călătorie cu trenul, sub bombardamentele germanilor, ajung în Siberia, unde sunt închiși în penitenciarul Aleksandrovsk, care stătea greoi „ca însăși laba imperială pe gazela libertății, masiv ca însuși despotismul surd și mut la durerile lumii de jos, cenușiu ca însăși nepăsarea încrezută a suveranului jandarm, nemișcat ca însuși blestemul împietrit al victimelor de privirile pietrificate de sfinx al destinului vitreg" (Costenco, 2024, p. 159), deținuții neavând niciun contact cu lumea exterioară: „Dacă ne-ar fi pus într-un clopot de sticlă și ne-ar fi coborât în fundul mării, n-am fi fost mai izolați decât cum eram acum." (Costenco, 2024,

p. 167). Și toate acestea sunt intenționate, întrucât „adevărata oroare a lagărelor de concentrare și de exterminare constă în faptul că cei internați, chiar dacă reușesc să se mențină vii, sunt izolați într-un mod mai limpede de lumea celor vii decât dacă ar fi murit, prin aceea că teroarea impune uitarea", scrie cercetătoarea în cartea *Originile totalitarismului* (Arendt, 1994, p. 574).

Din august până în decembrie 1941, deținuții basarabeni au fost instalați într-o celulă. Grupați în câteva cercuri, își petrec zilele lungi în discuții. Anume aici ia naștere cenaclul „grupei literelor moldave", din care fac parte Mihail Curicheru și Nicolai Costenco, „alfa și omega asociației noastre de scriitori profesioniști, celelalte litere ale alfabetului lipsind" (Costenco, 2024, p. 170). În cadrul cenaclului, Nicolai Costenco se dovedește a fi un foarte bun povestitor, fapt relatat de însuși naratorul: „Dotat cu curiozitate vie, o fantezie antropomorfică de născocitor de povești, cu o putere de asimilare rară, și o memorie bună și cu aptitudini de redare de adevărat artist (…), Costenco iubea să fie ascultat și știa să vorbească. El era una din rarele iviri printre oameni, în care ritmul poetic căuta să se rezolve în înșirări de cuvinte. Această înclinare de a mânui cuvintele se bănuia încă din copilărie" (Costenco, 2024, p. 173).

Amintirile din copilărie și adolescență, despre activitatea la revista „Viața Basarabiei" până la arestare, constituie materialul narativ al părții a doua a romanului *Povestea Vulturului*, în care autorul încearcă o atenuare a descrierii suferințelor carcerale și a lipsurilor prin refugiul în lumea copilăriei, perioada cea mai fericită a oricărui individ. Acestea constituie un mijloc de supraviețuire și *de evadare* din realitatea carcerală. Copilăria însă nu este văzută cu nostalgie, ca la Creangă, ci cu o ironie specială, caracteristică autorului. Amintirile devin o extensiune textuală a biografiei lui Costenco despre care nu cunoaștem nici chiar din actele oficiale. Aflăm, bunăoară, că tatăl său era rus, funcționar la Cancelaria Gubernială a Basarabiei, iar, după reunirea Basarabiei cu România, trece Nistrul refugiindu-se în Rusia, „în țara marilor neliniști și prefaceri sociale": „Tatăl meu, rămas fără slujbă, limba românească fiindu-i nu numai de neînțeles, dar și de neînvățat, deoarece în orgoliul său de rusofil, al cinovnicului, el ura tot ce era al „mămăligarilor ocupanți". Într-o bună zi, a dispărut și ne-a lăsat în voia soartei, ca un tată rus ce era… Am rămas orfan și mama văduvă" (Costenco, 2024, pp. 198-199). După plecarea tatălui, micul Colea crește mai mult la bunicii din Gegoreni, iar mama sa, Maria, în tinerețe „rumeoară, frumușică, proaspătă, cum sunt copilele crescute la văzduh, spălate cu rouă, ale moldovenilor", se recăsătorește cu avocatul Theodor Păduraru (nepot de soră al lui Pantelimon Halippa), care „țintea să aibă, de boala aceasta nefiind molipsit, pe lângă soție credincioasă, o roabă care să muncească, să țină casa cu minim de cheltuială și mai mult pe veniturile bunelului de la Cegoreni, scopul său final fiind de a aduna bani, de a-și face capital, fiind iubitor de arginți nu mai puțin decât Iuda Iscarioteanul" (Costenco, 2024, p. 276). Relațiile cu tatăl vitreg vor rămâne tensionate până la refugierea acestuia peste Prut, împreună cu Pan Halippa și alți intelectuali, în anul 1940.

După recăsătoria mamei, ia numele de familie al tatălui vitreg, Păduraru, și este înscris la Școala Primară Ortodoxă din Chișinău, după care își continuă studiile la Școala de Aplicație a Școlii Normale de Învățători, apoi la Liceul „Bogdan Petriceicu-Hasdeu" din Chișinău. Cu deosebită satisfacție naratorul vorbește despre profesorul Constantin Alexandrescu de la liceu, „un critic de talia lui Ibrăileanu, și mai era un eminescolog îndrăgostit de arta lui Eminescu" (Costenco, 2024, p. 350), de profesorul de gimnastică Nicolae Dunăreanu, „scriitor român, cunoscut prin descrierile Dunării și Deltei" (Costenco, 2024, p. 351), dar și despre Theofil Simenschy: „Limbile clasice, latina şi greaca, ni le preda un profesor erudit, ajuns profesor universitar, traducător din sanscrită al poveştilor lui Panciatantra – Theofil Simenschy. Înalt, subţire, cu o frunte bombată şi înaltă, cu nas uşor acvilin, cu mustaţă tăiată scurt, ne ducea în lumea Antichităţii latine şi greceşti cu vocea sa puţin sâsâită; îi era deformată dantura de o intervenţie a unui dentist-clovn în meseria sa, reînviind geniul militar, tactic, al lui Iulius Cezar, din *De bello gallico*; ne vorbea despre Catilina şi Cicero, de războiul civil în Roma; despre războaiele punice, despre Socrate, Platon, Plutarh. Fiecare frază ce ne-o traducea trezea în el şi ne transmitea nouă ecoul unor vieţi ilustre din trecut, care în litera moartă a încâlcitei limbi străine nouă îşi păstrau prospeţimea existenţei lor datorită adăogirilor de vrăjitor ale vorbelor lui Simenschy. Exilatul prin părţile noastre, Ovidiu, intrase în vorbirea noastră zilnică prin nenorocirea sa, şi alături de el învia lumea sălbatică a barbarilor, care nu-i înţelegeau eleganţa stilului şi frumuseţea limbii, pentru ei – străină. Cu imaginaţia noastră tânără, cu inima nestricată de lupta pentru viaţă, participam la festinurile lui Horaţiu, care, cu versificarea sa precisă, ce-şi repeta ritmul ca un refren din strofă în strofă, năştea o muzicalitate stranie, dar persistentă; şi amănuntele din viaţa de pe atunci, strecurate în context cu poezia de intervenţia doctă a latinismului nostru, cu încântare studiam o limbă, pe care alţi profesori o prefăceau în obiect de tortură a bieţilor elevi" (Costenco, 2024, pp. 350-351).

După susținerea bacalaureatului, protagonistul se înscrie la Facultatea de Drept a Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, simțind totodată „o puternică neliniște spre literatură". După ce îi sunt publicate câteva poezii în revista „Viața Basarabiei", condusă de Pan Halippa, hotărăște să se lase de învățătură și se dedică totalmente tipăririi revistei „fără nicio pretenție de plată" devenind redactor-șef al publicației. „Viața Basarabiei" era, de fapt, Costenco, și Costenco era „Viața Basarabiei", declară autorul cu mândrie (iar Pan Halippa, fostul director al revistei, „datorită conjuncturii politice", devine ministru, deputat, președinte la diferite societăți). Pe lângă ceea ce publica în revistă, Costenco scoate de sub tipar trei volume de versuri: *Poezii*, *Ore* și *Elegii păgâne*.

La revistă lucrează împreună Vasile Luțcan, poetul, colegul său de la Școala Normală de Învățători din Chișinău, ambii fiind animați de „nesfârșita dragoste de Basarabia lor, cotropită de o sumedenie de venetici din regat, care erau trimiși, uneori ca formă de pedeapsă, să facă bani și carieră în provincie" (Costenco, 2024, p. 385). De fapt, această dragoste față de baștină o desprindem din poate cea mai frumoasă „cântare" a Basarabiei, scrisă departe de casă, comparabilă cu poemul *Cântarea României* a lui Alecu Russo: „Basarabia mea, Basarabie! Nimeni nu te

vede cum te văd eu! Mulțimea care foiește în târguri și se îneacă de fum în cabinete și odăi, mulțimea satelor care sudori varsă să scoată din pielea ta cât mai mult folos – te privesc ca pe o vacă de muls. Cine, afară de mine, înțelege lărgimea cerului tău albastru, cu soare luminos revărsând valuri de căldură ce pătrunde până la coardele cele mai gingașe ale sufletului beat de libertate" (Costenco, 2014, p. 273).

Ceea ce ne lasă oarecum contrariați, atunci când citim romanul, este refuzul scriitorului de a se refugia peste Prut împreună cu familia sau alături de colegii săi de redacție și alți intelectuali (Dominte Timonu, Pan Halippa, Alexandru Boldur, Ștefan Ciobanu, ș.a.). Răspunsul îl găsim însă în una din scrisorile adresate lui Dominte Timonu: „Când a venit sfârșitul lumii vechi, desigur, nu eu am fost acel care să fugă de ruși, și eu eram oleacă de rus. Și mai am mândria basarabeană de a fi rămas pe pământul meu, lângă buneii care au preferat cimitirului Bellu o groapă uitată pe pământul strămoșesc, pământ uitat în nevoie de floare copiilor săi" (Costenco, 2024, pp. 494-495). „În Basarabia eu am rămas fiindcă credeam (cum cred și acum) că sunt scriitor al norodului meu. Știam că se va petrece o mare revoluție în «Viața Basarabiei». Ochiul meu de scriitor era de a vedea totul. (…) Alături cu moldovenii mei părăsiți de crema intelectualității, care a părăsit-o cu eroism, fugind în România, ca să-și salveze pielea, am primit osânda, ca să văd până la fund realitatea." (Costenco, 2024, p. 504). Aici Costenco se referă la tatăl său adoptiv, avocatul Theodor Păduraru, dar și la foștii lui prieteni, în special la unchiul său, Pantelimon Halippa, care îi provoacă reacții emoționale puternice, neadecvate momentului, pe care le va conștientiza cu trecerea timpului. Iată, de exemplu, ce spune despre Pantelimon Halipa: „Pantiușa era și el cu carte, dar din pricină că se amestecase în politică, a nimerit prin pușcăriile lui Neculai al II-lea; iar acum, când românii luaseră Basarabia înapoi, ca naționalist, el a participat la Sfatul Țării și făcea politică țărănistă, ajungând la ministeriate" (Costenco, 1994, pp. 231-232). Criticul Eugen Lungu subliniază că „această înverșunare în autarhic, această exasperantă opunere pentru cei de dinafară are în subteran un mobil derizoriu de simplu: era o camuflare a complexului provincialului ingenuu în fața regățeanului nu întotdeauna foarte cult, dar ades cu ifose de erou civilizator. Romanța regionalismului (…) nu avea decât un efect refulator, iar retorica autohtonismului exacerbat nu era decât o îmbălsămare subtilă a acestui complex" (Lungu, 2024, p. 140).

Ceea ce observăm în conținutul romanului sunt descrierile pline de ironie ale tuturor personajelor sale începând cu tatăl natural: „un omulean mititel, uscățiv, cu mustăcioara răsucită la vârfuri spre nările nasului… iute, iubitor de băutură", „un rusnac… care nu știa o boabă moldovenește", slujbaș, ce „copia pricazuri și ucazuri" (Costenco, 2024, p. 180), dar cu „patima cititului și scrisului", „ambițios peste puterile sale firești, așa că ambiția lui era ca un coif de titan, sub care s-a văzut un șoarece" (Costenco, 2024, p. 175). Tatăl vitreg are „față ovală de om gras, sătul, cu nas drept, având ceva cu linia nasului grecesc, sprâncene groase… erau depilate cu pințeta și adumbreau doi ochi negri, strălucitori, puțin triști, dar cu o scânteie de viclenie… Bărbia rotundă, aproape voluntară, semnifica înclinațiile posesorului către sexul slab… Impresia de ansamblu era a unui om orgolios,

și ținuta îl arăta că ar fi fudul de-a ajunge departe în împrejurări favorabile!" (Costenco, 2024, p. 374).

Cu o tăietură ironică destul de crasă, Costenco îi descrie pe colegii săi de celulă, unul dintre ei fiind Mihail Curicheru, cu care petrecuse cea mai mare parte din timp ca deținut, chiar din primele zile ale detenției, în pușcăria din Chișinău. Acesta este descris aproape caricatural: „De statură mijlocie, cu picioare de tălpaș ori infanterist cu pulpe vizibil dezvoltate, veșnic alarmat, suspectându-se de tot felul de boale, printre care-și atribuia tuberculoza; fața îi era lungă, cu ochii apropiați ca la macaca africană, ceea ce mă făcea să mă îndoiesc amăgitor de capacitățile lui intelectuale (…) Eu îl priveam amuzat și-mi era vădită toată deșertăciunea vorbelor sale de proză, tot atât de nereușită și fără perspective, ca și acele debitări de femeie de la țară (…) Mișa Curicheru era considerat romancier și era membru al Societății Scriitorilor Basarabeni cu sediul în capitala minusculei așezări geografice cu denumire temporară de Basarabia, Chișinău. El suferea de orgoliul de mare romancier, de insensibilitatea publicului care nu-l citea și nu-l aprecia nici măcar din auzite" (Costenco, 2024, pp. 117-118). Doza de ironie marcată de spiritul satiricului cu care îl descrie pe colegul lui de celulă și pornirile veleitare am putea crede că au pentru Costenco o valență vindicativă, de autoafirmare, pentru ca mai apoi, în tonuri favorabile să vorbească despre sine însuși: „Costenco era educat la școala românească, însușise la perfecție limba română, ceea ce dovedea că moldoveanul de baștină, prin cultură se poate unifica cu oricare alt om din România, dar poseda cu o știință ce i-ar fi putut-o invidia și un lingvist ori filozof, dialectul moldovenesc, viul grai al satului din Basarabia. Ca orice artist din fire, Costenco iubea să placă și dacă avea un auditoriu interesat, vorbea ușor aducând la viață scenele trecutului, retrase în amintiri. Ca prozator, pe Costenco nimeni nu-l știa, și el, cu încăpățânare, vroia să fie poet. Pe cât reușise? Se vede că încă nu a spart gheața nepăsării populare spre a deveni cerut. De tipărit se tipărea, de numele lui auziseră, dar scrisul lui ermetic, simbolist, deși sincer, nu se da ușor la prima citire" (Costenco, 2024, pp. 173-174).

Odată cu scrierea și publicarea romanului *Povestea Vulturului*, monumentul literaturii sale, al visului său, al idealului său, scopul existenței sale, scriitorului, credem, îi vor fi cunoscute și abilitățile de prozator la care râvnea.

Romanul *Povestea Vulturului* este bine echilibrat: critica adusă regimului bolșevic și viața de carceră alternează cu amintirile calde despre copilărie, adolescență și studiile făcute în școala românească. Tonul ironic cu care-și caracterizează prietenii și colegii de la revista „Viața Basarabiei" alternează cu sentimentul de duioșie pe care îl manifestă față de mama sa. Ne întrebăm însă, alături de cercetătoarea Alina Ciobanu-Tofan, de ce „ironia memorialistului, ca eventual pilon al obiectivității, nu vizează în aceeași măsură și torționarii din universul carceral?" (Ciobanu-Tofan, 2001, p. 196).

Credem, totuși, că autorul era destul de circumspect și avea temeri că perioada „dezghețului" s-ar putea să nu fie de durată și orice relatare s-ar fi putut întoarce împotriva sa, astfel încearcă să se autocenzureze. Și, într-adevăr, la doar trei ani după scrierea romanului, în plin dezgheț hrușciovist, vine suflul glaciar al plenarei

a IX-a Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei, din 23 septembrie 1959, la care sunt înfierați o serie de intelectuali din domeniul științei și culturii, în activitatea cărora s-au manifestat tendințe naționaliste, iar publicarea romanului în anul în care a fost scris nu i-ar fi adus slava pe care a avut-o Soljenițîn, de exemplu, ci revenirea în detenție, „pentru că e mai ușor a lovi în cel odată lovit", cum nota Costenco în una dintre scrisorile adresate părinților (Dudinca, 10 iulie 1955).

Povestea Vulturului este o sinteză a biograficului și documentului istoric cu ficțiunea, și reprezintă istoria personală a intelectualului Nicolae Costenco, scriitor și deținut politic, raportată la istoria mare. Această scriere autobiografică constituie o extensiune textuală a vieții autorului, care vine nu doar să explice, dar și să întregească biografia acestuia. Mărturiile despre pușcăria politică în perioada stalinistă, care definesc un destin tragic, vor contribui la reconfigurarea imaginii scriitorului în mentalul colectiv, deprins fie cu un Nicolae Costenco „promotor al autohtonismului, pe punctul de a aluneca în antiromânism" (Eugen Lungu), fie autor al romanului *Severograd*, prin care a servit fără ambiguitate politicii de moment a partidului și realismului socialist. Romanul *Povestea Vulturului* completează calitativ arealul memorialisticii românești a detenției și rămâne a fi o scriere de referință a literaturii române postbelice din spațiul basarabean.

Referințe bibliografice:

1. ARENDT, Hannah. *Originile totalitarismului.* București: Editura Humanitas, 1994, 644 p. ISBN 978-973-50-4328-5.
2. CIOBANU-TOFAN, Alina. *Spiritus loci. Variațiuni pe o temă.* Chișinău: Editura Gunivas, 2001, 208 p. ISBN 9975-9622-4-6.
3. COSTENCO, Nicolai. *Scrieri din GULAG*. *Versuri, proză, publicistică, corespondență*, îngrijirea textului, notă asupra ediției, tabel cronologic și postfață de Vasile Malanețchi. Chișinău: Editura Arc, 2024, 551 p. ISBN 978-9975-0-0894-5.
4. LEJEUNE, Philippe, *Pactul autobiografic*, traducere de Irina Margareta Nistor. București, Editura Univers, 2000, 413 p. ISBN 973-34-0770-4.
5. LUNGU, Eugen. *Raftul cu himere*. Chișinău: Editura Știința, 2004, 224 p. ISBN 9975-67-426-7.
6. SIMION, Eugen. *Genurile biograficului.* Vol. 1, București: Editura Tracus Arte, 2018, 457 p. ISBN 978-606-664-939-1.
7. ZAMFIR, Mihai. *Cealaltă față a prozei*. București: Editura Cartea Românească, 2006, 309 p. ISBN 973-23-1674-8.

Notă. Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică", Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu" al USM.

CZU:821.135.1(478).09-94
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.10

MEMORIA RECLUZIUNII: MUTAȚIILE IDENTITARE ALE EXILATULUI NICOLAI COSTENCO

Inga SOROCEAN
ORCID: 0000-0002-5177-8811
Universitatea de Stat din Moldova
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"

Rezumat. *Cercetarea noastră are drept obiectiv reconstituirea profilului identitar al scriitorului basarabean Nicolai Costenco în baza scrierilor din perioada exilului siberian (1941-1956), care cuprinde două etape specifice – detenția și autoexilul, reunite în volumul „Scrieri din Gulag", apărut la Editura Arc, 2024. Ne interesează mai cu seamă paginile din „Povestea vulturului" scrise în perioada (auto)exilului* (*11.X.1955-14.III.1956*) *și ciclul epistolar adresat membrilor familiei sale și prietenului său scriitor, Dominte Timonu. În baza lor, am surprins trăirile omului aflat în conflict cu noul regim politic, dar și viziunile sale asupra timpului istoric care i-au marcat destinul uman și literar. Am urmărit mutațiile identitare ale exilatului în procesul de adaptare la noua viață din infernul siberian și exercițiile de (auto)portretizare în raport cu polul puterii, fixate preponderent în scrisori.*

Cuvinte-cheie: *exil, corespondență, infern, putere, memorie, amintiri, mutație identitară.*

The Memory of Confinement: the Identity Mutations of the Exile Nicolai Costenco

Abstract. *Our research aims to reconstruct the identity profile of the Bessarabian writer Nicolai Costenco based on the writings from the period of Siberian exile (1941-1956), which includes two specific stages - detention and self-exile, brought together in the volume "Writings from the Gulag", published by Arc Publishing House, 2024. We are especially interested in the pages of "The story of the eagle" written during the period of (self)exile (11.X.1955-14.III.1956) and the epistolary cycle addressed to his family members and his writer friend Dominte Timonu. Based on them, we captured the experiences of the man in conflict with the new political regime, but also his visions of historical time that marked his human and literary destiny. I tracked the identity mutations of the exile in the process of adapting to the new life in the Siberian inferno and the exercises of (self)portrayal in relation to the pole of power, recorded mainly in letters.*

Keywords: *exile, correspondence, inferno, power, memory, memories, identity mutation.*

Experiența recluziunii siberiene, surprinsă în textele din volumul *Scrieri din Gulag* (Editura Arc, 2024), oglindește cel mai bine complexitatea personalității scriitorului șaizecist Nicolai Costenco, cu fricile și debusolările, obsesiile și aspirațiile omului trecut prin cercurile infernale ale detenției și ale (auto)exilului, care nu doar că i-au fost cauze ale unui destin contorsionat, ci și stimuli ai forței creatoare, oglindind o experiență intensă de redefinire a sinelui. Scrierile inedite din cei șapte ani de detenție politică în închisoarea *Aleksandrovski Țentral,* la 70 de kilometri de Irkutsk (1941-1948), și încă opt ani de (auto)exil la Dudinka (1948-1956) însumează câteva texte diferite ca factură: cicluri de poezii lirice, varianta completată a jurnalului de amintiri *Povestea Vulturului,* un adevărat text de sertar (publicat prima dată postum, în 1998), ciclul de epistole expediate din orașul Dudinka, unde scriitorul și-a avut domiciliul în perioada de după expirarea termenului de detenție și până la revenirea în Basarabia, și textul publicistic intitulat *Manifestul solidarității româneşti.* Dintre acestea ne interesează, mai cu seamă, paginile din *Povestea vulturului,* scrise în perioada (auto)exilului (11.X.1955-14.III.1956) și ciclul epistolar adresat membrilor familiei sale și prietenului său scriitor Dominte Timonu. Dincolo de faptul că întrevedem o coerență tematică ce surprinde esența mutațiilor identitare ale exilatului N. Costenco, cele două tipuri de texte (diaristic și epistolar), deși au statut diferit (Simion, 2008, pp. 169-173), se înrudesc prin relevanța exprimării sinelui (gândurilor, interiorității) și exercițiile autoportretistice ce pun în lumină eurile posibile ale autorului. Vom încerca să surprindem condiția scriitorului cuprinsă între cei doi poli existențiali – al înstrăinării de țară, de identitatea sa scriitoricească, și cel al regăsirii de sine, al revenirii la unelte – precum și specificul perioadelor definitorii pentru supraviețuirea acestuia în Gulag (arestul, drumul spre Siberia, perioada detenției, (auto)exilul), respectiv efectul condițiilor de viață asupra percepției *sinelui*.

Povestea Vulturului, text aflat la interferența genurilor și speciilor literare căruia criticii și cercetătorii îi aplică varii formule de prezentare – „memorii deghizate în jurnal" (Lungu, p. 72), „jurnal al memoriei" (Galaicu-Păun, 2014, p.161), jurnal al „retrospecției" (Șleahtițchi, 2019, p. 427), roman „cu caracter memorialistic" (Malanețchi, 2024, p. 5) – începe cu rememorarea zilei de 25 iunie 1941, dată care marchează pragul trecerii unui hotar existenţial ce separă două lumi, respectiv două moduri de existență – viața înainte de detenție și începutul calvarului carceral asociat unei etape a degradării fiziologice și spirituale. În momentul arestului său, tânărul de 27 de ani N. Costenco, a cărui identitate artistică avea deja contururi precise, încă savura, alături de tânăra sa soție, fericirea primelor zile din viața de familie. Atmosfera generală resimțită în Chișinău era una descumpănitoare, marcată, în plan politic, de „venirea sovietelor". Abia când a ajuns la sediul pușcăriei centrale din Chișinău, loc al nivelării destinelor și rangurilor, N. Costenco este cuprins de fiorii necunoscutului, conștientizând gravitatea situației și valența simbolică a momentului care va produce ulterior o sciziune în ființa sa:

„Am coborât.

Adio libertate, adio patrie! *Lasciate ogni speranzza…!*[1]. La ce mi-a venit acest vers al lui Dante Alighieri, nu știu. […] Adus la numitorul comun al dușmanilor poporului, am trecut pragul în perioada deformării mele spirituale, ironic numită de un cinic legiuitor: reeducare." (Costenco, 2024, p. 101). Intervine acel moment de debusolare ontologică și înstrăinare de sine în care ochiul diaristului-memorialist situat, în momentul rememorării vieții, în cadrul temporal al anului 1955, își contemplă eul revolut de la distanță, încercând să reproducă cât mai fidel gândurile și trăirile sale din situația-limită din trecut: „Oare arestatul Costenco eram într-adevăr eu? Oare mie îmi era rezervată toată epopeica peregrinare prin imensa Rusie neagră, căptușită de temnițe, lagăre? Eu mă vedeam, pentru moment, căzut în eroare în acel rol care simțeam că nu mi-i potrivit. „Uite camionul acela cu fân, dacă m-aș băga sub coșul lui, aș ieși în oraș". Acest naiv gând de evadare îmi preciza totuși faptul simplu că sunt un deținut." (*Ibidem*, p. 102).

Urmează etapa drumului spre inima Siberiei, care are conotațiile unei călătorii apocaliptice în care calvarul fiziologic semnalat prin atacurile aeriene și bombardamentele germanilor, foamea, mizeria, bolile și moartea chinuitoare a celor lăsați să putrezească în același vagon de marfă cu viii se împletește cu aneantizarea psihică. Supraviețuirea în asemenea condiții este o problemă de rezistență sau de noroc. Însuși N. Costenco, la început entuziasmat și curios de a contempla pământurile noi prin crăpătura vagonului, după cele aproape 40 de zile de calvar se simte învins: „Eu mă cufundasem într-o stare de apatie desăvârșită. O stare de prostrație nemaiștiută mă copleșea cu o somnolență megieșă cu plecarea din trupul acesta, de care și-au bătut și-și bat joc. Nici păduchii nu-i mai simțeam, rontăindu-mi pielea la brâul vânăt de zgărâieturi. (*Ibidem*, p.150); „Băieții mă duceau de brațe mai mult pe sus. Eu doar depănam picioarele, silindu-mă să nu-mi îngrelez camarazii împovărați și fără de mine de nevoile lor" (*Ibidem*, p. 157). Descrierea deținuților în momentul intrării în blocul destinat dezinfecției și deparazitării (baia), înainte de a fi lăsați să intre în pușcăria *Aleksandrovski Țentral*, surprinde, grație talentului de prozator al lui N. Costenco, toată tragedia degradării fiziologice. Trupurile dezgolite care abia se mișcă nu păstrează nicio urmă recognoscibilă a identității și a demnității foștilor „domni": „Intram goi, cum ne-a făcut mama, a cărei fericire era că nu ne vedea acum de frumoși ce eram: niște fantome scheletice cu pielea azvârlită neglijent pe coaste, sub care pulsa vizibil o inimă ca o beșică de gumă ce pulveriza țâra de sânge roz prin canalizația încurcată a arterelor și capilarelor, irigând solul sterp acuma al trupului nostru; cu niște bărbi primitive de oameni preistorici de toate culorile posibile și nuanțele imposibil de închipuit; cu părul aspru coborând pe gâturi, urechi și frunți. De parcă nici n-ai spune că noi eram aceiași mai mult sau mai puțin fercheșii domni, asupra cărora se aplecau figurile serviabile și servile ale frizerilor [ ]; pe fețele cărora aluneca buza lamei de ras ori a briciului care nu trebuia

[1] *Lăsați orice speranță voi ce-ntrați!* (it.) (Dante, *Infernul*, III, 9).

să supere; obrazul cu pielița masată, compresată, odecolonată, pudrată și adusă la numitorul comun al imbecilității, ridicată de civilizație la rangul de dominantă." (*Ibidem*, p. 161).

După suferințele îndurate în infernul din vagoane, aflarea în temniță e o „etapă fericită" în care deținutul N. Costenco propune o formă de rezistență colectivă prin care reușește să dilueze uniformitatea asemănătoare morții din regimul de carceră: imitarea ședințelor de cenaclu, întâlniri la care participau „toți cei ce nu erau adepți ai puterii noi" (*Ibidem*, p. 172). „Grupa literelor moldave a favoriților mizeriei își avea acum sediul statornic, pe cât sunt statornice cele omenești, în camera 50 a cetății nu prea istorice de la Aleksandrovsk" (*Ibidem*, p. 169), notează naratorul. Tot el este inițiatorul ședințelor de rememorare pe care le organizează în fața colegilor de celulă, un prilej propice pentru *arătarea de sine* și valorificarea resurselor sale intelectuale. Autoportretele realizate la persoana treia accentuează înclinația spre ironie a scriitorului, relevând absurdul situației în care seriozitatea și talentul povestitorului contrastează izbitor cu atmosfera de carceră și înfățișarea de condamnat: „Costenco iubea să fie ascultat și știa să vorbească. El era una din rarele iviri printre oameni, în care ritmul poetic căuta să se rezolve în înșirări de cuvinte. Această înclinare de a mânui cuvintele se bănuia încă din copilărie. Dotat cu o curiozitate vie, o fantezie antropomorfică de născocitor de povești, cu o putere de asimilare rară, cu o memorie bună și cu aptitudini de redare de adevărat artist, Costenco, în cămașă de mătase, în pantaloni de lână fină, călcați cu grijă sub pled, unde-i punea pe dungă în fiecare seară, mai păstra ceva din atmosfera domestică de unde fusese plivit. Numai capul brutalizat de mașina de tuns îi purta masca nouă, caracteristică domiciliului forțat actual, de cap de pușcăriaș" (Costenco, 2024, p. 173).

Secvențele rememorate în această parte din *Povestea Vulturului* conțin evocarea istoriei părinților (mama, tatăl biologic și cel adoptiv) și buneilor, a momentelor picante din copilărie și tinerețe menite să amuze și să țină în suspans ascultătorul și cititorul. Pentru deținutul N. Costenco narațiunea de sine e un moment de destindere și suportul ideatic necesar pentru a-şi descifra și susține, totodată, identitatea umană și literară. În acest sens, textul poate fi definit ca un jurnal „al memoriei lingvistice și, în măsura recuperării acesteia, un buletin de identitate al celui lipsit de acte" (Galaicu-Păun, 2024, p.161).

Ultimul episod din filmul memoriei se referă la refuzul său de a părăsi Basarabia, după ce părinții au trecut hotarul în România. Aici se conțin semnele prin care ființa înstrăinată de țară rămâne conectată, prin memorie, la aşchiile de trecut și la rădăcinile identității de care a fost rupt în mod forțat. În ipostază de scriitor, acesta se vede „fecund și variat, scriind romane, povestiri, schițe, cronici, critică", dar fidel poeziei, în care vedea „forma cea mai de preț a artei" (Costenco, 2024, p. 378). Prietenia cu poetul Vasile Luțcan e prilej de exercițiu comparativ în care se reliefează afinitățile sufletești și cele literare, dar și diferențele de personalitate și de creație: Amândoi erau animați de o nesfârșită dragoste de Basarabia lor […].

Amândoi urau politica, care făcuse din provincia lor o colonie […]. Lozinca, deși neafișată, „Basarabia – basarabenilor" le era un crez, dacă nu politic, cel puțin literar și artistic. Coatenco era inepuizabil în atacuri, Luțcan – mai temperat și mai meditativ; unul era violent, încăpățânat, încins, celălalt – moale, stătea mai mult în expectativă și se închidea ca o mimoză senzitivă, la atingere. Costenco era, fără doar și poate, fire de conducător. Luțcan era fire de sfetnic. Nu numai în literatură, ci și cu femeile ei erau deosebiți (*Ibidem*, p. 385)

În timp ce *Povestea Vulturului* se axează pe exercițiul rememorării care reface, într-un dublu regim narativ, traseul ajungerii în Siberia și povestea destinului până la momentul fatal al rămânerii în Chișinău, înainte de arestarea sa, corespondența din perioada prelungirii benevole a exilului corespunde unei alte etape în care N. Costenco, eliberat din detenție la 25.VI.1948, ajunge să aprecieze ofertele vieții siberiene: salariul stabil de angajat, dreptul legal la concediul de șase luni o dată la trei ani, deplasarea liberă pe teritoriul URSS, inclusiv spre Chișinău, libertatea de a citi și scrie în română, posibilitatea de a întreține corespondența cu cei dragi și de a primi colete din România. Confortul adaptării e susținut, bineînțeles, de noua familie pe care și-o întemeiază alături de o soție basarabeancă care îi va naște șase copii, semn că țara de exil, cândva considerată pământ „dușmănos" (*Ibidem*, p. 130), devine, cu timpul, o a doua patrie, adevăr pe care îl recunoaște într-o scrisoare adresată prietenului său, scriitorul Dominte Timonu: „Dudinka asta am crescut-o cu sudoarea și efortul nostru zilnic, cu blesteme și durere de mamă ce naște copilul. Dar copilul, odată născut, printr-o taină a naturii, iată că ne-a devenit scump; ba încă și ne mândrim cu el, deși e slăbuț; ba încă ne și batem în piept că așa făt-logofăt nu mai e pe pământ. Am devenit, mă copile, patrioți ai Dudincii." (*Ibidem*, p. 497)

Grație scrisorilor, surprindem trecerea de la o viziune pesimistă asupra exilului perceput ca o situație-limită, „o școală a delirului" (Cioran, 2002, p. 54) la o viziune îmblânzită. E ceea ce Emil Cioran numește „statornicirea în exil". „Poetul dezrădăcinat – afirmă filosoful – este pândit de un pericol: să se deprindă cu destinul său, să nu-l mai simtă ca pe-un chin, să capete gust pentru el. Nimeni nu-și poate păstra prospețimea mâhnirilor: se uzează și ele, la fel ca dorul de țară, la fel ca orice nostalgie." (*Ibidem*, p. 55). În scrisoarea adresată fratelui său Anatol Păduraru, din 23 februarie 1955, N. Costenco notează că își poate decide singur destinul, dar s-a obișnuit cu viața din noul cadru existențial. Nu putem nega adaptarea și transformarea sa identitară în plan social, integrarea în mediul de viață rusesc fiind plenară: vorbește și scrie poezii în rusă, este angajat oficial cu acte în regulă, fiind „cetățean cu pașaport sovietic" (Costenco, 2024, p. 476). Înstrăinarea absolută nu se produce, date fiind legăturile organice cu rădăcinile revitalizate prin amintiri și corespondența de exil. În epicentrul identității exilatului pulsează conștiința românului nedreptățit și impenitent, pentru care reabilitarea înseamnă un act de justiție supremă întru redobândirea demnității furate. Planul repatrierii rămâne însă, pentru moment, un vis iluzoriu: „Am încercat să mă reabilitez, dar mi s-a comunicat

că am primit ce mi s-a cuvenit și nicio amnistie nu mi se poate acorda. […] Așa că a mă deplasa din minunatele meleaguri ale nordului, până una alta, nu voi încerca. Viitorul va arăta mai bine ce este de făcut." (*Ibidem*, p. 425).

Scriitorul simte că în Basarabia lucrurile încă nu au luat turnura necesară pentru a putea fi în siguranță cu familia sa, iar firea sa de rebel nu l-ar ajuta să rămână imparțial. Autoexilul înseamnă, pentru el, ținerea la distanță de tot ce încă-i mai poate amenința integritatea morală, un mijloc de a se proteja și de a evita propriile reacții imprevizibile: „Până s-or drege lucrurile, aș prefera să mă aflu unde sunt, ca să nu nimeresc iarăși în vâltoare, fiindcă, văzând cele ce se petrec, ca părtaș al realismului socialist, le-aș da la cap la conducătorii de azi, care se gândesc mai mult la sine decât la trebuințele obștești, care-s lăsate la bunul plac al împrejurărilor. Pentru acest lucru odată m-am ars, iar acum m-ar păpa ca pe o gălușcă, fiindcă e mai ușor a lovi în cel odată lovit." (*Ibidem*, p. 446); „Mi-e frică de mine însumi, să nu alunec în mocirla de unde să nu mă mai pot ridica. De accea mă țin deoparte, fiindcă simt în mine imbolduri violente de neîngăduință." (*Ibidem*, p. 463).

Într-o altă scrisoare adresată părinților, N. Costenco face o radiografie a societății asfixiate de intrigi și porniri cameleonice, degradare morală și duplicitate, dând de înțeles că Polul Nord nu e cea mai tragică opțiune. Chiar dacă recunoaște că este adept al ideilor socialismului, comunismului în plan teoretic, autorul condamnă tot ce devine hidos sub mâna distrugătoare a omului. Astfel, corespondența devine, pentru exilatul revoltat, o cale de eliberare de tot veninul acumulat în plan sufletesc: „Unde mă aflu lumea e mai omogenă […]. La centru e un ascuns duel de intrigi și joc de culise, prostituția morală e afișată monden cu iz de odecolon și *eau-desclavage*[2]; la centru lumea pute frumos a tămâia-lingușirii, a smirnă, a evlavie falsă, afișată la indiferenta piatră a mauzoleului și a moaștelor spirtuite din el. De accea am preferat Polul Nord, ca un loc de sihăstrie. Nu că m-am retras ca un ermit, dar mi-i scârbă de minciună și de acest nod de vipere care sâsâie și se devoră pe scena politică între ele și apucă și din trecătorii întâmplători.

Mi-i dor de Basarabia noastră, însă nu de cea de azi, ci de cea de altădată, pe care nu am mai regăsit-o. Basarabia acum e alta, iar eu m-am simțit străin în patria mea și m-am grăbit să mă retrag în bârlogul meu cu cinstiții urși-polari și tăcuții oameni, urgisiți de către alți oameni, pe temeiul unei constituții care zice că exploatarea omului de către om se desființează. (*Ibidem*, p. 461). Din acest punct de vedere, exilul poate fi perceput ca soluție, dacă nu a eliminării, cel puțin a limitării contactului cu o exterioritate malefică nedorită, dar și ca variantă (temporară) a evitării răului existențial instaurat în Basarabia, unde repertoriul identitar al scriitorilor basarabeni nu e lipsit de ingredientele modelului cunoscut sub denumirea de *Homo Moldovanus Sovietic* (Țîcu, 2019, p. 378-379).

Tot din scrisorile din Gulag reiese ideea că N. Costenco nu-și trăiește exilul din perspectiva unei suferințe universale, ci ca pe o oportunitate de reafirmare

[2] *Eau-de-sclavage*, joc de cuvinte: *apă de colonie* – apă de sclavagie

identitară și remodelare artistică. În aceste condiții, scrisul și lectura în limba română devin o soluție de supraviețuire spirituală și de înțelegere a sinelui. Cărțile primite din România de la fratele său devin surse de păstrare a identității lingvistico-literare și instrumente de bază în acest proces de reîntregire identitară a exilatului: „În ziua de 17 iunie am primit de la poștă două pachete de cărți și reviste: adevărat banchet sufletesc! M-a mișcat până la lacrimi gestul colegului tău, dr. Bica Miron. Kogălniceanu este ceea ce nici n-aș fi cutezat să-ți cer. […] Dicționarul *Istoria literaturii române*, poezia nouă, Baudelaire, revistele, cărțuliile pentru copii mi-au dat posibilitatea să mă reîntregesc." (Costenco, 2024, p. 428); „Acum stau ca Daniil Sihastru, citind și recitind slova românească. Cât mi-a lipsit! Cât mi-a lipsit! Fiind la Chișinău, am luat câteva cărți prizărite, dar ce sunt ele pe lângă frumoasa noastră limbă românească!" (*Ibidem*, p. 438).

Modelul ontologic dantesc al exilatului se potrivește cel mai bine cazului lui N. Costenco. Ca și Dante, acesta acceptă ruptura și o valorifică în sens pozitiv. Mediul siberian este stimulentul unui dinamism interior nebănuit care blochează manifestarea complexului inferiorității și a „marginalismului existențial" (Cimpoi, 2002, p. 6), convertindu-se în substanță creatoare. În acest sens, „creația poate răzbuna ruptura, poate să se opună „terorii istoriei", destinului și poate depăși prizonieratul *resentimentului* nietzschean și al *lamento*-ului elegiac ovidian." (*Ibidem*, pp. 8-9). Deși, atunci când îi trimite fratelui tabletele în care îi vizează pe cei doi inși care au colaborat la expatrierea și încarcerarea sa în 1944 (Iachir și M. Birjeniuc) sau pe unii scriitori de la Chișinău convertiți la noile realități (Deleanu, Istru, Bucov), autorul exclude orice aspirație de a face literatură, de a ieși din anonimatul indus de arhitecții ideologici, în altă scrisoare către Dominte Timonu își împărtășește ambițiile literare referitoare la poemul *Hâncu,* un proiect obsesiv din tinerețe care se vrea proba apogeului măiestriei poetice a cuvântului, dar și la *Povestea Vulturului* pe care o scrie în paralel: „…În Basarabia m-aș mărunți; în Dudinka, înconjurat de climatul vitreg, pustietate de zăpezi, având oarecum o existență asigurată și – lucru care nu mă deranjează – pot rumega în liniște bogatul material adunat și-mi pot construi, conform planului conceput, monumentul literaturii mele, visului meu, idealul meu, scopul existenței mele pentru care am jertfit universitatea, m-am rupt de familie, am primit osânda și continui a fi patriotul Dudincii. Basarabenilor voi lăsa una sau mai multe cărți, unde am ambiția de a lăsa vie icoana unei lumi perindate și a unor vieți trecute" (Costenco, 2024, p. 505). Procesul de creație este unul dificil, suprasolicitându-l în totalitate pe scriitorul deprins de ani buni a mânui alte unelte decât cele ale scrisului: „Munca silnică din lagăr e mai ușoară decât scrisul meu, care îți consumă energia cerebrală, te obsedează, te enervează, te epuizează. După o perioadă de concentrare am nevoie de un răgaz lung, când mă ocup de alte chestiuni, până când iarăși îmi vine dispoziția de a pune mâna pe toc și a continua. Stând la o parte și privind, ți-ai face o părere

defavorabilă: anume că autorul e un maniac, un apucat, un nenormal. Desigur nenormal, când pentru realizarea unui ideal – care nu-i dă nici de mâncat, nici de băut – jertfește o groază de timp și-și consumă energia. Dar asta-i soarta artistului de literatură, aș putea afirma" (*Ibidem*).

Din ultima scrisoare expediată la 19.X.1956, aflăm despre mult așteptata reabilitare a scriitorului de către Judecătoria Supremă a Moldovei, veste care îi aduce o stare de beatitudine în care se amestecă amețeala tipică unui „convalescent ieșit la aer după o lungă ședere într-un spital neaerisit" (*Ibidem*, p. 511) și optimismul gândului că viața sa revine la normalitate: „noi planuri îmi stau înainte; vifore de gânduri mă pârjolesc și mereu mă pălesc cu fruntea de luceferii cerului pe care se părea că n-am să-l mai ajung niciodată.

Mi s-a recunoscut nevinovăția, deci răbdarea mea, deși târziu, a fost mai tare decât încercarea. Iov cel răpănos, de pe gunoaie, ce se râcâia cu un hărb la bube, iar s-a curățat, iar s-a îmbrăcat în haine de sărbătoare, iar se dă la sexul opus în aureola sclipitoare a martiragiului." (*Ibidem*, p. 511)

Aşadar, exilul, cu cele două etape – detenția și (auto)exilul – deși înseamnă, în primul rând, o dislocare socio-identitară a scriitorului N. Costenco, nu-l transformă pe acesta într-un ins obedient, anxios și pierdut în neantul străinătății, ci îi activează toate resursele interne, toată substanța creatoare cu efect regenerativ asupra identității sale. După cum remarcă Emil Cioran, este o eroare să credem că un exilat renunță, rămâne în umbră, resemnându-se în fața stării sale de proscris: „Dacă-l observi mai bine, descoperi în el un ambițios, un dezamăgit agresiv, un ins acrit dublat de un cuceritor. Cu cât ni se ia mai mult, cu atât sporesc în noi poftele și iluziile." (Cioran, 2002, p. 52). Ființa exilatului N. Costenco nu cedează, ci rezistă alimentându-se din amintiri și din scrisorile-dialog cu cei dragi care sintetizează datele funciare ale unui „justițiar donquijotizând în vremuri ostile" (Nicu, 2012, p.178). În ambele cazuri, actul scrisului, susținut prin procesele de retrospecție și introspecție, îmblânzește exilul, împiedicând dezrădăcinarea totală și fragmentarea identității.

Referințe bibliografice:

1. CIMPOI, Mihai. *Critice.* Vol. 2, *Centrul și marginea.* Craiova: Fundația „Scrisul Românesc", 2002, 194 p. ISBN 973-99344-7-1.

2. CIORAN, Emil. *Ispita de a exista.* București: Editura Humanitas, 2002, 216 p. ISBN 973-50-0224-8.

3. COSTENCO, Nicolai. *Scrieri din Gulag: Versuri, proză, publicistică, corespondență*. Chișinău: Editura Arc, 2024, 551 p. ISBN 978-9975-0-0894-5.

4. GALAICU-PĂUN, Emilian. Lunga călătorie de întoarcere acasă a deținutului. *Nicolai Costenco: un cavaler al poeziei*, coord. Vasile Malanețchi. Chișinău: Editura Știința, 2014, pp.160-164. ISBN 978-9975-67-956-5.

5. MALANEȚCHI, Vasile. Notă asupra prezentei ediții. Nicolai Costenco. *Scrieri din Gulag: Versuri, proză, publicistică, corespondență*. Chișinău: Editura Arc, 2024, pp. 5-6. ISBN 978-9975-0-0894-5.

6. NICU, Ghenadie. Scrisori din Gulagul identității noastre. *Nicolai Costenco: un cavaler al poeziei*, coord. Vasile Malanețchi. Chișinău: Editura Știința, 2014, pp.165-178. ISBN 978-9975-67-956-5.

7. LUNGU, Eugen. O literatură fără jurnal?. *Sud-Est cultural*, nr. 4, 2000, pp. 67-76. ISSN 0868-7749.

8. SIMION, Eugen. *Genurile biograficului.* Vol I. București: Editura Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2008, 362 p. ISBN 978-973-1744-58-2.

9. ȘLEAHTIȚCHI, Maria. Diariștii generației ’60. *Fenomenul literar 60-ist o paradigmă identitară,* coord. Andrei Țurcanu. Chișinău: Editura Pro Libra, 2019, pp. 421-439. ISBN 978-9975-3289-8-2.

10. ȚÎCU, Octavian. *Homo Moldovanus Sovietic: Teorii și practici de construcție identitară în R(A)SSM (1924-1989).* Ediția a II-a. Chișinău: Editura Arc, 2019, 420 p. ISBN 978-9975-0-0324-7.

Notă. Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică”, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM.

SECȚIUNEA II.

Canon regional, canon transnațional: arheologii literare în contemporaneitate

CZU:801.73:004
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.11

ÎNTRE CONDEI ȘI COMPUTER: EXPLORĂRI DIGITALE ALE UNOR TEXTE NECANONICE

Delia BADEA

ORCID: 0009-0007-7731-4250

Institutul de Cercetări Socio-Umane „Titu Maiorescu”, Academia Română, Filiala Timișoara

Rezumat. *În contextul dezbaterilor actuale privind o reevaluare a metodologiilor tradiționale din sfera studiilor literare, acest articol propune o explorare a potențialului aplicativ al instrumentelor din zona Digital Humanities în analiza unor texte necanonice. Pe acest fundal, studiul de caz propus vizează o reinterpretare critică a prozei lui Ioan Popovici-Bănățeanul printr-o metodologie hibridă, articulată în jurul unei hermeneutici augmentate digital.*

Inspirat de paradigma „lecturii la distanță” (Franco Moretti) și de formula „close reading with computers” (Paul Martin Eve), demersul propus utilizează instrumente de textometrie pentru a combina analiza frecvențială a lexemelor, segmentarea tematică și vizualizarea rețelelor semantice în textele interogate. Opțiunea vectorială va fi aceea de a parcurge drumul dinspre lectura atentă înspre studiile cantitative, mizând pe capacitatea celor din urmă de a confirma, nuanța sau contesta ipotezele interpretative inițiale.

Obiectivul acestei abordări este unul dual: pe de o parte, urmărește să ofere un exemplu concret privind aplicabilitatea metodelor computaționale în analiza textului literar; pe de altă parte, își propune să testeze potențialul unui model hibrid de hermeneutică literară, în care lectura filologică tradițională este susținută și completată de instrumentele analizei computaționale. În acest sens, studiul contribuie la conturarea unei posibile repoziționări epistemologice a cercetării literare, prin reconcilierea criticii literare tradiționale cu noile tehnologii digitale.

Cuvinte-cheie: *Digital Humanities, textometrie, lectură digitală, hermeneutică hibridă, studiu de caz.*

Between Pen and Processor: Digital Explorations of Non-Canonical Texts

Abstract. *In the context of current debates regarding a reevaluation of traditional methodologies in the field of literary studies, this article proposes an exploration of the applicative potential of tools from the Digital Humanities area in the analysis of non-canonical texts. Against this background, the proposed case study aims at a critical reinterpretation of the prose of Ioan Popovici-Bănățeanul through a hybrid methodology, articulated around a digitally augmented hermeneutics.*

Inspired by the paradigm of "distance reading" (Franco Moretti) and the formula of "close reading with computers" (Paul Martin Eve), the proposed methodological approach uses textometric tools to combine frequency analysis of lexemes, thematic segmentation and visualization of semantic networks in the interrogated texts. The vectorial option will be to follow the path from close reading to quantitative studies, relying on the latter's ability to confirm, nuance or challenge the initial interpretative hypotheses.

The objective of this approach is twofold: on the one hand, it aims to provide a concrete example of the applicability of computational methods to literary text, on the other hand, it aims to demonstrate the viability of a hybrid model of literary hermeneutics in which traditional philological reading is doubled and complemented by computational analysis. The study thus marks a possible epistemological repositioning of literary research, through a reconciliation of the traditional critical heritage with new digital tools.

Keywords: *Digital Humanities, textometry, digital reading, hybrid hermeneutics, case study.*

Câteva ancore conceptuale

În ultimele două decenii, sfera studiilor literare a fost profund marcată de emergența conceptului de *Digital Humanities*[1] – un domeniu interdisciplinar care a adus în zona cercetărilor umaniste o serie de instrumente analitice oferite de tehnologia digitală. Această orientare nu doar introduce noi modalități de analiză textuală, dar pune în discuție premisele epistemologice ale hermeneuitcii literare clasice, oferind o deschidere către metode algoritmice, vizualizare de date și interpretare asistată computațional.

Una dintre cele mai influente contribuții în acest sens este cea a lui Franco Moretti (Moretti, 2000; Moretti, 2005) – cel care a propus o abordare *cantitativă* a literaturii, orientată spre detectarea computațională a unor tipare culturale și narative la scară largă, în cadrul unui orizont global așezat sub semnul conceptului de *World Literature*[2]. În opoziție cu citirea atentă, tradițională *(close reading),* lectura de la distanță (*distant reading*) de tip morettian instituie o schimbare fundamentală a focalizării: de la detaliu la structură, de la text la corpus.

---

[1] Termenul „Digital Humanities" a fost popularizat la începutul anilor 2000, în special prin volumul *A Companion to Digital Humanities* (S. Schreibman, R. Siemens și J. Unsworth, 2004). Rădăcinile domeniului se regăsesc însă mai devreme, în proiectul *Index Thomisticus* al lui Roberto Busa (în colaborare cu IBM), inițiat în 1949 și considerat, retrospectiv, primul proiect major de prelucrare digitală a unui corpus umanist. V. (Busa, 1973).

[2] Conceptul de „World Literature" („literatura mondială" sau „literatura universală") desemnează în general ansamblul operelor literare care circulă dincolo de granițele culturale și lingvistice ale spațiului în care au fost create, devenind accesibile și relevante într-un context global. Termenul a fost utilizat pentru prima dată în acest sens de Johann Wolfgang von Goethe și a fost preluat de teoreticieni moderni ai literaturii mondiale precum Pascale Casanova (v. Casanova, 2008), Franco Moretti (Moretti, 2000) sau David Damrosch (Damrosch, 2003).

În aceeași direcție se înscriu și cercetările lui Matthew Jockers (Jockers, 2013), care argumentează la rândul său în favoarea unei astfel de hermeneutici la nivel de corpus. Pe acest fundal, el reinterpretează ideea de istorie literară din perspectiva datelor, propunând o cartografiere statistică a dinamicilor narative și estetice în literatura de expresie engleză (Jockers, 2013). Firul subteran care unește teoriile din această zonă ține de faptul că ele se referă (și se aplică) la o colecție mare de texte – Moretti impunând tocmai în acest context conceptul de *World Literature*.

Demersul de față își propune să testeze viabilitatea aplicării metodelor de lectură computațională unui corpus restrâns de texte marginale[3]. Vom adera, în acest sens, la ceea ce am putea numi, urmând linia propusă recent de Martin Paul Eve[4], un *close reading* computațional (Eve, 2017, pp. 76-104), prin care interpretarea tradițională este dublată de analiza digitală, fără însă a fi înlocuită de aceasta. Nu renunțăm la lectura atentă, ci o completăm.

În acest cadru, lectura textului rămâne esențială, dar este augmentată de posibilitatea testării ipotezelor interpretative prin metode de procesare textuală. Între ecran și text, ne vom așeza instrumentele într-o zonă a interstițialului – într-un spațiu în care intuiția critică e sprijinită de vizualizare, unde ipotezele devin cuantificabile, iar ambiguitatea e cartografiabilă.

Concret, metodologia acestui demers trasează o traiectorie în spirală: analiza cantitativă propusă în continuare a urmat unei lecturi atente, în cheia unei interpretări hermeneutice clasice. Fiecare pas computațional a fost dublat de o recalibrare interpretativă, în spiritul modelului propus de Paul Martin Eve (Eve, 2017).

În acest context metodologic, vom apela la platforma Voyant Tools – o aplicație de textometrie „open acces" care permite generarea automată de reprezentări vizuale și statistici lexicale. Platforma facilitează extragerea de date lexicale, generarea de vizualizări tematice, identificarea de co-ocurențe semantice și analizarea distribuției termenilor în interiorul unui corpus.

Ioan Popovici Bănățeanul. O (re)lectură digitală

Proza scurtă a lui Ioan Popovici Bănățeanul – corpusul pe care se fundamentează acest studiu de caz – rămâne una puțin explorată, deși este profund relevantă pentru înțelegerea interimperialității[5] și a tensiunilor generate de integrarea periferiilor

[3] Corpusul acestui studiu de caz e reprezentat de nuvelele lui Ioan Popovici Bănățeanul reunite sub titlul *Din viața meseriașilor* (v. Badea, 2016).

[4] Profesor de literatură și științe umaniste digitale la Birkbeck College, University of London, Martin Paul Eve este unul dintre numele de referință din ultimii ani în abordarea computațională a studiilor literaturii. Este co-fondator, alături de Caroline Edwards, al Open Library of Humanities (OLH).

[5] Conceptul de *interimperialitate* l-am preluat din teoria formulată de Laura Doyle (Doyle, 2020) și traduce o semantică a interferențelor și a hibridizărilor produse de o istorie „creolizată", specifică periferiilor mitteleuropene – sens consacrat și de studiul cercetătoarelor A. Pârvulescu și M. Boatcă asupra creolizării modernului (Pârvulescu, Boatcă, 2024).

mitteleuropene în circuitul modernității capitaliste. În studiul introductiv care prefațează ediția critică ce recuperează scrierile prozatorului bănățean (Badea, 2016), se regăsesc trasate principalele tipare ce configurează aceste texte. Cu o supratemă centrată pe viața micilor meșteșugari bănățeni de la sfârșitul secolului al XIX-lea și aducând în prim plan o spațialitate a interstițiului – unde structuri arhaice coexistă și interferează cu elemente ale incipientei industrializări urbane – prozele investighează o lume tradițională, profund ancorată în valorile creștine, pusă față în față cu provocările modernității. Demersul care urmează își propune să investigheze în ce măsură tiparele tematice și stilistice identificate prin lectura hermeneutică tradițională sunt confirmate, nuanțate sau chiar contestate de o abordare digitală aplicată corpusului narativ propus. Pe această direcție și pornind de la premisa că abordările computaționale „oferă date și nu interpretări" (Moretti, 2005, p. 9), ne propunem să explorăm modul în care instrumentele digitale pot contribui la înțelegerea operei literare, fără a înlocui interpretarea critică tradițională.

Un prim element relevant generat de softul de analiză computațională rezultă din analiza frecvenței lexemelor în proza scurtă a lui Ioan Popovici Bănățeanul. În acest sens, *Figura 1* reproduce diagrama ierarhică a celor mai frecvente cuvinte din corpusul analizat, oferind o perspectivă cantitativă asupra discursului narativ interogat:

Ioan Popovici Bănăţeanul. Nuvele – ciclul *Din-Viaţa-meseriaşilor*

This corpus has 1 document with 47,073 total words and 5.638 unique word forms.

Vocabulary Density: 0.120

Readability-Index: 6.576

Average Words Per Sentence: 28.45

Most frequent words in the corpus:

- → și (2524); de (1508); să (1459); nu (1020); se (866); la (783); în (737); i (724); a (698); că (695); cu (671); mai (632); o (616); pe (527); ce (493); dar (426); el (374); ca (354); fi (307); din (296); îi (290); era (257); ar (252); s (250); când (245); lui (241); ea (239); un (234); iar (234); n (231); cum (215); eu (213); l (212); ei (206); am (206); aşa (203); te (189); e (189); le (175); ai (173); ți (163); **maistor (162)**; tot (159); mă (159); tu (156); dacă (156); apoi (156); bine (155); își (150); îl (144); nici (142); însă (141); mi (140); lenea (138); căci (126); care (123); sandu (116); **dumnezeu (110)**; parcă (109).

Fig. 1. Cele mai frecvente 60 de cuvinte în proza scurtă a lui Ioan Popovici Bănăţeanul

Această ierarhizare preliminară a lexemelor, realizată pe baza frecvenței lor în corpusul analizat, trebuie supusă unei etape de rafinare. Această fază urmărește excluderea elementelor lingvistice lipsite de conținut semantic propriu-zis – pronume personale (atât forme accentuate, cât și neaccentuate) și nume proprii – mai precis cele care desemnează personaje.

Ulterior acestei filtrări, se conturează o imagine relevantă a principalilor termeni recurenți din textele interogate: substantivul comun *maistor* înregistrează 162 de apariții, fiind urmat de substantivul propriu *Dumnezeu*, cu 110 apariții. *Figura 2* ilustrează, distribuția grafică a celor doi termeni care s-au desprins ca fiind dominanți în discursul narativ propus de Ioan Popovici Bănățeanul:

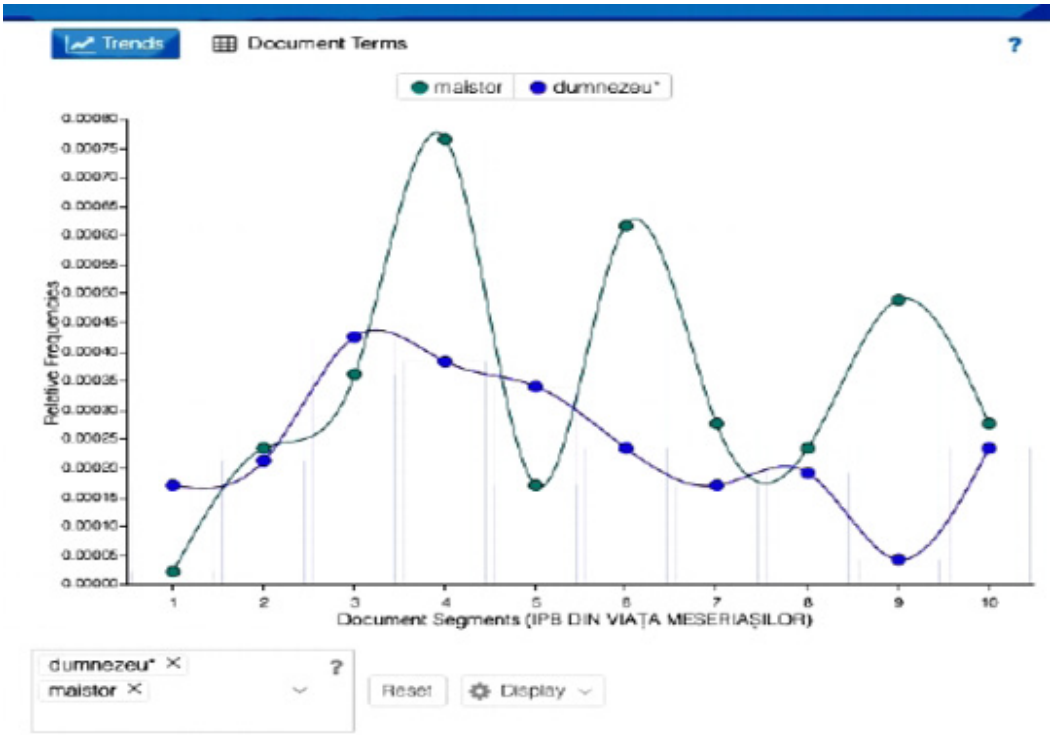

Fig. 2. Graficul distribuţiei termenilor dominanţi în corpus

În graficul prezentat mai sus axa orizontală conține o segmentare a corpusului în zece unități egale, facilitând astfel o analiză distributivă a frecvenței lexicale. Pe baza acestei reprezentări, se poate formula o primă observație interpretativă: termenii *maistor* și *Dumnezeu* apar cu o regularitate remarcabilă de-a lungul întregului ciclu narativ *Din viața meseriașilor*. Această distribuție constantă sugerează o omogenitate tematică și semantică în construcția discursului literar al lui Ioan Popovici Bănățeanul, relevabilă prin lentila studiilor de tip Digital

Humanities. Ea vine să confirme o preeminență a imaginarului social și religios în textele interogate, deja sesizată de discursul hermeneutic tradițional.

Frecvența înaltă a substantivului „maistor" are aici o dublă justificare. Pe de o parte, rezultatul statistic afișat de softul utilizat reprezintă, așa cum am afirmat deja, o (re)confirmare a unei suprateme recunoscută ca definind nuvelistica lui Ioan Popovici Bănățeanu în ansamblul său – viața micilor meseriași din Banatul secolului XIX. Din punctul de vedere al viabilității paradigmei Digital Humanities, acest prim rezultat poate fi cuantificat așadar cu ușurință în categoria ipotezelor validate prin metode cantitative. Prin cuantificare, se confirmă ceea ce cercetările hermeneutice au semnalat: prezența semnificativă a „maistorului" în discursul narativ nu este doar lexicală, ci și tematică și simbolică.

O observație se impune aici. Dincolo de modelarea tematică generată de câmpul semantic aferent conceptului relevat drept „câștigător" de analiza statistică – o direcție de altfel (supra)exploatată de discursurile hermeneutice (atâtea câte s-au îndreptat asupra unui autor extracanonic) –, o abordare din perspectivă etimologică a termenului „maistor" poate genera, la rându-i, un discurs relevant. Adaptare a termenului german „Der Meister"[6], conceptul închide în sine și reproiectează imaginea unui spațiu banatic ca (fostă) parte a Imperiului austro-ungar. Pe aceeași filieră germanică, o întreagă serie de regionalisme completează câmpul semantic al breslelor lugojene (*lederi, șogârț, bancrot, farbă, herberg, peț, șpoarcasă* etc.) și vin să surprindă, în cazul nuvelelor studiate, specificul comunității evocate. E o lume a meseriașilor din târgurile de provincie ale Banatului, trăind la margine de Imperiu și care metabolizează în propriul mod suprapunerea brutală a formulelor industrializării și capitalismului peste stratul bine așezat al unor tradiții înrădăcinate de secole.

Pe de altă parte, vom observa că dominanța lexicală a termenului „maistor" este în mare parte determinată de prezența sa în interiorul unor formule de adresare consacrate, în asociere cu nume proprii (*maistore Ghiță*, *maistore Dinu* etc.). Revenind la graficul generat de analiza de textometrie propusă și reaplicând un nou principiu de rafinare – respectiv excluderea tuturor ocurențelor în care „maistor" figurează în astfel de contexte (formule de adresare extrem de frecvente în economia nuvelelor: „*maistor(e) Ghiță*" – 55 apariții, „*maistor(e) Dinu*" – 38 de apariții „*maistor(e) Ioța*" – 10 apariții) –, vom obține o nouă imagine grafică a corpusului, în care termenul cu cea mai mare frecvență rămâne „*Dumnezeu* – cu 113 apariții[7].

---

[6] Máistor (reg.) – V. Máistru, *maiștri,* s. m. (germ. *Meister*) 1. Cel care are și practică o meserie; meșter; meseriaș; persoană calificată care conduce o secție productivă. 2. Om cu talent, cunoștințe și experiență într-un domeniu. Cf. DEEX, București, Editura Corint, 2009, s. v.

[7] De notat faptul că softul contorizează forme fixe ale lexemelor. Dacă adăugăm și formele de vocativ prezente în text („Dumnezeule") numărul total de ocurențe este 113, nu 110, așa cum afișează graficul menționat.

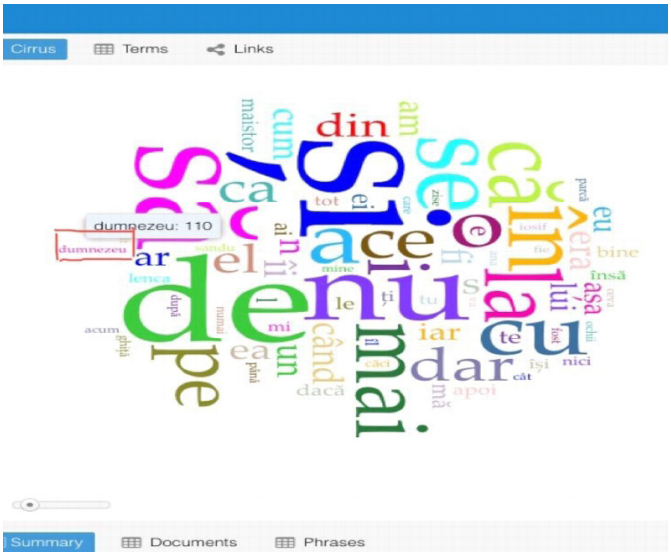

Fig. 3. Cele mai frecvente 75 de cuvinte în corpusul analizat (*Word Cloud*)

În fine, într-o următoare etapă vom constata că, în urma secționării corpusului în cele șase nuvele ale ciclului *Din viața meseriașilor* (texte care, în această etapă, se constituie în subiecte individuale ale analizei statistice), termenul *Dumnezeu* își păstrează poziția de lexem dominant în cazul a două dintre nuvele (*După un an de jale* – Fig. 4, respectiv *Un sfârșit jalnic* – Fig. 5):

Ioan Popovici Bănăţeanul - *După un an de jale*

Vocabulary Density: 0.164

Readability Index: 6.131

Average Words Per Sentence: 34.5

Most frequent words in the corpus:

- → și (785); să (518); de (409); nu (342); a (323); i (277); o (224); că (223); mai (213); se (212); la (212); în (197); cu (197); pe (153); ce (152); lenca (138); dar (129); ca (116); ar (113); fi (111); s (100); ea (96); el (94); n (83); le (83); îi (83); ei (81); din (80); era (79); cum (78); iar (76); însă (72); când (71); văduva (68); ţi (68); iosif (68); eu (68); așa (68); vasi (61); lui (61); l (61); dacă (61): dumneata (57); e (56); maistor (54); nici (53); am (52); care (51); un (50); parcă (48); căci (48); te (46); ai (46); mult (43); mi (43); mă (39); acum (39); fie (38); avea (37); **dumnezeu (32)**.

Fig. 4. Cele mai frecvente cuvinte în nuvela *După un an de jale*

Ioan Popovici Bănăţeanul – *Un sfârşit jalnic*

This corpus has 1 document with 8,816 total words and 2,106 unique word forms.

Vocabulary Density: 0.239

Readability Index: 6.395

Average Words Per Sentence: 26.1

Most frequent words in the corpus:

- → şi (460); de (299); să (211); se (180); nu (166); că (158); la (143); în (135); i (129); cu (125); o (108); ce (100); mai (98); pe (89); el (87); a (83); am (73); dar (72); ghiţă (68); tu (64); un (61); maistor (59); te (51); din (51); n (49); iar (46); **dumnezeu (45)**; fi (43); eu (43); ca (43); când (42); s (40); mi (40); lui (37); e (37); mă (36); l (36); apoi (36); ai (36); era (34); după (34); tot (33); ea (33); d (33); căci (33); îi (30); veto (29); gică (29); aşa (29); bine (28); ar (27); ţi (26); nici (25); le (25); îl (25); cum (25); noi (24); zise (23); pre (23).

Fig. 5. Cele mai frecvente cuvinte în nuvela *Un sfârşit jalnic*

Pentru celelalte nuvele, situația e următoarea: *De la târg* (Fig. 6) înregistrează pe primele două poziții termenii „târguri”/ „târg” (10 + 9 = 19 apariții), respectiv „Dumnezeu” (13 apariții), păstrând, așadar aceeași arie semantică.

În cazul celor două nuvele omonime (*Din lume*) constatăm că, în timp ce *Din lume* I (Fig. 7) impune o serie de trei termeni din câmpul semantic al spațiului familial: „casa”/ „acasă” (15 + 6 = 21 apariții), „mama” (13 apariții), „tata” (11 apariții), cealaltă nuvelă – *Din lume* II (Fig. 8) – aduce pe prima poziție termenii „birt”/ „birtaș” (23 de apariții), urmați de: „oameni” (14 apariții), respectiv „cojocari” (10 apariții) și „lederi” (9 apariții).

În fine, în cazul nuvelei *În lume* (Fig. 9), termenii lucru/lucrătoare[8] se impun, cumulând 77 de apariții.

Ioan Fopovici Bănăţeanul – *De la târg*

This corpus has 1 document with 3,484 total wordsJand 1.096 unique word forms.

Vocabulary Density: 0.315

[8] Termenul „lucrătoare” e folosit în proza lui Ioan Popovici Bănățeanul cu sensul de „atelier”.

Readability Index: 6.472

Average Words Per Sentence: 29.5

Most frequent words in the corpus:

- → şi (731); a (70); mai (42); i (42); o (39); s (24); aşa (19); l (18); fost (17); e (16); n (15); apoi (14); **dumnezeu (13)**; **târguri (10)**; îşi (10); vezi (9); **târg (9)**; lână (9); kândofi (9); îţi (9); cocărţău (9); om (8); mare (8); jos (8); era (8); păcurar (7); însă (7); împăratul (7); cele (7); ba (7); zidit (6); va (6); trăsura (6); ştiu (6); retezat (6); păcurarul (6); omul (6); lumea (6); dumneata (6); cea (6); altul (6); zise (5); ţi (5); ştii (5); ştie (5); rău (5); ochii (5); gura (5); grof (5); făcut (5); drumul (5); deva (5); decât (5); birt (5); atunci (5); alta (5); ajuns (5); zici (4); zic (4).

Fig. 6. Cele mai frecvente cuvinte în nuvela *De la târg*

Ioan Popovici Bănăţeanul – *Din lume* (*I*)

This corpus has 1 document with 4,148 total words and 1,213 unique word forms.

Vocabulary Density: 0.292

Readability Index: 7.299

Average Words Per Sentence: 25.4

Most frequent words in the corpus:

- → şi (247); mai (67); o (65); i (42); a (38); era (36); ghiţă (35); l (28); îşi (17); lae (16); ana (16); **casă (15)**; vedea (4); apoi (l4); ţi (13); **mamă (13)**; e (12); **tată (11)**; parcă (11); zise (10); fost (10); capul (10); uita (9); erau (9); aşa (9); afară (9); uşa (8); uită (8); putea (8); ochii (8); nimic (8); multe (8); moşul (8); m (8); frig (8); flămând (8); du (8); atâta (8); va (7); sufletul (7); s (7); lumină (7); întoarse (7); ieşi (7); **dumnezeu (7)**; două (7); viaţa (6); tare (6); plângă (6); părea (6); niste (6); mâinile (6); mare (6); lume (6); încet (6); faţa (6); copilul (6); acasă (6); abia (6).

Fig. 7. Cele mai frecvente cuvinte în nuvela *Din lume* (I)

Ioan Popovici Bănăţeanul – *Din lume* (*II*)

This corpus has 1 document with 4,497 total word sand l,247 unique word forms.

Vocabulary Density: 0.277

Readabilits Index: 6.202

Average Words Per Sentence: 27.1

Most frequent words in the corpus:

- → şi (205); i (61); mai (54); ioţa (52); lae (48); o (47); a (39); e (27); aşa (26); s (20); n (20); **birt (20)**; apoi (9); era (17); zise (15); iulia (15); **oameni (14)**; nana (14); l (14); înşă (13); numai (12); ho (12); **birtul (12)**; **birtaşul (11)**; ba (11); îşi (10); dobra (10); **cojocarii (10)**; ţi (9); trebuie (9); ştii (9); masă (9); **lederii (9)**; vezi (8); uită (8); lucru (8); iulio (8); fiindcă (8); erau (8); cioară (8); bani (8); venea (7); vasi (7); puţin (7); lasă (7); ioţo (7); decât (7); acasă (7); vor (6); va (6); uşa (6); spus (6); plecat (6); om (6); ochii (6); oaspeţi (6); nume (6); nimic (6); mumă (6).

Fig. 8. Cele mai frecvente cuvinte în nuvela *Din lume* (II)

Ioan Popovici Bănăţeanul – *În lume*

This corpus has 1 document with 11,892 total words and 2,292 unique word forms.

Vocabulary Density: 0.193

Readability Index: 7.157

Average Words Per Sentence: 25.7

Most frequent words in the corpus:

- → şi (654); să (406); de (367); nu (266); se (239); în (211); i (173); la (167); mai (158); cu (155); că (146); a (145); o (133); pe (125); ce (123); sandu (116); dar (101); ca (99); el (97); îi (95); fi (86); era (83); din (82); lui (79); când (77); ar (69); îşi (61); n (60); s (59); un (55); l (55); măistoriţa (53); ea (53); aşa (52); ana (52); ai (52); îl (50); iar (50); eu (49); cum (47); **lucru (46)**; maistor (43); bine (43); ţi (42); ei (42); dinu (42); te (41); e (41); am (39); parcă (37); dacă (37); tot (34); nici (34); însă (34); tu (32); mă (32); care (32); le (31); **lucrătoare (21)**;/**lucrătoarea (10)**.

Fig. 9. Cele mai frecvente cuvinte în nuvela *În lume*

O privire de ansamblu asupra rezultatelor generate de investigația cantitativă evidențiază faptul că majoritatea termenilor relevanți pot fi coerent integrați celor două suprateme care traversează textele lui Ioan Popovici Bănățeanul: *credința* și *imaginarul târgului mic provincial*. Sunt termeni care fie reflectă apartenența nuvelelor la tematica vieții meseriașilor bănățeni (*lucru, lucrătoare, leder, cojocari*), fie susțin structura binară sacru/profan ce fundamentează construcția narativă a textelor interogate (*Dumnezeu, biserică, birt*).

Prin urmare, investigarea prozei lui Ioan Popovici Bănățeanul din perspectiva unor date computaționale vine să confirme ipoteza hermeneutică impusă de lectura critică a acestor texte. Imaginarul religios care iese la iveală în proza analizată se naște la răscrucea mai multor realități: contextul istoric, cultural și ideologic al sfârșitului de secol XIX, tradițiile, valorile și mentalul colectiv specific unei lumi trăitoare la marginea unui Imperiu în agonie, dar și erodarea formelor dominante de credință creștină, odată cu pătrunderea în această lume a procesului industrializării – toate aceste elemente și-au pus amprenta asupra discursului narativ propus de nuvelele lui Ioan Popovici Bănățeanul.

Considerăm că datele statistice astfel obținute constituie argumentul cantitativ necesar pentru validarea ipotezei propuse la începutul acestui studiu de caz. Ele vin să pună în evidență principalele elemente redundante ale prozei lui Ioan Popovici devenite, prin lentila acestei lecturi reînnoite, markeri ai apartenenței la un discurs de tip identitar în care elementul spiritual rămâne reperul fundamental.

Concluzii

Obiectivul unei astfel de abordări a fost acela de a oferi o mostră concretă a modului în care instrumentele *Digital Humanities* pot fi aplicate și pot contribui la revalorizarea unor texte necanonice, demonstrând astfel viabilitatea unei hermeneutici digitale integratoare. În cazul unui autor precum Ioan Popovici-Bănățeanul, această perspectivă digitală s-a suprapus unei (re)lecturi dincolo de prejudecățile canonului, orientată spre rețele lexicale, nuanțe tematice și patternuri narative.

Dincolo de funcționalitatea sa tehnică, platforma Voyant Tools s-a dovedit a fi în acest context un mediator viabil între lectura clasică și cea asistată digital, facilitând o abordare hibridă a textului literar. Menită să confirme sau să nuanțeze ipoteze critice deja afirmate, abordarea propusă în acest demers deschide noi unghiuri de lectură, demonstrând viabilitatea unui model hibrid de hermeneutică literară în care textometria – cu graficele și cifrele sale – nu stă în opoziție cu lectura filologică atentă ci, dimpotrivă, o potențează.

În fine, din această intersectare între rigurozitatea cantitativă și profunzimea lecturii a rezultat o hermeneutică literară multidimensională, în care frecvențele lexicale au relevat noi nuanțe de interpretare și contextualizare. Abordată ca mecanism de confirmare a unor ipoteze hermeneutice critice, analiza digitală propusă în acest demers s-a dovedit a fi mai puțin un verdict și mai mult spațiul unei interogații: ce ne spune textul, dincolo de ceea ce ne lasă să citim?

Referințe bibliografice:

1. BADEA, Delia (ed.). *Ioan Popovici Bănățeanul. Scrieri, I.* Ediție critică, text stabilit, studiu introductiv, tabel cronologic, notă asupra ediției, note, glosar, bibliografie, opinii și anexe de Delia Badea, Timișoara: Editura David Press Print, 2016, 290 p. ISBN 978-606-8643-73-1.

2. BUSA, Roberto. *Index Thomisticus*, Stuttgart: Frommann-Holzboog, 1973, 45 p.

3. CASANOVA, Pascale. *La République mondiale des Lettres,* Points, 2008, 504 p. ISBN 2757809989.

4. DAMROSCH, David. *What is World Literature?*, Princeton: Princeton University Press, 2003, 344 p. ISBN 9780691049861.

5. DOYLE, Laura. *Inter-imperiality: Vying Empires, Gendered Labor, and the Literary Arts of Alliance,* Duke University Press, 2020, 392 p. ISBN 978-1-4780-1261-0.

6. EVE, Paul Martin. Close Reading with Computers: Genre Signals, Parts of Speech, and David Mitchell's Cloud Atlas. *SubStance*, Vol. 46, Number 3, 2017 (Issue 144), pp. 76-104. https://doi.org/10.1353/sub.2017.0033; accesat: 2025-02-04.

7. JOCKERS**,** Matthew. *Macroanalysis: Digital Methods and Literary History,* Champaign: University of Illinois Press, 2013, 328p. ISBN 978-0-252-09476-7.

8. MORETTI, Franco. Conjectures on world literature. *New Left Review*, 1, 2000, p. 54-68.

9. MORETTI, Franco. *Graphs, maps, trees. Abstract Models for a literary History*, London: Verso, 2005, 119 p. ISBN 1844670260, 9781844670260.

10. MURARIU, Dorin. *Literatura Banatului. Metamorfozele personajului,* Timișoara: Waldpress, 2015, 521 p. ISBN 978-606-614-092-8.

11. PÂRVULESCU, A., BOATCĂ, M. *Creolizarea modernului. Transilvania la răscrucea imperiilor,* trad. din limba engleză de Ciprian Șulea, Sibiu: Editura Universității „Lucian Blaga", 2024, 249 p. ISBN 978-606-12-1978-0.

12. SCHREIBMAN S., SIEMENS, R., UNSWORTH, J.(ed.). *A Companion to Digital Humanities*, Oxford: Wiley-Blackwell, 2008, 640 p. ISBN-10: 1405168064.

CZU:821.135.1.09-94
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.12

ORAȘUL CA SCENĂ A LUMII: TIMIȘOARA ÎN MEMORIALISTICA MARGINAL(IZAT)Ă

Graţiela BENGA-ŢUŢUIANU
ORCID: 0000-0001-9009-6226
Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu” al Academiei Române, Filiala Timişoara

Rezumat. *Lucrarea își propune să recupereze imaginile unui oraș-punte, Timișoara, așa cum au fost păstrate de memorialistica românească. Vom focaliza asupra unui discurs marginalizat (memorialistica), dar și asupra unor autori considerați marginali, într-un dublu anonimat: ca semnatari ai unor scrieri marginalizate, respectiv ca autori ai marginii în cadrul memorialisticii, prin raportarea la scriitorii influenți. De pe acest fundal, se vor desprinde mai ales evocările celor care au fost deportaţi în anii dictaturii comuniste sau aducerile-aminte ale exilaților reîntorși în Timișoara după 1989. Mărturiile lor sugerează, printre altele, că geografia spaţiului fix a fost înlocuită de locuri în memorie, similare unui palimpsest.*
Cuvinte-cheie: *hibridare, amintire, memorie selectivă, identitate, Europa Centrală.*

A World-Stage City: Timișoara in the Marginalised Memoirs

Abstract. *The article tries to retrieve the representations which have encompassed Timișoara in the autobiographical literature. I will focus not only on a sidelined discourse (memoirs), but also on some authors that have been marginalized – as signers of uncanonical texts, and authors of the margins within memoirs, by reference to influential writers. On this background, my attention is drawn by those who were deported or exiled during the communist dictatorship and came back to Timișoara after many years. Their recollections suggest that the geography of a set space was replaced by places into memory, similar to a palimpsest.*
Keywords: *hybridity, remembrance, selective memory, identity, Central Europe.*

Memorialistica în care apar reprezentări spaţiale citadine oferă o multitudine de trasee posibile de investigare. Printre ele, ar fi acelea care pun în lumină evoluţia unui oraș, (de)mitizarea unor simboluri spaţiale, cristalizarea unei spaţialităţi interstiţiale, dimensiunea variabilă a imaginarului social, tipurile de discurs memorialistic, faţetele memoriei implicate în procesul de reprezentare ș.a.m.d. Interesul meu pentru mecanismele stabilite între matricile istoriei, ale memoriei

și ale discursului s-au materializat, recent, în câteva investigaţii ale teritoriului acoperit de memorialistica Timișoarei.

De această dată, mă voi opri asupra acelor texte memorialistice care intră în paradigma unui *dublu statut periferic*. În primul rând, aparţin unei literaturi (subiective, retrospective) aflate la graniţa dintre genuri, deci marginale și, adesea, marginalizate. În al doilea rând, chiar în cadrul acestei literaturi periferice există ierarhizări care îi împing pe anumiţi autori de discurs memorialistic spre margine, în raport cu alţii, percepuţi drept canonici. Această dublă marginalizare pe care o suportă memorialiștii la care mă refer (ca exponenţi ai unei literaturi de graniţă, dar și în interiorul acestei paradigme) poate fi explicată atât prin provenienţa lor etnică și/ sau socială, cât și prin tectonica structurală și stilistică a discursului. Voi arăta mai târziu că, prin prisma reprezentărilor orașului, această dublă marginalizare merită reconsiderată. Însă, deocamdată, câteva consideraţii preliminare.

Claviatura semantică a noţiunii de *memorialistică* e relativ largă, incluzând categoriile ușor recognoscibile ale jurnalelor, memoriilor, însemnărilor personale și corespondenţei. Totuși, acestei distribuţii aflate la graniţa dintre genuri, intersectând practici de scriitură istorică, jurnalistică sau estetică (Iosifescu, 1971, p. 71) i se pot adăuga și alte forme discursive, tot hibride, în care segmente de *rememorare* a Timișoarei sunt intercalate în interviuri și dialoguri, unele dintre ele mărturii care intră în sfera „vies bouleversées” (cf. Jeannelle 2008). În lucrarea de faţă, vom lua în considerare și aceste învelișuri hibride ale memorialisticii, cu condiţia ca straturile rememorării să se deplaseze la suprafaţa textului și să fie asumate de autori. Prin urmare, ne vom referi la acele scrieri care actualizează imaginea Timișoarei mai vechi sau mai noi în forme ce permit autorului imbricarea istoriei personale și a istoriei colective. Însă asocierea dintre istorie și memorie necesită o limpezire conceptuală, reclamată de contextul socio-cultural. În ultimele decenii, s-au discutat efectele pe care studiile despre memorie le-au avut asupra cercetărilor din domeniul istoriei și, de aceea, s-a evidenţiat necesitatea remodelării discursului istoric, în funcţie de dinamica memoriei culturale (cf. Tamm, 2013, p. 463). Totodată, regândirea istoriei s-a produs și în direcţia spațializării, de unde emergenţa conceptului de „geoistorie” (cf. Braudel, 1997, p. 114).

Pentru început, voi schiţa o mică istorie a locului, necesară pentru înţelegerea specificului acestui oraș.

Timișoara din istorie

Dispunerea Timișoarei între graniţe, la marginea regatelor sau a imperiilor și la încrucișarea drumurilor comerciale care legau Europa Centrală de sudul mediteranean, nu a rămas fără urmări. Pe rând, Imperiul otoman, Imperiul habsburgic și, mai apoi, cel austro-ungar au desenat harta administrativă, politică, economică, socială și culturală a unui oraș devenit multietnic, multilingvistic și multiconfesional. Una dintre dintre consecinţe a fost aceea că problemele identităţii (individuale, colective) și, implicit, ale discursului memorial nu pot fi desprinse de o matrice proteică.

Așezare veche, purtând urmele neoliticului și devenită cetate fortificată în secolul al XII-lea, Timișoara a înflorit două veacuri mai târziu, când, sub stăpânirea lui Carol

Robert de Anjou, a fost pentru o vreme capitală a Imperiului Angevin. După ce s-a aflat multă vreme în avanpostul antiotoman, cetatea a fost cucerită de turci în 1552. Au urmat 164 de ani de stăpânire otomană, până când, în 1716, armata imperială austriacă (sub conducerea lui Eugen de Savoia) i-a alungat pe turci. În acel moment, românii constituiau peste 80% din populaţia regiunii, iar în Timişoara, în afară de români şi sârbi, trăiau 12 familii de evrei spanioli (Marchescu, 2014, p. 50). Pacea de la Passarowitz (1718) a însemnat pentru Timișoara intrarea într-o nouă istorie, ce va fi marcată de trecerea sub autoritatea maghiară (1860) și, mai târziu, de unirea cu Regatul României (1919) (cf. Bolovan, Graf, 2023).

Pentru România, perimetrul bănăţean era un spaţiu marginal, dar, în acelaşi timp, un spaţiu european. În preajma Unirii, Timişoara avea deja o periferie proletară puternică şi o mişcare de stânga capabilă să cutremure ordinea burgheză. De altfel, pe plan politic, Europa Centrală părea a fi ispitită de ideea Revoluţiei: o întreagă ideologie a stângii se închega la Viena, la Budapesta, la Praga. Iar timișoreanul Franyó Zoltán[1] (aflat, o vreme, în preajma lui Rilke şi a lui Hugo von Hoffmannsthal, apoi colaborator al lui Georg Lukacs) a fost unul dintre numele revoluţiei de la Budapesta.

Discrepanţele faţă de centrul politic nu se reduceau la multiculturalismul timișorean și la energiile proletare, ci cuprindeau și nivelul de şcolarizare elementară. În 1931, cu un procent de 91,1%, Timişoara se situa între primele trei oraşe ca nivel de alfabetizare din România, după Braşov şi Sibiu (cf. Munteanu, 2002), fixate şi ele într-o matrice a instruirii. Nucleu al paradigmei culturale central-europene, etosul instruirii (cf. Nemoianu, 1997, pp. 168-172) fusese internalizat de locuitorii Timișoarei. Așezarea în orizontul educaţiei a fost explicată de Virgil Nemoianu prin racordul iluminist al proiectului raţionalist de guvernare, prin influenţa neoclasicismului şi a neoumanismului în Europa Centrală, prin instituţionalizarea conceptelor şi a atitudinilor Biedermeier, dar şi prin înrâurirea avută de catolicism, care a determinat spiritul comunitarist şi solidaritatea, în defavoarea individualismului competitiv.

Înflăcărată de moştenirea iluministă, care a deschis perspectiva cosmopolită, raţională, emancipatoare și tehnologică, Timișoara a avut parte de politici publice al căror caracter novator a depășit, nu o dată, graniţele imperiului. De aceea, „Banatul a început să fie privit nu ca un capăt de lume, nu ca o Terra incognita barbară, ci, treptat, ca un Pământ al Făgăduinţei, o Terra Nova, o Mică Americă, ba chiar un Eldorado. Evident, aceste sintagme idealizează şi chiar idilizează un ţinut de a cărui sălbăticie şi inospitalitate îşi aduc aminte doar primii călători şi colonişti. Nu e mai puţin adevărat însă că, de atunci şi până astăzi, Banatul a devenit ţinta a sute de mii de oameni porniţi de la casele lor în căutarea bunăstării, cu un gust al riscului

[1] Franyó Zoltán (1887, Marghitiţa, Banatul sârbesc – 1978, Timişoara), pamfletar, traducător, publicist. A fost coleg cu Liviu Rebreanu şi Miroslav Krleža la Academia Ludovica din Budapesta. În 1910 a devenit membru al Internaţionalei Socialiste, iar în 1918 – membru în Consiliul Revoluţionar Militar de la Budapesta. Din 1919, a condus Secţia pentru literatură universală a Comisariatului pentru cultură. A studiat chineza, araba, egipteana. A tradus în maghiară şi germană, mai ales după întoarcerea în România (1926). Printre scriitorii tălmăciţi de Franyó Zoltán sunt Mihai Eminescu, Camil Petrescu, Nichita Stănescu, Cezar Baltag, Anghel Dumbrăveanu, Ana Blandiana.

şi chiar al aventurii spre un ţinut îndepărtat şi necunoscut, chiar dacă nu aurul era principala sa bogăţie." (Babeţi, 2022, p. 12).

Însă care ar fi geografia Timişoarei? Centru al Banatului (adică al unui spaţiu-punte) și margine în raport cu un centru topografic, dar și simbolic, orașul e similar unui *nod urban marginocentric* (cf. Cornis-Pope, 2006, p. 11) – un loc al intersecţiilor etnice, lingvistice, culturale şi religioase. Din acest punct de vedere, se alătură galeriei formate din orașe ca Trieste, Novi Sad, Cracovia, Szeged, Lvov şi Cernăuţi. Aparţin, împreună, unui teritoriu infuzat de spiritul central-european, manifestat prin multietnicitate și tensiuni imprevizibile, prin fragilitatea unor graniţe periodic fărâmiţate, prin caracterul efemer al centrelor de putere și, implicit, prin mutaţiile din interiorul raportului centru-margine. Peste toate acestea, plutea „un sentiment al instabilităţii, al provizoratului și insecurităţii; de aici, scepticismul în faţa istoriei și teama de viitor, dublate de neputinţa de a construi proiecte pe termen lung și de a le investi cu speranţă." (Babeţi, 2022, p. 17).

Amestecul etnic generat de valurile succesive de colonizări ale Banatului a constituit, de cele mai multe ori, un exemplu de acceptare a diversităţii culturale, a modificării/ contopirii unor tradiţii şi a generării unor modele noi. Sub semnul unor întâlniri de-dramatizate (Babeţi, 2022, p. 10) au stat negocierile etnice, lingvistice și culturale timișorene, astfel încât devierile naţionaliste au fost cu totul răzleţe. Definitorie s-a arătat, în schimb, diversitatea formelor de expresie culturală ale etniilor ce au animat Timișoara.

Timișoara din memoria marginal(izat)ă

Inspectarea teritoriului acoperit de reprezentările Timișoarei în memorialistica aflată sub semnul dublului statut periferic indică un repertoriu de lectură divers, care poate fi sistematizat în funcţie de câteva principii. Un criteriu de organizare care ia în considerare poziţia sociologică ar grupa autorii. Aceștia vin dintr-un areal situat în afara literaturii, mai exact din zona medicală (Mircea Lăzărescu[2]), științifică (Zeno Simon[3], Peter Freund[4]), teologică (Nicolae Brînzeu[5]), artistică

[2] Mircea Lăzărescu (n. 1939), psihiatru, eseist, memorialist, profesor universitar. A condus Clinica Psihiatrică a Universităţii de Medicină din Timişoara între 1983 şi 2011.

[3] Zeno Simon (1935-2015), chimist, membru corespondent al Academiei Române.

[4] Peter Freund (1936-2018), absolvent al Politehnicii timişorene. Tânărul din anii '50 avea o genealogie insuportabilă pentru ideologia de tip proletar care, din nevoia legitimării, rescria agresiv trecutul. În 1959, Peter Freund a reuşit să părăsească ţara. A urmat susţinerea unui doctorat la Universitatea din Viena, după care a devenit autor al unor lucrări fundamentale în fizica teoretică. Din 1965, a fost profesor la Universitatea din Chicago, iar anii '70 s-a apropiat şi de literatură. Îl regăsim, printre altele, colaborator al revistei „Exquisite Corpse", editată de Andrei Codrescu.

[5] Nicolae Brînzeu (1883-1962), preot paroh în Vulcan (1910-1917), protopop în Comloşu Mare (1917-1920). În 1920 a ajuns la Lugoj, unde a fost redactor la ziarul „Drapelul" şi protopop consistorial, devenind apoi canonic consilier eparhial al Episcopei în 1921. A fost arhipresbiter-prepozit capitular din 1937 până în 1947. S-a implicat în lupta pentru Unire și a participat ca delegat titular la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia. În 1948 a fost arestat și închis în mai multe lagăre. Între 1952-1954 a avut domiciliu forţat la Călărași și Orăștie. Ca teolog a publicat mai multe lucrări de specialitate.

(Ioan Holender[6], Stela Simon[7]) etc. O categorie distinctă i-ar cuprinde pe autorii mărturiilor – nume necunoscute în câmpul social înainte de apariţia unor lucrări colective de memorialistică și uitate imediat după aceea. Tot perspectiva sociologică ne-ar orienta spre provenienţa autorilor. Unii sunt născuţi în Timișoara (Peter Freund), alţii într-un perimetru limitrof. Mulţi sunt originari din Banatul istoric și, în mare parte, au descoperit orașul în copilărie sau în adolescenţă. Nici descendenţa etnică nu poate fi ocolită. În memorialistica scrisă în limba română – care face obiectul acestor pagini – îi găsim pe români, pe germani, pe maghiari sau pe evrei (Francisc Urmenyi[8]). Același criteriu sociologic ne conduce spre distingerea unor ideologii și atitudini politice developate în Timișoara de-a lungul timpului. La aceasta s-ar putea adăuga, fără îndoială, consecinţele dramatice pe care (auto)cenzura le-a avut, în anii totalitarismului comunist, asupra discursului memorialistic.

Revenim însă la catalogarea scrierilor marginal(izat)e ce conţin evocări ale Timișoarei și observăm că, potrivit criteriului discursiv (sau al tipologiei retorice), acestea pot fi etichetate drept *jurnal, amintiri/ memorii* (Emil Botis, Mircea Lăzărescu, Zeno Simon), *corespondenţă* (Aurel C. Buteanu, Virgil Birou), *albume de familie* (Stela Simon), dar și *rememorări inserate în interviuri* și *în dialoguri* (Mihai Șora, Ioan Holender, Adriana Babeţi).

Evocările care converg spre anumite chipuri ale Timișoarei nu pot fi desprinse de interferenţele dintre memoria *autobiografică* (individuală, personală) și *istorică* (pivotând în jurul unor întâmpări / trăsături care aparţin trecutului comun). Pe urmele lui Halbwachs, punem în discuţie două memorii, una interioară sau internă, cealaltă exterioară, socială. „Prima s-ar ajuta de cea de-a doua, căci istoria vieții noastre face parte din istorie în general." (Halbwachs, 2007, p. 97). Anticipăm că, la fel ca în memorialistica românească integrabilă unui canon (asupra căreia am focalizat cu alte prilejuri), și în scrierile marginal(izat)e se poate distinge spiritul central-european al Timișoarei, cu multietnicitatea, plurilingvismul, cosmopolitismul și toleranţa lui. Din aceeași sferă central-europeană se desprind jubilaţia multiculturală, sprijinul pe valorile civilizaţiei și, din ce în ce mai discretă, prezenţa evreiască. Ca atare, e firească recurenţa unor toposuri identificabile în scrierile Europei Centrale, atât în lucrările memorialistice românești, cât și în produsele imaginarului: Corso-ul (centrul vechi al orașului), gimnaziul (liceul), teatrul, cafeneaua, restaurantul. Dar apetenţa pentru dialog a fost completată de forme culturale non-verbale, în mare parte de origine central-europeană (cf. Matvejević, 1998, pp. 129-130), la care voi reveni mai târziu.

Potenţialul de seducţie al Timișoarei interbelice a fost evocat de Mihai Șora, în câteva texte hibride. Mici rememorări ale orașului au apărut în interviuri

[6] Ioan Holender (n. 1935), muzician, impresar artistic. A fost cel mai longeviv director al Operei de Stat din Viena.

[7] Stela Simon (1938-2013), memorialistă. Soţia lui Zeno Simon.

[8] Francisc Urmenyi a urmat Liceul Israelit din Timișoara. În 1947 a absolvit Academia Comercială, secţia Economie, Financiară și Studii sociale și a obţinut titlul de doctor în ştiinţe, pe baza unei lucrări sociologice referitoare la învăţământul în limbile naţionalităţilor conlocuitoare.

care au adunat amintiri dintre cele mai diverse, extrase din resursele multiple ale memoriei – neurale, sociale, culturale (cf. Assmann, 2011, pp. 123-125). Mihai Şora era în clasa a treia primară când tatăl său a fost trimis în parohia Fabric. Iniţial, familia a locuit în cartierul Elisabetin, pe strada Ion Văsii, la numărul 39. Mai târziu, s-a mutat cu chirie într-o locuinţă din Fabric, chiar în faţa bisericii, pentru ca ulterior să cumpere o casă pe strada Mătăsarilor, relativ aproape de cartierul numit Între vii, aflat peste calea ferată (cf. Şora, 2019). În cazul aducerilor-aminte din interviurile lui Mihai Şora, memoria culturală se reflectă atât în dimensiunea ei funcţională, adăpostită de practicile simbolice evocate (mesele în familie, de exemplu), cât și prin memoria-depozit, „storage memory" (Assmann, 2011, p. 125), materializată în recursul la cărţile care l-au format. De altfel, totalitatea amintirilor înlesnește constituirea Eului (cf. Percek 1992, 13) și forjarea lui.

În 1927, Mihai Şora intra pentru prima dată pe poarta de lemn masiv al unui prestigios liceu timișorean, „Constantin Diaconovici Loga": „închipuiţi-vă clădirea Liceului nu pe o stradă liniștită, cum este astăzi, printre alte clădiri publice, blocuri, case, parcuri ale Timişoarei, ci – cum era odinioară – la marginea unui lan de porumb, piatră peste piatră în mijlocul unui câmp, cu băieţi venind din toate părţile Banatului, pe jos, în căruţă ori cu trăsura, din familii sărmane ori mai înstărite, pentru care – în aceeași măsură – Școala era loc al cunoașterii, al bunei-cuviinţe, al temeiniciei" (Şora, 2018). Lanul de porumb, dar și parcurile, grădinile, dar și cimitirele, căruţele, trăsurile și birjele pot constitui reperele unei analize heterotopologice a Timișoarei. Totodată, dinamica acestui perimetru citadin e proiectată în evoluţia mijloacelor de transport, așa cum sunt surprinse în memorialistică: birjele (la Peter Freund), trăsurile (la Mihai Şora), mai apoi tramvaiele și taxiurile cuprind epitoma unor vârste ale civilizaţiei.

În perioada interbelică, Timișoara instruirii se afla sub semnul multiculturalităţii și al multilingvismului. Irina Stanciu, născută Hoffman, a evocat naturaleţea cu care vorbea, în copilărie, germana și maghiara, dar și tipul de educaţie pe care a primit-o, începând cu grădiniţa „Notre Dame" din cartierul Josefin (Vultur, 2018, p. 229). La Liceul „Constantin Diaconovici Loga" erau elevi români, evrei şi maghiari. Aceștia din urmă erau totuși puţini, pentru că cei mai mulţi maghiari mergeau la Liceul Piarist, unde erau şi mulţi români. Germanii mergeau îndeosebi la „Banatia". La Liceul „Carmen Sylva" jumătate dintre eleve nu erau românce, după cum evocă Maria Popa prieteniile interetnice de-atunci (Vultur, 2019, p. 101).

De pe acest fundal multiethnic se desprind mărturii dramatice, vieţi perturbate, răsturnate, uneori de-a dreptul distruse. Prin această etichetare, ne situăm (după cum am sugerat de la începutul acestor pagini) în matricea conceptuală a distincţiei dintre producţiile memoriei aflate în orizontul *Vies majuscules* (memorii redactate de personalități cunoscute în societate) și în sfera vieţilor bulversate, în care intră victimele istoriei tragice (cf. Jeannelle, 2008). Menţionată în paragraful anterior, Irina Stanciu (Hoffman) a fost deportată în Uniunea Sovietică, din cauza originii germane. Deportaţi au fost și Sebastian Kräuter (preot cu studii la „Banatia"), și

timișoreanul Ștefan Boleraz, care alesese Liceul Piarist și făcuse canotaj academic, și Magdalena Kosar, născută Arendt, care sintetiza plaja educaţională a Timișoarei din perioada interbelică prin traseul ei plurilingv, de la Gymnasium nemţesc (la „Notre Dame") la liceul românesc-unguresc. Un alt timișorean deportat, Walter Schmidt, și-a rememorat parcursul instruirii astfel: „Primele clase de liceu le-am urmat la Banatia, pe atunci numită Școala «Prinz Eugen», și până în 1944 am putut să absolv Unterstufe – primele clase de liceu, după 1945 am fost până în 1948 la liceul românesc «Constantin Diaconovici Loga». Vă puteți imagina că asta a reprezentat pentru mine atunci o mare schimbare" (Vultur, 2018, p. 77).

După cum apare în memorialistica asupra căreia ne concentrăm atenţia, în perioada interbelică Timișoara educaţiei și a formării a fost definită de contact multietnic, de comunicare și de ranforsarea unei identităţi multiple. Era impulsionată de modele autohtone, dar și de profesori veniți din străinătate, cărora Radu Ciobanu și Peter Freund le-au dedicat, în dialogurile lor, portrete lăudabile. Bunăoară, unul dintre profesori, René Brasey (care preda franceză la „Loga") i-a familiarizat pe elevi cu *Philosophie de l'art* a lui H. Taine şi le-a impus un standard intelectual înalt (cf. Ciobanu, Freund, 2010). În anii '50, profesorul a fost trimis la Canal, pentru că libertatea gândirii lui nu putea fi admisă într-un sistem politic constrângător.

Revenind la mărturiile deportaţilor, observăm că reconstituirea traseului lor educaţional se produce in jurul unui multiculturalism natural, chiar dacă nu lipsit de dificultăţi de adaptare. În schimb, din evocările perioadei de după cel de-Al Doilea Război Mondial se întrevăde tensiunea dintre excluziune și reintegrare, dintre tăcere și rostire, dintre pierderea libertăţii (în timpul deportării) și redobândirea ei (parţială, în condiţiile regimului totalitar din România). Provocate și întreţinute de autocenzură (consecinţă a fricii care dubla constrângerile instituţionale, în perioada comunistă), aceste tensiuni răzbat la nivelul tematic, cât și în relieful lexicului, în unele cazuri abia decelabile, în altele, explicit articulate – cum se întâmplă cu Edith Singer (născută în 1950 și intervievată în 2000): „Eu, copil fiind, […] nu știam de deportarea în Rusia, de problema naţionalizării și de toate celelalte probleme care au marcat comunitatea noastră germană […]. Nu numai la noi în familie nu s-a povestit." (Vultur, 2018, p. 460). De-a lungul anilor, Timișoara (și Banatul) deportărilor, a desproprietăririlor, a traumelor individuale și sociale a fost, de multe ori, trecută sub tăcere.

După ce uzul și abuzul memoriei au constituit subiectele unor dezbateri vaste, amintesc doar că formele multiple ale abuzului au scos la iveală slăbiciunea memoriei, determinată de raportul dintre absența lucrului amintit și prezența sa la modul reprezentării (Ricoeur, 2001, p. 77). Mai mult decât atât, în timpul regimului comunist, memoria a fost atacată iar „urmele a ceea ce a existat au fost fie bine șterse, fie machiate și transformate; minciunile și mistificările iau locul realității" (Todorov, 1999, p. 10). Urme a șters, de pildă, un etnic german care a menţionat deportarea doar episodic și triumfalist, ca întâmplare pe care a izbutit să o evite. În cazul lui Waldemar Faber (născut în 1910), predomină memoria autobiografică

(în accepţia menţionată a lui Haklbwachs) sau cea individuală, neurală (după cum o numește Assm. Întregul său parcurs s-a dovedit exemplar pentru adaptabilitatea la tiparele vremurilor. De aceea, reprezentările Timișoarei au avut, în evocările sale, contururi contradictorii. Într-un interviu acordat în anul 2000, Waldemar Faber elogia orașul interbelic și ordinea lui socială. Era, pe atunci, reprezentant al Fabricii de lichioruri Kimmel, „fabrică foarte veche, cu o clădire veche și se afla la o sută de metri de Fabrica de bere" (Vultur, 2018, p. 160). După sfârșitul conflagraţiei mondiale, și-a dat seama că „nu puteai face nimic fără partid" (Vultur, 2018, p. 155) și că îndeplinirea sarcinilor de plan prevala în raport cu mijloacele folosite. S-a integrat în sistem prin „relaţii bune" (după cum le numea) și manevre de culise. În fine, în relaţie cu direcţia politică postbelică, până și percepţia Timișoarei se modifică. Nostalgia faţă de orașul interbelic s-a lăsat substituită de admiraţia pentru construcţiile din perioada comunistă: „Timișoara poate că n-ar fi arătat așa dacă n-ar fi fost era comunistă, când s-a construit extraordinar de mult. Astăzi totul se prăbușește." E de observat că, operată ideologic, memoria selectivă – înţeleasă ca interacţiune între ștergere și păstrare (Todorov, 1999, p. 14) – privește evenimentele ca generatoare de un *nou* adevăr și folosește limbajul ca mijloc de impunere a acestui simulacru (Pentru simulacrul de adevăr și problematica răului, a se vedea Badiou, 2001, p. 42).

O expunere amplă a topologiei sociale, dar și a vieţii politice și culturale timișorene de-a lungul a opt decenii (cu momentele lor de cumpănă) a fost făcută, cu o anumită distanţare emoţională faţă de evenimente, de juristul Emil Botis în *Amintiri. 1904-1984* (Botis 2006). În schimb, de pe poziţia nostalgică a celui care a avut un cod de pornire confortabil, a fost recuperată Timișoara de către Peter Freund. Comoditatea intermediată de chipurile umanului și cea asigurată, mai târziu, de tehnologie au fost așezate în opoziţie: Timișoara *versus* America. În zestrea mentală a memorialistului, spaţiul era validat (și) prin înmagazinarea unei cordialităţi naturale care nu chestiona determinismul social, dar nici nu se opunea deplasărilor pe verticala societăţii. „Am avut două «fete în casă» – una pentru curăţenie, cealaltă pentru a ne servi – o bucătăreasă, o spălătoreasă, o călcătoreasă, o guvernantă – Fräulein. Aici, în America, numai familia Rockefeller şi prietenii ei îşi pot permite un asememea lux. […] Dacă mergeam, de exemplu, cu bagajele la gară, ca Ana Karenina, dar fără poşeta roşie, luam şi noi o birjă – taxiul, mult mai scump, era numai pentru ocazii foarte mari – iar eu şedeam pe strapotin, cu spatele la vizitiu. La gară, venea hamalul să-ţi ducă geamantanele la tren. Iarna, caii trăgeau sănii şi te acoperea vizitiul cu o pătură. […] Totul se desfăşura de la sine într-un mod natural." (Ciobanu, Freund, 2010, pp. 35-36).

Generată de încrucișări culturale, de interferenţe spaţiale și intersectări temporale, starea de interval a dominat evocările lui Ioan Holender, ale Adrianei Babeţi, dar și mărturiile germanilor deportaţi. Paradoxul arhitectural al Timișoarei, care a permis ca edificiile impunătoare să aibă în preajmă parcuri întinse sau case cu grădini îngrijite, a determinat configurarea unui spaţiu în care copilăria a avut la îndemână resurse pentru a ajunge pe orice orbită: modernitate citadină și tradiţie rurală,

ambele irigate prin ţesătura de capilare multiculturale. Cu locurile percepute prin simţuri, radiografiate prin atitudine și definite prin valorizare (dar cu o întretăiere măcar parţială a celor trei elemente), evocarea Timișoarei de altădată a coincis cu mărturisirea unei experienţe topofile.

Legătura afectivă dintre memorialiștii din afara canonului și locurile originilor nu e singulară. Nostalgică, Gabriela Murgu (o timișoreancă deportată în Uniunea Sovietică) și-a amintit copilăria petrecută într-o casă numită „Conac", la marginea Timișoarei și în mijlocul unui parc (Vultur, 2018, p. 163). Descrierea răbdătoare a acelei insule citadine, paradisiace, în locul stăruinţei asupra ororilor, e explicabilă prin biologia minţii (cf. Kandel, 2014), care are tendinţa să extirpe memoria răului și să o substituie cu amintiri plăcute. De altminteri, după cum am arătat, acest amplasament al memoriei e reliefat și de alte mărturii ale deportaţilor.

Paradisiacă a apărut „Alt Temeswar"[9] și în amintirile Stelei Simon, însă ingredientul emoţional nu i-a blocat efortul de a face distincţii. Din „Alt Temewar" nu a rămas mai nimic, pentru că orașul și-a pierdut (în ochii memorialistei) spiritul și distincţia. A renunţat, de pildă, la „porţile superbe ale caselor", care „îmi bucurau ochii și-mi desfătau sufletul" (Simon, 2013, p. 372), din Cetate până în Iosefin. La îndemână din punct de vedere geografic, pentru Stela Simon Timișoara s-a îndepărtat valoric, devenind un spaţiu fară identitate.

Ceea ce se poate constata este că, înainte de intervalul temporal în care și-a scris amintirile, se produsese hiperinflaţia unor imagini condiţionate sau presupuse, în faţa cărora orașul real nu a rezolvat, ci, dimpotrivă, a amplificat criza. În memorialistica Stelei Simon, geografia prestabilită (în accepţia lui de Certeau, 1984, p. 122) a constituit condiţia sentimentului de a fi acasă, într-un loc-apartenenţă (cu sintagma lui Antonsich, 2010, p. 644), alimentând, în același timp, forme de excluziune spaţială. Pe lângă aceasta, a generat o fractură identitară, de vreme ce identitatea personală este influenţată de relaţia cu spaţiul locuit (în sensul dat acestui concept de Di Meo, 2007). Simultan înăuntrul și în afara Timișoarei, Stela Simon s-a aflat într-o postură stereoscopică, din care privea un spaţiu real și recompunea un oraș imaginar – postură în care depistăm similarităţi cu condiţia exilatului (explicată de Salman Rushdie, 2008, p. 29).

Dacă vechea Timișoară constituise paradisul pierdut (la Stela Simon) și destinaţia finală (dar nu definitivă) a unei călătorii iniţiatice prin Banat, după cum a rememorat P. Nemoianu în *Amintiri* (2012, p. 18), în alte situaţii definea axa mitică a lumii. Pentru Alfred Kosar, centrul avea o structură radială. Cu alte cuvinte, era circumscris de cartierul timișorean în care se născuse: „eu mă socotesc un băiat de Elisabetin și, mai precis, de Lahovari." (Vultur, 2018, p. 284).

În schimb, pentru Ioan Holender și Adriana Babeţi, cartografierea Timișoarei pornea de la un contur liniar, rectiliniu: strada pe care au copilărit. „Chiar numele străzii mele, așa cum s-a tot schimbat prin ani, reflectă ceva din felul în care a trecut istoria peste noi. La început s-a chemat Petre Carp, apoi Ștefan Gheorghiu,

[9] Timișoara veche, în limba germană.

apoi a ajuns Trandafirilor." (Holender, 2002, p. 4). În cazul Adrianei Babeţi, strada copilăriei se reducea, uneori, la o cameră a miracolelor. Fetiţa se aşeza sub pavăza unui candelabru din lemn sculptat şi mânuia armate întregi de soldaţi de plumb, lângă planşe, hărţi militare şi macheta cetăţii fortificate a Timişoarei. „Mă copleşeşte imaginea de demult a acestei străzi, pietruită cu bolovani de râu, pe marginea căreia erau copaci mari, ale căror coroane se împreunau. […] De neuitat sunt şi după-amiezele petrecute în camera lui Bojidar Moşorca, un bătrân din vecini, fost ofiţer, care nu avea copii şi care m-a învăţat să scriu şi să citesc cu litere gotice, ba chiar şi câteva ideograme chinezeşti. Acest Bojidar, ofiţer în Armata austro-ungară în Primul Război Mondial, a fost luat prizonier de ruşi şi dus în Extremul Orient. De acolo s-a întors, prin 1924, cu un vas englezesc şi a făcut aproape înconjurul lumii. Din călătoria aia a adus o puzderie de obiecte şi haine exotice, albume de fotografii, dar mai ales zeci de poveşti adevărate. Toate m-au proiectat, în plin stalinism, pe altă planetă, de parcă, stând în camera lui, intram într-o capsulă care mă proiecta undeva, cândva, în trecut, într-o cu totul altă lume. Despre el şi despre alţi oameni de pe strada Ion Vasi aş vrea să scriu. Ar fi păcat ca ei să intre în cea mai adâncă uitare, fiindcă atunci moare de fapt un om, când îi mor şi martorii, şi amintirile. Or, eu nu vreau să-i las să dispară aşa. Au fost minunaţi, ca şi vieţile lor neştiute" (Babeţi, 2019). Cu siguranţă, acest fragment sugerează o senzaţie majoră (vulnerabilitate central-europeană în faţa istoriei), așa cum afirmă o reactivitate identitară. Dar se impune să atragem atenţia că spaţiul a fost perceput și prelucrat prin apel la conlucrarea tuturor simţurilor. Reprezentările perceptive, cognitive și afective ale Timișoarei developează un anume „simţ al locului" – definitoriu pentru racordul dintre ființa umană și spațiul locuit (Alexander, 2017, pp. 55-56) – și contribuie la generarea de senzaţii al căror profil nu poate fi desprins de reţelele neurale care procesează semnalele trimise de corp (cf. Damasio, 2024, pp. 79-85).

E momentul să observăm cum i s-au adăugat culturii timișorene a cuvântului (scris și oral) unele forme culturale non-verbale, păstrate în inimitatea familiei sau expuse, iradiant, în spaţiul public: o anumită tradiţie culinară (în mare parte, de origine central-europeană), o cultură vestimentară și gestuală, o cultură a muzicii ș.a.m.d. Pe spaţii largi, memorialistica recuperează o cultură distinctă a sărbătorii și a sărbătorescului. În primul rând, sărbătorile timișorene nu puteau fi desprinse de metabolizarea transferului între culturi, proces a cărui extindere a fost surprinsă, nostalgic-ironic, de Adriana Babeţi: „Crăciunuri multi-culti. Toţi copiii din vecini veneau la noi, indiferent de naţie şi de religie, spuneam poezii, primeam cadouri şi, în spiritul internaţionalismului proletar, cântam *O, brad frumos*, în patru limbi. Astea au fost lucruri superbe și au dus la relaţii trainice între familii." (Babeţi, 2019). În al doilea rând, orașul întreţinea un spirit aparte, un cod vestimentar și cultură a disciplinei, a gesturilor și a manierelor – toate decelabile în rutinele din spaţiul public. Acestea luau forma solidarităţii comunitare, fără a se ţine cont de originea etnică și, în cazul copiilor, nici de bagajul agresorului, astfel încât se jucau și cu odraslele rușilor încartiruiţi în oraș (cf. Babeţi, 2019).

Apoi, cultura exteriorizării a prins contur prin activarea memoriei funcţionale, care a generat imagini ale cutumelor familiale, focalizări ale unui detaliu ori reconstituiri ale spaţiului public. „Dacă te nimereşti pe Corso sâmbătă seara după spectacole sau duminica după slujbă, vezi un fel de balet social. Oameni discreţi ce se salută ceremonios, cu mişcări largi şi reverenţioase ale pălăriilor bărbăteşti şi uşoare înclinări graţioase ale micilor pălării de damă. Mănuşi subţiri, tighelite, ciorapi cu dungă perpendiculară, pe tocuri fine, Kamelhaar, raglane şi copilaşi (parcă-s nişte putti îmbrăcaţi) în cărucioare capitonate, băieţi şi fete, curat Oxford şi Ursuline, în variantă de fostă graniţă imperială." (Percec, 2023, p. 223).

În fine, zonele de divertisment aveau propriul lor ceremonial. „Erau vremuri în care mergeam cu patinele de acasă până la patinoar, pe patine. Totul era perfect, pentru noi copiii. Mergeam la patinoar pentru că acolo era distracţie, era muzică, erau fetele cu care făceai câte o tură ţinându-te de mână. […] Era și vestitul ceai cu rom de pe patinoar, care era ceva care numai acolo se găsea, niciunde altundeva. […] Neavând derdeluşuri, de exemplu, în Timișoara, mergeam până în parcul unde este astăzi Flora, pe podul de la Mihai Viteazul, unde era o pantă cât de cât, e cinșpe metri, unde cu sania puteai să te dai, numai că trebuia să avem grijă să nu cădem în Bega.", își amintea Alfred Kosar într-un interviu (Vultur, 2018, p. 298). Iar Magdalena Kosar, ai cărei părinţi deschiseseră faimoasa cofetărie Arendt, din cartierul Iosefin, zugrăvea o practică a eleganţei și bunului gust, reclamând, ca martoră, o memorie individuală generică: „dacă întrebi un timișorean bătrân, sigur știe. […]. La noi, clienții au mâncat cu linguri și cu furculiţe de argint sau argintate. Atunci, ceștile și farfuriile erau din marca Rosenthal, totul a fost fin […]." (Vultur, 2018, p. 281).

Timișoara copilăriei nu poate fi recuperate fără cultura culinară a urbei. Decupajul sinestezic obţinut (prin culoare, miros, gust ș.a.) devine reflexia unui peisaj interior (în sensul dat acestei noţiuni de Porteous 1990, p. 197). Pe lângă savorile central-europene (cu tortul Doboș printre embleme), memoria a păstrat din copilărie senzaţia de plăcere pe care i-o trezea mușcatul roadelor din grădină, precedat de un gest ritualic și integrabil unui regim haptic de cunoaștere (în accepţia dată de Volvey, 2012) ori savoarea unor mâncăruri lipsite de afectare: „Gustul zarzavaturilor şi al fructelor din grădină, șterse cu fusta sau maieul şi mâncate direct acolo: roşii, gulii, morcovi, mere, pere, piersici. Gustul supei de găină cu tăieţei, al grişului cu lapte. Şi acum, când intru în vrie, repede îmi fac un griș cu lapte." (Babeţi, 2019). Simţit prin amestecul de priviri, sunete, mirosuri, gusturi și atingeri, un loc al copilăriei e integrat în metabolismul celui care și-l amintește. Devine parte a organismului său (cf. Tuan, 2001, p. 184).

După 1990, scrierile memorialistice au validat Timișoara ca topos regăsit. Pe de-o parte, au fost amintirile celor care s-au întors în oraș după un exil prelung – cu Ana Simon[10], de pildă, evocând copilăria timișoreană solară, în care

[10] Ana Simon, scriitoare, regizoare, traducătoare stabilită la Geneva. A fost soția lui François Simon, actor elveţian, și nora lui Michel Simon, unul dintre numele mari ale cinematografiei europene.

și-a făcut exerciţiul libertăţii și al lecturii – (cf. Mazilu, Bogdan, Ungureanu 2008), pe de altă parte au ieșit la iveală evocările celor care, în anii comunismului, au fost nevoiţi să pună căluș articulării memoriei. După cum am arătat deja, aducerile-aminte ale deportaţilor au rămas captive în memoria neurală și, mai rar, în confesiunile făcute într-un microgrup social. În cazul acestor mărturii, între Timișoara regăsită în (dez)ordinea istoriei și orașul recuperat în organizarea discursivă ecartul a ajuns la câteva decenii.

Se pot identifica, însă, și alte unghiuri ale rememorării. Succint: amintirilor lui Peter Freund despre spaţiul timișorean configurat drept încurajator al evoluţiei profesionale li s-au adăugat cele din scrierile lui Zeno Simon (*Memoriile chimistului timișorean*) și Mircea Lăzărescu (*Culorile nostalgiei. Amintiri ale unui psihiatru*). În cazul evocărilor lui Mircea Lăzărescu, nu poate fi ignorată dimensiunea salvatoare a acestui teritoriu citadin care, de-a lungul anilor ’70-’80, sufocanţi din pricina imixtiunilor politice în activitatea medicală psihiatrică, s-a convertit într-o zonă măcar în parte protejată (Lăzărescu, 2017, p. 12).

Dacă sinteza dintre timp şi identitate e produsă de memorie (Assmann, 2008, p. 109), tot memoria, cu structura ei multistratificată, a fost cea care a îndemnat-o pe Adriana Babeţi să conchidă că Timişoara e, pentru ea, oraşul perfect (Babeţi 2019), iar pe Ioan Holender să o echivaleze cu patria lui (Holender, 2002, p. 4). Microunivers armonic, trăit și idealizat în concreteţea lui (în primul caz), Timișoara se abstractizează și ajunge să articuleze mai degrabă o patrie interioară (Bayard, 2012) în cel de-al doilea caz. Plecat de mulţi ani din Timișoara (în care se întoarce periodic), Ioan Holender a combinat topografia reală a orașului cu viziunea unui spaţiu imaginar și a încrucișat sentimentul locului cu cel de apartenenţă naţională.

Zonă de pasaj de-a lungul secolelor, Timişoara s-a evidenţiat printr-o identitate hibridă, s-a manifestat prin transfer cultural – aflat între fuziune şi sciziune comparatistă (Le Rider, 2001, p. 42) – și a fost reprezentată în memorialistică sub chipuri felurite, inventariate în paginile precedente. A ajuns similară unui model de multiculturalitate, s-a preschimbat în centru comercial industrial, însă a devenit și *scenă a lumii* / “world stage city” (cf. Lehan, 1998, p. 3): diferenţele din realitatea urbană s-au reflectat în deosebirile de perspectivă pe care le-a adăpostit literatura, dar au generat și variaţii de percepţie păstrate în reprezentări mintale și, ulterior, proiectate în discursuri memorialistice canonice sau, dimpotrivă, marginal(izat)e.

Referinţe bibliografice:

1. ALEXANDER, Neal. Senses of Place. In: *The Routledge Handbook of Literature and Space*, edited by R. Tally T. Jr… New York & London: Routledge, 2017. ISBN 9781032179278.

2. ANTONSICH, Marco. Searching for belonging. An analitycal Framework. *Geography Compass*, 2010, no. 4. Online ISSN 1749-8198. Print ISSN 1749-8198. https://www.academia.edu/2264338/Searching_for_belonging_an_analytical_framework [accesat 2025-15- 06].

3. ASSMANN, Aleida. *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives.* Cambridge: Cambridge UniversityPress, 2011. ISBN 978-0-521-764370-7.

4. ASSMANN, Jan. Communicative and Cultural Memory. In: *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, edited by A. Erll, and A. Nünning. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2008. ISBN 9783110229981.

5. BABEŢI, Adriana. Ceea nu m-a părăsit niciodată, ca înger al. fericirii, a fost cartea. Online. Diponibil: https://putereaacincea.ro/adriana-babeti-ceea-ce-nu-m-a-parasit-niciodata-ca-inger-al-fericirii-a-fost-cartea [accesat 2025-03-05].

6. BABEŢI, Adriana (coord.). *Dicţionarul romanului central-euroean din secolul XX*, Oana Fotache, ed. Iași: Editura Polirom, 2022. ISBN 978-973-46-8293-5.

7. BADIOU, Alain, *Ethics. An Essay of the Understanding of Evil*, translated and introduced by Peter Hallward. London & New York: Verso, 2001. ISBN 1-85984-297-6.

8. BETEA, Lavinia, *Mentalități și remanențe comuniste*. București: Editura Nemira, 2005. ISBN 9735697181, 9789735697181.

9. BOLOVAN, Ioan și GRAF, Rudolf (coord.). *O istorie a Banatului*, volum editat împreună cu Academia Română – Centrul de Studii Transilvane. Cluj-Napoca: Editura Şcoala Ardelană, 2023. ISBN 978-630-314-054-4.

10. BOTIS, Emil. *Amintiri. 1904-1984.* Timișoara: Editura Marineasa, 2006.

11. BRAUDEL, Fernand. Géohistoire: la société, l'espace, le temps, *Les Ambitions de l'Histoire*. Paris: De Fallois, 1997.

12, BRÎNZEU, Nicolae. *Amintirile unui preot bătrân*. Timișoara: Fundaţia Triade, 2016. ISBN 978-606-569-311-1.

13. BRÎNZEU, Pia, JECZA, Sorina (coord.). *A fost odată… Timişoara anilor 1950-1970.* Timișoara: Editura Universităţii de Vest, 2024. ISBN 9786303270647.

14. BUTEANU, Aurel. *Noi și maghiarii.* Timișoara: Editura Marineasa, 2005. ISBN 973-631-203-8.

15. CERTEAU, Michel de. *The Practice of Everyday Life*. Translated by Steven Rendall. Berkeley: University of California Press, 1984. ISBN 978-0-520027145-6.

16. CIOBANU, R. și FREUND, P. *Dialog peste Atlantic*. Ediţia a II-a. Timișoara: Editura Bastion, 2010.

17. CORNIS-POPE, Marcel. *Representing East-Central Europe's Marginocentric Cities* în *History of the Literary Cultures of East-Central Europe. Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*, II. Marcel Cornis-Pope, John Neubauer, eds. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company, 2006. ISBN 9789027293404, 9027293406.

18. DAMASIO, Antonio. *Simţire și cunoaștere. Cum să generezi minţi conștiente*. București: Humanitas, 2024. ISBN 978-973-50-8301-4.

19. DI MÉO, Guy. Identités et territoires: des rapports accentués en milieu urbain ?. Online. Disponibil: https://doi.org/10.4000/metropoles.80 [accesat 2025- 07-07].

20. HALBWACHS, Maurice, *Memoria colectivă*, Ediției critică concepută de Gérard Namer și pregătită în colaborare cu Marie Jaisson, traducere de Irinel Antoniu, Iași, Institutul European, 2007.

21. HOLENDER, Ioan. Patria mea e Timișoara. *Orizont*. 2002, nr. 12.

22. IOSIFESCU, Silvian. *Literatura de frontier.* București, Editura enciclopedică română, 1971.

23. JEANNELLE, Jean-Louis. Les mémorialistes sont-ils de bons témoins de leur temps? [Are the Memoirists Good Witnesses of Their Ages?]. https://www.fabula.org/ressources/atelier/?Temoins_du_temps [accesat 2025-04-05].

24. KANDEL, Eric. *În cautarea memoriei*. *Apariţia unei noi ştiinţe a minţii,* traducere de Ovidiu Gheorghe Ruta. Iași: Editura Polirom, 2024.
25. LĂZĂRESCU, Mircea. *Culorile nostalgiei. Amintiri ale unui psihiatru.* Timișoara: Editura Victor Babeș, 2017.
26. LEHAN, Richard. *The City in Literature, An Intellectual and Cultural History*. University of California Press, 1998.
27. LE RIDER, Jacques. *Europa Centrală sau paradoxul fragilităţii* Iaşi: Polirom, 2001.
28. MARCHESCU, Antoniu. *Grănicerii bănăţeni şi comunitatea de avere*. Ediţia a II-a. București: Editura Academiei Române, 2014.
29. MATVEJEVITCH, Predrag. *La Méditerranée et l'Europe. Leçons au Collège de France.* Éditions Stock, 1998. ISBN 2-234-04990-3.
30. MAZILU, Alina, VASILE, Bogdan, UNGUREANU, Cornel. *Ana Simon. Neobișnuitele întâlniri*. Timișoara: Editura Diacritic, 2018.
31. *** „Mihai Şora, din nou în liceul timişorean pe care l-a absolvit în 1934". *Adevărul*, 3 noiembrie, 2018. Disponibil: https://adevarul.ro/stiri-locale/timisoara/mihai-sora-din-nou-in-liceul-timisorean-pe-care-1901806.html#google_vignette [accesat 2025 -03-95].
32. *** „Mihai Şora despre ai săi și despre Banat" [Mihai Șora About His Family and Banat]. *Banatul azi*, 13 aprilie, 2019. Disponibil: https://www.banatulazi.ro/mihai-sora-despre-ai-sai-si-despre-banat/ [accesat 2025 -03-95].
33. MUNTEANU, Ioan și MUNTEANU, Rodica. *Timişoara. Monografie*.Timişoara: Editura Mirton, 2002. ISBN 973-585-650-2.
34. NEMOIANU, P. *Amintiri.* Timișoara: Editura Artpress, 2012. ISBN 9789731084718.
35. NEMOIANU, Virgil. *Cazul etosului central-european.* In *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii.* Adriana Babeţi, Cornel Ungureanu, eds., Iaşi: Editura Polirom, 1997. ISBN 973-683-006-3.
36. PERCEC, Dana. *Oglinda spartă. Pagini din jurnalul unui copil timişorean cincizecist.* În: Pia Brînzeu, Sorina Jecza eds., *A fost odată… Timișoara anilor 1950-1970*. Timișoara: Editura Universităţii de Vest, 2024.
37. PERCEK, Arcadie. *Universul complex al memoriei*. București: Editura Ceres, 1992. ISBN 973-40-0205-8.
38. PORTEOUS, John Douglas. *Landscapes of the Mind: Worlds of Sense and Metaphor*. Toronto: University of Toronto Press, 1990. ISBN 0802058574, 9780802058577.
39. RICOEUR, Paul. *Memoria, istoria, uitarea*, traducere de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik. Timișoara: Editura Amarcord, 2001; ISBN 973-8208-10-6.
40. RUSHDIE, Salman. *Patrii imaginare,* traducere de Silvia Chirilă. Iaşi: Polirom, 2008. ISBN 978-973-46-0881-2.
41. SIMON, Stela. *Album de familie.* Timișoara: Editura Marineasa, 2004. ISBN 978-973-631-704-0.
42. SIMON, Stela. *Cei ce am fost. Portrete, istorii, amintiri.* Timișoara: Marineasa, 2013. ISBN 9789736317088.
43. TAMM, Marek. Beyond History and Memory: New Perspectives in Memory Studies. *History Compass*, 2013, no. 11/6. ISSN 1478-0542.
44. TODOROV, Tzvetan. *Abuzurile memoriei*, traducere de Doina Lică. Timișoara: Editura Amarcord, 1999. ISBN 973-9244-46-7.
45. TUAN, Yi-Fu. *Space and Place. The Perspective of Experience*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press, 2001. ISBN 0-8166-38770-2.

46. URMENYI, Francisc. *Tot ce am fost*. *Povestea unei vieţi.* Timișoara: Editura Marineasa, 1999.

47. VOLVEY, Anna. *Fieldwork: how to get in(to) touch. Towards a haptic regime of scientificity in geography. Touching Space, Placing Touch*. Ashgate Publishing, 2012. Disponibil: https://hal.science/hal-04472297/document [accesat 2025-07-6].

48. VULTUR, Smaranda (ed.). *Memorie şi diversitate culturală la Timişoara. Scene de viaţă: 1900-1945.* Timișoara: Editura Nepsis, 2019. ISBN 6068832503, 9786068832500.

49. VULTUR, Smaranda (ed.). *Germanii din Banat prin povestirile lor.* Iași: Editura Polirom, 2018. ISBN 978-973-46-7158-8.

CZU:821.135.1.09
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.13

IMAGINEA STRĂINULUI ȘI A STRĂINĂTĂȚII ÎN VIZIUNEA SCRIITORILOR ROMÂNI CĂLĂTORI

Olesea GÎRLEA
ORCID: 0000-0002-7427-3509
Universitatea de Stat din Moldova
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"

Rezumat. *După redeschiderea granițelor și proclamarea independenței României, alături de alte foste republici sovietice, contactul cu străinătatea a cunoscut multiple forme, influențat de factori precum impunerea sau eliminarea vizelor, apariția pașaportului electronic, precum și de dezvoltarea mobilității pentru scopuri turistice, economice sau culturale. Scriitorii români care au călătorit în străinătate au avut parte de experiențe diverse: de la interacțiuni cu vameșii, achiziții de obiecte și pregătirea riguroasă a bagajului, până la dificultăți privind schimbul valutar sau folosirea eficientă a banilor. Ei au trăit emoții variate, de la fascinația în fața abundenței din magazinele occidentale, până la neplăceri cauzate de pierderea banilor, a documentelor sau lipsa cazării. Studiul de față își propune să analizeze aceste experiențe de călătorie, consemnările și reflecțiile care rezultă din ele, în vederea unei mai bune înțelegeri a percepției celuilalt și, implicit, a sinelui.*

Cuvinte-cheie: *călătorie, graniță, străinătate, turism, experiență, mobilitate, celălalt.*

The Image of the Stranger and Foreignness in the Vision of Romanian Travel Writers

Abstract. *After the reopening of borders and the proclamation of Romania's independence, along with that of other former Soviet republics, contact with the outside world took on multiple forms. This was influenced by factors such as the introduction or removal of visa requirements, the emergence of the electronic passport, and the development of mobility for tourism, business, or cultural purposes. Romanian writers who traveled abroad experienced a wide range of situations: from interactions with customs officers and the careful preparation of their luggage, to challenges related to currency exchange and the efficient use of money. Their emotional experiences varied-from fascination with the abundance of goods in Western shop windows, to unpleasant events such as the loss or theft of money and documents, or the lack of accommodation. This study aims to analyze these travel experiences, the accounts and reflections that emerged from them, with the goal of gaining a deeper understanding of the perception of the other–and, implicitly, of the self.*

Keywords: t*ravel, border, abroad, tourism, experience, mobility, the other.*

Contactul scriitorilor și intelectualilor români cu străinătatea are loc din varii motive: studii peste hotare, conjuncturi politice, turism, vizitarea rudelor, comerț, motive de sănătate, serviciu, proiecte culturale. Aceste deplasări, adesea justificate practic sau personal, se transformă în veritabile experiențe formative, oferindu-le posibilitatea de a interacționa cu modele culturale, instituționale și artistice occidentale.

Pentru mulți dintre acești intelectuali, călătoria nu este doar o simplă deplasare fizică, ci o deschidere către o altă lume – mai modernă, mai rafinată, mai avansată din punct de vedere social și cultural. Tinerii români care studiază la Viena, Paris, Berlin, Roma etc. intră în contact cu ideile iluministe, romantice, liberale sau naționaliste, pe care mai târziu le vor adapta și transpune în contextul românesc.

Astfel, se produce o circulație a ideilor, o fertilizare culturală reciprocă între spațiul românesc și cel european. Marile capitale devin nu doar locuri de educație, ci și laboratoare de formare a unei conștiințe naționale moderne. În paralel, impresiile de călătorie, transcrise în jurnale, epistole sau opere literare, oferă posterității o oglindă a modului în care Occidentul era perceput de elitele românești și contribuie la conturarea unei identități culturale orientate spre modernitate.

Dimitrie Cantemir este unul dintre exemplele veritabile de personalitate care a știut să îmbine experiența unei călătorii forțate cu formarea intelectuală, cariera și devenirea sa ulterioară. Provenit dintr-un mediu select, a beneficiat încă din tinerețe de o instruire solidă: a studiat teologia, slavona, greaca și latina, ceea ce i-a oferit o bază temeinică pentru dezvoltările ulterioare. Timp de 15 ani, între anii 1688 și 1691, Cantemir a fost ostatic la Constantinopol, perioadă care i-a permis „însușirea culturii bizantine” și aprofundarea cunoașterii mediului musulman. Această etapă s-a dovedit a fi una „destul de fertilă” pentru evoluția sa intelectuală, întrucât a urmat studii variate: filosofie, logică, teologie, folclor, geografie, istorie, muzică, medicină, precum și limbi occidentale și orientale – turca, persana și araba.

În capitala otomană a petrecut, cu întreruperi, 22 de ani, timp în care „cultivă o serie de prietenii profitabile din punct de vedere intelectual și politic, cu diplomați străini, ambasadori francezi P.-A. de Chateauneuf și de Fériol, Collier al Olandei și Petru Andreevici Tolstoi, este un obișnuit al curții sultanului Ahmed al III-lea și al cercurilor grecești din Fanar” (Dicționar, 2002, p. 155). După mai multe tentative de a prelua conducerea Moldovei, Cantemir se stabilește în Rusia, unde „n-a încetat să lupte în favoarea țării sale, prin acțiuni politice și prin operele științifice scrise” (Dicționar, 2002, p. 155). În această nouă etapă a vieții sale, își valorifică experiența acumulată în Orient și conexiunile internaționale pentru a promova interesele Moldovei și ale culturii românești.

Recunoașterea meritelor sale nu întârzie să apară: la 11 iunie 1714, Cantemir este ales membru al Academiei din Berlin, devenind astfel „unul dintre savanții cu renume mondial al secolului”. Reputația sa europeană se datorează atât operei științifice impresionante, cât și deschiderii către alte culturi și civilizații, realizate prin contactul direct cu lumea orientală și occidentală. Experiența străinătății l-a

transformat pe Cantemir într-un veritabil pod cultural între Orient și Occident – un precursor al modernizării, al gândirii critice și al integrării spațiului românesc în circuitul intelectual european.

Pasionat călător și cucerit de farmecul peisajelor montane, Alecu Russo își transpune impresiile de voiaj într-un registru lirico-reflexiv în scrieri precum „*Piatra Teiului*" (1839), „*Stânca Corbului*" și „*Amintiri*". Aceste texte stau mărturie pentru atracția profundă a autorului față de natura sălbatică și grandioasă, dar și pentru înclinația sa spre tot ceea ce este misterios, ascuns și tulburător. Prin intermediul acestor relatări, călătoria nu este doar una geografică, ci și o veritabilă experiență inițiatică, o căutare a sinelui în oglinda naturii.

Pentru Titu Maiorescu, studiile în marile orașe europene și însușirea limbilor străine – franceza, germana, italiana, engleza și greaca – au constituit nu doar un element definitoriu al formării sale intelectuale, ci și o condiție esențială pentru rolul pe care avea să-l joace în cultura română modernă. Educația sa superioară, desăvârșită în centre academice de prestigiu precum Sorbona (licențiat în filosofie) și Berlin (licențiat în drept), i-a oferit nu doar o bază științifică solidă, ci și o viziune europeană asupra instituțiilor, culturii și valorilor intelectuale.

Revenit în țară, cariera sa se conturează rapid: supleant și apoi procuror la Tribunalul din Ilfov, iar prin intervenția directă a lui Alexandru Ioan Cuza, Maiorescu este numit profesor la Universitatea din Iași și, ulterior, director al Gimnaziului central. Rolul său în modernizarea învățământului și a culturii devine tot mai vizibil. În 1874 este numit Ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice, funcție pe care o ocupă până la demisia din 1 mai 1876. La scurt timp, primește și o misiune diplomatică, fiind numit agent al României la Berlin, ceea ce reconfirmă profilul său de intelectual format în spirit european.

Maiorescu nu a fost doar un beneficiar al culturii occidentale, ci un mediator între valorile moderne europene și spațiul românesc. Ca fondator al „Junimii" și promotor al criticismului metodic, el a impus o exigență estetică și intelectuală fără precedent în cultura română, opunându-se formelor fără fond și pledând pentru temeinicia studiului, rigoarea gândirii și claritatea expresiei. Toate acestea sunt influențate în mod direct de contactul cu marile idei și școli ale Europei, de la idealismul german până la spiritul critic francez.

Prin formarea sa și prin funcțiile ocupate, Titu Maiorescu continuă linia deschisă de Cantemir – aceea a culturalizării prin contactul direct cu lumea occidentală, a aducerii valorilor moderne într-un spațiu românesc aflat în căutarea unei identități solide. În cazul său, călătoria intelectuală și academică nu rămâne doar o etapă biografică, ci se transformă într-un proiect de construcție culturală durabilă, cu ecouri în întreaga evoluție a literaturii și gândirii românești din secolul al XIX-lea.

În același spirit al deschiderii către lumea din afara granițelor, Vasile Alecsandri se afirmă drept un călător entuziast și un fin observator al realităților europene. În anul 1839, pornește într-un voiaj memorabil în Italia, alături de Costache Negri și N. Dolocan, experiență care îi va lăsa „*cele mai dulci suveniruri*" (Dicționar, 2002,

p. 17). În 1845, sănătatea precară îl determină să se îndrepte spre Lemberg și Viena, centre europene moderne, unde contactul cu civilizația occidentală îl îmbogățește intelectual și afectiv. Anul 1846 marchează un amplu periplu în spațiul oriental și mediteranean – Constantinopol, Bursa, Atena, Insulele Ionice –, care se încheie cu un popas prelungit în Italia și Viena. Aici trăiește o idilă intensă, dar efemeră, cu Elena Negri, devenită simbol al iubirii ideale și al suferinței romantice. Moartea timpurie a Elenei îl va marca profund pe poet, care îi va păstra o amintire vie întreaga viață, sublimând această pierdere în poezie. Călătoria continuă să joace un rol esențial și în anii următori. În 1851, Alecsandri vizitează Anglia, Franța și Germania, unde îmbină cu abilitate activitatea diplomatică cu cea literară. Prin contactul direct cu valorile culturale și politice ale Apusului, autorul își lărgește orizonturile, își consolidează convingerile reformatoare și își conturează o viziune mai matură asupra destinului național. Astfel, călătoria devine, în cazul său, un instrument de rafinare intelectuală și de consolidare a unei identități culturale moderne, în dialog fertil cu valorile europene.

Călătoria și contactul cu străinătatea au jucat un rol esențial în formarea intelectuală și în dezvoltarea creației mai multor scriitori și gânditori români, marcând o deschidere către universalitate, către alte culturi și sisteme de gândire. În cazul fiecăruia dintre autorii menționați, experiența străinătății capătă un caracter particular, dar în toate situațiile aceasta contribuie decisiv la consolidarea identității culturale, artistice sau științifice.

În cazul lui Ion Luca Caragiale, călătoria și stabilirea în străinătate au un rol ambivalent. Călătorește la Viena, la invitația lui Titu Maiorescu, iar în 1904 întreprinde un periplu în Italia, Franța și Germania, experiență care îi oferă prilejul de a compara în mod critic societatea românească cu modelul occidental. Ion Luca Caragiale primește o moștenire semnificativă de la o mătușă din străinătate, respectiv Ecaterina Momolo Cardini, cunoscută în epocă drept „Momuloaia". Moștenirea de care a beneficiat a fost de natură imobiliară și financiară, extrem de valoroasă pentru acele timpuri. Litigiul care a urmat este unul dintre cele mai cunoscute din literatura biografică a autorului. Această moștenire a oferit lui Caragiale confort, posibilitatea de detașare de problemele din România și libertatea de a scrie și trăi în străinătate în ultimii ani ai vieții sale. În 1905, se stabilește la Berlin, alegere ce reflectă un dezgust față de viața publică românească și o nevoie de refugiu. Din anii exilului berlinez 1904-1912 se remarcă un Caragiale „mai cald, prietenos și cordial, sentimental și dubios, necontenit ahotnic de taifasuri. E un burghez în fond amator de trai comod și civilizat, grijuliu cu familia, interesat să-și alcătuiască un cerc de prieteni (printre care C. Dobrogeanu-Gherea și P. Zarifopol)" (*Dicționarul scriitorilor*, p.170). De aici, întreține o vastă corespondență cu prieteni din țară și colaborează la reviste umoristice germane, păstrându-și spiritul satiric. Berlinul îi oferă liniștea necesară reflecției și scrisului, dar și distanța critică de care avea nevoie pentru a privi lucid spre realitățile din România. Străinătatea devine, pentru Caragiale, atât refugiu personal, cât și platformă de observație lucidă.

Călătoria, studiile și devenirea literară sunt indispensabil legate de destinul lui Mihai Eminescu. Dincolo de imaginea poetului romantic „rătăcitor” în peisajul cultural românesc, biografia sa intelectuală arată un parcurs profund marcat de mobilitate, curiozitate și contact direct cu mari centre culturale europene. Primii pași în educație îi face la Cernăuți, unde urmează școala primară și gimnaziul, dar setea de cunoaștere și dorința de libertate îl determină să părăsească în mod repetat mediile școlare rigide. Spiritul său autodidact și neconvențional îl poartă prin mai multe orașe ale Europei Centrale și de Est: Königsberg, Cracovia, Lemberg, iar mai târziu la Berlin, unde urmează cursuri universitare în filosofie, științe politice și filologie clasică.

Această mobilitate intelectuală și fizică îl ajută să intre în contact cu ideile marilor gânditori ai epocii – Schopenhauer, Kant, Herder sau Hegel – care îi vor influența profund stilul, temele și viziunea asupra lumii. Studiile și călătoriile sale nu au fost doar acte de formare academică, ci veritabile inițieri culturale care i-au deschis orizonturi multiple: literare, filosofice, politice. Fascinația pentru culturile europene, dar și interesul pentru rădăcinile mitice și autohtone, îl transformă într-un scriitor care îmbină valorile tradiționale cu cele moderne, fiind, așa cum s-a spus adesea, „romanticul absolut” și totodată un vizionar modern. De altfel, întreaga sa operă reflectă această dualitate a spiritului său: pe de o parte, ancorat în mitologie, folclor și idealuri naționale, pe de altă parte, pătruns de marile idei universale ale Europei secolului XIX. Astfel, în cazul lui Eminescu, călătoria nu este doar una geografică, ci o călătorie inițiatică, o trecere prin spații culturale diverse care îl ajută să se formeze ca gânditor, poet și gazetar. Asemeni lui Cantemir, Eminescu reușește să transforme experiențele din străinătate într-un capital intelectual și creativ, pe care îl pune în slujba literaturii și a națiunii.

Pentru Alexandru Odobescu, călătoria este profund legată de dimensiunea cultural-științifică. Format în mediul francez, el își dezvoltă o metodologie de cercetare riguroasă și un gust rafinat pentru arta clasică și bizantină. Obiceiul său de a scrie zilnic și de a nota impresii de călătorie arată o nevoie de autoobservație și disciplină intelectuală. În Rusia, cercetările sale la Ermitaj și prezența la Congresul internațional de arheologie și antropologie de la Copenhaga confirmă interesul său pentru interdisciplinaritate. Călătoriile în Constantinopol, Muntele Athos, Elveția, Italia îi alimentează reflecțiile despre arta antică și cultura bizantină, reflectate în corespondența cu soția sa. În cazul său, străinătatea nu este doar o sursă de cunoaștere, ci și un cadru al contemplării estetice și științifice.

Pentru Mihail Kogălniceanu, contactul cu străinătatea începe devreme, în 1835, când studia la Berlin. Aici a intrat în contact cu mari gânditori ai epocii, precum Alexander von Humboldt, iar influențele mediului german se resimt în rigoarea și viziunea reformatoare care îi vor marca întreaga carieră. Kogălniceanu a publicat studii în germană și franceză, semn al integrării sale în circuitul intelectual european. Călătoria și studiul peste hotare i-a oferit instrumentele necesare pentru modernizarea culturii și instituțiilor din Principate, fiind un exemplu de transfer al

valorilor occidentale în context românesc. Străinătatea este, în cazul său, matricea formării unui lider intelectual și politic.

Cazul Mircea Eliade este unul de excepție prin adâncimea și amploarea experienței sale în străinătate. Tânărul Eliade călătorește în India, unde nu se limitează la o explorare superficială, ci se adâncește în cultura, spiritualitatea și mitologia indiană, într-o formă de inițiere intelectuală și personală. Această experiență devine fundamentală pentru întreaga sa operă științifică și literară, influențându-i perspectiva asupra sacrului, a simbolismului și a structurilor mitice. Mai târziu, prin activitatea sa în Franța, Italia sau Statele Unite, Eliade devine un reper al dialogului intercultural și un promotor al ideii de unitate spirituală a umanității. În cazul său, străinătatea devine un spațiu al revelației, al cunoașterii transculturale și al formării unui gânditor universal.

Lipsurile financiare sunt invocate în calitate de impedimente ale călătoriei în străinătate, însă în literatura vremii nu sunt menționate explicit dificultăți legate de deplasare sau de accederea la studii. Deși contextul socio-economic al secolului al XIX-lea și începutul secolului XX presupunea adesea condiții modeste pentru tinerii din Principate sau din alte regiuni românești, în scrierile memorialistice sau în corespondență se subliniază mai ales entuziasmul, curiozitatea și dorința de autodepășire, iar mai puțin obstacolele materiale. Absența acestor referiri poate fi interpretată fie ca o delicatețe a discursului epocii, în care aspectele financiare erau considerate indezirabile în relatările publice, fie ca expresie a unei culturi a sacrificiului, în care dificultățile erau asumate ca firești în drumul spre formare intelectuală. Mai mult decât atât, numeroși tineri talentați beneficiau de sprijinul familiilor, al statului sau al protectorilor culturali (precum Titu Maiorescu), ceea ce făcea posibilă instruirea lor în centre universitare europene, chiar și în condiții financiare precare. Așadar, în literatura și documentele vremii, imaginea călătoriei de formare este adesea idealizată, prezentată ca inițiere intelectuală și spirituală, fără accent pe aspectele materiale, deși acestea, în mod real, existau și influențau ritmul și durata experiențelor respective.

Într-un registru contemporan, călătoria continuă să fie o formă de cunoaștere, de reflecție și de situare în lume. Un exemplu remarcabil îl oferă volumul „Literatur Express. Europa de la fereastra vagonului” (2007), semnat de scriitorii Vitalie Ciobanu și Vasile Gârneț, care documentează un experiment cultural inițiat de germani, desfășurat pe parcursul a 45 de zile, în 19 orașe europene, alături de peste 100 de scriitori din 43 de țări. Proiectul – o veritabilă călătorie intelectuală pe șine – devine o platformă de schimb cultural, dar și un prilej de confruntare cu identități diferite, între Est și Vest, între modernitate și decalajele postcomuniste. Prin intermediul jurnalului de bord, cei doi autori oferă o panoramă nu doar a Europei geografice, ci și a Europei mentale, culturale și politice, privită dintr-un vagon în continuă mișcare. Astfel, călătoria nu este doar fizică, ci și simbolică – un parcurs interior al gândirii și al conștiinței culturale.

Contrastele între țările din fostul spațiu ex-sovietic și Europa occidentală sunt marcante, „datele furnizate de cei doi autori sunt reale, oscilând între verosimil și incredibil, posibil și imposibil, real și ficțional” (Gîrlea, 2013, p. 74). Această ambiguitate între real și fabulație accentuează tensiunea dintre două lumi aflate în același tren, dar în etape istorice și psihologice diferite. Pentru scriitorii din Republica Moldova implicați în proiect, transcenderea granițelor este trăită ca o formă de eliberare, dar și ca o experiență inconfortabilă, în fața căreia apare jena de a povesti străinului despre situația economică și rateurile politice persistente. A fi din Est, într-un tren al Europei culturale, înseamnă a purta cu tine un bagaj de complexe, rușini, dar și speranțe, reflectate subtil în paginile jurnalului.

Descrierile locurilor de cazare sunt profund sugestive în evidențierea decalajului civilizațional. Hotelul german, „Astron Suite Hotel”, este prezentat drept „un vârf al cazării” (Gârneț, Ciobanu, 2007, p. 165), simbol al confortului, al rigorii occidentale. În contrast, hotelul „Oktyabrskaya” din Sankt Petersburg este definit ca „un hotel de stat, adică al nimănui (…) Carpete putrede, podele gonflate, miros de mucegai, lumină de cavou” (Gîrneț, Ciobanu, 2007, p. 276) – o imagine postsovietică a abandonului și a stagnării. Mijloacele de transport variate – tren, vapor – contribuie nu doar la dinamica fizică a călătoriei, ci și la simbolismul unei Europe fragmentate, dar în același timp unite temporar sub umbrela acestui proiect. Este o Europă văzută „de la fereastra vagonului”, în care fiecare oraș, fiecare întâlnire și fiecare oprire devine o meditație despre identitate, memorie și viitor. Prin urmare, în cazul lui Ciobanu și Gârneț, călătoria se transformă într-un jurnal cultural colectiv, o radiografie a Europei de început de mileniu, dar și o confesiune personală despre apartenență, marginalitate și nevoia de dialog. Asemenea lui Cantemir, Eminescu și Maiorescu, acești autori contemporani folosesc experiența străinătății nu pentru a fugi de originile lor, ci pentru a le înțelege mai profund – în contrast și în contact cu ceilalți.

Există o discrepanță majoră între călătoriile de acum 30-40 de ani și cele din prezent. Dacă luăm în calcul mijloacele de transport, documentele necesare, opțiunile de cazare sau stările emoționale declanșate de ideea de a călători, diferențele sunt remarcabile. Volumul „Prima mea călătorie în străinătate”, coordonat de Bogdan Iancu (2010), reunește reflecțiile unor călători din diverse categorii sociale și profesionale – în mare parte scriitori debutanți, jurnaliști, actori. Fiecare autor, care își descrie experiențele de călătorie, este însoțit de o fotografie și o scurtă prezentare personală. Nu este vorba despre un CV clasic sau o autocaracterizare formală, ci despre o sumă de detalii relevante: ocupații, pasiuni, bloguri personale, cărți publicate, limbi vorbite, țări vizitate, vicii asumate, motto-uri, preferințe culinare, studii terminate sau abandonate, experiențe profesionale, trăiri legate de călătorie sau chiar versuri cu tentă autobiografică. Unii autori afirmă fără rețineri că detestă să călătorească și încearcă să explice acest sentiment, în timp ce alții explorează cu entuziasm fiecare detaliu al drumului. O temă comună reiese totuși din relatările lor: pașaportul biometric a simplificat semnificativ procesul de călătorie. El a eliminat

necesitatea obținerii vizei, a rezervărilor confirmate pentru transport și cazare, a demonstrației de fonduri în cont, a unei invitații oficiale din partea unei instituții. Toate aceste cerințe, odinioară obligatorii, puteau transforma o simplă dorință de a pleca în străinătate într-o provocare aproape imposibilă. Paleta profesiilor și preocupărilor călătorilor este destul de amplă:

– scriitori: Bogdan Iancu, Dan Lungu, Antoaneta Ralian, Robert Șerban, Luiza Vasiliu, Cosmin Manolache, Viorel Moțoc, Vasile Ernu, Ștefan Socius, Jean-Lorin Sterian;
– administratori de blog: Ana-Maria Caia, Iulian Comănescu, Eugen Isidor;
– jurnaliști: Ionuț Codreanu, Iulian Comănescu, Marius Cosmeanu, Iulian Cosmeanu, Ionuț Dulămiță, Cosmin Popan, Adela Greceanu, Ionuț Socius, Luiza Vasiliu;
– muzicieni: Florin Dumitrescu;
– actori: Bogdan Iancu, Vera Ion;
– sociologi: Vintilă Mihăilescu;
– filosofi: Matei Pleșu etc.

Unii dintre călători aleg să ofere în descrierile lor puține detalii despre activitatea profesională, concentrându-se în schimb pe trăirile emoționale prilejuite de locurile vizitate. În locul unei prefețe tradiționale, volumul „Prima mea călătorie în străinătate” propune cititorilor un inventar afectiv și tematic al momentelor semnificative din călătorii. Acesta include: scopurile călătoriilor, obiecte vândute sau cumpărate, lucruri indispensabile din bagaje, angoase recurente, mijloace de transport, surse de uimire, locuri de odihnă și țările vizitate.

Printre cele mai pregnante mirări relatate se numără „abundența vitrinelor pline cu delicii (în contrast cu penuria anilor ’80-’90), impactul reclamelor hipnotice, comportamente sociale considerate exotice – primirea unui hamburger gratuit, servirea unui pește roz într-un avion (cum poate ceva comestibil să aibă o astfel de culoare?) – sau începuturile unor relații amoroase” (Bogdan Iancu, 2010, p. 10).

Vârstele călătorilor variază semnificativ: de la amintiri ale unor călătorii din copilărie, precum cea a Anei-Maria Caia, care la doar 3 ani a vizitat Zagorsk împreună cu părinții, într-un context legat de o întâlnire a foștilor absolvenți ai Academiei Teologice, până la experiențele maturității.

Din registrul mirărilor fac parte și scene aparent banale, dar cu o încărcătură simbolică puternică. Ionuț Codreanu, de exemplu, relatează despre Bruxelles: „Am văzut ambuteiaje, dar nu am auzit claxoane (…). Am putut să adorm ziua, în amiaza mare, pe o bancă dintr-un parc, fără să mă simt amenințat de pericole virtuale sau reale” (Iancu, 2010, p. 39). Pentru Iulian Comănescu unele cumpărături oferă adevărate strategii de supraviețuire: „aveam săpun și deodorant pentru toată familia mult timp de acum-încolo” (Iancu, 2010, p. 51), printre alte cumpărături menționate de călători sau comandate de cei de acasă sunt: „cafea, ciocolată, adidași

Romika, arahide", „a fost prima oară când am băut o Coca-Cola" (Iancu, 2010, pp. 69-70). Produse aparent banale, care lipseau cu desăvârșire în România, dar care puteau fi ușor cumpărate de la bulgari. Cursul banilor este la fel de esențial, iar schimbul valutar decisiv în achiziționarea bunurilor.

Străinătatea oferă reflecții și mai mari asupra contrastului dintre naționalități, etnii, rase. Vera Ion relatează amplu despre aceste discrepanțe fiind participantă la festivalul Les Rencontres Theatrales de Lyon: „Femeile libaneze sunt cele mai frumoase din tot festivalul. Tipul la care stă V. se îmbracă ca și cum ar fi gay. Franțuzoaicele nu știu să se îmbrace. Românceле sunt elegante, franțuzoaicele lălâi. Poartă bascheți rupți și tricouri unisex și aceeași pereche de blugi. Franțuzoaicele nu se machiază. Noi ne machiem (…) Negrii știu cel mai bine să danseze" (Iancu, 2010, p. 137). Dan Lungu menționează despre acea minimă cultură necesară trecerii frontierei în care se amestecă spiritul și observația personală cu activitatea vamală, pe alocuri ironia și sfaturile utile își dau mâna cu gustul amar al conjuncturilor sociale: „Oricât de în regulă ai fi cu toate documentele indispensabile trecerii graniței, niciodată nu poți fi sigur că vameșii români nu vor găsi o chichiță pentru a te întoarce din drum. Nu dispera, există o veste bună pentru tine: totul se rezolvă cu bani (…), dacă mergi cu autocarul pregătește cinci euro (…) dacă ai mai mult de două cartușe de țigări, caută pe cineva care nu are deloc și pune ceea ce este în plus în bagajul lui (…) dacă ești femeie tinerică, frumușică și, eventual țigancă, toți vameșii te vor bănui că te duci să te prostituezi (…) Vameșii austrieci sunt dintre cei mai scârboși cu putință (…) ai grijă să semeni cu fotografia din pașaport, altminteri poți avea destule necazuri" (Iancu, 2010, pp. 152-153). Fiecare experiență este unică și personală dar tocmai prin aceste reflecții intime și deseori brutale se conturează mai clar dimensiunea profund interculturală a călătoriei, în care alteritatea nu este un concept abstract, ci o prezență directă, uneori incomodă, alteori revelatoare. Interculturalitatea nu e doar un exercițiu de toleranță, ci un act profund reflexiv. Ea presupune să ieșim din bula propriilor stereotipuri – fie ele despre „noi" sau despre „ei" – și să ne deschidem spre realitatea complexă, adesea contradictorie, a celuilalt. Iar călătoria, fie ea fizică sau narativă, este unul dintre cele mai puternice instrumente pentru acest tip de învățare autentică.

Interacțiunea dintre culturi are un caracter tranzitoriu și dinamic, așa cum subliniază Astrid Erll (2010, p. 36). În urma contactului dintre două medii culturale diferite – să le numim, convențional, cultura A și cultura B – nu se naște o cultură C distinctă și stabilă, ci mai degrabă un spațiu de intersecție sinergetic, în care elemente din ambele culturi se combină, se transformă și dau naștere unor noi forme de expresie și înțelegere.

Conform modelului propus de Astrid Erll și Marion Gymnich în volumul *Interkulturelle Kompetenzen. Erfolgreich kommunizieren zwischen den Kulturen* (2010), dimensiunea interculturală se dezvoltă tocmai în acest spațiu intermediar, de negociere și reconfigurare identitară. Cultura nu este un bloc omogen, iar contactul intercultural nu presupune o simplă adunare de trăsături, ci o procesualitate, în care sensurile se redefinesc prin dialog, experiență directă și deschidere reflexivă.

În același cadru, se conturează și imaginea celuilalt – adesea prin intermediul stereotipurilor și percepțiilor fragmentare, care nu reușesc să redea în mod fidel complexitatea alterității. Aceste percepții simplificatoare, transmise prin medii culturale, mass-media sau experiențe indirecte, nu constituie o înțelegere autentică a celuilalt, ci mai degrabă o reprezentare distorsionată, care trebuie constant pusă sub semnul întrebării prin experiență directă și reflecție critică.

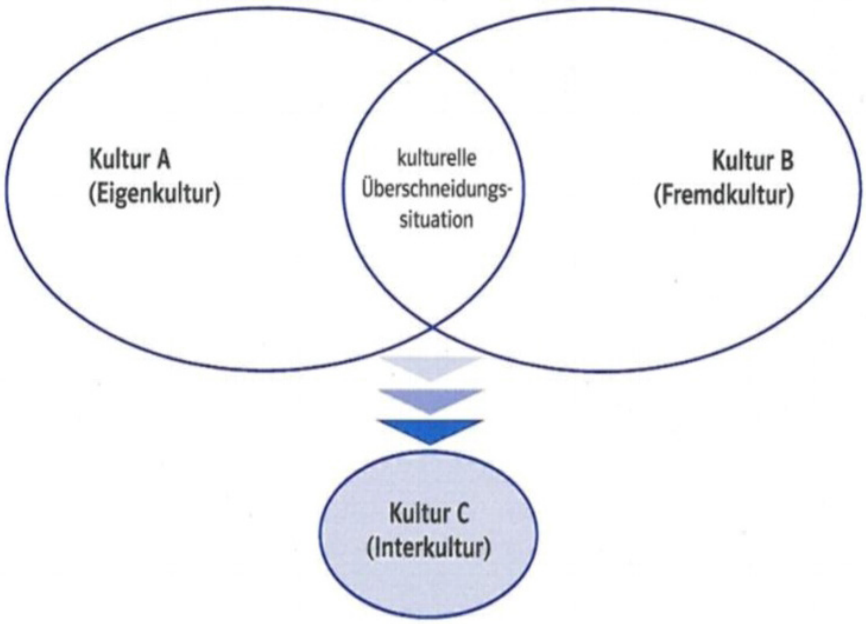

Fig. 1. Astrid Erll, Marion Gymnich, p. 36

Un studiu relativ recent despre felul cum înțelegem greșit gândirea și simțurile altora, semnat de Nicholas Epley este *În mintea celorlalți* (2018), în care autorul avertizează asupra a două fațete profund distorsionate ale relației noastre cognitive cu alteritatea: *antropomorfismul* și *dezumanizarea*. Ambele tendințe deformează realitatea într-un mod subtil, dar cu implicații semnificative asupra modului în care interpretăm și tratăm ființele din jurul nostru.

Antropomorfismul implică atribuirea de trăsături, emoții sau intenții umane unor entități non-umane – animale, obiecte, sau chiar fenomene naturale. Această proiecție a propriei noastre minți asupra celorlalți ne oferă o iluzie de înțelegere, dar, în realitate, ne îndepărtează de natura autentică a celor observați. Mai mult, poate crea așteptări nerealiste și reacții disproporționate față de ceea ce sunt, de fapt, aceste entități.

Dezumanizarea, în schimb, funcționează în direcția opusă: ea presupune refuzul de a recunoaște în ceilalți trăsături esențiale ale umanității – empatia, conștiința, intenționalitatea. Aceasta este adesea aplicată, conștient sau inconștient, grupurilor sociale, culturale sau etnice diferite, și deschide calea pentru discriminare, marginalizare sau chiar violență.

Astfel, aceste două extreme – atribuirea excesivă și refuzul de recunoaștere – sunt două fațete ale aceleiași monede, în care rezidă incapacitatea noastră de a percepe cu acuratețe mintea celuilalt. În loc să cultivăm o empatie rațională, bazată pe observare și înțelegere contextuală, ne refugiem în tipare cognitive care simplifică realitatea, dar o fac în mod eronat. Epley ne provoacă, astfel, să devenim mai conștienți de aceste mecanisme și să ne antrenăm capacitatea de a înțelege *cu adevărat* ce gândesc și simt ceilalți – nu ce *presupunem* noi că gândesc și simt: „Stereotipurile noastre despre oameni sunt evaluări imperfecte bazate pe medii ale unor grupuri (…) fiecare vede din noi numai o mică parte din populația lumii, aude doar bucățele întâmplătoare din dovezi atent selecționate de presă și alte surse și vorbește numai cu un grup restrâns de prieteni care, în general, gândesc similar. Și, mai rău, unele dintre convingerile pe care le avem despre alții (poate multe dintre ele) nu sunt observate direct, ci mai degrabă sunt învățate la a doua mână din poveștile spuse între membrii familiei, prieteni și vecini". (Epley, 2018, p. 186).

Cunoașterea noastră despre oameni este adesea superficială, mediată și profund limitată. Apelul lui Epley devine cu atât mai relevant: înțelegerea autentică a celorlalți nu este un act pasiv, ci o muncă activă, care cere curiozitate, expunere, reflecție și un efort constant de a depăși automatismele mentale. Numai așa putem evita capcana de a ne închide într-o lume fictivă, populată de proiecții și prejudecăți, în loc să ne deschidem către realitatea vie și complexă a celor din jur.

Alteritatea și interculturalitatea sunt forțe definitorii în literatura de călătorie. Călătoria nu e doar deplasare spațială, ci un context în care identitatea proprie se reflectă și se reconfigurează prin contactul cu diferența. Reflectând prin lentila interculturală, nu putem ignora transformările materiale ale călătoriei: pentru foarte mulți dintre scriitori instruiți (secolele XIX–XX), călătoria a fost un privilegiu. De aceea, relatările lui Alecsandri sau Russo se axează pe latura experiențială mai degrabă decât pe cea economică.

Actele de călătorie precum vizele și pașapoartele erau scandaloase obstacole birocratice. Astăzi, pașaportul electronic și spațiul Schengen reduc barierele fizice, dar nu și cele simbolice: stereotipuri lingvistice, ideologice este ceea ce Epley semnalează în studiul său. Prin contrast, scriitorii de astăzi pot călători mai ușor, dar prejudecățile interculturale rămân. Călătoria literară este, în acest sens, un teren privilegiat pentru „antrenarea" empatiei lucide: scriitorii devin observatori conștienți, nu doar spectatori nostalgici sau auto-suficienți.

Referințe bibliografice:

1. DRĂGOI, Gabriela; FAIFER Florin; MĂNUCĂ, Dan; TEODORESCU, Alexandru; VOLOVICI, Leon; YĂSTROIU Remus. *Dicționarul literaturii Române de la origini până la 1900,* Chișinău-Iași: Editura „Universul", 2002. ISBN 9975-908-13-6.

2. ERLL, Astrid; GYMNICH, Marion. *Interkulturelle Kompetenzen. Erfolgreich kommunizieren zwischen den Kulturen.* Leipzig: Druckerei Wirtz, 2010. ISBN 978-3-12-940005-0.

3. GÂRNEȚ, Vasile; CIOBANU Vitalie. *Literatur Express. Europa de la fereastra vagonului.* București: Cartea Românească, 2007. ISBN 978-973-23-1916-1.
4. GÎRLEA, Olesea. „Literatur Express. Europa de la fereastra vagonului": jurnal între documentar și ficțional. În: *Metaliteratură*, nr. 3-4, 2013, pp. 73-79.
5. EPLEY, Nicholas. *În mintea celorlalți.* Trad. din limba engleză de Emilia Vasiliu. București: Editura Vellant, 2018. ISBN 978-606-980-016-4.
6. IANCU, Bogdan. coord. *Prima mea călătorie în străinătate.* București: Editura Art, 2010. ISBN 978-973-124-347-4.

Notă. Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică", Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu" al USM.

CZU:398.21(=135.1)
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.14

CIRCULAŢIA UNUI SUBIECT BALADESC INEDIT DEPISTAT ÎN T RANSCARPATIA

Tatiana BUTNARU
ORCID: 0000-0001-5771-908
Universitatea de Stat din Moldova
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”

Rezumat. *În articolul de faţă este analizat un subiect folcloric inedit cules şi valorificat de către etnologul Victor Cirimpei în Transcarpatia, aflat în expediţie, în primăvara anului 1987. Este un text baladesc de sorginte mioritică, cu trăsături specifice individualizatoare şi particularităţi de naraţie, cu mărturii evidente ale substratului folcloric autentic, în aspectele sale fundamentale, subordonat unor arhetipuri păstoreşti de origine mitică. În această ordine de idei, o ambianţă specifică arhetipală, expresie a unei realităţi estetice spirituale se face simţită „în toate tipurile şi subtipurile motivului”, ce se vor regăsi în mai multe versiuni baladeşti, cu o sferă vastă de răspândire în mai multe regiuni ale ţării. Unii folclorişti înclină cu această ocazie spre „tipul muntean” (Vrabie) întrevăzut într-o serie de texte păstoreşti, unde sunt depistate imagini tipice pentru „plaiul vrâncean”. Prin urmare, balada în discuţie pare să fie o imagine tipică din „complexul mioritic” , dar şi „un clişeu de tipul vrâncean”, care reflectă calea ciobanilor pe drumurile transhumanţei şi drama mioritică interceptată în conformitate cu anumite particularităţi arhetipale şi teritoriale din regiunea muntoasă a ţării.*

Cuvinte-cheie: *versiune mioritică, folclor autentic, arhetipuri păstoreşti, ambianţă arhetipală, spaţiul carpato-dunărean, zonă pastorală, drumurile transhumanţei.*

The Circulation of a Unique Ballad Subject Discovered in Transcarpatia

Abstract. *This article analyzes an unprecedented folklore subject, collected and exploited by the ethnologist Victor Cirimpei in Transcarpathia. It is a ballad text of mioritic origin, with specific individualizing features and narrative peculiarities, with obvions testimonies of the authentic folklore substratum in tis fundamental aspects, subordinated to some pastoral archetypes of mitical origin. In this context, it is a specific archetypal ambiance, an expression of a spiritual aesthetic reality intuited in "all the types and subtypes of the motif", which will be found in several ballad versions, whieh a vast sphere of spread in different regions of the country, but also in the diaspora. Some folklorists incline on this occasion towards the "mountain tipe" (Gheorghe Vrabie), glimpsed in several pastoral*

texts where some conclusive artistic meanings for fhe "vrâncean plain" are detehted. It should be emphasised that the ballad proposed for discussion seems to be a tipical image, part of the "mioritic complex", but at the same time it is also "a Vrancea-type cliche", which reflects the path of shepherds on the roads of transhumance and the mioritic drama with its individualiying features.

Keywords: *mioritic version, authentic folklore, pastoral archetypes, archetypal ambience, carpatho-danubian space, transhumance, pastoral area.*

În articolul de faţă, propunem spre analiză şi interpretare un subiect baladesc inedit, cules şi valorificat de Victor Cirimpei într-un context etnologic din Transcarpatia, aflat într-o expediţie folclorică, în primăvara anului 1987. Este un text de sorginte mioritică, cu trăsături individualizatoare şi particularităţi specifice de naraţie, în care a fost găsită cheia de desferecare a unor zăcăminte folclorice autentice, în această ordine de idei, avem în vedere aprofundarea unui bilanţ al sensibilităţii populare, care amplifică lărgirea orizonturilor din sfera inspiraţiei populare, sunt vizate noi dimensiuni în receptarea estetică a universului uman. Balada începe cu evocarea unui peisaj specific, cu o anumită orientare pentru a dezvălui desfăşurarea în timp a itinerarului parcurs de turmele cu oi „pe un plăiuţ de munte", în deplină armonie cu „poezia plaiurilor noastre şi sufletul ciobanului român şi înduioşările şi seninătatea lui" (Densuseanu, 1966, p. 416), idee desprinsă din mai multe subiecte baladeşti de sorginte mioritică, cu anumite trăsături specifice de corelare a diferitor elemente de descriere narativă, marcate de formule ritmico-melodice şi intonaţionale, aşa cum începe textul respectiv:

„Coborât-au, coborât,
Păcurarii de la munte
Cu oile cele multe" (AF IFRBPH, 1987, ms. 391, f. 207-208).

Această coborâre lentă se referă la varietatea aspectelor şi formelor de viaţă păstorească dezvăluită, în special, la baza unei versiuni a *Mioriţei* descoperită la timpul său încă de Alecu Russo, în perioada zilelor de surghiun la Soveja, o baladă „mai puţin elaborată artistic decât la Alecsandri", aşa cum ne atenţionează unii etnologi, dar „cu unele mărturii ale aspectului folcloric natural" (Cirimpei, 2004, p. 23), unde naraţiunea epică este subordonată unor arhetipuri păstoreşti fundamentale. De subliniat, în principiu, folcloriştii înclină spre tandemul Russo-Alecsandri, care, fiecare în felul său, şi-au adus aportul la valorificarea baladei *Mioriţa* şi au dezvăluit o ambianţă specifică a unei realităţi etnologice „simţită în toate tipurile şi subtipurile motivului" (Vrabie, 1966, p. 210), ce se va regăsi în mai multe regiuni ale ţării, în special, în spaţiul carpato-dunărean. De subliniat, Gheorghe Vrabie se referă cu justificat temei la noţiunea „tipul muntean" (Vrabie 1966, p. 264), întrevăzut prin apropierea variantelor, ce derivă din străvechea baladă păstorească şi care dezvoltă nişte imagini concludente pentru „plaiul vrâncean" (Vrabie, 1966, p. 264). Fenomenul în discuţie este concretizat prin nişte „elemente plastice care concordă cu realităţile etnografice ale spaţiului etnologic din

Muntenia" (idem, p. 264), găsindu-şi expresie prin plasticitate şi armonie, prin nişte incursiuni lirico-epice flexibile necesare pentru tipologizarea tipului, idee ce poate fi sesizată din lectura mai multor texte folclorice înregistrate pe teren din această regiune a ţării. Astfel, versurile:

„Pe dealuri mărunte,
De vânturi bătute,
Urcă şi scoboară
Şi drumul măsoară
Trei turme de mei…" (Vrabie, 1966, p. 264),

se regăsesc „în temeiurile culturale" străvechi, de o vădită iniţiere arhetipală, unde calea ciobanului mioritic pe drumurile transhumanţei se manifestă prin sentimentul de adeziune sufletească, de sensibilizare în faţa naturii, exprimat de obicei prin confesiuni lirice vibrante, intuit pentru a invoca frumuseţea unui peisaj pastoral specific. Disponibilitatea imaginativă a personajului epic faţă de arhetipuri, se manifestă „prin mai multe nivele" şi se vor manifesta în ipostaze care se complectează reciproc, în funcţie de sursele de inspiraţie legendare. Astfel, sugestia metaforică a unor toposuri naturale, este vorba de păduri, câmpii, „munţii cărunţi, cărunţi cum n-au fost" (Vulcănescu, 1987, p. 333), vor transpare în dimensiunile lor arhetipale, în directă legătură cu acea realitate etnologică numită şi „spaţiu mioritic" (Blaga, 1969, p. 125) sau „spaţiu-matrice, înalt şi indefinit ondulat şi înzestrat cu specifice accente ale destinului" (Blaga, 1969, p. 125), axat pe filonul creativităţii populare, unde geniul anonim este predispus să ajungă la definirea unui concept existenţial ca să dezvăluie o gamă complexă de sentimente, trăiri interioare, nuanţe sufleteşti, cu orientare spre o sensibilizare specifică, care mai capătă semnificaţia de „stare de doină" (Colac, 2013, p. 222), concretizată prin nişte incursiuni de solitudine nostalgică, ce copleşeşte fiinţa omului, exprimă „melancolia nici prea grea, nici prea uşoară a unui suflet care suie şi coboară pe un plan ondulat indefinit" sau „dorul unui suflet care vrea să treacă dealul ca obstacol al sorţii şi care totdeauna va mai avea de trecut încă un deal…" sau „duioşia unui suflet care circulă sub zodia unui destin ce-şi are suişul şi coborâşul, înălţările şi cufundările de nivel monoton şi fără sfârşit" (Blaga, 1969, p. 85). Ideea este aprofundată în baza mai multor texte folclorice de o evidentă profunzime lirică: „Cine zâşe doina, doina/ Sfântă să-i şie gura" (AF IFRBPH, 1963, f. 241-243), astfel geniul anonim întruchipat prin „păstorul câmpurilor şi munţilor noştri" (Russo, 1989, p. 282), încearcă să parcurgă acest itinerar spiritual, ca să dea glas unei sfâşieri lăuntrice izvorâte parcă din substraturile creativităţii populare, intuită simplu şi firesc, „pătruns de o jale tainică şi nesfârşită, când aude buciumul şi doinele de la munte" (Chiţimia, 1968, p. 21). De aceea, *Doina Mioriţei* devine o metaforă individualizatoare şi semnifică un bilanţ al sensibilităţii populare în descrierea narativă a peisajului localizat anume la munte, ne dă posibilitate să întrevedem „direcţiile geografice ale transhumanţei din Carpaţi" (Marin, 2020, p. 29-44). Este prefigurat un

peisaj arhetipal, „Sus la verdele de munte / Mărgu-şi trei păcurărei" (Datcu, 2009, p. 132-133), care „ascunde" mai multe taine, semnificaţii izvodite parcă „din peştera cu mituri" (Coman, 1983, p. 7), pe care numai autorul anonim este în stare să le simtă şi să le perceapă în dimensiunile lor filosofice, gnoseologice, mitologice, să le întrevadă prin descrierea poetică a plaiurilor şi lumea păstorilor, exprimată printr-o contemplare estetică senzaţională. În acest sens, metaforele şi imaginile artistice au deschidere spre estimarea unor sensuri primordiale, cu un substrat arhetipal străvechi, iar revelaţia mitologică transcende pentru a dezvălui semnificaţia „unor stări primare geomorfe a vieţii pe pământ reprezentată prin asocierea vegetalului" (Rusu, 2005, p. 55). În acest fel, versurile:

„Apa-i răcoroasă,
Frunza e umbroasă,
Iar iarba pletoasă" (Vrabie, 1966, p. 265)

sunt concludente în acest sens și denotă orientarea de a individualiza trăsăturile tipice ale unui peisaj tradiţional, este vorba de o natură sălbatică şi solitară, ce persistă anume în regiunea muntoasă, iar geniul anonim are tentaţia să-i individualizeze profilul arhetipal şi, pe această cale, ne demonstrează „iniţierea într-un sistem mitologic de referinţă, a unui spaţiu etern care nu dispare şi pe care fiecare îl descoperă prin confundarea în el însuşi a meditaţiei şi contemplaţiei interioare." (Bomher, 1994, p. 1). Este un moment funcţional prefigurat printr-o serie de imagini artistice arhetipale, de o reală sugestivitate folclorică. În acest cadru arhetipal, este dezvăluită o coborâre lentă a turmelor de oi printr-o anumită modalitate descriptivă şi, cu această ocazie, se face aluzie la varietatea formelor de viaţă păstorească. Avem în vedere dezvăluirea unor aspecte ale realităţilor tradiţionale de epocă, de o vădită iniţiere arhetipală, aşa cum se prezintă textul propus spre discuţie şi încercarea de analiză morfologică a subiectului baladesc realizată de către folcloristul basarabean Victor Cirimpei. Autorul anonim aprofundează nişte incursiuni poetice de o vădită sugestivitate lirică, cu referire la itinerarul parcurs de ciobani pe drumurile transhumanţei,

„Pe valea Banatului,
Pasc oile Badiului
Toate-s mândre şi cornute
Şi cu lăsături pe frunte" (AF IFRBPH, 1963, ms.147, f.166).

În mod nemijlocit, se face aluzie la traseul parcurs pe itinerarul unor diverse căi de circulaţie ciobănească, cum ar fi drumul Banatului, cu o posibilă legătură cu sudul Basarabiei, Câmpia Dunării și aşezările muntoase din Transcarpatia, ceea ce ne face să subliniem ideea că desfăşurarea dramei mioritice pare să fie determinată de un „caracter strict zonal sau local" (Vulcănescu, Simionescu, 1974, p. 29), marcat într-un fel de „drumurile oilor" şi ale ciobanilor, cu orientare spre căile de acces spre străvechile aşezări pastorale pentru a releva „mişcările limitate ale turmelor"

(Vulcănescu, Simionescu, 1974, p. 29) în timp şi spaţiu, aşa cum este dezvăluită realitatea etnologică în tabloul evocat mai jos:

„Ia te uită cum urcă şi coboară
Şi drumul cum îl măsoară,
Trei turme de mei
Şi trei ciobănei" (AF IFRBPH, 1963, ms. 147, f. 166).

Momentul funcţional din exemplele enumerate, evidenţiate de către specialiştii în domeniu într-o serie de studii şi exegeze folcloristice, „formează o unitate geografică cu reale trăsături ale identităţii spirituale" (Papahagi, 1967, p. 250), aprofundează ideea „că motivul mioritic circulă frecvent în întreg spaţiul carpato-dunărean" (Vrabie, 1966, p. 249) şi se axează, de regulă, pe nişte principii fundamentale arhetipale de transhumanţă mioritică. Pentru a aprofunda ideea că versiunea-tip Alecu Russo se regăseşte în mai multe texte baladeşti înregistrate pe teren, vom apela în continuare şi la alte exemple din variantele acestei zone, concludente pentru morfologia motivului:

„Cât îi Banatul de mare,
Trei feluri de drumuri are:
Unu-i drumul de piatră,
De merge pe el lumea toată,
Unui drumul de pământ,
De merg ciobanii pe rând.
Trec trei turme de cârlani
Şi cu ele trei ciobani" (AF IFRBH, 1963, f. 166).

Subiectul în discuţie este de natură lirico-epică, fiind depistat în Cazangic-Leova, şi conţine careva similitudini cu textul înregistrat de etnologul Cirimpei în Transcarpatia, unde întrevedem orientarea spre varianta-tip Alecu Russo, identificată de folclorişti cu titlul *Mioara* şi nu *Mioriţa*, precum a fost atestată versiunea valorificată mai târziu a lui Vasile Alecsandri. Din lectura baladei culeasă de Victor Cirimpei, rezultă ideea că influenţa modelului Russo se manifestă atât prin sistemul de versificaţie, cât şi semnificaţia conceptuală a mesajului epic, prin anumite particularităţi de naraţie şi iniţiere arhetipală. Aducem drept exemplu un fragment din textul depistat de etnologul basarabean, ceea ce ne oferă posibilitatea definirii tipului mioritic prin intermediul unor detalii artistice specifice:

„Păcurarii-au fluerat,
Oile-toate au zberat,
numai o mnioală bălăuţă,
nici îşi bea, nici îşi mănâncă,
nici îşi face voie bună,
cu celelalte împreună.
Ei, tu mnioală bălăuţă,

ce nu-ti beai, ce nu ti mănânci!?
ce nu ti faci voie bună,
cu altele dimpreună!?
Cum mni-oi bea,
cum mni-oi mânca,
cum mni-oi face voie bună,
cu altele dimpreună.
C-am auzăt că mă'ţi vinde?!
Dar nu mă vindeţi la străini,
ci mă vindeţi la vecini
să mă poarte pe costiţă,
să mănânc cu muguriţă,
să mă poarte pe costele,
să mănânc cu mugurele" (AF IFRBPH, 1987, ms. 391, f. 207-208).

Balada respectivă a fost înregistrată în Slatina-Teacev, regiunea transcarpatică şi, după toate probabilităţile, „face impresia că este o rămăşiţă a unei epopei păstoreşti bine reprezentată la noi mai demult" din „complexul mioritic" (Densuseanu, 1966, 416), o sugestie exprimată de Ovid Densuseanu, dar şi „un clişeu de tipul vrâncean" (Vrabie, 1966, p. 265), ce ţine de anumite particularităţi lingvistice şi teritoriale din regiunea mai puţin agreabilă din zona munţilor. „Reducându-se însă producţiunea epică străveche, subliniază în continuare Ovid Densuseanu, viziunea poetică din care aceasta pornea, a continuat totuşi să supravieţuiască sub unele forme răzleţe" (Densuseanu, 1966, p. 265), cu „răsunetele" ei caracteristice, concretizate în mai multe subiecte şi versiuni baladeşti de natură descriptivă. În felul acesta, abordarea problemei referitoare la circulaţia acestui text baladesc poate fi îndreptăţită în baza materialului factologic de circulaţie folclorică, la anumite niveluri de interpretare hermeneutică, în conformitate cu anumite probleme de cercetare, din punct de vedere arhetipal, estetic, gnoseologic, fiind încadrate în tiparele realităţii etnografice de orientare tradiţională. Abordarea conceptuală a problemelor referitoare în dezvăluirea secvenţelor de viaţă păstorească elucidate în balada respectivă, ar putea fi raportate la resorturile unui întreg sistem cultural, pentru a aprofunda o „experienţă artistică fundamentală" (Colac, 2013, p. 29) din universul îndeletnicirilor zilnice ale păstorilor şi, în felul acesta, a determina „diferite alte tipuri ale Mioriţei, de o rară frumuseţe, care împânzesc ţara, dovedesc marea putere de creaţie a poporului" (Chiţimia, 1968, p. 22), pentru a confirma viabilitatea în timp şi sfera de răspândire a acestui subiect baladesc. Odată ce drama mioritică, cu trăsăturile ei individualizatoare, este localizată într-un peisaj specific regiunii muntoase, fenomenul în discuţie mai poate fi intuit şi prin intermediul variantelor în circulaţie valorificate şi înregistrate de folcloristul Adrian Fochi, care în lucrarea sa fundamentală *Mioriţa. Tipologie*, *circulaţie*, *texte*, vine să completeze aserţiunile expuse anterior de exegeţii nominalizaţi. Astel, sunt selectate o serie de subiecte baladeşti, în cadrul cărora folcloristul şi-a concentrat în deosebi atenţia la

migraţia turmelor şi a păstorilor „jos la vale”, într-un peisaj de asemenea localizat în regiunea muntoasă a ţării, în tendinţa de a dezvălui o serie de şabloane, texte, versiuni miorice, includerea acestora în circulaţie şi „instituţionalizarea” lor, ordonarea ciclică a acestora. Versurile:

„Colo sus la munte
Neaua de-un genunchie,
Dară jos la vale,
Neaua-i şi mai mare.” (Fochi, 1966, p. 717)

par a fi concludente pentru morfologia motivului în contextul unor asemenea tip de balade, ca în cele din urmă calea ciobanilor pe drumurile transhumanţei să fie relevată într-un decor mai agreabil, este vorba de un moment funcţional, ce diferă într-un fel oarecare de modalitatea de descriere a peisajului natural evocat anterior:

„Pe răzor de vie,
Merge. Cine merge,
Doi-trei păcurari” (Fochi, 1966, p.717).

În toate exemplele expuse mai sus, depistăm „o atitudine afectivă” (Fochi, 1964, p. 246) specifică, determinată de „confidenţele păstorului către oaia năzdrăvană cu minunatele metafore lirice ce încheie poemul” (Voiculescu, 1986, p.14), unde are loc „o consubstanţialitate între cioban şi oaie” (Evseev, 1997, p. 325), iar „tema oii cu însuşiri miraculoase” (Cirimpei, 2004, p. 4), aşa cum denumesc folcloriştii asemenea modalitate de comunicare, devine un criteriu estetic de apreciere a nivelurilor de cunoaştere arhetipală din sfera îndeletnicirilor pastorale, indică adeziunea nemijlocită a ciobanului faţă de mediul său pastoral, în care s-a aflat toată viaţa, o idee preluată dintr-o parabolă biblică din Noul Testament: „Eu sunt Păstorul cel Bun. Păstorul cel Bun îşi dă viaţa pentru oi… Oile Mele ascultă glasul Meu, Eu le cunosc şi ele vin după Mine…” (*Noul Testament*, 1990, p. 122). Or, după cum subliniază specialiştii în domeniu, în folclorul nostru ritualic, oaia este „un arhetip cultural” (Evseev, 1997, p. 323), marcat într-un fel „de o legitate a gândirii mitico-simbolice” (Evseev, 1997, p. 325). Mai este întrevăzută drept „un animal oracular şi de sacrificiu ritual”, „un simbol solar” (Evseev, 1997, p. 323), ceea ce determina „integrarea ei în categoria animalelor totemice” (Evseev, 1997, p. 325), de o pronunţată semnificaţie arhetipală şi ritualică. Tipologia păstorească desprinsă din gama complexă a stărilor şi trăirilor sufleteşti rezultă din relaţia nemijlocită a ciobanului cu oaia năzdrăvană, relevă o situaţie existenţială specifică, marcată de un sentiment de tandreţe şi cordialitate, ceea ce-l determină pe Michail Ferber să surprindă în această comuniune spirituală „steaua care poartă noroc ciobanului” (Ferber, 1999, p. 180). În contextul semnalat, contaminările de motive derivă într-o manieră spontană, se manifestă drept urmare a procesului de modificare a diferitor versiuni înregistrate pe teren, „au darul de a ascuţi şi nuanţa sentimentul care leagă reciproc pe cioban de oaie şi invers”

(Fochi, 1966, p. 246). Axa conceptual-artistică a incursiunilor lirico-meditative din mai multe versiuni mioritice, capătă o intensitate lirică copleşitoare, mai ales atunci când „o mioară zdrăvioară" (Cirimpei, 2004, p. 4) intervine în linia de subiect pentru a anticipa drama mioritică din finalul baladei. Or, ataşamentul ciobanului faţă de mediul în care s-a aflat în permanenţă face din viaţa omului o continuă sărbătoare, „dă glas acestui sentiment de viaţă fundamental: dragostea faţă de propria îndeletnicire" (Caracostea, 1969, p. 22).

Odată ce în scrierile populare „nimic nu caracterizează mai deplin decât poziţia faţă de propria îndeletnicire", „imaginile reproduse capătă o coloratură specifică şi se vor menţine datorită acestor calităţi" (Ibidem) în universul realităţilor păstoreşti prin aşa-zisa „baladă a îndeletnicirilor" (Pop, 1998, p. 47), care înclină spre cadrul vizionar al unor preocupări fundamentale din comunitatea tradiţională arhaică. De subliniat, motivul mioritic prefigurat prin imaginea îndeletnicirilor zilnice păstoreşti, se regăseşte mai ales în zona muntoasă a ţării şi se manifestă spontan, în corespundere de anumite particularităţi teritoriale, de anumite influenţe de sugestie arhetipală, ce-au parvenit din anturajul unor aşezări etnologice specifice pentru morfologia motivului mioritic. Anumite elemente din versiunea-tip Alecu Russo, la fel ca şi cea a lui Alecsandri, se vor regăsi spontan în mai multe subiecte baladeşti înregistrate în toată ţara, dar şi în diasporă. Aceste cugetări „simple şi primitive" (Vrabie, 1966, p. 263) din textele folclorice aflate în circulaţie, cum le apreciază folcloristul Gheoghe Vrabie în altă parte, ar putea deveni o provocare pentru mai multe discuţii şi, cu această ocazie, putem face referinţă şi la articolul folcloristului basarabean Victor Cirimpei despre „dramatica istorie a ciobanului nefericit" publicat în revista „Timpul", în primăvara anului 2004, în care autorul se referă îndeosebi la geneza baladei şi la prima ei versiune înregistrată de Alecu Russo, în anul 1846. Pe baza sintetizării unui bogat material factologic de arhivă, cercetătorul declară că descoperirea subiectului mioritic îi aparţine, fireşte, lui Alecu Russo, iar Vasile Alecsandri, „…cu ajutorul cărţii, a pus în circulaţie cuvântul „miorița" drept numire a creaţiei populare orale (colinde, balade, bocete, cântece) despre ciobanul nefericit, culeasă de Alecu Russo ca baladă în zona vrânceană a României" (Cirimpei, 2004, p. 23). Discutabilă în esenţă, constatarea expusă merită atenţie din punctul de vedere al tipizării mioritice şi solicită alte interpretări, opinii, sugestii referitoare la circulaţia diferitor forme şi versiuni mioritice, cunoaşterea cărora ar putea fi stabilită în baza mai multor surse şi documente vechi. În această ordine de idei, merită atenţie şi altă ipoteză, expusă de Victor Cirimpei, în care folcloristul relevă „textul unei versiuni transilvănene a subiectului folcloric de largă răspândire la români ca bocet, colind, baladă, cântec de leagăn şi de petreceri" găsit pentru prima dată „într-o culegere particulară ce aparţinuse militarului în 1794 cu gradul de căpitan Ioan Şincai, culegerea militarului urmând să zacă în anonimat până în 1991, în fondurile Complexului muzeal Mureş" (Cirimpei, 2004, p. 23), atunci când a fost identificată şi valorificată de către specialiştii în domeniu. Această aserţiune rămâne în discuţie şi constituie un proiect de cercetare pentru investigaţiile ştiinţifice viitoare.

Or, aşa cum susţin în unanimitate mioritiştii, bardul de la Mirceşti, la fel ca şi Alecu Russo, a contribuit în egală măsură, la valorificarea subiectului mioritic, a încercat să ne transmită din adâncuri de secole vibraţiile sufletului popular şi, după cum ne relatează Mihai Eminescu la 1879, ne-a oferit spre veşnică dăinuire „…acea inspiraţiune fără seamăn, acel suspin al brazilor şi al izvoarelor de pe Carpaţi, acea doină măiastră…" (Raşcu, 1936, p. 140), cristalizată în temeinicia existenţei milenare a românilor, şi-a adus aportul la valorificarea estetică a acesteia, lăsându-şi amprenta asupra sistemului de imagini menite să dezvăluie „puterea creatoare a geniului anonim din străfundurile memoriei şi a ritualurilor dacice" (Stănescu, 1990, p. 4), fapt datorită căruia balada a fost transmisă şi „păstrată în limbile cântăreţilor populari, ca un gust de duminică, gust de cer albastru" (Stănescu, 1990, p. 4).

Odiseea păstorului mioritic, cu variatele forme de manifestare, cu multiplele sale subtilităţi stilistice constituie un punct tangenţial de esenţializare a unor stări sufleteşti diverse, în care reflexele „de lumină şi culoare" (Chiţimia, 1968, p. 21), cu deschidere spre anumite meditaţii ontologice, prezentate în legătură cu aspectele de viaţă păstorească, redă „tipologia formelor Mioriţei de la cele mai simple la cele mai dezvoltate" (Caracostea, Bârlea, 1971, p. 25), fapt datorită căruia „devine principalul instrument pentru descifrarea naturii motivului" (Caracostea, Bârlea, 1971, p. 25), constituit la anumite niveluri gnoseologice, arhetipale, de cunoaştere. Din aceste considerente, mai mulţi folclorişti încearcă să argumenteze ipoteza că motivul mioritic circulă în întreg spaţiul carpato-dunărean, în dependenţă de tipologie, particularităţi de naraţie şi compoziţionale, influenţate în aceiaşi măsură şi de circumstanţele istorice, sociale, zonale. Dacă ne-am referi la modalitatea de descriere narativă din versiunea Alecu Russo, am putea îndreptăţi ideea că este una din primele variante ale străvechii balade păstoreşti, semnificativă în linii generale pentru morfologia motivului, determinată fiind de o notă particulară, dar şi de unele trăsături individualizatoare, pentru a elucida „drama ciobanului nefericit" într-un context etnologic specific regiunii muntoase, o idee menită să aprofundeze puterea creatoare a geniului anonim.

Aserţiunile evidenţiate mai sus poartă, în esenţă, o semnificaţie discutabilă şi ar putea fi argumentate în baza studierii în continuare a materialului factologic de arhivă, având temeiul să aprofundeze printre altele şi căile multiple de circulaţie folclorică. Este vorba „de drumurile tradiţionale ale transhumanţei" (Vulcănescu, Simionescu, 1977, p. 61), prefigurate prin intermediul aşa-ziselor „hărţi pastorale" (Ibidem), improvizate de ciobanii care „treceau an de an, de la vărat la iernat, sau invers, de la iernat la vărat, tot acest itinerariu de du-te-vino necontenit, aproape neschimbat, mereu prin aceleaşi locuri" (Vulcănescu, Simionescu, 1974, p. 33) şi, în felul acesta, şi-au adus aportul la plăsmuirea acestei capodopere ce dăinuie de peste veacuri, pe care „o numim aţât de simplu şi obişnuit *Mioriţa*", a cărei „răspândire atotcuprinzătoare" se manifestă firesc şi spontan, pentru a ne determina perspectiva „să cugetăm şi asupra drumurilor şi popasurilor care au inspirat-o,

pe unde s-au purtat cândva cântarea ritmică a cuvintelor şi imaginilor topite versurilor ei de acei oameni de munte care duceau în suflet propriilor lor doruri, tristeţi şi bucurii" (Vulcănescu, Simionescu, 1974, p. 144). Argumentele referitoare în vederea promovării şi valorificării acestor principii conceptuale din sfera eposului nuvelistic cu variata sa „încărcătură de sensuri" (Botezatu, Hâncu, 2003, p. 31), au drept temei şi tendinţa de aprofundare a criteriilor estetice care stau la baza plăsmuirii baladei *Mioriţa,* se impune *prin* nivelul unei cercetări tipologice fundamentale, „sub aspect gnoseologic, estetic, cultural în genere" (Colac, 2013, p. 44). De subliniat, versiunile şi variantele *Mioriţei*, după cum precizează folcloriştii specialişti, „au fost de pretutindeni adunate, ordonate, analizate, comparate şi confruntate, pentru ca după atâtea eforturi depuse de culegători şi exegeţi", să dispunem la ora actuală de o „o amplă sinteză, un solid temei pentru noi observaţii" (Amzulescu, 1989, p. 21) pentru a reconstitui o „morfotipologie" referitoare la geneza, evoluția și constituirea diferitor subiecte mioritice aflate în circulaţie.

Analogiile şi semnificaţiile metaforice din subtext, acordurile vibrante ale vocabulei folclorice, asigură funcţionalitatea estetică a mai multor texte mioritice, se manifestă printr-o simultaneitate de planuri şi se identifică cu intensitatea unei stări lăuntrice izvorâtă din substraturile creativităţii populare, cu deschidere spre acordurile domoale ale melosului popular, care într-un fel sau altul plasează drama mioritică pe traseele de circulaţie ciobănească**,** influenţate de diferite întâmplări, situaţii imprevizibile, drept consecinţă a resorturilor existenţiale din realitatea cotidiană a îndeletnicirilor păstoreşti. Concomitent, mai întrevedem şi o mărturie vie în evocarea unor împrejurări social-istorice tipice, care au favorizat apariţia baladei, unde drama păstorească este determinată printr-o semnificaţie individualizatoare specifică, predispune păstrarea legăturii cu matricea stilistică tradiţională şi aprofundează „o parte din istoria nescrisă a vieţii poporului român, atât de legat de rosturile sale, de pământurile unde s-a plămădit şi unde a înţeles, într-un chip ce-i aparţine, frumuseţea cerului, a pădurilor, a apelor şi, mai presus de toate, dincolo de nesfârşitele apăsări şi îngrijorări, a deprins bucuria de a trăi şi a înfăptui" (Vulcănescu, Simionescu, 1974, p.144). Or, balada *Mioriţa,* acest „miracol românesc" (Cioran, 190, p. 101) al creaţiei populare orale, prin toate variantele şi versiunile aflate în circulaţie, rămâne şi în continuare să ne transmită din adâncuri de secole vibraţiile sufletului popular marcat de „comori nepreţuite de simţiri duioase, de idei înalte, de notiţe istorice, de crezări pline de originalitate şi avere naţională, demnă de a fi scoasă la lumină ca un titlu de glorie pentru naţia română" (Chiţimia, 1968, p. 21), predispuse, în special, pentru generaţiile viitoare.

Textul baladesc aflat în sfera discuţiilor noastre, valorificat iniţial de folcloristul basarabean Victor Cirimpei în Transarpatia, denotă adeziunea la un sistem de valori veritabile, fapt datorită căruia fenomenul mioritic se va menţine în sfera preocupărilor ştiinţifice de ultimă oră, constituie o mărturie vie a unor „zăcăminte" folclorice autentice, denotă caracterul unic al principiilor de tipizare a vieţii păstoreşti, cristalizată în temeinicia existenţei milenare a românilor. În rezultatul cercetării,

am încercat să demonstrăm că balada *Mioriţa*, datorită unor diverse principii de tipologizare, din contextul iniţierii sale estetice şi arhetipale, rămâne şi în continuare o realitate vie şi fecundă, un imbold spiritual de revigorare permanentă a tradiţiei autohtone, demnă de a aprofunda un bilanţ al sensibilităţii populare, pentru a se impune în tezaurul spiritualităţii autohtone ca un „veşnic răsărit de soare al culturii române moderne” (Coman, 1980, p. 234).

Referințe bibliografice:

1. AF IFRBPH, 1963, ms. 147, f. 166, Cazangic-Liova, inf. Z. Maticiuc, culeg. N. Băieşu.
2. AF IFRBPH, 1987, ms. 391, f.107-108, Soltvenco-Slatina-Teacev-Transcarpatia, Ucraina, inf. Macovei V. Pricop, culeg. V.Cirimpei.
3. AMZULESCU, Alexandru. *Repere şi popasuri în cercetarea poeziei populare*. Bucureşti: Editura Minerva, 1989, 370 p., ISBN 973-21-0073-7.
4. BOMHER, Noemi. *Mit şi mitologie eminesciană*. Iaşi: Editura Virginia, 1994, 385 p.
5. CARACOSTEA, Dumitru. *Poezia tradiţională română*. V. I, Bucureşti: Editura pentru Literatură, 1969, 417 p. ISBN 978-973-46-1303-8.
6. CARACOSTEA, Dumitru, BÂRLEA, Ovidiu. *Problemele tipologiei folclorice*. Bucureşti: Editura Minerva,1971, 356 p. ISBN 973-683-370-4.
7. *Ce este cântecul bătrânesc. Cântece bătrâneşti ale românilor. Cântece istorice*. Antologie, întroducere, glosar, comentarii: Gr. Botezatu, A. Hâncu, Bucureşti-Chişinău: Litera Internaţional şi Grupul Editorial Litera, 2003, 208 p, ISBN 973-8358-52-3.
8. CIORAN, Emil. *Schimbarea la faţă a României*. Bucureşti: Editura Humanitas, 1990, 208 p.
9. CIRIMPEI, Victor. Dramatica istorie a ciobanului nefericit. *Timpul*, 16 aprilie, 2004, nr. 15 (123), p. 23.
10. CHIŢIMIA, Ion. *Folclorişti şi folcloristică*. Bucureşti: Editura Academiei, 1968, 405 p.
11. COLAC, Tudor. *La vatra doinelor. Festivalul doinei*. Ediţia I, 2012, Chişinău: Editura Grafema Libris, 2013, 144 p., ISBN 979-0-3480-0168-5.
12. COMAN, Mihai. *Izvoare mitice*. Bucureşti: Editura Cartea Românească, 1980, 304 p. ISBN 978-606-588-099-3.
13. DENSUSEANU, Ovid. *Viaţa păstorească în poezia noastră populară*. Bucureşti: Editura pentru Literatură, 1966, 429 p.
14. DATCU, Iordan. *Tradiţii din Maramureş*. Bucureşti: Editura „Grai şi suflet – cultura naţională”, 2009, 224p., ISBN 978-973-7692-32-0.
15. EVSEEV, Ivan. *Dicţionar de magie, demonologie şi mitologie românească*. Timişoara, Editura Amarcand, 1997, 534 p. ISBN 973-9244-33-5.
16. FERBER, Michael. *Dicţionar de simboluri literare*. Chişinău, Editura Cartier, 1999, p. 350, ISBN 9975-79-101-8.
17. FOCHI, Adrian. *Mioriţa. Tipologie, circulaţie, texte*. Bucureşti: Editura Academiei, 1964, 1106 p.
18. MARIN, Constantin. Drumul oilor: itinerarii de transhumanţă ale oierilor mărgineni în a doua jumătate al secolului al XX-lea. În: *Anuarul Institutului de Etnografie şi Folclor „Constantin Brăiloiu”.* Serie nouă, Tomul 31, 2020, p. 386.
19. NOUL TESTAMENT.The Gideons International. Pubished by Druckhaus Gummersbach, 1990, 308 p.

20. PAPAHAGI, Tache. *Poezia lirică populară*. Bucureşti: Editura pentru Literatură, 1967, 347 p.
21. POP, Dumitru. *Cercetări de folclor românesc*. Cluj-Napoca: Casa de Editură Sedan, 1998, 237 p. ISBN 973-98114-1-8.
22. RAŞCU, Iulian. *Eminescu şi Alecsandri*. Bucureşti: 1936, 61 p.
23. RUSSO, Alecu. *Opere*. Îngr. text, note şi comentarii de E. Levit şi I. Vasilenco. Chişinău: Editura Literatura Artistică, 1989, 440 p.
24. RUSU, Aurelia. Mihai Eminescu. 15 iunie. *Mihai Eminescu. Buletin de cercetări eminescologice*. Serie nouă. 2005, nr. 2, p.55.
25. STĂNESCU, Nichita. Născut din cântecul ţării. *Literatura şi Arta*, 1990, 18 iulie, p. 4, ISSN 1857-3835.
26. VRABIE, Gheorghe. *Balada populară română*. Bucureşti: Editura Academiei, 1966, 546 p.
27. Voiculescu, Vasile. *Lirica populară românească*. Bucureşti: Editura Cartea Românească, 1986, 230 p.
28. VULCĂNESCU, Romulus, Simionescu, Paul. *Drumuri şi popasuri străvechi*. Bucureşti: Editura Albatros, 1974, 145 p.
29. VULCĂNESCU, Romulus. *Mitologie română*. Bucureşti, Editura Academiei, 1985, 710 p.

Notă. Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică”, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM.

SECȚIUNEA III.

Identitate estetică şi literaritate în discursul critic actual

CZU:82.091
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.15

REABILITAREA DIMENSIUNII ETICE A LECTURII: PERSPECTIVA LUI NIE ZHENZHAO

Ion PLĂMĂDEALĂ
ORCID: 0000-0003-3403-4017
Universitatea de Stat din Moldova
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”

Rezumat. *Articolul propune o relectură a literaturii din perspectiva criticii literare etice (CLE) elaborate de Nie Zhenzhao, în dialog cu „turnura etică” occidentală: etica retorico-pragmatică, etica narațiunii și etica alterității. Este prezentată succint arhitectura integrată a CLE (premise antropologice, ontologice, cognitive, vocabularul analitic și metoda descriptiv-istorică), precum și modul de aplicare, ilustrat prin analizele operelor „Oedip rege” și „Sophie's Choice”. Aplicarea CLE la un roman modern marcat de situații-limită, indecidabilitate și absența liberului-arbitru infirmă presupoziția că metoda lui Nie ar avea o aplicabilitate limitată la textele clasice. Articolul susține că, prin rigoarea descriptivă, suspendarea judecății morale premature, CLE reușește să reabiliteze dimensiunea etică a lecturii oferind o alternativă pertinentă la critica militantă subordonată agendelor ideologice contemporane.*

Cuvinte-cheie: *critică literară etică, Nie Zhenzhao, turnură etică, etica alterității, „Oedip rege”, „Alegerea Sofiei”, lectură etică.*

Restoring the Ethical Dimension of Reading: Nie Zhenzhao's Perspective

Abstract. *The paper proposes a rereading of literature through the lens of Nie Zhenzhao's Ethical Literary Criticism (ELC), in dialogue with the Western "ethical turn" namely rhetorical-pragmatic ethics, narrative ethics, and the ethics of alterity. It briefly outlines the integrated architecture of ELC – Its anthropological, ontological, and cognitive premises, analytical vocabulary, and descriptive-historical method – and illustrates its application through analyses of "Oedipus Rex" and "Sophie's Choice". Applying ELC to a modern novel marked by limit situations, undecidability, and the absence of free will challenges the assumption that Nie's method is confined to classical texts. The article argues that, by means of descriptive rigor and the suspension of premature moral judgment, ELC succeeds in rehabilitating the ethical dimension of reading, offering a pertinent alternative to militant criticism subordinated to contemporary ideological agendas.*

Keywords: *ethical literary criticism, Nie Zhenzhao, ethical turn, ethics of alterity, "Oedipus Rex", "Sophie's Choice", ethical reading.*

În ultimele decenii, critica literară a cunoscut o serie de mutații conceptuale și metodologice profunde, influențate de integrarea perspectivelor ideologice, de consolidarea lecturilor partizane și de proliferarea teoriilor axate pe identitate și deconstrucție. În acest cadru, interpretarea a fost adesea redefinită ca un act de intervenție critică asupra inegalităților sociale, deconstruind raporturi de putere și resemnificând funcția operei în termeni culturali și politici. Această tendință a produs un dezechilibru în raportul tradițional dintre estetic, etic și hermeneutic, diminuând vizibil spațiul pentru o reflecție etică care să nu fie subordonată unor agende prestabilite. În acest context, ne propunem să prezentăm concepția lui Nie Zhenzhao, teoretician chinez care a întemeiat critica literară etică (CLE) – o școală ce reordonează lectura în jurul mecanismelor etice ale textului și afirmă, fără echivoc, că funcția fundamentală a literaturii este una formativă, de „iluminare morală" (Nie, 2021, p. 190).

Programul CLE prinde contur în 2004, când Nie propune, pentru prima dată, metodologia sa și o distinge de etica literară occidentală. În scurt timp, cu sprijinul comunității academice chineze, CLE este recunoscută ca abordare critică originală și eficientă, care se bucură de o prezentare într-un număr special în *Foreign Literature Studies* (2005) și de prima Conferință Națională dedicată CLE (Wuhan, 2005) (Yang, 2017, p. 174). Pasul decisiv spre legitimare internațională se produce în 2012, la Yichang, odată cu fondarea International Association for Ethical Literary Criticism (IAELC), moment pe care Nie îl consideră pragul de intrare al CLE pe scena globală. De atunci, congresele IAELC au fost organizate la Ningbo (2013), Shanghai (2014), apoi Seoul (2015), Tartu (2016), London (2017), Kyushu (2018), Hangzhou (2019) ș.a., consolidând recunoașterea mondială a școlii (Chen, 2019, p. 6). În acest context, vom încerca să prezentăm succint CLE ca paradigmă născută în China și, totodată, să relevăm pertinența ei în plan comparat, în raport cu „turnura etică" din studiile culturale și literare occidentale de după 1990.

În timp ce numeroasele direcții din cadrul acestei turnuri au generat o pluralitate eterogenă de concepte și metode fără un nucleu metodologic comun, CLE propune o arhitectură integrată (antropologie etică și grilă de analiză textuală) capabilă să reconecteze esteticul cu cunoașterea morală, dar fără a cădea în moralism facil sau în ideologie. Specificul CLE constă într-o fundamentare antropologică a lecturii („selecția etică" și „factorul Sfinx"), într-o definire a funcției literaturii ca iluminare morală mijlocită estetic, într-o distincție riguroasă între etic și moral, articulată prin istorism interpretativ, și într-un vocabular analitic (linii și noduri etice) aplicabil atât textelor clasice, cât și celor moderne. Consecința metodologică este evitarea prezentismului: interpretarea se face în mediul și contextul etic al epocii reprezentate, nu prin grilele morale curente.

În vocabularul lui Nie, „etic" desemnează rețeaua raporturilor normative (om-om, individ-comunitate, om-natură) și ordinea care le susține. De aici rezultă și sarcina literaturii, formulată explicit: a descrie o ordine etică, transformările

ei și dilemele pe care aceste transformări le produc, oferind cititorului trăirea unor experiențe morale în forme estetice. Totodată, Nie afirmă că literatura este artă a materialității textuale (nu a limbajului ca atare): stilul, vocea, montajul, progresia narativă sunt mijloace prin care opera își împlinește funcția formativă (Nie, 2024, p. 8).

Premisa antropologică a CLE, relevantă comparativ față de tradiția occidentală, este dublă. Mai întâi, Nie afirmă că trecerea de la animalitate la umanitate se explică printr-o a doua treaptă evolutivă – selecția etică, care se deosebește de selecția naturală și care conferă umanului capacitatea de a distinge între bine și rău și de a lua decizii în consecință. În al doilea rând, factorul Sfinx denumește dubla compoziție a ființei umane – factorul animal al impulsului și dorinței și factorul uman al rațiunii și conștiinței, a căror tensiune modelează conflictul etic din miezul intrigii. Fluctuațiile echilibrului dintre cei doi factori generează evenimente și dileme etice recognoscibile în narațiuni. Alte concepte, precum „textul cerebral", leagă aceste premise antropologice de procesele cognitive ale judecății morale și de memoriile etice internalizate. „Textul cerebral" desemnează, în teoria lui Nie Zhenzhao, memoria semnificativă a activităților și experiențelor senzoriale ale lumii, stocată în creier și compusă din „concepte cerebrale" combinate după reguli etice, care constituie matricea generativă din care derivă ulterior textul scris sau cel digital (Nie, 2024, pp. 15-17). În același plan antropologic, Nie adaugă o a treia treaptă a devenirii umanului, „selecția științifică", prin care tehnologiile și științele (de la medicină la inginerie genetică) creează situații-limită ce reconfigurează dilemele etice clasice. Din perspectiva lecturii, „factorul Sfinx" devine un detector de decizie etică: în fiecare nod al intrigii, întrebarea este: ce proporție între impuls și deliberare recunoaștem în fapta personajului? Iar „textul cerebral" explică continuitatea dintre tradițiile orale și textualizarea scrisă: scenariile etice trec din memoria culturală ancestrală în forme narative stabile. Din această ontologie a umanului decurge metoda textuală propusă de Nie: aproape orice operă poate fi cartografiată ca rețea de „linii etice" (axe problematice) și „noduri etice" (situații concrete), al căror grad de complexitate determină dificultatea interpretării. Sarcina criticului este să descrie formarea nodurilor de-a lungul liniilor și modul în care ele se dezleagă prin decizii de ordin etic. În continuare, vom raporta succint această metodă la trei orientări critice occidentale (etica retorico-pragmatică, etica alterității, etica narațiunii), care privilegiază, în general, intersubiectivitatea, responsabilitatea față de Celălalt sau dimensiunea civică a ficțiunii, însă mai rar oferă o „gramatică internă" pentru a cartografia conflictele etice la nivel de structură textuală.

Pentru vocabularul analitic, CLE propune un lexicon de lucru: mediul etic (cadrul istoric al acțiunii: instituții, cutume, limbaj moral), întrebarea etică (problema centrală a operei), linia etică (axa evoluției problemei), nodurile etice (episoadele de intensificare sau deturnare), tabuurile (interdicțiile care susțin ordinea) și haosul etic (suspendarea ordinii prin încălcarea tabuului), identitățile etice (rolurile normative –

rudenie, cetate, comunitate – care pot suferi reconfigurări). De exemplu, în *Oedip rege*, profeția funcționează ca nod presupozițional care organizează din „fundal" întreaga linie a recunoașterii; în *Hamlet*, o mutație în identitatea etică (recăsătorirea Gertrudei) rearanjează obligațiile fiului și declanșează conflictul dintre tabu (paricid/regicid) și imperativul răzbunării (Nie, 2024.). În același plan al delimitărilor lexical și conceptuale, Nie separă net două moduri de lectură: etic și moral. Critica morală tratează opera din postura unui judecător, aplicându-i un cod valoric exogen și pronunțând verdicte (bun/rău, admisibil/indezirabil), de obicei, prin grila valorilor actuale. Critica etică, dimpotrivă, propune o interpretare descriptivă ancorată istoric: reconstituie mediul etic al narațiunii, examinează cauzele și relațiile etice din interiorul lumii ficționale și descrie mecanismul conflictului cu ajutorul conceptelor de lucru ale CLE (linie etică, nod etic, tabu, identități etice, factorul Sfinx). Evaluarea morală, dacă și se produce, apare doar la capătul demersului, după o succesiune metodică clară: mai întâi descrierea, apoi contextualizarea, în cele din urmă evaluarea. Această reordonare explică de ce CLE nu aplică textului o lectură moralizatoare, ci îl face inteligibil etic în termenii propriei lui istoricități și ai arhitecturii sale narative.

„Turnura etică" desemnează un ansamblu de lucrări și orientări critice occidentale care, începând cu anii 1990, readuc în prim-plan o chestiune clasică: cum se manifestă eticul în experiența estetică, în literatură și în actul lecturii? Nu e vorba de reînvierea moralismului, ci de o reechilibrare a lecturii: de la verdict și demascare către o descriere atentă a modalităților în care textele construiesc dileme morale, solicită cititorului răspunsuri și îi modelează responsabilități. În cadrul acestei mutații, se reconfigurează raportul dintre text, autor și cititor: interesul major se deplasează spre proceduri de analiză capabile să surprindă cu rigoare circulația valorilor în și prin forma narativă, fără a subordona interpretarea unei agende ideologice prestabilite, chiar dacă există și autori, lucrări care își asumă explicit finalități normative, civice. Această turnură nu formează un bloc unitar, dar ar putea fi ordonată, în linii mari, în câteva direcții sau familii conceptuale. Este o împărțire pur euristică ce surprinde axele majore ale câmpului fără a epuiza numeroasele contribuții conexe și oferind o hartă de lucru pentru demersul nostru.

Etica retorico-pragmatică (Wayne C. Booth, Martha C. Nussbaum, Daniel R. Schwarz) pornește de la situația de comunicare (autor implicit – narator – naratar – cititor) urmărind efectele etice ale formei și responsabilitățile cititorului în raport cu ofertele etice și normative ale operei. Pentru Wayne C. Booth, în *The Company We Keep. An Ethics of Fiction*, ficțiunea nu este neutră din punct de vedere etic: ea propune cititorului poziții evaluative și modele de atașament, „invitații" afective și poziții valorice pe care cititorul le negociază în relație cu autorul implicit, naratorul și comunitatea interpretativă. De aici, necesitatea unui vocabular descriptiv capabil să redea aceste invitații și angajamente – autorul implicit, naratorul (fiabil/nefiabil), distanța și modul de adresare, poziționarea

afectivă și valorică – și a unui cadru al responsabilității distribuite: ce valori își asumă autorul (prin mijlocirea autorului implicit), cum răspunde cititorul, ce norme circulă în comunitățile interpretative. Pe scurt, etica la Booth nu se află în dependență ancilară față de estetic, ci formează însăși structura relației pe care o construim cu textele – „o companie pe care alegem s-o păstrăm" (Booth, 1988). Martha Nussbaum articulează o etică neo-aristotelică a virtuții, în care literatura funcționează ca laborator al rațiunii practice (*phronēsis*): romanele antrenează „imaginația morală" și finețea percepției morale, obligându-ne să vedem particularul în toată complexitatea lui (Nussbaum, 1990). Narațiunea devine un dispozitiv de formare a judecății: ea distribuie situații-limită, o pluralitate de voci și conflicte de valori, cultivând atenția responsabilă față de persoane și contexte, iar emoțiile sunt tratate ca judecăți evaluative care pot rafina discernământul. Dimensiunea civică este proeminentă la această autoare: literatura susține educația cetățenească și contribuie la dezvoltarea facultăților de empatie, respect și deliberare publică (Nussbaum, 2003). În aceeași familie, Daniel R. Schwarz distinge două registre ale responsabilității cititorului: *an ethics of reading* (o etică a cadrului interpretativ) și *an ethics while reading* (o etică a deciziilor pe care le iei în timp ce citești) – și deschide discuția spre proceduri de descriere a efectelor textuale asupra cititorului (contextul de adresare, vocea/fiabilitatea naratorului, focalizarea). În acest sens, el furnizează un nucleu metodologic coerent: situația de comunicare, autorul implicit, tiparele de adresare și modularea afectului și a judecății devin instrumente pentru a arăta cum se articulează eticul în și prin forma retorico-naratologică a textului. (Schwarz, 2001, p. 9).

În etica alterității (Emm. Lévinas, J. Derrida), decizia etică este un răspuns singular la interpelarea Celuilalt; ea nu se epuizează în anumite principii normative și reclamă amânarea verdictului în favoarea unei descrieri atente a situației și a unui proces deliberativ practic neîncheiat. Levinas ancorează lectura într-un umanism al întâlnirii față-către-față: etica precede ontologia (*Éthique comme philosophie première*), iar „chipul" Celuilalt ne obligă înaintea oricărui calcul normativ (Lévinas, 1990). Jacques Derrida, în *Donner la mort*, glosează pe ideea că decizia autentică se naște în orizontul indecidabilului. Responsabilitatea este răspunsul la apelul unui singular ireductibil («*tout autre est tout autre*»). În filiație kierkegaardiană, Derrida reia maxima «*l'instant de la décision est une folie*» pentru a susține că decizia etică se produce sub semnul indecidabilului, că ea rămâne, inevitabil, la „adăpostul unui secret" și nu poate fi subsumată într-un regim al legii, într-o generalitate tematică (Derrida, 1990). Extrapolată în critica literară, această gândire reconfigurează lectura ca exercițiu de atenție și ospitalitate față de singularitatea ireductibilă a alterității, față de „chipul" care ne interpelează și respinge judecățile fără apel. Etica alterității a furnizat un vocabular (responsabilitate infinită; ospitalitate necondiționată; dar; mărturie) menit să clarifice poziția cititorului în fața textelor ce reprezintă suferința, vina și datoria imposibilă

Etica narațiunii (James Phelan; Adam Zachary Newton) a elaborat un cadru analitic coerent pentru a surprinde progresia valorilor într-o povestire și pentru a descrie poziționarea cititorului în raport cu acestea. În acest sens, este exemplară interpretarea lui James Phelan din *Sethe's Choice: Beloved and the Ethics of Reading*, care tratează romanul lui Morrison ca un test retoric al judecății etice (Phelan, 2001). În termenii lui Phelan, analiza retorico-etică distinge între etica spusului (*ethics of the told*) și etica spunerii (*ethics of telling*) urmărind cum progresia narativă – jocul instabilităților, tensiunilor și rezoluțiilor – distribuie invitații evaluative și afective către cititor (Phelan, 2007, p. 214). La Newton, accentul cade pe relația responsabilă (responsivitate, în filiație bahtiniană) dintre narator, personaje și public, pe reciprocitatea adresivității și pe lectura ca practică întrupată, în care atenția concretă la voce, focalizare și situație produce o judecată practică, și nu un verdict abstract (Newton, 1995). Aceste abordări oferă un aparat metodic și conceptual pentru a descrie cum povestirea imaginează dileme și cum se poziționează cititorul în raport cu ele.

În fine, studiile traumei și ale mărturiei (Shoshana Felman, Dori Laub; Cathy Caruth; Dominick LaCapra) abordează cazurile-limită ale reprezentării, în special Holocaustul și violențele politice extreme, și formulează criterii de adecvare etică (ce poate fi spus, cum, de către cine?), instituind un regim al mărturiei (*witnessing*) întemeiat pe atenție, tact și memorie. În ansamblu, aceste direcții conturează o hartă complexă a manifestării eticului în literatură, diferă ca metodă și vocabular, dar coincid în cerința unei lecturi responsabile care să descrie mai întâi cum narațiunea instituie și negociază problemele etice, iar abia apoi să facă aprecieri normative.

Pentru a ilustra cum funcționează CLE, vom rezuma modul în care Nie Zhenzhao își aplică grila de lectură la analiza piesei *Oedip rege*.

Pentru început, el reconstruiește elemente ale mediului etic: cetatea tebana, autoritatea oraculară, codurile de rudenie și tabuurile fondatoare (paricidul și incestul). În acest cadru, întrebarea etică a tragediei este următoarea: *cum poate fi restabilită ordinea când temelia ei a fost surpată, chiar şi din neştiinţă?*

CLE trasează apoi linia etică a problemei: de la ignoranță (crimele neștiute) la recunoaștere și, în final, la decizie (autopedepsirea prin orbire și exilul ca tentative de restaurare a ordinii). De-a lungul acestei axe, lectura identifică nodurile etice care intensifică sau reorientează conflictul: profeția (nod presupozițional, invizibil dar cu funcții organizatoare în planul intrigii), uciderea de la răspântie, căsătoria cu Iocasta, confruntarea cu Tiresias, mărturiile mesagerului și ale păstorului, sinuciderea Iocastei, orbirea voluntară a lui Oedip. Fiecare nod este un moment în care se redistribuie responsabilitățile și se testează rezistența tabuurilor. Încălcarea acestora produce haos etic vizibil atât în familie, cât și în cetate (plaga, tulburarea ordinii civice).

Un alt pas al CLE privește identitățile etice: rolurile normative ale agenților (fiu/tată, soț/soție, rege/cetate) se modifică radical odată cu recunoașterea adevărului, iar tragedia constă, în parte, în imposibilitatea actorilor de a continua sub vechile roluri când statutul lor etic s-a prăbușit. Aici intervine și factorul Sfinx: tensiunea

dintre „factorul uman” (deliberare, conștiință) și „factorul animal” (impuls, dorință). În termenii CLE, hybrisul cognitiv inițial al lui Oedip (încrederea necondiționată în puterea rațiunii, refuzul semnelor oraculare) ține de dezechilibrul dintre cei doi factori; hotărârea finală – asumarea răului și autopedepsirea – marchează tentativa factorului uman de a restabili controlul și, odată cu el, o ordine minimă.

Esențial este că, în această lectură, tragedia nu livrează o lecție de morală punitivă, ci un scenariu de inteligibilitate etică cu valoare formativă: cum se constituie o problemă (linia), cum se adună complicațiile (nodurile), ce interdicții țin laolaltă comunitatea (tabuuri), cum se rearanjează rolurile când adevărul iese la iveală și în ce fel o decizie poate, fie și în mod incomplet, să oprească haosul. Este o lectură care descrie mecanismul etic din interiorul textului, în termenii istoricității tragediei și ai arhitecturii sale narative, lăsând orice apreciere să decurgă, dacă e cazul, după cartografierea atentă a conflO întrebare ce poate apărea în acest punct este dacă grila analitică elaborată de teoreticianul chinez, cu pretenții de validitate universală, ar putea fi aplicată unor texte moderne și postmoderne care descriu situații-limită marcate de indecidabil, de aporii în care liberul-arbitru practic este anulat. În limitele restrânse ale acestui articol, vom încerca să arătăm cum ar putea fi aplicat protocolul CLE la lectura romanului *Sophie's Choice* de W. Styron.

În optica CLE, *Alegerea Sofiei* poate fi citit ca un caz-limită al datoriei imposibile: ce statut mai au responsabilitatea și alegerea atunci când ordinea etică este suspendată de un regim totalitar, iar subiectul e silit să decidă care dintre cei doi copii ai săi va fi trimis la moarte și care va primi o șansă de supraviețuire? Mediul etic este circumscris de lagărul de concentrare – birocrația morții, deposedarea juridică, reducerea persoanei la un simplu număr –, un cadru în care tabuurile fundamentale (sacralitatea vieții copilului, loialitatea maternă) sunt încălcate și pervertite în instrumente de coerciție pentru a produce haos etic. Linia etică evoluează de la deposedare și intimidare la nodul alegerii impuse pe peronul din Auschwitz, urmat de tentative fragmentare de restabilire a ordinii (memorii și pledoarii zadarnice pentru salvarea fiului, o audiență fără rezultat la autorități, strategii de supraviețuire sub regim), apoi de viața americană, unde confesiunea în fața lui Stingo și relația distructivă cu Nathan nu fac decât să reactiveze trauma, fără a o transforma într-o nouă ordine. Pe această linie, nodurile etice sunt clar identificabile: interogatoriul și „selecția” de la sosirea în lagăr (coerciția alegerii), încercarea de a obține clemență prin accesul la un reprezentant al puterii, „mărturia” tardivă către Stingo, sinuciderea tragică din final. Identitățile etice se rearanjează continuu – „mamă” devine un rol sfâșiat între obligație și neputință sub constrângere; identitățile de „prizonieră” și „martor” se suprapun; după război, „iubită” și „confesoare” nu reușesc să coaguleze o minimă comunitate de sprijin și vindecare morală. În ceea ce privește factorul Sfinx, raportul dintre impuls (reflexul de a salva pe cineva) și deliberare (aproape anulată de presiunea terorii și de absența oricărei alternative reale) explică specificul deciziei: nu avem o opțiune morală în sens obișnuit, ci o alegere forțată într-un mediu care a suprimat totalmente condițiile deliberării etice. Ca urmare, protocolul CLE solicită suspendarea verdictului: întâi cartografierea (mediul, linia, nodurile, tabuul încălcat, dinamica identităților și locul deciziei în tensiunea celor doi factori),

apoi posibilitatea unei aprecieri proporționale cu descrierea. Rezultatul este o hartă care arată cum romanul textualizează prăbușirea ordinii și de ce încercările de a o restitui rămân incomplete: *Sophie's Choice* nu validează moral infanticidul și nici nu-l tratează ca pe o opțiune „liberă". În logica CLE, el marchează pragul-limită al deliberării etice sub teroare, locul în care judecata morală obișnuită se anulează, iar literatura rămâne singurul spațiu în care această dilemă imposibilă își poate păstra o anumită inteligibilitate.

Am ales să ne referim în mod deliberat la *Alegerea Sofiei* pentru „testarea" metodei lui Nie deoarece acest roman este invocat, în etica alterității și în studiile traumei, alături de *Beloved* (*Preaiubita*), de T. Morrison, ca exemplu ce ilustrează emblematic o etică a imposibilului, singularitatea și indecidabilul alterității, aporiile și imposibilitatea opțiunii etice în situații-limită. Anume din acest orizont disciplinar au fost emise anumite rezerve critice privind aplicabilitatea concepției lui Nie Zhenzhao.

Bunăoară, Arleen Ionescu consideră că sistemul lui Zhenzhao este centrat pe noțiunea de alegere etică, dar acest concept nu este valid, operant în cazul literaturii Holocaustului, unde alegerea dispare și trebuie luate în calcul forme ale răului excesiv, ale răului absolut. Cercetătoarea contrastează antropologia etică a ELC (literatura ca expresie a eticului) cu etica alterității (Levinas/Derrida), considerând că există o tensiune indepasabilă între un universalism umanist la care se raliază Nie și o etică a responsabilității infinite față de Celălalt. Orientarea univocă a ELC spre o schemă a opțiunii etice riscă să formalizeze indecidabilul și să oblitereze singularitatea unor situații-limită (Ionescu, 2024).

Totuși, precum am încercat să arătăm mai sus cu referire la romanului lui Styron, CLE nu presupune a priori existența unei „alegeri libere", precum se întâmplă în situațiile în care deliberarea este anulată prin coerciție. Dimpotrivă, protocolul CLE presupune suspendarea verdictului și cartografierea exactă a situațiilor-limită: localizarea nodului în care deliberarea se prăbușește, distingerea între indecidabilul care privește victima și răul instituțional ce pervertește tabuuri elementare (viața copilului, datoria maternă). Inventarul metodic și conceptual (linie, nod, tabu, identități) nu formalizează indecidabilul, ci îl plasează în arhitectura narațiunii. În fine, prudența evaluativă a CLE este compatibilă cu „ospitalitatea" față de alteritate: lectura nu emite sentințe asupra victimelor, ci descrie și contextualizează. Totodată, ea nu abdică de la discernământul necesar acolo unde textul însuși instituie un pol al judecății (aparatul represiv al selecției, coerciția totalitară, pervertirea tabuului). Romanul lui Styron confirmă puterea explicativă a teoriei lui Zhenzhao, ce marchează pragul-limită al deliberării etice și, totodată, numește fără echivoc mecanismele răului, face posibilă o educație morală fără predici.

În concluzie, critica literară etică teoretizată de Nie Zhenzhao propune un cadru descriptiv care recentrează lectura pe funcționarea mecanismelor etice interne ale operei. Teoreticianul chinez reactivează, în registru contemporan, ideea clasică a funcției formative a literaturii (*utile et dulci*), pe care o ancorează într-un set coerent de premise și proceduri ce permite cititorului să descrie varietățile de conflicte fără a recurge la judecăți morale pripite. Reordonarea metodică pe care

o propune, descriere – contextualizare – evaluare, face inteligibile condițiile care declanșează conflicte și dileme, și formele sub care se manifestă responsabilitatea ființelor umane în diverse epoci. Lecturile romanului *Sophie's Choice* relevă că această grilă poate să explice arhitectura unui conflict și să marcheze limitele deliberării în situații de violență extremă, permițând totodată numirea clară a răului și evitând judecățile anacronice. Prin aceasta, CLE se distinge favorabil de o bună parte a criticii contemporane, în versiunile ei militante (feministe, postcoloniale, teoriei critice a rasei), care subordonează textele interpretate sensibilităților și exigențelor normative actuale.

Referințe bibliografice:

1. NIE, Zhenzhao. Ethical Literary Criticism: A Basic Theory. *Forum for World Literature* Studies. 2021. Vol. 13, nr. 2, pp. 189. ISSN 2154-6711.

2. YANG, Liu. Ethical Literary Criticism: Critical Reception and Theoretical Impact. *Interdisciplinary Studies of Literature*. 2017. Vol. 1, nr. 3, pp. 171-176. ISSN 2520-4920.

3. NIE, Zhenzhao. *Introduction to Ethical Literary Criticism*. London and New York: Routledge, 2024. ISBN 978-1-032-14002-5.

4. BOOTH, Wayne C. *The Company We Keep. An Ethics of Fiction*. Berkeley: University of California Press, 1988. ISBN 0-520-06203-5.

5. NUSSBAUM, Marta. *Love's Knowledge. Essays on Philosophy and Literature*. New York: Oxford University Press, 1990. ISBN 0-19-505457-1.

6. NUSSBAUM, Marta. *Cultivating Humanity. A Classical Defence of Reform in Liberal Education*. Cambridge: Harvard University Press, 2003. ISBN 0-674-17948-X.

7. SCHWARZ, Daniel R. A Humanistic Ethics of Reading. In: *Mapping the Ethical Turn. A Reader in Ethics, Culture and Literary Theory*. Charlottesville and London: University Press of Virginia, 2001, pp. 3-15. ISBN 0-8139-2055-8.

8. LÉVINAS, Emmanuel. *Totalité et Infini: essai sur l'extériorité*. LGF: Livre de Poche, 1990. SBN 2253053511.

9. DERRIDA, Jacques. *Donner la mort*. Ed. Galilée, 1990. ISBN 2-7186-0514-6.

10. PHELAN, James. Sethe's Choice: Beloved and the Ethics of Reading. In: *Mapping the Ethical Turn. A Reader in Ethics, Culture and Literary Theory*. Charlottesville and London: University Press of Virginia, 2001, pp. 93-109. ISBN 0-8139-2055-8.

11. PHELAN, James. Rhetoric/ethics. In: *The Cambridge Companion to Narrative*. Cambridge University Press, 2007, pp. 203-216. ISBN 13: 978-0-521-85696-6.

12. NEWTON, Adam Zachary. *Narrative Ethics*. Harvard University Press, 1995. ISBN 0-674-60087-8.

13. IONESCU, Arleen. Dilemmas Beyond Ethics: A Critique of Eastern Ethical Literary Criticism. *Primerjalna književnost*, 2024, 47.3, pp. 165-182. ISSN 0351-1189.

Notă. Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică", Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu" al USM.

CZU:821.135.1(478).09-31
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.16

FRONTIERA CA MARCĂ EXISTENȚIALĂ DISTINCTĂ ȘI VITREGIILE ISTORIEI RECENTE ÎN ROMANUL *SATUL DE GRANIȚĂ* DE ALEXANDRU ȘCHENDREA

Sergiu COGUT
ORCID: 0000-0002-1330-0833
Universitatea de Stat din Moldova
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”

Rezumat. *În 2014, cu puțin înainte de decesul său prematur, Alexandru Șchendrea a publicat romanul „Satul de graniță,” o creație literară ce s-a bucurat de o anumită atenție din partea criticii literare autohtone, dar și de apreciere cu un important premiu decernat autorului în același an în cadrul unui festival de creație literară de peste Prut. Cartea se axează pe relevarea specificului vieții de odinioară a locuitorilor unui sat situat la granița Uniunii Sovietice cu România, localitate a cărei denumire e una cu accentuate rezonanțe de ordin literar, întrucât e vorba de Medeleni – același toponim pe care l-a consacrat și l-a înveșnicit în opera sa de referință cunoscutul prozator interbelic Ionel Teodoreanu.*
Cuvinte-cheie: *roman, sat, toponim, frontieră, istorie recentă.*

The Border as a Distinctive Existential Mark and the Hardships of Recent History in The Novel *The Border Village* by Alexandru Șchendrea

Abstract. *In 2014, shortly before his premature death, Alexandru Șchendrea published the novel "The Border Village", a literary creation that enjoyed a certain amount of attention from local literary critics, but also appreciation with an important prize awarded to the author in the same year at a literary festival across the Prut. The book focuses on revealing the specifics of the former life of the inhabitants of a village located on the border of the Soviet Union with Romania, a locality whose name has strong literary resonances, as it is Medeleni – the same toponym that the well-known interwar prose writer Ionel Teodoreanu consecrated and immortalized in his landmark work.*
Keywords: *novel, village, toponym, border, recent history.*

Acum 11 ani, a apărut un roman în care accentul e pus pe elucidarea cât mai verosimilă a vieții unei comunități de săteni dintr-o localitate situată chiar la frontiera dintre cele două state care cândva, nu așa de demult, formau împreună unul singur: România și Republica Moldova, granița respectivă fiind impusă

ulterior în mod forțat ca rezultat al transpunerii în practică a unor meschine interese străine de natură expansionistă. E vorba de granița de pe râul Prut, cel care avea să fie blestemat, întocmai ca Nistrul, celălalt râu care ne-a marcat profund istoria, așa cum, de altfel, menționează Romanița Constantinescu în capitolul dedicat Basarabiei din lucrarea sa *Pași pe graniță*, citând din Vasile Voiculescu și Ion Th. Simionescu: „Nistrul e «hain», blestemat, «ca și Prutul de acum un sfert de veac în urmă»" (Constantinescu, 2009, p. 201). De asemenea, puțin mai înainte, cercetătoarea în cauză relevă: „Încă de la Vlahuță, apropierea de graniță amenința să suspende încrederea în peisaj a călătorului. Prutul era un râu lipsit de frumusețe, iar Valea Prutului nu era pitorească, în ciuda câte unui zăvoi de sălcii sau petic (la Vlahuță: «petecuț») de dumbravă. Natura e amenințătoare: pe malurile Prutului n-a putut înflori niciun oraș de frica revărsărilor barbare de ape și de populații. Folclorul (și anume chiar cel grăniceresc) blestemă râul" (Constantinescu, 2009, p. 195).

Se cuvine totodată să remarcăm și importanța următoarelor idei expuse chiar în primele pagini ale cărții sale *O istorie a lumii în 47 de granițe* de autorul britanic Jonn Elledge: „Aceste linii despărțitoare sunt mai mult idei decât elemente fizice, iar pentru animale sau extratereștri ele ar fi invizibile. Mai mult, ceea ce a fost făcut poate fi desfăcut. Aceste linii nu au existat dintotdeauna; va veni o vreme când vor dispărea" sau „Nicio graniță nu este inevitabilă sau eternă. Granițele sunt arbitrare și fortuite și, în multe cazuri, ar fi putut arăta altfel dacă un război, un tratat sau deciziile unui mic grup de europeni obosiți ar fi fost diferite. Uneori sunt pasagere, alteori rezistă secole la rând. Unele sunt caraghioase, altele sunt absurde…" (Elledge, 2024, p. 17).

Întrucât urmează să ne referim în continuare la romanul scris și publicat cu puțin înaintea decesului său prematur de Alexandru Șchendrea *Satul de graniță*, considerăm binevenit să precizăm din start că pe prima pagină, în adresarea sa către cititori, autorul menționează că este vorba de localitatea sa „de baștină – Medeleni (Răzoaia), un sat de sub Iași, îmbrățișat din trei părți de Prut și tot din atâtea părți împrejmuit timp de vreo patruzeci de ani cu două garduri de sârmă ghimpată, care le ajutau autorităților «să păzească țara de dușmanii din afara ei» (Șchendrea, 2014, p. 3). Totodată este reliefat în continuare că în romanul său scriitorul se va referi la „relațiile dintre medeleneni și soldații de la pichetul de grăniceri din localitate, care uneori, rar de tot, erau bune, alteori încordate și alimentate de multe suspiciuni «soluționate» prin introducerea de interdicții" (*Ibidem*). La un moment dat, în roman, se remarcă în legătură cu denumirea satului că „nu e cea care a fost la început. Poate pentru că Răzoaia provine de la cuvântul «răzeși» și cuiva nu i-a plăcut ca oamenii să fie împărțiți în țărani cu pământ și oameni fără pământ, adică în gospodari și golani. Oricum, și acum localnicii numesc partea satului de la vale de cimitir Răzoaia, iar celei de la deal de el îi zic Medeleni", iar despre aceasta din urmă se precizează tot atunci că „ar fi provenit de la numele boierului Medeleanu care stăpânea o moșie mare – de sub dealul Iașilor până dincoace de Prut, între

Sculeni, Chirileni și Ungheni. Cică, după moartea boierului partea moșiei acestuia dintre satele Blindești, Petrești și Semeni ar fi fost cumpărată de un oarecare Vartic, iar oamenii care împliniseră boierescul la boierul Medeleanu au primit primele nadeluri de pământ. Legenda mai spune că de la numele acestui boier s-ar trage și denumirea satului Medeleni din partea dreaptă a Prutului" (Șchendrea, 2014, p. 92). Cât despre relațiile dintre localnici și cei de la pichetul de grăniceri din sat, criticul literar Ana Bantoș remarcă despre romanul lui Al. Șchendrea că în acesta sunt prezentate „trăirile și dramele" sătenilor în contextul relațiilor respective, reliefând de asemenea: „Este o scriere care surprinde meandrele sufletului basarabean traumat de întâmplări care nu au depins de el, elocventă în acest sens fiind soarta Varvarei, soția lui Mircea Stancu, cu care acesta s-a căsătorit din dragoste. Varvara, în urma unei traume psihologice, cauzată de comportamentul bestial al grănicerilor sovietici în timp ce își apăra soțul agresat feroce de către aceștia, va rămâne cu un handicap mental pentru toată viața" (Bantoș, 2023, p. 218). Întâmplarea la care face referință cercetătoarea literaturii autohtone este relatată chiar în primele pagini ale romanului, menționându-se că totul a pornit de la aceea că într-o noapte din vara anului 1944 soldații sovietici au tăbărât în pivnița lui Mircea care, așa cum era firesc, „… a alergat repede la gura pivniței de unde venea gălăgia. Aici un soldat cu felinarul în mână lumina interiorul încăperii, iar alții trei țineau cănile la găurile prin care țâșnea vinul din butoiașul ciuruit de gloanțe. Stăpânul a coborât în grabă treptele scării și a smuncit cepul de la butoi, arătându-le soldaților cum se sloboade vinul. (…) Cunoștea fiecare colțișor din pivniță, de aceea când își dădea drumul în ea, nu lua cu sine nici măcar chibrituri. Se obișnuise să pună toate lucrurile trebuincioase la locul lor pentru ca să știe de unde să le ia când îi vor trebui. Ridică mâna sus și, scotocind de asupra grinzii, luă câteva cepuri și porni să astupe găurile prin care vinul continua să țâșnească. Mai mult nu ține minte nimic.

L-a trezit strigătul desperat al Varvarei, care era chiar lângă el. Își deschise ochii, dar nu o vedea în noaptea stăpânită de lumina slabă a lunii. Îi simți cu pieptul spatele asudat lipit de corpul său. O năvală de vorbe ieșea din gura ei ca plumbii din mitralieră, și simți cum mâinile ei gesticulau iute și haotic sub îndemnul unei porniri nestăvilite. Mircea mai deschise o dată greu ochii încleiați de sângele care începu să se închege și văzu ca prin ceață siluetele a patru soldați cu armele ațintite asupra sa. Se dezmetici. Abia atunci înțelese că fusese scos din pivniță și adus pe malul abrupt al carierei de peste drum de casa lor. «Or să mă împuște», gândi el, și buzele începură a i se mișca într-o tremurare inconștientă. Durerile îi împrăștiară acest gând și în locul lui a apărut altul: «Cum să scap?» Soldații continuau să-l lovească cu paturile armelor printre mâinile Varvarei, izbind nemilos în el. Nu mai rezistă. Se prăbuși la pământ ca un maldăr de stuf suflat de vânt, dar gândul încolțit în el continua să caute scăpare. Varvara, cuprinsă de isterie, se năpusti asupra soldaților, lovind desperată în tot ce i se nimerea în cale, dar paturile de la arme băteau și în ea. Mircea încercă să se ridice. Stătea acum pe mâini și pe picioare, dar o lovitură de ciubotă îl doborî din nou la pământ și toate gîndurile i se topiră ca

o grindină în plină vară" (Șchendrea, 2014, pp. 16-17). După care se menționează că el cu o ultimă sforțare „o apucă iute de mijloc ca ultima oară și o lipi de corpul său, cuprinzându-i burta ca s-o ferească de lovituri și să salveze copilul. Mâna lui simți o zvâcnire scurtă ca bolboroseala unei ape nimerite în vârtej. Era copilul lor pe care îl așteptau de șapte luni" (Șchendrea, 2014, p. 18). În cele din urmă se precizează despre acele cuvinte care pentru Varvara deveniseră în timp „vorbe parazite": „– Ibu tvoi rot, zaraza! Răcni cu vădită ciudă unul dintre soldați. Apoi o lăsă în pace și împreună cu ceilalți trei camarazi ai săi se pierdu în noaptea plumburie.

Auzind aceste vorbe, Varvara nu înțelesese sensul lor, căci nu cunoștea limba rusă, dar își dădu seama că erau de ocară, de aceea strigă din urma lor cât o ținu bojocii:

– Tî ibi tvoi rot, zaraza! Tî ibi tvoi rot, zaraza! Tî ibi tvoi rot, zaraza!

… De atunci, din vara lui '44 când armatele sovietice ajunseseră cu războiul din nou la Prut, Varvara a început să rostească aceste cuvinte aproape de fiecare dată când stătea de vorbă cu cineva" (*Ibidem*). În continuare, așa cum suntem informați pe parcursul lecturii, starea soției lui Mircea se agravase și într-un interval de câteva zile „au părăsit-o vocea și mințile. Nu recunoștea pe nimeni, decât pe Mircea. Vorbele-i erau un amestec de sunete din care la început nici el nu înțelegea nimic. Varvara devenise ca un copil rău, neascultător și fără frică de părinți, care voia să facă tocmai ceea ce nu i se dădea voie. De cum ieșea din casă, se oprea la poartă, tot încercând s-o deschidă și să iasă în drum. (…) Într-o zi, când mai terminase lucrul pe lângă casă, Mircea deschise vraiște portița cea mică să vadă ce va face Varvara. Ea a ieșit în drum și s-a așezat cuminte pe lavița de sub gard, cum făcea de atâtea ori în tinerețe când își aștepta soțul de la lucru. A pus mâinile pe genunchi ca un elev care stă ascultător în bancă și îl prinse pe Mircea cu o privire blajină de parcă s-ar fi temut că, dacă-l scapă din ochi, ar putea să-l piardă. I-a răspuns și el cu un zâmbet forțat, încercând s-o facă să se bucure, și din sufletul său chinuit de milă răbufni un oftat ascuns" (Șchendrea, 2014, p. 36). Una dintre scenele cu adevărat relevante prin dramatismul lor este cea în care e descris ce face mai departe femeia și se poate clar depista punctul culminant al dereglării sale psihice. Astfel, atunci când Mircea tocmai „a închis portița de la intrarea în grădină, Varvara s-a ridicat iute de pe scaun și, tupilându-se ca și cum voia să se ascundă de cineva, a trecut de partea cealaltă a drumului, tot uitându-se în urmă, de parcă se temea să nu fie urmărită. În fața ei apăru malul abrupt al carierei. Varvara se dădu mai aproape de mal, își aruncă pentru o clipă privirile în jos și, parcă speriată de cele văzute, fugi din nou sub gard, așezându-se agitată pe laviță și bălmăjind ceva. Dar nu stătu mult așa. Se apropie iar de mal, își roti privirile tulburi de jur împrejurul ei și începu să strige ceva încurcat și insistent, gesticulând cu mâinile ei amorțite, de parcă voia să alunge niște țânțari din fața sa absentă.

Mircea o urmărea de dincolo de poartă, căci numai se prefăcuse că o lasă singură. Voia să vadă ce va făcea ea în lipsa lui. Varvara continua să fluture haotic cu mâinile și să scoată frânturi de vorbe. El își puse palma pâlnie la ureche, încercând să deslușească ce spune. Din bălmăjeala ei i se limpezi cuvântul «Bitvoisarasa!» și el

înțelesese că ea zicea vechile-i vorbe urâte rusești pe care, precum credea, îi intraseră atât de tare în sânge, încât nu le putea uita" (Șchendrea, 2014, pp. 36-37). Ceea ce urmează însă în relatarea despre soția protagonistului este de-a dreptul copleșitor, ceva la care nimeni dintre personajele cărții nu se putea aștepta, întrucât e vorba de o întâmplare ce eclipsează tot ce se petrecuse până în acea seară, exemplară fiind și reacția promptă a lui Mircea: „… era în ajun de Sfântul Vasile, s-au adunat cu toți ai casei să petreacă împreună această sărbătoare mare, să primească urătorii, iar dimineața – copii care merg cu Semănatul sau cu Sorcova. Nu se văzuseră împreună de mult timp, s-au luat cu vorba și au uitat de Varvara. Le-a amintit de ea unul dintre nepoți care a venit și le-a spus cu sufletul la gură că bunica a dispărut. Toți au sărit ca fripți de la masă. Mircea și-a aruncat pufoaica pe spate, căci afară era frig, și a zbughit-o afară ca plumbul. S-a uitat prin ogradă, a cutreierat grădina, a ieșit în drum, dar Varvara nu era nici pe lavița de lângă gard, unde de obicei îi plăcea să stea, nici pe malul carierei. Au pornit care și încotro s-o caute…" (Șchendrea, 2014, pp. 37-38). Este unul dintre evenimentele cu cea mai mare încărcătură emoțională și cu un impact deosebit asupra familiei lui Mircea și a rudelor sale, astfel că și remarcabilul critic și istoric literar Ion Ciocanu avea să consemneze în acest sens următoarele: „Viața cuplului Stancu decurge obișnuit, protagoniștii cărții prezentându-ni-se în ipostaza de părinți ai două fiice și ai doi fii, Varvara purtându-și firesc invaliditatea survenită după încăierarea cu soldații sovietici, iar Mircea suportând cu demnitate starea de infirmier al soției. Un moment crucial și semnificativ al narațiunii este dispariția neașteptată și enigmatică a Varvarei în seara de ajun al Sfântului Vasile, când rudele se adunaseră să marcheze sărbătoarea, iar un nepot le anunță că «bunica a dispărut»" (Ciocanu, 2014, p. 5). Totodată, în legătură cu găsirea ei, același critic basarabean subliniază: „Culmea emoției noastre de cititori e acaparată în mod brusc de momentul în care Mircea Stancu o descoperă într-un târziu foarte ingenios amânat de către autor, pe soția sa Varvara («O zărise nedeslușit cum lovea cu picioarele și cu coatele în gardul de sârmă ghimpată, strigând cu voce răgușită și istovită…»)" (Ciocanu, 2014, pp. 6-7), după care punctează și el cu referire la acele vorbe indecente din limba rusă ale personajului: „Biata femeie striga în inconștiență aceleași vorbe rusești pe care le auzise în '44 de la soldații sovietici care erau pe cale să-i împuște soțul și care i se implântaseră adânc în memorie pentru toată viața. Anticipând întrucâtva desfășurarea discursului nostru critico-literar, constatăm aici că vorbele acelea de ocară semănate pe pământul nostru de soldații sovietici capătă – în contextul cărții – semnificația profundei revolte împotriva fărădelegilor săvârșite de cotropitorii sovietici în spațiul pruto-nistrean" (Ciocanu, 2014, p. 7).

Remarcând despre autorul acestui roman că e unul dintre cei care „vin din domeniul ziaristicii", cercetătoarea Ana Bantoș precizează în continuare că în romanul său din 2014 Al. Șchendrea „developează imaginea românului basarabean prins în mrejele granței de pe Prut. Perspectiva asupra lumii autentice a basarabeanului este realizată cu mijloacele unei scrieturi jurnalistice, care pretinde la o valoare cvasitestimonială, fiind obligată să dea sens printr-un punct de vedere

exprimat explicit. Personajele din categoria marginalizaților narează propria lor istorie, destinul individual al celor care au fost martori ai complexității istoriei, contribuind la reconstituirea ei și intrând în rezonanță cu ea" (Bantoș, 2023, p. 217). La rândul său, cunoscutul ziarist din Iași, analistul de politică externă Iulian Chifu menționează despre colegul său de breaslă și romanul lui că pe parcursul lecturii acestuia pot fi detectate două dintre profesiile în care s-a afirmat autorul: „Meseria sa de traducător se vede la minuțiozitatea prezentărilor și atenția pentru calofilia textului, extrem de rotund și conturat artistic. Cealaltă meserie, cea de jurnalist, transpare în judecăți de valoare și adevăruri spuse deschis, prezentate prin juxtapunerea faptelor în care sunt implicate diferitele personaje ale sale, pe care le tratează cu francheță, cu delicatețe și cu multă duioșie, pentru că ele reflectă nici mai mult nici mai puțin decât propria sa viață, copilărie, tinerețe" (Chifu, 2014, pp. 10-11). Apropo de această din urmă remarcă a colegului de peste Prut despre personajele din romanul *Satul pe graniță*, este binevenit să precizăm că autorul dedică memoriei părinților săi – Pașa și Nichita această creație prozastică pe care a reușit să o definitiveze și să o publice cu un an înaintea propriului său deces, iar în roman se specifică la un moment dat: „În anii cu multă zăpadă râul se umfla, apa curgea la vale bolborosind cu repeziciune, se izbea puternic în mal și rodea nemilos din ponorul de sub gospodăriile oamenilor. Malul acesta s-a prăbușit de câteva ori și soldații au fost nevoiți să mute granița prin grădinile lui Nicolae Șchendrea, Grișa Rusu și alți oameni cu gospodăriile prin apropiere.

Mircea știa că Nicolae Șchendrea este verișor pe tată cu cumnatu-său Nichita, pe care-l și cununase, și are trecere la grăniceri. Poate de aceea că, după mutarea graniței, i-a fost tăiată o bucată de grădină și, pentru ca să-l răsplătească într-un fel, pichetul i-a repartizat o bucată de pământ peste cordon și omul trebuia s-o lucreze. În Răzoaia se vorbea că lui i s-ar fi dat și un aparat de telefon de acelea pe care le purtau cu sine grănicerii când patrulau granița, pentru ca aceștia să poată suna la pichet și să comunice soldatului de serviciu despre eventualele încălcări ale regimului de frontieră" (Șchendrea, 2014, p. 113). În paginile cărții este evocat acest Colea Șchendrea și atunci când ajuns la fundul grădinii lui, protagonistul Mircea îi face o caracteristică destul de expresivă, într-un limbaj oarecum picant, dar și sarcastică, întrucât afirmă: «Bună poamă și acesta», bălmăji Mircea în sinea sa. «Mătușă-sa Pașa l-a spălat de căcat, iar acum,după ce i-a crescut păr la puță și a mai prin la seu, dă drumul la găini înadins din poiată pentru ca să-i facă prăpăd în vie chiar înainte de culesul poamei. Așa este el și n-ai ce-i face, dar Dumnezeu nu bate cu bățul». Mircea își aminti că odată Colea s-a enervat pe un cal de-al său și l-a bătut atât de tare încât acesta s-a prăbușit la pământ ca lovit de un fulger. Se speriase rău de tot stăpânul, crezând că și-a omorât animalul, dar în scurt timp acesta și-a revenit, s-a ridicat pe picioare și l-a mușcat greu de mână mai jos de cot, astfel că încă mult timp Colea a umblat cu ea bandajată" (Șchendrea, 2014, p. 55). Totodată, e cazul să menționăm că în legătură cu neamul Șchendrenilor se face referință și la o întâmplare cu adevărat groaznică sau, cum o califică autorul, „înspăimântătoare" avându-l ca victimă pe Ionel Șchendrea,

mezinul bătrânilor Vladimir și Agafia, despre care se precizează că de „zgârcenia lor știa tot satul", reproșându-li-se de asemenea: „«…. Puteau să nu se zgârcească măcar atunci când urătorii și colindătorii erau copii de neamuri, că așa se cuvine, să fii mai darnic cu aceștia», vorbi cu sine Mircea. În gând îi mai veniseră vorbele cumnatului, care-i spunea că fratele acesta al său niciodată nu împrumuta nimănui bani. «Putea să te vadă leșinat de foame, să ai orice trebuință că nu-ți dădea nici de o bucată de pâine, măcar să stai în genunchi în fața lui», îi povestea Nichita, mai spunându-i că s-a adresat și el de două ori să-i dea cu împrumut cinci ruble că aveau copii care învățau în capitală, dar a refuzat…" (Șchendrea, 2014, p. 52). Iar acea întâmplare de tristă amintire e relatată la pagina următoare, din start menționându-se că asupra lui Ionel Șchendrea „au tăbărât nemascați Vasile al lui Gheorghe Burlacu și Pavel al lui Andrei Sinighin. Ionel a crezut că cei doi consăteni au venit să bea o litră de vin, cum făceau deseori, dar de data aceasta ei i-au luat arma de vânătoare, l-au legat burduf, l-au ghemuit în portbagajul propriei mașini, numai ei știu cum, și s-au pornit spre pădurea de lângă hruba de la Comăneasa să-i pună capăt zilelor" (Șchendrea, 2014, p. 53). Precizându-se că Ionel când apoi povestea cele petrecute, zicea că făptașii de fapt voiau să-i ia mașina, se specifică totodată: „cică ei chiar l-ar fi întrebat cum vrea să moară: spânzurat, tăiat, împușcat, înecat? Ionel le-ar fi spus că le dă mașina, o scrie pe numele unuia dintre ei, le dă și bani, numai să nu-l omoare. Făptașii n-au fost de acord și, pentru ca să nu lase urme, hotărâseră să-l înece în jijia de la complexul de porci din Petrești, spre care porniseră cu mașina" (*Ibidem*). Dar în cele din urmă, totul s-a terminat cât se poate de bine pentru Ionel care a scăpat teafăr, căci într-adevăr s-a născut sub o stea norocoasă, fortuna surâzându-i în acea zi de două ori consecutiv, întrucât la respectivul complex din Petrești „paznicul nu dormea, așa că li s-au stricat planurile, s-au întors înapoi și au ponit spre păduricea de lângă Comăneasa. Ionel a avut noroc de un țigan din Sculeni, tot Ion îi zice, care împreună cu doi prieteni de-ai săi taman în acea noapte se întorcea cu mașina de pe unde fusese. La cotitura aceea bruscă și cam abruptă de la canton, făptașii au vrut să-i iasă înainte țiganului și cât pe ce să-i tamponeze mașina. Enervat, țiganul s-a pornit în viteză după ei, iar aceștia, pentru ca să scape, au luat-o prin ponoare. Au înțeles însă că nu pot scăpa de urmăritori, au lăsat mașina și au fugit." (*Ibidem*). Considerăm că e cazul să menționăm că prima ediție a romanului lui Alexandru Șchendrea a apărut sub îngrijirea poetului, prozatorului, editorului de peste Prut Constantin Marafet, văzând lumina tiparului în orașul Râmnicu Sărat. Precizăm de asemenea că pentru *Satul de graniță* autorului i-a fost decernat premiul „Alexandru Sihleanu" la Festivalul Internațional de creație literară „Titel Constantinescu", ediția a VII-a. Astfel că întru totul îndreptățită e afirmația aceluiași Iulian Chifu care în respectivul an 2014 remarca: „Forța scriiturii îl consacră pe acest cunoscut ziarist dar necunoscut scriitor, ca una dintre revelațiile creației de proză a Republicii Moldova", relevând totodată: „Satul său e un amestec de Slavici și Creangă, dar cu iz de realitate basarabeană postbelică, iar comedia de moravuri care se derulează uneori în colajul creionat de către

Alexandru Șchendrea merită atenția criticilor și mai ales a publicului larg" (Chifu, 2014, p. 11). La rândul său, neobositul cititor și exeget al procesului literar contemporan, deja regretatul Ion Ciocanu menționa în legătură cu această încercare reușită a autorului de a se afirma ca prozator următoarele: „Oricât de emoționant și de important se prezintă momentul găsirii Varvarei la hotarul de sârmă ghimpată cu România, nu acesta constituie faptul cel mai revoltător din întreaga narațiune. Varvara, beteagă de cap, ori de câte ori vede un om cu armă strigă în direcția aestuia aceleași vorbe necuviincioase, deși într-o formă oarecum prescurtată, ca să-i vină mai comod să le pronunțe. Or, strigătele ei au atras atenția patrulei grănicerești care își face momentan apariția și pune cătușe la mâinile Varvarei și ale lui Mircea Stancu și conduce «infractorii» arestați în beciul pichetului. (…) Nu zăbavă Mircea observă că în beci este adus încă un arestat. Era fiul lui Mircea și al Varvarei, Petruț. Cu toate că beciul nu era locul potrivit pentru discuții de ordin moral, între tată și fiu se înfiripă un dialog incitant. Când îi lămurea părintelui său că se încâlcise de tot sub podul la care ajunsese în căutarea mamei, Petruț spuse, ca printre altele, că «satul acesta al nostru e ca o închisoare. Din toate trei părțile este împrejmuit numai cu sârmă ghimpată. Încă bine că ne-au lăsat drumul care duce spre șleau. El e ca o poartă, altfel chiar că eram ca într-un ocol de animale…». Probabil, fiul nici nu bănuia că spune ceva periculos despre orânduirea de stat a Uniunii Sovietice. Și a mai adăugat niște vorbe: «Șurca nanei Pașa îmi zicea o dată că nu numai satul nostru, dar toată țara asta este împrejmuită cu sârmă ghimpată și e ca o pușcărie. El chiar spunea că-i lagăr de concentrare, mai ceva ca pe timpul războiului, și eu sunt de acord cu dânsul. Au îngrădit țara asta de jur împrejur cu un gard înalt de doi metri, iar noi trăim în ea ca niște animale, poate chiar și mai rău…»" (Ciocanu, 2014, pp. 7-8). Apropo de cei din neamul Șchendrea, merită remarcată concretizarea că deși vorbele despre satul de baștină ca o închisoare au fost zise de Petruț, fiul protagonistului, el adaugă îndată că Șurca nanei Pașa spunea că întreaga țară, uriașa ca suprafață Uniune Sovietică, e de fapt o pușcărie. Precizăm că Șurca e diminutivul rusesc al prenumelui Alexandra sau Alexandru, iar după ce Petruț susține și el opinia respectivă, subliniază că e de acord cu dânsul, cu cel care a expus-o, deci cu Alexandru al nanei Pașa care nu e nimeni altul decât autorul romanului, întrucât Pașa e soția lui Nichita Șchendrea, tatăl viitorului ziarist ce a avut cutezanța să scrie și să publice o proză de câteva sute de pagini, căreia i-a dat titlul *Satul de graniță*. Referindu-se încă o dată la cuvintele ce în roman sunt atribuite lui Petruț,notoriul critic basarabean accentuează în încheierea textului său despre această creație literară care se cuvine să se bucure de o mai mare atenție din partea cercetătorilor literaturii autohtone contemporane: „Prin valoarea simbolică a schizofreniei Varvarei și a vorbelor rostite de fiul ei Petruț Alexandru Șchendrea a ridicat textul său interesant și captivant la rangul de roman. Scrierea sa e un roman nu doar al țăranului Mircea Stancu, trecut prin viață demn cu toate faptele sale bune și cu păcatele sale regretate în rugăciunea din final, dar și al

întregului nostru popor, ținut până odinioară într-o pușcărie cât Uniunea Sovietică de mare" (Ciocanu, 2014, p. 9).

Desigur că se impune reliefarea faptului semnificativ de natură istorică, avem în vedere în acest caz istoria literaturii române, că localitatea de baștină căreia autorul i-a dedicat acest roman al său este satul Medeleni cu un bogat context literar, întrucât nu putem să nu ne amintim de opera de referință a cunoscutului prozator interbelic Ionel Teodoreanu care a apărut în trei volume între anii 1925 și 1927, intitulată *La Medeleni*, despre care Evelina Cîrciu și Katalin Băltin aveau să menționeze la un moment dat că trilogia scriitorului ieșean s-a bucurat „de un imens succes de public, neobișnuit în istoria romanului românesc de până atunci" (Cîrciu, Băltin, 2007, p. 63), iar criticul și istoricul literar Nicolae Ciobanu, cel care în activitatea sa a acordat o atenție deosebită creației romanești a lui Ionel Teodoreanu, fiind unul dintre cei mai avizați exegeți ai scrierilor acestuia, releva în legătură cu opera care l-a consacrat în spațiul literelor românești dintre cele două războaie: „*La Medeleni* rămâne deci un amplu cântec lirico-epic, pătruns de nostalgie, tristețe și durere, închinat primelor vârste ale omului, atât de trecătoare și de nestatornice și, totuși, atât de dragi și de sublime" (*apud* Cîrciu, Băltin, 2007, p. 67). La rându-i, cercetătoarea Ludmila Braniște nu pregetă să remarce cu referire la opera de căpătâi a scriitorului foarte apreciat în epocă, dar plecat prea devreme dintre cei vii: „Dotat cu o excepțională intuiție a sufletului infantil, I. Teodoreanu va izbuti să-și diferențieze protagoniștii, surprinzându-i în întreaga complexitate a relațiilor ce se nasc între ei. Autorul sesizează perfect acele resorturi intime ale prieteniei dintre copiii de aceeași vârstă, dar ale căror temperamente nu se aseamănă. Dialogul sclipitor, în care indubitabil se esențializează savoarea scrisului teodorian, redă magistral mobilitatea interioară a copilului, cu tot complexul său de trăiri, completând de la un dialog la altul profilul eroilor" (Braniște, 2024, p. 126). Însuși autorul romanului *Satul de graniță* avea să precizeze, cum era și firesc, de altfel, atunci când se referă la bine cunoscuta biserică din Medeleni: „Mircea își aminti că în diminețile și serile când se țineau slujbe, de la această biserică din partea dreaptă a Prutului se auzeau răzbătând sunetele toacei – o placă de lemn pe care se bate ritmic cu unul sau cu două ciocănele pentru a anunța începerea serviciului religios.

Acest locaș sfânt este foarte vechi,unele documente atestă că el a fost construit pe vremea domniei lui Ștefan cel Mare. În imediata apropiere a bisericii din sat este un stejar bătrân-bătrân că de-abia îl pot cuprinde trei perechi de brațe de om" (Șchendrea, 2014, p. 104), după care să remarce, așa cum și era de așteptat: „La Medeleni se înalță și un vechi conac boieresc, care a aparținut familiei cunoscutului scriitor Ionel Teodoreanu. Oricum, se spune că atunci când Teodoreanu a scris duioasa trilogie de dragoste adolescentină «La Medeleni», el s-a referit anume la acest sat de pe malul drept al Prutului. În Catalogul documentelor moldovenești din arhiva centrală a statului (volumul I, București, 1957) se spune că pentru prima dată seliștea a fost menționată în scris la 14 octombrie 1490 într-un hrisov de pe timpul domniei lui Ștefan cel Mare" (*Ibidem*). Totodată, se consemnează și că împreună cu cumnatul său Nichita într-o zi de la început de mai cu câțiva ani înainte

de venirea rușilor, Mircea a fost la Medelenii de dincolo de Prut, specificându-se în acest sens: „Încă atunci era curios să vadă această localitate despre care auzise câte ceva. Leatul cumnatului său era un om primitor și când a venit timpul să-i petreacă până la parom, a ținut neapărat să-i ducă și pe la conacul unui scriitor. Mircea încercă să-și aducă aminte de numele acestuia. Parcă ținea minte că era vorba de un oarecare Teodor, căci așa îl chema pe un fecior de-al fratelui său, dar găzdașul lor i-a zis atunci oleacă altfel. Conacul într-adevăr era frumos, iar verdele deschis de pe pereți îți lua ochii. La intrare era un cerdac, iar mai într-o parte de conac îți furau privirile un podeț arcuit frumos, care avea de asupra un acoperiș făcut din tablă. În dreapta, cum intrai în ogradă, chiar sub fereastra conacului, creștea un zarzăr rotat, care era plin de floare” (Șchendrea, 2014, pp. 104-105).

Concluzionând în acest alineat de încheiere, se cuvine să accentuăm că deși i-a fost sortit să se stingă prematur și destul de repede după apariția *Satului de graniță*, Alexandru Șchendrea a reușit în urma unui efort considerabil să se remarce prin întâia și, din păcate, singura sa creație în proză ca scriitor cu adevărat promițător, mai ales dacă e să luăm în considerație ecourile pe care le-a avut respectivul roman și aprecierile din textele scrise de câțiva importanți critici literari autohtoni despre această primă încercare a autorului de a se afirma ca romancier. Totodată, e necesar să relevăm că el a avut intuiția să sesizeze că un asemenea subiect ca viața și dramele locuitorilor unui sat aflat la frontiera dintre două țări ce nu erau separate anterior, acum un secol și ceva, și nici nu ar fi fost vreodată dacă nu erau în joc intențiile dușmănoase ale imperialismului rusesc și apoi ale expansionismului sovietic poate constitui o sursă importantă ce merită cu prisosință a fi valorificată în vederea elaborării și publicării unui roman cu valoare accentuat documentară prin care se distinge o bună parte din totalul celor 230 de pagini și care pot servi drept mărturie elocventă a experiențelor traumatizante prin care le-a fost dat să treacă sătenilor forțați de capriciile istoriei să își ducă traiul în vecinătatea pichetului de grăniceri instalați acolo spre a fi la straja intereselor meschine ale cotropitorilor care au recurs și la afurisitul gard de sârmă ghimpată ce a marcat pentru câteva decenii hotarul dintre cele două maluri ale Prutului și, desigur, destinele localnicilor, întrucât ei s-au văzut nevoiți să înfrunte realitatea cruntă a noii stări de lucruri, lăsând în urmă frumoșii ani în care se puteau bucura de tihna, optimismul și reușitele mai mari sau mici ale traiului de odinioară, toate acestea constituind deja doar amintiri la care mai puteau reveni pentru a nu se lăsa înfrânți definitiv de prezentul hain și odios.

Referințe bibliografice:

1. BANTOȘ, Ana. *Regăsirea de sine în literatura română*. Chișinău: Arc, 2023, 269 p. ISBN 978-9975-0-0791-7.

2. BRANIȘTE, Ludmila. *Texte*, *scriitori*, *critici*. București: Pro Universitaria, 2024, 348 p. ISBN: 978-606-26-1987-9.

3. CHIFU, Iulian. *Povestitorul din Medeleni*. În: Șchendrea, Alexandru. *Satul de graniță*. Chișinău: Continental Grup, 2014, pp. 10-11, ISBN 978-9975-9650-9-5.

4. CIOCANU, Ion. *Un roman despre Mircea Stancu și despre poporul nostru*. În: Șchendrea, Alexandru. *Satul de graniță*. Chișinău: Continental Grup, 2014, pp. 4-9, ISBN 978-9975-9650-9-5.

5. CÎRCIU, E., BĂLTIN, K.*60+1 romane românești*. Brașov: AULA, 2007, 302 p. ISBN: 978-973-8261-89-1.

6. CONSTANTINESCU, Romanița. *Pași pe graniță*. *Studii despre imaginarul românesc al frontierei*. Iași: Polirom, 2009, 310 p. ISBN: 978-973-46-1360-1.

7. ELLEDGE, Jonn. *O istorie a lumii în 47 de granițe: poveștile din spatele liniilor de pe hărțile noastre*. Trad. din lb. engleză de Petru Iamandi. Iași: Polirom, 2024, 330 p. ISBN 978-630-344-065-1.

8. ȘCHENDREA, Alexandru. *Satul de graniță*. Chișinău: Continental Grup, 2014, 240 p. ISBN 978-9975-9650-9-5.

Notă. Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică”, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM.

CZU:821.135.1(478).09-1
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.17

DINCOLO DE IUBIRE: AGRESIVITATEA ȘI AUTOAGRESIVITATEA ÎN POEZIA CONTEMPORANĂ DIN BASARABIA

Nadejda IVANOV
ORCID: 0000-0003-0451-444X
Universitatea de Stat din Moldova
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"

Rezumat. *În această comunicare ne propunem să analizăm reprezentările iubirii și ale (auto)agresivității în poezia contemporană, modalitățile de exprimare artistică, precum și felul în care același obiect trezește în eul liric sentimente ambivalente – atât de iubire, cât și de ură – ca urmare a episoadelor traumatizante cu care acesta este asociat. În multe cazuri, asistăm la un proces transformator, de eliberare de sub tensiunea afectivă generată de traumă, proces descris sugestiv de Melanie Klein*: „*doar atunci când reușim să ne eliberăm de frustrările trecutului și să iertăm – pe ceilalți și pe noi înșine – devenim capabili să iubim cu adevărat*". *Alteori, din ură se încearcă reconstruirea unei forme de iubire: dintr-un afect distructiv într-o legătură afectivă posibilă. Vom încerca, așadar, dintr-o perspectivă psihanalitică, să înțelegem aceste relații de atașament în poezia lui Alexandru Popescu, Mariei Ivanov și a Valeriei Coțofană.*

Cuvinte-cheie: *poezie, iubire, agresivitate, psihanaliză, figuri parentale, doliu, tăcere.*

Beyond Love: Aggressiveness and Self-Aggressiveness in Contemporary Poetry from Bessarabia

Abstract. *In this paper, we aim to analyze the representations of love and (self-) aggressiveness in contemporary poetry, the artistic modes of expression, as well as the ways in which the same object awakens ambivalent feelings in the lyrical self – both of love and of hatred – as a consequence of the traumatic episodes with which it is associated. In many cases, we witness a transformative process of release from the affective tension generated by trauma, a process suggestively described by Melanie Klein*: '*only when we succeed in freeing ourselves from the frustrations of the past and forgiving – both others and ourselves – do we become capable of truly loving*.' *At other times, hatred becomes the ground for an attempt to reconstruct a form of love: turning a destructive affect into a possible emotional bond. From a psychoanalytic perspective, therefore, we will seek to understand these attachment relations in the poetry of Alexandru Popoescu, Maria Ivanov, and Valeria Coțofană.*

Keywords: *poetry, love, aggressiveness, psychoanalysis, parental figures, mourning, silence.*

Literatura contemporană din spațiul basarabean se remarcă printr-o intensă explorare a dimensiunii afective a existenței, acolo unde iubirea, departe de a fi doar un sentiment înălțător, se intersectează adesea cu formele sale contrarii: ura, agresivitatea și autoagresivitatea, rezultate ale experiențelor posttraumatizante, din clivajele interioare și din relațiile de atașament marcate de fragilitate. Vidul existențial, rănile narcisice, pierderile afective și repetițiile traumatice sunt articulate prin imagini poetice de mare forță, unde iubirea se convertește uneori în ură, alteori în autodistrugere, iar gestul confesiv al poeților devine un mod de a supraviețui propriilor conflicte interioare. În acest fel, vom încerca să surprindem mecanismele psihice implicate – clivajul, introiecția parentală precară, proiecția asupra celuilalt – și felul în care acestea modelează reprezentările lirice ale iubirii și suferinței.

Cartea de versuri *Iluzia Popescu* (Junimea, 2024), formată din trei părți a câte 26 de poeme, trasfigurează artistic vidul existențial ce ia treptat locul sinelui, nucleul personalității, și suspendările sale față de lumea exterioară. Lupta acerbă e în interioritatea sa psihică din cauza clivajului, despre care Freud spune că se produce atunci când „omul se scindează de el însuși sub un aspect sau altul", un clivaj între instanțele eu și sine (Jean Laplanche, J.-B. Pontalis, 1994, p. 80). Deși înconjurat de oameni, în lipsa unei funcționări sănătoase defensive și din cauza rănilor narcisice, orice pierdere înseamnă și o pierdere a unei părți din eu. Clivajul, prin urmare, provoacă insomnii, lipsă de sens, oboseală cronică, confuzii, incertitudini și, în final, suferințe cumplite din cauza angoaselor incontrolabile. Aceste stări devin o condiție ontologică a eului liric, prin perspectiva căreia privește la sine și spre lumea înconjurătoare. Aici, existența este redusă la un ciclu epuizant de tulburări: „Insomniile îmi vin regulat ca facturile/ și prăbușirea/ e sistematică/ am/ un început de alzheimer și o fermă,/ dar insomniile revin ca facturile și/ mă duc la vale ca o bicicletă fără frâne/ am o fermă de veverițe care mă mai/ ține/ în viață dar și cei puternici/ cedează/ mai ales cei puternici" (*15*). De remarcat verbele „am" și „ține", izolate în versuri aparte. „A fi" e sinonim cu a ține piept incendiului din nucleul ființei, unde devenirea e compromisă și toată energia se îndreaptă spre autodistrugere: „atât de puternic încât singurul om/ pe care vrei să-l omori/ să fii tu/ mâine o vom lua de la capăt" (*18*). În acest context, conștiința devine ca un teren minat, o tortură psihică: „Flăcările se târăsc pe burtă în pieptul meu/ ca niște țânci cărora le-a murit mama" (*21*); „Pieptul meu e un bloc din Bahmut/ în care explodează rachetă după rachetă/ bucăți de carne și sticlă în ușa apartamentului/ nostru de la 8…" (*22*).

Atașamentul afectiv se asociază cu pulsiunea morții. Respingerea/ abandonul/ negarea/ uitarea/ neglijarea celuilalt în care investește o parte din sine ar provoca „spargerea" definitivă a eului ce mai susține viața. Pe de o parte este Eul – forța vieții, care privește, și cealaltă parte este cea „pierdută" în persoana iubită. Căutarea cerșetorului în tomberoane sugerează nu doar singurătatea, ci și doliul nesfârșit al pierderii. În mod normal, explică Freud, „doliul determină Eul să renunțe la obiect, declarând obiectul mort şi oferind Eului şansa de a supraviețui" (Freud Sigmund – *Opere esențiale*, vol. 3 – *Psihologia inconștientului*). Clivajul, în cazul dat, este redat

artistic și prin modul de a se vedea din afara sa: „un cerșetor caută prin tomberoane / iar eu nu-l pot ajuta cu nimic / în timp ce sirenele ambulanțelor / mă asurzesc / și îmi aduc aminte / cât de singur / sunt” (*16*).

Iluzia Popescu descoase răni cicatrizate și, în ciuda durerii, va privi în față umbrele ale căror dimensiuni au depășit abuziv proporțiile. Vidul ontologic este cauzat și de figurile parentale slab introiectate și ale căror funcții de ocrotire, de iubire necondiționată, de relaționare cu celălalt sunt reduse la un joc de noroc: „Mama m-a născut într-un cazinou / durerile îi erau tot mai mari / și tata îi zicea mai așteaptă / totul e despre noroc” (*20*). În locul unui spațiu pregătit, securizant, încălzit printr-o iubire primordială parentală, copilul apare într-o lume prefigurată de obsesii și frici, cu oameni nepregătiți să-l conțină, să-i reprezinte lumea, să-i consolideze prin prezență afectivă un sine sigur, puternic, rezilient. Prin urmare, matricea sa ființială nu se ține decât pe noroc, speranță, iluzie – un surogat al vieții autentice: „în toți acești ani s-a adunat atâta / calcar în țevi atâta noroi puturos / că speranța nu mai avea pe unde trece” (*18*). Singurătatea îi proiectează povestea tăcută, generează dureri ale conștientizării locului său în lume: „oamenii fericiți dormind îmbrățișați / și numai eu îmi verific obsesiv telefonul / îmi e frică că n-o să reușesc / și bat cu pumnii în poartă / dar nu-mi dau seama dacă sunt afară / sau înăuntru / n-am reușit niciodată / și încă o noapte violentă de tăcută” (*14*). Și totuși, în fața hăului rămâne stoic, cuprins de un sentiment fals de putere, pentru că are „în mânecă un as” – moartea, poarta după care s-ar ascunde în caz că iarăși ar fi perdant la „jocurile de zaruri”: „Noi toți am obosit. Nu dispera / viermii îți vor înfuleca carnea / Foarte curând” (*2*).

Scindarea devine și un „mod” de relaționare cu ceilalți, mai bine zis cu celelalte. O nevoie esențială neacoperită se transformă într-un canal de comunicare. Sentimentele lui de dragoste se contaminează cu încărcătura afectivă a durerilor exprimate prin confesiunile fetelor-iubite ce i se deschid ca o cutie a pandorei, astfel încât apropierile erotizante regresează în lacrimi și repudieri: „încerc să te înțeleg, Maria / cât de încântătoare erau zâmbetele celorlalți / mult mai minunate decât ghetele lor / numai sufletul și pasiunile noastre fac să conteze / oare nu e fascinant, Maria / probabil nu te înțeleg / dar vreau, și te ascult, și voi fi blând cu tine / și lacrimile au început să-i curgă șiroi” (*24*); „Ești un cont de instagram / și nu crezi în crize existențiale / Eu nu te înțeleg, nu te înțeleg. / Ai 26 de ani și ești o sârmă ghimpată” (*26*); „Îți văd gândurile alcoolice aiurind în haos. / Fugi din ochii mei, pentru că nimeni nu te va / disprețui mai mult ca mine / vreodată. / Oglinda din baie nu e niciodată / curată (*25*).

Așadar, durerile sunt axul în jurul căruia se învârt discuțiile cele mai sincere și mai profunde, dar sunt și cauza destrămării relației, întrucât eul poetic insistă maniacal să le înțeleagă, prăbușindu-se în clivajele și rănile sale interioare. Or, tocmai el are nevoie de un adult echilibrat care să-l salveze, să-l înțeleagă, să-l conțină, să-l ghideze în reconectarea la sine și să decodifice acea tendință de simbolizare a ființei sale pe care încearcă cu disperare să o transpună în imagini poetice.

O altă carte de poeme la care ne vom referi în cercetarea noastră e *Pentru ce trăim și pentru cine murim?* (Prut Internațional, colecția Pulsar, 2024), de Valeria Coțofană. Titlul cărții, formulat printr-o interogație retorică sugerează incertitudine față de ziua de mâine și față de locul pe care eul poetic îl ocupă în propria viață, stare de agitație, de amenințare, de o stagnare a sensului într-un reproș, repetat ca pe o mantră. Gândurile se împart între ce este viața și cui îi oferă moartea ca pe un dar, anulând retroactiv un spațiu „bun și sigur" în care poate avea încredere. În locul iubirii survine pulsiunea distructivității, față de care eul liric resimte totuși o obligație de opunere, de rezistență. În acest context, se justifică semantic titlurile potrivite fiecărei părți din volum: *Fluoxentină*, *Acetaminofen*, *Metaprolol*, *Clorhidrat de benzidamină* – denumiri de medicamente antidepresive, analgezice și antiinflamatoare, medicamente utilizate în manifestări funcţionale ale inimii. Astfel, dacă titlul volumului sugerează condiția existențială a eului poetic – o criză existențială –, atunci părțile lui devin mecanismele de susținere psihică și de confruntare a durerilor.

În același registru semantic, întreaga carte se consolidează pe sentimentul dominant al iubirii pierdute iremediabil și al neîncrederii că se mai poate repara ceva în acest sens. Afectivitatea, raportarea la ceilalți, iubirea, speranța, încrederea și-au pierdut viabilitatea și au rămas naivități în feeria copilăriei: „De fiecare dată când plâng / Mama îmi spune: / Înainte erai atât de veselă, ca o rază de soare / Și eu îi răspund / Desigur, mamă, / Acum sunt o baie de păsări / Umplută cu măruntaie de porc / Împuțite / Ce se scaldă într-un mix de apă și sânge / De proporția 1/3 / Înconjurată de muște. / Sunt femeie" (Coțofană, 2024, p. 12). Maturitatea transpare, în acest caz, ca o etapă extrem de vulnerabilă, cu o atitudine maniacală de apărare în fața unui „dușman" invizibil, invincibil și imprevizibil, care-i sfâșie viața – „Atunci cina unei femei constă din vodcă și antidepresive" (*Nuci prăjite*). Prin urmare, destinul unui vițel crescut pentru abator i se pare mult mai inofensiv: o dată, pentru că nu-și cunoaște finalul și, a doua, pentru că nu trebuie să mascheze curaj și speranță când cineva i-o cere: „Un lanț la gât și un viitor la abator, / Nimic mai mult. / Și poate chiar îl invidiez, / El nu știe cum să-ți tremure mâna însângerată / Peste cutia cu vopsea de păr".

Imaginile poetice din *Fluoxentină* au o încărcătură afectivă aparte, exprimă trăiri intense ale durerii, singurele care leagă mintea de corp și-l face să se simtă viu: „Ai putea să te uiți la așchiile care picură ca stelele / Într-un pahar de coniac până ți se usucă ochii / Iar după ce s-au afumat și uscat, mă duc / Le zgândăr rănile, le zgârii locurile unde le-au ars / Funiile / Apoi le mușc până îmi cad toți dinții și îmi sângerează gingiile / Dar niciodată nu le simt când înghit / Retezate" (*Cadavrele*); sugerează o deziluzie față de sine: „Poate ești una din omizile care se transformă în molii" (*Convorbiri cu omida*); un sentiment de regret: „Sau vrei să fugi de amintirea / Tuturor greșelilor pe care n-ai ajuns să le faci niciodată" (*Păsări sedentare*).

În contextul acestei fragilități interioare și al experiențelor de pierdere a obiectului iubit, se deformează și percepția eului poetic față de iubire, care se

asociază instant cu riscul de prăbușire. Astfel, celălalt este văzut ca un intrus într-o „inimă pustie", mai exact, un vierme – imagine cu încărcătură simbolică a virilității, dar și a agresivității (inclusiv sexuale). În această cheie interpretativă, obiectul iubirii devine și obiectul urii, iar acestea două constituie părțile sinelui proiectate asupra celuilalt din exterior: „O râmă a ieșit din pământ și și-a făcut loc / În inima ta pustie / Ca sala de proceduri a unui spital raional. […] Singura ta speranță e să torni o picătură de verde de briliant / În găurica slinoasă pe care a lăsat-o în urmă pe pieptul tău. / Și să speri că râma va crește / Că îți va umple toracele. / Știi bine că ai nevoie de ea, / Nu poți să iubești dacă nu te doare" (*Râma*); „Noapte de noapte visez/ Că mă iei de mână și mă conduci orbește în abatorul tău. […] Atunci când mă vei îngropa, în loc de prima mână de țărână, / Să-mi arunci o bombă cu ceas" (*Ultimatum*). Experiența unui traumatism devine un model de iubire și de atașament în viața eului, ce e cuprins de teroare halucinatorie când își asumă dependența emoțională: „Așa-i noaptea, te duce des în cercul/ Alcoolicilor iscăliți. / Să stați în rând să vă dați cu capul de pereți / Până cădeți toți morți. / Iar ea va tremura, poate de frig" (*Ea nu tremura de frig*). De aceea, dragostea este înțeleasă ca un joc de șah: o relație de rivalitate între doi parteneri ce se bazează pe reguli stricte, fără niciun drept de abatere – cineva joacă cu albe, altul cu negre, într-un cadru bine stabilit, cu scopul final de-a câștiga regele adversarului. Aici, partenerul nu este văzut ca alteritate reală, *animus*, în termenii lui Jung, sau iubirea nu este înțeleasă ca o fuziune interpersonală prin iubire, cum zice Fromm, pentru că „A iubi presupune o preocupare activă pentru viața și dezvoltarea a ceea ce iubim" (Fromm, 2019, p. 53). Or, apropierea celuilalt „în afara regulilor" ar fi „nejustificată", un risc al dezintegrării repetate: „M-ai întrebat de ce văd dragostea ca pe un joc de șah. Toate procesele din corpul meu s-au oprit, / Doar atât cât să se învârtă un electron în jurul nucleului său atomic, / Din frică, din rușine și / Din milă pentru tine. […] Eu sunt cea care rotește magazia revolverului după ce celălalt rămâne în viață" (*Probabilitatea de 1/5*).

În altă ordine de idei, printr-o finețe poetică, în al doilea volum publicat la Editura Prut Internațional – *Aici nu ai pe cine te baza*, eul liric extrapolează scindările interioare proiectate asupra lumii înconjurătoare și anume discontinuitatea individualității din cauza clivajului afectiv, ce separă evenimentele traumatizante unele de altele. În acest fel, fiecare poveste pare că are propria voce angoasantă. Abundența de reprezentări ale cotidianului în poezie e doar o cortină ce protejează fragilitatea determinată, încă de la origini, de neiubirea părinților între ei: „profesoara ei de obstetrică / i-a făcut cunoștință / cu tata / în trei zile / s-au logodit / într-o lună / au jucat nunta / un an mai târziu m-a născut pe mine // mama n-a fost niciodată fericită // nici tata" (*despre iubire*). Prin urmare, în miezul ființei prinde formă o angoasă generală puternică de frică de nepotrivire, de dezamăgire sau de respingere. Modelul de atașament între părinți, reprezentat în volum ca „o cușcă de iepuri", devine o moștenire transgenerațională, perpetuată de eul liric în diverse condiții și registre afective. De aceea, ia o atitudine de ostilitate față de

percepția iubirii ca o obligație, ca o deprindere care ar suprima individualitatea și creativitatea, recunoaștem *o contra-regăsire*, definită de Bergmann, în 1971 „ca o evitare compulsivă a persoanelor asemănătoare obiectului inițial. Deși protejează de caracterul distructiv al regăsirii patologice, iubirea astfel construită este adesea însoțită de sentimente de înstrăinare sau confuzie vizavi de alegerea partenerului" (Moisiu, p. 15, 2025). Din toate aceste confuzii ale alegerilor, „se naște" tăcerea: „tăcerea / în care / mă ascund / în fiecare seară /e o cușcă / neîncăpătoare / de iepuri" (Ivanov, 2025, p. 6). Cu toate acestea, în resursele sale interioare găsește oaza de pace – dragostea primordială și protectoare a bunicii – imaginea arhetipală a ordinii: „dar te-ai grăbit să vii mai devreme / priveam chipul tău / un cubuleț de zahăr / și nu puteam să-nțeleg / ce vom face / într-o / lume plină de incertitudini / iubiri neîmpărtășite / vise spulberate / războaie / brațele mele / își pierd constant / din capacitățile protectoare / și-mi doresc / să fii din nou în burta mea / și amândouă în burta / mamei mele / și tustrele / în burta bunicii" (*burta bunicii*). Bunica ar fi, aici, o axă identitară, un nod în care se leagă cele mai sincere și durabile sentimente.

Una dintre cele mai tulburătoare imagini a deziluziei iubirii este șocul trădării și al iresponsabilității celuilalt în situații-limită, când dragostea pe care eul poetic o nutrea își pierde sensul primar: „căutam cuvintele / potrivite / pentru a-ți spune / că am / helicobacter / și că helicobacterul / se transmite prin / sărut / ți-am zis și ți-am cerut / scuze / iar tu mi-ai declarat că îl ai / de zece ani / și mi-ai cerut scuze" (*helicobacter*). Încărcătura afectivă a versurilor redă o relație toxică, care asemenea unei bacterii se instalează pe tăcute – corupe lent, subtil din interior, până face ravagii vizibile și dureroase. Recunoaștem nepăsarea, lipsa empatiei, de maturitate emoțională și nicio urmă de iubire. În aceeași ordine de idei, recunoaștem limbajul corporal: îmbolnăvirile fizice preiau din tensiunile și conflictele relaționale, pentru că cel verbal afectiv este reprimat: „mama uită să mai fie / supărată / când tata îi spunea / că îl doare ceva (…) el și acum are / migrene / când / mama se supără" (*tata și acum are migrene*). Poemul sugerează o relație de codependență emoțională – emoțiile unuia sunt direct legate de reacțiile celuilalt, fără spațiu pentru autenticitate sau exprimare liberă. În același timp, relația de cuplu, în ambele poeme, este reprezentată după același tipar comportamental: unul este sănătos – celălalt îmbolnăvit. În psihanaliză, aceasta s-ar traduce ca un complex de salvator: unul preia rolul protector, celălalt e vulnerabil, menținând astfel un echilibru disfuncțional.

Relațiile repetitive de trădare, redate inclusiv și în poemul *Aici nu ai pe cine te baza*, par că nici nu întristează, nici nu oripilează eul liric, sunt, mai degrabă, niște constatări și *tăceri* înăbușitoare, întrucât sunt „însușite" din relația cu tatăl: „cum a tăcut / și s-a prefăcut / că doarme/ în noaptea aia / de vară / în care urlai la mine / (…) și-mi cereai / cheile de la mașină / pentru a pleca / la băieții / care te așteptau la clubul din sat / în noaptea aia / tata s-a prefăcut că doarme" (*poem despre tata*).

Tăcerea (devenită de aur) „imită" dialogul. La celălalt capăt al firului, persoana căreia se adresează eul poetic se retrage fără nicio explicație la primul semnal de

pericol, la prima amenințare: „dimineața zilei de 24 februarie / a anulat sărbătoarea / dar te-am așteptat / oricum (…) apoi ai dispărut / te-am sunat a doua / și a treia / nu mi-ai răspuns / mi-ai dat un *seen* la mesaje / am sunat-o pe sora ta / mi-a zis că ești bine / dar foarte ocupat" (*o groapă foarte adâncă*). Recunoaștem același tipar relațional – cineva tace și își păstrează „terenul psihic" neatins, iar celălalt este lăsat să se consume în așteptare. Absența răspunsului e o expresie de abandon într-un moment de vulnerabilitate, în care nu e niciun semn de relație de iubire, precum se lasă de înțeles la începutul poemului, e și o manipulare afectivă: „când se supără / pe mine / și se supără foarte des (…) mă ignoră / mă tratează de sus / uită cum am râs" (*balonul alb*). Reprezentarea balonului alb amintește de „ecranul alb", care în limbajul psihanalitic freudian redă atitudinea analistului care își propune să rămână cât mai neutru, impersonal, „necolorat", pentru ca pacientul să poată proiecta liber asupra lui propriile fantasme, dorințe și conflicte. Or, în universul poetic al Mariei Ivanov, fiecare, pe rând, devine „purtătorul" angoaselor și frustrărilor celuilalt, ca o regulă nescrisă de comunicare, ca o iubire „pe datorie". S-ar părea că tăcerea e o agresivitate neinvazivă, pentru care nu vei fi acuzat, pentru că e „invizibilă". Dincolo de aceste conotații, pare și un „bilețel netrimis", pentru că dorințele eului nu sunt simbolizate până la capăt: „îmi doream / enorm de mult / să te sun / cu toate că / ai plecat de doar / zece minute / voiam să te întreb (…) în loc de aceasta / negăsind acel poem/ am ales să scriu/ altul/ în care apar cuvinte ca/ *hârtie igienică*, *prosoape pentru bucătărie* …" (*un poem pentru tine*). Nerostirea sentimentelor blochează itinerarul devenirii și întoarce eul în același model de „iubire" sfâșietor însușit de la părinți.

În afara jocului toxic e doar un non-european, un tunisian, care ascultă, aude, vorbește și este prezent, grație cărei implicări afective, eul poetic se smulge din labirinturile minții, vede lumea și se vede pe sine în raport cu realitatea imediată: „unicul om/ căruia i-a păsat atunci/ de mine/ a fost un turist/ un tunisian/ s-a apropiat și/ m-a întrebat/ în engleză/ dacă vreau să beau/ un / sau o bere/ sau poate / pur și simplu / să vorbim" (*urletul de după Munch*). Această prezență neașteptată devine oarecum un *respiro* în relațiile interumane, survenind ca un model uman pe care ar putea să se bazeze.

În această cheie, poemele din volumul de față a Mariei Ivanov surprind voci și tăceri în același ecou, ce sunt confundate, uneori, cu dialogul și iubirea. Recunoaștem o Persefonă răpită în subteranele ființei, prinsă, aici, între tiparele „iubirii" și dorința de a o găsi pe cea veritabilă. De aceea, versurile „lovesc" dur în relațiile eului feminin cu mama, cu tata, cu iubitul, cu mentorul, pentru a crea o punte reală spre sinele atât de mult râvnit. Se insistă pe o descoperirea a tot ce e adevărat, viu – o violență ce e dincolo de cultură și toate măștile sociale otrăvitoare.

Astfel, în poezia lui Alexandru Constantin Popescu, a Valeriei Coțofană și a Mariei Ivanov, se conturează ideea că „iubirea" poate fi falsificată sau deturnată în forme de dependență, abuz, neglijare ori confundată cu tăcerea, ceea ce o apropie mai mult de expresia durerii decât de cea a împlinirii. Din perspectivă psihanalitică,

acest fapt confirmă că iubirea autentică nu poate exista în absența unui eu capabil să depășească traumele, să integreze conflictele interne și să dezvolte relații bazate pe recunoașterea și respectarea celuilalt. Poezia din spațiul basarabean analizată nu doar ilustrează aceste tensiuni, ci și funcționează ca un exercițiu de simbolizare prin care eul liric caută sens, eliberare și un drum către posibilitatea iubirii.

Referințe bibliografice:

1. COȚOFANĂ, Valeria. *Pentru ce trăim şi pentru cine murim?* Chișinău: Editura Prut Internațional, 2024. ISBN 978-9975-54-811-3.

2. FREUD, Sigmund. *Opere esențiale. Psihologia inconştientului*. Vol. 3. Disponibil : https://www.academia.edu/107960265/Freud_Sigmund_Opere_esen%C8%9Biale_vol_3_Psihologia_incon%C8%99tientului?auto=download [accesat 2025-07-12].

3. FROMM, Erich. *Arta de a iubi*. București: Editura Trei, București, 2019. ISBN 978-606-40-0751-3.

4. IVANOV, Maria. *Aici nu ai pe cine te baza*. Chișinău: Editura Prut Internațional, 2025. ISBN 978-9975-54-858-8.

5. LAPLANCHE, Jean și PONTALIS J.-B.*Vocabularul psihanalizei*. Sub directia lui Daniel Lagache. Traducere de Radu Cut, Alfred Dumitrescu, Vera Şandor, Vasile Dem. Zamfirescu. Coordonator : Vasile Dem. Zamfirescu. București: Editura Humanitas, 1994. Disponibil: https://ro.scribd.com/document/553836133/dictionar-al-psihanalizei. [accesat 2025-07-12].

6. MOISIU, Laura. De la visul îndrăgostirii la construcția iubirii. *Revista de psihanaliză relațională*, nr. 2, 2025. Traducere de Radu Cut, Alfred Dumitrescu, Vera Şandor, Vasile Dem. Zamfirescu. Coordonator: Vasile Dem. Zamfirescu. București: Humanitas, 1994.

7. POPESCU, Alexandru Constantin. *Iluzia Popescu*. Ediție îngrijită de Dumitru Crudu și Șerban Axinte. Iași: Editura Junimea, 2024. ISBN 978-973-37-2836-8.

CZU:821.135.1(478).09(092)
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.18

POEZIA LUI VASILE ROMANCIUC ÎN EXEGEZA LITERARĂ (II)

Silvia LUPAN
ORCID: 0009-0002-5488-3219
Universitatea de Stat din Moldova
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”

Rezumat. *Articolul prezintă modul în care a fost receptată, de critica literară, poezia lui Vasile Romanciuc publicată începând cu anii ’90 ai secolului XX, prin urmare, creația editată în epoca posttotalitară, dar și procesul de revalorificare a unor texte scrise în perioada comunistă. Întregul demers urmărește discursurile critice ale unor nume sonore din Basarabia: Andrei Țurcanu, Ion Ciocanu, Alexandru Burlacu, Lucia Țurcanu, Grigore Chiper, Eugen Lungu etc. De asemenea, se pune accent pe mutațiile pe care le-a suferit procesul de interpretare a textelor poetului Vasile Romanciuc odată cu căderea regimului comunist, relevând aspecte importante precum: desprinderea de dogmatism, schimbarea paradigmei de evaluare, diversificarea discursului critic.*

Cuvinte-cheie: *receptare critică, posttotalitarism, identitate poetică, desprindere de dogmatism, paradigmă de evaluare.*

Vasile Romanciuc’s Poetry in Literary Exegesis (II)

Abstract. *The article presents how Vasile Romanciuc’s poetry, published since the 1990s, was received by literary critics, thus focusing on his work published in the post-totalitarian era, but also on the process of re-evaluating certain texts written during the communist period. The entire approach follows the critical discourses of some well-known names from Bessarabia: Andrei Țurcanu, Ion Ciocanu, Alexandru Burlacu, Lucia Țurcanu, Grigore Chiper, Eugen Lungu, etc. It also highlights the changes that the interpretation of Vasile Romanciuc’s texts went through after the fall of the communist regime, bringing up important issues like: breaking away from dogmatism, changing the evaluation paradigm, and diversifying critical discourse.*

Keywords: *critical reception, post-totalitarianism, poetic identity, detachment from dogmatism, evaluation paradigm.*

În contextul regimului comunist, poezia din spațiul basarabean putea să fie publicată numai dacă respecta anumite rigori, întrucât „meandrele istoriei au modelat literatura secolului al XX-lea după chipul și asemănarea ideologiei” oficiale (Hariton 2024, p. 55), la fel cum s-a întâmplat și cu critica literară. Oare cât de

curajos ar fi putut fi receptate poemele *Riţos*, *Neruda*, *Atenţiune*, *Tăcerea* etc., scrise de Vasile Romanciuc în perioada imediat următoare intrării în vigoare a *Hotărârii PC al PCUS cu privire la critica literară și artistică*, prin care se afirma clar că una dintre sarcinile de bază ale criticii literare era să fie utilizată în scop propagandistic, pentru „educarea" ideologică a muncitorilor, pentru construirea comunismului și lupta cu influențele străine?

Totuși, anii '80 ai secolului trecut s-au remarcat prin faptul că, în Basarabia, pe de o parte, critica literară urmărea să se rupă de rigorile impuse de regimul comunist, iar pe de altă parte, tindea să se conecteze la ceea ce se întâmpla dincolo de Prut, în România, dar și în întreaga Europă, după cum putem desprinde din cartea *Continuitate și ruptură în critica românească din Basarabia* (*1985-2010*), scrisă de cercetătoarea Natalia Hariton. Și dacă înțelegem motivele reticențelor criticilor de a dezvălui anumite sensuri ascunse ale textelor pe care le interpretau, vom înțelege și de ce ruptura de menghina comunistă s-a realizat, mai întâi de toate, prin elevarea discursului critic, prin cultivarea gustului pentru estetic și printr-o vastă cultură, după cum aflăm din cartea aceleiași autoare, iar atunci când circumstanțele s-au dovedit a fi mai prielnice, conexiunile au fost complet abolite. Dar, în mod evident, nu trebuie să generalizăm, întrucât au existat și critici literari care au continuat să respecte îndeaproape toate deciziile oficiale ale partidului, făcând exces de zel într-o perioadă în care nu mai era absolut necesar.

În ceea ce-l privește pe Vasile Romanciuc, înainte de 1990, poezia sa a avut parte de o exegeză mai îndrăzneață în volumul *Martor ocular*, semnat de Andrei Țurcanu în 1983. Iată ce nota excelentul critic: „Genealogia e mai puțin decât istoria, dar e mai mult decât simpla «proveniență socială», dacă ar fi să utilizez o terminologie de pașaport. Genealogia impune o continuitate în timp." (1983, p. 206). E neîndoielnică nota ușor sarcastică la adresa limbajului de lemn, funcționăresc, al acelor vremuri, la fel cum este evident accentul pus pe tradiție și memorie (valorificate de Vasile Romanciuc), despre care vorbește mai jos, în același text, Andrei Țurcanu. Tot el observă și poemele *Riţos* și *Neruda*. Deși nu intră în prea multe detalii și afirmă doar că în acestea „sângele vieții contemporane pulsa năvalnic" (*Ibidem*, p. 209), este clar că a descifrat adevăratul sens al unor secvențe precum: „Toți dictatorii seamănă-ntre ei./ Învață toți – și tema nu e nouă – / Cum să despice sângele în două./ Cum să adune într-un ștreang o țară/ Și cum, din os de frate,/ La cer să-și facă scară." (Romanciuc, p. 21) sau „Minciuna se aude cum bate apa-n piuă./ Cum ticluiește-aceeași falsă carte: cu mersul în genunchi ajungi departe." (*Ibidem*, p. 21).

După căderea regimului comunist, Vasile Romanciuc publică volumele *Note de provincial* (Chișinău, 1991), *Un timp fără nume* (Chișinău, 1996), *Îndoiala de sine* (Chișinău, 1997), *Un ochi*/*Un oeil*, ediție bilingvă româno-franceză, antologie și prefață de Valeriu Rusu (Ploiești, 2000), *Marele pustiu invizibil* (Timișoara, 2001), *Olimpul de plastic* (Chișinău, 2007), *Recitirea proverbelor* (Chișinău, 2007), *Purtătorul de cuvânt al tăcerii* (Chișinău, 2011), *Veşminte de gală pentru marii pitici* (Iași, 2011), *Lasă un semn* (Târgoviște, 2012), *Cuvântul ne adaugă vedere*

(sonete, 2012), *Lumina glasului lăuntric* (Chișinău, 2016), *Vă iubesc fără pauze* (Chișinău, 2024 – o selecție de Lucia Țurcanu). Chiar și din denumirea majorității volumelor putem desprinde o schimbare de viziune poetică, ale cărei semne prevestitoare puteau fi identificate încă în volumele anterioare.

La începutul anilor nouăzeci, în „Literatura și Arta", Ion Ciocanu semna articolul *O inimă ce râde și plânge în cuvinte*, în care, identifica „simptome ale angajării publicistico-retorice" (1991, p. 5), subliniind totuși că poetul fi rămas fidel debutului său. Ce-i drept, volumele în care s-au produs mutații majore vor apărea câțiva ani mai târziu. În discursul critic al lui Ion Ciocanu mai surprindem urme ale retoricii specifice perioadei anterioare, precum „principii etice sănătoase sau „crez artistic și cetățenesc sănătos" (*Ibidem*, p. 5). Revelatoare este însă povestea poemului *Întâi și-ntâi*, dezvăluită de Ion Ciocanu: poezia ar fi fost remarcată de un angajat prea conștiincios al editurii și drept urmare, dacă nu ar fi existat intervențiile lui Ion Hadârcă și Mihai Cimpoi, cartea ar fi mers sub cuțit. Revenind la articolul sus-amintit, Ion Ciocanu a afirmat lucruri similare cu cele exprimate anterior de Andrei Țurcanu, Ana Bantoș, Eliza Botezatu sau chiar de el însuși, cu o singură deosebire – de această dată a putut observa în poezia lui Romanciuc „un spirit polemic ori chiar rebel, în măsură să irite spiritele refractare gândirii poetice" (*Ibidem*, p. 5).

Mihail Dolgan a avut o carieră impresionantă în perioada comunistă și a continuat să vorbească și în 1992 despre poezia lui Vasile Romanciuc, pe care o înscrie în „albia liricii de factură tradițional-folclorică" (1992, p. 5), vocație descoperită de poet încă de la debutul său, conform spuselor bine cunoscutului critic. Acesta scoate în evidență temele predilecte ale poetului, vorbește despre modernitatea de viziune a lui Vasile Romanciuc, despre mijloacele de expresie alese (mai ales despre stilul „dens, sugestiv și gnomic" (*Ibidem*, p. 5)) și despre valorile pentru care pledează. La fel ca și Ion Ciocanu, lasă să-i scape unele formule precum aceasta – „principiile fundamentale ale statutului etico-civic al poetului" –, a cărei origine o intuim cu ușurință.

Vasile Gârneț, unul dintre reprezentanții optzecismului basarabean, venind, prin urmare dintr-o zonă distinctă a literaturii, într-un număr din „Literatura și Arta", din 1992, cu referire la volumul *Note de provincial* al lui Vasile Romanciuc, a evidențiat sarcina complicată a criticii atunci când abordează acest tip de poezie, subliniind și importanța prezenței unui „spirit critic revigorator" (p. 5), aluzie țintită, probabil, împotriva felului deja împământenit de a face critică literară în spațiul basarabean. Vasile Gârneț afirmă că poezia din volum care se remarcă este anume selecția din volumul publicat anterior, *Citirea proverbelor*, „de factură tradiționalistă, de sorginte folclorică" (p. 5). Criticul apreciază lipsa de ostentație a poeziei patriotice a lui Vasile Romanciuc, spre deosebire de cea a „poeților patriotarzi care au năucit poporul cu dragostea lor" (p. 5) și critică, într-un mod rafinat versificațiile libere ale poetului, pe care le cataloghează drept „o haină străină" (p. 5).

La același volum de poezie, *Note de provincial*, Mihai Cimpoi remarca „tradiționalismul ingenuu (…), programatic și securizant" (p. 8) al lui Vasile

Romanciuc, văzând genealogia ca pe un principiu ordonator al existenței acestuia, care-l ajută să reziste în fața terorii istoriei. Anume acest principiu, considera Ion Hadârcă în 2008, a mai rămas în picioare din felul de a face poezie al lui Vasile Romanciuc, întrucât universul său poetic a suferit mutații însemnate, pe care însă, conform afirmațiilor lui Ion Hadârcă, majoritatea criticilor nu le-ar fi sesizat. Iar mutațiilor respective domnia sa le face o trecere în revistă: „jocul intertextualist, parabola mitizantă, îmblânzirea antitezelor, parafraza, ludicul şi ironia, stăpânirea poantelor, evantaiul de eufonii, euritmii şi ingeniozităţi omofone, asocierea/disocierea realităţilor minimalizate litotic ori sublimate oximoronic, cultivarea ambiguităţii în straturi cantabile şi aglomerarea ingenioasă a situaţiilor existenţiale paradoxist-absurdiste, în general, urmărirea obsedantă a spectacolului neoexistenţial cu lumini şi umbre" (2008, p. 95). Totuși, colegul de promoție al lui Vasile Romanciuc crede despre acesta că nu și-a însușit noua recuzită fără discernământ și se folosește de ea cu deosebită grijă pentru păstrarea echilibrului, idee exprimată și de Arcadie Suceveanu, care semnalează și el metamorfozele din volumele *Un timp fără nume*, *Îndoiala de sine*, *Marele Pustiu Invizibil*, mai cu seamă nota dionisiacă și modul în care Vasile Romanciuc reușește să surprindă „drama degradării morale, spectacolul disoluției" (Suceveanu, 2003).

Grigore Chiper semnalează și el în poezia lui Vasile Romanciuc scrisă începând cu 1990 o schimbare de optică, ironia accentuată, care „trece repede în grotesc" (2013, p. 41). Spre deosebire de ceilalți critici literari, el susține că Vasile Romanciuc nu are doar o „sensibilitate modernă", dar „se dovedește un poet modern prin radicalizarea și prozaizarea discursului său" (*Ibidem*, p. 41).

Eugen Lungu subliniază câteva trăsături ale poeziei lui Vasile Romanciuc: ludicul vag sorescian (atunci când abordează subiecte ce țin de limbă); forța combinatorie a limbajului; utilizarea polisemantismului din care nasc calambururi; asamblarea. Deși procedeele enumerate sunt specifice și postmodernismului, Eugen Lungu este de părere că Vasile Romanciuc nici măcar nu a încercat să cocheteze cu acesta. Pe de altă parte, nu pot fi trecute cu vederea „survolările spaţiului minat cu zepeline ironice al optzecismului ludic, textualist şi intertextual" (2020) despre care vorbea Mircea V. Ciobanu. Calificându-l „postmodernist" pe Vasile Romanciuc (atenție la ghilimele!), criticul basarabean subliniază faptul că poetul se folosește uneori de instrumentarul specific postmodernității pentru a rosti „marile adevăruri textuale" (*Ibidem*), îmbinând, de asemenea, cu măiestrie, laturile etică și poetică.

În viziunea Luciei Țurcanu, cele două coordonate principale ale liricii lui Vasile Romanciuc sunt „sentimentul nedeclarat, exprimat laconic, mai mult sugerat și legătura perenă cu valorile noastre ancestrale" (2019, p. 46). Și ea, la fel ca ceilalți critici literari accentuează lipsa de emfază a creației poetului în discuție, remarcând faptul că acesta iese în evidență prin profunzimea, adevărul, ineditul și frumusețea celor scrise (*Ibidem*, p. 50).

Alexandru Burlacu menționează faptul că *Olimpul de plastic* este cea mai bună carte a lui Vasile Romanciuc din anii '90 încoace, calificându-i limbajul poetic drept

specific unui neomodernist clasicizat. Același critic remarcă și elementul biografic, ce câștigă teren în construcția eului poetic, care, de altfel, suferă o criză identitară (2024, p. 478). Nimic de mirare. Confruntat cu o lume pe dos, în care totul se cumpără ca la piață, chiar și oamenii („Ne vindem și ne cumpărăm la preț redus" (Romanciuc, 2007, p. 18), trăind într-un „veac stătut", într-un „timp încremenit" (Romanciuc, 1997, p. 28), universul existențial începe să fie văzut „ca un teatru și, cel mai frecvent – ca un infern" (Burlacu, 2024, p. 478). Caracteristica principală a acestuia este artificialitatea – nimic firesc nu mai poate fi întâlnit, doar construcții din plastic, structuri butaforice, o „matrioșkă întoarsă pe dos", care funcționează după principiul „din minciuna mică,/ scoți minciuna cea mare" (Romanciuc, 2007, p. 9), iar la tot pasul se întâlnesc piedestale, „veșminte de gală pentru marii pitici" (*Ibidem*, p. 23), scene și cortine, însemne ale unui spectacol ieftin. Iată cum explică Alexandru Burlacu aceste transformări: „se bulversează valorile sacre, patriarhale, viața se află în declin total, iar est-etica lumii de odinioară își pierde, se pare, în fața procesului globalizator, orice sens" (2024, p. 478).

În final trebuie să relevăm câteva idei importante. Prima se referă la reconfigurarea destinului criticii literare din Basarabia în epoca postcomunistă, perioadă în care, spre deosebire de cea precedentă, au fost eliminate constrângerile ideologice, iar discursul critic a putut să se manifeste în toată autenticitatea sa.

Exegezele trecute în revistă, aparținând unor critici de seamă din spațiul basarabean, relevă pluridimensionalitatea poeziei lui Vasile Romanciuc, faptul că este atât tradiționalistă, cât și modernă, iar pe alocuri – postmodernă, atât gravă, cât și ironică, poetul fiind „fidel genealogiei sale", dar și explorând noi dimensiuni ale limbajului cu ajutorul ironiei, paradoxului, calamburului etc. Acest fel nou de a recepta poezia lui Vasile Romanciuc este un indicator al evoluției de ansamblu a literaturii române din Basarabia, care reușește, în opinia noastră, să surprindă tensiunile unui eu reprezentativ pentru întregul spațiu românesc.

Referințe bibliografice:

1. BURLACU, Alexandru. *Trecutul prezent*. *Secvențe critice*. Chișinău: Editura Gunivas, 2024. ISBN 978-9975-179-11-9.

2. CHIPER, Grigore. Vasile Romanciuc: între spiritul modern și angajarea tradiției. *Metaliteratura*, nr. 1-2 (32), 2013, pp. 40-43.

3. CIOBANU, Mircea V. Etica și poetica lui Vasile Romanciuc. *Viața Românească*, nr. 6, 2020. Disponibil la: https://www.viataromaneasca.eu/revista/2020/06/etica-si-poetica-lui-vasile-romanciuc/. [accesat 2025-09-05].

4. CIMPOI, Mihai. Tradiționalismul ingenuu. *România literară*, 1992, nr. 33, 21-28 octombrie, p. 8.

5. CIOCANU, Ion. O inimă ce râde și plânge în cuvinte. *Literatura și Arta*, 1991, 28 februarie p. 5.

6. DOLGAN, Mihail. Lirica lui Vasile Romanciuc. *Literatura și Arta*, 1992, 21 septembrie, p. 5.

7. GÂRNEȚ, Vasile. Un melancolic în provincie. *Literatura și Arta*, 1992, 23 ianuarie, p. 5.

8. HADÂRCĂ, Ion. Poezia lui Vasile Romanciuc ca ipostaziere a imaginarului lectorial. *Limba română*, nr. 1-2 (151-152), 2008, pp. 93-97. ISSN 0235-9111.
9. HARITON, Natalia. *Continuitate și ruptură în critica românească din Basarabia* (*1985-2010*). Iași: Editura Junimea, 2024. ISBN 978-973-37-2779-8.
10. ROMANCIUC, Vasile. *Din tată-n fiu*. Chișinău: Editura Literatura artistică, 1984.
11. ROMANCIUC, Vasile. *Îndoiala de sine*. Chișinău: Editura Cartier, 1997. ISBN 9975-949-17-7.
12. ROMANCIUC, Vasile. *Olimpul de plastic*. Chișinău: Editura Prut Internațional, 2007. ISBN 978-9975-69-920-4.
13. SUCEVEANU, Arcadie. Mimoza și oțelul de Damasc. *Contrafort*, nr. 9 (107), septembrie 2003. Disponibil la: https://www.contrafort.md/old/2003/107/. [accesat 2025-09-05].
14. ȚURCANU, Andrei. *Martor ocular*. Chișinău: Editura Literatura artistică, 1983.
15. ȚURCANU, Lucia. *Poezia Basa*. Chișinău: Editura Arc, 2019. ISBN 978-9975-0-0305-6.

Notă. Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică”, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM.

CZU:398.21(=135.1):004
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.19

EZOTERIC – EXOTERIC ÎN BASMUL ROMÂNESC: LECTURI SIMBOLICE ȘI FUNCȚII FORMATIVE ÎN EPOCA DIGITALĂ

Roxana Mihaela IORGULESCU BANDRABUR
ORCID: 0009-0005-7162-6144
Universitatea de Stat din Moldova

Rezumat. *Basmul, ca formă tradițională de articulare a imaginarului colectiv, depășește funcția narativă exoterică, revelând un potențial formativ prin structura sa ezoterică, adânc ancorată în psihicul uman. În contextul contemporan marcat de tendințe de „igienizare" a conținuturilor destinate copiilor, se impune revalorizarea basmului în integralitatea funcțiilor sale. Protejarea copilului nu constă în eliminarea confruntării cu latura umbroasă a existenței, ci în oferirea de instrumente simbolice pentru procesarea acesteia. Raportarea basmului românesc la dimensiunile exotericăși ezotericăpermite o relectură critică ce îi restituie complexitatea estetică și îi legitimează literaritatea, în calitate de text arhetipal. Dialectica ezoteric–exoteric se configurează drept principiu organizator, capabil să medieze între registrele inițiatice ale culturii și formele accesibile de expresie narativă, păstrând basmul relevant și funcțional și în epoca digitală.*
Cuvinte-cheie: *ezoteric, exoteric, basm, arhetip, conștient, inconștient, digital.*

Esoteric – Exoteric in the Romanian Fairy Tale: Symbolic Readings and Formative Functions in the Digital Age

Abstract. *The fairy tale, as a traditional form of articulating collective imagination, transcends its exoteric narrative function by revealing a formative potential rooted in its esoteric structure, deeply anchored in the human psyche. In the contemporary context, marked by increasing tendencies to "sanitize" content intended for children, it becomes imperative to revalorize the fairy tale in the fullness of its functions. The protection of the child does not lie in avoiding confrontation with the shadowy aspects of existence, but in providing symbolic tools for processing them. Approaching the Romanian fairy tale through both its exoteric and esoteric dimensions enables a critical rereading that restores its aesthetic complexity and legitimizes its literariness as an archetypal text. The esoteric–exoteric dialectic thus emerges as an organizing principle capable of mediating between the initiatory registers of culture and accessible forms of narrative expression, ensuring that the fairy tale remains relevant and functional even in the digital age.*
Keywords: *esoteric, exoteric, fairy tale, archetype, conscious, unconscious, digital.*

Într-un context cultural în care narațiunile contemporane sunt tot mai frecvent simplificate, standardizate și aseptizate pentru a răspunde unui consum rapid, basmul românesc își reafirmă actualitatea prin densitatea simbolică și prin funcțiile de ordin estetic și formativ. Dincolo de dimensiunea narativă exoterică, vizibilă și accesibilă, basmul conservă un strat ezoteric – subtil, inițiatic și transformator – care îl plasează în aceeași familie simbolică cu miturile și textele sacre ale umanității. În epoca digitală, pe fondul perpetuării tendinței, vizibilă încă din secolul XX, de a proteja copilul de latura întunecată a existenței prin fragmentarea și „igienizarea" basmului, forma sa tradițională se dovedește cu atât mai necesară. Ea funcționează ca un catalizator arhetipal, capabil să reintroducă în educație complexitatea și tensiunile constitutive ale condiției umane, restituind basmului relevanța și funcția formativă.

Lectura stratificată a basmului – cu un nivel „la vedere" (exoteric, învățătura accesibilă tuturor) și unul ascuns (ezoteric, cunoașterea rezervată celor pregătiți pentru interpretări subtile) – se înscrie într-o tradiție hermeneutică europeană ce, încă din Antichitate, a propus interpretarea textelor pe mai multe niveluri de sens: literal, alegoric, moral și simbolic. Consacrată inițial în tradiția filozofică și religioasă, distincția dintre exoteric și ezoteric poate fi extinsă și la basm. Această perspectivă dublă este deosebit de productivă: la nivel exoteric, basmul oferă o poveste lineară, moralizatoare și ușor de înțeles, cu personaje și conflicte clare; la nivel ezoteric, textul ascunde mesaje simbolice și arhetipale, legate de maturizare, inițiere, integrarea umbrelor și dobândirea unei identități autonome.

Dubla lectură este esențială pentru a înțelege impactul formativ al basmului și este, deopotrivă, justificată și de natura interdisciplinară a interpretării acestuia. Studiile lui Carl Gustav Jung asupra arhetipurilor, analiza structurală a lui Vladimir Propp sau observațiile psihanalitice ale lui Bruno Bettelheim converg spre ideea că basmul este mai mult decât o narațiune cu valențe etice: el este un scenariu simbolic de transformare interioară. În acest sens, exotericul corespunde mesajelor vizibile și regulilor sociale pe care le învață copilul, iar ezotericul, procesului subtil de integrare a normelor sociale, precum și procesului de dezvoltare morală.

Basmul poate fi înțeles ca o narațiune în palimpsest, care se adresează atât minții conștiente, cât și adâncurilor inconștiente ale ființei. După cum observă Bruno Bettelheim, copilul nu este pregătit să perceapă abstractul în mod direct, dar poate trăi conținutul acestuia într-o formă simbolică, prin intermediul basmului. Copilul „poate accede la […] capacitatea de a-și înfrunta trăirile inconștiente nu printr-o înțelegere rațională a naturii și conținutului inconștientului său, ci familiarizându-se cu acesta prin visarea cu ochii deschiși – meditând, rearajând și fantasmând despre detalii potrivite ale poveștii ca reacție la presiunile inconștientului" (Bettelheim, 2017, pp.12-13). Calitatea basmului de a aduce la suprafață conținuturile inconștiente poate fi văzută în paralel și cu viziunea lui Mircea Eliade asupra funcției miturilor, care reactualizează un timp primordial și facilitează o întoarcere

la origini. Eliade notează că „tehnica psihanalizei face cu putință o întoarcere individuală la timpul originii" (Eliade, 1978, p. 74), și subliniază că „singurul contact real al omului modern cu sacralitatea cosmică se efectuează prin inconștient" (Eliade, 1978, p. 74). Din această perspectivă, coroborată cu viziunea lui Bettelheim, basmul nu doar reflectă tensiunile și conflictele prezente în planul inconștient individual și colectiv, ci creează și un cadru inițiatic prin care ascultătorul (sau cititorul) traversează simbolic etapele unei transformări interioare și ale unei reînnoiri spirituale.

Astfel, basmul devine un spațiu de negociere între conștient și inconștient, între normele comunitare și impulsurile individuale. Prin structura sa repetitivă și încărcată de simboluri, el oferă un *teren de joc* pentru integrarea trăirilor psihice profunde într-un cadru recognoscibil și funcționează, subtil, ca un veritabil instrument de formare a conștiinței. Basmul nu oferă doar lecții de viață, ci – fiind rostit inițial în fața unor ascultători de toate vârstele – funcționează ca liant între generații și ca hartă simbolică a parcursului existențial. În acest cadru cu valoare aproape ritualică, protagonistul – și, odată cu el, ascultătorul – traversează probele unei maturizări autentice. Iar dacă povestitorul, observă Clarissa Pinkola Estés, „nu suferă nicio transformare, înseamnă atunci că nu a avut încredere, că nu a avut un contact real cu arhetipul, că nu a fost o transmitere, ci doar o repovestire mecanică sau o punere în prim plan a propriei sale persoane" (Estés, 2019, p. 494).

Maturizarea nu înseamnă doar internalizarea mecanică a unor norme externe, ci presupune o trecere de la supunerea oarbă – fie față de instincte, fie față de regulile rigide ale unei autorități – către afirmarea unei conștiințe libere, capabile să discearnă și să aleagă în acord cu un sens interior. Personajele basmului, deși aparent simple, sunt proiecții ale unor instanțe psihice: balaurul sau zmeul simbolizează forțele instinctuale – ceea ce Carl Gustav Jung numea *umbra* –, împăratul reprezintă figura autorității, iar eroul întruchipează eul aflat în plin proces de devenire. Parcurgând simbolistica basmului, ascultătorul (sau cititorul) reiterează, într-un registru codificat, etapele procesului jungian de formare deplină a sinelui, în care confruntarea cu umbra și depășirea probelor simbolice conduc la asumarea conștientă a propriei transformări.

Forma stratificată a basmului, în care planul exoteric coexistă cu cel ezoteric, poate fi înțeleasă, o dată în plus, și prin raportarea la ierarhia nevoilor umane descrisă de Abraham H. Maslow, un model psihologic fundamental pentru înțelegerea motivației umane și a dezvoltării afective. În viziunea acestuia, ființa umană evoluează treptat, de la nevoile fiziologice și de siguranță către apartenență, stimă de sine, autoactualizare și, în cele din urmă, către transcenderea eului (Maslow, 2007, p. 307). În această cheie, dimensiunea exoterică a basmului corespunde primelor trepte ale piramidei lui Maslow – oferind modele simple și clar delimitate de siguranță și ordine, de răsplată și pedeapsă, de bine și rău, exprimate pe axa orizontală – cea a vieții sociale. Este nivelul la care copilul (ascultător sau cititor) recunoaște tiparele narative și învață să distingă între pericol și protecție, între haos

și echilibru, basmul funcționând în acest sens ca un mecanism de reglare afectivă și de conturare a valorilor comunitare primare (familie, grup de apartenență). Pe de altă parte, stratul ezoteric al basmului – ascuns în simboluri, arhetipuri și trasee inițiatice – activează trecerea la nivelurile superioare ale piramidei lui Maslow. El nu mai oferă doar soluții exterioare, ci invită la reflecție și la descoperirea unui sens personal. Iar în această dimensiune, basmul devine un catalizator al procesului de autoactualizare, incluzând nevoile cognitive (cunoaștere și înțelegere), estetice (căutarea ordinii și a frumuseții) și afirmarea propriei conștiințe libere (Maslow, 2007, p. 321). Astfel, basmul se transformă într-un spațiu al interiorizării și al dezvoltării identitare, în care ascultătorul sau cititorul își proiectează propria devenire și învață să-și gestioneze tensiunile esențiale: între frică și curaj, între supunere și libertate, între eșec și reușită.

Lectura basmului tradițional românesc pe multiple niveluri nu doar că reflectă complexitatea psihicului uman, ci o anticipează în plan formativ, oferind o narațiune simbolică ce intră în rezonanță cu etapele evoluției nevoilor umane, așa cum au fost descrise ulterior de Maslow. O cheie ce poate fi trecută, în egală măsură, și prin filtrul modelului stadial al dezvoltării morale, propus de Lawrence Kohlberg. Modelul descrie progresia raționamentului moral printr-o succesiune de stadii, grupate în trei niveluri – preconvențional, convențional și postconvențional. Deși etapele sunt corelate aproximativ cu vârsta cronologică, ele nu depind strict de aceasta, ci mai degrabă de nivelul de dezvoltare cognitivă și de experiențele morale ale individului. În acest sens, progresul moral poate fi interpretat mai degrabă ca un parcurs de maturizare interioară, decât ca o simplă funcție a vârstei biologice, ceea ce permite aplicarea modelului și în analiza structurilor narative simbolice, precum basmul. Potrivit lui Lawrence Kohlberg, trecerea de la o moralitate bazată pe conformism exterior (stadiile preconvenționale și convenționale) către una întemeiată pe principii interne și autonom asumate (stadiile postconvenționale) este un proces gradual, gândirea morală generându-și parțial propriile date „pe măsură ce își urmează cursul” (*Psihologie. Idei fundamentale*, 2015, p. 293). Așadar, dimensiunea exoterică a basmului corespunde și stadiului moral inferior, preconvențional – cel în care individul acționează pentru a evita pedeapsa, pentru a primi recompense sau pentru a fi acceptat de autoritate. Este un context definit de la bun început, de pildă, în basmul *Greuceanu*. Împăratul Roșu trimite oameni să „dea în știre tutulor că oricine se va găsi să scoată soarele și luna de la zmei, acela va lua pe fiie-sa de nevastă și încă și jumătate din împărăția lui, iară cine va umbla și nu va izbândi nimic, acela să știe că i se va tăia capul” (Ispirescu, 2008, p. 610). În basmul românesc, binele este adesea răsplătit vizibil, răul este pedepsit clar, iar lumea este ordonată după criterii ferme, accesibile minții aflate în formare. Din perspectiva psihologiei dezvoltării umane, această narațiune satisface o serie de nevoi psihologice de bază, precum nevoia de siguranță și de securitate, corespunzătoare nivelurilor inferioare ale ierarhiei nevoilor fundamentale propusă de Abraham Maslow. Însă, odată cu expunerea repetată la simbolurile și dilemele

recurente ale basmului, ascultătorul (sau cititorul) este invitat să urce spre niveluri din ce în ce mai înalte de reflecție morală. Aici intervine stratul ezoteric, unde eroul nu mai este un simplu executant al unei porunci, ci o conștiință în devenire, nevoită să aleagă între loialitate și compasiune, între supunere și autenticitate, între binele normativ și binele profund. Astfel, basmul devine un catalizator și pentru tranziția de la moralitatea convențională – „unde a fi bun înseamnă să respecți autoritatea și să te conformezi legilor ei, considerând că aceasta protejează și susține societatea" – la cea postconvențională, așa cum o descrie Lawrence Kohlberg, în care „individul este judecătorul ultim al comportamentului moral, în baza propriei sale conștiințe și a principiilor morale universale, nu a normelor sociale" (*Psihologie. Idei fundamentale*, 2015, p. 292).

O expresie a moralității postconvenționale, întemeiată pe principii și valori asumate autonom, poate fi regăsită în structura simbolică a basmului *Greuceanu*, care, asemenea altor texte din același registru, permite o lectură cu valențe interdisciplinare. Astfel, această narațiune tradițională poate fi interpretată ca un model complex de dezvoltare, în care converg atât ierarhia nevoilor fundamentale propusă de Abraham Maslow, cât și modelul stadial al dezvoltării morale elaborat de Lawrence Kohlberg, ambele subsumându-se structurii morfologice a basmului, configurată de Vladimir Propp.

Cele treizeci și una de funcții narative identificate de acesta configurează un parcurs inițiatic al eroului, care pornește dintr-o condiție marcată de lipsă, nesiguranță și subordonare – corespondente stadiilor morale și ale nevoilor inferioare – și culminează cu afirmarea identității, a discernământului și a responsabilității personale, un proces ce poate fi corelat atât cu nivelurile superioare ale ierarhiei nevoilor formulate de Abraham Maslow (autoactualizarea), cât și cu stadiul postconvențional din modelul dezvoltării morale al lui Lawrence Kohlberg. În acord cu observațiile lui Propp, „ce anume fac personajele basmului constituie o problema de primă însemnătate pentru studierea basmului; cine și cum anume face sunt probleme suplimentare de studiu" (Propp, 1970, p. 25).

După cum arată acesta, primele șapte funcții – absența, interdicția, încălcarea, iscodirea, divulgarea, vicleșugul și complicitatea – pot fi considerate secvențe pregătitoare (Propp, 1970, p. 35), anticipând declanșarea acțiunii propriu-zise prin funcția a opta, *prejudicierea*. În cazul basmului *Greuceanu*, acest moment – punct de plecare al narațiunii, corespunde furtului Soarelui și al Lunii de către zmei, o lipsă de natură cosmică, ce rupe echilibrul universal, fără de care, la nivel exoteric, este periclitată chiar baza existenței lumii muritoare. Împăratul face apel public pentru recuperarea celor doi aștri, promițând recompensă și pedeapsă (*mijlocirea*), iar Greuceanu, ca erou-căutător, răspunde chemării (*contraacțiunea incipientă*) și pornește în căutarea aștrilor împreună cu fratele său, după ce se întâlnește cu Faurul-Pământului, fratele său de cruce (*plecarea*). Interpus în această secvență este primul conflict de ordin moral: împăratul voia să pedepsească doi oameni care participaseră la o bătălie purtată cu niște gadine, dar Greuceanu îl convinge să-i

cruțe (*încercarea și reacția eroului*). Această intervenție îi aduce primul nivel al *înzestrării*: promisiunea celor salvați că „se vor ruga lui Dumnezeu pentru dânsul ca să meargă din izbândă în izbândă" (Ispirescu, 2008, p. 611). Ulterior, tabloul înzestrărilor este completat de ajutorul corbului, cel care îi aduce „un cioc de apă dulce", de cel al Faurului-Pământului, de calitățile pe care le obține urmând sfaturile acestuia, de șiretlicul utilizării chipului de fier roșu ca focul, de căruța cu trei cai cu totul și cu totul din fier, ambele realizate de Faurul-Pământului, de paloș – ca element al forței și al recunoașterii victoriei sale. Urmează o călătorie „cale lungă și mai lungă" (Ispirescu, 2008, p. 612) (*deplasarea spațială*), confruntarea cu cei trei zmei (*lupta* în cele trei paliere: cu săbii, cu sulițe și corp la corp: mental, emoțional, fizic), încheiată cu înfrângerea acestora și eliberarea Soarelui și a Lunii (*victoria și remedierea*), fapt ce marchează restaurarea ordinii cosmice și, implicit, a lumii sociale, aflate pe axa orizontală a vieții. De altfel aceasta compune, împreună cu axa verticală – cea a valorilor fixe, veșnice, inclusiv *deplasarea spațială* a eroului, care, după ce își împarte basmaua cu fratele său și înfige un cuțit în pământ ca semne ale vieții și ale morții (*marcarea*), alege, în plan ezoteric, calea devenirii de sine, un drum unic, personalizat, care îl va conduce la confruntarea cu propriile limite, la integrarea umbrei și, în cele din urmă, la dobândirea unei identități autonome. „Greuceanu apucă la dreapta și frate-său la stânga" (Ispirescu, 2008, p. 613).

După reușită, eroul se întoarce în împărăție (*întoarcerea*), dar este urmărit de zmeoaice, care se transformă în elemente naturale pentru a-l înșela (*urmărirea*). Este salvat de chipul de fier roșu realizat de Faurul-Pământului, care o păcălește pe ultima, și cea mai puternică, dintre zmeoaice (*salvarea*). Sosește acasă fără paloș (*sosirea incognito*), moment în care un sfetnic oportunist pretinde că el este cel care a eliberat cei doi aștri (*pretențiile neîntemeiate*). Greuceanu este pus la încercare din nou: trebuie să-l înfrunte pe diavolul șchiop, să-și recupereze palașul furat și să rezolve astfel misterul anterior al cuiului (*încercarea grea*). Îl învinge transformându-se în buzdugan și distrugându-l pe diavolul transformat în stâncă (*soluția*), moment în care își recapătă arma simbolică și este recunoscut ca erou (*recunoașterea*). Sfetnicul mincinos, falsul erou, este demascat (*demascarea*) și pedepsit prin izgonirea sa de către împărat (*pedeapsa*), în timp ce Greuceanu alege să îl ierte (*transfigurarea*). Finalul aduce, totodată, și cheia restaurării ordinii sociale și a împlinirii personale – în același plan social, a eroului prin căsătoria cu fata de împărat (*căsătoria*).

Din perspectiva piramidei lui Maslow, traseul lui Greuceanu pornește de la nivelul nevoilor fiziologice (recuperarea soarelui și a lunii, ca resurse vitale), trece prin nevoile de siguranță și apartenență (alianța cu fratele de cruce, sprijinul Faurului-Pământului), atinge nivelul stimei (victoria asupra zmeilor și a zmeoaicelor, recunoașterea comunității) și culminează cu autoactualizarea (transfigurările eroice și căsătoria, simboluri ale împlinirii și integrării spirituale). Iar în raport cu modelul stadial al dezvoltării morale dezvoltat de Kohlberg, parcursul eroului reflectă un progres de la nivelul preconvențional (funcția 8 – prejudicierea, în care motivația

inițială este rezolvarea unei lipse imediate) la nivelul convențional (funcțiile 10-19, unde eroismul este ghidat de norme sociale, de protejarea binelui comun și de restabilirea ordinii lumii muritoare), culminând cu nivelul postconvențional (funcția 29 – transfigurarea – atât în lupta cu forțele întunecate, zmeii și diavolul șchiop, în care se dă de trei ori peste cap și se transformă în porumbel, în muscă, în buzdugan, cât și, ca un corolar, la finalul basmului, prin iertarea sfetnicului, falsul erou. „Acesta, dacă veni și văzu pe Greuceanu cu sprânceana încruntată, începu să tremure și-și ceru iertăciune, spunând cum căzuse în mâinile lui paloșul lui Greuceanu. După rugăciunea lui Greuceanu, dobândi iertare și de la împăratul" (Ispirescu, 2008, p. 621). Iertarea este, prin urmare, un simbol nu doar al victoriei narative, ci expresie a maturității morale și a conștiinței superioare, corespunzătoare stadiului al șaselea din modelul lui Kohlberg).

Basmul *Greuceanu* ilustrează un parcurs simbolic care depășește simpla funcție moralizatoare, devenind un scenariu de transformare interioară. Eroul parcurge, la nivel simbolic, aceleași etape prin care trece orice individ implicat într-un proces de formare personală și morală, iar basmul îi oferă cadrul inițiatic necesar maturizării psihice și afective.

În epoca digitală, stratificarea exoteric-ezoteric a basmului este supusă însă unor provocări majore. Digitalizarea basmelor tinde să fragmenteze sau să simplifice etapele fundamentale de încercare, confruntare și transformare – etape esențiale pentru autoactualizare și dezvoltare morală – reducându-le, adesea, la succesiuni de acțiuni spectaculoase. Transformările aduse de mediul digital afectează ambele dimensiuni ale basmului. Dacă, în trecut, povestea era transmisă oral, printr-un contact direct între povestitor și ascultător – însoțit de voce, gesturi și ritm –, astăzi experiența narativă este adesea înlocuită de consum vizual rapid, prin animații, filme, platforme de streaming sau jocuri video. Aceste forme păstrează firul narativ și personajele arhetipale, dar diminuează uneori capacitatea receptorului de a activa imaginația și de a interioriza experiența inițiatică.

Dimensiunea exoterică se conservă și chiar se amplifică în spațiul digital: basmele continuă să transmită modele clare de acțiune, norme sociale și valori colective. Producțiile animate și jocurile narative reproduc structura conflictuală clasică – bine împotriva răului, erou împotriva antagonistului – și oferă un cadru de învățare morală apropiat de cel al tradiției orale. În schimb, nivelul ezoteric – cel al reflecției interioare și al maturizării conștiinței – este adesea diminuat de ritmul accelerat, de supraîncărcarea vizuală și de lipsa pauzelor contemplative. În aceste condiții, „călătoria eroului" riscă să fie percepută doar ca o succesiune de misiuni și obstacole, lipsită de profunzimea inițiatică originară.

Cu toate acestea, mediul digital nu înseamnă exclusiv pierdere. Platformele interactive, jocurile narative cu alegeri multiple, audiobook-urile și proiectele de storytelling imersiv pot recrea atmosfera de „povestire în tihnă" și pot valorifica morfologia basmului analizată de Vladimir Propp. Cele 31 de funcții narative – interdicția, încălcarea, prejudicierea, plecarea, încercarea, dobândirea

obiectului magic, lupta, recunoașterea și altele – oferă un cadru structural pentru inițierea eroului, care poate fi transpus în experiențe digitale formative. În acest context, utilizatorul devine co-creator al drumului narativ și poate experimenta simbolic dilemele eroului, reluând procesul de reflecție interioară și de integrare a valorilor.

Această interactivitate redeschide accesul la dimensiunea ezoterică a basmului, transformând povestea într-un spațiu de formare morală și dezvoltare personală. În același timp, ea poate răspunde unor nevoi fundamentale ale individului – de la siguranță și apartenență până la autoactualizare – și poate stimula progresul moral în sensul modelului stadial al lui Lawrence Kohlberg. Astfel, experiențele digitale pot deveni fie obstacole în calea maturizării interioare, prin fragmentare și superficializare, fie catalizatori ai acesteia, prin confruntarea cu dileme autentice și prin implicarea activă în procesul narativ.

Analiza dimensiunilor exoterică și ezoterică ale basmului, corelate cu modelele formative ale lui Abraham Maslow, Lawrence Kohlberg și Vladimir Propp, arată că basmul tradițional rămâne un instrument educativ valoros și în contextul tehnologic actual. Nivelul exoteric continuă să ofere repere morale și modele de acțiune accesibile, în timp ce nivelul ezoteric – cel al interiorizării și transfigurării simbolice – poate fi revitalizat prin adaptări digitale inteligente, care respectă ritmul inițiatic și complexitatea morfologică a basmului. În acest fel, basmul digital poate depăși statutul de divertisment și poate deveni un mediu de formare morală, emoțională și creativă, pregătind individul pentru provocările unei lumi hiper-tehnologizate fără a rupe legătura cu valorile și arhetipurile culturii tradiționale.

Așa cum observa George Călinescu, basmul este „un gen vast […] fiind mitologie, etică, știință, observație morală etc.” (Călinescu, 2008, p. 830), o cale a „devenirii întru ființă”, pe care Constantin Noica o contextualizează afirmând că omul „aduce conștiința devenirii întru un element ca ființă secundă, iar conștiința devenirii întru ființă este devenire conștientă întru ființă” (Noica, 1981, p. 381). În acest sens, chiar și în era digitală, basmul rămâne o hartă simbolică a maturizării interioare și un spațiu de rezistență culturală, în care tradiția și tehnologia se pot întâlni fără a diminua profunzimea experienței umane.

Referințe bibliografice:

1. BETTELHEIM, Bruno. *Psihanaliza basmelor*, trad. Fleșeriu Teodor. București: Editura Univers Publishing House, 2017, pp. 12-13, ISBN 978-606-7710-92-2.

2. CĂLINESCU, George. *Estetica basmului*, Basme populare românești. Vol. II. București: Editura Academiei Române, Fundația Națională pentru Știință și Artă, colecția Opere fundamentale, 2008, p. 830, ISBN 978-973-1744-55-1.

3. COLBY, Anne și KOHLBERG, Lawrence. *The Measurement of Moral Judgment*. Vol. 1. New York: Editura Cambridge University Press, 2010, ISBN 978-052-1169-10-3.

4. ELIADE, Micea. *Aspecte ale mitului*. București: Editura Univers, 1978, p. 74.

5. ESTES, Clarissa Pinkola. *Femei care aleargă cu lupii. Povești și mituri ale arhetipului femeii sălbatice*, trad. Voicu Simona. București: Editura Niculescu, 2019, p. 494, ISBN 978-606-38-0076-4.

6. ISPIRESCU, Petre. *Greuceanu*, Basme populare românești. Vol. I, București: Editura Academiei Române, Fundația Națională pentru Știință și Artă, colecția Opere fundamentale, 2008, pp. 611-622, ISBN 978-973-1744-54-4.

7. MASLOW, Abraham H. *Motivație și personalitate*, trad. Răsuceanu Andreea. București: Editura TREI, 2007, pp. 307, 321, ISBN 978-973-707-159-0.

8. NOICA, Constantin. *Devenirea întru ființă*. București: Editura Științifică și enciclopedică, 1981, p. 381.

9. PROPP, Vladimir I. *Morfologia basmului*, trad. Niculescu Radu. București: Editura Univers, 1970, pp. 25, 35.

10. *Psihologie. Idei fundamentale*, trad. Boitor Crina, București: Editura Litera, 2015, pp. 292-293, ISBN 978-606-7419-96-2.

CZU:821.135.1(478).09(092)
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.20

ALEXANDRU ROBOT. PARTICULARITĂȚI ALE DISCURSULUI PUBLICISTIC

Ștefan SUSAI
ORCID: 0000-0002-9234-9626
Cercetător independent, Iași, România

Rezumat. *Articolul demonstrează care sunt particularitățile specifice ale operei publicistice ale lui Alexandru Robot și prin ce s-a impus în atenția cititorului atât în epoca sa, cât și în posteritate. Nu doar în textele poetice, ci și cele publicistice, Alexadru Robot își explorează intens capacitățile creatoare. Astfel, rezistența lucrărilor în timp sale este asigurată de calitatea estetică a discursului. Evidențiem care sunt procedeele stilistice predilecte ale autorului și definitorii pentru textele publicate în revista „Rampa".*
Cuvinte-cheie: *Alexandru Robot, publicistică, stil, procedee poetice, „Rampa".*

Alexandru Robot. Particularities of Publicist Discourse

Abstract. *The article presents the specific features of Alexandru Robot's journalistic work and how he attracted the attention of the reader both in his own time and in that of posterity. Not only in poetic texts, but also in journalistic ones, Alexandru Robot intensely explores his creative capacities. Thus, the resistance of his works in his time is ensured by the aesthetic quality of the discourse. We highlight the author's favorite stylistic procedures and the defining ones for the texts published in the magazine "Rampa".*
Keywords: *Alexandru Robot, journalism, style, poetic procedures, "Rampa".*

Datând la începutul secolului al XX-lea, publicistica literară a lui Alexandru Robot intră pe frecvențele de rezonanță ale actualității prin ariile problematice pe care le abordează și prin discursul plin de tensiuni polemice. Rezistența lucrărilor sale este asigurată de calitatea estetică a discursului. Exercițiul artistic avantajează mult textul publicistic. Experiența scriitoricească condiționează viabilitatea limbajului nu doar în speciile care solicită forță creatoare, precum eseul, memorialul, jurnalul de călătorie sau tableta, dar și în cele a căror sursă de inspirație este realitatea curentă, în articole de problemă, cronici, interviuri și reportaje.

Deși scrierile sale se bucurau de aprecierea congenerilor și de o anumită popularitate în spațiul public, nici în timpul vieții autorului, nici în deceniile următoare, publicistica lui Al. Robot nu avut parte de o exegeză care să-i studieze textele în date concrete, pentru a le determina gradul de originalitate. Cercetările de

după 2000, într-o revizuire generală a scrierilor lui Al. Robot, observă în lucrările lui „datele unui publicist de vocație” și relevă faptul că „pe lângă talent literar și inteligență artistică, era dotat cu umor și prezență de spirit, și avea un extraordinar simț al observației. Pe unde trecea, în munca lui de reporter, observa datele cele mai relevante, depista imediat nuanțele și avea puterea de concentrare de a scrie imediat…” (Corcinschi, 2018, p. 16) Faptul că Al. Robot avea o predilecție pentru versul ermetic, de esență barbiană, scria poezie caracterizată printr-un „limbaj sincopat și asociații extrem de hazardate” (Al. Burlacu), nu putea să nu se răsfrângă și asupra textelor scrise pentru „Rampa”, în elaborarea cărora autorul își exploata intens capacitățile creatoare.

În majoritatea scrierilor publicistice, Alexandru Robot valorifică semnificațiile figurate, echivoce, aluzive ale cuvintelor, utilizează variate procedee stilistice, fără a decădea însă în lirism siropos, în prețiozitate sau clișeu. Trebuie remarcate în primul formulele generice ale articolelor sale. Un procedeu prin care autorul creează titluri atractive, intrigante, este juxtapunerea unor termeni din arii semantice diferite, termeni care sub aspect conceptual pare că nu pot avea vreo legătură (*În portul cu cafenele și fesuri, Taxis, jobenul și cocostârcii* ș.a.). Acest tip de titluri determină cititorul să-și pună întrebarea straniei combinații de concepte, răspunsul la această întrebare aflându-se în conținutul articolului.

În eseuri, tablete, în unele articolele de problemă și în textele cu caracter memorialistic, discursul publicistic al lui Al. Robot conține variate elemente cu efect stilistic. În textul „O plajă uitată”, de exemplu, autorul face asocierea dintre plajă și femeie, concepția fiind ilustrată prin analogia unui ciudat imaginar erotic. Peisajul reprezentat este dinamic, mișcător, autorul urmărind schimbările picturale în desfășurare temporală. Realitatea se recompune în toate datele ei, într-un complex de imagini vizuale, auditive, olfactive, menite să transmită atmosfera locului: „Prin cafenele se vorbeşte, se joacă table şi se muşcă semințe. Vântul arpegiază pe harfa sârmelor de telegraf şi umflă prosoapele puse ca emblemă în uşile frizeriilor. O ploaie măruntă udă paşalâcul şi completează plictiseala” (Robot, 2018, p. 189). Textul își reduce valoarea referențială în virtutea trăsăturilor literar-artistice, a conotațiilor care îi asigură valoarea estetică.

O notă poetică pregnantă o au textele care reproduc tablouri peisagistice. Forța de creație în limbaj domină funcția de mediere a textului. Înzestrat cu un excepțional spirit de observație, Alexandru Robot creionează imaginile unor secvențe din realitate cu o precizie tehnică, utilizând resurse stilistice inedite. Imaginația debordantă a unor descrieri din eseurile lui Alexandru Robot ține în priză cititorul. Textul oferă moduri bizare de interpretare a realității și unghiuri de percepție dintre cele mai neașteptate: „Constanța e acum izolată între Marea Neagră și oceanul nopții. Și numai luna ar putea să-și țigara de la farul Regele Carol. Dar nu fumează” (Robot, 2018, p. 188). Autorul operează cu imagini artistice de impact vizual, ce se fixează cu ușurință în memoria cititorului. „Specific stilului publicistic al lui Alexandru Robot, remarcă criticul literar N. Corcinschi, este

permanența unui detaliu revelator, care să surprindă. Publicistul nu uită că e reporter și întâmplările realității trebuie să intre cu necruțare și în peisajul care (cel puțin prin temă) se anunță feeric" (Corcinschi, 2018, p. 16). În același mod, textul *Poezia gării* surprinde o imagine dinamică a unui spațiu al diversității umane, stabilind asocieri bizare: „În Gara de Nord auzul sesizează toate limbile lumii, adunate într-o nouă versiune a Babilonului, la care se adaugă accentele aplicate cu discreție fiecărui grai, jargonul și argoul. …În gară poți întâlni, la o oră oarecare, pe un sinucigaș înainte de act, pe disperatul care refuză viața și moartea. Numai un peron aglomerat îi poate de un sfat bătrânesc, ca venind de la un prieten cu experiență" (Robot, 2019, p. 284). Publicistul oferă astfel, prin imaginea plastică a unei realități concrete, o interpretare artistică vieții cotidiene.

În articolul *Surprinşi în tren* („Rampa", 29 iunie 1934), Al. Robot recurge la personificare, la modelare stilistică a unei imagini banale: „Se mai poate poate spune despre tren că este o persoană certată cu poliția. La primul semnal de gardist, o ia la fugă. …Monstru asasin care operează între stațiunile climaterice, bestie de oțel, cu un ochi agățat de piept, trenul rezolvă destine. Acum câteva zile, un tânăr ftizic s-a aruncat, din disperare, între roțile unui personal grăbit să-și vadă părinții. Și totuși, în trenul criminal călătorea desigur o mama fericită, o logodnică entuziasmată sau un rabin, care în același timp cu asasinatul își făcea poate rugăciunea" (Robot, 2019, p. 305). Pe fundalul acestei curioase ficționalizări, devin evidente contrastele sociale și paradoxurile existențiale de care oamenii, ce mai dese ori, nu sunt conștienți. Descrierile produc impresia simultaneității, a sincronicității specifice dinamicii citadine.

Notele de călătorie au un pronunțat caracter liric. Textul *Călătorie la Târgoviște* începe cu un fragment peisagistic redat în tușe poetice impresionante: „Peste arcul pădurii se ridica soarele și aureola dimineții capturase dealurile și văile. Semnalul cocoșilor se așeza între noapte și zi. Asistam la o nouă creație a lumii, când întunericul se despărțea de lumină și roua săruta iarba" (Robot, 2019, p. 320). Această poeticitate idilică este folosită însă ca notă de contrast pentru observațiile care vor urma, textul evoluând într-un discurs cu efecte comice: „Speriam rațele, emoționam găinile și provocam panică printre câinii adormiți în țărna drumului. …Orașul natal al lui Grigore Alexandrescu și al lui Cârlova se întindea la soare ca o rufă. …Gara e roșie ca o limbă pe care o scoate un copil prost-crescut" (*Ibidem*). Sunt de remarcat, pe lângă surprizele asocierilor și ale comparațiilor, exactitatea și expresivitatea limbajului din descrierea concretului și laconismul observațiilor. În textele lui Robot, fiecare cadru e expus fotografic, într-un singur enunț.

Deseori, divagațiile ficționale de la subiect, în textele care expun secvențe din lumea concretă, împrumută strategia epică a literaturii de anticipație: „Viteza e orgia roților, desfrâul șoselelor. …Accidentul de automobil, asasinatul vitezei, ucide cu volanul, carburatorul și cauciucurile. În universul viitor nimeni nu va mai muri pur și simplu, natural. Oamenii vor sucomba în accidente de automobil,

de aviație, în naufragii și în ascensiuni. Nu vor mai fi cadavre. Corpurile se vor pierde în stratosfere sau le va înghite un abis" (Robot, 2019, p. 294). O problemă de ordin comunitar devine, astfel, un stimul al imaginației creatoare, un subiect pentru întreținere a cititorului pus în fața stării de fapt fără a fi amenințat direct de pericolul neatenției sale sau constrâns să adopte o atitudine responsabilă. Mesajul civic țintește, însă pe căi indirecte.

Expresivitatea limbajului publicistic atinge cote maxime în textele memorialistice ale lui Al. Robot. În „Amintiri despre Panait Istrati", portretul autorului în ultimii ani de viață este de o sfâșietoare tristețe. La portretizare participă întregul anturaj, nu doar starea spirituală a publicistului, aflat în încercarea de a-l surprinde în ipostaza morții: „Tuberculoza lui Panait Istrati nu mai e o dată biografică și niciun prestigiu literar. El discuta despre boala lui calm, uneori se emoționa singur sau căuta să emoționeze pe altul. (…) Își întindea mâinile slabe, osoase, mortuare. Degetele lungi se proiectau pe pereți. Din când în când intră câte o soră și apariția ei albă aducea câte un parfum medical. (…) Sanatoriul Filaret părea prin ploaie și negură o navă sinistră flotând către neant" (Robot, 2018, pp. 193-194). Autorul prezintă chipul prozatorului într-un mediu pe care îl descrie lapidar, punând accent pe elemente care rezonează emoției sale, iar pe măsură ce fixează apropierea lui Istrati de clipa morții, locul în care la trăit acesta este văzut, ca într-un procedeu cinematografic, de la distanță. Fiecare detaliu accentuează dramatismul momentului rememorat.

O altă particularitate definitorie e publicisticii lui Alexandru Robot este comicul. Aspectele cu efect comic țin fie de perspectiva neașteptată în care sunt prezentate anumite realități, fie de modul în care autorul le reflectă în limbaj. Foarte hazliu este felul în care autorul vede statuia lui Ovidiu din Constanța: „La Constanța poetul Ovidiu își continuă exilul in fața primăriei. Statuia e de piatră, dar între timp, făcând atâta plajă, s-a bronzat (…). Ovidiu, înfășurat in togă, îi întoarce mereu spatele primăriei." (*Idem*, p. 185). Cu toate că publicistica lui Alexandru Robot nu este de natură umoristică, destul de frecvente și cu efect garantat, notele comice dau articolelor un accent dinamic și revigorant. Plin de haz și de ironie este textul care povestește o ședință a cenaclului tinerilor scriitori, desfășurat săptămânal la Eugen Lovinescu („Rampa", 22 martie 1933) sau cele care vorbesc despre tipologiile și formele de apariție ale revistelor (*Reviste*, „Rampa", 11 iunie 1933, *Ediție specială*, „Rampa", 23 iunie 1933). Comicul devine, astfel, o modalitate de a pune în atenția publică problemele stringente din domeniul cultural fără a plictisi cu analize grave, serioase.

În articolele de genul *Teatru pe Călărași, Cinematograf la periferie* („Rampa", 28, 29 iunie 1933), „*În culise*" („Rampa", 7 iulie 1933), *Circul* („Rampa", 25 august 1933), „*Un teatru pe roate*" („Rampa", 8 noiembrie 1933), Robot pare mai mult prozator decât publicist, discursul folosește toate instrumentele și procedeele stilistice ale textului artistic, apropiindu-se de formula schiței, a povestirii scurte. Comicul salvează textele de tiparul tensiunii și al gravității,

de trăsăturile moralizatoare sau didacticiste. Ironia virulentă este o formă de a evita o luptă quijotiană contra degradării morale a umanității, e o manifestare indirectă a revoltei și indignării persoanei sociale a autorului, care este nu doar prezent, ci și se implică în viața comunității.

Pe lângă temele literare care sunt tratate cu ironie, Robot publică în „Rampa" și texte narative sub forma unor mici aventuri cotidiene, pline de haz (*Cacofoniile*, *La fotograf*, „Rampa"*,* 22 iunie 1933). Cu toate că nu se depărtează de esența reportajului, expunând anumite experiențe trăite în contextul social al timpului, impresia pe care o lasă discursul este că autorul fabulează. Personalizarea experienței sociale și subiectivizarea perspectivei nu diminuează funcția informativă și caracterul documentar (pentru cititorul deceniilor următoare) al textelor.

Cu o ironie necruțătoare este tratată poziția oficialităților în cadrul comunității românești, demagogia și falsul patriotism. Articolul *La parada primarilor* („Rampa", 11 iunie 1934) este o persiflare a pompei și fastului exagerat al sărbătorilor oficiale din București: „Vântul umfla deasupra orașului rufe tricolore", „Existau animozități vădite între ițarii primarului de la Micfălău și fracul celui de la Sf. Gheorghe", „Personaje descinse dintr-o literatură fantezistă, înalți demnitari în zdrențe, reprezentanți ai pauperității rurale" (Robot, 2019, pp. 281-282). În aceeași manieră, articolul *Cine este asasinul?* ia în zeflemea activitatea poliției locale, care, în exces de zel, comite erori impardonabile pentru o structură publică de acest nivel. Autorul, desigur, își folosește din plin talentul de prozator, exagerează în mod intenționat și caricaturizează reprezentanții oficialităților pentru a scoate în lumină proporțiile reale ale problemei. Chestiunea de ordin public este voalată într-o narațiune antrenantă și plină de spirit: „După fiecare crimă, aici urmează inteligența poliției noastre, trebuie să se găsească un autor. Și autorul pot fi eu, poți fi d-ta sau oricare dintre noi, pe care ochiul sever al poliției, mai mare decât al lui Dumnezeu, ne privește de la distanță… (…) Sfinții mucenici ai poliției morți pentru justiție nu sunt singurii canonizați în calendarul dosarelor de la prefectură. (…) Criminalul e astfel pus la curent cu tot ce a făcut, cu fiecare gest, cu fiecare fereastră prin care a sărit. Rolul lui nu e dificil. Nu i se cere decât un consimțământ: Spune da, că te tai! (…) Când numitul Tata-Moșu, turmentat de pumnii poliției, e întins pe jos, experimentând moartea aparentă, înseamnă că „mișcă", deși el nu mai mișcă deloc" (Robot, 2019, pp. 141-142). Nuanțele în care se prezintă degradarea lucrurilor se îngroașă foarte mult, pe alocuri grozăviile întrec orice limită. Cu toate că aceste nelegiuiri sunt redate în tonalitate comică, gravitatea lor nu se diminuează.

Printr-un comic caragialian, Al. Robot reproduce cele mai reprezentative tipuri sociale ale epocii. În *Cetățeanul turmentat* („Rampa"*,* 29 iulie 1993), portretul individului creat de Caragiale este completat cu trăsături și comportamente specifice epocii, ilustrând o formă a mentalității colective. Ideea este, prin urmare, actualizată, pentru a pune în evidență aspectele problematice ale societății. Alte particularități ale gândirii colective sunt ilustrate în materialele *Popescu la telefon, Țara fără scandal* („Rampa"*,* 3, 5 iulie 1933), *Cuvintele pe care nu le pronunțăm*,

Despre pudoare („Rampa”, 14 iulie, 5 august 1933), *La noi se înjură* („Rampa”, 6 decembrie 1933) ș.a. Comportamentul și mentalitatea unor categorii sociale este satirizată, indirect criticată în articole despre tipuri sociale ca *Portarii de minister* („Rampa”, 3 august 1933), primarii din textul *Caractere* („Rampa”, 10 august 1934) sau articolul despre firea țiganilor, intitulat *Reprezentantul cântecelor populare* („Rampa”, 6 august 1934).

O parte din publicistica lui Al. Robot poate fi citită ca o frescă socială. Autorul observă punctele de intersecție ale percepțiilor colective sau, așa cum afirmă însuși, „unanimitatea conștiințelor” (Robot, 2019, p. 176). Comunitățile rurale românești sunt tratate umoristic și descrise ca personaje colective: „Pucioasa e o localitate sinceră. Miroase a pucioasă și se intitulează Pucioasa. Câte orașe nu miros a excrement și totuși n-au curajul să-și spună pe nume” (*Idem*, p. 332). Comicul este modalitatea prin care Robot remarcă ingeniozitatea spiritului comunității sau atacă stereotipurile adânc înrădăcinate în conștiința colectivă, încercând să direcționeze pe o altă pistă opinia publică.

Textul publicistic al lui Alexandru Robot este de o forță expresivă deseori violentă. Efectul de șoc pe care îl produc frazele inițiale în multe articole funcționează ca un stimul al lecturii. Un început strident ca în textul *O plajă uitată* („Plaja de la Sulina admiră sinuciderea Dunării” (Robot, 2018, p. 183) nu va lăsa cititorului opțiunea de a abandona lectura. Vehemența expresiei nu este un efect forțat, bombastic, ci se menține în limitele firescului prin faptul că reproduce o violență a realității. Articolul *La un examen de artiști* („Rampa”, 9 noiembrie 1932) este o dovadă clară a predilecției autorului pentru registrele înalte ale ironicului, caraghiosului, grotescului, ridicolului și trivialului.

Nu rareori întâlnim încheieri sarcastice, de o violență șocantă, ale unor texte care constată degradarea literară sau culturală: „Iată, așadar, literatura acestei toamne întinsă, în ajunul unui meci de box, ca o Afrodită gravidă pe masa de operație, în așteptarea unui copil mort” (Robot, 2019, p. 11). În cronica la cartea *Alegere de stareță* a lui Damian Stănoiu (publicată în „Rampa”, 12 decembrie 1932), Robot își trădează fascinația față de sarcasm, „semnul sub ale cărui auspicii evoluează inteligența lumii” (Robot, 2019, p. 35), dar și față de virtuozii sarcasmului în literatură: Balzac și Arghezi. Ridiculizată și expusă într-un sarcasm dus la extreme este articolul despre fetele care se sinucid din dragoste, pentru că li se pare romantică această practică (*Sinucideri*, „Rampa”, 18 august 1933). Cu toate că notele și tonalitățile în care este redată realitatea sunt preponderent sumbre, considerațiile autorului se înregistrează pe un background sociocultural fecund.

Un caracter documentar mai pregnant și un limbaj mai puțin stilizat atestăm în cronicile unor traduceri, ale apariților editoriale și ale evenimentelor culturale din anii ,20-’30 pe care Alexandru Robot le publica în paginile „Faclei” și ale „Rampei”. Cronicile literare nu se rezumă la expunerea experiențelor de lectură, la interpretare, ci încearcă să trateze textele într-o manieră specifică criticilor literari. Fără a se ridica la nivelul unor analize exegetice detaliate și complexe,

observațiile critice și comentariile pe marginea unor volume de proză, poezie, teatru și de critică literară (*Iorgu Pogan: „Relief„. Petre Dinu: „Fum de arginT”*, *E. Lovinescu: „Bizu”*, *Constantin Fântâneru: „Interior”, Ilarie Voronca: „Peter Schlemnihl, 1932”, Eugen Reglis: „Bulgaria necunoscută”, Liviu Rebreanu: „Iţic Ştrul dezertor”, M. Sadoveanu: „Uvar*” ș.a.). Cronicile sale denotă atât competență, cât și perspicacitate, rămânând totodată la distanță de limbajul academic și, prin urmare, fiind accesibile publicului larg.

Între articolele de memorialistică, textele elaborate pe baza unor sondaje sau a convorbirilor telefonice cu scriitorii timpului, care oferă informații diverse, inedite, curioase din viața și activitatea curentă a lui Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, Eugen Lovinescu, Tudor Arghezi, Vasile Voiculescu, Gala Galaction, Tudor Mușatescu, George Bacovia, Mihail Sadoveanu, Ion Pillat și mulți alții. În două materiale apărute în „Rampa” la 24 și la 25 decembrie 1932, Robot prezintă autorii, fără a se distanța de datele realității, într-un limbaj ludic, într-o tonalitate glumeață, doar în secvențele unde este ironic și zeflemitor (la Tudor Mușatescu, Adrian Verea, Em. Bucuța ș.a.), creând impresia că improvizează. Cu multă deschidere, Robot tratează lucrările unor traducători ca H. Bonciu, Alex. Westfried, Al. Marcu, elogiind talentul de a transfera farmecul estetic al textului literar dintr-o limbă în alta.

Prin sinteză și generalizare, autorul reduce istoria literaturii române la esență și fixează, în spațiul ei, autorii exponențiali și succesorii, prinși în sfera de influență, ai acestora. Al. Robot caută să pătrundă în „legile vitale ale romanului”, să găsească punctele în care prozatorul excelează, dar și cele în care procesul creativ îi scapă de sub control. Cronicile nu sunt eminamente laudative (cu mici excepții, poate doar în cazul lui Ion Pillat, al lui Lucian Blaga, pe care îl recunoaște drept poet desăvârșit), autorul își permite de multe ori remarci acide despre vulnerabilitățile creațiilor pe care le analizează (chiar și atunci când e vorba de Sadoveanu, de exemplu), trecând textele prin prisma subiectivă a așteptărilor și a experienței sale literare. În unele cazuri aportul artistic/ cultural al scriitorilor prezentați este minimalizat, originalitatea este pusă sub semnul îndoielii, iar limbajul cronicarului literar devine direct și necruțător. Unele catalogări din cronicile lui Robot, mai ales cele cu caracter final, sunt tranșante, indiferent de opinia favorabilă sau resentimentară pe care o demonstrează. Sunt evidente sinceritatea mesajului și interesul nedisimulat al publicistului față de carte.

Alexandru Robot este, în publicistica sa, foarte puțin retoric. Construcțiile și expresiile retorice aproape că lipsesc. În extrem de puține contexte, publicistul își permite să facă uz de semne de exclamare. În unul dintre el vine în apărarea mitului despre persoana lui Eminescu, repudiind presupunerile revoltătoare unor psihologi care încearcă să-l analizeze pe Eminescu prin grila teoriilor lui Freud (*Un medic și câteva invective*, „Rampa”, 12 februarie 1933). Întrebarea retorică este utilizată destul de rar în construcția articolelor sale, fie pentru a deschide o chestiune de interes comun din literatură, cultură sau din sfera socială, fie pentru a lăsa loc de contemplație asupra celor menționate. Cronicheta *Cheia Patului lui*

Procust („Rampa”, 27 februarie 1933) începe și se încheie cu întrebarea dacă este lucrarea lui Camil Petrescu „un roman cu cheie”, textul care are menirea de a provoca curiozitatea lecturii având o construcție rotundă. După ce constată, în procesul de lucru, că deși „trăim într-o epocă fericită a cărții”, „publicul cititor scade pentru cuvântul bun al adevăratei literaturi” (Robot, 2019, p. 85, 95), Robot face tot posibilul de a promova cartea, invocând nenumărate argumente, iar uneori adresându-se direct cititorilor.

Publicistica literară a lui Al. Robot se definește, așadar, printr-un limbaj plastic, de o incontestabilă calitate estetică, în mecanismele stilistice ale căruia intră expresii cu nuanțe lirice, idilice, picturale, dar și cele cu efecte comice, ironice, grotești și sarcastice. Pentru a cuceri atenția cititorului, autorul recurge la ficționalizare, la imaginar, fără a întrerupe legătura textului cu realitatea concretă. Productivitatea excepțională a publicistului Al. Robot, valorificată de paginile *Rampei*, nu a afectat calitatea lucrărilor sale, nu le-a diluat concentrația estetică, ci din contra, a servit drept factor pentru evoluția scrisului său.

Referințe bibliografice:

1. CORCINSCHI, Nina. *Alexandru Robot. Peripluri și popasuri artistice, prefață la volumul*: *Alexandru Robot*, *Scrieri. Poezie. Proză. Publicistică. Eseu.* Chișinău: Editura Știința, 2018, p. 5-17. ISBN 978-9975-85-129-9.

2. CORCINSCHI, Nina. Alexandru Robot, publicistul și eseistul. *Revista literară*, nr. 3, 2018, p. 16.

3. ROBOT, Alexandru. *Scrieri. Eseu. Publicistică. Cronici. Interviuri*, ediție îngrijită și prefațată de Nina Corcinschi. Chișinău: Editura Știința, 2019. ISBN 978-997-5851-85-5.

4. ROBOT, Alexandru. *Scrieri. Poezie. Proză. Publicistică. Eseu,* studiu introductiv, repere biografice, note și comentarii, iconografie de Nina Corcinschi. Chișinău: Editura Știința, 2018. ISBN 978-9975-85-129-9.

CZU:82.09(100):61
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.21

LITERATURĂ ȘI MEDICINĂ: CONTRIBUȚII LA CERCETAREA HOLISTICĂ A LUMII

Valentina LIPCAN
ORCID: 0009-0008-3229-3174
Universitatea de Stat din Moldova
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"

Rezumat. *Din medicină au derivat nu doar motive literare și nuclee narative, dar și modele combinative de critică și interpretare literară, precum și o serie de principii științifice care recuperează prestigiul literaturii depreciate ca fenomen revoluționar pentru civilizație. Literatura, la rândul ei, devine un un material relevant pentru pregătirea integrativă a medicului și pentru îmbunătățirea tratamentelor existente pentru afecțiunile psihice sau cardiovasculare. Medicina ca știință formatoare a literaturii nu este observată doar în curentele realism sau naturalism, dar și în biografia și creația scriitorilor și medicilor care au oscilat între varii experimente pentru a stabili modul în care literatura și medicina se complementează, apropiindu-se tot mai mult de soluționarea problemelor stringente și de crearea unor modele terapeutice viabile pentru cititor/pacient.*

Cuvinte-cheie: *literatură, etiologie, practică medicală, etică, cultură științifică.*

Literature and Medicine: Contributions to the Holistic Investigation of the World

Abstract. *Medicine has not only provided literary motifs and narrative nucleuses but also combinatory models of literary critique and interpretation; also, medicine has recovered the prestige of literature as a revolutionary phenomenon for the civilisation. Literature, on the other hand, becomes a relevant material for the integrative preparation of doctors and for the improvement of existing treatments for mental disorders or cardiovascular diseases. Medicine as a formative science for literature is not noted only in literary movements such as Realism or Naturalism, but also in the biography and works of writers and physicians that oscillated between various experiments to understand the way literature and medicine complement each other, progressing towards solving the pressing problems and elaborating viable therapeutic models for the reader/patient.*

Keywords: *literature, aetiology, medical practice, ethics, scientific culture.*

Resping prejudecata specializării; un adevărat artist are o înțelegere totală a omului.
(George Călinescu)

Secolul XXI marchează o tendință în ascendență a practicilor inter- și transdisciplinare în cercetări fundamentale și practici profesionale, însă această tendință nu reușește să demonstreze totalmente valoarea/prestigiul științelor umaniste pentru vindecarea, dezvoltarea și înnobilarea societății și perspectivei sale asupra artelor și științelor medicale. Căutările euristice, așadar, sunt afectate de cuantificări forțate, de scientizări nefirești pentru a recupera într-un fel sau altul prestigiul literaturii, *contemplării și deducției* ca forțe ale progresului. Umanismul veritabil a avut dintotdeauna o mare aspirație către studiul integrativ al lumii, neseparând o știință de alta, o artă de alta. Salvarea omului dintr-o pierdere existențială, culturală și sanitară, astăzi, pare o sarcină complicată din cauza unui reducționism ce afectează inclusiv metodologia cercetării și practicile interdisciplinare. Nu este nevoie să enunțăm lapalisade ce ar explica rolul nobil al medicinei – prea bine cunoscut de omenire –, cel de a salva viața, de a salva continuitatea umanității. Însă, care este granița unde se întâlnesc artele și științele, este arta doar o contemplare pasivă, o metodă simplă de a eluda muncile onorabile și dificile ale vieții?

Iurii Lotman, la începutul lecției sale, *Искусство как форма мышления* (*Arta ca formă de gândire*)(*trad. n.*) spunea că arta, creând și recreând modelele vieții, ne oferă cunoștințe relativ diferite de cele furnizate de știința pură. Lotman spunea că arta echivalează valoarea științei tocmai prin multitudinea de contradicții ce o conține – ideile cruciale care determină creatorul să aibă o viziune mai pătrunzătoare asupra vieții, ba chiar apropiindu-se de o descriere panoramică, arta și știința fiind „cei doi ochi" ai săi, cele două emisfere. Introducerea acestei lecții vine să fortifice explorările din lecția anterioară *Значение искусства в жизни человека*, (*Semnificația artei în viața omului*) (*trad.n.*) care ne lasă și întrebarea: „Poate exista oare omenirea fără artă"? (*trad. n.*)

Încercările de a vedea legături între majoritatea disciplinelor formate de-a lungul epocilor (literatură, medicină, filosofie, teologie, sociologie, antropologie, arte plastice, fizică, matematică, etc.) a însemnat dorința omului de a avea o viziune cosmologică asupra fenomenelor universale, de a completa limitele unei științe cu ideile alteia într-o lume de construcție holistică. Deficiențele morale, sociale, culturale și profesionale au existat dintotdeauna, dar, astăzi, din cauza numeroaselor tentații și formării nu a *omului umanist*, dar a *omului multifuncțional*, care își împarte irațional atenția în numeroase activități, devine imperioasă reexplorarea profilului medicului umanist; iar în cazul literaților și artiștilor să nu practice cercetarea aleatorie și meditații superficiale, având ca pavăză relativismul, dar să aspire către o bine stabilită și amplă „cultură științifică" în filologie, filosofie și arte, revizuind cărți de medicină, arhitectură, matematică, logică ș.a. Ion Biberi, prozator, critic și medic român, a reușit să identifice explozia schimbătoare a utilizării medicinei ca material

util pentru construcția narațiunii, unei creații literare artistico-științifice, de altfel, complete, totale în textul său *Opera literară, expresie a unei viziuni antropologice*. Biberi identifică în evoluția literaturii create pe baza documentării în medicină două opere cruciale: momentul Hippocrates și momentul Johann Kaspar Lavater care a inspirat marea ambiție a lui Balzac – *Comedia umană*. Paginile de analiză morală și psihiatrică ale lui Balzac, care, potrivit lui Briberi, ar fi descris episoade de demență precoce, înaintea lui Emil Kraepelin, operațiile chirurgicale realizate pe câmpul de luptă descrise de Zola și observarea atentă a impulsurilor unei societăți selecte, dar turmentate efectuată de Proust pot oricând egala știința ce se conține în *Manualul de chirurgie operatorie* a lui Louis Hubert Farabeuf sau studiile de psihiatrie ale lui Gaëtan de Clérambault. Mișcarea științifică și culturală eterogenă de unire a literaturii și medicinei fac posibil studiul total, absolut al destinului uman (Biberi, 1982, p. 45).

Renașterea, nu doar perioada dintre secolele XIV și XVI, dar și *spiritul renașterii,* propulsat în eternitate de Leonardo Da Vinci și alți strălucițiți polimați ca Leon Battista Alberti, Erasmus din Rotterdam, Paracelsus, Jean Fernel, Marsilio Ficino, a inspirat căutarea adevărului prin științele naturii și metafizică totodată. Ficino, de exemplu, fiind o figură ce reușește să unifice modelul de studiu al lumii ce aparține lui Socrate (filosofia moralistă) și cea a lui Democrit (investigarea naturii și realității) într-un *tertium comparationis* superior: „medicina trupului și medicina sufletului" (Garin, 2000, p. 158). În acest sens s-au instituit numeroase congrese, asociații și s-au scris articole, teze, cărți care identifică legăturile interminabile dintre literatură și medicină. De altfel, dihotomia literatură și medicină poate fi înlocuită, în mod logic, de binomul *educație și sănătate*.

Conf. Dr. Corneliu D. Zeana în *Puncte de vedere* evocă deviza Societății Medicilor Scriitori și Publiciști Români (SMSPR): „Deviza lor de căpătâi – să vindeci sufletul întâi" (Zeana, 2019, p. 172). Pacientul și cititorul s-ar regăsi în poziții similare, pentru că fiecare are nevoie de un tratament uman(ist) care să poată sonda adevărata origine și evoluție a bolii și găsi remediul potrivit. Aceste ambiții se materializează în exemplele menționate de Dr. Corneliu D. Zeana – în Scoția tratamentele ar fi acompaniate nu doar de prescripția unui set medicamentos, dar și de lectura unei cărți alese individualizat pentru fiecare pacient. Acceptarea unui asemenea tratament comprehensiv a dus la reducerea numărului de spitalizări și de înregistrări a pacienților cu afecțiuni cardiace; se constată, astfel, că lectura are un „efect anxiolitic" (*Ibidem*, p. 172). Un fapt divers – se mai întâlneau uneori la primul etaj al spitalelor mici librării, astăzi transformate în cafenele și farmacii.

Doctorul Gh. Marinescu a fost interesat de și a studiat „audiția colorată" care constituie perceperea unor imagini vizuale sau culori la auzirea unor sunete fără stimuli de lumină, umbre, etc. – senzații și efecte psihologice regăsite în faimosul sonet *Vocale* de Arthur Rimbaud sau în *Romanța automobilului* de George Topârceanu. Mai mult decât atât, doctorul Marinescu a fost interesat de efectele declanșatorilor auditivi (claxonul automobilului) asupra poetului român

și a ajuns să-l invite la clinică pentru discuții mai extinse (Sager, Mareș, 1967, p. 56). După cum spune și Lionel Bellenger: „a citi înseamnă a întreține o legătură prin pipăit, privire și chiar auz (cuvintele răsună). Se citește cu corpul" (*apud* Stroe, Săucan, 1994, pp. 66-67). Analogic, lectura activă și interpretarea inteligentă a literaturii se transformă într-un proces cumulativ creator de multiple senzații, proiecții mentale și onirice și care antrenează empatia, edifică moralitatea și nu doar formează erudiți sau amplifică vocabularul; Se deduce că literatura, asemeni cinematografiei, poate cauza temporare modificări biochimice: în timpul lecturii unei narațiuni palpitante se pot secreta hormoni ai fericirii ca oxitocină, endorfine, și ai vigilenței ca vasopresină, noradrenalină etc. Așadar, de la exploatarea nivelului cognitiv (al memoriei) cititorul poate evolua ca receptor și cercetător al literaturii, suferind tranziții psihologice, trăind viața personajelor, sau asumându-și rolul de observator subiectiv sau participativ – ambele roluri implicând evoluții intelectuale și emoții puternice. Descoperirile în neurologie și psihofiziologie au conectat pentru totdeauna limbajul de gândire, explicând procesul în ascendență: semnele lingvistice desemnează obiectele directe și caracteristicile lor primare și secundare, care, ulterior, determină „abstractizarea realității", „formarea de noțiuni" și, respectiv, „gândirea umană" (Popovici, Foișoreanu, 1994, p. 131).

Aceste sintagme sunt aplicabile și raporturilor dintre pacient și medic – în cazul în care pacientul este lipsit de abilitatea de a narativiza simbolurile vieții ce ar putea ajuta medicul să descopere etiologia bolii sale. Inhibițiile, reprimările, ignoranța, în cazuri mai grave – afazia – construiesc bariere între medic și pacient. Vorbim despre fluxuri de idei interioare, dar care nu pot fi articulate de pacient și, respectiv, auzite de doctor. Cercetătorii danezi Adersen și Ewald, precum și cercetătorul polonez Gherman și cercetători români din Târgu Mureș au identificat anumite „trasee electromiografice" (*Ibidem*, p. 132) ale buzelor, laringelui sau chiar ale vălului palatin, înregistrând o serie de manifestări electromiografice ce au loc în timpul formării „limbajului interior (*silent speech*)" (*Ibidem*). „Discursul silențios" al pacientului, prin urmare, poate fi depistat de un medic ce observă cele mai infime mișcări ale corpului care trădează prezența gândurilor, dar incapacitatea pacientului de a le povesti, de a le vocifera și poate chiar înțelege. „Medicina bazată pe narațiune (MBN)" (Iniesta, 2012) revendică poziția pacientului dezvoltat intelectual, cu o pasiune autentică pentru creația literară ce devine model de descrieri, de argumentații logice, de compunere a istoriei propriei vieți. Îndepărtându-ne de consultațiile obișnuite, ajungem la momentul când confesiunile și experiențele pacientului se transformă în scrieri literare. Epilepsia, de exemplu, rămâne o boală pentru unii transcendentală, pentru alții demoniacă, dar atacurile acesteia au devenit literatură datorită procedeelor „literarizării" și personalismului ce fac orice înregistrare clinică mai atrăgătoare. I. Iniesta vorbește, de exemplu, de *The Nightingale Silenced* de Margiad Evans unde se descrie viața în timpul tratamentului pentru epilespsie ce i-a fost aplicat la Institutul de Neurologie din Londra. De asemenea, vorbește despre textele lui Dostoievski privind epilepsia

ce constituie nu doar speculații literare și filosofice exaltate, dar și mărturii cu un fond medical justificat – de la călătoriile întreprinse la Paris și Berlin pentru a avea parte de consultația neurologilor Armand Trosseau și Moritz H. Romberg, până la apelarea la ajutorul medicului scriitor Alexandr Blagonravov pentru a-și apăra în special fragmentele tragico-deterministe din *Frații Karamazov*, scriitorul rus revendică valoarea neurologiei pentru literatură și viceversa (*Ibidem*).

Artistul și medicul reprezentau împreună adesea un unic destin al unei persoane care voia să fie cât mai aproape de cunoștința absolută; chiar din primele istorisiri, din mituri se spune că *Apollon* – zeul soarelui – , a fost un talentat poet și muzician (cânta la liră), dar și un iscusit medic (Nichifor, Bocîrnea, 1965, p. 15). De altfel, cum spunea și Egon Friedell: „Fiecare poet este, într-un anumit fel, un doctor de suflete și fiecare medic trebuie să fie, într-un anumit fel, poet, căci altfel nu va putea citi într-o ființă străină" (*apud* Voiculescu, Angelescu, 1964, pp. 14-15). Andrés Laguna, de exemplu, un ilustru medic spaniol al secolului XV, a avut o formare filologică în limba greacă la Paris, în special datorită regelui Franței care susținea toate formele artei și științei; formare care i-a dat șansa să cunoască în profunzime scrierile lui Hippocrates și Galen, fortificându-și abilitățile cu o lectură a operelor filosofice conectată la practicile medicale și la studiile de botanologie și medicină (Kousoulis, Karamanou, Androutsos, 2011, p. 672). Amintim și de ce spunea Sigmund Freud în *Autobiografie,* și anume că o conferință ținută despre *Natura* lui Goethe a fost evenimentul care îi inspirase dorința de urma o carieră în medicină (Freud, 1993, p. 12). Vedem cum descoperirile/aforismele marilor scriitori, cei care au fost extrem de aproape de descifrarea filosofiei științelor, au devenit epigrafele inovațiilor și progreselor medicale și au încoronat ambiții umaniste întru salvarea sănătății societății. La Congresul internațional de talasoterapie din 24 mai 1928, inaugurat la Ateneul Român, profesorul Gheorghe Marinescu, salutând inițiativa medicală a helioterapiei, îi invoca pe Goethe, Michelet și Dante care venera soarele prin cuvintele: „Padre d'ogni mortal vita (Părinte al fiecărei vieţi muritoare)" (Duțescu, *et.al*., 2019). Literatura nu rămâne doar în categoria artelor ce conțin idei metafizice și declamații, dar se instituie în țări ca SUA, Spania sau Franța drept un sistem holistic util pentru înnobilarea medicului în formare și mai cu seamă pentru amplificarea calităților sale morale, etice și a dezvoltării metodelor integratoare de elaborare a dosarului clinic al pacientului. Doctorul Fernando A. Navarro, chirurg și specialist în farmacologie clinică din Spania, propune și elaborează o listă recomandată medicilor întru înțelegerea mai bună a durerii pacientului, a căilor alambicate prin care se ajunge la un diagnostic și tratament corect, precum și a destinului unui medic. Lista integrală cuprinde 70 de titluri, dintre care vom menționa câteva din prima parte a acestei *Biblioteci literare pentru medici* (*Biblioteca literaria para médicos*): *Doctor fără voie* (*Le médecin malgré lui*) și *Bolnavul închipuit (Le malade imaginaire)* de Molière, *Însemnările unui nebun* (*Записки сумасшедшего*) de Nicolai Gogol, *Un dușman al poporului* (*En folkefiende*) de Henrik Ibsen, *Un caz foarte straniu: doctorul Jekyll și domnul*

Hyde (*The Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde*) de Robert Luis Stevenson, *Insula doctorului Moreau* (*The Island of Dr. Moreau*) de H.G. Wells, *Morticoli* (*Les morticoles*) de Léon Daudet, *Însemnările unui tânăr medic* (*Записки юного врача*) de Mihai Bulgakov (Navarro, 2015, pp. 97-107). Tipul ăsta de practici în sistemul medical reprezintă o încercare veritabilă a de asigura nu doar fortificarea sistemului de valori, dar și de formare a calităților verbale ale clinicianului. Nu degeaba este invocată adesea „valoarea terapeutică a cuvintelor" (Voiculescu, Angelescu, 1964, p. 262). Să nu uităm și de efectul procedeelor literare asupra cititorului, tocmai tematica medicală a literaturii poate atenționa cititorul asupra problemelor sanitare presante, sau instiga la analiza subtilă a simptomatologiei nu doar prin rapoarte clinice, dar și prin în formele unei „neuropoezii" (*neuropoesía*) (Iniesta, 2012). Iniesta menționează, de exemplu, poemul epic în trei cărți al lui Girolamo Fracastoro *Syphilis sive morbus gallicus* (1530), despre epidemia de sifilis în Europa, în epoca Renașterii, *Emblemas Neurorradiológicos* de José Hierro, sau boala Alzeihmer expusă în versuri de Lostalé sau Emilio Pedro Gómez (*Ibidem*).

Idealurile umaniste implementate în medicină, întâlnite în rândurile medicilor occidentali de renume s-au regăsit atât în România, cât și în Republica Moldova. Artele și literatura artistică mereu s-au schimbat în unison cu filosofia, sociologia, culturologia, etica – domeniile de la care pornesc contemplațiile primare liricoidale și, ulterior, epifaniile în știință. În *Medicina românească – Medicina europeană (1859-1916)* sunt menționate unele dintre cele mai importante realizări privind diseminarea principiilor umaniste în publicațiile medicale. Titluri ca *Alienatul în fața societății și științei* (1871), *Responsabilitatea morală și responsabilitatea socială* (1881) de A. Sutzu, *Substratul patologic al pesimismului contempora*n (1900) și *Nevropatia în antichitate, originea socială a conștiinței umane* de P. Zosin demonstrează că includerea problemelor sociologice, culturale, ale psihologiei colective în studiul medicinei au creat chei culturale deschizătoare de metodologii de cercetare combinate elaborate de medici profesioniști pe de o parte și, scriitori pregătiți în domeniul medicinei pe de alta, ca dr. Garoflid, dr. Cimpoeriu, dr. Almogen, M. Petrini-Galați precum și N. Manolescu, Vasile Conta, V. Negrescu sau V. Babeș (Setlacec, 1995, pp. 184-185). E de remarcat că și în Republica Moldova, încă din anii `80-`90 s-a urmărit studiul bioeticii, ca în secolul XXI să aibă loc crearea și activitatea de succes a Școlii științifice naționale de bioetică (ȘȘNBRM), având ca centru constitutiv Catedra de filosofie și bioetică a USMF „Nicolae Testimițeanu", a cărei fondator și figură reprezentativă este doctorul habilitat în filosofie, profesorul T. Țîrdea (Ojovanu, 2024, 61). Tocmai valorificarea complementară a literaturii și a medicinei, după noi, include și principiile *bioeticii* – un termen înaintat de către oncologul american Van Rensselaer Potter în textul *Bioethics: The science of survival* (1970) care ulterior devine parte a scrierii sale de amploare *Bioethics: bridge to the future* (1971) (Ojovanu, 2024, p. 54).

Bioetica combină, în esență, recunoașterea naturii umane corporale și psihice ca un întreg individual care influențează în lanț circumstanțele din societate. Un om

dezechilibrat psihic sau fizic reprezintă, de obicei, o materializare vie a ineficienței unui sistem – micropracticile greșite în învățământ, economie, inginerie etc., reflectă nu doar o problemă de pregătire, dar și medicală, a afecțiunilor somato-psihice. Destinul uman, astfel, se află în mâinile clinicianului, a cărui datorie este să aibă o percepție complexă și adecvată a disciplinelor ca *medicină socială* sau *etică medicală*. Un umanist, liberalist și strălucit medic spaniol, Gregorio Marañon, a fost unul dintre cei care demonstrat valoarea biologică a istoriei, asociind, de exemplu, un document istoric sau o biografie cu un dosar de istorie clinică (Hoddie, 1967, p. 109). Morfologia medicală poate stabili un diagnostic în retrospectivă din informațiile istoriografice accesibile, dar și adesea un fragment, o descriere literară a unei anomalii, boli, crize poate deveni sursa iluminatoare în această „arheologie medicală" (*Ibidem*, p. 110, *trad. n*.). Se consideră că Gregorio Marañon a depășit concepțiile freudiene invocând endocrinologia: sistemul endocrin fiind cel care leagă manifestările psihice de procesele fiziologice și vegetative alături de funcțiile glandelor endocrine ce construiesc „temperamentele endocrine" (*apud Ibidem*, p. 113, *trad.n.*) care pot determina, de fapt, mari evenimente istorice – o pasiune, un impuls, un atac de furie, o ambiție de moment poate schimba cursul istoriei. Pe această notă, Gregorio Marañon, luând în calcul demnitatea umană și adăugând contribuțiile endocrinologiei și psihologiei, enunță că medicul trebuie să examineze *întreaga biografie a pacientului* (*Ibidem*, p.114, *trad. n.*). Marañon, realizând studii istorico-biologice în acest sens ca: *Ensayo biológico sobre Enrique IV de Castilla y su tiempo*, *El Conde-Duque de Olivares. La pasión de mandar* sau *Don Juan. Ensayo sobre el origen de su leyenda*. Literatura este conectată la acest obiectiv întrucât prezintă subterfugiile lingvistice, argumentative și narative uneori inaccesibile documentului medical tehnicizat, stabilindu-se chiar o hermeneutică a bolii, a destinului uman, așa cum sugera și Paul Cornea – lectura reprezintă „«un rendez-vous», un apel, o voință de empatie, o smulgere din egocentrism" (Stroe, Săucan, 1994, p. 65)**.**

Neurologia, psihiatria, endocrinologia, cardiologia – ramuri ale medicinei pot fi științele care ar putea să explice apariția unor mari capodopere sau indicatorii fiziologici, biochimici, psihici, sociali chiar și geografici și climatici, care, pe de o parte, revelă obsesii sau afecțiuni determinante ale creației sau, pe de alta, demască patologia antagoniștilor, explică tipologia comportamentelor deviante, psihopatice și prezintă modele contrastante de noblețe. În același timp, contemporaneitatea înregistrează tot mai multe încercări de a utiliza principiile științelor medicale în interpretarea și critica literară: de la analize psihanalitice ale personajelor până la studii psihiatrice ale literaturii realizate de medici calificați. A se nota, în acest sens, lucrarea originală a medicului Alexandru Olaru, *Studii de psihopatografie* (1996), care conține capitole de studiu psihiatric, literar și estetic ca: *Experiențele toxicomane Baudelairiene*, *Concepția populară asupra alcoolismului în prelucrările lui Anton Pann* sau *C.S. Mihăilescu, folclorist medical* și altele care oferă metode combinative de analiză medicală și literară totodată,

reactualizând, poate, involuntar, un înalt standard pentru literații care urmează să studieze literatura din perspectivă psihanalitică incompletă – asemenea demersuri, atrag, iminent, un studiu nu doar al psihologiei, dar și o pregătire cvasi-medicală serioasă. Cesare Lombroso, un renumit psihiatru al secolului al XIX-lea, care a contribuit cu descoperiri controversate și inedite la criminalistică, în lucrarea sa *Genio e follia* (1864) (*Гениальность и помешательство*), vede opera de artă sau realizarea științifică ca material revelator al nebuniei geniului, divulgativ al celor mai ciudate ocurențe în viața artistului/scriitorului. În capitole care analizează alienarea și maniile diferitor artiști, filosofi, matematicieni, fizicieni – strălucite, dar, aparent, delirante personalități ca Rousseau, Schopenhauer, Amper și mulți alții, Cesare Lombroso vorbește despre o „proveniență patologică" (Ломброзо, 2023, p. 135, *trad. n.*), care ar explica variațiile nefirești și explozive are poetului – uneori scrie versuri sublime, iar alteori compoziții ridicole, indicatoare ale aproape demenței. Lombroso invocă spusele unui melancolic suferind de boală mintală, care era internat în casa de nebuni din Pesaro, despre izvorul și natura poeziei sale: „Poezia, spunea el, este o emanație imediată a sufletului, ce se revelă din pieptul mutilat de miile de pumnale ale vieții" (*Ibidem*, p. 135, *trad. n.*) Să fie oare nebunia și suferința condiții imanente geniului?

Nebunia, de altfel, supusă unor multiple clasificări, a rămas în istoria medicinei și literaturii o afecțiune a cărei nucleu sau proveniență continuă să fie o enigmă. Michel Foucault notează că deschiderea lui Voltaire spre studiul relațiilor inepuizabile dintre umanism și știință în secolul al XVIII-lea va evolua în stabilirea unei demarcații etiologice incerte: „nebunia este ori atingerea organică a unui principiu material, ori tulburarea spirituală a unui suflet imaterial" (Foucault, 1996, p. 212). Michel Foucault descrie natura haotică, dar și completă a etiologiilor din secolul al XVIII-lea, demonstrând veridicitatea ambelor ipoteze menționate, de exemplu, invocând *Traité de l`entendement* de Dufour în care cauzele melancoliei sunt extrem de diverse: bucurii, puternice supărări, meditații prea lungi dar și secreții sau excreții ale sângelui, boala acută prost vindecată etc.; sau, studiul practic efectuat de Black, între anii 1772 și1787, având ca eșantion reprezentativ alienații din Bethleem, în care s-au identificat următoarele cauze ale bolii: „predispoziție ereditară, beție, exces de studiu, febra, nașteri succesive, obturarea viscerelor, contuzii și fracturi, boli venerice, sifilis, ulcere prea uscate, eșecuri, neliniște, supărări, iubire, gelozie, exces de devoțiune și de atașament la secta metodiștilor, orgoliu" (*apud Ibidem*, pp. 221-222). Astfel, una dintre ambițiile eterne ale cititorului a fost să îndepărteze incertitudinea și să descopere „originea" unei capodopere și mai cu seamă formula omului de geniu, relaționând-o cu o procese psihogene și bizarerii de orice fel. Cum s-a scris, cum s-a pictat, *cum?*; de ce această creație este o capodoperă? În acest sens, omul de știință apelează la biografia și opera creatorului, și din aceasta la cea a personajelor, aplicând tot tipul de metode psihanalitice preluate de la Ernst von Feuchtersleben, Sigmund Freud, Carl Gustav Jung**,** Josef Breuer și alții**.** Originalitatea autorului aproape întotdeauna se ascunde în biografia sa; faimosul

text *Contra lui Saint-Beuve* de Marcel Proust nu reușește să anihileze total biografia în analiza literaturii pentru că, iminent, viața autorului modelează creațiile sale pentru că experiențele i-au modificat creierul, inima și spiritul – elementele care, de fapt, au construit opera literară. „Portretul" lui Saint-Beuve care reflectă cazuistica și hazardul vieții (Gengembre, 2000, p. 5) în care umbrele centrale exprimă în special gusturile scriitorului este iluminat și de concepția deterministă a lui Hippolyte Taine care căuta prin toți macro- și microindicatorii biografici acea „facultate călăuzitoare" (Gengembre, 2000, p. 5). Astfel de deducții au culminat în termenul aglutinant de „psihobiografie" materializat în numeroase studii ca cel al Mariei Bonaparte despre Edgar Alan Poe (1933) sau cel al lui Jean Delay despre André Gide (1957), evoluând conceptual și practic în „psihocritică" (Charles Mauron) căreia i-a fost dat un vector spre „psiholectură" de Yves Gohin și Serge Doubrovsky (*Ibidem*, pp. 18-22). Abordările structurante de ce acest gen ar putea să ne aducă în sfârșit răspunsuri despre științe, norme morale definitorii, imagini estetice unice, modele superioare de existență? Poate oare cu adevărat literatura să materializeze eternul imperativ filosofic de a face viața mai bună? Nimeni nu poate oferi aceste garanții, dar literatura și medicina într-o unitate oferă o mulțime de căi dialectice care încă trebuie parcurse și care duc spre o valorizare autentică a domeniilor existente pentru protejarea sufletului, pentru că așa cum spunea Maimonide, un distins precursor al Renașterii, sufletul este format din 5 segmente (părți): *nutrițional, senzitiv, imaginar, abstract și intelectual* (Olaru, 1996, p. 100). În aceeași măsură, dacă se continuă studiul paralel al creației literare și practicii medicale, are loc conștientizarea disproporțiilor în societatea actuală, reamintindu-ne că angajamentul față de o știință implică o dedicație atât de mare, încât afectează întreaga personalitate; în consecință, omul cunoscător, profesionistul nu poate fi considerat total dacă nu întruchipează și moralitatea socială (*José Luis Aranguren*).

Un *addendum* al reflecțiilor expuse ne rămâne chirurgia – practica medicală care, aparent, este cea mai puțin compatibilă cu literatura, lectura, poezia sau scriitura sentimentală, pentru că un chirurg trebuie să fie, rece, expert, impecabil – întrega sa viață devine medicina. Totuși, referințele magistrale, erudite din *Medici scriitori… Scriitori medici* contestă această schemă exclusivistă, în care chirurgia și literatura nu se întâlnesc. Alături de medici cu diferită specializare care au fost și scriitori în practică ca Pasteur Vallery-Radot, J. Junod, Mario Tobino, H.N. Blaich, V. Papilian, I. Mironescu, V. Ciocîlteu, George Ulieru, Al. Rădulescu (Voiculescu, Angelescu, 1964, p. 14) și mulți alții ce s-au bucurat de o mai mare faimă ca Anton Cehov sau François Rabelais, autorii vorbesc și despre somități ale chirurgiei care au reușit să-și arate și alura de artiști, filosofi, scriitori, poeți – David Giordano, N.I. Pirogov, C.A. Th. Billroth, Andreea Majocchi sunt cei admirați în compartimentul *Chirurgii despre ei înșiși* (*Ibidem*, 1964, pp. 201-206).

Literatura implică libertatea absolută care direcționează studiul holistic ce decelează legăturile neîntrerupte dintre medicină și toate preocupările umane:

muzică, arhitectură, politică, economie etc., dar cu această evoluție intelectuală este obligatoriu să se producă și o evoluție estetică și morală. Un cititor cu formare științifică, dar și cu sensibilitate rafinată ajunge să învețe să trăiască nemaipomenite aventuri, să fie un om demn și adevărat prieten de la Alexandre Dumas, să lupte pentru justiția socială și pentru iubire de la Charles Dickens, să recunoască valoarea științelor și să înțeleagă tipologia criminalilor, devianților de la Émile Zola, să fie un observator inteligent și pasionat al lumii decadente de la Thomas Mann, să rămână un intelectualist, un prestidigitator, o indescifrabilă enigmă până la final de la Vladimir Nabokov – dar, în fond, cititorul își dă seamă că toate acestea sunt recurente la toți marii gânditori care au creat o *terapie universală* ce ar putea preveni actele maniacale, perverse, violente, imorale, sinistre de care este capabil *omul ce posedă cunoştinţe, dar nu şi conştiinţă*.

Referințe bibliografice:

1. BIBERI, Ion. *Eseuri literare, filosofice și artistice*. București: Cartea Românească, 1982, 315 p.
2. DUȚESCU, Benone, et.al. *Evoluția medicinei românești după Marea Unire*. 2019. Online. https://www.viata-medicala.ro/evolu-ia-medicinei-romanesti-dupa-marea-unire-18241 [accesat 1-08-2025].
3. FOUCAULT, Michel. *Istoria nebuniei în epoca clasică*. București: Humanitas, 1996, 540 p. ISBN 973-28-0671-0.
4. FREUD, Sigmund. *Autobiografie*. Traducere, cuvânt introductiv, două capitole adiționale și note de dr. Leonard Gavriliu. București: Editura Științifică, 1993, 136 p. ISBN 973-44-0111-4.
5. GARIN, Eugenio. Filosoful și Magul. În: *Omul Renaşterii*. Traducere de Dragoș Cojocaru. Prefață de Maria Carpov. Iași: Polirom, 2000, 311 p. ISBN 973-683-397-6.
6. GENGEMBRE, Gérard. *Marile curente ale criticii literare*. Iași: Institutul European, 2000, 80 p. ISBN 973-611-109-1.
7. HODDIE, James H. El concepto de la labor del historiador y biógrafo en las obras de Gregorio Marañon. *Bulletin hispanique* 69 (1), 1967, 106-122. https://www.persee.fr/doc/hispa_0007-4640_1967_num_69_1_3896 [accesat 9-08-2025].
8. INIESTA, I. Neurología y literatura 2. *Neurología*, 29(4), 2012, 242-248. https://doi.org/10.1016/j.nrl.2011.02.007 [accesat 11-08-2025].
9. KOUSOULIS, Antonis A., KARAMANOU, Marianna, ANDROUTSOS, George. Andrés Laguna. A great medical humanist (1499-1559). *Acta medica portuguesa,* 24(4), 2011, 671-674. https://researchonline.lshtm.ac.uk/id/eprint/2006326/1/Andr%C3%A9s%20Laguna%20a%20great%20medical%20humanist_GOLD%20VoR.pdf [accesat 30-07-2025].
10. STROE, Marcus, SĂUCAN, Doina Ștefania. *Empatia și literatura*. Studiu introductiv: Paul Popescu-Neveanu. București: Editura Academiei Române, 1994, 112 p. ISBN 973-27-0379-2.
11. NAVARRO, Fernando A. Biblioteca literaria para médicos (I). *Revista de Medicina y Cine,* 11(2), 2015, 97-104. https://revistas.usal.es/cinco/index.php/medicina_y_cine/article/view/13148/13513 [accesat 20-07-2025].

12. NICHIFOR, E., BOCÎRNEA, C. *Muzica și medicina*. București: Editura Medicală, 1965, 56 p.
13. OJOVANU, Vitalie. *Axiologia și medicina. Dimensiuni teoretico-metodologice*. Ediția a II-a. Chișinău, 2024, 290 p.
14. OLARU, Alexandru. *Studii de psihopatografie*. Craiova: Scrisul Românesc, 1996, 346 p. ISBN 973-38-0179-8.
15. POPOVICIU, Liviu, FOIȘOREANU, Voica. *Visul: de la medicină, la psihanaliză, cultură, filosofie*. București: Editura Universul, 1994, 408 p. ISBN 973-9027-21-0.
16. SAGER, A., MAREȘ A. *O pasiune de o viață: celula nervoasă. Viața și opera lui Gh. Marinescu*. București: Editura Științifică, 1967, 95 p.
17. SETLACEC, D. *Medicina românească – Medicină europeană (1859-1916)*. București: Editura Medicală, 1995, 328 p. ISBN 973-39-0268-3.
18. VOICULESCU, Marin, ANGELESCU, Mircea. *Medici scriitori… Scriitori medici.* Cu o prefață de Tudor Vianu. București: Editura Medicală, 1964, 286 p.
19. ZEANA, Corneliu. Medicină și literatură. În *Revista Medicală*, Vol. LXVI, nr. 2, 2019, pp. 171-173. Online. https://rmj.com.ro/articles/2019.2/RMJ_2019_2_Art-16.pdf [accesat 20-07-2025].
20. ЛОМБРОЗО, Чезаре. *Гениальность и помешательство*. Перевод с итальянсково Г. Тетюшиновой. Москва: Издательство АСТ, 2023, 384 с. ISBN 978-5-17-112606-3.

Notă. Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică”, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM.

CZU:811.135.1'272
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.22

VALENȚE ETNOLINGVISTICE ALE FRAZEOLOGIEI TERMENULUI „RÂIE"

Aura LOVIN (COMORAȘU)
ORCID: 0000-0002-3589-2534
Școala de Studii Doctorale,
Universitatea „Vasile Alecsandri" din Bacău

Rezumat. *Lucrarea de față propune o analiză etnolingvistică a frazeologiei termenului „râie" în limba română, prin examinarea expresiilor idiomatice, a proverbelor și a invocațiilor de tip blestem din vorbirea populară. Totodată, studiul își propune să evidențieze modul în care limbajul reflectă și structurează percepțiile colective asupra bolii, prin mecanisme de metaforizare și personificare. Această cercetare se înscrie în sfera etnolingvisticii, disciplină care, potrivit viziunii lui Eugen Coșeriu, investighează variația și varietatea limbajului în strânsă legătură cu civilizația și cultura unei comunități. Plecând de la relația fundamentală dintre limbă și cultură, studiul se axează pe dimensiunea lingvistică a expresivității populare, evidențiind importanța „cunoașterilor" colective despre realitate în articularea construcțiilor frazeologice. Demersul urmărește să identifice semnificațiile implicite ale imaginilor legate de boală din structurile frazeologice și să evidențieze relațiile lor cu alte categorii culturale, prin analiza interacțiunii dintre cunoașterea empirică și reprezentarea lingvistică. În acest context, termenul „râie" este analizat ca simbol al impurității morale, al suferinței persistente și al pedepsei divine, fiind integrat într-un imaginar rural în care boala devine marcă axiologică negativă. Frazeologia populară funcționează ca un vector de transmisie culturală, codificând relația dintre experiența empirică a bolii, normele comunitare și expresivitatea specifică limbajului popular.*

Cuvinte-cheie: *boală, etnolingvistică, expresie, imaginar, culturalitate.*

Ethnolinguistic Valences of the Phraseological Use of the Term „Râie"

Abstract. *This paper presents an ethnolinguistic analysis of phraseological expressions associated with the Romanian term "râie" (scabies), focusing on idioms, proverbs, and curse-like invocations found in folk discourse. The study aims to demonstrate how language both reflects and shapes collective perceptions of illness through processes of metaphorization and personification. Positioned within the field of ethnolinguistics – understood, following Eugen Coșeriu, as the study of linguistic variety and multiplicity in close connection with*

a community's culture and civilization – this research explores the linguistic dimension of folk expressivity and emphasizes the role of shared cultural knowledge in shaping phraseological constructions. The analysis seeks to uncover the implicit meanings embedded in disease-related imagery within phraseological structures and to trace their links to broader cultural categories. This is achieved by examining the interplay between empirical knowledge and linguistic representation. Within this framework, the term "râie" is interpreted as a symbolic marker of moral impurity, enduring suffering, and divine punishment, situated within a rural worldview in which illness assumes a negative axiological function. Folk phraseology is thus viewed as a vehicle of cultural transmission, encoding the relationship between lived experience, communal norms, and the expressive potential of vernacular language.

Keywords: *disease, ethnolinguistics, expression, imaginary, culturality.*

Frazeologia reprezintă o ramură a lingvisticii dedicată analizei unităților frazeologice, cum ar fi expresiile, locuțiunile, proverbele și alte structuri lingvistice fixe, al căror sens nu poate fi înțeles pe deplin doar prin examinarea elementelor lor individuale. Prin termenul *frazeologie* se înțelege totalitatea structurilor frazeologice proprii unei limbi, același nume servind și pentru disciplina care studiază aceste unități.

De-a lungul timpului, studiul frazeologiei a fost o preocupare constantă atât în domeniul lingvisticii europene, cât și în cel al lingvisticii românești. Printre numele de referință se numără O. Jespersen, A. Sechehaye, Ch. Bally, L. A. Baudouin de Courtenay, F. F. Fortunatov, A. A. Şahmatov, V. V. Vinogradov, A. I. Molotkov. În ceea ce privește lingvistica românească, contribuții semnificative au adus B. P.-Hasdeu, Al. Philippide, L. Şăineanu, I.-A. Candrea, I. Iordan, Florica Dimitrescu, Th. Hristea, St. Dumistrăcel, Şt. Moldoveanu, Gh. Colțun, Gh. Popa, Cristinel Munteanu și Petronela Savin.

După Eugeniu Coșeriu, frazeologia reprezintă o disciplină independentă, având propriul său obiect de studiu și metode specifice de cercetare (Coșeriu, 2000, pp. 258-259). Frazeologia, așa cum a fost definită în cadrul tradiției lingvistice, reflectă perspectiva limbii istorice, reprezentând un mod particular de exprimare al unei comunități.

Eugeniu Coşeriu explorează tema frazeologiei dintr-o perspectivă distinctă față de contribuțiile lingvistice anterioare. Acesta inversează principiul lui Ferdinand de Saussure, care considera limba ca unitate de referință pentru toate formele de exprimare lingvistică, și privilegiază vorbirea ca modalitate de manifestare a limbajului. Lingvistul include obiectul frazeologiei în categoria discursului repetat care reprezintă „tot ceea ce în vorbirea unei comunităţi se repetă într-o formă mai mult sau mai puţin identică sub formă de discurs deja făcut sau combinare mai mult sau mai puţin fixă, ca fragment, lung sau scurt a «ceea ce s-a spus deja»” (Coșeriu, 2000, pp. 258-259). În viziunea marelui lingvist, „un discurs concret poate fi analog adeseori unui tablou realizat, în parte ca [un] colaj; în tablou, pe

lângă porţiuni executate cu tehnica pictorului care pictează, pot exista deopotrivă fragmente luate din alte tablouri, pictate de către alţi pictori" (Coșeriu, 2000, p. 259), observaţii reformulate astfel: „vorbirea este ca un fel de pictură cu colaj simultan, adică, în parte, este tehnică actuală şi în parte sunt bucăţi de vorbire deja existente şi duse, ca să zicem aşa, de tradiţie, în toate aceste expresii, locuţiuni fixe, în proverbe, citate ş.a.m.d." (Coșeriu, 1994, p. 55). Aparţin discursului repetat: citate, „repetarea unor fragmente de texte literare sau altele − cunoscute ca atare", proverbe, locuţiuni fixe, wellerisme, adică „expresii introduse de (sau însoţite de) unele formule" şi care „au pretenţia că se referă la o reacţie verbală a cuiva într-o anumită situaţie", anumite sintagme, perifrazele lexicale, formule tradiţionale de comparaţie, cu precizarea că ultimele trei forme enunţate ar putea constitui „un compartiment autonom al competenţei idiomatice" (Coșeriu, 2000, pp. 259-262). Discursul repetat, conform viziunii lui Eugeniu Coşeriu, reprezintă, prin urmare, obiectul analizei vorbirii (Coșeriu, 1994, p. 62).

În perspectiva marelui lingvist, noțiunea de *discurs repetat* este corelată cu etnolingvistica, pe care o consideră o disciplină lingvistică ce analizează variația și varietatea limbajului în strânsă legătură cu civilizația și cultura unei societăți, ilustrând modul în care o anumită organizare lexicală reflectă un tip specific de experiență și de înțelegere intuitivă a realității (Coșeriu, 1994, p. 133).

În *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, Stelian Dumistrăcel propune un demers de tip etnolingvistic pentru a stabili o tipologie a idiotismelor, diferenţiind expresiile imaginare, ce au luat naştere ca figuri de stil propriu zise, de expresiile copii ale realităţii, care au reprezentat iniţial formule „tehnice", reflectând elemente ale cotidianului şi a căror funcţie stilistică este una derivată (Dumistrăcel, 1980, pp. 136-137). Stelian Dumistrăcel se opreşte cu precădere asupra expresiilor copii ale realităţii, al căror suport lexical este sau nu marcat temporal prin prezenţa cuvintelor ieşite din uz, a arhaismelor sau a elementelor lexicale recent pătrunse în limbă, a neologismelor (Savin, 2011, p. 32).

Articolul de față propune o analiză etnolingvistică a frazeologiei asociate termenului *râie* în limba română, analizând expresiile idiomatice, proverbele și invocațiile de tip blestem din registrul oral tradițional. Obiectivul principal constă în evidențierea modului în care limbajul popular reflectă, modelează și transmite percepțiile colective asupra bolii, prin intermediul unor mecanisme expresive precum metafora și personificarea. Analiza își propune să identifice valențele semantice și simbolice ale termenului *râie* în imaginarul comunităților tradiționale, interpretând această boală nu doar ca realitate medicală, ci și ca simbol al impurității, al suferinței persistente sau al pedepsei divine. În acest sens, expresiile frazeologice devin purtătoare ale unei axiologii negative, integrând *râia* într-un sistem cultural în care boala reflectă deviația de la norme, frica de contaminare sau sancțiunea morală.

Frazeologia populară funcționează astfel ca un vector de transmitere culturală, codificând relația dintre experiența empirică a bolii, structurile de gândire colectivă

și expresivitatea limbajului cotidian. Prin analiza acestor expresii, studiul aduce în prim-plan un corpus lingvistic încărcat de semnificații culturale, contribuind la o înțelegere mai profundă a felului în care limba conservă și exprimă mentalitățile tradiționale legate de sănătate, suferință și ordine morală.

Structurile frazeologice bazate pe imagini referitoare la afecțiunile omenești vor fi examinate din perspectiva subordonării lor la anumite paradigme de semnificare, ca rezultat al rolului pe care boala îl joacă în relația dintre cultură și natură. Acest fapt va fi realizat prin înțelegerea sensului frazeologic ca un proces în două etape: prima etapă se referă la sensul literal, lexicalizat, convențional, accesat automat (Ariel, 2002, p. 397), iar a doua etapă se concentrează pe sensul frazeologic, „derivat" și „figurativ", care se bazează în principal pe metaforă și metonimie, elemente esențiale ale frazeologiei în toate limbile.

În acest context, noi interpretăm termenul „figurativ" conform sensului atribuit de Dobrovol'skij și Piirainen. O relație este considerată figurativă doar dacă include o componentă a imaginii. Această componentă a imaginii se referă la structura conceptuală care facilitează legătura între sensul literal și cel frazeologic al unității figurative; astfel, sensul frazeologic trebuie să păstreze urme ale sensului literal pe care le moștenește (D. Dobrovol'skij, E. Piirainen, 2005, p. 14). Aceste urme ale sensului literal sunt esențiale în demersul nostru etnolingvistic, deoarece ele conțin „cunoașterea despre lucruri", fundamentală pentru analiza frazeologiei dintr-o perspectivă culturală.

În viziunea tradițională, boala nu este înțeleasă ca o simplă dereglare a corpului, ci capătă o semnificație simbolică și morală, funcționând ca o formă de sancțiune pentru abateri de la norme sacre sau etice. Suferința fizică este percepută drept consecință a păcatului, a neascultării sau a încălcării unei ordini divine sau comunitare, iar maladia devine expresia unei tulburări în plan cosmic și spiritual. Astfel, în imaginarul popular, apariția bolii este adesea pusă pe seama unor forțe supranaturale – vrăji, blesteme sau mânia divinității – care acționează ca agenți ai unei justiții transcendente. În acest fel, maladia devine o punte între dimensiunea fizică și cea spirituală a existenței, fiind mai puțin un simptom medical, și mai degrabă o manifestare a dezechilibrului moral și sacru.

În lucrarea *Folclorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică* (1944), I. A. Candrea discută pe larg despre originea bolilor, despre cauzele apariției acestora și despre fricile înnăscute în mentalitatea poporului român privitoare la boli. În capitolul *Originea bolilor*, I. A. Candrea explică care sunt agenții principali ai îmbolnăvirii în viziunea populară. Omul primitiv nu poate percepe că bolile apar din perturbarea funcțiilor fiziologice normale ale organismului, prin urmare, căutând să înțeleagă cauzele acestor manifestări morbide, a ajuns la concluzia că boala este provocată de o entitate. Această „entitate" poate fi: a) o ființă invizibilă, supranaturală, mitologică, un duh malefic sau un demon care pătrunde în corp și îi exercită controlul; b) un adversar care, prin intermediul vrăjilor, îi induce boala în organism; c) o pedeapsă divină (Candrea, 1944, pp. 98-99).

Există o convingere profund înrădăcinată că majoritatea bolilor sunt provocate de influențele negative ale spiritelor malefice. *Ciuma*, *Holera*, *Vărsatul*, *Frigurile*, *Damblaua*, *Junghiurile*, *Bubele*, *Brânca* și celelalte afecțiuni care afectează oamenii sunt percepute ca fiind rezultatul acestor vizitatori nedoriți care intră în corpul uman. Clasificarea demonilor reprezintă o sarcină complexă, așa că I. A. Candrea se limitează la o abordare generală, axându-se, exclusiv, pe demonii care cauzează boli, pe care îi împarte în următoarele categorii:

a) Demonii specifici bolilor;

b) Demonii sau duhurile necurate care s-au așezat în sufletele celor decedați, cunoscuți sub denumirile de *moroi*, *strigoi, sburători* etc., și care vin să tortureze oamenii, provocându-le diverse suferințe și afecțiuni;

c) Ființele demonice, adesea cu aspect feminin, cunoscute sub denumirile de *Iele*, *Rusalii*, *Samca*, *Muma-Pădurii* etc., care se manifestă în diverse moduri și pot afecta oamenii, provocându-le uneori boli severe (Candrea, 1944, p. 111).

Autorul afirmă că multe dintre credințele românilor legate de bolile provocate de demoni și de conspirațiile acestora împotriva sănătății și bunăstării umane se regăsesc aproape identic la majoritatea popoarelor din Europa și chiar din alte colțuri ale lumii. Aceste credințe pot fi considerate reminiscențe ale epocilor primitive, când oamenii, lipsiți de cunoștințe în domeniul civilizației și culturii, erau copleșiți de admirație sau de frică în fața fenomenelor naturale pe care nu le înțelegeau. Imaginația vie și fantezia bogată a acelor vremuri au populat universul cu monștri și demoni, au dat viață munților, pădurilor, apelor și pământului, cerului și stelelor, ploii și fulgerelor, bolilor și plantelor medicinale, creând astfel o lume plină de mistere, în care omul se mișca cu neliniște, temându-se de necunoscut.

În colecțiile de folclor românesc, *râia* apare adesea în diferite expresii, proverbe și zicători, având atât o semnificație literală, referitoare la boala de piele (*scabia*), cât și una simbolică, legată de suferință, neplăceri sau probleme persistente. *Râia* este asociată cu disconfortul fizic și cu dificultățile de viață, simbolizând problemele care afectează comunitatea. Se credea că atunci când cineva are râie și se duce într-o casă nouă, ar trebui să o spună ca atunci nu va fi luată de către nimeni (în Țepu, Tecuci) (Gorovei, p. 285). O altă credință veche spune că nu e bine să pui coșul sau sita pe cap că se umple capul de râie (Candrea, 1944, p. 98). Această practică reflectă o atitudine de precauție și de respect pentru normele sociale și tradițiile comunității, sugerând că anumite gesturi sau atitudini pot avea consecințe negative, chiar dacă la prima vedere par inofensive. Este o învățătură populară despre importanța comportamentului adecvat și a conștientizării efectelor acțiunilor noastre.

Pe de altă parte, în credințele populare românești, numeroase afecțiuni, printre care și *râia*, erau frecvent corelate cu abateri de la normele religioase sau sociale, în special cu nerespectarea zilelor sfinte, ilustrând o viziune tradițională conform căreia sănătatea și bunăstarea erau interconectate nu doar cu igiena și comportamentele fizice, ci și cu respectul față de tradițiile religioase și credințele comunității. Bolile de piele precum *râia* sau *bubele* erau considerate adesea o pedeapsă trimisă de

Divinitate pentru nerespectarea regulilor religioase. Dacă cineva muncea sau desfășura activități nepermise în zilele sfinte (duminica sau sărbătorile mari), se credea că ar putea fi lovit de boli ca râia, ca o formă de avertisment sau pedeapsă divină. Nerespectarea zilelor sfinte (de odihnă și rugăciune) era văzută ca un păcat care atrăgea pedepse nu doar spirituale, ci și fizice (Candrea, 1944, p. 98). Astfel, bolile nu erau doar o consecință a neglijenței igienice, ci și a lipsurilor spirituale sau a neascultării poruncilor divine. Bolile de piele reprezentau simboluri ale impurității, atât fizice, cât și morale.

În acest context, *râia* devine nu doar o afecțiune medicală, ci și o manifestare a dezechilibrului între om și Dumnezeu, între om și normele spirituale. Această credință făcea parte dintr-o viziune mai amplă asupra lumii în care păstrarea ordinii divine și respectul pentru tradițiile religioase erau esențiale pentru sănătatea și bunăstarea individuală și comunitară. Deseori, în mentalul colectiv, bolile erau percepute nu doar ca simple fenomene naturale sau biologice, ci adesea aveau o dimensiune mitologică și spirituală deoarece oamenii din comunitățile rurale explicau apariția bolilor prin credințe în forțe supranaturale, entități malefice sau chiar ca forme de pedeapsă divină. Astfel, bolile erau personificate, fiind considerate ființe autonome capabile să provoace suferință în funcție de comportamentul oamenilor față de ele sau de respectarea normelor sociale și religioase.

Așadar, cuvântul *râie* are sensul „boală contagioasă a pielii ce se caracterizează printr-o mare spuzeală și mâncărime între degete” (Șăineanu, 1930, p. 530). Prin modul ei de manifestare, *râia* este de două feluri: *râie curată* și *râie căprească* (DLR, 1975, p. 456), fiind întâlnită în expresia *Să te bată Domnul cu râie sălbatecă!*. Aceasta este o urare populară cu conotații negative, folosită în special în mediul rural și în trecut. Este un blestem ușor ironic sau umoristic, care exprimă dorința de a-i cauza cuiva necazuri mari, dar într-un mod specific și oarecum amuzant. *Râia căprească* este o formă a scabiei, care afecta caprele și era considerată foarte dificil de tratat și extrem de neplăcută. În acest context, expresia *Să te bată Domnul cu râie sălbatecă!* sugerează o formă de pedeapsă naturală sau un necaz persistent de care persoana în cauză să nu poată scăpa ușor. Invocarea unei pedepse divine sub forma unei boli des întâlnite în comunitățile tradiționale este un exemplu de blestem folosit adesea mai degrabă în glumă decât cu intenția de a face rău. Supărarea, disprețul față de cineva se exprimă și prin imprecația *mânca-te-ar râia* (DLR, 1975, p. 456).

Termenul *râie* apare, uneori, în expresii idiomatice, ca în *se ține ca râia de om* (DLR, 1975, p. 456), fiind întâlnită în limbajul popular pentru a descrie o persoană sau o situație care se agață insistent de cineva, într-un mod enervant și greu de îndepărtat. Aceasta sugerează că persoana sau problema respectivă este foarte persistentă și nu poate fi evitată cu ușurință, exact așa cum e râia, fiind greu de vindecat și foarte supărătoare. Astfel, se subliniază ideea de insistență nedorită sau atașare neplăcută, care aduce disconfort, fiind o metaforă pentru ceva de care nu poți scăpa, oricât ai încerca.

Folosit ca termen depreciativ pentru animale și oameni, termenul este întâlnit în expresia *a scăpa de o așa râie* (DLR, 1975, p. 456), fiind utilizată în limbajul popular pentru a descrie procesul de eliberare de o problemă semnificativă, un inconvenient sau o persoană extrem de deranjantă și greu de suportat. Cuvântul *râie* este folosit în mod metaforic, referindu-se la un element neplăcut care s-a „lipit" de cineva și de care este dificil să te desprinzi, similar cu dificultatea de a trata boala reală, râia. În acest context, *râia* poate simboliza fie o situație problematică, fie o persoană agasantă/insistentă sau o povară sau o dificultate. Astfel, expresia *a scăpa de o așa râie* (CADE, 1926-1931, p. 1072) se referă la reușita de a te elibera de ceva extrem de neplăcut sau supărător, cu care ai avut de-a face pe o perioadă îndelungată, ilustrând sentimentul de ușurare și eliberare resimțit după ce ai depășit o problemă persistentă. Pe de altă parte, despre omul de care nu poţi scăpa, care nu-ți dă pace se spune că *e ca râia* (Zanne, 1901, p. 837). Fiind o boală contagioasă de piele, care era greu de tratat și provoca mult disconfort, expresia face referire la aceste caracteristici. Când cineva spune despre o persoană că *e ca râia*, înseamnă că este insistentă și agasantă, enervantă și nu te poți elibera de ea ușor, provocând disconfort sau neplăceri constante, ilustrând ideea că persoana sau situația la care se referă este una foarte supărătoare și persistentă, asemenea bolii care era dificil de eliminat.

În limbaj regional, cuvântul *râie* apare în expresia *a (i) face (cuiva) râie pe inimă* (DLR, 1975, p. 456), echivalentă cu „a-i fi necaz de ceva, a fi invidios pentru ceva; a face cuiva în ciudă, a necăji", referindu-se la provocarea unei stări de disconfort emoțional, supărare sau frustrare în rândul unei persoane, în legătură cu un eveniment sau o situație față de care aceasta simte invidie. Această situație sugerează că o persoană își exprimă bucuria pentru propriile realizări, ceea ce generează un sentiment de neplăcere și invidie în sufletul celeilalte persoane. În alte contexte, expresia se referă la dorința intenționată a unei persoane de a provoca suferință sau disconfort altcuiva, având ca scop crearea unui sentiment dureros și persistent, asemănător cu disconfortul generat de râie. Frazeologismul capătă o conotație negativă și subliniază intenția de a-i face rău celuilalt provocând necaz sau invidie.

Cine scarpină râia altuia, răcorește pe a lui (Zanne, 1901, p. 837) este o zicală populară de care amintește I. A. Zanne, reliefând impactul mediului asupra individului. Atunci când o persoană își petrece timpul în compania unor indivizi cu comportamente negative sau dăunătoare, există o probabilitate crescută ca aceasta să adopte comportamente sau valori similare. În esență, se subliniază că influențele negative din jur pot afecta pe oricine, indiferent de intențiile sale inițiale.

Expresia *Caprei îi pică coada de râie, fie ea tot sus o ține* (Zanne, 1901, p. 393) se referă la persoanele care, în ciuda eforturilor de a se prezenta într-o lumină favorabilă și de a adopta o atitudine de superioritate, nu reușesc să-și ascundă cu adevărat imperfecțiunile sau problemele. Aici frazeologismul simbolizează ideea că, indiferent de aparențe, dificultățile sau defectele vor deveni evidente.

Partea a doua a structurii, *fie ea tot sus o ține* sugerează că, indiferent de cât de mult încearcă cineva să-și mascheze neajunsurile sau să se prezinte într-o manieră favorabilă, adevărul va ieși la iveală.

Frazeologismele își obțin expresivitatea din decalajul dintre înțelesul literal al cuvintelor individuale și sensul figurat pe care îl capătă în cadrul expresiei. Cu cât acest decalaj este mai mare, cu atât expresia devine mai expresivă și mai surprinzătoare. Cu cât o expresie este mai folosită în vorbirea curentă, cu atât își poate pierde din figurativitate și, implicit, din expresivitate. Deși poate deveni un loc comun, expresia rămâne relevantă prin prisma mecanismelor sale de construcție și a capacității de a servi drept model pentru noi forme expresive.

Tradițiile și practicile ancestrale joacă un rol crucial în percepția bolilor, iar anumite afecțiuni sunt asociate cu ritualuri specifice, cum ar fi descântecele sau purificarea, care se cred a avea puterea de a alunga boala. Metaforele și simbolurile asociate cu boli reflectă complexitatea condiției umane, incluzând suferința, speranța și interacțiunea cu comunitatea. Ele nu doar că îmbogățesc limbajul, ci și facilitează înțelegerea profundă a experiențelor umane, ajutând oamenii să navigheze prin propriile lor provocări.

Expresiile care conțin termeni referitori la boli oferă o perspectivă fascinantă asupra legăturilor dintre cuvânt, concept și imagine. Aceste expresii reflectă nu doar faptele de cultură materială, ci și mentalitatea comunității și aspectele de psihologie populară. Totodată, ele sunt adesea rezultatul observațiilor asupra comportamentului uman și a normelor sociale, reflectând valorile și credințele unei comunități, iar metaforele pe care le conțin adaugă un strat de profunzime și nuanță comunicării, transformând conceptele abstracte în imagini concrete, facilitând înțelegerea.

Referințe bibliografice:

1. ARIEL, M. Literal, minimal and salient meanings, *Journal of Pragmatics*. nr. 34, 2002, p. 397.

2. CANDREA, I.-Aurel; ADAMESCU, Gh. *Dicţionarul enciclopedic ilustrat*. Bucureşti: Editura Cartea Românească,1926-1931, p. 1072.

3. COȘERIU, Eugeniu. *Lecţii de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă. Chișinău: Editura Arc, 2000, pp. 258-259.

4. COȘERIU, Eugeniu. *Prelegeri şi conferinţe*, Supliment la *Anuarul de lingvistică şi istorie literară al Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide*". Iaşi, XXXIII, 1992-1993, seria A., Lingvistică, 1994, p. 52.

5. COȘERIU, Eugeniu. *Lingvistica din perspectivă spaţială şi antropologică. Trei studii*, cu o prefaţă de Silviu Berejan şi un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel. Chișinău: Editura Ştiinţa, 1994, p. 133.

6. DLR = [Academia Română] *Dicţionarul limbii române (serie nouă)*, Editura Academiei, t. VI, litera M (1965-1968); VII/1, litera N (1971); VII/2, litera O (1969); VIII/1-5, litera P (1972-1984); IX, litera R (1975); X/l-5, litera S (1986-1994); XI/1, litera Ş (1978); XI/2-3, litera T (1982-1983); XII/1, litera Ţ (1994); XIII/1, litera V (V- veni; 1997; venial-vizurină; 2003); IV, litera L (L- lherzolită; 2008); V, litera L (Li-luzulă, 2008), p. 456.

7. DOBROVOL'SKIJ, D., PIIRAINEN, E. *Figurative Language: Cross-cultural and Cross-linguistic Perspective*. Elsevier, Amsterdam, 2005, p. 14.
8. DU = ȘĂINEANU, Lazăr. *Dicţionarul universal al limbii române*. Craiova: Editura Scrisul Românesc, 1943.
9. DUMITRĂCEL, Stelian. *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980, pp. 106-107.
10. GOROVEI, Artur. *Credinţi şi superstiţii ale poporului român*. București: Editura Grai şi Suflet Cultura Naţională (ediţia I: 1915), 1995, p. 285.
11. SAVIN, Petronela, *De gustibus disputandum ... Frazeologia românească privitoare la alimentație*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2011, p. 32.
12. ZANNE, Iuliu A. *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*. vol. I, București: Editura Librăriei Socecu &Comp., 1901, p. 393.

CZU:81’276.6:58
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.23

TERMINOLOGIA BOTANICĂ: ETIMOLOGIE, METAFORIZARE ȘI FUNCȚIONALITATE

Eugenia MINCU
ORCID: 0000-0002-3774-2599
Dorina MACOVEI
ORCID: 0000-0002-5345-5725
Universitatea de Stat din Moldova
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”

Rezumat. *Terminologia botanică reprezintă ansamblul termenilor folosiți pentru a desemna plante, părți ale acestora, procese vegetale și clasificări taxonomice. Această terminologie are origini latine și grecești, fiind standardizată internațional. În articol sunt analizați termeni botanici (violetă, aster, garoafă etc.) din perspective etimologice și funcționale (etimologie savantă: greaca și latina; funcționalitate în limba română raportată la limbile-sursă de împrumut: franceza, engleza etc.), relevându-se procesul de metaforizare. Astfel, cuvântul violetă (Viola odorata) este supus unei evoluții complexe, însoțite de procese de metaforizare; sensul său de bază „floare de culoare violet” se extinde spre domenii științifice (botanică), simbolice, cromatice și mitologice. Se atestă prezența metaforei cromatice (extindere de sens – „floare” → „culoare” în limba franceză; metaforă hiponimică – transfer de la obiect la atributul său vizual (culoarea florii): violetă (floare) → culoarea violet; metafora somatică (descriptivă) – culoarea violet este un indiciu vizual al unei stări fizice etc.*

Cuvinte-cheie: *terminologie botanică, etimologie, evoluție semantică, metaforă, funcționalitate.*

Botanical Terminology: Etymology, Metaphorization and Functionality

Abstract. *Botanical terminology refers to the set of terms used to designate plants, their parts, vegetative processes, and taxonomic classifications. This terminology has Latin and Greek origins and is internationally standardized. The article analyzes botanical terms (violet, aster, carnation, etc.) from etymological and functional perspectives (learned etymology: Greek and Latin; functionality in Romanian in relation to the source languages of borrowing: French, English, etc.), highlighting the process of metaphorization. The word violetă (Viola odorata), in particular, undergoes a complex evolution accompanied by metaphorical transformations. Its basic meaning "a flower of violet colour" extends into*

scientific (*botanical*), *symbolic*, *chromatic*, *and mythological domains*. *Several types of metaphor are identified*: *chromatic metaphor* (*semantic extension from "flower" → "colour" in French*); *hyponymic metaphor – transfer from the object to its visual attribute* (*the colour of the flower*), *as in violet* (*flower*) *→ the violet colour*; *and somatic* (*descriptive*) *metaphor*, *where the violet colour becomes a visual indicator of a physical state*, *etc*.

Keywords: *Botanical terminology*, *etymology*, *semantic evolution*, *metaphor*, *functionality*.

Introducere. Necesitatea terminologiilor domeniale, inclusiv a celei botanice, derivă din funcționalitatea acestora în comunicarea științifică, educațională și profesională. Terminologiile specializate permit denumirea precisă, univocă și sistematică a obiectelor și fenomenelor specifice fiecărui domeniu, asigurând coerența discursului de specialitate. Prin stabilirea de termeni standardizați, terminologiile domeniale susțin transferul internațional de cunoștințe și eficientizează colaborările interdisciplinare. Astfel, funcționalitatea lor se regăsește în precizie, claritate, economie lingvistică și accesibilitate terminologică.

Terminologia și metafora botanică. Metafora este frecvent utilizată în terminologia botanică, contribuind la formarea și înțelegerea conceptelor prin transfer semantic. „Aceste metafore moștenite își aveau originea în geometrie (plantele erau descrise folosind concepte geometrice) și în anatomia umană pentru a menționa doar cele mai proeminente strategii metaforice. Shuttleworth (Grimaldi, Humbley, 2021, p. 124) susține că metaforele create în limbile clasice rămân „ascunse, deși încă implicit prezente".

Lingviștii Grimaldi și Humbley menționează ulterior faptul că utilizarea limbilor savante și a analogiei a continuat în limba franceză pentru a denumi diferite părți și funcții ale plantei, până atunci fără o denominație specializată. De exemplu, petalele unei flori erau numite prin latinescul *feuilles* „frunze" (până la începutul secolului al XVIII-lea); ulterior, *pétal* din latinescul *petalum*, la rândul său, împrumut din greacă (LTFi). Influența Antichității este destul de semnificativă. Termenul *polen* este exemplu clasic, dat fiind faptul că relevă funcția metaforei: în limba latină – *pollen* – „fleur de farine"/ „floare de făină"); în limba franceză – (secolul al XVII-lea) „materie fecundantă a plantelor" (LTFi).

Spre sfârșitul secolului al XVII-lea, *botanica* se afla în procesul de dobândire a unei autonomii disciplinare, distinctă de medicină, dar rămânea a fi parte a istoriei naturale. În limba franceză, proximitatea etimologică față de latină și diglosia științifică favorizau interpretarea clară a metaforelor de origine latină. Într-un cadru mai larg, analogia, inclusiv metafora, dețin un rol esențial în descrierea plantelor, în special în conceptualizarea funcțiilor reproductive și în clasificarea părților vegetale printr-un limbaj sistematic și metaforic. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea se remarcă o tendință de sistematizare a expresiilor metaforice, în franceză și latină,

sub formă de substantive și adjective, dezvoltate ulterior ca paradigme descriptive (Grimaldi, Humbley, 2021, p. 133).

Așadar, până în secolul al XVIII-lea, vocabularul botanic era caracterizat de apariția unor termeni noi, însă aceștia și-au găsit locul alături de cuvintele moștenite din Antichitate, inclusiv de termenii formați prin metaforă; botaniștii Renașterii s-au inspirat, în special, din tratatele semnate de Pliniu cel Bătrân (*Ibidem*). Actualmente, terminologia botanică se stabilește printr-un proces de standardizare științifică, bazat pe nomenclatura binară propusă de Linnaeus, completată de coduri internaționale precum *International Code of Nomenclature for Algae*, *Fungi*, *and Plants* (ICN). Termenii provin adesea din greaca și din latina clasică, fiind formați conform principiilor morfologice și semantice riguroase. Procesul implică clasificarea, descrierea și denumirea plantelor în funcție de trăsături morfologice, ecologice și filogenetice. Metodologia este reglementată prin convenții internaționale și susținută de comunități botanice academice. Terminologia are rol esențial în comunicarea precisă și universală în botanică (Turland, 2018).

Termeni botanici: etimologie, metaforizare, funcționalitate

În continuare, propunem analiza semantico-funcțională a termenilor botanici în funcție de disponibilitatea lor de a fi utilizați în diverse domenii de activitate. Această analiză presupune etimologizarea termenului respectiv, funcționalitatea acestuia în limbile franceză (limbă de împrumut a termenilor *pars leonis* în limba română), engleză, română și explicarea procesului de metaforizare a termenilor. Tot aici, menționăm faptul că termenii consacrați în botanică (*frunză*, *floare*, *tulpină* etc.) sunt utilizați cu sensuri precise în descrierea morfologiei și a funcțiilor plantelor. În alte domenii de activitate sunt preluați metaforic. Această mobilitate terminologică reflectă versatilitatea și potențialul metaforic al vocabularului botanic.

1. *Botanică* (< fr. *botanique* „știință despre plante” < gr. *botanikos* „despre plante” < gr. *botane* „plantă, iarbă”).

Termenul *botanică* are rădăcini savante; din latinescul *botanicum*, *i*, *n* (gr. și lat. *herbarium*) „ierbar, carte cu plante”, format de la *botanismos*, *i*, *n* „îndepărtarea/ smulgerea buruienilor, plivit” (Dvoretsky, 1976, p. 135).

Este un împrumut din franceză *botanique* (substantiv, 1611, și adjectiv, 1680): „știință care are drept obiect studiul plantelor”, „curs, tratat de botanică; a face botanică”; „care are legătură cu această știință”, „clasificare, colecție botanică; grădină, regiune botanică”. Este preluat din limba greacă – adjectivul *botanikos* „care se referă la plante” (din sintagma *hē botanikḗ* „știință a plantelor” (Dioscoride), având drept punct de plecare rădăcina *botánē* „plantă, iarbă”.

Pătrunde în limba engleză din franceza veche (1650) *botanique* (secolul al XVII-lea) sau direct din latina medievală *botanicus*, din greacă *botanikos* „al plantelor”, derivat din *botanē* „plantă, iarbă, pășune, nutreț”. Se consideră că originea grecească face trimitere la „imaș, pășune”: *botamia* – „pășune, poiană”; *botēr* „păstor”; *boton* „animal care paște”. Are două prezențe în *botanical* (adjectiv, 1650) „care se ocupă cu studiul sau cultivarea plantelor”; *botany* (substantiv, 1690) „știința plantelor” (OEtD, MWD, OED, OLD).

În limba română, „*botanica*, sf. (gr. *botanē* „plantă”). Sciința vegetalelorŭ, sciința care se ocupă cu descrierea și clasificarea plantelerŭ” (Protopopescu-Pake, 1870, p. 69) deține două poziții: *botanică* „știință care se ocupă cu studiul structurii și dezvoltării plantelor, al originii și evoluției lor etc.”; *botanic* „care aparține botanicii, care se referă la botanică”.

Termenul *botanică* a evoluat printr-un proces complex de metaforizare conceptuală, trecând de la o realitate fizică concretă (pajiște, iarbă, plante) la un concept științific abstract, reflectând modul în care limbajul prelucrează experiența senzorială și o transformă în cunoaștere organizată: < gr. *botanē* „iarbă”, „plantă”, „pășune”, spațiu natural, vegetație → < gr. *botanikos* „ce ține de plante” < gr. *hē botanikḗ* „știința plantelor”, generalizare a sensului; obiect → domeniu de activitate, transpunerea în domeniul cognitiv și științific → stabilizare terminologică (limbile franceză, engleză, română etc.). Tipurile de metaforă identificate sunt următoarele: metafora ontologică: relații de meronimie/hiponimie (relație semantică între două sau mai multe lexeme, în care un termen denumește o parte a întregului desemnat de celălalt): „iarbă, pajiște” → „plantă” → „știință despre plante” – convertirea unor entități concrete în concepte abstracte; parte → întreg → categorie → domeniu; metaforă structurală: < gr. *botanismos* „plivit, smulgerea buruienilor” → activitate concretă → conceptualizare „activitate cognitivă”/„analiză științifică” → „plivit” = structură analogică procesului de selecție și clasificare științifică – structurarea unei activități mentale (știință) în termenii unei experiențe fizice (contact cu natura); metaforă orientațională (implicită): „iarbă” (nivel de sol) → „știință” (nivel superior de cunoaștere) → „cunoașterea” = „creștere conceptuală” – ascensiune de la concret → abstract, jos → sus.

2. ***Aster*** (varianta populară *astră*) (< lat. *astrum*, *i*, *n* „corp ceresc, stea, constelație”< gr. *aster* „stea”).

Cuvântul *aster* (varianta populară *astră*, denumire a florii) a fost preluat din greaca veche *aster* „stea” din rădăcina *ster* „stea”; în limba latină *astrum*, *i*, *n*, „corp ceresc, stea, constelație”: *cognitio*, *cursus astrorum* – cunoașterea, cursul astrelor; *aliquem astris inferre* – a așeza/urma pe cineva printre stele, a transforma pe cineva în stea; *astrum natale* – steaua sub care s-a născut cineva („predestinare”, „soartă”) și apoi în limbile moderne. Prin urmare, cuvântul *aster* are o etimologie cu origini clasice și este legat de simbolistica stelei. Denumind o floare din familia *Asteraceae*, aceasta face referință la forma florii, care amintește o stea cu mai multe raze, asemănătoare cu margareta.

În miturile antice, atunci când Zeus a inundat pământul pentru a distruge omenirea aflată în război, zeița *Astraea* „fecioară” (din semnul zodiacal *Fecioara*) a fost atât de îndurerată încât tot ce și-a dorit a fost să devină o stea. Dorința i s-a împlinit, însă, văzând distrugerea după ce apele s-au retras, a plâns pentru pierderea atâtor vieți. Când lacrimile ei au căzut pe Pământ, a înflorit frumoasa floare de aster. Un alt mit spune că atunci când Tezeu, fiul regelui Aegeu, a plecat să-l ucidă pe Minotaur, i-a promis tatălui său că va schimba pânza neagră a corabiei cu una albă

la întoarcerea în Atena, pentru a-și anunța victoria. Tezeu a uitat să schimbe pânza și a navigat spre Atena cu pânza neagră. Crezându-și fiul mort, regele Aegeu și-a luat viața. Se crede că asterii au înflorit acolo unde sângele lui a îmbibat pământul. Florile de aster erau sacre pentru vechii greci, fiind puse pe altare; de asemenea, se ardeau frunze de aster pentru a alunga șerpii și spiritele rele. Asterul este și un simbol al Afroditei (Venus), zeița iubirii.

În alte surse, *Astraea* este zeița dreptății, care a părăsit Pământul odată cu începutul „vârstei de fier", dar și denumirea constelației *Balanța*; după alte surse – a constelației *Fecioara*.

În limba franceză (1549), termenul este folosit în botanică – *aster* „plantă cu flori radiate" (*Meignan*, *Istoria plantelor*): „În franceză, *mic lăcrămior*. A luat numele de *aster*, adică „stea"; în 1906, termenul este utilizat în biologie: *aster* – „Fâșii fine radiante care pornesc din stratul cortical al sferei atractive, căreia îi dau aspectul unui soare înconjurat de raze". Sursele franceze arată că lexemul este un împrumut din latină *aster*, atestat ca nume de plantă începând cu Aristotel (*Despre plante*) și Pliniu (*Istoria naturală*) (*apud* LTFi).

În limba engleză, *aster* este „o subspecie de plante, 1706, din latină *aster* „stea", din grecescul *aster* (provenit din rădăcina indo-europeană *ster* „stea"), numit astfel datorită inflorescenței radiante a florilor; inițial a fost folosit în limba engleză cu sensul din latină (anul 1600), însă acest sens este în prezent învechit. Cele mai vechi dovezi de utilizare sunt cele atestate începând cu anul 1603, într-o traducere din limba franceză.

Se atestă transferul de semnificație pe baza analogiei formale (formă comună): cuvântul grecesc *aster* „stea" este ulterior utilizat pentru a desemna o floare, a cărei formă radială amintește de o stea. Prin urmare, metafora s-a format prin asocierea vizuală *floare* și *stea*, adică element concret ceresc (*stea*) → element concret terestru (*floare*). Transferul semantic se face de la domeniul astronomic (*stea*) la cel botanic (*floare*) printr-o analogie de formă și simbol: floarea a devenit o „stea pământească" (OEtD, MWD, OED, OLD).

Actualmente, în limba română, *aster* este: „plantă erbacee decorativă cultivată pentru florile sale colorate în diferite tonuri de roz și violet; (*pop*.) steluță", „*Aster amellus L*. – specie care înflorește vara-toamna. Flori (radiale, ligulate, albastre-lila, rar roz sau albe, cele ale discului galben) așezate în calatidii cu diametrul până la 5 cm, înconjurate de un involucru cu foliolele imbricate, patente sau curbate, oblong-spatulate, cu marginile ciliate, grupate în corimb. Frunze lat-lanceolate, acute, puțin dințate, cu peri scurți și aspri, cele inferioare eliptice, pețiolate, scurt-păroase. Plantă erbacee, perenă, scurt-pubescentă, cu tulpină înaltă până la 65 cm, erectă și ramificată în treimea superioară" – botanică; „formație filamentoasă cu aspect radiant care înconjoară centrosfera unei celule" – biologie; varianta *astră* – vocabular fundamental.

3. Garoafă (< ngr. *gharúfalo* „garoafă" < ngr. *garyóphyllon* „frunză dulce, mirositoare" < ngr. *caryophyllus* „cuișoare" < ngr. *karyófyllon* „frunză de nuc").

Cuvântul *garoafă* are o etimologie complexă. Denumirea latină a florii, în special a 2-a componentă, elucidează etimologia termenului – *Dianthus caryophyllus*:

Prima componentă. *Dianthus* „floarea lui Zeus" este alcătuit din cuvintele grecești *Dios* „zeu" și *anthos* „floare". Botanistul grec Teofrast a considerat această combinație de cuvinte drept perfectă pentru a denumi planta *floarea zeilor*. Se credea că floarea *Dianthus* ar avea origini mitologice. Artemis, zeița vânătoare, se întorcea acasă după o zi plină de dezamăgiri. A întâlnit un păstor care cânta la flaut și îl făcu vinovat de nereușita sa. Furioasă, i-a scos ochii păstorului, dar imediat după ce mânia i-a trecut, a fost cuprinsă de remușcări. A jurat atunci că, în locurile unde i-au căzut ochii, vor răsări garoafe roșii ca simbol al sângelui nevinovat.

A doua componentă. *Caryophyllus* are la bază cuvântul compus de origine greacă *karyófyllon* „frunză de nuc sau frunză aromată", format din *karyon* „nucă" și *phyllon* „frunză" → *garyóphyllon* „frunză mirositoare" (< gr. *garyson* „dulce" și *phyllon* „frunză"), „frunză dulce" sau „frunză plăcut mirositoare", atestat în lucrările autorilor antici (Pliniu cel Bătrân – *Naturalis Historia*, Cartea XII și Dioscoride – *De Materia Medica*), pentru a denumi cuișoarele, un condiment valoros importat din India → *garáfalon*.

În limba franceză, cuvântul *giroflée* este atestat începând cu anul 1393, cu sensul „plantă perenă cu flori puternic parfumate, frecvent cultivată pentru valoarea ei ornamentală". Termenul desemnează diverse tipuri de garoafe: *garoafa roșie*, *garoafa de Mahon*, *garoafa de grădină sau garoafa „de ziduri"*, fiind menționat în expresia *buchet de garoafe* (de exemplu, în *Nouvelles Confidences* de Lamartine, 1851, p. 179 și în *Gaspard* de Henri Pourrat, 1931, p. 298) (*apud* TLFi).

Substantivul feminin *giroflée* derivă din adjectivul *giroflé* „cu gust sau miros de cuișoare", „cu aromă de cuișoare". Acest adjectiv este atestat la sfârșitul secolului al XIII-lea – „clous gilofrez" de G. de Bibbesworth (*apud* TLFi). Tot din aceeași perioadă datează și substantivizarea adjectivului *giroflé* „băutură cu aromă de cuișoare", înregistrată în anul 1275 de Adenet le Roi (*Ibidem*). În aceste utilizări timpurii nu se face apel la o etimologie științifică sau „savantă", însă sensul cuvântului este raportat la percepția mirosului de cuișoare. De exemplu, în *Manuel pharmaceutique et drogues* (vol. 1, 1821, p. 147), Kapeler și Caventou notează: „Este coaja de *Myrtus caryophyllata* [….] Mirosul său este asemănător cu cel al cuișoarei".

Prin urmare, toate aceste atestări și asocieri confirmă aceeași origine etimologică a termenului *giroflée*, legată de aroma de cuișoare.

În limba engleză, se utilizează lexemul *carnation* „garoafă" din latinescul *carnation* de la cuvântul grecesc *corone* (ghirlande florale) sau de la *coronation* (încoronare), deoarece garoafele erau folosite frecvent în cununi și coroane ceremoniale grecești.

Prin urmare, *carnation* este denumirea generică a plantei *Dianthus caryophyllus* sau „garoafă", o plantă erbacee perenă cu flori, datând din anii 1530, cu o origine

a cuvântului incertă. Formele timpurii sunt confuze, posibil (după dovezile ortografice) este o modificare a cuvântului *coronation* (încoronare), datorată utilizării florii în cununi sau din cauza aspectului petalelor care seamănă cu o coroană zimțată. Sau ar putea proveni din cauza culorii rozalii și să derive din cuvântul francez *carnation* („culoarea sau tenul unei persoane", secolul al XV-lea), care, probabil, vine din dialectul italian *carnagione* „culoarea cărnii", din latina târzie *carnationem* (nominativ *carnatio*) „cărnărie", din latinescul *caro* „carne" (inițial „bucată de carne", din rădăcina proto-indoeuropeană *sker* „a tăia"). Dicționarul menționează că nu toate florile sunt de culoare roșie. Planta cu flori este originară din sudul Europei, dar a fost cultivată pe scară largă din Antichitate pentru parfumul și frumusețea sa, fiind abundentă în Normandia (OEtD, MWD, OED, OLD).

În limba română, forma *garoafă* a evoluat fonetic și morfologic din sursa grecească *karyófyllon* „frunză de nuc sau frunză aromată" → *garyóphyllon* „frunză mirositoare" → *garáfalon*, cu adaptări fonetice specifice limbii române. Termenul a fost preluat pe cale cultă sau semierudită, probabil prin contactul cu limba greacă vorbită în spațiul balcanic, în special în perioada influenței bizantine și postbizantine.

Dicționarul explicativ al limbii române propune etimologia cuvântului: „garofă (est) și garoáfă (vest) (*oa* dift.) f., pl. *e* (ngr. *garófalon*, *garúfalon*, *garófyllon* și *karyofylli*, d. vgr. *karyóphyllon*, care e o deformare din indianu *katuka-phalam*, „fruct mușcător", planta care produce cuișoarele, supt infl. luĭ *karýa*, nuc, și *phýllon*, foaĭe [V. foaĭe, trandafir]; alb. *karafilĭ*, turc. sîrb. bg. *karanfil*, it. *garófano*, fr. sp. *girofie*). Un gen de plante și florĭ mirositoare cu petale dințate care cuprinde peste 150 de speciĭ (*dianthus caryophyllus*). Se numește și floare domneasAlte surse arată următoarele: *garoafă* (ar. garoaflă) – plantă erbacee cu frunze lunguiețe, cu flori albe sau roșii (*Dianthus caryophyllus*). Ngr. *garáfalon* (REW, 1727; Cioranescu, 604); cf. scr. *garofo*, *garoful*, tc. *karafil*, it. *garofano*, ven. *garofalo*. Nu poate fi identificat în neogreacă. Ar putea să fi intrat în română direct din italiană, date fiind strânsele relații culturale între Țările Române, în special Țara Românească și Italia (în sec. XVII, XVIII) (*apud* Vinereanu, 2008, p. 379).

Cuvântul *garoafă* a rezultat dintr-un proces de metaforizare, având la bază metafora vizuală și cea olfactivă: *karyóphyllon* „frunză de nuc" desemnează planta cu flori mirositoare prin compararea cu frunza și aroma nucii.

Sensul actual al lexemului *garoafă*: „plantă ornamentală cu flori parfumate (din genul *Dianthus*) în diverse culori, cultivată pentru frumusețea și mirosul ei" – botanică, floristică, vocabular fundamental.

4. *Violetă* (< fr. *violette* < lat. *viola*, *ea*, *f* „violetă", „violet")

Cuvântul *violetă* este un împrumut din limba franceză și are o istorie lingvistică bogată, evoluând de-a lungul secolelor din rădăcini latine și grecești.

Lexemul latin *viola*, *ae*, *f* însemna „viola" (floare – specia *Viola*): *in viola esse* – expresie figurată „a se afla pe un pat de violete, adică a trăi în desfătare,

în fericire"; „culoare violet / fiolet: *pallor viola tinctus* „paloare cu tentă de violet". De la acest cuvânt derivă adjectivul *violiceus*, *a*, *um* „violet, cu aspect de violetă (ex., *floare*, *piatră prețioasă*) și substantivele: *violarium*, *i*, *n* „strat de violete, câmp cultivat cu violete"; *violarius*, *i*, *m* „cel care vopsește în violet"; *violatum*, *i*, *n* „vin de violete"; participiul perfect *violatus*, *a*, *um* „aromatizat cu violete (*vinum violatum* – vin parfumat cu violete). Cuvântul grecesc *violeta* „violetă" este înrudit cu *iochrous* (< gr. *ion*/*io*(*s*) „violetă, violet" + < gr. *chrous* „de culoare, colorat" din greacă *chroa*/*chros* „culoare, piele"). Alte surse arată rădăcina grecească *ἴον* „violetă" sau „floare de culoare violet".

Mitologie și simbolism. Se presupune că Ion, fondatorul și conducătorul Atenei, ar fi fost întâmpinat de nimfele de apă, care i-au dăruit violete, semn al urărilor de bine. Astfel, *violeta* a devenit emblema orașului și este mereu prezentă în casele din Atena. Conform unei legende antice, săgeata lui Eros (Cupidon) a lovit accidental *violeta*, transformând sucul florii într-o porțiune erotică de dragoste. Grecii împodobeau mesele de banchet cu violete, crezând că florile pot preveni beția, iar coroanele cu violete erau folosite pentru a vindeca mahmureala când se consuma prea mult vin. De asemenea, violetele simbolizau speranța învierii sufletelor tinere. Un alt mit relatează despre faptul că violetele au apărut pentru prima dată pe locul unde Orfeu și-a pus Lira fermecată.

Albert Dauzat (1938, p. 752) explică cuvântul *violacee* (1777, G. de Morveau *apud* Dauzat): împrumut din limba latină *violaceus* „culoarea violet" de la care a provenit termenul *violat* „de culoare violet" (secolul al XIII-lea), utilizat în medicină, în special în farmacie, din latinescul *violatus* de la rădăcină *viola*. Tot aici, este etimologizat și cuvântul *violette*, atestat în secolul al XII-lea, diminutiv de la *viole* din latinescul *viola*; ulterior sunt atestate cuvintele *violet* (1328), *violeter* (secolul al XVI-lea) și altele.

Alte surse arată că denumirea unei plante sălbatice mici, cu flori de culoare violet-albastru în limba franceză, *violette* (anul 1300) este un denominativ din *viole* „violet" din rădăcina latină *viola*, *ae*, *f* „violet", probabil dintr-o limbă mediteraneeană de substrat pre-indo-european. Denumirea culorii (sf. sec. al XIV-lea, violet-albastru) s-a extins de la denumirea de floare la denumirea de culoare.

Potrivit *Le Trésor de la Langue Française*, termenul *violet*, este utilizat în limba franceză:

a) în calitate de substantiv, este atestat în următoarele contexte și perioade: 1280 – *violete* cu sensul „culoare de violetă" (în *Clef d'Amour*, ed. A. Doutrepont, vers 2342); 1495 – *couleurs de blanc et violet* („culori de alb și violet"), în *Le Voyage de Naples* de Andrieu de La Vigne (ed. A. Slerca, p. 172, vers 1582); 1539 – desemnează o „substanță colorantă care produce această culoare (în acest caz, derivată din *murex*)" (Est.); 1643 – sens medical: „piele cu nuanțe de violet din cauza congestiei" (Tristan L'Hermite, *Le Page disgracié*, ed. A. Dietrich, p. 74); 1680 – expresia *porter*

le violet în sensul de „a purta (haine) violet” (Rich.); 1686 – *prendre le violet*, cu sens specializat: „a purta (haine) violet ca semn de doliu” (Ph. de Dangeau, *Journal*, vol. 1, p. 436); 1740 – *violet d'Évêque* („violet episcopal”), termen întâlnit în *L'Optique des couleurs* de L. B. Castel (p. 89, în Quem. DDL, vol. 20); 1829 – *violet-évêque* („violet-episcop”), în *Journal des dames et modes* (p. 475); 1870 – referire „la culoarea pielii sub efectul congestiei*”*, sens medical sau fiziologic (Goncourt, *Journal*, p. 568); 1913 – „denumirea culorii palmelor academice” (Péguy, loc. cit.) (*apud* TLFi);

b) în calitate de adjectiv, aceeași sursă (TLFi) consemnează următoarele atestări: 1228 – *violette* cu sensul de „având culoarea caracteristică florii de violetă” (în *Guillaume de Dole* de Jean Renart, ed. F. Lecoy, vers 4344: *une escarlate violette*); 1456 – forma masculină *violet*, în *Jehan de Saintré* de Antoine de La Sale (ed. J. Misrahi și Ch. A. Knudson, p. 99); 1648–1652 – expresia *contes violets* („povești/basme în violet/misterioase”), în *Virgile travesti* de Scarron (vol. V, în *Euvres*, ed. J.-F. Bastien, Paris, vol. 4, 1786, p. 318); 1648-1652 – *feu violet* („foc violet”); 1718 – expresia poetică *voir des anges violets* („a vedea îngeri în violet”), în opera lui Leroux (p. 539); 1870 – referire „la culoarea pielii sub efectul congestiei*”*, sens medical sau fiziologic (Goncourt, *Journal*, p. 568) (*apud* TLFi).

Toate aceste exemple ilustrează evoluția și diversificarea semantică a cuvântului *violet* în limba franceză (substantiv și adjectiv), începând cu Evul Mediu până în epoca modernă.

În limba engleză, termenul *violet* înseamnă „plantă sălbatică cu flori de culoare albastru-violaceu” și este înregistrat aproximativ în anul 1300. Se consideră un împrumut din franceza veche *violete* (secolul al XII-lea), diminutiv al cuvântului *viole* „violetă”, provenit din latina *viola* „violetă, culoare violet”, înrudit cu grecescul *ion*, probabil dintr-o limbă mediteraneeană preindoeuropeană de substrat. Atestări de denumiri de culori: culoarea *violet-bleu* (sfârșitul secolului al XIV-lea) s-a dezvoltat pornind de la „floare”; latinescul *violaceus* „violet”, împrumutat în engleză aproximativ în anul 1650 – *violaceous*. Există, de asemenea, în engleza mijlocie adjectivul *violate*, cu sensul „aromatizat cu violete” (mijlocul secolului al XV-lea). Cea mai veche utilizare cunoscută a substantivului *violet* este cea atestată în perioada englezei mijlocii (1150-1500), iar cele mai vechi dovezi de utilizare datează începând cu anul 1330 (*Arthour și Merlin*). În calitate de adverb**,** *Beţivi* (….) *cu ochii zbârciți și fălcile* (*litt*) *făcute violet de la vinul tare* (Huysmans, *Surorile Vatard*, 1879, p. 24); *A deveni violet* (OEtD, MWD, OED, OLD).

În limba română, găsim următoarea informație: „vioră[1] (var. viorea, ar. g'ioară, γioară, mgl. vioară) – *violetă*. lat. *viola* „numele mai multor flori de primăvară” (Pușcariu, 1902; REW, 9149; Cioranescu, 9284). Panromanic. După Walde (II, 795), forma latină este împrumut dintr-o limbă mediteraneană ne-indoeuropeană. der: vioriu, viorea, viorică” (Vinereanu, 2008, p. 897). Prin urmare, lexemele

viorea, *-ică* „toporaș” se formează din *vioară*[1] „violetă” + suf. *-ea*, *-ică*. Sinonimele cuvântului *violetă*: *micsandră* „plantă erbacee cu flori albe, roșii sau violete cu miros plăcut (*Matthiola incana*)” și *micșunea* „viorea, violetă (*Viola odorata*)” (*apud ibidem*, p. 533).

Cuvântul *violetă* este supus unei evoluții complexe, însoțite de procese de metaforizare; sensul său de bază „floare de culoare violet” se extinde spre domenii științifice (botanică), simbolice, cromatice și mitologice. Se atestă prezența de: metaforă cromatică (extindere de sens) – „floare”→ „culoare” în limba franceză; metaforă hiponimică/meronimică – transfer de la obiect la atributul său vizual: *violet* („culoarea florii”) → *violetă* („floare”); metafora somatică (descriptivă): culoarea *violet* este indiciu vizual al unei stări fizice etc.

Prenumele *Viorica* este un derivat autohton românesc format prin sufixare diminutivală și afectivă, având la bază cuvântul *violetă* sau *viorea* „floare de primăvară, de culoare violet-albăstruie”: < lat. *viola*, *ae*, *f* „violetă (floare)” → < fr. *violette* (diminutiv de la *viole*)→ derivat din *violetă* → *viorea* → diminutiv din *viorea* / *vioară* / *violetă* „floare”→ *Viorica*.

Prenumele *Violeta* este un împrumut modern din limba franceză, cu o rezonanță internațională (spaniolă, italiană etc.), asociat cu gingășie, delicatețe, feminitate, prin analogie cu imaginea florii: < lat. *viola*, *ae*, *f* „violetă, floare”→ < fr. *viole* → diminutiv (< fr. *viole* + < fr. *-ette*) → < fr. *Violette* → *Violeta*.

În *Dicționarul explicativ al limbii române*, substantivul *violetă* este: „nume dat mai multor plante erbacee din familia violaceelor, dintre care cea mai cunoscută este o specie sălbatică, cultivată și în grădină, cu florile violacee și cu miros plăcut (*Viola odorata*); toporaș, viorea, viorică” – botanică; sens restrâns, „floarea acestei plante” – botanică, vocabular fundamental; *Violeta*, *Viorica* „nume de persoane de sex feminin” – onomastică, vocabular fundamental.

În limba română, adjectivul *violet* până nu demult era considerat adjectiv variabil cu patru terminații. Actualmente, conform normelor ortografice stipulate în DOOM[3] (2021), adjectivul *violet* este invariabil.

Concluzii. Articolul și-a propus să analizeze termenii botanici (etimologie, metaforizare, evoluție semantică, funcționalitate domenială etc.) în limbile (franceză, engleză, română), relevând mobilitatea semantică și capacitatea de transfer conceptual al acestora: din domeniul botanicii spre alte arii de cunoaștere. Vocabularul botanic are un potențial metaforic semnificativ; termenii concreți devin simboluri, figuri mitice sau instrumente ale cunoașterii specializate: ***botanică*** < gr. *botanē* „iarbă”, „plantă”, „pășune”, spațiu natural, vegetație → < gr. *botanikos* „ce ține de plante” < gr. *hē botanikḗ* „știința plantelor”, generalizare a sensului; obiect → domeniu de activitate, transpunerea în domeniul cognitiv și științific → stabilizare terminologică (limbile franceză, engleză, română etc.); ***aster***: asociere vizuală, *floare* și *stea*, adică element concret ceresc („stea”) → element concret terestru („floare”) → transferul semantic de la domeniul astronomic („stea”) la cel

botanic („floare”), printr-o analogie de formă și simbol; „floare” → „stea terestră”; ***violetă*****:** „floare”→ „culoare” →„de culoare violet-albăstruie”; în limba română < lat. *viola*, *ae*, *f* „violetă (floare)” → < fr. *violette* (diminutiv de la *viole*)→ derivat din *violetă* → *viorea* → diminutiv din *viorea* / *vioară* / *violetă* „floare”→ prenume *Viorica* etc.

Prin urmare, terminologia botanică are la bază un sistem riguros de desemnare, cu origini în greacă și în latină, care a evoluat prin standardizare internațională. Influența Antichității a fost decisivă în cristalizarea unei terminologii savante, însă termenii botanici nu rămân strict circumscriși științei, ci se extind prin procese de metaforizare către alte domenii ale cunoașterii și ale culturii. Totodată, analiza etimologică relevă o rețea complexă de împrumuturi la nivel de limbi clasice și limbi moderne (franceză, engleză, română), ceea ce dovedește diversitatea acestui lexic; termenii botanici devin purtători de sensuri multiple, oscilând între precizia științifică și simbolismul cultural sau mitologic. Astfel, vocabularul botanic reprezintă un spațiu al dialogului permanent între știință, limbaj și cultură, manifestându-se interdisciplinar și universal.

Referințe bibliografice:

1. DAUZAT, Albert. *Dictionnaire étymologique de la langue française*. Paris: Larousse, 1938, 762 p.
2. DVORETSKY, Iosif. *Latinsko-russkij slovar’*, Moskva: Izdatel’stvo Russkij jazyk, 1976, 1996 p.
3. GRIMALDI, C., HUMBLEY, J. How metaphor shaped eighteenth century botanical terminology in French. Capitol în *Variations on metaphor* (autori Elisabetta Zurru, Francesca Strik Lievers, Ilaria Rizzato, Cambridge Scholars Publishing, 2021, 230 p. ISBN 978-152-7573-76-5.
4. DEX = *Dicționar explicativ al limbii române* [online]. Disponibil: https://dexonline.ro [accesat 2025-03-05].
5. OEtD = *Online Etymology Dictionary* [online]. Disponibil: https://www.etymonline.com [accesat 2025-07-07].
6. DOOM³ = VINTILĂ-RĂDULESCU, Ioana (coord.). *Dicționarul ortografic*, *ortoepic și morfologic al limbii române*. Ed. a III-a, București: Univers Enciclopedic Gold, 2021, 1152 p. ISBN 978-606-704-935-0.
7. MWD = *Merriam Webster’s Dictionary* [online]. Disponibil: https://www.merriam-webster.com [accesat 2025-05-01].
8. OED = *Oxford English Dictionary* [online]. Disponibil: https://www.oed.com [accesat 2025-05-07].
9. OLD = *Oxford Learner’s Dictionary* [online]. Disponibil: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com [accesat 2025-07-04].
10. LTFi = *Le Trésor de la langue française informatisé* [online]. Disponibil: https://www.le-tresor-de-la-langue.fr /[accesat 2025-06-07].
11. PROTOPOPESCU PAKE, Emanuel. *Noul Dicţionaru portativu*. Bucureşti: Libraririu Edituru G. Joanide & A. Spirescu, 1870.

12. SCRIBAN, August. Dicționaru limbii românești. Etimologii, intelesuri, exemple, citatiuni, arhaizme, neologizme, provincializme. Iași: Institutu de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939, 1448 p.

13. TURLAND, N. J. *et al*. *International Code of Nomenclature for Algae*, *Fungi*, *and Plants* (*Shenzhen Code*), Koeltz Botanical Books; Nicolson, 2018, 201 p. ISBN: 978-3-946583-16-5.

14. VINEREANU, Mihai. *Dicționar etimologic al limbii române pe baza cercetărilor de indo-europenistică*. București: Alcor Edimpex, 2008, 935 p. ISBN 978-973-8160-31-6.

Notă. Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică”, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM.

CZU:811.135.1'271.1
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.24

IMPORTANȚA CUNOȘTINȚELOR DESPRE DINAMICA, NORMA ȘI UZUL LIMBII ROMÂNE PENTRU FORMAREA COMPETENȚEI DE COMUNICARE

Aliona ZGARDAN-CRUDU
ORCID: 0000-0002-2969-4953
Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă" din Chișinău

Rezumat. *Din păcate, în Republica Moldova, se vorbește, de cele mai multe ori, în subdialect sau se utilizează limba populară, familiară chiar și în situații de comunicare formală. Trebuie să știm când și ce registru al limbii să utilizăm, să nu comitem greșeli, să prezentăm noblețe, meticulozitate, cultură în selectarea, combinarea și utilizarea cuvintelor, respect și responsabilitate în raport cu limba pe care o vorbim. Frecvent însă, în comunicare, se folosesc cuvinte/forme ale cuvintelor inexistente în limba română, se comit greșeli monstruoase, vorbitorii nu întotdeauna sunt la curent cu noutățile din limbă, cu evoluția limbii române, cu modificările care apar în ea.*
Cuvinte-cheie: *limba română, varietate internă a limbii, comunicare, competență de comunicare, corectitudine, greșeală, calchiere.*

The Importance of Knowledge about the Dynamics, Norms and the Use of the Romanian Language for the Development of the Communication Competence

Abstract. *Unfortunately, in the Republic of Moldova, people mostly speak in the subdialect or use colloquial, informal language even in formal communication situations. We need to know when and which register of the language to use, to avoid making mistakes, to show refinement, attention to detail, and culture in the selection, combination, and usage of words, as well as respect and responsibility toward the language we speak. However, in everyday communication, words/word forms that do not exist in the Romanian language are often used, monstrous errors are made, and speakers are not always aware of language updates, the evolution of the Romanian language, or the changes that occur within it.*
Keywords: *Romanian language, internal language variety, communication, communication competence, correctness, mistake, calque.*

Școala este instituția în care elevul parcurge un traseu educațional complex, unde, în baza numeroaselor experiențe de învățare trăite, este pregătit pentru a accede în o nouă etapă a vieții – maturitatea. În această perioadă a vieții sale, ulterior, după absolvirea gimnaziului/liceului, deci în viață socială de adult, el ar trebui să

cunoască succesul în domeniul profesional ales, să se simtă confortabil, util, dar și să se comporte, să se manifeste, inclusiv în ceea ce privește probarea competenței de comunicare, în mod diferit, însă adecvat, în funcție de situație, de mediul în care se află. Aceste lucruri sunt fundamentate, inerent, de competența de comunicare, pe care o posedă elevul la absolvirea nivelului gimnazial/liceal de învățământ. Alina Pamfil vorbește despre faptul că școala „urmărește să ofere elevului posibilitatea de a se mișca în registre lingvistice diferite şi de a recepta şi construi mesaje adecvate unor contexte de comunicare variate" (Pamfil, 2003, p. 11). Anume aceasta înseamnă competență de comunicare, aplicată în procesul comunicării. Autoarea mai susține că „Accentele cad asupra limbii literare, componentă valorizată social, obligatorie în situaţiile de comunicare oficială şi pretinsă de majoritatea situaţiilor de comunicare scrisă. Mai mult, limba literară este, la vârsta şcolară, calea de acces spre celelalte materii de studiu, iar la vârsta adultă, un atu în reuşita socială" (*Ibidem*).

Competența de comunicare este o competență de bază pentru disciplina limba și literatura română, dar cutezăm să afirmăm că este și o competență transdisciplinară – ea trebuie formată la toate disciplinele școlare, nu doar la lecțiile de limba și literatura română. În legătură cu această afirmație, accentuăm ideea că este de datoria fiecărui intelectual să cunoască și să utilizeze în comunicare, în special, în medii formale, limba română literară, nu subdialectul moldovenesc, limba familiară, populară, așa cum se întâmplă frecvent, ca să nu zicem în majoritatea cazurilor/intelectualilor. În acest context, menționăm în mod special importanța cunoașterii și utilizării în comunicare a limbii literare de către profesorii care predau în învățământul secundar general matematica, fizica, informatica, chimia, istoria, geografia, biologia etc., nu doar limba și literatura română – toți profesorii trebuie să utilizeze în activitatea educațională limba română literară, să atenționeze elevii asupra importanței cunoașterii ei, să-i corecteze, atunci când aceștia greșesc. În continuare, vom puncta unele probleme, carențe, existente în Republica Moldova, referitoare la cunoașterea și vorbirea limbii române literare și la importanța cunoștințelor despre dinamica, norma și uzul limbii române pentru formarea competenței de comunicare.

În vorbirea curentă, în țara noastră, din păcate, deși politica lingvistică și construcția lingvistică sunt propice pentru cunoașterea și utilizarea limbii române literare de către vorbitori, registrul greșelilor comise este mai mult decât amplu, limba literară fiind utilizată de un număr redus de persoane, la loc de mare cinste aflându-se subdialectul moldovenesc, utilizat în comunicare în majoritatea cazurilor, împânzit de împrumuturi nejustificate din limbile rusă și engleză, de greșeli, de inadvertențe de ordin semantic, lexical, stilistic, fonetic, gramatical etc.

Subdialectele, inclusiv subdialectul moldovenesc al limbii române, constituie *limbi* funcționale, segmente/domenii ale limbii istorice, importante pentru bogăția și complexitatea ei, prezentând concludent și obiectiv viața reală a românilor, dar ele trebuie folosite atunci când o cere contextul, situația de comunicare, deci cu atenție și cu grijă. Or, limba istorică este formată, așa cum susține marele lingvist Eugen Coșeriu, din limba literară, limba populară, limba familiară, limba regională

etc., noi fiind „poliglоți" în limba pe care o vorbim (limba română, în cazul nostru); în felul acesta, fiecare *tip* de limbă are dreptul la existență și poate fi folosit, dar în contexte care cer, permit acest lucru: „O limbă istorică (spaniola, româna etc.) prezintă varietate internă din punct de vedere *diatopic* (adică geografic → *dialecte*), *diastratic* (adică sociocultural → *niveluri* de limbă) şi *diafazic* (în funcţie de circumstanţele vorbirii → *stiluri* de limbă). Ea este, aşadar, un ansamblu sau o colecţie de limbi funcţionale care interferează unele cu altele" (Coseriu, 1989, p. 35).

Nu contestăm importanța cunoașterii și valorificării varietății interne a limbii române și nici importanța utilizării, în comunicare, a altor limbi (franceză, engleză, italiană, rusă etc.), căci este un lucru arhicunoscut că omul care cunoaște mai multe limbi are acces la mai multe culturi, la mai multe informații, trăiește plăcerea comunicării cu persoane care au alte tradiții, viziuni, alt mod de viață etc., în virtutea faptului că locuiesc în alte țări, vorbesc alte limbi. Nu suntem renegați, astfel încât să promovăm ideea că nu ar trebui să se comunice în dialect/subdialect, în limba familiară sau populară, că nu ar trebui să cunoaștem limbile rusă, engleză, cuvintele recente din limba română, împrumutate din alte limbi, de care este nevoie, pentru că ele ne îmbogățesc vocabularul, reflectă apariția noilor referenți, evoluția, modificarea referenților vechi etc. În situații formale însă – în mass-media, în învățământ, în medicină, în politică etc.; vorbitorii trebuie să prezinte noblețe, meticulozitate, cultură, grijă în selectarea, combinarea și utilizarea cuvintelor, respect și responsabilitate în raport cu limba pe care o vorbesc și o promovează. Din păcate însă, de multe ori, se întâmplă cu totul altfel.

Revenind la politica lingvistică și la construcția lingvistică din Republica Moldova, menționăm că în țara noastră limba română este limbă de stat; învățământul secundar general și cel superior se realizează în limba română; există o mass-media generoasă în publicații, emisiuni, buletine de știri, filme în limba română; numărul de cărți (beletristice, științifice etc.) editate/traduse în limba română este mai mult decât impunător; la mai multe universități, există programe de studii de licență și de masterat pentru formarea profesorilor de limba și literatura română; există un Institut de Filologie Română, care poartă numele lui Bogdan Petriceicu Hasdeu; persoanele angajate în domeniul culturii și în cel al lingvisticii fac eforturi considerabile pentru promovarea limbii române literare, pentru ca vorbitorii să cunoască și să respecte normele ei. Cu toate acestea, situația, în domeniul comunicării în limba română, din păcate, rămâne a fi deplorabilă. Acest lucru este în disonanță și cu eforturile școlii de a forma vorbitori competenți, deci vorbitori care să cunoască sistemul limbii și să poată construi din elementele lui enunțuri corecte, cu mesaje clare, inteligibile. Ne pomenim, așadar, într-un colaps, asupra căruia planează următoarea întrebare retorică: dacă politica și construcția lingvistică, în țara noastră, există și funcționează, dacă școala are misiunea de a forma vorbitori apți să construiască enunțuri, texte logice, persuasive, în funcție de situația de comunicare în care se află, de ce vorbim, de multe ori, sincopat, neclar, incoerent, comițând greșeli crase de

exprimare, de ce folosim cuvinte/forme ale cuvintelor inexistente în limba română, de ce ne exprimăm, încă, rudimentar, în secolul al XXI-lea, când limba noastră este atât de bogată? Nu suntem siguri că există un răspuns unic, obiectiv, convingător la această întrebare. De altfel, scopul prezentului articol nu este să găsim răspunsul la această întrebare – ne-am propus să trecem în revistă unele situații în legătură cu utilizarea neglijentă a limbii în comunicare, unele greșeli de exprimare, să reflectăm asupra delăsării spirituale a persoanelor care sfidează frumusețea și bogăția limbii române literare, referindu-ne la dinamica, norma și uzul limbii române.

Considerăm un lucru grav faptul că vorbitorii culți ai limbii române nu întotdeauna sunt la curent cu noutățile din limbă, deci cu dinamica limbii, cu modificările care apar în ea, cu normele limbii literare. În felul acesta, de multe ori, sunt confundate cuvintele recente (numite, de obicei, impropriu *neologisme*) cu arhaismele, istorismele sau sunt considerate neologisme unele cuvinte care sunt de mult timp în uz, însă sunt prea puțin cunoscute și folosite în comunicarea curentă în Republica Moldova. Acest lucru este susținut de ideea eronată că tot ceea ce nu cunoaștem este nou. De exemplu, cuvinte ca *alpaca, aprozar, caimac, calpuzan* ar putea fi considerate neologisme de către unele persoane, în virtutea faptului că nu le cunosc. Pe de altă parte, cuvintele livrești de genul *a timora, opulent, impacienţă, conviv, cupid, sagace, sicitate, infatigabil, frust, decrepitudine, etilism, damf, halitoză, abulie*, *a ingurgita*, *furibund*, *clemenţă* efectiv lipsesc în comunicare, în Republica Moldova, în timp ce există de foarte mult timp în limba română. La fel de grav este că vorbitorii *construiesc/*inventează și utilizează în comunicare cuvinte/forme ale cuvintelor, sensuri, sintagme, expresii frazeologice improprii limbii noastre, acest lucru fiind determinat de diferite cauze, una, pregnantă, fiind influența, în prezent, a limbilor rusă, engleză asupra limbii române.

În legătură cu influența altor limbi asupra limbii române – care se soldează cu apariția cuvintelor noi; cu importanța împrumuturilor din alte limbi, pentru limba română, Alf Lombard susține că limba noastră este sensibilă la influențe și știe să profite de ele, asimilând cuvinte utile pentru bogăția sa istorică și mai ales pentru expresivitatea lexicului ei (Apud Bulgăr, 1995, p. 32); în articolul de față, ne referim însă nu la influența benefică, justificată a altor limbi asupra limbii noastre, care duce la îmbogățirea vocabularului, ci la alte două situații: 1. La împrumutul cuvintelor de care limba nu are nevoie (denumite, în literatura de specialitate, barbarisme, macaronisme, împrumuturi de lux); 2. La calchierile greșite ale cuvintelor, sensurilor, enunțurilor din alte limbi. La acestea, se adaugă articularea neîngrijită, neglijentă, cu diferite modificări/accidente fonetice; folosirea improprie, abuzivă a unor cuvinte; denaturarea formei (uneori, și a sensului) expresiilor frazeologice; clișeele, ticurile verbale; sărăcia de mijloace de limbă, în cazul unor vorbitori. Cu alte cuvinte, ne joacă festa lipsa interesului pentru prestanța noastră culturală în general și pentru prestanța de vorbitor cult în special. În felul acesta, nu întotdeauna ne asigurăm de faptul că enunțurile noastre nu vor fi ambigue, că interlocutorii vor înțelege bine ceea ce avem a spune (Lexicologia, 2015, p. 16).

Considerăm că există mai multe cauze care generează această realitate tristă. În primul rând, este vorba despre lipsa atitudinii civice față de limbă, despre lipsa mândriei naționale – ne ducem traiul în ignoranță și suntem contaminați de obscurantism și de indiferență. În al doilea rând, intervin factorii psihologic şi social-cultural-teritorial, care determină, fiecare în felul său, preferința și utilizarea anumitor cuvinte, sintagme de către fiecare vorbitor, luat aparte. De exemplu, factorul psihologic determină preferența vorbitorilor pentru anumite cuvinte, apreciate la un moment dat ca utile, actuale, interesante, la modă, şi renunțarea la alte cuvinte, considerate de către aceștia demodate, vetuste, lipsite de expresivitate.

Baza psihologică a acestor atitudini este variată şi complexă; ea e legată de prestigiul limbii, de calitățile denominative ale cuvintelor (precizia în desemnare), de importanță socială a obiectului denumit etc. În conformitate cu acest factor, cuvintele *autocar, curriculum vitae/CV* înlocuiesc cuvintele *autobus, autobiografie,* ceea ce este un lucru normal, firesc, deoarece reflectă evoluția societății, a referenților, în timp ce folosirea cuvintelor *prezent, job* în locul cuvintelor *cadou, serviciu/post* este un moft nejustificat de vreo cauză, de vreun factor. Totodată, vorbitorii consideră că sunt la modă anumite cuvinte, expresii și le folosesc în comunicare, deși acestea sunt argotisme, cuvinte/sensuri ocazionale (creații lingvistice), forme greșite etc. Astfel, următoarele expresii, care conțin verbe cu formă reflexivă, sunt greșite: *a se merita (să faci un anumit lucru), a i se primi (cuiva ceva)*, *a se conține (ceva într-un produs, obiect)* etc.; cuvintele *mișto, baftă, gagică* sunt argotisme, deci nu ar trebui să le folosim în comunicarea formală; cuvântul *odaie*, îndrăgit de mai mulți vorbitori, este un arhaism; cuvintele *rolă, șarjă, ceruză*, și acestea folosite frecvent în comunicare, solicită atenție și consultarea dicționarului explicativ: cuvântul *rolă* este polisemantic (are șapte sensuri), sensul „cuptor al mașinii de gătit” fiind regional; cuvântul *șarjă* nu are sensul de „normă didactică în învățământul superior”, așa cum nici cuvântul *ceruză* nu are sensul de „bandă corectoare”; cuvintele *expromt, victorină, volantă* (ultimul, cu valoare morfologică de substantiv) nu există în limba română etc. De altfel, consultarea dicționarelor explicative ar vărsa lumină asupra mai multor situații în care cuvintele sunt folosite eronat, întrucât „Cunoașterea *sensurilor* oricăror cuvinte obligă la raportarea (corelarea) unei anumite forme la (cu) o anumită realitate extralingvistică la care se referă (*referent*). *Dicționarele* prezintă, deci, o relație cât mai obiectivă între *cuvânt* și o clasă de obiecte (*referent*), relație care încearcă să asigure corectitudinea utilizării cuvântului respectiv atât în raport cu condițiile extralingvistice, cât și față de cele lingvistice” (Bidu-Vrânceanu, 1988, p. 11).

Factorul social-cultural-teritorial grupează cuvintele pe niveluri culturale, domenii profesionale, conform existenței în societate a mai multor comunităţi sociale, profesionale etc. – este vorba despre varietățile interne ale limbii, la care ne-am referit mai sus. Prin urmare, acest factor justifică existența și utilizarea în comunicare a regionalismelor, argotismelor, barbarismelor, macaronismelor, termenilor etc., însă vorba e că ce le este permis unor vorbitori nu le este permis

altora, că ce se acceptă într-o anumită situație de comunicare nu se acceptă în alta. Anume acest lucru face diferența dintre vorbitorul cult și vorbitorul profan al limbii române. De exemplu, contextul și nivelul vorbitorului determină alegerea și utilizarea unui anumit cuvânt din seria sinonimică *muiere-femeie-soție-nevastă-consoartă;* totodată, contextul prezintă persoanele care utilizează aceste cuvinte.

Acţiunea acestor doi factori duce la diferenţierea cuvintelor prin uzul, frecvenţa lor în vorbire. Astfel, factorii respectivi sunt în egală măsură benefici (pentru dinamica vocabularului limbii române și demonstrarea competenței de comunicare) și dăunători (în cazul în care duc la comiterea greșelilor în exprimare).

Vorbind despre ignoranța vorbitorilor, despre lipsa creativității, a caracterului insolit, inedit al comunicării lor, nu putem să nu ne referim la utilizarea clișeelor, a ticurilor verbale, a perifrazelor banale în comunicare. De exemplu, sunt *la modă* următoarele clișee, perifraze: *ca să zic așa; de ce nu?; dacă nu eu/tu, atunci cine?; ca să fiu sincer; sfătosul bunic de la Humulești; Luceafărul poeziei noastre; poetul nepereche* etc. Utilizate frecvent, acestea devin agasante, obositoare pentru cei care le aud; totodată, ele prezintă sărăcia spirituală a persoanelor care le folosesc în comunicare. Or, „[…] *cuvântul* implică aspecte cognitive, un act de cunoaștere (atât privitoare la obiect, cât și privitoare la limbă)” (*Ibidem*).

Trebuie să recunoaștem că dinamica vocabularului se manifestă și prin interferența și funcționarea acestor doi factori – psihologic și social-cultural-teritorial –, doar că nu întotdeauna modificarea, noutatea se realizează cu respectarea normei și, respectiv, în astfel de cazuri, ele nu determină evoluția calitativă a vocabularului și nu probează prezența competenței de comunicare.

Calchierea este un fenomen care, în primul rând, determină evoluția limbii (prin apariția civintelor, sensurilor, expresiilor noi de care limba are nevoie), iar în al doilea rând, atunci când unitatea obținută în urma realizării calchierii nu concordă cu norma limbii române, ea poate fi o greșeală, un accident. Vorbind despre calcurile realizate sub influența limbii ruse, trebuie să menționăm că, de cele mai multe ori, ne este greu să înțelegem că anumite cuvinte, sintagme etc. formate prin calchiere nu consună cu specificul, cu normele limbii române, deși sunt utilizate frecvent în comunicare, de un număr mare de vorbitori. De altfel, reiterăm ideea importantă că acest fenomen – calchierea – nu trebuie interpretat doar în calitate de greșeală de exprimare, așa cum se întâmplă, de cele mai multe ori, atunci când se folosește termenul *calchiere*; calchierea este, așa cum am mai spus, o cale de îmbogățire a vocabularului (a se vedea, de exemplu, lucrările lui Alexei Palii), dar atunci când cuvântul calchiat/expresia calchiată prezintă abateri de la normele limbii române literare, vorbim despre greșeală. De exemplu, sunt formate prin calchiere cuvintele/expresiile/sensurile corecte: sensul de „aspect” al cuvântului *aer, rău de mare, suprafaţă*, *a supraveghea*, *a surprinde* (după modele din limba franceză); *autostradă* (după model german); *pronume* (după model latin); în timp ce sensurile/expresiile *a te apropia* cu sensul de „a veni”,

a schimba cu sensul de „a înșela soțul/soția, a fi infidel în mariaj”, *număr* cu sensul de „cameră în hotel”, *a amesteca* cu sensul de „a încurca cuiva să facă ceva”, *a se isprăvi* cu sensul de „a reuși, a se descurca într-o situație”, *umbre* cu sensul de *„fard de pleoape”, voi* cu sensul de „dumneavoastră”, *ne parcăm* în loc de *parcăm, așa e primit* în loc de *așa se acceptă, perete* în loc de *vitrină* etc. sunt calcuri greșite, deoarece sensurile/expresiile date nu se regăsesc în limba română literară. Din păcate, lista poate fi nu doar completată, continuată – ea este inepuizabilă.O altă hibă, ilariantă, dar și dezolantă, în același timp, atestată în vorbirea persoanelor din Republica Moldova, este *mutilarea* formei unui mare număr de expresii frazeologice. Vorbitorii doresc să-i confere comunicării pe care o realizează puțină culoare, expresivitate, caracter ludic și intenționează să facă acest lucru cu ajutorul expresiilor frazeologice, dar, din păcate, le cunosc, frecvent, doar cu aproximație; reținând un cuvânt din expresia frazeologică (de cele mai multe ori, cuvântul-cheie), ei construiesc o nouă expresie frazeologică (uneori, paronimică cu expresia frazeologică corectă), cu abateri de la normele limbii literare, deoarece aceasta este o creație lexicală hilară, un fapt de vorbire ocazional, izolat, individual, existând doar în limbajul unor persoane. Această nouă expresie frazeologică poate fi produsul contaminării a două expresii frazeologice sau, uneori, al atracției paronimice. Cu aceeași părere de rău, menționăm că și numărul acestora este mare. De exemplu: *îmi sar bălămălile* (expresie formată prin contaminarea a două expresii frazeologice: *a-și ieși din balamale* și *a-i sări (cuiva) capacele*), *a rămâne cu gura umflată* (corect: *a rămâne cu buza umflată*), *te-ar înghiți într-o lingură de apă* (corect: *te-ar îneca într-o lingură de apă*) etc.

Pe de altă parte, mai multe expresii frazeologice actuale, interesante, cu o mare valoare conotativă, efectiv nu sunt cunoscute și utilizate în comunicare de către vorbitorii din Republica Moldova. De exemplu: *a fi cu nervii în piuneze, a arde etapele, a lăsa garda jos, a trage cuiva preșul de sub picioare* etc.

Prin urmare, asistăm la o evoluție continuă – de obicei, cantitativă – a limbii române, care este în continuă mișcare, dinamică, dar nu întotdeauna dinamica este pozitivă, în folosul vorbitorilor. Această dinamică, în mod firesc, trebuie să fie în legătură directă cu competența de comunicare, ceea ce, din păcate, nu întotdeauna se întâmplă.

În concluzie, menționăm că intelectualii din Republica Moldova (în primul rând, profesorii, savanții, preoții, politicienii, jurnaliștii, oamenii de cultură) trebuie să cunoască și să promoveze limba română literară, să o vorbească, să aibă un interes constant pentru cultivarea vocabularului, limbii pe care o vorbesc, deoarece ei sunt modele în societate, de la ei ar trebui să învețe ceilalți oameni cum să se poarte, să vorbească etc.

Nu ne-am propus să inventariem și să analizăm, să clasificăm toate greșelile și exemplele de exprimare grotescă, greșită în limba română – ceea ce este un subiect inepuizabil, un lucru imposibil, din păcate. Scopul nostru a fost să tragem alarma

în legătură cu exprimarea neglijentă în limba română a mai multor persoane, cu necunoașterea limbii literare de către majoritatea vorbitorilor. Nedumerirea este mare și cred că îi marchează pe mai mulți savanți, profesori, oameni de cultură, care nu găsesc răspuns la întrebarea *Dacă avem acces la dicționare explicative, la cărți bune*, *la educație în limba de stat*, *de ce se mai vorbește în acest hal în limba noastră cea română?*

Referințe bibliografice:

1. BIDU-VRĂNCEANU, Angela, FORĂSCU, Narcisa. *Cuvinte și sensuri*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, 240 p.

2. BULGĂR, Gheorghe. *Limba română. Fonetică, lexic, morfologie, sintaxă, stilistică*. București: Editura Vox, 1995, 330 p. ISBN 973-96922-0-6.

3. COSERIU, Eugen. Sobre la enseñanza del idioma nacional. Problemas, propuestas y perspectivas. *Philologica*, II. Salamanca, 1989, pp. 33-37.

4. *Lexicologia practică a limbii române*. Chișinău: Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Filologie. Redactor responsabil: Vasile Bahnaru. Chișinău: S.n., 2013. 490 p.

5. PAMFIL, Alina. *Limba şi literatura romană în gimnaziu. Structuri didactice deschise*. București: Paralela 45, 2003, 241 p. ISBN 973-593-835-9.

CZU:811.135.1'373.45
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.25

ENGLEZISME CU RĂDĂCINI DE ORIGINE LATINĂ ŞI ROMANICĂ: ASOCIERI

Livia CARUNTU-CARAMAN
ORCID: 0000-0001-6829-6440
Universitatea de Stat din Moldova
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"

Rezumat. *Flexibilitatea limbii române favorizează pătrunderea insistentă a cuvintelor de origine engleză în vocabular. În pofida diferenţelor structurale evidente dintre limba engleză şi limba română, englezismele se infiltrează în uzul nostru, sunt acceptate şi formează un câmp impresionant de unităţi lexicale comune.*

În articolul de față ne preocupă originea latină și romanică (franceză, italiană) a englezismelor înregistrate în diferite surse lexicografice. Lexicul englez a suferit și el numeroase influențe externe, care s-au datorat diferitor factori. În urma invaziei romanilor în teritoriile anglo-saxone, populația băștinașă preia o serie de cuvinte latinești pe care, peste secole le modelează și le transmite și în vocabularul nostru, continuând procesul de relatinizare/reromanizare a limbii române moderne.

Astfel, am enumerat o parte din termenii care au pătruns în limba engleză din limbile latină sau franceză direct și termenii din limba latină pătrunși indirect, prin mijlocirea limbilor franceză și italiană. Studiind asocierile de formă și sens dintre cuvintele lexicului englez și cel românesc, constatăm că majoritatea englezismelor cu origine latină sau romanică analizate au o circulație largă în limba română și s-au românizat mult mai ușor în procesul de asimilare foneticografică și morfosemantică.

Cuvinte-cheie: *limba română, etimologie, englezisme, cuvinte latinești, relatinizare/reromanizare, asimilare, asocieri.*

English Words with Roots of Latin and Romance Origin: Associations

Abstract. *The flexibility of the Romanian language favors the insistent entry of words of English origin into the vocabulary. Disregarding the obvious structural differences between English and Romanian, Anglicisms infiltrate our usage, being accepted and creating an impressive field of common lexical units in our vocabulary.*

In the present article, we are concerned with the Latin and Romance (French, Italian) origin of the Anglicisms recorded in different lexicographical sources. The English lexicon has also undergone numerous external influences, which were due to various factors. Thus, following the invasion of the Romanians in the Anglo-Saxon territories, the native population borrows a series of Latin words which,

over the centuries, modifies and transmits them into our vocabulary, continuing the process of re-Latinization/re-Romanization of the modern Romanian language.

Therefore, we have enumerated some of the terms that entered the English language from Latin or French directly and the terms from Latin entered indirectly, through the mediation of French and Italian languages. Studying the associations of form and meaning between the words of the English and Romanian lexicons, we establish that most of the analyzed Anglicisms of Latin or Romance origin have a wide circulation in the Romanian language and have been Romanized much more easily in the process of phoneticographic and morphosemantic assimilation.

Keywords: *Romanian language, etymology, Anglicisms, Latin words, re-Latinization/re-Romanization, assimilation, associations*.

Limba română, de-a lungul timpului și a relaționării utilizatorilor săi cu vecinii şi cu alte popoare mai îndepărtate, s-a confruntat de mai multe ori cu diverse regimuri de influenţă, însă şi-a ţinut mereu verticalitatea cu obstinație. A dat dovadă de o deosebită flexibilitate și a profitat de ocaziile oferite, preluând elemente de exprimare necesare la moment. Le-a lansat în propria circulaţie unde s-a decis acceptarea sau respingerea lor, fortificându-şi astfel identitatea.

Extinderea limbii engleze în comunicarea internațională în ultimele decenii devine o nouă provocare pentru limba română. Numeroase cuvinte de origine engleză ne împânzesc şi ne completează vocabularul, demonstrându-şi viabilitatea. Tot mai persistent îşi confirmă aplicativitatea prin frecvenţă şi extinderea spaţiului de uz, unde îşi valorifică potenţialul care face ca englezismele nu numai să ne îmbogăţească mijloacele de exprimare şi să le diversifice, ci şi să ni le internaţionalizeze, creându-ne un segment comun în limbajul universal şi sporind tot mai concludent interesul vorbitorilor pentru structurile inovative.

În acest context, răspândirea englezismelor în comunicarea noastră se transformă treptat într-un proces complex care se impune prin număr şi varietate, se aprofundează prin discrepanţe fonetice şi grafice dintre limba „donatoare”[1] (Manea, 2004, p. 53) şi cea receptoare[2] în perioada de pătrundere şi se acutizează prin oscilante modalităţi de percepere şi interpretare după integrare. Ca rezultat, se comit erori în pronunţie. În scris apar divergenţe determinate de maniera de ortografie – uneori arbitrară, îndeosebi în stilul oral şi cel publicistic, alteori reglementată normativ în dicţionare cu câteva posibilităţi – a unor combinaţii de litere şi construcţii compuse, la marcarea categoriilor de număr şi articulare la substantive şi adjective şi a afixelor personale la verbe.

---

[1] *Donor/source language* – îmbinare preluată din literatura de specialitate engleză „language from which a particular feature (such as a loan word) comes (the ‘source language’)” (Crystal, 2008, p. 443; DEA, 2001, p. vii).

[2] *Recipient/matrix language* – „language which takes in items (words, sounds, etc.) from another language (the donor or source language)” (Crystal, 2008, p. 404, 443).

Pentru ca inconvenienţele să fie reduse la minimum (dacă nu chiar complet), iar englezismele să fie asimilate la un nivel superior de corectitudine trebuie înţeles mecanismul procesului dat, în general, şi tehnica de întrepătrundere a cuvintelor de proveniență engleză în limba română, în particular. E important să se consemneze că atribuţia de bază revine unității lexicale engleze care poartă încărcătura semnificativă a mesajului transmis şi care se comportă diferit în noua ambianţă. Unele unități lexicale, mai rigide, incapabile să se preteze schimbării, se adaptează ca forme invariabile. Altele, mai maleabile, intrând în contacte lexico-semantice şi gramaticale, admit anumite modificări. Incluse în raporturi formativ-productive în cadrul îmbinărilor de cuvinte, sunt constrânse să se modeleze pentru a se integra mai convenabil în enunţ. În urma interacţiunii, elementul străin atașează anumite constituente ale tiparelor autohtone, asemănându-se cu acestea prin dezvoltarea unor afixe pe care nu le deţineau la origini, dar păstrându-şi tranşant rădăcina care-i perpetuează originea şi cu care îşi croieşte cale de coexistenţă în comunicarea românească.

Astfel constatăm că, deși există evidente diferenţe structurale între limba engleză şi limba română, englezismele se infiltrează insistent în uzul nostru fiind acceptate şi creându-ne în vocabular un câmp însemnat de unităţi lexicale asemănătoare cu cele engleze. Iar similitudinile nu se limitează numai la cantitate, ci se extind şi asupra calităţii. Cele mai accentuate se reflectă între cuvintele ale căror rădăcini se regăsesc în ambele limbi prin diverse dimensiuni asociative privind aspectul fonetic şi ortografic, morfologic şi sintactic, semantic şi funcţional, etimologic şi istoric.

Pornind de la componentul semnificativ românesc, cunoscut, la care asociem echivalentul englezesc pentru a-l înţelege şi a-l interpreta adecvat, observăm că analogiile se configurează diferit, gradându-se la diverse niveluri. Afinitatea e ușor de sesizat când cuvintele coincid atât fonetic, cât şi grafic: *card, blog, bold, disco, font, hint, insert, loft, motel, raft, topic, top*. Însă între două limbi atât de diferite coincidenţele totale sunt sporadice și e inevitabil să nu apară şi disconcordanţe.

Ele pot fi provocate prin variații grafice: *servi**c**e* [servi**s**], *da**n**ce* [de**n**s], *selfi**e*** [selfi], ~~*wrestling*~~ [restling] şi e posibil să dispară parţial prin discrepanţe de pronunţie: ***fi**n**al** (four)* [***fai**n**ă**l*], ***cas**u**al*** [***kej**u**ă**l*], ***ca**mp(ing)* [***ke**mping*]. Alteori, cuvintele englezeşti cu o structură grafică aidoma omologului lor românesc, citite eronat ca în limba română (*bacon, beat, deal, drum, face, file, jet, lime, mall, must, safe, site, toast*), îndepărtează asocierea prin pronunție: [beikăn, bit, dil, dram, feis, fail, ğet, laim, mol, mast, seif, sait, toust] și prin sens (*carne, ritm, afacere, muzică, față, fișier, avion, fruct, centru comercial, lucru, în siguranță, spațiu în internet, pâine*). Nu e lipsită de interes nici posibilitatea redării unei semnificaţii plenare printr-o rădăcină, am zice, trunchiată (semirădăcină), sensul căreia e destul de facil de dedus: *mail* (*e-mail*)*, net* (*internet*)*, giga* (*gigabyte*)*, hard* (*hardware*)*, soft* (*software*)*, stick* (*memory stick*).

Cel mai vast câmp asociativ însă se poate produce în urma flexionării. Atât limba română, cât şi cea engleză dispun de o capacitate dezvoltată de generare a mai

multor forme gramaticale ale aceluiaşi cuvânt, alcătuind un arsenal paradigmatic important. În acest sens, în română, substantivul şi adjectivul, făcând parte din clasa numelui, îşi schimbă forma după categoriile gramaticale de gen, număr, caz şi articulare.

Am mai vrea să menţionăm că fiecare serie paradigmatică începe cu varianta nearticulată a substantivului (sau adjectivului) la cazul nominativ, numărul singular, care constituie forma iniţială a cuvântului. Inclusă prima în orice dicţionar, intitulează articolul ce urmează să reglementeze ortografia, pronunţia, să explice sensul, să indice etimologia, în conformitate cu tipul dicţionarului.

Şi mai remarcăm că substantivele care pot crea, prin moţiune, perechi feminine şi toate adjectivele variabile îşi plasează în fruntea şirului flexionar şi în dicţionar specimenul masculin. Alcătuit, de regulă, dintr-o rădăcină şi terminat preponderent în consoană (așa-numita desinenţă zero), masculinul are prioritate și este urmat de formele gramaticale de gen (feminin, cu desinenţa *ă*: *hairstlist – hairstilistă, manager – manageră* sau derivând prin sufixare: *blogger – bloggeriţă, freelancer – freelanceriță*), număr (plural, cu *i – e*: *bloggeri – bloggeriţe, freelanceri – freelanceriţe*), articulare (inclusiv la cazuri oblice: *bloggerul – bloggeriţa, bloggerului – bloggeriţei; freelancerul – freelanceriţa, freelancerului – freelanceriţei*). Se întâlnesc, desigur, diferite excepţii.

Şi verbele, deşi mai puţine, dar având la dispoziţie 5 categorii gramaticale (persoană, număr, timp, mod, diateză) îşi compun o paradigmă foarte variată de forme cu rădăcini practic identice, diferenţierea făcându-se prin terminaţiile personale şi alte elemente auxiliare specifice timpurilor compuse.

Însă cel mai interesant şi mai apropiat nouă (din punct de vedere originar şi istoric) flux de asocieri îl constituie cel din cuvinte cu aceeaşi rădăcină în ambele limbi, care se datorează originii lor latinești. Aici adăugăm şi o serie de unităţi comune pentru lexicul englez şi român, care nu vin direct din latină, dar au o provenienţă romanică şi sunt infiltrate în engleză prin filieră italiană (*opera, banca, lava, influenza, pasta, diva, solo, motto, piano, vulcano*) şi, mai cu seamă, franceză (*ball, television, champion, gadget, interviu, office, market, musical, service, single*), de unde, mai târziu, „englezizate”, pătrund și în limba română.

Chiar dacă engleza aparține altei familii de limbi decât româna, M. Avram, în studiile sale, face o remarcă, precizând că „limba engleză are o importantă componentă romanică – de sursă franceză – și numeroase cultisme latinești (de tipul *audit, bonus, campus, idem, medium*)”. Autoarea demonstrează că „împrumuturile din engleză continuă astfel, adesea, mai vechiul proces de relatinizare/reromanizare a limbii române moderne, proces care s-a produs și în alte momente ale istoriei noastre prin limbi de alte origini” (Avram, 1997, p. 9). Relatinizarea „se referă la prezența elementelor latinești, respectiv neolatine, împrumutate din engleză în română, prin filiera așa-numitului vocabular internațional, ale cărui elemente au o componentă latină” (Radu, 2009, p. 60).

Și C. Manea constată relevant faptul că „unele neologisme împrumutate din alte limbi decât cele romanice sau din limba latină au contribuit sau mai contribuie la reromanizarea (și relatinizarea) lexicului românesc" (Manea, 2004, p. 38). Astfel, există termeni din engleză care au la bază elemente latinești, cum ar fi *computer, computeriza, design, designer, disconfort, finaliza, nominaliza, nutriționist, ocupațional, serial, sponsor, stimulativ, summit, transplant.*

Cercetând influența modernă a limbii engleze, trebuie „să ținem cont de elementele latinești pătrunse în vocabularul limbii engleze când limba latină juca rol de *lingua franca,* precum și de acele elemente de origine romanică din vocabularul limbii engleze reajunse prin împrumutul din limba engleză în limbile romanice-sursă (împrumuturile aller-retour") (Radu, 2009, p. 39).

Izvorând din sursa comunicativă latinească, dar evoluând în condiţii istorice şi teritoriale deosebite, la mii de kilometri distanţă unele de altele şi creându-şi particularităţi specifice proprii de dezvoltare şi afirmare a potenţialului de exprimare, separându-se în mai multe limbi independente, aceste cuvinte au păstrat specificul original romanic, pe care nici timpul, nici spaţiul imens şi nici procesul aristocratic de „englezizare" (Caruntu-Caraman, 2023, p. 64) n-au izbutit să-l anihileze. Dimpotrivă, s-au răspândit coagulând o nouă ordine de comunicare internaţională modernă.

Așadar, engleza de-a lungul secolelor a împrumutat mii de cuvinte din limbile cu care a fost în contact, or, „din punct de vedere lexical, […] este de fapt mai mult o limbă romanică decât germanică" (Crystal, 2003, p. 8) la origine. Lingvistul britanic estimează împrumuturi din „peste 350 de alte limbi" (*Ibidem,* p. 23), cele mai multe fiind elementele latinești, mai exact franțuzești, care au pătruns în engleză în urma cuceririi normande din 1066.

Acest aspect al împrumuturilor în limba engleză a fost obiectul de studiu al mai multor autori români, printre care evidențiem contribuțiile cercetătorilor C. Manea (2004, p. 64), V. Radu (2007, p. 18, 22; 2009, pp. 23-32), A. Mihalache, I. Stoianova (2008, pp. 120-122). Unele observații istorice ale originii limbii engleze le abordează și lexicografii străini D. Crystal (2003, p. 77) și R. W. Burchfield (*apud* DEA, 2001) în lucrările lor.

Deci, lexicul englez a suferit și el numeroase influențe externe, datorită mai multor invazii teritoriale. Noi ne referim la „perioada anglo-saxonă, în care schimbările datorate influenței cuvintelor de origine latină, au afectat nivelurile lexical și morfologic ale limbii engleze. […] Contactul anglo-saxonilor cu populația de origine romanică a avut drept consecință introducerea limbii latine în uz timp de aproape patru secole" (Buzatu, 2007, pp. 171-172). Astfel, aceștia preiau cuvinte latinești ce denumesc obiecte de consum sau se referă la comerț, ritualuri religioase. „Numărul cuvintelor de origine latină a crescut după secolul al XII-lea, fiind reprezentat atât de împrumuturile directe, cât și de cele indirecte (prin intermediul unei alte limbi: franceza" (*Ibidem*, p. 172).

Totuși, „cel mai important contact l-a constituit cucerirea normandă (*The Norman Conquest*), ce s-a desfășurat în secolul al XI-lea, respectiv în

anul 1066" (*Ibidem*, p. 172). Atunci limba franceză devine limba sistemului de guvernare, deși majoritatea populației vorbea limba engleză. În această situație de bilingvism, vocabularul englez se îmbogățește cu elemente lexicale de origine franceză, din diferite domenii.

Prin această intervenție istorico-lingvistică, autoarea demonstrează că, pe lângă lexicul germanic, „în vocabularul englez se întâlnesc elemente de origine anglo-saxonă, împrumuturi latine din epoca precreștină, din daneză, împrumuturi scandinave, franceze (influența veche franceză se concretizează în peste 1200 împrumuturi din toate domeniile și derivatele lor), împrumuturi savante din latină și din greacă, franceza modernă, italiană, spaniolă, portugheză etc." (*Ibidem*, pp. 172-173).

În cele ce urmează, enumerăm o parte din termenii care au pătruns în limba engleză din limba latină, fie direct, fie prin mijlocirea limbilor franceză, mai rar italiană. Astfel, în această primă parte, se va evidenţia termenul englez (engl.) cu originea acestuia (<) – latină (lat.), greacă (gr.), franceză (fr.), italiană (it.), în a doua, englezismul pătruns în limba română (rom.), asimilat sau neasimilat, și calea de pătrundere. Originea termenilor englezi a fost consultată în dicționarele Oxford ale limbii engleze (ODE, OLD), iar a englezismelor – în dicționarele românești (DEXI, DN, DCSR, DECSN, DER).

Cuvinte preluate din latină în limba engleză, pătrunse în română:

– engl. *(to) access* < lat. *accessus* – rom. *acces/(a) accesa* – formație prin derivare analogică (Manea, 2004, p. 90) – < fr. *accès*, it. *accesso*, engl. *access*, lat. *accessus*, *-us*[3]; engl. *bonus* < lat. *bonus* – rom. *bonus* < engl. *bonus;* engl. *cross* < lat. *crux* – rom. *cros* < fr., engl. *cross;* engl. *CV* (abreviere de la *'curriculum vitae'*) < lat. *curriculum vitae* – rom. *CV* < engl. *CV;* engl. *delete* < lat. *delet* – rom. *delete* < engl. *delete;* engl. *event* < lat. *eventus* – rom. *event* < engl. *event;* engl. *exit* < lat. *exit, exitus* – rom. *exit* < engl. *exit;* engl. *(to) focus* < lat. *focus* – rom. *(a se) focusa* < engl. *focus;* engl. *fusion* < lat. *fusio(n-)* – rom. *fusion* < engl. *fusion;* engl. *icon* < lat., gr. *eikōn* – rom. *icon* < engl. *icon;* engl. *(to) implement* < lat. *implementa, implementum* – rom. *(a) implementa* < engl. *implement;* engl. *inch* < lat. *uncia* – rom. *inch* < engl. *inch;* engl. *insert* < lat. *insert* – rom. *insert* < engl., fr. *insert;* engl. *item* < lat. – rom. *item* < engl. *item;* engl. *monitor* < lat. *monit* – rom. *monitor* < engl. *monitor;* engl. *mop* < lat. *mappa* – rom. *mop* < engl. *mop,* germ. *Mop;* engl. *mouse* < lat., gr. *mus* – rom. *mouse* < engl. *mouse;* engl. (*no*) *comment* < lat. *commentum* – rom. *no comment* < engl. *no comment;* engl. *PhD* < lat. *philosophiae doctor* – rom. *PhD* < engl. *PhD;* engl. *primer* < lat. *primarius* – rom. *primer* < engl. *primer;* engl. *(to) scan* < lat. *scandere* – rom. *(a) scana* < engl. *scan;* engl. *skeleton* < lat., gr. *skeletos – rom. scheleton* < engl. *skeleton*, fr. *skeleton;* engl. *silent* < lat. *silent* – rom. *silent* < engl. *silent;* engl. *sponsor* < lat. *spondere* – rom. *sponsor* <

[3] Termenul englez *(to) access,* fiind de origine latină *accessus* (atestat de la începutul sec. al XVII-lea), a pătruns în limba română cu forma adaptată *acces/(a) accesa,* prin filieră franceză *accès*, italiană *accesso*, engleză *access*, latină *accessus, -us.*

engl. *sponsor,* cf. lat. *sponsor, -oris;* engl. *star* < lat. *stella,* Greek *astēr* – rom. *star* < engl. *star,* fr. *star;* engl. *subscribe* < lat. *subscribere* – rom. *subscribe* < engl. *subscribe;* engl. *team* < lat. *ducere* – rom. *team* < engl. *team;* engl. *terraforming* < lat. *terra* + *form* – rom. *terraforming* < engl. *terraforming;* engl. *topic* < lat. *topica,* gr. *ta topika* – rom. *topic* < engl. *topic;* engl. *tutorial* < lat. *tutorius* + *al* – rom. *tutorial* < engl. *tutorial;* engl. *wall* < lat. *vallum* – rom. *wall* < engl. *wall;* engl. *word* < lat. *verbum* – rom. *word* < engl. *word;* engl. *worm* < lat. *vermis* – rom. *worm* < engl. *worm,* cf. fr. *ver.*

Cuvinte preluate din franceză în limba engleză, pătrunse în română:

– engl. *account* < fr. *acont;* engl. *bacon* < fr. *bacon*; engl. *band* < fr. *bande;* engl. *banner* < fr. *baniere;* engl. *blister* < fr. *blestre;* engl. *boot* (rom. *a boota/a buta* (DCSR, DER)) < fr. *bote;* engl. *dance* < fr. *dancer;* engl. *denim* < fr. *serge de Nîmes*; engl. *engagement* < fr. *engager;* engl. *font* < fr. *fonte;* engl. *gadget* < fr. *gâchette;* engl. *hypermarket* < fr. *hypermarché;* engl. *interview* (rom. *interviu*) < fr. *entrevue;* engl. *label* < fr. *ribbon;* engl. *mistress* < fr. *maistresse;* engl. *patch* < fr. *pieche;* engl. *recorder* < fr. *recorder;* engl. *refresh* < fr. *refreschier;* engl. *renting* < fr. *rente;* engl. *research* < fr. *recerche;* engl. *review* < fr. *reveue;* engl. *roast* < fr. *rostir;* engl. *sample* < fr. *essample;* engl. *serial* < fr. *sérial;* engl. *shop* < fr. *eschoppe;* engl. *slash* < fr. *esclachier;* engl. *slice* < fr. *esclice;* engl. *slot* < fr. *esclot;* engl. *track* < fr. *trac;* engl. *trick* < fr. *triche;* engl. *trip* < fr. *triper;* engl. *troll* < fr. *troller.*

Cuvinte cu origini latine preluate în engleză prin intermediul limbii franceze, pătrunse în română:

– engl. *advocacy* < fr., lat. *advocatia;* engl. *agreement* < fr. *agreer,* lat. *ad* + *gratus;* engl. *apply* (rom. *a aplica*) < fr. *aplier*, lat. *applicare*; engl. *army* < fr. *armee,* lat. *armata;* engl. *beauty* < fr. *beaute,* lat. *bellus;* engl. *brief* < fr. *brief,* lat. *brevis;* engl. *card* < fr. *carte,* lat. *carta, charta,* gr. *khartēs;* engl. *casual* < fr. *casuel,* lat. *casualis;* engl. *challenge* < fr. *chalenge,* lat. *calumnia;* engl. *chart* < fr. *charte,* lat. *charta;* engl. *charter* < fr. *chartre,* lat. *chartula,* gr. *khartēs;* engl. *cherry* < fr. *cherise,* lat. *ceresia,* gr. *kerasos;* engl. *closet* < fr. *clos,* lat. *claudere;* engl. *consulting* < fr. *consulter,* lat. *consultare;* engl. *debate* < fr., lat. *dis-* + *battere;* engl. *default* < fr. *default,* lat. *fallere;* engl. *delivery* < fr. *delivree,* lat. *de-* + *liberare;* engl. *device* < fr. *devis,* lat. *divis;* engl. *discomfort* < fr. *desconfort,* lat. *confortare;* engl. *display* < fr. *despleier,* lat. *displicare;* engl. *double* < fr., lat. *duplus;* engl. *dress* (rom. *dres*) < fr. *dresser,* lat. *directus;* engl. *ecstasy* < fr. *extasie,* lat., gr. *ekstasis;* engl. *enter* < fr. *entrer,* lat. *intrare;* engl. *escape* < fr. *eschaper,* lat. *ex-* + *cappa;* engl. *exchange* < fr. *eschange,* lat. *cambi(a)re;* engl. *fail* < fr. *faile,* lat. *fallere;* engl. *fantasy* < fr. *fantasie,* lat. *phantasia,* gr. *phantazein;* engl. *fashion* < fr. *façon,* lat. *factio(n-);* engl. *fault* < fr., lat. *fallere;* engl. *feature* < fr. *faiture,* lat. *factura;* engl. *finish* < fr. *feniss*, lat. *finire;* engl. *(to) format* (rom. *a formata*) < fr., germ., lat. *formatus;* engl. *grant* < *fr. granter,* lat. *credere;* engl. *horror* < fr., lat. *horror;* engl. *host* < fr. *hoste,* lat. *hospes, hospit;* engl. *hostel* < fr., lat. *hospitale, hospitalis;* engl. *hostess* < fr. (*h*)*ostesse*, lat. *hospes, hospit-;* engl. *instant* < fr., lat. *instant;* engl. *invasive* (rom.

invaziv) < fr. *invasif, -ive*, lat. *invasivus;* engl. *jet* < fr. *jeter*, lat. *jactare;* engl. *juice* < fr., lat. *jus;* engl. *market* < fr., lat. *mercatus;* engl. *master* < fr. *maistre*, lat. *magister;* engl. *messenger* < fr. *messanger, messager*, lat. *missus;* engl. *military* < fr. *militaire*, lat. *militaris;* engl. *musical* < fr., lat. *musicalis, musica,* gr. *mousikē;* engl. *news* < fr. *noveles*, lat. *nova;* engl. *office* < fr., lat. *officium;* engl. *(to) parse* (rom. *a parsa*) < fr., lat. *pars;* engl. *party* < fr. *partie*, lat. *partiri;* engl. *pattern* < fr., lat. *patronus;* engl. *penalty* < fr., lat. *poenalitas;* engl. *penthouse* < fr. *apentis*, lat. *appendicium, appendere;* engl. *portal* < fr., lat. *portale;* engl. *(to) print* (*a printa*) < fr. *preinte*, lat. *premere;* engl. *promoter* < fr. *promotour*, lat. *promotor;* engl. *proof* < fr. *proeve*, lat. *proba, probare;* engl. *quest* < fr. *queste*, lat. *quaerere;* engl. *quilt* < fr. *cuilte*, lat. *culcita;* engl. *release* < fr. *reles*, lat. *relaxare;* engl. *remember* < fr. *remembrer*, lat. *rememorari;* engl. *safe* < fr. *sauf*, lat. *salvus;* engl. *script* < fr. *escript*, lat. *scriptum;* engl. *search* < fr. *cerchier*, lat. *circare;* engl. *service* < fr. *servise*, lat. *servitium;* engl. *single* < fr., lat. *singulus;* engl. *site* < fr., lat. *situs;* engl. *sound* < fr. *soun*, lat. *sonus;* engl. *spleen* < fr. *esplen*, lat., gr. *splēn;* engl. *story* < fr. *estorie*, lat., gr. *historia;* engl. *task* < fr. *tasche*, lat. *tasca;* engl. *trial* < fr., lat. *triallum;* engl. *trance* < fr. *transir*, lat. *transire;* engl. *tender* < fr. *tendre*, lat. *tendere;* engl. *task* < fr. *tasche*, lat. *tasca;* engl. *summit* < fr. *somete*, lat. *summum.*

Cuvinte cu origini latine preluate în engleză prin intermediul limbilor franceză și italiană, pătrunse în română:

– engl. *cash* < fr. *casse,* it. *cassa,* lat. *capsa;* engl. *design* < fr., it. *désigner*, lat. *designare;* engl. *desk* < lat. *desca,* it. *desco;* engl. *discount* < fr. *descompte,* it. *(di) scontare,* lat. *discomputare;* engl. *(to) manager* (rom. *a manageria*) < it. *maneggiare,* lat. *manus*; engl. *(to) post* (rom. *a posta*) < fr. *poste,* it. *posto,* lat. *positum.*

„În chip de concluzie, s-ar putea spune că fondul neologic, eterogen ca filieră etimologică, este destul de evident grupat în jurul unei constante romanice care contribuie la «internaționalizarea» vocabularului românesc contemporan” (Manea, 2004, p. 42). Majoritatea englezismelor sus-numite de origine latină sau romanică, indiferent de calea de pătrundere, directă sau prin alte filiere etimologice, de gradul de utilitate, au o circulație largă atât în mass-media, cât și în limbajul standard curent. Mai mult ca atât, datorită acestui fapt, o bună parte dintre acești termeni s-au românizat mult mai ușor prin procesul de adaptare foneticografică, morfosemantică.

Ne-am convins încă o dată că asocierile de formă şi sens dintre multe cuvinte ale lexicului englez şi cel românesc într-adevăr există şi se manifestă pe plan multilateral, cuprinzând, practic, ramurile esențiale ale lingvisticii: fonetica, gramatica, semantica. De aceea, analizăm și punem în evidență punctele comune de ordin formal şi semnificativ, pentru a facilita utilizarea englezismelor.

Pentru aceasta, trebuie să cercetăm deosebirile trasate între cuvintele asociate. Pornind de la limba latină (d. e. *stilus*), apoi franceză (*stile*), pe parcursul veacurilor, chiar a mileniilor, în virtutea factorilor evolutivi distincţi, termenul se „englezizează” (*style*), conservând nucleul semantic străvechi în rădăcină. Își găsește loc în vocabularul englez şi în noul cadru comunicativ produce alte derivate (*styling, stylish*), care se reîntorc în spaţiul romanic la descendentele latinei, inclusiv în

limba română. Şi, dacă nu luăm în considerare pronunţia, englezismele de origine latină, reîntoarse la etapa contemporană în lexicul nostru, ne surprind mai întâi prin cunoaşterea sensului – ceva referitor la *stil*. Alte nuanţe semantice vor necesita o atenție suplimentară pentru a fi descifrate și fixate în memorie.

La rândul ei, şi limba română, asimilând englezismele, îşi pune în acţiune tot potenţialul său auxiliar (dar şi pe cel internaţional) pentru derivare, compunere, moţiune şi de alcătuire a formelor gramaticale noi. Utilizând elementele adiţionale corespunzătoare, care se adaugă înaintea (***re****start*) sau după rădăcină (*bank****ing***) – e vorba de afixe – imprimă structurilor noi nuanţe de sens (prin prefixe şi sufixe) sau valențe formale (prin articole și terminații nominale ori verbale: *staru****l****, star****uri****, a restart****a***). Totodată, acestea ajută la formarea cuvintelor compuse cu componente internaţionale (*televoting, telephone banking*), cu un component englez (*break dance, super-star*) sau cu ambele componente latine (*compact-disc, real-time*).

Să identificăm, deci, distincţiile care creează, uneori, dificultăți semnificative, dar și mai puțin importante, în utilizarea englezismelor de origine latină pe scară largă. În scopul acesta, luăm dicţionarele generale ale limbii române (DEXI, ODE, DOOM[3], DELRA), dar și de specialitate, de cuvinte și sensuri recente (DN, MDN, DCSR, DECSN, ICSO1, ICSO2, DER), din care extragem numai unităţile lexicale, simple şi compuse (în afară de abrevieri, peste 100 atestate), ce conţin cel puţin o rădăcină cu origine latinească (sau romanică).

Enumerăm în jur de 250 de cuvinte din latină (peste 15%) din cele aproape 1700 de englezisme selectate. Iar, dacă adăugăm aici vreo 200 de unităţi romanice (italiene şi, mai cu seamă, franceze) cu dublă (fr. – engl., it. – engl.) şi chiar triplă etimologie (fr. – it. – engl., fr. – germ. – engl., fr. – gr. – engl.) obţinem un număr de 450 (peste 26 %) de rădăcini practic cunoscute sau uşor de recunoscut după sens şi structură literală, unele fiind apropiate sau îndepărtate de pronunţie. Conform acestor principii, am grupat unitățile lexicale în trei niveluri: cuvinte foarte apropiate ca formă, cuvinte cu rădăcini relativ sesizabile şi structuri compuse.

În prima categorie sunt cuprinse cuvintele identice sau aproape identice în cele două limbi, atât din punct de vedere al scrierii, cât și al pronunției: *director, disco, planing, military, acces*. Mai departe, distincţiile se înmulţesc, însă asocierile de formă şi sens pot fi uşor de depistat, luând în considerare că mulţi utilizatori posedă anumite capacităţi mai mult sau mai puţin consolidate de pronunţie englezească. Astfel, cunoscând elementarele norme fonetice şi citind corect textul, la fel de uşor vor fi recunoscute şi alte rădăcini în structura cărora se conţin combinaţii de litere sau litere care produc alte sunete ori chiar nu se rostesc deloc: *p****u****bli****sh****er* [p**a**bli**ș**er], ***u****s****e****r* [**iu**z**ă**r], *o****ff****i****c****e* [o**f**i**s**], *for****c****ing* [for**s**ing], *ob****s****er****v****er* [ob**z**ă**r**v**ă**r]. Şi invers, deşi pronunţia face deosebire evidentă în unele cuvinte englezeşti faţă de cele româneşti, scrierea lor, deci şi înţelegerea sensului lor sunt apropiat româneşti: *m****u****s****i****c****a****l* [m**iu**zic**ă**l], *c****a****s****u****al* [k**ej**u**ă**l], *cons****u****lting* [kons**a**lting], *c****a****mping* [k**e**mping].

În aceeaşi categorie am repartizat şi cuvintele cu rădăcini originare în alte limbi: franceză (*dance, fantasy, double, agreement, clubber, profiling*), italiană (*banking, camera, opera*). Le-am inclus printre cuvintele englezeşti, pentru că cele mai multe dintre acestea au pătruns în limba engleză, apoi şi în română, în special prin intermediul francezei şi sunt recunoscute de majoritatea utilizatorilor. De mulţi cercetători (Hristea, 1984, p. 83; Avram, 1997, p. 11, Stoichițoiu-Ichim, 2007, p. 83) sunt considerate ca având etimologie multiplă, care este menționată şi de dicţionare, prezentându-le mai întâi drept din latină sau din franceză, apoi precum că provin dintr-o altă limbă: *protocol* – fr. protocole, lat. protocollum, germ. Protokoll, it. protocollo, engl. protocol, cf. gr. protokollon; *profesor* – lat. prŏfessor, -ris, fr. professeur, germ. Professor; *video* – fr. vidéo, engl. video, cf. lat. video (MDN, DEXI, DCSR, DLR).

La utilizarea acestui tip de englezisme evidențiem că gradul de integrare a instrumentelor gramaticale româneşti în jurul lor este ridicat şi, prin urmare, posibilitatea de asimilare a lor devine mai mare. La o eventuală declinare, substantivele (*computer, camping, user, senzor*) pot primi afixe atât înainte, cât și după rădăcină, fie împreună, fie separat, pentru a marca genul, numărul, cazul şi articularea, generând un lanț semnificativ de asocieri bilingve (*un computer, nişte computere; computerul, computerele; computerului, computerelor*).

Totodată, desinenţele adjectivelor le permit o variabilitate sporită şi favorizează dezvoltarea unui câmp asociativ mai larg (*interactiv, interactivă, interactivi, interactive*). Iar prin conjugarea formațiilor verbale obținute prin derivare analogică (*a computeriza, a implementa, a accesa, a aplica, a digitiza, a posta, a printa*), se va contura o paradigmă asociativă impunătoare, completată cu forme de persoană (*implementez, implementezi, implementează*), număr (*implementez, implementăm*), timp (*implementează; implementa, implementă, a implementat, implementase; va implementa, o să implementeze*), mod (*să implementeze, să fi implementat; ar implementa, ar fi implementat; implementează*) și diateză (*implementează, este implementat, se implementează*).

La alcătuirea formelor asemănătoare, contribuie în mod semnificativ atât prefixele (***ad**server, **ad**viser, a **re**starta*), cât şi sufixele (*casu**al**, bank**ing**, profil**er***), producând, la rândul lor, o altă serie de cuvinte asemănătoare în cele două limbi.

În categoria a doua am inclus englezismele ale căror rădăcini sunt relativ sesizabile, întrezărind ceva comun în structura lor literală sau intuind literele/sunetele lipsă: *design, designer, story, single, timing*. Asocierea se manifestă graţie aceleiaşi origini latine ori neolatine (preponderent franceză) sau în virtutea faptului că în engleză ele au provenit chiar din limbile romanice (mai exact franceză), apoi preluate şi de română. Putem, de asemenea, să formulăm o ipoteză privind modul în care au evoluat lucrurile: primarius/primus (lat.) – premier (fr.) – primer (engl.) – primul (rom.); historia (lat.) – histoire (fr.) – story (engl.) – istorie (rom.); designare (lat.) – dessin (fr.) – design (engl.) – desen (rom.); banca, bancus (lat.) – banca (it.) – banque (fr.) – bank (engl.) – bancă (rom.).

Prin aceasta, se motivează logic coincidenţele presupuse, precum că, în unele unităţi, se conţin câteva litere de reper pentru a se asocia, iar, în altele, pe lângă asemănarea de litere, semnele grafice comune se plasează în aceeaşi silabă (sau în aceleaşi silabe), determinând o asociere triplă: grafică, de semnificaţie şi, mai îndepărtat, eufonică: *single, pointer, design* (şi mai accentuat în derivat – *designer*). Situaţiile date, nu în ultimă instanţă, se aplanează de la sine, datorită nivelului de cunoştinţe şi al capacității de gândire concretă şi abstractă a utilizatorului, care, mai facil sau mai dificil, poate să intuiască sau să deducă atât analogia formală, cât şi pe cea de sens: *single* – (ceva legat de) singur, *pointer* – punct, *design* – desen.

Şi similitudinile cu unitățile lexicale provenite din franceză în perioada postlatină, care au tranzitat prin limba engleză până a ajunge în română, sunt simplu de explicat. În elucidarea diferențelor formale ale cuvintelor în limbile menționate, se poate presupune că factorul principal a fost poziţia geografică a spaţiilor de utilizare în raport cu arealul latinei. Italiana a rămas pe loc, franceza s-a dezvoltat la apus, engleza încă mai la apus, peste mări, iar româna la polul opus – la răsărit, combinându-şi în particular elementele componente latine în condiţii specifice autohtone. O altă consecinţă, la fel de verosimilă, ar rezida din faptul că italiana şi franceza s-au aflat (şi se află) la interferenţă cu limbile germanice, iar româna – cu limbile slave, dar şi cu alte limbi diferite şi şi-au constituit particularități de exprimare distincte. În acelaşi timp, toate au păstrat radicalul formal şi semnificativ latin în pofida tuturor circumstanţelor social-istorice favorabile sau nefavorabile.

În categoria a treia am catalogat toate englezismele compuse. Ponderea lor este dominantă, depășind trei pătrimi din total: aproximativ 200 cu cel puţin o rădăcină latină şi peste 150 cu cel puţin o rădăcină franceză, inclusiv câteva cu origine italiană, iar altele cu trimiteri la germană, greacă. Aspectul esențial constă în faptul că la baza lor se află englezisme simple (printre care şi unele din grupele întâia şi a doua) care, combinate cu un component de altă sorginte, alcătuiesc structuri compuse: *assistant manager* (latină, engleză), *hard disc* (engleză, latină), *compact-disc player* (latină, latină, engleză), *cecklist* (engleză, franceză), *panic buying* (franceză, engleză), *cameraman* (italiană, engleză), *soap opera* (engleză, italiană). Întâlnim și exemple ca *mass-media* (latină, latină), *visiting professor* (franceză, latină).

În baza unei investigații de statistică lingvistică a englezismelor înregistrate în DOOM[2], Voica Radu identifică în proporții aproape egale combinații între elementele latino-romanice (*sex-appeal, pop-art, box office*), romanice și anglo-saxone (*fair-play, prime-time, second hand*) și, invers, anglo-saxone și latino-romanice (*bodyguard, hard-disk, high fidelity*) (Radu, 2009, pp. 63-72).

Observăm că topica elementelor de origine engleză în îmbinări este diferită față de echivalentele lor în limba română (*beauty center* – centru de frumuseţe; *homeschooling* – instruire acasă; *night club* – club de noapte; *special offer* – ofertă specială; *time-management* – managementul timpului; *top-model* – model de top). Prin urmare, englezismul își păstrează topica termenului determinat în postpoziție, iar, în limba română – în prepoziție.

În urma asimilării, aceste îmbinări libere de cuvinte ce exprimă nuanțe semnificative complexe par să aibă o tendinţă de transformare a lor în îmbinări stabile care să se comaseze într-o singură noţiune sinonimică. Prezumţia dată se consolidează prin atribuirea în limba română a unor echivalente unitare: *backing-vocals* (acompaniament), *breaking news* (ştiri), *time-out* (pauză, odihnă), *garden party* (petrecere, recepţie). La fel cum s-a întâmplat deja cu *bodyguard* (pază, gardă), *cameraman* (operator), unde echivalentul latin (sau romanic), foarte cunoscut publicului utilizator românesc, îi dezvăluie sensul întregii structuri englezizate.

Dintr-un alt unghi de reflecţie, cel al productivităţii, menționăm că cel mai frecvent sunt antrenate la formarea îmbinărilor elementele de compunere (cum sunt denumite de dicţionarele explicative): *inter-, super-, multi-, mega-, mini-, micro-, anti-, video-*. Cel mai prolific element este *inter-*, „între”, „reciproc” (< fr., it. *inter-,* cf. lat. *inter*), care-şi alcătuieşte o familie foarte numeroasă: *interactiv, intercardinal, intercity, interclub, intercom, interguvernamental, internaut, internet, interviu, intercesional, interfață, interfemural, intergalactic, interlock, intermediator, intermedină, intermigrație, intermural, internuclear, interpersonal, interpretor, interprovincial, interpupilar, interrasial, interrelație, interseptal, intersexual, interstadial, interstratificare, intertextual, intertribal, interuman, intervalometru*. La fel și *super-*, „extraordinar”, „superlativ” (fr. *supère*): *super bowl, superhit, superman, supermarket, supershow, superstar, super trendy, supervizor, supercivilizat, supercomputer, superconductor, superdividend, superstatic, superevident, superfilm, superlong, supernatant, superplastic, superston, supertanc, supertrust, superviziona*; *micro-*, „mic”, „microscopic” (fr. *micro-, -micrie,* cf. gr. *mikros*): *microblading, microblogging, microcar, microcip, microcomputer, microsoft*, *microelectronic, microexplozie, microfilm, microfobie, microfot, microhenry, microinstrucțiune, microlux, micrometeorit, microoperație, micropodie, microprocesor, microprogram, microtomie, microtron*; *mega-*, „mare” (fr. *méga, megal/o/-, -megalie,* cf. gr. *megas, -los, megale*): *magabanner, megabit, megabyte, megahit, megapixel, megastar, megacosmos, megapolis, megavolt* (MDN, DEXI, DER, OLD, MW).

Dintre cuvintele cu sens independent care combină mai multe structuri compuse cu un termen comun, menţionăm următoarele: *time* – time management, time-out, time-sharing, time sheet, all-time, full-time, half-time, part-time, prime-time, ragtime, real-time, time-out; *copy* – copy paste, copyright, copyrighting, copywriter, copywriting, hard copy, soft copy; *design* – fashion designer, graphic-design, graphic-designer, landscape design, light design, light designer, web design, web designer; *banking* – mobile banking, SMS banking, telephone banking, retail banking, e-banking.

Cu toate acestea, una dintre problemele englezismelor compuse rămâne ortografia lor. Atât literatura de specialitate engleză[4] (MW; Lieber, Štekauer, 2009,

[4] Compound words may be hyphenated, written open or spaced (as separate words), and written solid (closed).

p. 7; Siregar, p. 70), cât și cea românească (Radu, 2009, pp. 85-89; DOOM[3], p. 125; ÎOOP[6], pp. 75-79) recomandă scrierea lor în trei moduri: cu cratimă, într-un cuvânt (fără blancuri între componente); în cuvinte separate (cu blancuri între componente). Ele „se scriu, de regulă, ca în limba de origine" (ÎOOP[6], p. 75), în funcție de „vechimea în limbă și tradiția; apartenența și natura compusului în ansamblu sau a părților componente la o anumită parte de vorbire; gradul de coeziune semantică și structurală și raporturile sintactice care stau la bază" (*Ibidem*, p. 76).

Avem, astfel, conform gradului de sudură a elementelor, compuse care se scriu separat (*beauty center, beauty salon, beauty shop; internet banking, internet cafe, internet protocol; public relation, public speaking; cruise control; happy hour*), din raţionamentul că ele se află în raport de independenţă. Când există o subordonare mai coagulată între componente, structurile se scriu împreună (*hipermarket, hipertext; hairstilist, hairstyling; copyright, copywriter; bodyguard, bodyboarding*). În situațiile în care elementele compuselor intră într-o anumită relaţie de subordonare, se utilizează cratima:

– după *anti-, co-, pre-, self-* (*anti-aging; co-sleeping, co-working; pre-pay, pre-vetting; self-control, self-defence, self-government, self-employed, self-service*);

– între un substantiv și o prepoziție sau adverb care îl urmează (*sign-in, cash-in, check-in, drive-in, plug-in; roll-on; check-up, pin-up*);

– între un adjectiv și un participiu (*open-minded, easy-going*);

– între substantive despărțite printr-o prepoziție (*editor-in-chief*);

– și altele (*part-time, box-office, exit-poll, room-service, prime-time, second-hand*).

Adaptarea cuvintelor de origine engleză la sistemul ortografic al limbii române ține și de respectarea unor reguli de scriere specifice englezei, cum se poate deduce și din lucrările normative românești. În multe situații, pentru englezisme „se respectă, în ortografia limbii române, aspecte prevăzute în ortografia limbii engleze" (Radu, 2009, p. 89). Acest aspect ar putea contura „posibile viitoare influențe ale ortografiei limbii engleze asupra limbii române" (Radu, 2009, p. 98).

Dar sunt și excepții. Într-un șir de compuse, care conțin aceeași rădăcină, pot apărea diferite variații ortografice: (*businesswoman, business class, business-plan; after-school, after-party, aftershave; all-time, all season; flashback, flash-forward, flash mob; cashback/cash-back, cash flow; masterclass, master plan*). Până şi în seriile care au în componenţa lor elemente de compunere şi care, conform regulii, se scriu împreună, există discrepanțe: (*extra-light, multi-touch, super bowl*). La fel și multe compuse care se scriu cu cratimă, cu blanc sau sudat în engleză, în română se ortografiază diferit, uneori simplificând grafia unor cuvinte: (*after-school* (engl.) – *afterschool* (rom.), *blue jeans* (engl.) – *bluejeans* (rom.), *crossover* (engl.) – *cross-over* (rom.).

În concluzie, constatăm că atât ca unităţi simple, cât şi ca structuri compuse, englezismele cu rădăcini provenite din limba latină sau de origine romanică au

o răspândire tot mai largă în comunicare, grație semnificației mai apropiate de utilizatorii români. De aceea, am investigat elementele lexicale similare sau asociative în cele două limbi, pentru a ne facilita și însușirea celorlalte englezisme pe baza materialului cunoscut.

Referințe bibliografice:

1. AVRAM, Mioara. *Anglicismele în limba română actuală.* București: Editura Academiei Române, 1997, 31 p.
2. BUZATU, Mihaela. Teoria contactelor dintre limbi; cu privire specială asupra contactelor între română și engleză. *Philologica Jassyensia*, 2007, an III, nr. 2, pp. 155-189.
3. CARUNTU-CARAMAN, Livia. *Englezismele în mass-media: adaptare și funcționalitate*. Chișinău: Editura TAICOM, 2023, 233 p. ISBN 978-9975-58-295-7.
4. CRYSTAL, David. *English as a global language*. Second edition, New York: Cambridge University Press, 2003, 212 p. ISBN 10: 0521823471; ISBN 13: 978-0521823470.
5. CRYSTAL, David. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics.* Sixth edition, Oxford: Blackwell publishing, 2008, 529 p. ISBN 978-1-4051-5296-9.
6. DCSR = DĂNILĂ, Andrei și E. TAMBA. *Dicționar de cuvinte și sensuri recente.* București: Litera, 2014, 288 p. ISBN 978-606-686-592-0.
7. DEA = GÖRLACH, Manfred (ed.). *A Dictionary of European Anglicisms*. Oxford: University Press, 2001, 351 p. ISBN 0-19-82 3519-4, 978-0-19-82 3519-4.
8. DECSN = PĂCURARU, Veronica (coord.). *Dicționar explicativ de cuvinte și sensuri noi*. Chișinău: Pro Libra, 2016, 360 p. ISBN 978-9975-3122-8-8.
9. DELRA = VULPE, Ana (coord.). *Dicționar explicativ al limbii române actuale: cu sinonime, antonime, paronime, exemple*. Vol. I-IV, Chișinău: Editura Știința, 2022, 1985 p. ISBN 978-9975-85-352-1.
10. DER = CARUNTU-CARAMAN, Livia. *Dicționar de englezisme recente*. Chișinău: Editura TAICOM, 2023, 222 p. ISBN 978-9975-58-294-0.
11. DEXI = DIMA, Eugenia (coord.). *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române.* Chișinău: Editura ARC, GUNIVAS, 2007, 2240 p. ISBN 978-9975-61-155-8, 978-9975-908-04-7.
12. DLR = *Dicționarul limbii române.* Vol. I-XIX, București: Editura Academiei Române, 2010. ISBN 978-973-271-977-0.
13. DN = MARCU, Florin. *Dicționar de neologisme.* Chișinău: Editura Știința, 2011, 320 p. ISBN 978-9975-67-778-3.
14. DOOM^3 = VINTILĂ-RĂDULESCU, Ioana (coord.). *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*. Ed. a III-a, București: Univers Enciclopedic Gold, 2021, 1152 p. ISBN 978-606-704-935-0.
15. HRISTEA, Theodor (coord.). Împrumutul ca mijloc extern de îmbogățire a vocabularului. *Sinteze de limba română*. Ed. a III-a, București: Albatros, 1984, pp. 39-65.
16. ICSO1 = BARBU, Ana-Maria (coord.). *Inventar de cuvinte și sensuri noi atestate în mediul online.* Vol. 1, București: Editura Academiei Române, 2020, 286 p. ISBN 978-973-27-3146-8.
17. ICSO2 = BARBU, Ana-Maria (coord.). *Inventar de cuvinte și sensuri noi atestate în mediul online.* Vol. 2, București: Editura Academiei Române, 2022, 531 p. ISBN 978-973-27-3649-4.

18. ÎOOP[6] = PANĂ DINDELEGAN, Gabriela (coord.). *Îndreptar ortografic, ortoepic, morfologic şi de punctuație*. Ed. a VI-a, București: Editura Univers Enciclopedic, 2024, 352 p. ISBN 978-606-096-475-9.

19. LIEBER, Rochelle and P. ŠTEKAUER. Introduction: status and definition of compounding. In: *The Oxford Handbook of Compounding.* New York: Oxford University Press, 2009, pp. 3-18. ISBN 978-0-19-921987-2.

20. MANEA, Constantin. *Structura etimologică a vocabularului neologic* (*cu referire specială la anglicismele din limba română*). Piteşti: Editura Universităţii din Piteşti, 2004, 208 p. ISBN 973-690-293-5.

21. MDN = MARCU, Florin. *Marele dicționar de neologisme.* București: Editura SAECULUM VIZUAL, București, 2007, 959 p. ISBN 978-973-8455-10-8.

22. MIHALACHE, Ana și I. STOIANOVA. Statutul lingvistic al galicismelor în limba engleză (aspecte diacronice și sincronice). În: *La francopolyphonie: les valeurs de la francophonie*. Vol. 1, Chișinău: ULIM, 2008, pp. 120-127. ISBN 978-9975-920-61-2.

23. MW = Merriam-Webster, Incorporated (ed.). *Merriam-Webster Dictionary* [online]. Disponibil: https://www.merriam-webster.com/dictionary [accesat 2025-14-04].

24. ODE = STEVENSON, Angus (ed.). *Oxford Dictionary of English,* third edition, Oxford University Press, 2010, 2069 p. ISBN 9780199571123.

25. OLD = Oxford University Press (ed.). *Oxford Learner´s Dictionaries* [online]. Disponibil: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/ [accesat: 2025-10-07].

26. RADU, Voica. Influența internațională a limbii engleze. Cu privire specială la limbile romanice. *Philologica Banatica*. 2007, vol. 1, pp. 17-36. ISSN 1843-4088.

27. RADU, Voica. *Limba engleză şi globalizarea. Realităţi româneşti şi romanice*. Timişoara: Mirton, Amphora, 2009, 188 p. ISBN 978-973-52-0730-4, 978-973-7723-16-1.

28. SIREGAR, Chelsea. *Compound Words* [online]. Disponibil: https://www.academia.edu/7167966/Compound_Words [accesat: 2025-20.07].

29. STOICHIŢOIU-ICHIM, Adriana. *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică/ Influenţe/ Creativitate*. Bucureşti: Editura Bic ALL, 2007, 159 p. ISBN 973-571-600-3.

Notă. Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică”, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM.

CZU:811.13'02
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.26

ARGUMENTUL LIMBII DACO-ROMANE AL LIDIEI NOVAC ȘI SEMNIFICAȚIA LUI

Viorel PÂSLARU
ORCID: 0000-0001-8189-0612
Universitatea din Dayton, Ohio, SUA

Rezumat. *În acest articol analizez teza de doctorat a Lidiei Novac, susținută la Leningrad în 1962, sub îndrumarea lui Raimund G. Piotrowski. Intitulată «Частотный словарь молдавского и румынского языков» / „Dicționar de frecvență al limbilor moldovenească și română", teza este prima lucrare academică ce folosește sintagma „limba daco-romană" pentru a desemna limba română din România și „limba moldovenească" din RSS Moldovenească și a arăta unitatea lor. În plus, teza folosește instrumentele lingvisticii statistice pentru a analiza texte din RSSM și din România, în vederea elaborării unui dicționar de frecvență a cuvintelor. Ofer un rezumat extins al tezei lui Novac și, în acest context, examinez argumentul ei pentru folosirea sintagmei „limba daco-romană" și pentru modificarea terminologiei lingvistice, arătând că argumentul ei presupune adevărul unei premise care este demonstrat doar parțial. Examinez apoi argumentul lui Novac în contextul academic și politic al acelei perioade și arăt că folosirea sintagmei „limba daco-romană" este un gest de curaj academic și un act de disidență epistemică.*

Cuvinte-cheie: *Novac, Piotrowski, unitatea de limbă româno-moldovenească, adevăr științific, lingvistică statistică, curaj, disidență epistemică, limba daco-romană.*

The Daco-Roman Language Argument of Lidia Novac and its Significance

Abstract. *I analyze the PhD dissertation of Lidia Novac, defended in Leningrad in 1962 under the supervision of Raimund G. Piotrowski. The thesis, titled Частотный словарь молдавского и румынского языков (A Frequency Dictionary of the Moldovan and Romanian Languages), is the first academic work that uses the expression "Daco-Roman language" to designate Romanian as spoken in Romania and the "Moldovan language" as spoken in the Moldavian Soviet Socialist Republic (MSSR), thereby emphasizing their unity. In addition, the thesis employs statistical linguistics to analyze a number of texts from both the MSSR and Romania in order to develop a dictionary of word frequencies. I provide an extended summary of Novac's thesis and, in this context, examine her argument for using the expression "Daco-Roman language" and for modifying linguistic terminology. I argue that her reasoning presupposes the truth of an empirical premise that is only partially*

demonstrated. I then examine Novac's argument within the academic and political context of her time and show that the use of the expression "Daco-Roman language" represents an act of academic courage and epistemic dissidence.

Keywords: *Novac*, *Piotrowski*, *Romanian – Moldovan language unity*, *scientific truth*, *statistical linguistics*, *courage*, *epistemic dissidence*, *Daco-Roman language*.

Introducere

Cei care au cunoscut-o pe Lidia Novac au evocat-o, cu ocazia aniversării a 75 de ani de la naștere, ca pe o persoană cu multe calități umane, o profesoară desăvârșită și o cercetătoare cu realizări în lingvistica statistică, recunoscute inclusiv peste hotare (Codreanca 1998, Ciobanu 1998, Mihalachi și Radu 2011). Niciuna dintre evocări nu discută teza de doctorat pe care Lidia Novac a susținut-o la Leningrad, în 1962, sub îndrumarea lui Raimund G. Piotrowski. Doar elogiul lui Ciobanu amintește studiile doctorale în prezentarea biografică a omagiatei. Teza și doctoratul Lidiei Novac sunt menționate indirect într-un volum omagial dedicat profesorului Mătcaș în care se amintește că Raimund Piotrowski a acceptat ca doctoranzii Novac și Mătcaș să folosească termenul „limba daco-română”[1] (Lica, 2010, p. 78). Piotrowski este singurul care folosește rezultatele tezelor celor doi doctoranzi ai săi în două lucrări privind statutul „limbii moldovenești” în raport cu româna: Piotrowski (1973) și Piotrowski (1976). Felul în care Piotrowski folosește rezultatele tezelor necesită însă o discuție aparte și pentru că cele două lucrări ale lui par să se contrazică.

În acest articol examinez teza de doctorat a Lidiei Novac și evidențiez argumentul ei în favoarea unității de limbă româno-moldovenească și folosirea sintagmei „limba daco-romană”. Închei cu o interpretare a semnificației argumentului și sintagmei.

Titlul tezei Lidiei Novac este *Частотный словарь молдавского и румынского языков* (*Dicționar de frecvență al limbilor moldovenească și română*). Una dintre cele mai importante contribuții ale Lidiei Novac este introducerea sintagmei „limba daco-romană” pentru a desemna ceea ce, în discursul sovietic, era numit separat „limba moldovenească”, din RSSM, și „limba română”, din România. După Novac, limba daco-romană este întregul, iar româna și ceea ce în RSSM și URSS se numea „limba moldovenească” sunt părțile sale.

Teza are cinci părți. În prima parte, care constituie introducerea, autoarea explică obiectivele cercetării și metoda utilizată. Partea a doua, care este cea mai lungă, conține dicționarul de frecvență. În partea a treia, autoarea face analiza lingvistică și statistică a dicționarului de frecvență

[1] Mențiunea din volumul omagial nu este precisă. Nici Lidia Novac și nici Nicolae Mătcaș nu folosesc sintagma „limba daco-română”, ci „limba daco-romană” (дако-романский язык, în originalul rusesc al tezelor). Raimund Piotrowski i-a sugerat lui Nicolae Mătcaș să folosească acest termen în teza sa, după modelul tezei Lidiei Novac (Mătcaș, 2024).

și compară datele din dicționar cu datele altor limbi. Partea a patra cuprinde trei anexe în care se examinează: 1) datele daco-romane în raport cu franceza; 2) datele din limba moldovenească în comparație cu rusa; și 3) distribuția etimologică a cuvintelor în daco-romană. Teza se încheie cu partea a cincea, care prezintă bibliografia temei.

Argumentul *ockhamian* pentru rezolvarea problemei denumirii limbii

În *Introducere*, la pagina 2 a tezei, în ultimul alineat, Lidia Novac formulează obiectivul lucrării: „să folosească unele metode ale lingvisticii matematice pentru a descrie structura lexicului limbilor română și moldovenească". Imediat după formularea acestei sarcini, în primul alineat al paginii 3, autoarea formulează un argument care, prin implementarea sa în cadrul tezei, are o semnificația aparte și conferă lucrării o importanță mult mai mare decât concluziile privind structurile lingvistice identificate: „Având în vedere că cele mai des folosite cuvinte, precum și lexicul periferic sunt comune pentru ambele limbi (vezi listele 4-8), este recomandabil a unifica materialul lor lexical și a-l prezenta ca pe un material al unei singure limbi. Pentru desemnarea lexicului unificat al ambelor limbi, vom folosi termenii *limba daco-romană* și *lexicul daco-roman*.[1) 2)]" (Novac, 1961, p. 3).

Lidia Novac formulează, în acest fragment, un argument în cheia briceagului lui Ockham. Principiul metodologic atribuit filosofului medieval englez William Ockham spune că nu trebuie să multiplicăm entitățile mai mult decât este necesar (Spade, Panaccio, Pelletier, 2025). În raționamentul Lidiei Novac, listele 4-8 oferă acoperire empirică afirmației că „cele mai des folosite cuvinte, precum și lexicul periferic sunt comune pentru ambele limbi" (Novac, 1961, p. 3). Odată acceptat principiul metodologic al lui Ockham, două concluzii rezultă. Prima – există o singură entitate constituită de materialul unificat a ceea ce era numit separat *limba moldovenească* și *limba română*; nu este nevoie de postularea a două entități distincte numite de aceste sintagme. A doua concluzie – nu este nevoie de doi termeni diferiți pentru a desemna entitatea constituită de materialul lexical unificat, ci este suficient un termen: *limba daco-romană*. Raționamentul Lidiei Novac, care duce la această concluzie terminologică, conține și o premisă nespusă, ce explică rațiunile politice pentru care termenul *limba română* nu putea fi folosit. Să nu uităm că Lidia Novac și-a susținut teza în 1962, după câțiva ani de cercetare. În 1956, Budagov și Bernștein au încercat să publice în revista Institutului de Lingvistică al Academiei de Științe a URSS un articol scurt, întitulat *Cu privire la unitatea de limbă româno-moldovenească*, dar autoritățile sovietice, de la cel mai înalt nivel al puterii politice, nu au permis. Folosirea termenului *limba moldovenească* pentru a se referi la întregul limbii ar fi fost greșit lingvistic, în timp ce termenul *limba română*, deși corect științific, era inacceptabil politic. În aceste condiții, *limba daco-romană* încerca să fie un termen neutru, care să desemneze o limbă apărută pe moștenirea latină a romanilor. Era, astfel, o încercare de a spune un adevăr științific inacceptabil politic.

Lidia Novac explică foarte puțin preferința ei pentru termenul *limba daco-romană*. La pagina 3, în nota de subsol 1, autoarea explică preferința

pentru termenul *daco-roman* în locul celui de *balcano-roman*, folosit de ea în alte lucrări: primul termen se referă doar la limbile română și moldovenească, în timp ce al doilea cuprinde un număr de alte limbi: macedoromâna, istroromâna și meglenoromâna.

În nota de subsol 2, autoarea trece în revistă lucrările care au oferit descrieri statistice ale lexicului românesc: *Cuvente den bătrîni* de B. P. Hașdeu și *Dictionnaire d'étymologie daco-romane* de A. de Cihac. În plus, sunt amintite și lucrări ale lui Al. Graur, V. Șuteu și Gh. Bolocan. Autoarea nu precizează dacă termenul *limba daco-romană* este inspirat de lucrarea lui A. de Cihac. În rest, conținutul tezei constă în dicționarul de frecvență și analiza statistică a acestuia, realizată pentru identificarea structurilor lingvistice specifice limbii daco-romane. Examinarea dicționarului, a metodei folosite la elaborarea lui și a analizei statistice va releva *dacă* și *cum* dovedește Lidia Novac că propoziția „cele mai des folosite cuvinte, precum și lexicul periferic sunt comune pentru ambele limbi (vezi listele 4-8)" reprezintă o premisă adevărată a raționamentului.

Metoda elaborării dicționarului de frecvență

În introducerea tezei, în afară de formularea obiectivului tezei și a preferinței terminologice, autoarea Lidia Novac explică metoda utilizată pentru elaborarea dicționarului de frecvență. În acest scop, ea a folosit 160 de surse: 80 pentru *limba moldovenească* și 80 pentru *limba română*. Aceste glotonime sunt folosite în tabelul 1 (Novac, 1961, p. 6-9) pentru a marca diferențele de origine ale surselor: din România, respective din RSSM și din partea Moldovei dintre Prut și Carpați, dar care erau acceptate de autoritățile RSSM. Lidia Novac identifică 154.638 de unități lexicale în cele 80 de surse din RSSM și 145.776 de unități în cele 80 de surse românești. Ambele grupuri de surse conțin același număr de texte, cuprinse în cinci categorii: proză artistică, dramă și texte dialectale, poezie, publicistică, precum și texte științifice și administrative.

Textele moldovenești de proză artistică sunt: 1) A. Russo, *Holera*; 2) Constantin Negruzzi, *Al. Lăpușneanu*; 3) M. Eminescu, *La aniversare*; 4) I. Creangă, *Amintiri*, cap. II; 5) V. Alexandri, *Buchetiera de la Florența*; 6) Al. Mateevici, *Toamna*; 7) I. Canna, *La moara cea veche*; 8) F. Ponomari, *Valentina Pavlovna*; 9) Iacob Cutcovețchi, *Struguri Aurii*; 10) Iacob Cutcovețchi, *Dimineți de vară*; 11) Bogdan Istru, *Ion Cantonierul*; 12) Ion Druță, *Becul de la colț*; 13) V. Roșca, *Prima zi în Kazahstan*; 14) V. Roșca, *Todirică al nimănui*; 15) Ariadna Șalari, *Într-o zi de iarnă*.

Următoarele lucrări reprezintă textele de dramă și dialectale: 1) Constantin Negruzzi, *Muza de la Burdujeni*; 2) C. Stamati-Ciurea, *Cânofilul*; 3) V. Alecsandri, *Chirița în Iași*; 4) L. Deleanu, *Moș ajun*…; 5) C. Condrea, *Fițuica*; 6) L. Barschi, *Critica*; 7) V. Roșca, *Cine-i mai voinic*; 8) A. Lupan, Lumina; 9) E. Damian, *Holteiul*; 10) Texte dialectale – oferite Lidiei Novac în 1958 de către Secția de Dialectologie a Institutului de Limbă și Literatură de la Chișinău.

Categoria textelor de poezie moldovenească cuprinde: 1) M. Eminescu, *Mortua est*; 2) M. Eminescu, *Împărat și proletar*; 3) V. Alecsandri, *Concert în luncă*; 4) V. Alecsandri, *Tabăra română*; 5) Al. Mateevici, *Cântecul zorilor*; 6) C. Negruzzi, *Doină nouă*; 7) A. Lupan, *Sat uitat*; 8) Em. Bucov, *Oraşul Răut*; 9) N. Cabac, *Fon Cucui*, 10) L. Deleanu, *În ospeție*; 11) L. Deleanu, *Sara pe malul Nistrului*; *Mi-i draga să meșteresc*; *În zori de zi*. 12) F. Ponomari, *Prietenie*; 13) C. Condrea, *Armata păcii*; 14) C. Costenco, *Constantin haiducul*; 15) P. Cruceniuc, *Ne creşte mereu capitala*.

Cele 25 de texte ale stilului publicistic conțin articole din ziare și reviste – povestiri scurte, eseuri, articole de primă pagină, reportaje politice, texte despre sport, agricultură și alte domenii de activitate.

Stilul științific și administrativ este reprezentat de 15 articole din reviste, fragmente din broșuri de popularizare a științei și texte din manuale din domeniile criticii literare, grădinăritului, viticulturii, medicinei, agriculturii, lingvisticii și altele.

Cele 80 de texte românești se împart în categorii după cum urmează:

Texte de proză artistică: 1) I. Ghica, *Din vremea lui Caragea*; 2) I. L. Caragiale, *La mormântul unei artiste*; 3) I. L. Caragiale, *D-l Goe*; 4) B. Șt. Delavrancea, *Hagi Tudose*; 5) D. Anghel, *Semănătorul*; 6) Al. Vlahuță, *Popa Gheorghe*; 7) I. Slavici, *Pădureanca*, 8) Al. Brătescu-Voinești, *Violoncelul*; 9) P. Ispirescu, *Lupu Pârcălab*; 10) L. Rebreanu, *Cuceritorul*, 11) M. Sadoveanu, *Vevericța*; 12) Al. Mitru, *Piatra plângătoare*; 13) M. I. Caragiale, *Întâmpinarea crailor*; 14) O. Zotta, *Când e vorba de onoare*; 15) S. Nedelcu, *Furtuna stârnește valurile*.

Texte de dramă și dialectale: 1) B. P. Hașdeu, *Răzvan și Vidra*; 2) B. Șt. Delavrancea, *Apus de soare*…; 3) I. L. Caragiale, *Conu Leonida*…; 4) T. Mușatescu, *Visul unei nopți de iarnă*; 5) G. Ciprian, *Omul cu mârțoaga*; 6) Al. Kirițescu, *Ruxanda și Timotei*; 7) Grigore Sălceanu, *Ovidius*; 8) Dimitrie Stelaru, *Șarpele Marao*; 9) Al. C. Constantinescu, *Iubire*; 10) I. Petrovici, *Texte dialectale*.

Poeziile românești sunt: 1) Anton Pann, *Năzdrăvăniile lui Nastratin Hogea*; 2) Andrei Mureșanu, *Un răsunet*; 3) Alecu Donici, *Racul*, *broasca și știuca*; 4) D. Bolintineanu, *Mama lui Ștefan cel Mare*; 5) G. Alexandrescu, *Boul și vițelul*; 6) G. Sion, *Limba românească*; 7) Șt. O. Iosif, *Mi-e dor de-un vis*; 8) Al. Vlahuță, *1907*; 9) Al. Macedonschi, *Cetățeanul și toboșarul*; 10) G. Coșbuc, *În oglindă*; 11) O. Goga, *Clăcașii*; 12) Tudor Arghezi, *Haruri*; 13) Geo Bogza, *Aș vrea să fiu bătrân*; 14) Cicerone Teodorescu, *Călătorii*; 15) Mihai Beniuc, *Darul cel mare*.

Categoria publicistică conține 25 de texte care acoperă teme variate, iar categoria stilului științific și publicistic conține 15 texte din domeniile geografie, pictură, astronomie, psihologie, chimie, biologie, geologie și altele. Textele din aceste două categorii sunt articole din următoarele ziare, reviste și broșuri de popularizare a științei: *Scânteia*, *Gazeta învățământului*, *Informația Bucureștiului*, *Steagul Roșu*, *Scânteia Tineretului*, *România Liberă*, *Munca*, *Contemporanul*, *Urzica*, *Femeia*, *Gazeta literară*, *Sportul popular*, *Studii și cercetări de chimie* (Novac, 1961, p. 9).

Lidia Novac încheie tabelul, care trece în revistă textele de mai sus, cu un total pentru limba daco-română. Din cele 160 de texte, dramele și textele dialectale reprezintă 22%, proza artistică 30%, poezia 5%, publicistica 25%, iar textele științifice și administrative 18%. Cele 160 de texte conțin în total 300.414 unități lexicale.

Numărul de 154.638 unități lexicale din textele moldovenești este mai mare decât numărul celor 145776 de unități lexicale din sursele românești. Drept urmare, Novac ține să explice diferența: numărul mai mare al formelor lexicale din textele moldovenești se datorează faptului că scriitori precum Russo, Creangă, Eminescu sau Alecsandri figurează drept scriitori moldoveni și, în același timp, drept clasici ai literaturii române. „Dacă ținem cont de această corectare, atunci volumul textelor românești corespunde aproximativ volumului textelor moldovenești" (Novac, 1961, p. 10).

Din descrierea metodei de calcul a formelor lexicale și interpretare a datelor putem identifica criteriile de selectare a textelor examinate. Un criteriu este *diversitatea* textelor. Acestea trebuie să fie diverse din punct de vedere tematic, al stilului, genului și volumului. Cu cât textele sunt mai diverse, cu atât este mai probabil ca dicționarul de frecvență să reflecte frecvențele reale din limbă. În plus, textele nu trebuie să fie scrise de un singur autor sau de un număr restrâns de autori (Novac, 1961, p. 5). Astfel, textele trebuie să fie variate din punct de vedere tematic, stilistic, ca gen, volum și al autor.

Al doilea criteriu pe care Lidia Novac l-a folosit este *reflectarea normelor limbii literare*. După ce trece în revistă textele examinate, ea explică că acestea aparțin de „a doua jumătate a secolului XIX și secolul XX, adică de acea epocă când s-au stabilit definitiv normele limbii literare românești și normele literaturii moldovenești" (Novac, 1961, p. 10), ceea ce exclude textele mai vechi, cum ar fi operele bisericești sau cele ale lui Cantemir, scrise înainte de 1850.

Aceste două criterii nu explică însă în întregime selectarea textelor. Nici diversitatea și nici reflectarea normelor limbii literare nu explică de ce au fost selectate lucrările unui *anumit* autor și nu ale altuia. Includerea clasicilor pare de înțeles, dar nu este clară alegerea scriitorilor care nu sunt clasici. De asemenea, cele două criterii nu explică de ce au fost selectate *anumite lucrări* și nu *altele*, indiferent dacă este vorba de autori clasici sau contemporani. Cu toate acestea, criteriile amintite ajută cercetarea să fie obiectivă.

Unul din motivele care justifică elaborarea dicționarelor de frecvență este „stabilirea criteriilor obiective ale normelor limbii ș.a." (Novac, 1961, p. 4). Preocuparea pentru obiectivitate pare să fie implicită în selectarea textelor moldovenești. Având în vedere biografia Lidiei Novac – liceul românesc urmat în perioada interbelică, facultatea la Iași unde a frecventat cursurile lui Călinescu, Iordan, Symenschi, precum și corespondența cu Iordan – unii ar putea să o suspecteze de preferințe românești și că ar fi fost înclinată să selecteze textele moldovenește astfel încât să îi fie mai ușor să demonstreze „că cele mai des folosite cuvinte, precum și lexicul periferic sunt comune pentru ambele limbi", adică pentru limba românei și limba din RSSM.

Lista textelor moldovenești subminează ipoteza partizanatului și arată aplicarea criteriilor diversității și reflectării normelor limbii literare. Din cele cincisprezece texte de proză artistică din RSSM, nouă au fost scrise de autori basarabeni și transnistreni. Un text, al lui Al. Mateevici, a fost scris în Basarabia înainte de 1918, iar restul de patru texte le au ca autori pe clasicii Russo, Negruzzi, Eminescu și Creangă, care nu au avut activitate literară în Basarabia.

O distribuție similară găsim și în grupul dramelor și textelor dialectale: trei autori sunt clasici, însă doar unul dintre ei, Stamati-Ciurea, a activat în Basarabia. Celelalte șase texte sunt semnate de un autor transnistrean, iar restul de cinci texte au fost scrise de autori care au activat în RSSM după război, dar au făcut studii în interbelicul românesc. Este semnificativ aici faptul că textele dialectale conțin 4.135 de forme lexicale, în timp ce textele dialectale incluse în grupul de texte românești au 1.750 de forme, ceea ce face ca analiza limbii daco-romane să conțină mai multe regionalisme moldovenești.

În ceea ce privește poeziile, cinci aparțin clasicilor care nu au activat în Basarabia, una este semnată de Mateevici înainte de 1918, trei sunt ale autorilor din Transnistria, fără studii românești. Doar cinci din cei cincisprezece autori au făcut studii în școlile românești interbelice, Liviu Deleanu fiind singurul autor care este reprezentat cu mai mult de o lucrare, și anume cu patru, din care doar două sunt analizate pentru culegerea datelor statistice.

Textele publicistice sunt selectate atât din ziare și reviste ale scriitorilor, cât și din ziare fără profil literar: *Moldova socialistă*, *Colhoznicul Moldovei* și *Chipăruș*.

Următoarele două aspecte ar putea sugera o preferință pentru perspectiva românească. Novac afirmă că „În acele cazuri în care cuvintele sunt scrise diferit din punct de vedere morfologic, am folosit în dicționar varianta ortografică românească" (Novac, 1961, p. 13). În plus, ea prezintă lexicul daco-roman conform ortografiei moldovenești adoptate în 1957, dar admite și o excepție grăitoare: „Însă, în cazurile în care norma literară contemporană acordă prioritate unei alte forme care nu este conformă normelor ortografice, alegerea s-a făcut pe baza principiului frecvenței" (Novac, 1961, p. 13). Lidia Novac oferă exemplul verbului *a mulțămi*. Aceasta este varianta conformă normelor ortografice, dar cele mai multe texte, inclusiv cele de publicistică și științifice folosesc varianta *a mulțumi*. Având în vedere principiul frecvenței, variantă din urmă a fost inclusă în dicționar (Novac, 1961, p. 13, alineatul 12). Preferința pentru *a mulțumi* se explică prin faptul că cei care scriau în anii 50 făcuseră studii românești în perioada interbelică. Analiza lui Novac doar înregistrează această situație, ceea ce este o marcă a obiectivității.

Analiza statistică a textelor

Conform descrierii lui Novac, analiza statistică a textelor a fost realizată în trei etape. În prima etapă, ea a alcătuit pentru fiecare text examinat liste alfabetice pentru fiecare parte de vorbire. Listele înregistrează ocurența fiecărei forme lexicale a unui cuvânt (Novac, 1961, p. 13). După această explicație, Novac descrie cum a făcut examinarea statistică, iar descrierea pune în lumină o presupoziție cheie

a argumentării. În cuvintele ei: „Examinarea statistică a primelor 85 de texte cu un volum de 151.163 forme lexicale (primul grup de texte) a arătat că, cu excepția verbelor auxiliare, toate cuvintele funcționale prezintă o distribuție suficient de constantă a frecvențelor lor. De aceea, pentru următoarele 75 de texte (a doua grupă a textelor) numărarea continuă s-a efectuat doar asupra părților de vorbire principale, precum și verbele auxiliare. Restul cuvintelor funcționale au fost numărate fără a fi diferențiate drept cuvinte separate sau pe categorii. Mai jos sunt oferite exemple de calcule totalizatoare pentru distribuția gramatico-statistică a formelor lexicale în două texte, din care unul (tabelul 2) este din primul grup, iar al doilea (tabelul 3) din al doilea grup de texte" (Novac, 1961, p. 14).

Am explicat mai sus că Novac a examinat 80 de texte pe care le numește moldovenești și care formează primul grup de texte, precum și alte 80 de texte pe care le numește românești, constituind al doilea grup. Afirmația sa că a examinat statistic primele 85 de texte trebuie, cel mai probabil, înțeleasă ca făcând referire la cele 80 de texte moldovenește și la primele 5 texte românești de proză artistică: 1) I. Ghica, *Din vremea lui Caragea*; 2) I. L. Caragiale, *La mormântul unei artiste*; 3) I. L. Caragiale, *D-l Goe*; 4) B. Șt. Delavrancea, *Hagi Tudose*; 5) D. Anghel, *Semănătorul*. În sprijinul acestei interpretări vine și faptul că exemplul de text pe care tabelul 3 îl oferă este *Hagi Tudose* de B. Șt. Delavrancea. (Tabelul 2 descrie distribuția părților de vorbire într-un fragment din *Amintirile*… lui Creangă.) Pe baza constatării că „toate cuvintele funcționale prezintă o distribuție suficient de constantă a frecvențelor lor" în primele 85 de texte, Novac limitează numărarea continuă, în cazul restului de 75 de texte, doar la părțile de vorbire principale și la verbele auxiliare. În acest mod, Novac execută aici o inferență inductivă de la regularitatea statistică observată în 85 de texte - dintre care 80 sunt din categoria celor moldovenești - la restul de 75 de texte, din categoria celor românești. Având în vedere că cercetarea ei statistică urmărește concluzii privind întreaga limbă română, atât din România, cât și din RSSM, inferența inductivă a lui Novac este curajoasă și chiar spectaculoasă.

Orice argument inductiv presupune, explicit sau implicit, presupoziția uniformității faptelor examinate cu cele care încă nu au fost examinate. Inducția realizată de Novac se bazează pe presupoziția unității de limbă româno-moldovenească. Aceasta ridică o problemă argumentativă, deoarece argumentul în favoarea folosirii expresiilor „limba daco-romană" și „lexicul daco-roman", pe care Novac îl propune la începutul lucrării, conține premisa empirică privind cuvintele cele mai des folosite și lexicul periferic, adică listele 4-8 ale dicționarului. Însă aceste liste au fost elaborate abia la etapa a treia a analizei statistice, în timp ce argumentul este enunțat la prima etapă a analizei. Aceasta înseamnă că argumentul ei din prima etapă a analizei presupune o premisă care nu fusese stabilită statistic.

Explicația pentru premisa lipsă din inferența inductivă poate fi găsită în cunoașterea tacită a limbii și literaturii din România și RSSM. Această cunoaștere, pe care, din cauza circumstanțelor politice, Lidia Novac nu putea să o exprime

formal, îi permitea să accepte presupoziția implicită a uniformității distribuției părților de vorbire în textele moldovenești și în cele românești.

Un aspect al descrierii statistice de mai sus, care nu este explicat în textul autoarei, este numărul formelor lexicale. Ea afirmă că cele 85 de texte analizate au 151.163 de forme lexicale (Novac, 1961, p. 13), ceea ce ar trebuit să fie mai mult decât numărul formelor lexicale cuprinse în cele 80 de texte moldovenești. Însă, tabelul nr. 1 indică 154.638 de forme lexicale ale celor 80 de texte moldovenești (Novac, 1961, p. 17).

În a doua etapă a analizei statistice, fiecare cuvânt din listele alfabetice ale textelor examinate a fost trecut pe o fișă separată, pe care au fost înregistrate datele statistice despre cuvântul respectiv, obținute din alte liste. Pentru ilustrare, Novac prezintă fișa cuvântului *copil*. Fișa conține ortografierea cuvântului în textele moldovenești și românești și, separat pentru aceste grupe, numărul formelor lexicale, numărul textelor și stilul lor. Originea albaneză este indicată o singură dată pentru ambele grupe de texte (Novac, 1961, p. 18).

Formularea dicționarului de frecvență

Pe baza fișelor cuvintelor, la etapa finală a analizei, Novac a făcut calculul final al frecvenței cuvintelor și a examinat în total 300.414 de unități lexicale. Din acest număr, ea a exclus 12.386 de unități, reprezentând nume proprii, abrevieri, nume străine și cifrele care exprimă numeralele. Restul de 288.028 de unități lexicale reprezentau 14.250 de cuvinte. În dicționar au fost incluse doar cuvintele care apăreau cel puțin o dată în patru texte, adică 4.142 de cuvinte, și care au fost trecute pe 9 liste:

„Lista nr. 1 conține cele mai des folosite 3.370 de cuvinte, care apar cel puțin în două texte moldovenești și 2 texte românești, dispuse în ordine descrescătoare (F)" (Novac, 1961, p. 19).

25.

С П И С О К № 1

3.370 наиболее употребительных слов, расположенных в порядке убывания их частоты

№/№ п/п n	Ряд r_I	Слово	Происх.	Частота F	№/№ п/п n	Ряд r_I	Слово	Происх.	Частота F
1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
1	1	де (преп.)	л	10.546	31	31	пентру	л	1212
2	2	ши	л	10.100	32	32	о (прон)	л	1030
3	3	авя (а) аж.	л	9.318	33	33	путя (а)	л	1032
4	4	ын	л	6.338	34	34	да (а)	л	1031

* * *

17	17	ал (а)	л	2.473	47	47	спуне (а)	л	684
18	18	дин	р/л	2.314	48	48	маре (адж)	л	671
19	19	каре.	л	1.958	49	49	шти (а)	л	669
20	20	ел	л	1.802	50	50	чел (арт)	л	666
21	21	фи (а) аж.	л	1.567	51	51	прин	р/л	660

Fig. 1. Lista 1 (autor: Lidia Novac, 1961, p. 19).

După cum se poate observa cu ușurință în această listă, cuvintele sunt redate doar în alfabetul chirilic, deși lista cuprinde cuvintele cel mai des folosite în cel puțin două texte moldovenești și două texte românești. Abrevierea *л* indică originea latină a cuvântului, iar abrevierea *р*/*л*, prezentă la cuvintele din rândurile 18 și 51, înseamnă, conform explicațiilor din tabelul 8 (p. 21) „românesc din elemente latine”. Tabelul explică și abrevierea *р*/*сл* – „românesc din elemente slave” – prin trimitere la lucrarea lui V. Șuteu.

A doua listă conține părțile de vorbire principale, așezate în ordine descrescătoare a numărului de texte în care apare cuvântul trecut pe listă. Această listă conține 3.223 de cuvinte. Fragmentul de mai jos oferă un exemplu. Și în această listă cuvintele sunt scrise cu alfabet chirilic, deși sunt culese din ambele grupe de texte: moldovenești și românești.

82.

С П И С О К № 2

3.223 знаменательных слов, расположенных по убывающему рангу (R)[1)]

	R-R_O-F 1-2-3		R-R_O-F 1-2-3		R-R_O-F 1-2-3
фи (а)	160-5-5388	дуче (а)	102-5-497	ридика (а)	84-5-241
требуи (а)	154-5-644	акум	102-5-428	фел	84-5-185
май (адв)	153-5-2802	шти (а)	101-5-669	приви (а)	83-5-231
тот	149-9-1564	време	95-5-319	окь	82-5-397
фаче (а)	146-5-1218	парте	99-5-308	луме	81-5-264
авя (а)	144-5-1313	вени (а)	98-5-651	царэ	80-5-306
путя (а)	143-5-1032	ынчепе (а)	98-5-305	вря (а)	79-5-430

Fig. 2. Lista 2 (autor: Lidia Novac, 1961, p. 82).

Lista a treia conține 147 de cuvinte auxiliare, trecute în ordinea descrescătoare a frecvenței. Fragmentul de mai jos o ilustrează. Ca și în listele precedente, cuvintele sunt scrise cu alfabet chirilic, deși provin din și reprezintă texte moldovenești și românești.

121.

С П И С О К № 3

С л у ж е б н ы е с л о в а расположенные в порядке убывания их ч а с т о т ы (F)

1.	Де (преп)[1)]	10546	28.	еа (прон)	978	55.	чя (арт)	380
2.	ши (конж)	10100	29.	те (прон)	971	56.	меу (прон)	378
3.	авя (а) (в аж)	9318	30.	ей (прон)	846	57.	спре (преп)	364
4.	ын (преп)	6338	31.	ышь (прон)	845	58.	са (прон)	360
5.	се (прон)	5751	32.	а (парт)	828	59.	мине (прон)	360
6.	сэ (конж)	5306	33.	ачастэ (прон)	688	60.	лор (прон)	333
7.	ку (преп)	4804	34.	чел (арт)	666	61.	да (конж)	328

Fig. 3. Lista 3 (autor: Lidia Novac, 1961, p. 121).

Următoarele patru liste merită o atenție deosebită, întrucât ele sunt menționate de Novac în argumentul ei privind folosirea expresiilor „limba daco-romană” și „lexicul daco-roman”. Lista a patra conține un inventar alfabetic al părților de vorbire principale, corelația lor în textele moldovenești și românești și ponderea lor în diferite stiluri și genuri. Lista conține 3.223 de cuvinte. Figura de mai jos reprezintă un fragment de la începutul listei (Novac, 1961, p. 123):

123.

С П И С О К № 4

Алфавитный перечень знаменательных слов, их соотношение в молдавских и румынских текстах и распределение в языковых стилях (жанрах)[1)]

	Всего в дако-роман-ском языке		**Всего в молд. и румын. текстах**		**Драма**		**Проза**		**Поэзия**		**Публи-цистика**		**Научно деловая речь**	
1	**2**		**3**		**4**		**5**		**6**		**7**		**8**	
	R	F	R	F	R	F	R	F	R	F	R	F	R	F
абате (а) abate (a)	7	9	3 4	5 4	– –	– –	1 2	3 2	– –	– –	1 2	1 2	1 –	1 –
абнегацие abnegație	5	5	2 3	2 3	– –	– –	– –	– –	– –	– –	1 2	1 2	1 1	1 1

1	2		3		4		5		6		7		8	
абсолвент absolvent	6	11	3 3	5 6	– –	– –	– –	– –	– –	– –	3 3	5 6	– –	– –
абсолут absolut	11	11	6 5	6 5	– 1	– 1	– –	– –	– –	– –	4 3	4 4	2 1	2 1
абур abur	8	8	3 5	3 5	– 1	– 1	1 4	1 4	– –	– –	2 –	2 –	– –	– –

Fig. 4. Lista 4 (autor: Lidia Novac, 1961, p. 123).

În coloanele 3-8 este indicat numărul textelor în care apare cuvântul de pe rândul respectiv (*R*) și frecvența absolută (*F*) în textele moldovenești (numerale) și românești (părți de vorbire), explică Novac în nota de subsol 1), pagina 123.

Câteva observații trebuie făcute cu privire la această listă, având în vedere importanța ei. Coloana 1 prezintă aceleași cuvinte, dar scrise cu alfabete diferite, chirilic și, respectiv, latin. Ordinea alfabetică a cuvintelor din această listă este determinată de ordinea literelor în alfabetul chirilic folosit atunci în RSSM. Cifrele din coloana 2 reprezintă totaluri pentru limba daco-romană, *R* fiind numărul textelor în care apare cuvântul din coloana 1, iar *F* – frecvența absolută (*F*) în textele moldovenești (numerale) și românești (părți de vorbire). Valoarea lui *R* în această coloană este calculată prin însumarea valorilor lui *R* din coloana 3, la fel cum valoarea lui *F* din coloana 2 este suma valorilor lui *F* în coloana 3. Coloana 3 indică sumele pentru textele moldovenești și românești. Cifra de sus reprezintă datele pentru cuvântul întâlnit în textele moldovenești, iar cifra de sub aceasta indică datele pentru cuvântul scris cu alfabet latin din textele românești. De exemplu, pentru cuvântul *abate*, numărul 3 din coloana 3 indică numărul de ocurențe în textele moldovenești, iar cifra 4 de sub el pe cele din textele românești. Cifra 7 din coloana 2 indică suma ocurențelor din textele moldovenești și cele românești, reprezentând valoarea totală pentru limba daco-romană. Un raționament similar explică sursa cifrei 9 – valoarea lui *F* din coloana a doua.

Coloanele 4-8 conțin datele pentru stilurile de limbă și genurile de artă: drama – coloana 4, proza – coloana 5, poezia – 6, publicistica – 7, stilul științific-administrativ – 8. Ca și în coloana 3, cifrele de sus din aceste coloane reprezintă datele pentru ocurența cuvântului în textele moldovenești, iar cifrele de sub primele dau datele pentru ocurența cuvântului în textele românești.

Reprezentarea aceluiași cuvânt în ambele alfabete afirmă ideea că avem de-a face cu același cuvânt și, în consecință, limbă, diferită fiind doar haina grafică.

A cincea listă conține 118 de cuvinte care apar doar în patru sau mai multe texte moldovenești. Nu este de mirare că acestea sunt redate în alfabet chirilic, după cum se poate observa în exemplul de mai jos. Unele cuvinte, precum *завод* sau *cecue* provin din rusă și înseamnă, respectiv, *uzină* și *sesiune*.

293

С П И С О К № 5

Слова, встретившиеся только в молдавских текстах
(4 и более текста) (118 слов)

	R-R_o-F				R-R_o-F				R-R_o-F		
алес	4	4	4	мушкь	4	4	4	пробози(а)	5	3	5
агониси(а)	4	3	4	жандарм	4	2	13	продучере	7	2	12
адресаре	4	3	10	завод	8	4	10	пуд	4	3	6
аиста	6	3	18	звеноу	7	4	38	реорганизаре	4	2	5
акумула(а)	4	3	6	зидире	11	4	46	родитор	6	3	6
аму	12	3	67	зидитор	4	2	8	рой	4	4	4
амуш	5	3	10	ироник	4	3	7	рэкнет	4	4	5
антел	5	2	8	иста(прон)	8	3	19	рэсэритэ	4	6	52
аха(инт)	5	3	5	камион	4	2	5	сесие	4	1	4
баладэ	4	3	12	капрэ	4	4	7	силос	4	2	28

Fig. 5. Lista 5 (autor: Lidia Novac, 1961, p. 293).

Lista a șasea cuprinde 131 de cuvinte care apar doar în patru sau mai multe texte românești, motiv pentru care sunt redate cu alfabetul latin.

295.

С П И С О К № 6

Слова, встретившиеся только в румынских текстах
(4 и более) – 131 слова.

R-R_o-F		R-R_o-F		R-R_o-F	
acu	4-3-7	echivala (a)	4-2-4	interior	11-4-14
adresat	4-2-8	educativ	5-1-12	invers	4-2-4
agresiv	5-1-7	efectua (a)	6-2-12	județ	4-4-5
agresiune	4-1-13	estetică	4-2-6	lăutar	6-2-23
albi (a)	4-3-4	eșec	4-2-6	limita (a)	6-2-6
anotimp	4-4-6	ezitare	4-3-7	limită	8-2-9
aproximativ	5-2-7	exact	6-3-7	lovit	4-3-6

Fig. 6. Lista 6 (autor: Lidia Novac, 1961, p. 295).

În cea de-a șaptea listă sunt trecute 296 de cuvinte care apar într-un text moldovenesc și în trei sau mai multe texte românești. Este semnificativ că acestea sunt scrise cu alfabet chirilic.

297.

С П И С О К № 7

Слова, встретившиеся в одном молдавском тексте
и 3-х и более румынских текстах (296 слов)

	M	R		M	R		M	R
	R-F	$R\text{-}R_o\text{-}F$		R-F	$R\text{-}R_o\text{-}F$		R-F	$R\text{-}R_o\text{-}F$
авут	1-1	3-2-3	аштептат	1-1	3-2-3	даскэл	1-1	3-2-13
агэца (а)	1-1	7-2-11	ачил	1-2	4-2-54	дата (а)	1-1	3-2-3
адекват	1-1	5-3-6	базат	1-1	4-2-4	даунэ	1-1	3-2-4
адмира (а)	1-1	6-2-6	банал	1-1	3-3-3	дезгропа (а)	1-1	3-3-3
адэпост	1-1	4-2-5	биневоитор	1-1	4-4-4	депласа (а)	1-3	3-2-3

Fig. 7. Lista 7 (autor: Lidia Novac, 1961, p. 297).

Lista a opta conține cuvinte care au fost găsite într-un text românesc și în trei sau mai multe texte moldovenești. Și de această dată este folosit alfabetul chirilic.

299.

С П И С О К № 8

Слова, встретившиеся в одном румынском тексте
и 3-х и более молдавских текстов (227 слов)

	Рум.	Молд.		Рум.	Молд.		Рум.	Молд.
	R-F	$R\text{-}R_o\text{-}F$		R-F	$R\text{-}R_o\text{-}F$		R-F	$R\text{-}R_o\text{-}F$
агротехник	1-3	3-2-10	гындак	1-5	3-3-3	клокоти (а)	1-1	3-3-4
адресэ	1-1	8-4-11	дамэ	1-2	3-2-3	коаче (а)	1-1	5-4-7
ак	1-1	5-4-6	дескоасе (а)	1-1	3-3-4	колак	1-1	4-3-5
актива (а)	1-1	3-2-3	дестойник	1-1	3-1-3	кабинет	1-1	3-1-6
акуш	1-1	7-3-12	динспре	1-7	4-3-5	компаратив	1-1	4-1-5
албие	1-1	3-2-3	доминант	1-1	3-1-6	комунал	1-3	3-1-5

Fig. 8. Lista 8 (autor: Lidia Novac, 1961, p. 299).

Ultima listă, a noua, este alcătuită pe baza listelor 5, 6, 7 și 8, și conține „date numerice privind distribuția a 4.142 de cuvinte în ordine descrescătoare a frecvențelor absolute și relative, precum și în ordinea creșterii frecvenței cumulate și a frecvenței cumulate relative” (Novac, 1961, p. 20). Fiind vorba de date numerice, alfabetul nu are importanță.

302.

С П И С О К № 9

Распределение дако-романской лексики в порядке убывания абсолютной и относительной частот, а также в порядке возрастания накопленной и относительной накопленной частот.

n		F	m	Fm	P	F*	P*
om	go						
1	1	10.546	1	10.546	0,03517	10.546	0,03517
2	2	10.100	1	10.100	0,03367	20.646	0,06884
3	3	9.318	1	9.318	0,03106	29.964	0,09990
4	4	6.338	1	6.338	0,02112	36.302	0,12102
5	5	5.751	1	5.751	001915	42.053	0,14017
6	6	5.388	1	5.388	0,01792	47.441	0,15809
7	7	5.306	I	5.306	0,01765	52.747	0,17574

Fig. 9. Lista 9 (autor: Lidia Novac).

Listele 1-8 arată o constantă: atunci când datele se referă și la texte moldovenești, Lidia Novac folosește alfabetul chirilic, iar alfabetul latin este utilizat doar pentru prezentarea datelor din textele românești. Aceasta este o abordare prudentă, având în vedere că autoarea folosește sintagma *limba daco-romană*, afirmă unitatea de limbă româno-moldovenească, iar teza de doctorat a fost susținută în URSS când nu erau permise discuții publice despre unitatea de limbă româno-moldovenească și despre faptul că alfabetul latin este cel potrivit pentru limba din RSSM.

Analiza lingvistic-statistică a dicționarului

Partea a III-a a tezei este dedicată analizei lingvistic-statistice a dicționarului. În această parte, care este și încheierea tezei, Novac folosește datele lingvistice daco-romane pentru a identifica, prin comparație cu date lingvistice similare din alte limbi, structuri specifice limbii daco-romane (Novac, 1961, p. 305). Pentru a prezenta datele și a identifica, prin comparație cu alte limbi, structurile caracteristice limbii daco-romane, Novac formulează douăsprezece tabele și șase figuri. Printre relațiile investigate se numără dependența dintre frecvența folosirii unui cuvânt și polisemia sa, numărul de ordine al cuvântului în dicționarul de frecvență și frecvența sa cumulată relativă, frecvența apariției unui cuvânt într-un text, numărul cuvintelor care au aceeași frecvență etc. În toate tabelele și figurile, datele privind daco-romana sunt comparate cu date ale altor limbi, precum franceza, rusa, ceha, engleza ș.a. În opt din douăsprezece tabele și în cinci din cele șase figuri, printre datele limbilor comparate se regăsesc și datele colectate de V. Șuteu privind româna folosită în beletristică sau cele analizate

de Gh. Bolocan pe baza limbii române din publicistică. În aceste cazuri, Novac nu plasează niciodată datele privind daco-romana imediat lângă datele privind româna din beletristică sau româna din publicistică, ci intercalează între ele și daco-romană datele privind o altă limbă. De exemplu, în figura 10 (Novac, 1961, p. 313), care prezintă distribuția frecvenței cuvintelor în funcție de numărul de ordine, Novac introduce engleza între daco-romană și româna din beletristică și româna din publicistică.

РИС.I 313.

Распределение частоты слов в функции порядкового номера слова $F_n = f(n)$ в дако-романском языке сравнительно с чешским, французским, русским, английским и румынским языками.

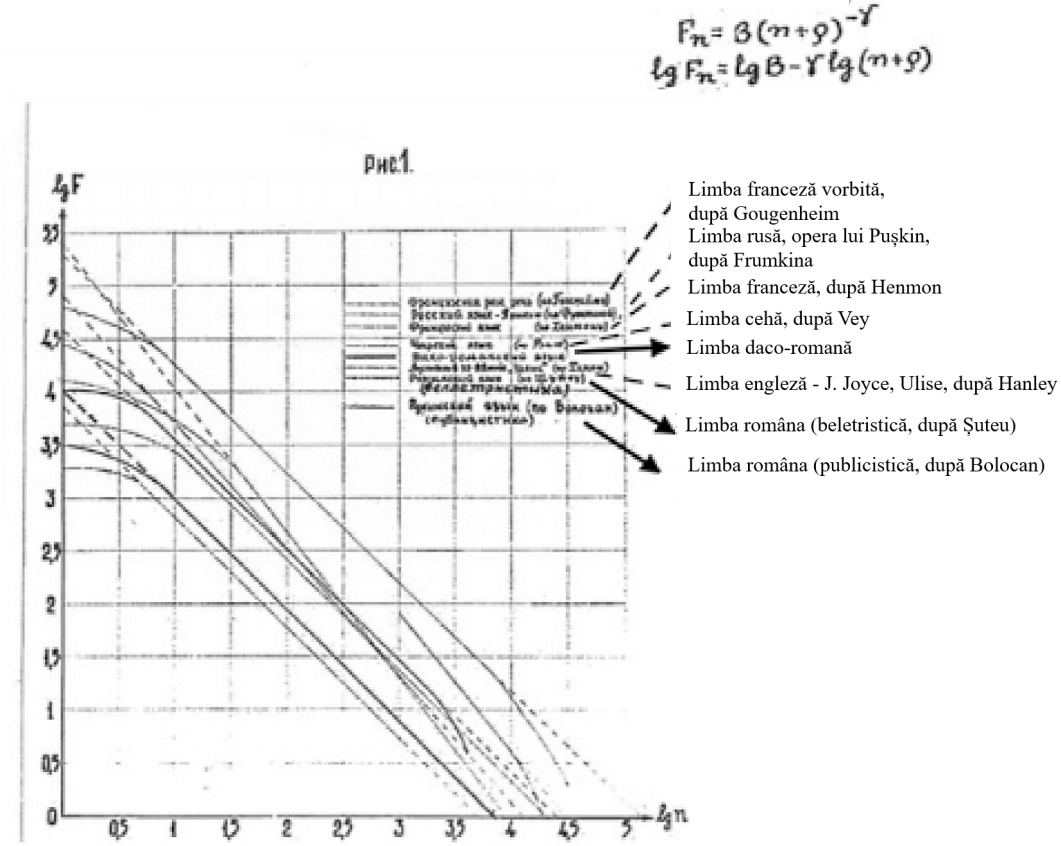

Fig. 10. Distribuția frecvenței cuvintelor în funcție de numărul de ordine al cuvântului *Fn* = *f* (*n*) în daco-romană în comparație cu ceha, franceza, rusa, engleza și româna (autor: Lidia Novac, 1961, p. 313). Traducerea legendei de Viorel Pâslaru.

În tabelul 15, datele privind rusa din opera lui Pușkin sunt intercalate între daco-română și româna din beletristică examinată de Șuteu (Novac, 1961, p. 320).

Таблица 15

Коэффициенты и параметры в зависимости (6) (рис. 3)[1)]

Язык, стиль	β	κ	λ	δ
1. Французская разговорная речь по Гугенэму (franceza vorbită, după Gougenheim)	– 0,075	0,33	0,76	0,0548
2. Русская деловая речь[2)] (rusa administrativă)	– 0,13	0,33	0	0,0208
3. Румынский (беллетристика) по Шутеу Româna (beletristică, după Șuteu)	0,035	0,27	0,496	0,117
4. Русский (язык Пушкина) по Фрумкиной (rusa, opera lui Pușkin, după Frumkina	– 0,045	0,25	0	0,005
5. Дако-романский (daco-romana)	– 0,05	0,25	1,07	0,0361[3)] 0,0145
6. Чешский по Вею (ceha, după Vey)	– 0,075	0,245	1,7	0,0236
7. Французский по Хэнмону (franceza, după Henmon)	0,02	0,24	0,32	0,0036

Fig. 11. Tabelul 15 (autor: Lidia Novac, 1961, p. 320).
Traducerea termenilor de Viorel Pâslaru

Felul în care Lidia Novac își prezintă datele cu ajutorul figurilor și tabelelor, precum și folosirea ocazională a sintagmei „limba moldovenească" reprezintă, probabil, încercări de a preveni o posibilă critică ideologică sau de a tempera eventuale obiecții politice. Este greu de spus dacă aceste strategii au avut efectul scontat, întrucât nu se cunoaște în ce măsură conținutul tezei a afectat parcursul profesional și personal al Lidiei Novac. Cert este că autoritățile sovietice ar fi putut observa disimularea „limbii moldovenești" în sintagma „limba daco-română" sau faptul că gradul de polisemie al cuvintelor daco-romane – deci și al celor din textele moldovenești analizate – a fost stabilit după, atenție!, *Dicționarul limbii romîne moderne*, București, 1958. A se vedea în acest sens nota de subsol 1), pagina 334 a tezei lui Novac.

Folosirea de către Lidia Novac a sintagmei „limba daco-română" trebuie examinată și în contextul academic al epocii. Am menționat că autoritățile comuniste sovietice au refuzat, în 1956, publicarea eseului lui Budagov și Bernștein în care aceștia argumentau unitatea de limbă româno-moldovenească. Tot în 1956, la Chișinău era publicat primul volum al *Cursului de limbă moldovenească literară contemporană*. La pagina 7, în secțiunea istorică despre limba moldovenească ca limbă romanică, este inserată o notă care trece în revistă încercările de-a lungul timpului de clasificare a limbilor romanice. Nota se încheie cu următoarea afirmație: „În lumina aceasta și

limba moldovenească, care în trecut a fost unul din dialectele ori graiurile comunității lingvistice daco-române, în condițiile istorice și sociale noi a devenit limba națională a statului sovetic moldovenesc" (Borșci, 1956, p. 7). Țin să subliniez că citatul prezintă apartenența la comunitatea lingvistică daco-română ca un fapt ce ține de trecut, în timp ce pentru prezent se pune accent pe identitatea distinctă a limbii moldovenești. Cu toate acestea, Lidia Novac afirmă apartenența prezentă a limbii moldovenești la întregul daco-roman. În plus, dacă ținem cont de faptul că C*ursul de limbă moldovenească literatură contemporană* a fost aprobată de Ministerului Învățământului al RSSM drept manual pentru facultățile de limbă și literatură moldovenească și, prin urmare, exprima punctul de vedere oficial, gestul Lidiei Novac de a folosi sintagma „limba daco-romană" și de a afirma apartenența prezentă a limbii moldovenești la întregul daco-roman este unul de opoziție la punctul de vedere oficial al puterii autoritare sovietice. A fi în opoziție cu puterea politică autoritară este ceea ce fac disidenții. Prin urmare, prin folosirea sintagmei „limba daco-romană", Lidia Novac făcea disidență – o disidență epistemică.

Și totuși, limba moldovenească

Singurul loc din teză în care Lidia Novac vorbește despre limba moldovenească fără a se referi la română și fără a menționa daco-romană este *Anexa II* (Novac, 1961, p. 352-356), în care examinează datele privind limba moldovenească și le compară cu rusa. În lumina acestor comparații, autoarea formulează recomandări pentru predarea limbii ruse în școlile moldovenești. În contextul politic în care a scris, folosirea sintagmei „limbă moldovenească" era o măsură de prudență, nicidecum de abdicare de la afirmarea adevărului științific, ci, dimpotrivă, o afirmare a acestuia în mod contextuală.

Concluzie

Am început articolul formulând argumentul *ockhamian* din teza Lidiei Novac și am arătat că dicționarul de frecvență și analiza sa statistică determină dacă premisa empirică – „cele mai des folosite cuvinte, precum și lexicul periferic sunt comune pentru ambele limbi (vezi listele 4-8)" – este o premisă adevărată a raționamentului. Din rezumatul dicționarului și din analiza acestuia se poate constata că ele nu oferă o dovadă directă a adevărului premisei empirice. Adevărul acesteia ar putea fi dovedit prin identificarea grupului de cuvinte din textele moldovenești, a grupului de cuvinte din textele românești și, apoi, prin stabilirea gradului de suprapunere între ele. Novac nu realizează însă o astfel de demonstrație directă. Singura dovadă directă a adevărului premisei empirice este dată de lista 4 care enumeră 3.223 de cuvinte scrise în ambele alfabete, ceea ce arată că diferă doar haina grafică, nu și cuvintele, respectiv limba.

Faptul că nu oferă o demonstrație directă și completă a adevărului premisei empirice nu trebuie imputat autoarei. Obiectivul lucrării sale nu era o astfel de

demonstrație, ci identificarea unor structuri matematice ale limbii daco-romane și determinarea specificului lor în raport cu structurile altor limbi. Identificarea acestor structuri generale este, de altfel, ceea ce conferă lingvisticii statutul de știință. Folosirea sintagmei „limba daco-română" și tratarea limbii din RSS Moldovenească și a românei ca părți ale unui întreg lingvistic reprezintă etape ale acestui proiect de cunoaștere a structurilor limbii. Datele empirice din lista 4 erau suficiente pentru a susține adevărul premisei empirice.

Să faci știință în condițiile unui stat autoritar, care respinge adevărul științific din motive politice, este o întreprindere riscantă. A afirma adevărul științific în răspăr cu ceea ce spune puterea politică cere curaj și este un act de disidență epistemică. Drept urmare, elogiile aduse Lidiei Novac trebuie completate cu recunoașterea faptului că ea a fost mai mult decât o femeie cu șarm și un profesor desăvârșit – a fost un om al curajului academic, care purta la cingătoare *briceagul lui Ockham*, gata să-l folosească pentru a extirpa absurdițățile politicului ce pretindea să facă știință.

Referințe bibliografice:

1. BUDAGOV, R. A., BERNȘTEIN, S. B. Cu privire la unitatea de limbă româno-moldovenească. *Nistru*, 1988, nr. 11, p. 132-136.
2. BORȘCI, Anton, CORLĂTEANU, Nicolae, SOLOVIOV, V. P. *Curs de limbă moldovenească literară contemporană*. Vol. I. Editura Pedagogică de Stat a RSS Moldovenești Școala Sovietică, 1956, 507 p.
3. CIOBANU, Anatol. *Profesoară adorată*, *savantă talentată*, *femeie șarmantă*. *Dr. Conf. Lidia Novac la 75 de ani*. în *Analele Științifice al Universității de Stat din Moldova*. *Seria Științe filologice*, 1998, p. 3-8. ISBN: 9975-917-02-X.
4. CODREANCA, Lidia. Vivant Professores! *Literatura și Arta*, 15 ianuarie 1998, p. 8.
5. MIHALACHI, Ana și RADU, Zinaida. *Lidia Novac*: *Personalitate marcantă a intelectualității romanistice*. În Prus, Elena și Colesnic Iurie. Femeia: Argument al libertății, Editura Prut Internațional, 2011, p. 117-125. ISBN: 978-9975-54-007-0.
6. NOVAC, Lidia. *Частотный словарь молдавского и румынского языков*, Bălți, 1961, 373 p.
7. LICA, Dionis. *Clopotul amintirilor durute*: Nicolae Mătcaș la 70 de ani. Tipograia UPS I. Creangă, 2010, 218 p. ISBN: 978-9975-46-054-5.
8. MĂTCAȘ, Nicolae. Comunicare personală cu Viorel Pâslaru. 14. 10. 2024.
9. PIOTROWSKI, Raimund / Пиотровский, Раймунд Г. *Лингвистические оценки расхождения близкородственных языков. Вопросы языкознания*, 1973, nr. 5, p. 36-42.
10. PIOTROWSKI, Raimund. / Пиотровский, Раймунд Г. *Близкородственные языки или национальные варианты?* În *Типология сходств и различий близкородственных языков*, Editura Știința, Chișinău, 1976, p. 64-67.
11. SPADE, Paul Vincent, PANACCIO, Claude, and Jenny PELLETIER, „William of Ockham", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2025 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.). [online]. Disponibil: https://plato.stanford.edu/archives/sum2025/entries/ockham/

CZU:81’367.63:81’373
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.27

CARACTERUL MOTIVAȚIONAL AL CUVINTELOR ȘI UNITĂȚILOR POLILEXICALE STABILE. NOȚIUNI GENERALE

Angela SAVIN-ZGARDAN
ORCID: 0000-0001-6060-6977
Universitatea de Stat din Moldova
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”

Rezumat. *Motivația în formarea cuvintelor fixează cuvântul prin coraportul său cu un sistem care are cel puțin două coordonate – în primul rând, cu lexemele aceleiași familii de cuvinte, create pe baza unei rădăcini identice; în al doilea rând, cu cuvintele aceleiași clase morfologice pe baza formantului identic (afixele). Am determinat încă un indiciu al relațiilor motivaționale, și anume, apartenența la același câmp funcțional-semantic. Toți acești indici se referă la motivația intralingvistică în limbă. Totodată, în determinarea caracterului motivațional al unității glotice trebuie să fie luat în considerare rolul purtătorului limbii, deoarece anume în conștiința lingvistică se realizează înțelegerea relațiilor și coraporturilor unităților lexicale sau frazeologice ale limbii, care au loc pe baza diferitor tipuri de asociații după criteriile de asemănare, sinonimie, antinomie etc.*

Cuvinte-cheie: *motivație, sens motivațional, semnul limbii, cuvânt, unitate polilexicală stabilă, rădăcina cuvântului, afix.*

The Motivational Character of Words and Stable Polylexical Units. General Notions

Abstract: *Motivation in word formation anchors the word through its correlation with a system that has at least two coordinates–first, with lexemes from the same word family, created based on an identical root; and second, with words from the same morphological class based on the same formative element (affixes). We have identified another indicator of motivational relationships, namely, belonging to the same functional-semantic field. All these indicators pertain to intralinguistic motivation within the language. At the same time, when determining the motivational nature of a glottic unit, the role of the language user must also be considered, since it is precisely in linguistic consciousness that the understanding of the relations and correlations between lexical or phraseological units of the language takes place, based on different types of associations according to criteria such as similarity, synonymy, antonymy, etc.*

Keywords: *motivation, motivational meaning, linguistic sign, word, stable polylexical unit, word root, affix.*

Problema motivaţiei semnului glotic captează atenţia în studiile de lingvistică de ultimă oră, sunt efectuate noi descoperiri şi inovaţii în cercetarea acestei teme. În această ordine de idei vin ca suport materialele de onomasiologie, semasiologie într-un sens mai larg, istorie a limbii (care cercetează, în parte, factorii intralingvistici şi extralingvistici a genezei unităţilor glotice, precum şi evoluţia acestor unităţi de limbă în plan diacronic), dialectologie, lexicologie, frazeologie, morfologie etc.

Relaţiile de motivaţie a cuvintelor prezintă o universalie lingvistică, ele cuprind aproape toate cuvintele din limbă, lăsând după limita „influenţei" lor un procent neînsemnat de cuvinte – cele „singulare".

Noțiunea de caracter motivațional sau, simplu, motivaționalitate, este una din noțiunile de bază ale teoriei motivației. Există un șir întreg de definiții ale acestei noțiuni, ceea ce este determinat de obiectul de cercetare al științei în cadrul căreia se face această determinare a noțiunii, precum și de sistemul categorial al unităților de limbă, caracteristice ei. Astfel, de pildă, în onomasiologie – știința despre principiile și legitățile denominării (denumirii, desemnării) obiectelor și exprimării noțiunilor cu ajutorul mijloacelor lexicale și lexico-frazeologice ale limbii – caracterul motivațional se prezintă ca un rezultat al procesului de creare a formei motivaționale a cuvântului sau a unității polilexicale stabile de cuvinte (frazeologism sau locuțiune) (în continuare – UPS) pe baza unui indiciu motivațional care a stat la baza denominării. Această abordare corespunde poziției onomasiologice în studierea limbii: de la noțiune la cuvânt. Aspectul onomasiologic constă în determinarea caracterului motivațional prin coraportul idiomului dat cu obiectul denotat.

Cât privește formarea cuvintelor sau a UPS în *plan diacronic* – știința despre legitățile și modalitățile formării unităților glotice – este caracteristic determinarea caracterului motivațional prin coraportul determinantului și determinatului. Și anume: caracterul motivațional este condiționarea sensului cuvântului sau a UPS de semantica altui cuvânt sau UPS, de la care este format.

Pentru formarea cuvintelor sau a UPS *în plan sincronic* privind sistemul de modelare a unităților secundare de nominare (Kubreakova, 1981, p. 21), ceea ce reprezintă știința al cărei obiect de studiu este „cum au fost create cuvintele" și „cum sunt create cuvintele" sau mai exact, cum „pot fi create" (Uluhanov, 1977, p. 19) este caracteristică înțelegerea caracterului motivațional ca o concluzie a sensului cuvântului motivat (determinat) ce reiese din semantica cuvântului motivant (determinant). O definiție mai detaliată a caracterului motivat din punct de vedere al formării cuvintelor în plan sincronic este propusă de cercetătoarea M. Iantsenetskaya: „Înțelegem prin caracterul motivat al formării cuvintelor capacitatea cuvântului (sau al UPS – nota n.) de a depista organizarea internă formal-semantică pe baza coraportului dual (de sens și formă), care reflectă modalitatea și mijloacele existente în limbă de a oferi informația verbală". (Iantsenetskaya, 1979, p. 204), În definiția dată sunt două momente de menționat:

primul – evidența coraportului între cuvântul motivat nu doar cu unitatea motivantă de limbă având aceeași rădăcină, dar și cu cuvântul motivant care are același formant; și al doilea – evidența modalității și a modalității de a prezenta informația verbală.

Vom explica cele afirmate supra: Motivația de formare a cuvintelor fixează cuvântul prin coraportul său cu un sistem care are cel puțin două coordonate – în primul rând, cu cuvintele aceleiași familii de cuvinte formate pe baza unei rădăcini identice; în al doilea rând, cu cuvintele aceleiași clase morfologice pe baza formantului identic (Dokulil, 1962, p. 208).

În lexicologie conținutul noțiunii trebuie să corespundă statutului său științific. Deoarece lexicologia are ca obiect de studii cuvintele, frazeologismele și locuțiunile ca fiind elemente ale sistemului lexical, aflându-se în relații și coraporturi cu alte unități de limbă, înseamnă că și determinarea caracterului motivațional al lor trebuie să reiese din luarea în considerare a relațiilor unității glotice date cu alte unități de limbă existente. Totodată, în determinarea caracterului motivațional trebuie să fie luat în considerare rolul purtătorului limbii, deoarece anume în conștiința lingvistică se realizează înțelegerea relațiilor și coraporturilor unităților lexicale ale limbii, care au loc pe baza diferitor tipuri de asociații după criteriile de asemănare, sinonimie, antinomie etc. Relațiile cuvântului cu alte cuvinte, precum și participarea purtătorilor de limbă în înțelegerea acestor relații, sunt redate în schema cercetătorului german G. Klauss (1967, p. 17).

alte semne — reflectarea (semantica, sensul)

semne

persoane — obiectul

Cu toate acestea, definiția menționată mai sus cu privire la caracterul motivațional al cuvântului nu reflectă toate aspectele acestui fenomen. Astfel, nu se indică asupra aspectului ontologic al motivației (Ce e aceasta? E fenomen? E relație? E condiționare?…), nu se concretizează, cum e posibilă determinarea semanticii cuvântului; iar dacă se concretizează, atunci se desemnează doar un singur tip de corelație a cuvântului – „relație derivațională”.

Prin urmare, ce este caracterul motivațional al cuvântului? **Caracterul motivațional al cuvântului este capacitatea structural-semantică a cuvântului care permite conștientizarea relației raționale între semantica și forma sonoră a cuvântului pe baza relațiilor sale lexicale și structurale.**

Sensul motivațional depinde de rădăcina cuvintelor aflate în relații motivaționale, precum și de partea formantă (afixele) ce determină relațiile motivaționale între cuvinte. Mai jos vom veni cu unele exemple în acest sens.

Așa, *relația rațională a sensului rădăcinii cuvintelor* în exemplele *alb –albișor –*

albicios – a albi denotă asemuirea lor prin rădăcina comună: *alb* care se actualizează prin partea formantă a lor (afixele). Raportul semantic între „pădure ce constă doar din stejari" și cuvântul *stejăriș* se conștientizează din contul corelației cuvântului *stejăriș* cu cuvântul *stejar,* ele având aceeași rădăcină.

Relația rațională a sensului se referă și la *Partea formantă* (în continuare – PF), prin afixe**,** în care este exprimată motivația sa structurală ce reflectă indicele de clasă al semnificatului. De exemplu, PF a cuvântului *stejăriș* – stejărIȘ, în care este exprimat semul obiectual „pădure", în care cresc stejari prin sufixul „iș", PF a cuvântului *gălbui* – gălbUI, în care este redat semul „parțialitatea indicelui" prin sufixul „ui", PF a cuvântului *a cotcodăci* – a cotcodĂCI, în care este exprimat semul procesului „a scoate sunete" prin sufixul „ăci". Alte exemple: forma internă a lexemului *stejărel* – stejăr/EL, sufixul „el" denotă un indiciu diminutival (comp.: copăcEL), PF a lexemului nisip/OS, sufixul „os" denotă apartenența la o materie anume (comp. pietr/OS), PF a lexemului *căldicel* – căld/ICEL, sufixul „icel" indică o caracteristică ce nu a ajuns la plinătatea sa (comp.: bunICEL) (Savin-Zgardan, 2021, p. 53).

Am dori să adăugăm că pe lângă relațiile raționale ce denotă caracterul motivațional al cuvintelor sau al UPS care se referă la *rădăcina comună* sau la *partea formantă comună*, am determinat încă un indiciu al relațiilor motivaționale între cuvinte sau UPS, și anume, apartenența la *același câmp funcțional-semantic*. De pildă, când vorbim de relații motivaționale între cuvintele cu partea formantă „iș", mai ținem seama că ele mai pot să facă parte din același câmpul funcțional-semantic: *stejăriș, stufăriș, brădiș, hățiș, pruniș, aluniș, măciniș, rămuriș, tufăriș, zmeuriș, trestiiș* etc. Câmpul funcțional-semantic: *Pădurice, desiș cu anumiți copaci, arbuști, plante.*

Însă coraportul structural este caracteristic nu doar pentru cuvintele derivate, dar și pentru sensurile auxiliare, derivate ale cuvintelor, pentru variantele lor lexico-semantice. În aceste cazuri coraportul structural va fi prezentat nu de structura morfo-sintactică, după cum am văzut mai sus, dar de structura semantică, vorbind de metonimie: URS – „animal", „despre o persoană neîndemânatecă", VULPE – „animal", „despre o persoană vicleană", MĂGAR – „animal", „despre o persoană redusă".

Să revenim la analiza ultimei definiții a caracterului motivațional al cuvântului. „Caracterul motivațional este o *caracteristică* a cuvântului". Cunoaștem mai multe caracteristici ale cuvântului care sunt obligatorii (reproducerea, valența, integritatea), fie au un caracter facultativ, selectiv (emoțional, expresiv). La șirul caracteristicilor facultative ale cuvântului aparține și caracterul său motivațional. Antipodul său este caracterul necondiționat sau deliberativ al corelației dintre partea lui sonoră și sensul cuvântului sau al UPS. Pentru unele cuvinte - nume de persoane sau cuvinte comune deliberative este caracteristic caracterul arbitrar al relației dintre forma sonoră și semantica lor. Într-adevăr, la nivelul conștiinței lingvistice contemporane nu este posibilitate de a explica

relația între aspectul sonor și cel semantic la astfel de cuvinte ca *pădure, ocean, râu, vulpe „animal", a zbura* etc.

Pentru alte unități lexicale – cuvinte derivate și cuvinte relaționate care semantic – le este caracterizat caracterul motivațional: legătura dintre forma sonoră și semantica acestor cuvinte sau UPS este explicabilă, motivată. Și noi înțelegem de ce, de pildă, prin cuvântul *pădurar* este numit paznicul pădurii, iar prin cuvântul *maritim* sunt desemnate indicii care se referă la mare etc. Caracterul motivațional ca o caracteristică a cuvintelor sus-menționate și a altor cuvinte de aceeași tipologie se manifestă în relațiile lor cu alte cuvinte (*pădurar – pădure, maritim – mare, vulpe* „despre o persoană vicleană" – *vulpe* „animal"), deoarece caracteristicile obiectului dat nu apar din relația lui cu alte obiecte, însă doar se descoperă în astfel de relație.

Trebuie să menționăm că definiția analizată a caracterului motivațional se atribuie nu doar cuvintelor din lexicul comun, dar și termenilor. Există opinia că caracterul motivațional al termenului este „auxiliar în raport cu caracterul motivațional al cuvântului (caracterul motivațional al termenului nu este determinat în coraport cu componentele planului de exprimare a termenului, dar în comparație cu unitățile de limbă în general), ceea ce generează o concluzie importantă: cuvântul care nu este motivat în limbă, devenind termen, capătă caracter motivai, de pildă, „sunet". Exemplul adus confirmă posibilitatea de utilizare a noțiunii de caracter motivațional și față de un termen. Motivația termenului lingvistic „sunet": „Element al vorbirii rezultat din modificarea curentului de aer expirat prin articulare" sau termenul din fizică: „Vibrație a particulelor unui mediu elastic care poate fi înregistrată de ureche", sau termen muzical: „Vibrație la o anumită frecvență, spre deosebire de gălăgie" este remarcat în relație cu cuvântul „limbii naturale" *sunet:* „ senzație auditivă, generată de acțiunea frecvențelor mecanice a particulelor de aer în mediu ambiant".

Trebuie să subliniem că sensul noțiunii „caracter motivațional" este legat în mod organic de tipurile de motivație a cuvintelor. Dacă e să recunoaștem doar tipul motivației relative – tipul motivației cuvintelor care este determinat prin intermediul coraportului cuvintelor cu realitatea limbii, în acest caz definiția propusă privind caracterul motivației cuvintelor este exhaustiv. Dar dacă suntem de acord cu caracterul absolut al motivației cuvintelor, pentru care e caracteristic explicarea relației dintre partea sonoră și și semantica cuvântului prin intermediul coraportului cu realitatea extralingvistică (este vorba de onomatopee care sunt o imitarea sunetelor din lumea reală, de pildă: *crea-crea, hau-hau, șu-șu* etc.), în acest caz trebuie de prezentat o altă definiție pentru motivația cuvintelor care ar ține cont de toate tipurile de motivație. *Caracterul motivațional este capacitatea structural-semantică a cuvântului care îi permite să conștientizeze caracterul non arbitrar al relației sale dintre sunet și sens pe baza corelației cu realitatea lingvistică sau non-lingvistică.*

Concluzii. Motivația în formarea cuvintelor fixează cuvântul prin coraportul său cu un sistem care are cel puțin două coordonate – în primul rând, cu lexemele

aceleiași familii de cuvinte, create pe baza unei rădăcini identice; în al doilea rând, cu cuvintele aceleiași clase morfologice pe baza formantului identic (afixele). Am determinat încă un indiciu al relațiilor motivaționale, și anume, apartenența la *același câmp funcțional-semantic.* Toți acești indici se referă la motivația intralingvistică în limbă. Totodată, în determinarea caracterului motivațional al unității glotice trebuie să fie luat în considerare rolul purtătorului limbii, deoarece anume în conștiința lingvistică se realizează înțelegerea relațiilor și coraporturilor unităților lexicale sau frazeologice ale limbii, care au loc pe baza diferitor tipuri de asociații după criteriile de asemănare, sinonimie, antinomie etc.

Referințe bibliografice:

1. DOKULIL, Miloš. Part.1. Teoria odvozování slov. În: *Tvoření slov v češtině.* Praha: Československé akademie věd, 1962.

2. IANTSENETSKAYA, Maina: ЯНЦЕНЕТСКАЯ, М. Н. *Семантические вопросы теории словообразования*. Томск: Изд-во ТГУ, 1979 [online]. Disponibil: http://vital.lib.tsu.ru/vital/access/manager/Repository/vtls:000040438.

3. KLAUSS, Georg: КЛАУС, Г. *Сила слова*. Москва, 1967 [online]. Disponibil: http://scbist.com/blogs/babuler87/4072-georg-klaus-sila-slova-gnoseologicheskii-i-pragmaticheskii-analiz-yazyka.html.

4. KUBREAKOVA, Elena: КУБРЯКОВА, Е. С. *Типы языковых значений. Семантика производного слова.* Москва: Наука, 1981[online]. Disponibil: https://www.academia.edu/33562614/%D0%9A%D1%83%D0%B1%D1%80%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%A2%D0%B8%D0%BF%D1%8B_%D1%8F%D0%B7%D1%8B%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D1%85_%D0%B7.

5. SAVIN-ZGARDAN, Angela. Scurtă privire asupra direcțiilor de cercetare ale motivologiei, o nouă disciplină lingvistică. *Philologia,* 2021, nr. 3, pp. 50-57. ISSN 1857-4300, E-ISSN 2587-3717.

6. ULUHANOV, Igor: УЛУХАНОВ, И. С. *Словообразовательная семантика в русском языке*. Москва: Наука, 1977.

Notă. Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică”, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM.

CZU:81'322:004
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.28

ELEMENTE ALE ORALITĂȚII ÎN EPOCA GLOBALIZĂRII ȘI A DIGITALIZĂRII: PERSPECTIVE COGNITIV-STILISTICE

Viorica MOLEA
ORCID: 0000-0001-5048-0856
Universitatea de Stat din Moldova
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"

Rezumat. *Referindu-ne la oralitatea limbii, menționăm faptul că aceasta a căpătat, în contextul digitalizării și al globalizării comunicării umane, noi aspecte ce țin de unele registre stilistice tradiționale, precum limbajul argotic, jargonul sau împrumuturile recente. Astfel, acestea sunt utilizate în discursul mediatic actual, cel mai flexibil dintre limbaje, reflectând procesele ce se derulează în prezent. Cercetăm elementele oralității actuale din perspectivă cognitiv-stilistică, o abordare complexă a noilor achiziții lingvistice, care decodifică inserții culturale, identitare variate, cu implicații pragmatice, stilistice specifice.*

Cuvinte-cheie: *oralitate, globalizare, digitalizare, argou, jargon, împrumut, aspect cognitiv-stilistic.*

Elements of Orality in the Age of Globalization and Digitalization: Cognitive-Stylistic Perspectives

Abstract. *Referring to the orality of language, we note that it has acquired, in the context of digitalization and the globalization of human communication, new aspects related to certain traditional stylistic registers, such as argotic language, jargon, or recent borrowings. Thus, these are used in current media discourse, the most flexible of languages, reflecting the processes taking place at present. We examine the elements of contemporary orality from a cognitive-stylistic perspective, a complex approach to new linguistic acquisitions that decodes cultural and diverse identity insertions, with specific pragmatic and stylistic implications.*

Keywords: *orality, globalization, digitalization, argot, borrowing, jargon, cognitive-stylistic aspect.*

Limbajul oral a fost supus unor transformări accentuate în ultimele decenii în virtutea tuturor proceselor care au loc ce țin de revoluția tehnologică și, odată cu aceasta, de evoluția culturală, economică, politică etc. Astfel oralitatea, ca aspect al exprimării verbale, vehicul al schimbărilor din limbă, întâi de toate, s-a pliat pe

ceea ce i-au oferit tehnologiile informaționale, păstrând, în același timp, materialul lingvistic acumulat de-a lungul veacurilor. Adică, s-a postat în prim-plan, ignorând rolul care îi era oferit de limba literară standard: la periferia acesteia. Relevăm o avalanșă de elemente ale oralității inserate fără menajamente în texte cu pretenții de îngrijire, precum limbajul mediatic și al social-media, platforme de comunicare online, care nu se prea îngrijesc de respectarea normelor gramaticale, lexico-semantice sau de alt tip și care abordează un limbaj specific comunicării orale cu scopul de a fi mai accesibile, pe înțelesul unui număr cât mai mare de oameni.

În studiile de specialitate limbajul oral este adesea echivalat cu limbajul popular, o formă de exprimare substandard/nonstandard, care se abate de la normele limbii literare, în textul scris (de regulă, artistic sau publicistic) obținând valențe expresiv-pragmatice prin mărcile implicite sau prin conotațiile contextuale conferite. Rodica Zafiu consideră limbajul popular „un concept abstract, generalizant, definit prin trăsături orale, dar supradialectale" (Zafiu, 2001). „Limbajul popular, relevam într-un studiu amplu despre oralitate, este cel care întrunește toate manifestările oralității substandard" (Molea, 2018, p. 91), fiind vorba de lexicul marcat stilistic, precum regionalismele, argoul, jargonul, lexicul familiar, vulgar etc., de elemente, structuri, forme gramaticale, fonologice specifice oralității. Prin urmare, așa cum observam anterior, „popular" înseamnă „o conjugare a tuturor manifestărilor de limbaj care se pretează spiritului național al unei limbi în evoluție" (Molea, 2018, p. 92).

Trebuie să spunem că limbajul oral rămâne o sursă de inspirație mereu actuală pentru discursul mediatic oral sau scris printr-un suflu degajat și sugestiv, prin „vivacitatea inventivă și a pitorescului" (Zafiu, 2001, p. 187), fapt apreciat de vorbitorii din diverse categorii sociale sau de vârstă. Menționăm că, în cea mai mare parte, sunt utilizate mărcile tradiționale ale oralității, precum: lexicul popular, regional, argotic sau de jargon, familiar, vulgar etc.; aspectele fonetice, care țin de pronunție sau de lungirea sunetelor cu diverse funcții și sugestii; gramaticale, cu formele specifice limbajului oral, sau sintactice, care presupun mai mult raporturi de coordonare, mărci dialogale, anacolutul etc. Propunem câteva mostre ce demonstrează afirmațiile de mai sus: ***S-au mai ciordit*** *și niște brățări, tot dacice, desigur pentru Doamna Georgela.* (republica.ro, C.T.Popescu, 25.01.25, https://republica.ro/s-a-aflat-cine-a-furat-coiful-n-ai-sa-crezi); ***Țoapele*** *locale pun acum sfeclă* ***roșă****.* (national.ro, Nicolae Iliescu, 18.04.24, https://www.national.ro/editorial/stop-cadru/de-casa-825955.html/); ***Te-a chemat cineva la Washington, doamnă ministru? Nu?! Adică, mergi de capul tău?!*** *Și ce le spui americanilor –* „***Hello, io sunt aia de vi l-a tăvălit*** *pe Trump al vostru, ce mai faceți?!*" (national.ro, 21.07.25, https://www.national.ro/politica/vizita-lui-nicusor-dan-chemat-de-nimeni-in-america-o-farsa-usr-cu-escala-la-onu-854023.html/); *Crimele au avut loc la Chișinău, împotriva a sute de mii de oameni, dar de ce oare tac* ***Sputnicii*** *și* ***Vlahii****, dacă tot se declară sensibili la autoritarism?* (zdg.md, Alina Radu, 12.06.25, https://www.zdg.md/blog/editoriale/editorial-guvernul-autoritar-de-la-chisinau-20-de-mii-de-dosare-secrete/); ***A întors toate privirile****, dovadă că tânărul care* ***s-a pupat*** *cu Loredana are* ***gusturi foooarte bune*** *la femei!* (cancan.ro, Beatrice Dumitru, 22.07.25, https://www.cancan.ro/bisoi-si-doamna-

mihaela-au-inversat-rolurile-la-mamaia-iar-iubitica-a-oferit-imaginea-zilei-21235161); *… și, **când colo**, pe rețelele de socializare apare o poză din aeroportul Palma de Mallorca! **Cu el în persoană**, cu frate cu tot și cu toți ai săi!* (deschide.md, 19.07.25, https://www.deschide.md/articole/saptamana-anticetatenilor). Toate manifestările oralității subliniate în textele propuse conferă mesajelor expresia cognitivă a percepției etnoculturale stabilite istoric și social și, de cele mai multe ori, sunt exploatate sugestiile depreciative, precum ironia, zeflemeaua, sarcasmul: lexicul argotic, popular-familiar (*s-au ciordit, țoape*); lungirea vocalei *a* (*foooarte*); forme de plural ale substantivelor proprii (*Sputnicii* (post de televiziune rusesc), *Vlahii* (nume de familie al unei politiciane)), forme regionale ale adjectivelor (*roșă*) sau forme populare ale pronumelor personale și demonstrative (*io, aia*); mărci dialogale (*când colo, Te-a chemat cineva la Washington, doamnă ministru? Nu?! Adică, mergi de capul tău?!*). Decodificăm ușor emoții, sentimente, atitudini contradictorii din elementele, construcțiile familiare nouă, care subtilizează tabloul unui cadru social descris într-un moment dat.

Accepția tradițională a limbajului oral este perturbată de schimbările ce se produc în cadrul istoric actual, cu tot ce presupune dezvoltarea tehnologică avansată, care aduce cu sine elemente inovatoare, nu neapărat progresiste sau favorabile limbii.

Precizările care se impun, în acest context, țin, fără îndoială, de utilizarea oralității limbii în mediul virtual, așa-numita oralitate digitală, o formă nouă de comunicare stabilită odată cu apariția internetului. Astfel, așa cum am menționat cu altă ocazie, „în cadrul opoziţiei oral/scris se produce o fisură prin apariţia unui nou tip de comunicare umană, şi anume *oralitatea digitală*, o formă hibridă dintre forma scrisă şi orală, aşa-zisa oralitate scrisă, realizată prin intermediul spaţiului virtual, internetul” (Molea, 2017, p. 96). Oralitatea digitală a devenit, în scurt timp, un aspect firesc al comunicării noastre cotidiente, astfel încât noutatea de acum un deceniu este percepută astăzi ca o modalitate obișnuită de comunicare, declanșând, totodată, mecanisme ireversibile de schimbare lingvistică.

Întrucât procesele transformatoare sunt foarte dinamice, evident, are loc un amestec dintre vechile elemente ale limbajului oral cu noile tendințe, astfel încât acestea coexistă, scoțând în evidență caracterul amalgamat, complex și colorat al exprimării orale. Regăsim acest mix de oralitate, mai ales, pe paginile unor publicații de bulevard, care postează conținuturi scandaloase, precum și pe social media, în care oricine este liber să-și exprime opinia, poziția socială și politică etc. În textul ce urmează, *De fiecare dată când scriu de Zelenski**, din străfundurile netului ies urlete** desprinse din „Exorcistul”* (republica.ro, Florin Negruțiu, 03.06.25, https://republica.ro/cu-riscul-de-a-provoca-un-nou-val-de-racnete-desprinse-din-zexorcistul-reafirm-zelenski-e-un-erou-si-ma), printre cuvintele utilizate preponderent în oralitate, cu mărci stilistice „familiar”, „vulgar” – „străfunduri”, „urlete” – este inserat un element mai nou, dar deja adoptat și întâlnit frecvent în comunicarea actuală, „netul/netu’, care se înscrie în noua realitate descrisă *supra*, devenită familiară noilor generații de vorbitori, pentru care această îmbinare este firească. O combinație de exprimare orală familiară în manieră tradițională, cu elemente de creație populară, în care sesizăm forma de plural a unei platforme

online extrem de populară, *TikTok*, regăsim în pasajul: *Am un amic care **se sparie** de proliferarea asta de emisiuni **culinăroase** de pe toate **canalizările** și **TicTokurile** vieții. Pe mine **nu mă sparie**, fiindcă **văz** aici o reluare de început de veac douăzeci, „sunt și trăsuri, poți să și pleci!”* (national.ro, Nicolae Iliescu, 18.04.24, https://www.national.ro/editorial/stop-cadru/de-casa-825955.html/). Această asociere de elemente nonstandard (*se sparie, culinăroase, văz*) cu forma adaptată de plural a denumirii unei platforme virtuale (*TikTokurile*) sună oarecum grotesc pentru un vorbitor dintr-o generație mai veche, or, tocmai aceasta este miza autorului de text: să producă senzație prin discordanțe de structură și prin combinații neordinare, precum și să inducă cititorului atitudini de ironie, zeflemea sau umor. Sufixul *-uri*, atașat, de regulă, substantivelor neutre de plural, este cel care, utilizat la unele cuvinte recent intrate în limbă, obține sugestii stilistice notabile, deși se știe că este, în opinia lingviștilor, „una dintre procedurile cele mai evidente de integrare românească a împrumutului […] atașabil în orice condiții fonetice ale radicalului împrumutat” (Pană Dindelegan, 2022, p.182).

În spațiul lingvistic basarabean aspectele oralității tradiționale se pot întâlni, în diverse contexte, atât cu elemente lexicale recent sau relativ recent intrate în uzul limbii române, cât și cu cele rămase din perioada sovietică, hibridele ruseți, toate concentrând diverse funcții și sugestii stilistice și cognitive. Bunăoară, în enunțul *I-am spus că războiul rusesc ne afectează, chiar dacă nu avem hotar comun cu Rusia, căci ne mai pică și **drone**, ne mai plouă cu amenințări de la Moscova, ne vin **nonstop** mercenari politici cu **kulioace** de mită, care, apropo, deseori ajung în Moldova prin Erevan.* (zdg.md, Alina Radu, 03.07.25, https://www.zdg.md/blog/editoriale/dar-voi-chiar-puteti-calatori-liber-in-europa-moldova-vazuta-din-caucaz/), urmărim inserția unor cuvinte de curând stabilite în uz, împrumuturi din limba engleză, îmbinate cu un element lexical mai vechi, preluat din limba rusă, cu flexiune română, care reflectă o perioadă de tranziție de la influența masivă a limbii ruse la cea de origine engleză.

În textul mediatic din Republica Moldova există tendințe similare celor din spațiul lingvistic din dreapta Prutului, fiind totuși păstrate unele accente (deși din an în an tot mai puține) de origine rusească. De exemplu, *Anunțuri-trăsnet despre delapidări, alocarea nejustificată a subvențiilor în suma de 100 de milioane de lei, **otcaturi***. (ziarulnational.md, 08.06.21, https://www.ziarulnational.md/doc-un-deputat-reclama-show-ul-ieftin-al-cna-in-cazul-de-coruptie-de-la-aipa-a-intervenit-nichiforciuc-dupa-asta-seful-cna-omul-lui-dodon-a-dat-ordin/); *Din 2018 instituția **este crâșuită** de Nichiforciuc (deputatul Eugeniu Nichiforciuc - n.r.).* (ziarulnational.md, 08.06.21, https://www.ziarulnational.md/doc-un-deputat-reclama-show-ul-ieftin-al-cna-in-cazul-de-coruptie-de-la-aipa-a-intervenit-nichiforciuc-dupa-asta-seful-cna-omul-lui-dodon-a-dat-ordin/) sau *Dvs. o să spuneți că protestați pașnic, dar o să știți dvs. sau nu o să știți că **gopnicii** din spate vin cu echipe de **boevici**, care vor să intre în instituțiile de stat…* (ziarulnational.md, 29.10.20, https://www.ziarulnational.md/dodon-a-preluat-retorica-lui-nariskin-si-ameninta-partenerii-occidentali-dar-si-pe-maia-sandu-pentru-ca-ar-urmari-destabilizeze-situatia-dupa-alegeri-candidatul-independent-considera-ca-doar-dansul-are-dreptul-sa-si-apere-

victoria/). Cuvintele „otcaturi” (în traducere: „comisioane ilegale”), „crâșuită” („sub protecția unor mafioți”), „gopnicii” („elemente degradante ale societății”), „boevici” („formațiuni militare”) sunt utilizate în unele texte mediatice basarabene ca o reflexie a timpurilor marcate de prestigiul limbii ruse, familiare vorbitorilor de română de aici, toate conținând note stilistice depreciative pertinente.

În virtutea unui proces intens de evoluție și, totodată, de schimbare lingvistică, menționăm că un segment tradițional al oralității, precum regionalismele, de exemplu, începe să fie diminuat în uz, nefiind înregistrat în vorbire sau în unele tipuri de text cu aceeași frecvență de altădată. Ne referim, în special, la lexicul regional, oarecum depășit de timp, care nu constituie un fond semnificativ nici măcar în unele localități rurale. Astfel, „constatăm că acest […] registru stilistic al limbajului oral devine un obiect de studiu mai mult cu caracter istoric sau stilistic, deoarece conturul acestuia se estompează treptat în virtutea evoluțiilor tot mai rapide și mai importante în toate sferele vieții umane, inclusiv în cea lingvistică. Acest lucru devine evident deja în a doua jumătate a secolului trecut odată cu accesul cvasigeneral al oamenilor la instruire, cu apariția atâtor mijloace de informare în masă (presa, radioul, televiziunea; acum și internetul), odată cu moda de a te cultiva, de a te civiliza” (Molea, 2018, p. 99). Astăzi, trebuie să menționăm, uniformizarea stilistică, mai curând, standardizarea exprimării este și mai accentuată datorită accesului generalizat la informație de orice tip prin intermediul numeroaselor și al diverselor mijloace de comunicare cu utilizarea internetului. În același timp, aspectele fonologice, cele care țin de pronunție, mai rămân în vigoare în unele regiuni. Drept exemplu ne poate servi teritoriul Republicii Moldova, unde procesele de schimbare lingvistică se produc altfel, unele fiind încă prinse în reflexe istorice și de conștiință națională viciate.

Alte registre stilistice ale oralității, precum argoul sau jargonul, dimpotrivă, sunt într-o perpetuă mișcare, iar spiritul creativ popular rămâne viabil în orice context istoric și social. Prin urmare, tendințele actuale ale acestor limbaje ale oralității se configurează în unison cu tendințele generale ale limbii, împrumutându-se din limbile la modă, precum este engleza, de exemplu.

Noile realități sociale presupun și modele de comunicare corespunzătoare, astfel apărând achiziții lingvistice conforme cu acestea. Deși, așa cum notează lingvistul Eugen Coșeriu, „noul lingvistic apare întotdeauna și în mod necesar în vorbire” (Coșeriu, 2009, p. 145), totuși acesta este răspândit, de regulă, prin intermediul mijloacelor de comunicare în masă și, mai nou, prin cel al rețelelor sociale de comunicare, vehicule virtuale cu intensitate de mișcare uimitoare. Se conturează o nouă viziune asupra utilizării limbajului, în general, și a celui oral, în particular, o viziune ce derivă din întrepătrunderea tot mai vizibilă a modelelor de comunicare umană și de percepere a realității.

Ca o consecință a proceselor de globalizare și, prin acestea, de integrare a tot ce presupune civilizația umană, în limba română, ca, de altfel, și în toate limbile naturale, se produc schimbări vizibile prin inserția tot mai incisivă a numeroase

elemente verbale din limba engleză. Acestea, în virtutea statutului de limbă de comunicare internațională, devin liante interlingvistice, un fel de internaționalisme sau „globalisme", care sunt preluate cu încărcătura lor cognitivă și stilistică de către vorbitori. Elementele de limbaj devenite uzuale, practic, în toate limbile apropie, adaptează conștiințe, mentalități diferite, conducând spre uniformizarea gândirii și simțirii umane.

Propunem, în continuare, câteva tendințe de acest gen, care reflectă exprimarea orală, întâi de toate, cu pătrunderea unora dintre ele în limba standard, întrucât, așa cum constatam anterior, „este evident că numeroase împrumuturi vin pe cale orală, adică sunt răspândite în limba vorbită mai întâi, ca apoi să pătrundă și în registrul cult, prin intermediul limbajului publicistic, îndeosebi, un vehicul perfect de transportare și răspândire a noilor achiziții" (Molea, 2018, p.107).

Cel mai frecvent și mai cunoscut cuvânt din această serie pare a fi „ok", care exprimă aprobarea, acordul, aprecierea și multe alte sensuri în funcție de contextele în care este utilizat. Îl regăsim în comunicarea colocvială de fiecare zi, precum și în textele mediatice cu anumite rigori de exprimare. Iată câteva situații: *Tot respectul pentru poliția greacă,* ***au fost super ok****, politicoși,* ***nu cu aere, ifose*** *sau orice altceva.* (evz.ro, Maria Pană, 20.07.25, https://evz.ro/furtul-de-masini-chiar-si-cele-electrice-s-a-intetit-in-grecia-care-e-veriga-slaba.html); *Victor Angelescu, reacție tăioasă după declarațiile lui Dani Coman: „****Nu e OK*** *să vorbești din auzite"* (gandul.ro, 21.07.25, https://www.gandul.ro/actualitate/victor-angelescu-reactie-taioasa-dupa-declaratiile-lui-dani-coman-nu-e-ok-sa-vorbesti-din-auzite-20580683); *Doar în prima zi* ***a fost cât de cât mai ok****, cu apa curată și alge foarte puține, rare…* (evz.ro, Maria Pană, 22.07.25, https://evz.ro/scandal-pe-internet-din-cauza-algelor-de-la-malul-marii-negre-turistii-nemultumiti-ameninta-cu-boicotul.html). Observăm că aici semnificația de bază a lui „ok" este de „bine" sau „foarte bine", în limba engleză având aproximativ același sens, deși *dexonline.ro* dă atât semnificațiile „am înțeles; se aprobă; în regulă; perfect" (cu valoare de expresie: *all correct*), cât și **1.** Adv. „De acord; foarte bine" **2.** S. n. „Acord, aprobare" [DOOM 3], cu valori gramaticale de adverb și substantiv neutru. Relevăm faptul că acest împrumut, folosit în limbajul oral, în primul rând, are cea mai largă răspândire, în mod special, printre tineri, generația tehnologiilor informaționale avansate și a globalizării, fiind, în același timp, un prim indiciu de întrepătrundere socială, culturală, cognitivă în cadrul unei conștiințe globale în devenire.

Un alt element al oralității recente este interjecția *uau!*, preluată, de asemenea, din limba engleză (*waw*), întâlnită în diverse texte mediatice, pe rețelele de socializare, pe platforme social media cu forma „wau!": *Au fost atâţi români talentaţi şi Dragoş nu a dat Golden Buz, tocmai la străini s-a gândit el!! Şi nu a fost chiar aşa* ***WAU!!*** (cancan.ro, Maria Iancu, 02.05.22, https://www.cancan.ro/scandal-la-romanii-au-talent-baietii-de-la-udi-team-golden-buzz-ul-lui-dragos-bucur-descalificati-de-la-pro-tv-20617472); ***Wau!*** *Nu pot să cred! Am primit sarmale ardelenești făcute de bunica mea.* (cancan.

ro, Mihaela Cazacu, 06.12.22, https://www.cancan.ro/fuego-surpriza-de-mos-nicolae-ce-cadou-special-a-primit-din-partea-bunicii-sale-nu-pot-sa-cred-20733773) Dicționarul (DOOM 3) dă, însă, forma „uau", fapt care ne derutează în privința ortografierii acestui cuvânt și nu prea înțelegem: este ignoranță sau o încălcare cu bună știință a normei. Oricum, considerăm că această interjecție, devenită extrem de populară deja o perioadă îndelungată, se înscrie în seria de elemente internaționale care omogenizează variate accepții culturale, stabilind contacte cognitive și revelând deschidere afectivă.

Așa cum spuneam, achizițiile lingvistice din ultimele decenii poartă marca înnoirilor tehnologice și a tot ce derivă din acestea, configurând procesele comunicative la toate nivelurile, trecând, evident, în cea mai mare parte, prin filtrul oralității. Adriana Stoichiţoiu Ichim, referindu-se la împrumuturile termenilor informatici, semnala că „studiul acestor împrumuturi nu trebuie făcut decât ţinând cont de impulsurile socio-culturale care motivează acceptarea acestora în limba română (…), dar şi de factorii psihologici şi lingvistici care favorizează adaptarea lor (modernizarea limbajului, necesitatea alinierii societăţii româneşti la standardele internaţionale, publicitatea excesivă a modelelor americane, cunoaşterea temeinică a limbii engleze, a tipurilor de argou de către tineri ş.a.)" (Stoichițoiu-Ichim, 2001, pp. 184-185). Or, tocmai aspectele relevate de cercetătoare constituie premisele pentru deschiderea spre uzul civilizațional comun.

Un șir de împrumuturi din acest spectru de elemente intrate prin procesorul colocvialității este adoptat cu rapiditate uimitoare, chiar dacă provin dintr-o limbă neînrudită, precum este engleza. „Influenţa limbii engleze asupra limbii române, susține Dana Camelia Diaconu, este un fenomen complex, depăşind ca amploare şi profunzime obişnuitele transferuri datorate contactelor lingvistice la distanţă", observând că „această influenţă afectează în profunzime mecanismele organizării vocabularului românesc" (Diaconu, 2016), astfel confirmând faptul interferențelor unor procese comunicative globale.

Aducem spre exemplificare câteva texte în care sunt utilizate elemente cu o răspândire foarte mare în limbile lumii, conținând valori, funcții comunicative, precum și accepții cognitive similare: *Când arăți impecabil și ai și* ***content*** *la pachet, premiul vine cu* ***hastag*** *#enormal*. (Denisa Macovei, 02.07.25; https://www.libertatea.ro/entertainment/5-stiri-monden-gabi-badalau-judecata-copii-kira-hagi-nunta-5364871); *Ba chiar, artistul și-a arătat veleităţile de bucătar și a gătit într-o dimineață, iar pe atunci, viitoarea lui soție, nu mai contenea cu* ***story-urile*** *de la* ***jacuzzi****. Părea* ***dealul*** *perfect: ei aveau totul gratis, iar patronul primea la schimb publicitate*. (cancan.ro, articol de Mihai Popa, 05.07.25, https://www.cancan.ro/uluitor-ce-au-patit-dinu-maxer-si-sotia-lui-dupa-nunta-teapa-cum-au-ratat-luna-de-miere-de-vis 21227374?utm_source=video_homepage&utm_medium=clicks_video&utm_campaign=video). *Să nu uităm – toate astea vin de la un ministru care în urmă cu 3 ani făcea* ***live-uri emo*** *pe* ***Instagram*** *și scria pamflete anti-*

Trump de pe telefon. (national.ro, 21.07.25, https://www.national.ro/politica/vizita-lui-nicusor-dan-chemat-de-nimeni-in-america-o-farsa-usr-cu-escala-la-onu-854023.html/); *La fel ca fotografia cu mesaj fals, celelalte **fake-uri** sunt adaptate cultural și lingvistic, fiind livrate de sursele media locale supuse regimului de la Kremlin, fiind preluate și de **influenceri** cu imagine de „patrioți”.* (zdg.md, Alina Radu, 13.07.25, https://www.zdg.md/blog/editoriale/video-haosul-controlat-calul-troian-al-rusiei-in-razboiul-informational-din-r-moldova/); *Deși nu obișnuiește să răspundă **hate-ului**, Emilian Crețu de această dată nu a putut trece cu vederea **videourile** care circulă în **mediul online**, după ce un **tiktoker** îl acuză pe actor că acesta își dă prea mare importanță și, de fapt, nu a realizat nimic pentru Republica Moldova, actorul a ieșit public cu o reacție*. (perfecte.md, 23.07.25, https://perfecte.md/lifestyle/emilian-cre%C8%9Bu-dintr-un-scandal-in-altul-actorul-s-a-infuriat-dupa-ce-un-tiktoker-i-a-spus-ca-nu-are-motive-sa-se-considere-o-voce-importanta-in-republica-moldova-inca-o-data-imi-cer-mii-de-scuze-%C8%99tiu-ca-ma-urmaresc-%C8%99i-copii-video---2731758.html). În fragmentele de text prezentate identificăm ușor câteva elemente lexicale englezești preluate din domeniul comunicării digitale, inserate firesc în discursul mediatic românesc. Aceste cuvinte recent împrumutate (*content, haștag, story, live, Instagram, fake, influenceri, tiktoker* etc.), unele adaptate insuficient, întrebuințate cu o frecvență impresionantă în discursul public, reprezintă tocmai recuzita comunicării în societatea modernă, atașată aproape organic de proiectul etnocultural existent.

O altă serie de împrumuturi, numite și jargoane, vizează domenii precum moda vestimentară, unele aspecte ale comportamentului uman sau alte ipostaze ale vieții mondene: *Ei bine, în această vară poți purta totul foarte scurt! Designerii au ales să propună chiar **styling-uri** inedite, bazate pe **underwear***. (elle.ro, 12.07.25, https://www.elle.ro/fashion/tendinte-moda-too-short-963898); *Nu uita de o pereche de sandale aurii cu talpă plată, câteva accesorii în nuanțe apropiate cu **outfit-ul** și distracția poate începe!* (elle.ro, 06.07.25, https://www.elle.ro/fashion/piesele-vestimentare-si-accesoriile-perfecte-pentru-o-vara-boema-962554); *Valentina Naforniță, un adevărat **fachion icon!** Top 10 **cele mai stylish** apariții ale sopranei* (perfecte.md, titlu, 23.07.25, https://perfecte.md/fashion/valentina-naforni%C8%9Ba-un-adevarat-fashion-icon-top-10-cele-mai-stylish-apari%C8%9Bii-ale-sopranei-foto-video---2731759.html); *„De ce **tips-ul** este trecut ca beneficiu?”, a întrebat cineva*. (gandul.ro, 23.07.25, https://www.gandul.ro/actualitate/anunt-de-angajare-controversat-oferit-de-un-pub-din-cluj-napoca-ce-salariu-li-se-ofera-chelnerilor-20583017); *Zodii puse la încercare la final de iulie 2025. Universul le dă o lecție dură, iar **karma** nu iartă* (11.07.25, https://click.ro/lifestyle/horoscop/zodii-puse-la-incercare-la-final-de-iulie-2025-2456723.html); *Oana Roman. **Bullyingul** și **hate-ul** te fac un om mai bun?* (ciao.ro, titlu, Maria Apostol, 25.03.21, https://ciao.ro/oana-roman-bullying-ul-si-hate-ul-te-fac-un-om-mai-bun/). Referindu-ne la funcțiile și sugestiile acestor jargoane, relevăm

intenții pragmatice distincte referitoare la stabilirea unor modele de comunicare pentru o anumită categorie de cititori. De asemenea, utilizarea cuvintelor respective decodifică variate sugestii stilistice, precum: atitudine degajată, de manifestare a exclusivismului, încercare de a conspira și a se erija în personaje elitiste, precum și sentimente de apartenență unui anumit grup. Elementele lexicale inserate în textele prezentate, toate împrumuturi din limba engleză, constituie o dovadă elocventă de integrare prin limbaj în circuitul civilizațional universal, de depășire a condiției etnice căreia aparțin vorbitorii.

Amploarea acestei integrări este impulsionată și menținută de comunicarea pe platformele social-media, care au devenit, fără să exagerăm, adevărate laboratoare de formare, în primul rând, prin limbaj, a omului lumii, care va estompa însemnele identitare, configurându-se o conștiință globală cu reflexe etnoculturale specifice.

Concluzii

Așadar, constatăm că oralitatea se manifestă în prezent prin câteva moduri, și anume:

– sunt utilizate elemente ale oralității tradiționale în textele din mass-media și social media românească cu funcții stilistice bine conturate, precum inducerea unor atitudini, sentimente familiar-depreciative sau ilare, tendința de a conspira cu o parte semnificativă de consumatori de informație accesibilă și afectivă, reflectarea unor proiecții etnoculturale și cognitiv-expresive distincte;

– există o tendință de amestec al elementelor oralității tradiționale cu aspecte ale achizițiilor lingvistice recente, adesea neadaptate sau neatestate în dicționar, întrebuințate mai ales în manieră colocvială, revelând niște însemne ale modernității sau ale postmodernității.

– întâlnim tot mai des elemente verbale împrumutate, care aparțin registrelor argoului sau jargonului, din domeniul comunicării digitale, al modei, al relațiilor, al comportamentelor umane sau al psihologiei, aspecte abordate, mai ales, în publicații de bulevard sau în texte de opinie, în care limbajul standard este alternat cu elemente de oralitate familiară.

– toate aceste tendințe ilustrează capacitatea de adaptare și transformare a limbii sub presiunea schimbărilor din epoca tehnologiilor informaționale și, respectiv, a globalizării, din care derivă germenii unei conștiințe umane colective, cu semne clare ale unei noi culturi și, respectiv, ale unei expresii cognitive reconfigurate.

Referințe bibliografice:

1. COȘERIU, Eugen. *Omul și limbajul său*. Iași: Editura Universității A. I. Cuza, 2009. 457 p. ISBN 978-973-703-386-4.

2. DIACONU, Dana Camelia, Jargonul informatic și redactarea textului online. *Cultură și comunicare*. Târgoviște: Editura Biblioteca, 2016 [online]. Disponibil: https://asociatiadice.org/pdf/Vol_Cultura_si_Comunicare_2016.pdf [accesat 2025-11-06].

3. DOOM 3 – *Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a III-a. Academia Română, Institutul de Lingvistică. București: Editura Univers Enciclopedic, 2021, 1152 p. ISBN 978-606-704-935-0.

4. MOLEA, Viorica. O nouă formă de comunicare în spațiul virtual: oralitatea digitală. *Limba Română*, nr. 5-6, anul XXVII, Chișinău, 2017, pp. 96-105.

5. MOLEA, Viorica. *Oralitatea în textul publicistic actual românesc (sub aspect pragmatic și stilistic).* Teză de doctor habilitat în filologie, Chișinău, 2018, 271 p. C.Z.U: 811.135.1'42 (0433).

6. PANĂ DINDELEGAN, Gabriela. Despre integrarea flexionară a împrumuturilor nominale recente. LR, LXXI, nr. 1-2, pp. 181-189, Bucureşti, 2022.

7. STOICHIȚOIU-ICHIM, Adriana. Aspecte ale influenţei engleze în româna actuală. *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influente, creativitate*, Bucureşti: Editura ALL, 2001, 158 p. ISBN 9736843947, 9789736843945.

8. ZAFIU, Rodica. Prestigiul oralităţii. Păcatele limbii. Revista *România literară*, nr. 47, 2001 [online]. Disponibil: http://www.romlit.ro/prestigiul_oralitii, www.romlit.ro › … › Arhivă, 2001, nr. 47 [accesat 2014-01-02].

9. ZAFIU, Rodica. *Diversitate stilistică în româna actuală*. Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti, 2001. 327 p. ISBN 973-575-579-3.

Notă. Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică", Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu" al USM.

CZU:81'42
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.29

DESCRIEREA CA ACT DE VORBIRE: REPERE PENTRU O ANALIZĂ PRAGMATICĂ A DESCRIERII ORALE

Alexandru COSMESCU
ORCID: 0000-0001-7288-3998
Universitatea de Stat din Moldova
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"

Rezumat. *Acest articol propune o schimbare de perspectivă în studiul descrierii, deplasând accentul de la „textul descriptiv" – conceput de majoritatea cercetătorilor drept enumerare statică de trăsături ale unui obiect – spre descrierea conversațională ca act de vorbire situat, ancorat în percepție și interacțiune. Pe baza unei analize-pilot a transcrierii înregistrării unei descrieri în condiții de co-prezență și atenție comună, inspirată metodologic de Wittgenstein, Toulmin & Baier și Wallace Chafe, sunt evidențiate mecanismele de alternare între focalizare/defocalizare, strategiile de gestionare a incertitudinii perceptuale și emergența relevanței în cursul interacțiunii. Rezultatele oferă un cadru conceptual care contrazice modelul descriptiv bazat pe ideea unei liste de trăsături și fundamentează o agendă de cercetare pentru descrierea orală spontană.*

Cuvinte-cheie: *descriere, conversație, discurs oral spontan, nesiguranță perceptuală, relevanță, act de vorbire.*

Description as a Speech Act: Notes for a Pragmatic Analysis of Oral Description

Abstract. *This article proposes a shift in perspective in the study of description, moving the focus from the "descriptive text" – conceived by most scholars as a static enumeration of an object's features – to conversational description as a situated speech act, anchored in perception and interaction. Based on a pilot analysis of the transcript of a recorded description produced under conditions of co-presence and joint attention, and methodologically inspired by Wittgenstein, Toulmin & Baier, and Wallace Chafe, the study highlights mechanisms of alternation between focus and defocus, strategies for managing perceptual uncertainty, and the emergence of relevance in the course of interaction. The results provide a conceptual framework that challenges the list-based model of description and lays the groundwork for a research agenda on spontaneous oral description.*

Keywords: *description, conversation, spontaneous oral discourse, perceptual uncertainty, relevance, speech act.*

În literatura de specialitate, atât cea de limbă română, cât și cea scrisă în limbi de circulație internațională, descrierea este, în general, abordată din perspective care îi neglijează specificul pragmatic și iau drept exemplu paradigmatic tipul de descriere prezent în textele literare. În acest sens, funcționarea descrierii orale în conversația cotidiană – ceea ce consider un punct de pornire mult mai adecvat pentru o analiză a descrierii – este trecută cu vederea. Însăși perspectiva teoretică asumată de majoritatea cercetătorilor contribuie la această lăsare în umbră a specificului descrierii.

Un exemplu tipic este articolul despre descriere din recentul *Dicționar de stilistică. Poetică, retorică, naratologie, versificație*. Încă din primele rânduri, autoarea își asumă o perspectivă asupra descrierii ce ilustrează o viziune pe care o putem considera tradițională, prezentând descrierea drept „element component al structurii textului, inclus în și subordonat față de textul narativ; descrierea oferă informații despre personajele, obiectele, spațiul și timpul care însoțesc/ configurează desfășurarea narațiunii [….]. Toate studiile consacrate descrierii o situează în opoziție cu narația, considerându-se, în general, că ea ar constitui o pauză narativă, o întrerupere în suita relatării. Fragmentele descriptive sunt ușor de izolat în ansamblul textual: de obicei statice, prilejuiesc momente de suspendare a temporalității, întreruperi în secvența liniară a diegezei (….)” (Mancaș, 2023, p. 78-79). Autoarea consideră că descrierea poate fi „definită, în cazuri extreme, ca enumerare/ cumul/ listă de nume a unor obiecte (în sensul cel mai larg al termenului) sau de predicate (în sensul logic și gramatical de atribute ale unui obiect)” (Mancaș, 2023, p. 80). Tendința ilustrată de autoare este, într-adevăr, generalizată în studiile de specialitate (remarcăm, totuși, că „toate studiile consacrate descrierii….” este o exagerare – deși una justificabilă: *majoritatea* studiilor despre descriere par să o trateze în acest mod, ca o rudă mai săracă a narațiunii, îmbinată cu narațiunea).

Autori influenți precum Philippe Hamon (1993) sau J.M. Adam (1992, 2005) preferă să vorbească despre „descriptiv” mai curând decât despre descriere, considerând „enunțul descriptiv”, „secvența descriptivă”, „tipul descriptiv” drept fenomene de același tip cu „secvența narativă”, „secvența argumentativă”, „secvența dialogală” – un segment specific dintr-un text preexistent, izolabil de către analist. Atunci când vorbesc despre descriere, autorii din această școală o tratează de obicei ca formă a enumerării, utilizând modelul listei: „a descrie înseamnă întotdeauna a enumera părțile unui loc, unui obiect, unui personaj…. Descrierea apare, în consecință, drept desfășurare de stocuri lexicale, venite să rupă linearitatea sintagmatică a narativului” (Adam, Petitjean, 1982, p. 86); „Enumerarea apare deci drept un fel de bază sau grad zero al procedurii descriptive” (Adam, 1992, p. 81). Mecanismul de desfășurare a descrierii identificat de acești autori include, de obicei, două elemente: „fixarea unei teme” și „selectarea de aspecte (părți sau proprietăți) ale obiectului”, după modelul enumerării.

Cea mai coerentă critică a viziunii tradiționale despre descriere pe care am întâlnit-o până în prezent este un articol semnat de S. E. Toulmin și K. Baier (1952), *On Describing*. Autorii remarcă, pe bună dreptate, că există o diferență între rezultatul unei descrieri („textul descriptiv" care formează tema majorității studiilor despre descriere din paradigma tradiționale) și actul de limbaj care poate fi numit „descriere" – și care scapă de obicei analizei care urmărește „descriptivul" și operează cu un concept implicit al descrierii ca enumerare. Influențați evident de L. Wittgenstein, Toulmin și Baier pornesc de la sensul cotidian al verbului „a descrie", examinând cazurile în care putem spune că descriem ceva. Prin refocalizarea întrebării dinspre „ce este o descriere" spre „ce facem atunci când descriem", autorii reușesc să evite capcana tipică pentru viziunea tradițională asupra descrierii. Din această perspectivă, descrierea nu mai este conceptualizată drept tip de secvență textuală, ci ca act de limbaj: același enunț pe care autorii tradiționaliști l-ar caracteriza drept „descriptiv" poate să apară în acte discursive diferite – într-o descriere sau, să zicem, într-o rugăciune, funcționând de fiecare dată diferit. Unul dintre scopurile primare ale descrierii conversaționale (dar nu singurul) devine, după Toulmin și Baier, cel de a face posibilă recunoașterea obiectului descris de către destinatarul descrierii. Descrierea se prezintă, pentru acești autori, în primul rând ca act de vorbire al unui locutor, adresat unui destinatar, cu privire la o temă, locutorul fiind într-o poziție mai bună decât destinatarul pentru a observa anumite detalii ale obiectului descris. Printre altele, o descriere conține mențiuni ale unor proprietăți ale obiectului descris și cel puțin un enunț în care se menționează tipul de obiect descris, dar structurarea ei și prezența altor tipuri de enunțuri depinde de funcția ei.

Articolul de pionierat al lui Toulmin și Baier este una dintre influențele de bază asupra studiului de față și subscriu, în linii generale, ideilor expuse de acești doi autori. Deși au identificat corect o serie de dimensiuni fundamentale ale descrierii, Toulmin și Baier au pornit mai curând de la o intuiție conceptuală și o reflecție în memorie asupra actelor de vorbire observate în propria experiență decât de la analiza riguroasă a unor descrieri empiric atestate, ceea ce ar fi oferit, cel mai probabil, textului lor despre descriere mult mai multă influență și ar fi subminat concepția tradițională asupra descrierii ca analogă enumerării. Studiul lor mai curând fixează un cadru în care ar avea sens să numim ceva „descriere" (lucru extrem de lăudabil în contextul în care scriau – în care, ca și în prezent, descrierea este conceptualizată impropriu) decât să investigheze funcționarea efectivă în discurs a descrierii ca practică a limbajului. Respectiv, am considerat necesară formarea unui corpus de descrieri conversaționale înregistrate și transcrise, care să permită analiza detaliată a felului în care funcționează descrierea ca act de vorbire, mai curând decât ca produs textual. Am urmat o sugestie metodologică formulată de L. Wittgenstein în *Caietul albastru* (2005, p. 61): clarificarea contextelor în care folosim anumite cuvinte (precum „a dori", „a înțelege", „a crede") – în cazul nostru, clarificarea contextului în care am numi o acțiune verbală „a descrie" – poate să pornească de la

descrierea atentă a unor cazuri simple. În acest sens, observarea și descrierea unui caz simplu are o valoare suficientă; cel interesat de cazuri mai complicate poate să le construiască, apoi, el însuși.

Am considerat așadar că – pentru studiul aplicat al descrierii din perspectivă pragmatică și discurs-analitică – cel mai simplu caz posibil este cel în care un locutor este rugat să descrie un obiect din mediul său imediat. Pentru ca un asemenea corpus de descrieri să poată fi folosit în mod riguros, comparând felul în care se structurează descrierile în funcție de diferiți factori, am considerat necesar ca secvențele înregistrate să fie descrieri ale aceluiași obiect. Am ales în acest scop un semn de carte elaborat de artista vizuală din Chișinău Victoria Viprada. Intenția mea este de a aduna un corpus de aproximativ 100 de descrieri ale acestui obiect, pentru a observa ce rămâne stabil și ce se schimbă în descrierea conversațională, precum și factorii ce determină variația.

Respectiv, „cazul simplu" cu care voi lucra în analiza descrierii este ceea ce poate fi numit „descriere conversațională în co-prezență". Ca „joc de limbaj", în sensul lui L. Wittgenstein, această formă de descriere are o serie de caracteristici specifice. În primul rând, locutorul și destinatarul sunt ambii prezenți în același spațiu. În al doilea rând, obiectul descris este prezent în câmpul perceptual al amândurora. Acest joc de limbaj diferă de descrierea unui obiect absent din câmpul perceptual al locutorului, dar cu care locutorul este deja familiar (un alt „caz simplu" de descriere conversațională – ceea ce am putea numi „descriere din memorie"). În același timp, diferă de descrierile în care locutorul și destinatarul nu sunt prezenți în același spațiu (de exemplu, cazul în care un prieten îi descrie altuia, la telefon, spațiul în care se află pentru a-l ghida). Co-prezența celor doi interlocutori în cazul acestui tip de descriere conversațională permite ceea ce, în științele cogniției, se numește „joint attention": atenție comună față de același obiect. Ipoteza de lucru de la care pornesc este că anume acesta este contextul primar al descrierii și cel care ne permite să înțelegem funcția ei de bază: orientarea atenției interlocutorului spre un segment al experienței remarcat de subiectul-descriptor. Respectiv, abordez descrierea din start într-un context intersubiectiv, perceptual, saturat de relevanță.

La momentul elaborării studiului de față, am înregistrat deja 4 asemenea descrieri. Fiecare dintre descrierile înregistrate în cadrul acestui proiect va fi transcrisă și analizată separat, conform aceleiași metodologii, urmând ca rezultatele să fie generalizate într-un volum ulterior. Abordarea analitică pe care o utilizez este influențată de Wallace Chafe, a cărui lucrare *Discourse, Consciousness, and Time. The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing* (1994) propune un mod de a lucra în analiza discursului profund sensibil la fluxul discursiv și cel cognitiv, fără o separare artificială între câmpul „semantic" și cel „pragmatic" și fără a neglija dimensiunea perceptuală inerentă conștiinței.

Articolul de față propune o primă analiză-pilot integrată acestui proiect. Aceasta urmărește să exploreze, prin examinarea detaliată a unei singure descrieri conversaționale, dinamica atenției, relația dintre percepție și discurs, precum și

structura internă a acestui tip de act de vorbire.

Transcrierea care urmează a fost făcută în baza înregistrării unui segment dintr-o conversație mai lungă cu o prietenă, Cristina, care a acceptat să fie primul subiect pentru studiul meu despre descriere. Segmentul înregistrat (pe 24 iunie 2025) durează 3 minute și 42 secunde.

L-am transcris urmând, în linii mari, principiile formulate de Wallace Chafe (Chafe, 1994): segmentarea discursului în funcție de contururile intonaționale, numerotarea cu numere arabe a fiecărui segment cu o anumită completitudine semantică (și pragmatică), menținerea ezitărilor verbale și a falselor starturi, reprezentarea pauzelor prin puncte de suspensie și a lungirii unor sunete prin „=". Nu am considerat necesară indicarea duratei pauzelor.

Descrierea propriu-zisă este încadrată de două segmente (pe care le-am numerotat 1 și 11) cu o funcție pragmatică clară. Sunt singurele în care intervin și eu ca intervievator: rugămintea de a descrie în 1 (acceptată explicit de interlocutoare) și mulțumirea pentru descrierea deja încheiată în 11. Intervențiile mele marchează, practic, limitele între care interlocutoarea desfășoară – în mod autonom – descrierea unui obiect, fără vreo asistență sau direcționare din partea mea.

Dimensiunea intersubiectivă este așadar prezentă din start. Descrierea înregistrată apare într-un context intersubiectiv, dialogic, ca *răspuns* la o rugăminte. Acest lucru nuanțează caracterul *spontan* al unei asemenea descrieri, fără a-l anula totuși: ea nu apare ca o *inițiativă* a subiectului care descrie, ci ca un răspuns la *inițiativa celuilalt*. În același timp, ea rămâne spontană în sensul unui discurs *improvizat*, *nepregătit din timp* – în care fluxul discursiv este ancorat în fluxul perceptual și simultan cu acesta.

Cristina își începe descrierea propriu-zisă în secvența 2, care, pragmatic, stabilește un cadru de desfășurare printr-o identificare / clasificare a obiectului. Este o intrare intuitivă în descriere, analogă felului în care funcționează percepția: înainte de a observa detalii, ceva ne apare deja ca un anume lucru, fie vag, fie concret. Nivelul minimal al acestei determinări – perceptuale și verbale totodată – este recunoașterea drept „ceva" sau „un obiect". Secvența 2 este o continuare directă a propunerii din 1a-b, care deschide un cadru pentru descriere:

1. a) ALEX: O să te rog
   b) să descrii acest obiect.

Aici, obiectul propus pentru descriere a fost deja determinat de Alex drept „acest obiect". Formularea nu este repetată de Cristina, ci lăsată implicită (și operativă) în mișcarea predicativă ce începe în 2b:

2. a) CRISTINA: Mm
   b) I-un
   c) carton ă =

d) dreptunghiular
e) pe care este desenat un ochi.
f) Probabil este un….
g) semn de carte.

Fluxul descrierii avansează printr-o mișcare ce poate fi numită „determinarea mai îndeaproape" a ceea ce fusese numit „acest obiect". „Determinarea mai îndeaproape" se realizează în două moduri. În 2.c-e, obiectul este determinat în termenii apariției sale perceptuale („i-un carton dreptunghiular pe care este desenat un ochi") iar în 2f-g – în termenii utilizării sale („probabil este un semn de carte"). Contururile intonaționale reflectă succesiunea de determinări din ce în ce mai precise. Determinarea obiectului drept „carton" din 2c este resimțită drept insuficientă; în 2d avem o nouă determinare – de această dată a substantivului „carton", nu a temei inițiale, „acest obiect": carton *dreptunghiular*. Și acest lucru este resimțit ca insuficient de subiectul descriptor: a numi obiectul prezentat pur și simplu „carton dreptunghiular" nu oferă suficientă specificitate. Deci, Cristina adaugă, în 2e, o formulare ce crește și mai mult gradul de specificitate (și recognoscibilitate a obiectului): imaginea ce apare pe acest „carton dreptunghiular". Succesiunea din 2c-e poate fi interpretată ca determinare a materialului din care este făcut obiectul (2c), a formei lui (2d) și a apariției lui vizuale specifice (2e).

Logica desfășurării mișcării discursive este una a creșterii incrementale a specificității. Vom recunoaște această mișcare drept una constitutivă pentru descriere: căutarea, în interiorul propriului discurs, a unei formulări ce să poată fi considerată drept „suficientă" pentru limitele pe care și le propune subiectul-descriptor. Identificarea inițială a obiectului drept „un carton dreptunghiular pe care este desenat un ochi" pare să satisfacă o condiție primară pentru desfășurarea mai departe a descrierii: identificarea *tipului de obiect* cu care are de-a face descriptorul, într-un mod suficient de specific pentru ca unui destinatar să-i fie clar *despre ce anume* va fi vorba în cele ce urmează. Cu toate acestea, Cristina nu consideră această determinare drept o descriere suficientă și, în 2f-g, adaugă identificarea *funcției* obiectului descris: semn de carte. Totuși, formularea este introdusă ca ipoteză: obiectul este „probabil" un semn de carte. Prin contrast, formulările de tip perceptual din 2c-e nu sunt nuanțate în acest fel, fiind prezentate drept „certe".

Cele două moduri de a determina prezente în 2 – în termeni perceptuali și în termeni funcționali – sunt luate împreună de Cristina drept o formulare inițială *suficientă* pentru identificarea obiectului și trecerea la o nouă mișcare discursivă. Confirmând o teză formulată atât de Toulmin și Baier, cât și de J.M. Adam, descrierea conține, în general, un enunț care stabilește *tipul de obiect* cu care are de-a face locutorul. Însă după această setare inițială a cadrului prin identificarea tipului de obiect, Cristina se concentrează, pe tot parcursul descrierii, nu asupra enumerării elementelor (părților) obiectului identificat drept „semn de carte", ci asupra unui singur detaliu central: reprezentarea ochiului, deja menționată în 2e. Pista funcțională deschisă în

2f-g este abandonată; ceea ce urmează urmărește exclusiv un fir perceptual, în care reprezentarea ochiului devine centrul de greutate perceptual (3-7) și afectiv (8-10). Restul trăsăturilor obiectului apar doar în raport cu acest element.

Această orientare unică permite chestionarea unei preconcepții despre descriere: ideea că unul dintre scopurile ei implicite ar fi enumerarea (schematică sau exhaustivă) a trăsăturilor obiectului (modelul „listei de trăsături" care ghidează descrierea literară, adesea luată ca reper în studiile dedicate descrierii). În descrierea conversațională, însă, după cum arată segmentele 3-10, fluxul discursiv poate urmări doar un singur element al obiectului, considerat relevant de vorbitor. O astfel de descriere nu este „incompletă", pentru că nu își propune exhaustivitatea: ea expune ceea ce atrage atenția locutorului, lăsând deoparte elementele pe care acesta le consideră neglijabile și operând conform unui alt model decât cel al listei. Zăbovirea asupra unui element esențial al obiectului descris – sau asupra elementului distinctiv, cel care atrage cel mai mult atenția – structurează descrierea în alt mod decât o face intenția de a trece în revistă multiple aspecte ale obiectului.

În 3a-f, Cristina începe acest al doilea segment al descrierii, urmând determinării inițiale. Tema reprezentării ochiului, prezentă deja în 2e, este reluată, după o ezitare, în 3b, în poziție inițială:

3. a) A = ăm
   b) Ochiul este foarte…. m = cum
   c) este o fotografie
   d) ă =
   e) și este fotografiat foarte…
   f) îndeaproape.

Putem observa că subiectul încearcă să găsească o strategie care să-i permite să zăbovească, în discurs, asupra ochiului însuși – dar ezitările între care este încadrată replica 3b arată atât interesul față de imaginea ochiului, cât și dificultatea de a o trata în mod direct. Cristina recurge deci la o altă „determinare mai îndeaproape": „ochiul (…) este o fotografie", care înlocuiește orientarea inițială spre „ochi" din 3b cu numirea modului de reprezentare a acestuia. Abandonarea formulării „ochiul este foarte…." sugerează că, înainte de focalizarea asupra ochiului însuși, subiectul-descriptor are nevoie de o nouă identificare a tipului de obiect cu care are de a face. La o examinare atentă, formularea din 2c-e („un carton dreptunghiular pe care este desenat un ochi") apare drept nesatisfăcătoare: nu este un desen, ci o fotografie făcută de aproape. Atrage atenția fluiditatea auto-corectării: „ochiul este foarte…. / este o fotografie". Căutând un mod de a tematiza direct ochiul reprezentat, subiectul-descriptor recurge la o nouă identificare, de această dată a *tipului de imagine* cu care are de a face. Ceea ce-i trezește interesul – substantivul pus în poziția de temă – rămâne „ochiul", dar modul în care poate ajunge la o tratare

directă a lui trece prin determinarea lui drept „este o fotografie…. și este fotografiat foarte…. îndeaproape".

„Tratarea directă" a ochiului începe, în secvența 4, printr-un enunț ce tematizează culoarea irisului, continuă în 5 printr-un enunț ce tematizează detaliile vizuale ale reprezentării, iar în 6 Cristina trece la explorarea imaginii ca întreg. Întreaga succesiune 2-6 poate fi privită ca o mișcare de focalizare, urmată de una de defocalizare: obiectul ca întreg (2), modul de reprezentare al detaliului care atrage în primul rând atenția locutorului (3), focalizare asupra centrului perceptual al ochiului reprezentat (4), defocalizare incluzând detaliile din jurul acestui centru (5), defocalizare incluzând compoziția imaginii (6). Mișcarea de defocalizare continuă în 7, urmată de o nouă focalizare în cadrul aceleiași secvențe, scoțând deja la iveală o nouă dimensiune, cea a relevanței afective. Această alternanță nu trebuie înțeleasă ca o simplă mișcare optică, ci ca o modificare a densității descriptive și a raportului dintre elementul central și ceea ce îl înconjoară. „Focalizarea" presupune nu doar restrângerea câmpului, ci și acumularea de determinări ale unui singur element, crescând gradul de specificitate și relevanță locală. „Defocalizarea" nu implică abandonarea acestui element, ci extinderea cadrului pentru a integra și detalii adiacente sau structuri compoziționale mai largi, menținând totuși elementul central ca punct de referință implicit.

Culoarea ochiului este primul aspect asupra căruia locutoarea atrage atenția în 4:

4.	a)	Și m =
	b)	nu este clară culoarea ochilor,
	c)	pare să fie albastru,
	d)	da din cauza =
	e)	felului în care lumina =
	f)	ă =
	g)	pătrunde,
	h)	ă =
	i)	nu este =….
	j)	culoarea este ambiguă.

În încercarea de a determina mai precis culoarea ochiului (prima proprietate care îi atrage intuitiv atenția), Cristina se confruntă cu o dificultate pe care o tratează în termeni de „neclaritate" (4b) sau „ambiguitate" (4j). Legătura cu modul de reprezentare (fotografie), tematizat în 3, este făcută prin 4d-g: „felul în care lumina pătrunde" (o proprietate a reprezentării fotografice, nu a ochiului însuși) este prezentat drept *motiv* al nesiguranței cu privire la culoare. Cristina nu prezintă această nesiguranță drept o ezitare personală, ci drept caracteristică a obiectului descris: culoarea însăși (a ochiului reprezentat în fotografie) este cea „neclară" sau „ambiguă". Din cauza acestei ambiguități,

ochiul doar „pare” să fie albastru, locutoarea neasumându-și o poziție cu privire la culoarea lui „reală”.

Putem observa o oscilație continuă între siguranță și nesiguranță epistemică, prezentă deja la nivel perceptual. Nesiguranța este marcată discursiv prin modalizatori de tipul „probabil” (2f) sau formulări de tipul „nu este clară” (4b) sau „este ambiguă” (4j). Pe de altă parte, siguranța este sugerată de predicația directă: „i-un carton dreptunghiular” (2b-d), „este fotografiat foarte îndeaproape” (3e-f).

Un alt detaliu pe care îl putem remarca în 4i-j este reluarea formulării „nu este” (4i), probabil o reminiscență a lui „nu este clară” din 4b, transformată apoi în „este ambiguă” în 4j. Această formulare dezvăluie și o strategie discursivă mai largă de gestionare a certitudinii în descrierea conversațională. Nesiguranța nu este formulată ca aparținând percepției subiectului („nu sunt sigură care este culoarea exactă”, ar fi putut spune locutoarea), ci atribuită obiectului însuși („culoarea este ambiguă”). În acest fel, incertitudinea nu apare ca aparținând subiectului-descriptor, ci ca o caracteristică intrinsecă a ceea ce este descris. Procedeul legitimează prezența acestei ambiguități în discurs și o transformă dintr-un posibil deficit interpretativ (care ar fi fost trecut cu vederea dacă locutoarea ar vrea să-și „salveze fața”) într-un detaliu semnificativ, demn de reținut în cadrul descrierii.

După focalizarea asupra centrului ochiului (obiectul primar de interes), Cristina începe o mișcare de defocalizare în secvența 5:

5. a) Ă = m
   b) se văd
   c) un pic
   d) a =
   e) de…
   f) de gene
   g) ă = și se vede = ă = m
   h) și pielea din
   i) și un pic de piele din jurul ochilor,
   j) care e foarte întunecată,
   k) da-n același timp
   l) se văd anumite….
   m) anumite….
   n) imperfecțiuni ale pielii
   o) sau ă = m
   p) anumite detalii așa =,
   q) zumate.

Elementele accesibile perceptual din jurul irisului sunt introduse – spre deosebire de secvențele anterioare – prin utilizarea impersonală a verbului „a vedea”: „se văd / se vede” (prezentă în 5b, g, l). Alegerea formei impersonale „se vede”

nu doar generalizează percepția, ci și suspendă explicit poziția singulară a vorbitorului în raport cu obiectul. Prin acest procedeu discursiv, experiența este prezentată ca reflectând ceea ce apare în câmpul vizual însuși, nu ceea ce este vizibil pentru o privire singulară; detaliile descrise sunt prezentate ca și cum ar fi disponibile oricui ar ocupa poziția generică a lui „se". Succesiunea opririlor perceptuale ale locutoarei asupra detaliilor este reflectată destul de clar: de la iris (4) spre gene (5f), apoi spre pielea din jurul ochilor (5h-i), asupra căreia locutoarea se oprește atât perceptual, cât și discursiv în cea mai extinsă secvență din 5 (h-q). „Detaliile zumate" sunt paralele cu însăși mișcarea atenției care se oprește asupra lor: caracterul lor „focalizat" (locutoarea folosește spontan un împrumut din limbajul tehnic vizual anglo-saxon – *zoomed in* – adaptându-l la funcționarea adjectivului în limba română) devine evident pentru privirea subiectului-descriptor care se oprește asupra lor într-un *zoom* similar. Or, segmentul dedicat pielii din jurul ochilor (5i–q) este cea mai densă porțiune descriptivă de până acum, atât ca întindere, cât și ca număr de determinări succesive. Această concentrare suspendă temporar mișcarea de defocalizare, pentru a exploata în detaliu un element periferic, dar perceput ca relevant, înainte de a continua mișcarea de defocalizare în secvența 6, care tematizează compoziția imaginii în ansamblul ei:

6. a) Există =
   b) Deci imaginea
   c) este=
   d) împărțită cumva în două.
   e) Ă=m
   f) este partea dreaptă, partea întunecată
   g) și partea=
   h) partea stângă, partea luminoasă,
   i) partea în care se află și
   j) și pupila
   k) și albul
   l) ochiului.

Locutoarea revine aici la un ton al certitudinii perceptuale: expunerea în limbaj a unor trăsături ale obiectului, prezentate fără ezitări. Singura excepție este „cumva" în 6d, dar cele „două părți" din care este compusă imaginea sunt prezentate fără ambiguități sau nuanțe drept „partea dreaptă, partea întunecată" și „partea stângă, partea luminoasă". Merită remarcată aici alăturarea a două criterii de divizare a celor două părți: cel al orientării spațiale (în raport implicit cu poziția somatică a locutoarei, reintrodusă după impersonalul din secvența anterioară) și cel al apariției vizual-perceptuale. Tema „ochiului" este menținută și în această secvență. Divizarea imaginii în două segmente nu abandonează

perceperea și discutarea ochiului reprezentat: acesta continuă să fie prezent drept temă în 6i-l.

Defocalizarea este continuată în secvența 7, însoțită de această dată de prezență somatică explicită a locutoarei în propriul discurs și de o exprimare directă a propriei nesiguranțe perceptuale:

7. a) Dacă mă uit din
b) de departe
c) nici nu-mi
d) nici nu-mi
e) nu ă =
f) nu-mi dau seama dacă-i un ochi
g) ă =
h) sau nu

Procesul de defocalizare – prezent implicit în secvențele 5 și 6 – este continuat și chiar numit în 7a-b: „dacă mă uit de departe". „A te uita de departe" nu este un lucru nou pe care îl face locutoarea, ci continuarea mișcării perceptuale exprimate în secvențele anterioare și performate explicit în 7. La fel, nesiguranța nu este doar numită, ci și performată prin repetarea din 7c-f. Defocalizarea dusă la extremă – până la pierderea siguranței cu privire la elementul care i-a atras atenția inițial, reprezentarea ochiului – este urmată de o nouă focalizare, dar care poartă urma aceleiași nesiguranțe:

7. i) și dacă mă uit
j) de un pic de mai aproape
k) parcă nu
l) nici nu știu dacă-i un ochi
m) de om
n) sau nu

Pozițiile extreme – privitul de departe și cel de aproape – sunt, în discurs, însoțite de nesiguranțe similare cu privire la natura imaginii descrise. În 7f (în condițiile defocalizării maxime), nesiguranța are un caracter global, mergând până la pierderea determinării imaginii prezente perceptual drept „ochi". În 7l-n (în condițiile focalizării maxime), deși elementul este privit „de un pic de mai aproape", natura lui (dacă este un ochi de om sau nu) rămâne incertă. Situația confirmă un tipar general al percepției: cu cât privirea se concentrează mai mult asupra unui fragment din imagine, cu atât mai mult din ansamblul imaginii – și din sensul ei global – scapă atenției. Cu toate acestea, refocalizarea ce conduce la nesiguranță conduce, în același timp, în mod surprinzător, și la o conștientizare a ceea ce îi pare locutoarei relevant și ce nu:

7. o) cumva și
p) asta pare
q) neimportant
r) dacă
s) al cui e ochiul
t) știi
u) cumva.
v) M =
w) da,
x) asta nu mi se pare important.

În apropierea maximă de obiectul descris, posesorul ochiului nu mai este important – iar locutoarea subliniază acest lucru, repetându-l cu o variație ce merită subliniată. Prima variantă este „pare neimportant (….) al cui e ochiul” în 7p-s, urmată de o adresare directă interlocutorului. Nuanțarea prin „cumva” din 7u este imediat abandonată, locutoarea asumându-și o perspectivă personală „da, asta nu *mi* se pare important” în 7w-x. Nu mai este vorba aici de o descriere *impersonală* a obiectului, ci de ceea ce, în urma unei mișcări repetate de focalizare și defocalizare, i se pare important locutorului singular. Repetarea acestei conștientizări – formulate inițial impersonal și modalizate prin „cumva”, apoi la persona 1 și nemodalizat – confirmă că locutoarea a ajuns să își asume o concluzie observațională cu privire la relevanță. Merită remarcat aici că „ceea ce pare important” nu are nicio legătură cu trăsăturile „obiective” ale temei descrierii (cele care, în modelul descrierii literare sau științifice, sunt dominante). În acest tip de descriere conversațională, ceea ce este declarat „neimportant” nu reprezintă o simplă omisiune în raport cu un ideal al exhaustivului, ci un rezultat al procesului iterativ de focalizare și defocalizare: atenția locutoarei construiește relevanța nu doar prin ceea ce adaugă în câmpul descriptiv, ci și prin ceea ce decide să lase în afara lui.

Odată cu această distincție, descrierea continuă să se miște în sfera relevanței:

8. a) Ă =
b) sp doar momentul
c) care este
d) cumva captat de fotografie,
e) doar privirea asta
f) captată din fotografie
g) pare să fie importantă
h) și nu contează dacă e o privire umană sau
i) sau nu,
j) dar pare a fi umană,
k) sigur.

Ceea ce este descoperit ca important prin mișcarea repetată de focalizare și defocalizare nu mai este ochiul, ci, în ultimă instanță, *privirea*. Formularea inițială din 8b-d, în care ceea ce este privit ca important este „momentul (….) captat de fotografie" devine, în 8e-f, „privirea captată din fotografie". Ezitarea anterioară cu privire la caracterul uman sau non-uman al posesorului ochiului este și ea considerată neimportantă, chiar dacă în final locutoarea înclină spre certitudinea că ar fi o privire umană. Ceea ce contează sunt caracteristicile privirii, Cristina continuând cu o „determinare mai îndeaproape" a ei:

9. a) Și….
b) pare a fi că =
c) bun, nu-i o
d) nu-i o privire
e) care se uită la ceva
f) anume
g) dar m =
h) care =
i) cumva se uită poate în gol
j) și =
k) și-i cumva
l) m =
m) poate un pic melancolic privește în gol [râde]
n) sau ceva de tipul ăsta.
o) Dar nu-i neapărat.

Determinarea operează inițial negativ („nu-i o privire care se uită la ceva anume"), apoi prin formularea de ipoteze cu privire la caracterul privirii – ipoteze de care locutoarea se distanțează fie prin modalizatori („cumva"), fie prin râs, fie prin formularea „dar nu-i neapărat" din 9o. Formulările negative și distanțarea sunt parte a unei încercări de fixare a „ce este important": ceea ce poate fi afirmat despre noua temă – „privirea" – fără distanță și fără ezitări:

10. a) Dar în orice caz nu este o privire
b) fixă
c) sau care te fixează,
d) dar care cumva te primește
e) în ă =
f) vizorul ei,
g) cumva te acceptă.

Indicii nonverbale au sugerat că fluxul descrierii s-a oprit aici, motiv din care am marcat și verbal încheierea ei, acceptată de interlocutoare, care nu a mai continuat-o:

11. a) ALEX: Mulțumesc tare mult.
    b) CRISTINA: Și eu.

Punctul final al descrierii, în secvența 10, a fost o exprimare pozitivă – modalizată prin „cumva" (care apare de două ori, în 10d și 10g) – a unei caracteristici a privirii observate în fotografie: faptul că ea „te primește" sau „te acceptă". Formularea rămâne impersonală: privirea primește *pe oricine* este în fața ei, inclusiv pe locutoare. Trăsătura este, deci, atribuită privirii *ca element prezent în obiectul descris* – și descoperit prin această succesiune de focalizări și defocalizări, în momentul crucial de tranziție dintre secvențele 7 și 8. În acest sens, formularea „te primește"/ „te acceptă" nu este doar o constatare, ci și un punct de stabilitate pragmatică: după o succesiune de focalizări și defocalizări marcate de incertitudine, aceasta devine trăsătura suficient de sigură și relevantă – inclusiv la nivel afectiv – pentru a încheia descrierea.

Privită în ansamblu, această intervenție discursivă – ilustrativă pentru descrierea conversațională spontană – contrazice direct una dintre preconcepțiile cele mai persistente despre descriere. P. Valéry, citat adesea aprobativ de autorii pe care i-am circumscris viziunii clasice asupra descrierii, afirma că „o descriere este compusă din fraze pe care am putea, în general, să le schimbăm cu locul; aș putea descrie această cameră printr-o înșiruire de propoziții a căror ordine este practic indiferentă" (1960, p. 1219). Or, aici, fiecare mișcare a descrierii este construită printr-o alternanță între focalizare și defocalizare care depinde de poziția corporală, de percepția imediată și de modul în care locutoarea își gestionează incertitudinea: de la prezentarea inițială a obiectului ca „un carton dreptunghiular pe care este desenat un ochi" (2) la ipoteza funcțională „probabil este un semn de carte" (care nu ar putea fi inversate fără a pierde ancorarea perceptuală inițială), de la focalizarea asupra irisului și a culorii sale ambigue (4) la detaliile „zumate" ale pielii (5), până la compoziția întregii imagini (6) și la distincția finală dintre ceea ce este relevant și ceea ce nu este (7), făcută posibilă de zăbovirea asupra obiectului într-un „zoom in" maxim după un „zoom out" maxim.

În acest cadru, ultima secvență – „dar în orice caz nu este o privire fixă sau care te fixează, dar care cumva te primește în vizorul ei, cumva te acceptă" – nu ar putea apărea cu aceeași forță decât la capătul acestui parcurs; mutarea ei în alt loc ar rupe logica acumulării perceptuale și a clarificării treptate a relevanței. Ordinea enunțurilor nu este, așadar, arbitrară, ci o condiție a sensului. În descrierea conversațională, relevanța nu se atinge prin formularea unei liste de trăsături cu o ordine aleatorie, ci printr-o căutare progresivă a unui punct nodal, a cărui exprimare să dea interlocutorilor satisfacția unui demers discursiv încheiat.

Analiza-pilot prezentată aici arată că, în descrierea conversațională, în condiții de coprezență și atenție comună, ordinea enunțurilor este strâns legată de desfășurarea percepției și de gestionarea discursivă a incertitudinii. Departe de a putea fi rearanjate arbitrar, enunțurile incluse într-o descriere își derivă locul din

structuri perceptuale și discursive ancorate în mecanisme atenționale de focalizare și defocalizare, variația distanței perceptuale și selectarea continuă a ceea ce este considerat relevant.

Cazul analizat confirmă că descrierea conversațională nu urmează modelul „listei de trăsături" vehiculat în majoritatea studiilor dedicate descrierii, ci un parcurs explorator orientat spre atingerea unui „punct nodal" – o formulare percepută de locutor drept suficientă pentru a-și încheia descrierea. Analiza relevă și o strategie discursivă specifică de gestionare a incertitudinii: nesiguranța perceptuală este proiectată asupra obiectului descris, nu asupra vorbitorului. Astfel, formulări precum „culoarea este ambiguă" sau „nu este clară" transformă nesiguranța subiectivă în proprietate obiectuală, legitimând-o în economia descrierii.

Din perspectivă metodologică, studiul validează utilitatea descrierii detaliate a unui „caz simplu" – în sensul propus de Wittgenstein – pentru a clarifica mecanismele pragmatice ale unui tip de joc de limbaj / act de vorbire.

Această analiză-pilot sugerează deja mai multe perspective ce pot fi urmărite în cercetarea extinsă asupra unui corpus de descrieri ale aceluiași obiect:

– modul de inițiere și de încadrare a descrierii;
– strategiile de alternare între focalizare și defocalizare;
– momentele de fixare / cristalizare pragmatică a sensului;
– tiparele de gestionare a incertitudinii;
– raportul dintre elementele incluse și cele excluse din câmpul descriptiv.

La un nivel mai general, rezultatele indică faptul că atenția comună asupra unui obiect prezent este un cadru primar al descrierii, în care funcțiile ei pragmatice se manifestă cel mai clar. Înțelegerea descrierii în acest mod nu doar corectează viziunea tradițională, ci oferă și un punct de plecare solid pentru investigarea unor forme mai complexe de descriere, fie în contexte profesionale (ghidaj vizual, comentariu artistic), fie în contexte cotidiene hibride (descriere mediată digital, descriere colaborativă), oferind și perspective pentru o abordare a descrierii literare lipsită de prejudecățile tradiționale.

Referințe bibliografice:

1. ADAM, Jean-Michel. *La linguistique textuelle. Introduction à l'analyse textuelle des discours*. Paris: Armand Colin, 2005, 234 p.

2. ADAM, Jean-Michel. *Les textes: types et prototypes. Récit, description, argumentation, explication et dialogue*. Paris: Nathan, 1992, 223 p.

3. ADAM, Jean-Michel, PETITJEAN, André. *Introduction au type descriptif*. Pratiques. Online 1982, nr. 34, pp. 77-91. https://www.persee.fr/doc/prati_0338-2389_1982_num_34_1_1237 [accesat 2025-08-13].

4. CHAFE, Wallace. *Discourse, Consciousness, and Time. The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing*. Chicago: The University of Chicago Press, 1994, 327 p

5. HAMON, Philippe. *Du descriptif.* Paris: Hachette, 1993, 247 p.

6. MANCAȘ, Mihaela. *Dicționar de stilistică. Poetică, retorică, naratologie, versificație*. Ed. a 2-a, București: Editura Spandugino, 2023, 295 p.
7. TOULMIN, Stephen E., BAIER, Karl. *On Describing*. Mind, 1952, nr. 241, pp. 13-38. https://doi.org/10.1093/mind/LXI.241.13.
8. WITTGENSTEIN, Ludwig. *Caietul albastru*. București: Humanitas, 2005, 170 p.
9. VALERY, Paul. *Oeuvres*. Vol. 2. Paris: Gallimard, 1960, 1670 p.

Notă. Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică”, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM.

CZU:808:81'42
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.30

MARCATORII DISCURSIVI ÎN ORGANIZAREA SCRIERII ACADEMICE A STUDENȚILOR

Elena VARZARI
ORCID: 0009-0004-0647-7923
Universitatea de Stat din Moldova
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"

Rezumat. *Articolul analizează utilizarea marcatorilor discursivi în scrierea academică a studenților, cu referire specială la cadrul teoretic propus de K. Hyland prin conceptul de „metadiscurs". Studiul demonstrează că în corpusul examinat dimensiunea interactivă a metadiscursului este bine reprezentată, indicând conștientizarea de către studenți a importanței adaptării textului la așteptările și nevoile publicului. Marcatorii discursivi de tip interactiv facilitează înțelegerea etapizată a informației și introduc discontinuități necesare dinamismului textual. În ceea ce privește dimensiunea atitudinală și poziția autorului, studiul relevă o utilizare redusă a marcatorilor de tip interacțional, indicând tendința studenților de a evita exprimarea incertitudinii sau a categoricității. În același timp, marcatorii de implicare a cititorului lipsesc aproape în totalitate, reflectând fie necunoașterea lor, fie reticența studenților de a-i folosi. Articolul subliniază necesitatea instruirii studenților în utilizarea conștientă a marcatorilor metadiscursivi, așa încât formarea competenței de scrierea academică să răspundă standardelor actuale ale comunicării științifice.*

Cuvinte-cheie: *marcator discursiv, metadiscurs, interactivitate, interacțiune, scriere academică.*

Discourse Markers in the Organization of Students' Academic Writing

Abstract. *The article examines the use of discourse markers in students' academic writing, with particular reference to K. Hyland's theoretical framework of metadiscourse. The study demonstrates that in the examined corpus, the interactive dimension of metadiscourse is well represented, indicating students' awareness of the importance of adapting the text to the expectations and needs of the audience. Interactive discourse markers facilitate the staged comprehension of information and introduce the necessary discontinuities that contribute to textual dynamism. Regarding the attitudinal dimension and the author's stance, the study reveals a limited use of interactional markers, indicating students' tendency to avoid expressing uncertainty or strong categorical assertions. Simultaneously, engagement markers are almost entirely absent, reflecting either a lack of familiarity with them or students' reluctance to employ them. The article emphasizes*

the need to train students in the conscious use of metadiscourse markers, so that the development of academic writing competence aligns with current standards in scholarly communication.

Keywords: *discourse marker, metadiscourse, interactivity, interaction, academic writing.*

Dezvoltarea abilităților de scriere academică întotdeauna a fost văzută drept o prioritate pentru studiile universitare. Or, competența de comunicare științifică, înțeleasă ca o sumă de cunoștințe, deprinderi și valori care, pe de o parte, permit producerea de noi cunoștințe, iar pe de alta facilitează comunicarea eficientă a rezultatelor obținute, este o dimensiune centrală a formării profesionale, în condițiile în care scrierea academică este văzută nu doar ca un exercițiu lingvistic, ci ca o modalitate de formare a gândirii critice și a capacității de a structura și de a argumenta idei.

Studentul, pentru a deține competența transversală amintită, pe lângă faptul că se familiarizează cu principiile și metodologia unui proces riguros de investigare, urmează să însușească cum se realizează sinteza conceptuală, cum se organizează în mod optim materialul reperat, cum se face redactarea finală a lucrării, asumându-și o atitudine critică și reflexivă corespunzătoare și respectând exigențele formulate pentru de textul științific. În acest sens, marcatorii discursivi, alături de alte elemente lingvistice folosite pentru a indica interacționalitatea discursului, atitudinea locutorului, organizarea logică a textului etc., îi pot servi ca instrumente sigure prin care să-și facă vizibile gândirea științifică, relația cu destinatarul lucrării, în sfârșit, îl vor ajuta să respecte convențiile comunității academice.

Termenul de „marcatori discursivi/marcatori de discurs” nu este unul general-acceptat nici în lingvistica românească, nici în alte tradiții lingvistice, aceste unități fiind etichetate în literatura de specialitate printr-o varietate de sintagme: „marcatori/conectori pragmatici”, „conectori/operatori/indicatori discursivi”, „semnale discursive/de coordonare”, „particule discursive/enunțiative/pragmatice”, „marcatori metadiscursivi”, „cuvinte discursive” și lista ar putea continua.

Autorii recentului „Dicționar de termeni gramaticali și concepte lingvistice conexe” (DTG, 2023, p. 380) atribuie, în general, marcatorii discursivi unei *subclase* a marcatorilor pragmatici „care s-ar distinge prin orientarea predominantă către organizarea discursivă (alți marcatori pragmatici fiind în primul rând mărci ale atitudinii locutorului și ale interacțiunii comunicative)”. În clasa marcatorilor discursivi, în categoria *supraordonată* a marcatorilor pragmatici, se mai regăsesc mărcile de adresare, formulele de politețe, indicii emoționali, prezentativele, operatorii modali, evidențialii, atenuatorii, „în măsura în care sunt neintegrați sintactic și operează la nivel discursiv” (*Ibidem*). Pe lângă acceptarea unei relații de hiperonimie și o delimitare clară a marcatorilor discursivi („care desemnează cuvintele/sintagmele care au rol procedural la nivel discursiv, textual”) de cei pragmatici („a căror semnificație rezultă din contextul comunicativ”), în alte

interpretări, marcatorii discursivi și marcatorii pragmatici sunt puși în relație de echivalență, având drept caracteristici comune constituirea unor unități nonreferențiale, invariabile, precum și caracterul procedural (Popescu, 2019, p. 190). În tratatul „Pragmatica lingvistică. Teorii, dezbateri, exemple" marcatorii discursivi sunt caracterizați „ca fiind cuvintele sau sintagmele relativ independente sintactic, care nu schimbă semnificația sau condițiile de adevăr ale propoziției în care apar dar care oferă interlocutorului informații suplimentare privind modul în care trebuie să interpreteze enunțul" (Costăchescu, 2019, p. 340). Diversitatea perspectivelor posibile asupra conceptului este subliniată și în „Dicționarul de analiză a discursului" (DAD, 2015, p. 277), unde definiția marcatorilor discursivi se regăsește la compartimentul „marcatori conversaționali" specifici situațiilor de interacțiune. Drept „mărci discursive" ce funcționează în structurile interacțiunii orale pentru reglarea spațiului interactiv interpretează elementele în cauză și ediția academică a „Gramaticii limbii române" (GALR, II, 2005, p. 833). Aici, „conectorii pragmatici" (frastici și transfrastici) sunt tratați într-un compartiment separat, unde acestor unități (care „nu se integrează în structura propozițiilor, ci doar semnalează diverse relații semantico-pragmatice între acestea" (*Ibidem*, p. 729) li se rezervă un rol important în organizarea și avansarea tematică a discursului, dar și în „decodarea intențiilor cu care a fost formulat un enunț" (*Ibidem*, p. 733). Discuția se nuanțează și mai mult în cadrul diferitor școli și direcții lingvistice, fiind departe de a se ajunge la un consens.

În linii mari, se constată că marcatorii discursivi sunt fie percepuți ca unități în cadrul unui grup de „marcatori pragmatici", fie cele două concepte sunt considerate unități de același rang (sinonimice), fie (tot mai des în ultimul timp) „marcatorii discursivi" sunt reprezentați ca o categorie mai largă, generalizatoare și dinamică, ce include toate celelalte mărci pragmatice din vorbirea scrisă/orală.

Văzuți în contextul scrierii academice, marcatorii discursivi reprezintă o categorie de elemente lingvistice din diferite clase lexico-gramaticale care îndeplinesc mai multe funcții: structurează discursul, semnalează relații logice și pragmatice între secvențe, marchează atitudinea vorbitorului etc. Aici se regăsesc conjuncții, adverbe, construcții adverbiale sau construcții propoziționale cu valoare adverbială (ce includ verbe „dicendi"/ale „citării" la gerunziu, substantive din câmpul semantic al argumentării), cuvinte modale, care, așa cum remarcă A. Șerbănescu cu referire la marcatorii discursivi specifici variantei scrise a limbii, „vin cu indicații despre actul de comunicare", sunt orientați „către vorbitor sau către discurs și au cu precădere o funcție metalingvistică" (Șerbănescu, 1998, p. 8). Important de reținut din studiul menționat este și observația că „departajările morfologice de tipul categoriilor gramaticale verb, nume, adverb, adjectiv ș.a. nu contează pentru analiza pragmatică. Dacă construcții gramaticale diferite îndeplinesc aceeași funcție pragmatică, ele sunt o clasă pragmatică" (*Ibidem*, p. 9).

Deși această clasă largă, generalizatoare a marcatorilor discursivi este una eterogenă, în mod curent se ajunge la câteva criterii de identificare a lor: invariabilitate,

poziție sintactică flexibilă, mărci de intonație și punctuație (pentru poziția periferică pe care o ocupă), absența modificatorilor și a complementelor, nu intră în raporturi de coordonare, nu pot fi focalizați în structuri scindate, nu sunt integrați sintactic, se remarcă prin relații de incidență (Pavel, 2013, pp. 219-221). Alte caracteristici: caracter facultativ, sincretism, recurență, desemantizare, universalism ș.a. Cu referire la scrierea academică, este de menționat că mijloacele lingvistice sunt integrate într-o singură categorie în special pe criterii funcționale, mai exact datorită funcțiilor: permite planificarea și organizarea discursului, contribuie la coerență și coeziune, facilitează realizarea interacțiunii autor–cititor. Despre relevanța însușirii acestor aspecte în procesul de formare a competenței de scriere se pronunță în mod explicit K. Hyland, raportându-se la *metadiscurs*, concept pe care cercetătorul britanic îl folosește pentru a descrie „expresii autoreflexive utilizate în negocierea sensurilor interacționale dintr-un text, ajutând autorul (sau vorbitorul) să-și exprime un punct de vedere și să interacționeze cu cititorii ca membri ai unei comunități specifice" (Hyland, 2005, p. 37).

Pornind de la o abordare funcțională, care consideră metadiscursul drept o modalitate prin care autorul face referire la propriul text, dar și la cel care scrie sau la cel care citește, K. Hyland propune (*Ibidem*, p. 49) o clasificare a marcatorilor discursivi care se ține pe două dimensiuni: *interactivă* (include marcatori care ajută cititorul să navigheze prin text, să anticipeze structura și relațiile dintre idei) și *interacțională* (reflectă vocea autorului și modul în care acesta interacționează cu cititorul, exprimând atitudini sau evaluând). Spre deosebire de alte clasificări de referință ale marcatorilor discursivi, care pun accent pe relația logică și pragmatică dintre segmentele de discurs (Fraser, 2009), pe relațiile logico-semantice din cadrul discursului (Lo Cascio, 2002), conceptul de metadiscurs al lui K. Hyland implică o viziune mai largă asupra scrierii ca formă de angajament comunicativ, deplasând discuția spre interacțiunea socială. Deci este mai aproape de practicile reale folosite în procesul de învățare a comunicării academice, unde contează nu doar organizarea textului, dar și construirea ethosului științific.

Urmând clasificarea lui K. Hyland, ne-am propus să descriem specificul utilizării marcatorilor discursivi în textele academice elaborate de studenții filologi care absolvă ciclul licență (în total, am analizat zece teze de licență propuse spre susținere publică), cu scopul de a evalua, folosind conceptul de metadiscurs, coerența textului, gradul de implicare a autorului, nivelul de maturitate academică, corespunderea cu normele comunității științifice și, nu în ultimul rând, de a identifica posibilități de îmbunătățire a competenței de scriere pe parcursul anilor de studiu.

Cantitativ, cel mai bine în corpusul nostru sunt reprezentate mijloacele lingvistice ce țin de prima dimensiune propusă de K. Hyland, cea ***interactivă***, ceea ce dovedește conștientizarea de către studenți a importanței pe care o au strategiile prin care autorul își adaptează textul intereselor și așteptărilor unui public specific.

Grupul cel mai numeros îl reprezintă *tranzițiile* (25%), de regulă prepoziții și locuțiuni prepoziționale, adverbe și locuțiuni adverbiale, conjuncții și locuțiuni

conjuncționale, care fac parte din categoria „conectorilor nobili", termen folosit (GALR, II, p. 737) pentru a descrie conectorii specifici variantei îngrijite a limbii. În principal, tranzițiile exprimă sensuri procedurale: adiția sau extensia (*dar și, mai mult, de asemenea, la fel, respectiv*) compararea (*similar, spre deosebire de*), concluzia sau justificarea (*astfel, prin urmare, până la urmă, după cum reiese*), opoziția sau restricția (*dimpotrivă, pe de o parte/pe de altă parte, de altfel, cu toate acestea, totuși*), ordonarea (*în ansamblu, în această ordine de idei, în fond, în general, în orice caz, în primul rând*), topicalizarea/ introducerea sau schimbarea de temă (*cât privește, în ce privește, totodată*). Unele sunt polifuncționale, de exemplu, „totuși" se folosește atât pentru a marca opoziția, cât și pentru a schimba tema discursului. Deși facultative, tranzițiile sunt importante pentru a indica relațiile logice dintre secvențe și, în consecință, pentru a ghida cititorul. Astfel, logica internă a expunerii și transmiterea clară a relațiilor dintre idei permit realizarea continuității textului.

Marcatorii de încadrare (*frame markers*), în corpusul examinat, semnalează elementele structurii textului, delimitează/fragmentează secțiuni ale acestuia (am atestat marcatori de secvențialitate: *pentru început, în primul rând, paralel cu aceasta, în continuare*) sau indică etapele unei argumentații (au fost înregistrați în special marcatori de rezumare*: așadar, în concluzie, în consecință, prin prisma celor menționate, în urma celor examinate, într-un cuvânt*). Aceste mărci facilitează înțelegerea etapizată a informației, făcând parte dintr-o strategie de organizare care asigură, prin discontinuitate, dinamica textuală.

Referințele intratextuale sau marcatorii endoforici îl direcționează pe cititor la alte părți ale textului pentru clarificare și exemplificare, influențând modul în care acesta receptează informația (*după cum am indicat/menționat/spus mai sus, în cadrul acestui capitol, în rândurile ce urmează, vide infra diagrama 1, după cum vom vedea în următorul capitol*). Aceștia permit realizarea unui discurs coerent și persuasiv.

Pentru a sprijini înțelegerea și acceptarea interpretărilor pe care le propun, studenții folosesc construcții adverbiale, verbale și substantivale (*după cum știm, conform tradiției, potrivit dicționarelor, potrivit materialului anexat; X afirmă, arată, observă, precizează, declară, spune, optează, menționează; așa cum atestă cercetările; în opinia lui X, după unii cercetători*). Marcatorii de dovezi (*evidetials*) constituie indicații metalingvistice care ajută cititorul să înțeleagă textul urmărind referințe la surse de informare externe. Observăm în acest grup și un număr mare de marcatori care fac trimitere la o informație aproximativă (*după unii cercetători*) sau general-cunoscută (*conform dicționarelor, așa cum atestă cercetările*), care implică o solidarizare cu cititorul (*după cum știm*) sau care scad din asumarea responsabilității pentru conținutul furnizat (*în opinia lui X*). În general, construcțiile din această subcategorie sunt mărci de asumare enunțiativă ori, și mai exact, mărci de cadre mediatoare sau surse ale cunoașterii, deoarece „semnalează că o anumită porțiune de text nu este asumată de vorbitor, ci este mediată de o altă voce sau de un alt punct de vedere" (DAD, 2015, p. 84).

Marcatorii de clarificare (*code glosses*) sunt semnale locutive care aduc informații suplimentare pentru conținuturile prezentate și introduc în discurs o exemplificare (*de exemplu, spre exemplu, precum, un exemplu fiind, cum ar fi, de pildă*), o definire (*definit ca, denumită și*), o reformulare (*adică, cu alte cuvinte, altfel spus*) sau o accentuare (*de fapt, într-adevăr*).

Modul în care textul reflectă vocea autorului și angajează cititorul este reflectat, în modelul K. Hyland, cu ajutorul resurselor lingvistice ***interacționale***, care cresc credibilitatea mesajului și sporesc impactul comunicării științifice. Din moment ce comunicarea științifică presupune relaționare între membrii comunității academice, scrierea academică ajunge să fie interpretată ca un act social, ceea ce îi permite autorului să recunoască prezența cititorului, să-l ghideze în înțelegerea activă a conținuturilor.

Un prim grup din această categorie îl formează marcatorii de precauție (*hedges*). Aceștia indică gradul de certitudine al autorului/gradul de probabilitate atribuită unei afirmații, fiind folosiți pentru exprimarea opiniei și atitudinii (*probabil, poate chiar, se pare*) și pentru sublinierea deschiderii față de alte perspective. Întrucât reduc nivelul de angajament al autorului față de conținuturile prezentate, se includ în strategia acestuia de gestionare a relației cu cititorul. Au fost pe larg studiați în literatura de specialitate, în special în contextul mijloacelor lingvistice de exprimare a politeții. Corpusul nostru a oferit doar câteva exemple sporadice de marcatori de precauție (cca 2%), pe care i-am identificat în patru din cele zece texte examinate, construcțiile fiind constant evitate și din motivul de a nu induce impresia de incertitudine.

În comunicarea științifică și intensificatorii (*boosters*) au un rol important: evidențiază aspecte esențiale și importante din discurs, pun accente, exprimă încredere, certitudine și insistență, consolidează caracterul categoric al unui enunț (Viktorova, 2023, p. 129). Doar în șase din cele zece lucrări au fost identificate câteva astfel de mărci (*cert este, desigur, cu siguranță, este neîndoielnic, fără îndoială, firește, indiscutabil, evident*, cca 5%), folosite pentru sublinierea siguranței autorului. Contextul din care au fost extrase arată că asemenea formule, adesea categorice în discursul studenților, sunt preluate din discursul academic consacrat cu intenții persuasive.

La fel de restrâns (cca 3%) în corpusul nostru este și grupul marcatorilor de atitudine – resurse lingvistice prin care autorul unui text își exprimă aprecierea, emoția sau o poziție personală clară față de conținutul prezentat. Spre deosebire *hedges* și *boosters*, acești marcatori vizează implicarea personală a autorului și atitudinea lui (*sunt/suntem (pe deplin) de acord cu, de admirat este, din păcate, din fericire sau din păcate*), lipsa lor în lucrările studențești fiind dovada unei nesiguranțe sau a unei interpretări eronate a ideii de obiectivitate academică.

O ultimă clasă de mărci discursive care țin de poziția autorului (*engl. stance*), dar foarte bine reprezentată în lucrările studențești (22%), sunt marcatorii autoreferențialității *(self-mention markers*), care presupun referințe explicite la

autor prin pronume sau adjective posesive de persoana întâi (*lucrarea/cercetarea noastră, studiul nostru, am analizat, am apelat, ne-am axat, observăm, regăsim, îmi propun* etc.). Studenții, deși tind să-și creeze o identitate de autor activă, preferă formele de plural, respectând tradiția academică.

Marcatorii de implicare a cititorului (*engagement markers*), cu unele mici excepții (*ne pune la dispoziție, putem observa*), lipsesc din corpusul analizat. Aceste formule fie nu sunt familiare studenților, fie ei nu se cred legitimați să le folosească și aleg să păstreze distanța și să-i dea expunerii un caracter neutru.

Conceptele de „marcator discursiv" și de „metadiscurs" constituie instrumente utile pentru studierea competenței de formare a scrierii academice la studenții de la ciclul de licență. Analiza corpusului arată că aceștia cunosc principiile și strategiile de organizare a unei comunicări academice, deci sunt bine pregătiți pe dimensiunea numită de K. Hyland „interactivă". Textele lor sunt construite pentru a facilita urmărirea logică a ideilor, pentru a oferi structuri argumentative transparente prin manipularea marcatorilor de clarificare și de dovezi. Folosirea sigură a tranzițiilor, a marcatorilor de încadrare și a referințelor intratextuale arată efortul de adaptare a discursului la așteptările și nevoile cititorului. În același timp, reprezentarea scăzută a marcatorilor interacționali (și anume: a marcatorilor de precauție, a intensificatorilor, a marcatorilor de atitudine, a marcatorilor de implicare a cititorului) în textul studențesc reflectă o preferință pentru un stil descriptiv în detrimentul celui interactiv și persuasiv. Dezvoltarea abilităților de comunicare scrisă la nivel universitar trebuie să includă și însușirea formelor de metadiscurs interacțional, care va încuraja exprimarea echilibrată a opiniei și dialogul cu cititorul. Cursurile de specialitate vor familiariza studenții cu standardele și tendințele actuale de scriere academică astfel încât strategiile dialogice și, implicit, marcatorii metadiscursivi să fie utilizați în mod conștient și eficient.

Referințe bibliografice:

1. COSTĂCHESCU, Adriana. *Pragmatica lingvistică. Teorii, dezbateri, exemple.* Iași: Institutul European, 2019, 628 p. ISBN 978-606-24-0216-7.

2. DAD = *Dicționar de analiză a discursului* / R. Nagy (coord., pref.). Iași: Institutul European, 2015, 452 p. ISBN 978-606-24-0106-1.

3. DTG = *Dicționar de termeni gramaticali și concepte lingvistice conexe* / G. Pană Dindelegan (coord.). București: Univers Enciclopedic Gold, 2023, 720 p. ISBN 987-606-096-256-4.

4. FRASER, Bruce. An Account of Discourse Markers. In: *International Review of Pragmatics*, 1, 2009, pp. 293-320 [online]. Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/233594552_An_Account_of_Discourse_Markers [accesat 15.08.2025].

5. GALR, II = *Gramatica limbii române.* Vol. II. Enunțul. București: Editura Academiei Române, 2005, 1036 p. ISBN 973-27-1313-5.

6. HYLAND, Ken. *Metadiscourse. Exploring Interaction in Writing*. London-New York: Continuum, 2006, 230 p. ISBN 0-8264-7610-4.

7. LO CASCIO, Vincenzo. *Gramatica argumentării: strategii şi structuri*. Meteora Press, 2002, 344 p. ISBN 9738339219, 9789738339217.

8. PAVEL, Aurelia Nicoleta. Discoursive markers in romanian. terminological and conceptual aspects. *The Proceedings of the International Conference Literature, Discourse and Multicultural Dialogue*. Section: Language and Discourse, 1, pp. 214-224. Târgu-Mureș: Arhipelag XXI Press, 2013 [online]. Disponibil: https://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/V482/pdf [accesat 15.08.2025].

9. POPESCU, Cecilia Mihaela. „Păi atunci, putem schimba subiectul!" Despre pragmaticalizarea unor adverbe din limba română contemporană în perspectivă tipologică romanică. In: *1918-2018. Limba şi cu cultura română – structuri fundamentale ale identității naționale: evaluări, perspective.* / O. Ichim (coord.). București: Editura Tracus Arte, 2019, pp. 189-204 [online]. Disponibil: https://www.philippide.ro/Arhiva/Volume/1918-2018%20Limba%20si%20cultura/2019_16_Popescu.pdf [accesat 15.08.2025].

10. ȘTEFĂNESCU, Ariadna, Rolul inferențial al conectorilor pragmatici și efectele lor discusive. In: *Studii şi cercetări de lingvistică*, An. 49, nr. 1-2, 1998, pp. 327-337 [online]. Disponibil: https://dspace.bcu-iasi.ro/handle/123456789/8602 [accesat 15.08.2025].

11. ВИКТОРОВА Е. Ю. Хеджи vs бустеры: коммуникативное смягчение и усиление в жанре официального отзыва на диссертацию. In: *Жанры речи*. 2023. Т. 18, nr. 2 (38). С. 126-131 [online]. Disponibil: https://zhanry-rechi.sgu.ru [accesat 15.08.2025].

Notă. Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică", Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu" al USM.

CZU:81’22:004
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.31

DINCOLO DE HYPERTEXT: TEXTUL GENERAT DE INTELIGENŢA ARTIFICIALĂ

Elena UNGUREANU
ORCID: 0000-0002-4326-6744
Biblioteca Municipală „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” din Chișinău

Rezumat. *În spaţiul online, atât dotarea automată a textului cu hyperlinkuri* (*transformându-l într-o structură nonlineară, adică în hypertext*), *cât şi operaţiunea inversă: linearizarea hypertextului – sunt problematici legate de teoria şi practica creării inteligenţei artificiale. Textul tipărit* (*textul-Gutenberg*) *se poziţionează astăzi în faţa textului generat de inteligenţa artificială* (*IA-text*) *ca un text uman versus un text-maşină, ca un text natural versus un text surogat. Şi unul, şi altul au un impact enorm asupra societăţii umane, iar cel din urmă s-ar putea să fie uriaş. Astfel, teoria textualităţii în accepţia lui Gérard Genette trebuie extinsă şi completată cu caracteristici ale textului generat de IA. Nu în ultimul rând, pentru umanizarea* (*textului*) *maşinii e nevoie de implicarea lingviştilor, ale căror contribuţii pot face procesul mai rapid şi mai facil. Conceptul de moarte a autorului în contextul IA revine în discuţie.*
Cuvinte-cheie: *hypertext, inteligenţă artificială, IA-text, umanizarea IA-textului, moartea autorului IA-textului*

Beyond Hypertext: Text Generated by Artificial Intelligence

Abstract. *In the online space, both the automatic provision of text with hyperlinks* (*transforming it into a nonlinear structure, i.e. hypertext*), *and the reverse operation: the linearization of hypertext – are issues related to the theory and practice of creating artificial intelligence. Printed text* (*Gutenberg-text*) *is today positioned in front of text generated by artificial intelligence* (*AI-text*) *as a human text versus a machine text, as a natural text versus a surrogate text. Both have an enormous impact on human society, and the latter could be huge. Thus, the theory of textuality in the sense of Gérard Genette must be expanded and supplemented with characteristics of AI-generated text. Last but not least, the humanization of the machine (text) requires the involvement of linguists, whose contributions can make the process faster and easier. The concept of death of the author in the context of AI comes back into discussion.*
Keywords: *hypertext, artificial intelligence, AI-text, humanization of AI-text, death of the author of AI-text.*

Niciodată, în istoria scrisului, textul nu a fost atât de dinamic ca acum, în era digitală, când a apărut posibilitatea să fie conectat cu alte texte/la alte texte

prin intermediul hyperlinkurilor, adică a hiperlegăturilor tehnologice. Faptul se datorează invenţiei omului de ştiinţă Tim Berners-Lee, creatorul webului (tot el şi al HTML şi al URL), în nu prea îndepărtatul an 1989, propunerea sa venind din domeniul managementului informaţiei (Berners-Lee, 1989). Şi cum informaţia înseamnă, în cele mai multe cazuri, TEXT, în spaţiul online managementul textualităţii nu putea să nu intereseze şi specialiştii din domeniul ştiinţelor umaniste.

Amintim, conceptul de **textualitate**, introdus de Gérard Genette, descrie modul în care textele interacționează între ele, formând rețele complexe de semnificații și referințe. El a identificat mai multe tipuri de relații textuale: **intertextualitatea** (împrumuturi directe sau indirecte, referințe la alte texte); **paratextualitatea (**interacțiunea unui text cu elementele însoţitoare – titlul, prefața, adnotarea etc.); **metatextualitatea** (texte care comentează, interpretează alte texte); **arhitextualitatea** (relația unui text cu un anumit gen sau tip de discurs) și **transtextualitatea** (un concept general care include toate tipurile de relații textuale care depășesc un singur text) (Genette, 1994).

Aşa cum, după Barthes, „orice text este un intertext” (Barthes, 1974), putem afirma că orice text este produs al textualizării. Vorbitorii textualizează (sau transpun în text) experiența și lumea în care trăiesc, făcând din aceste fenomene parte a unui sistem lingvistic. Astfel, experiența pe care oamenii o au cu lumea materială este parte integrantă a intertextualității.

Concept care intră în atenţia lingvisticii de generaţie nouă (Vargas-Elizondo, 2024), textul generat de inteligență artificială (IA-textul) este conținut scris produs de sisteme automate care pot crea text asemănător celui uman, bazat pe algoritmi avansați de învățare automată și modele lingvistice mari. Lingvistica însăşi redevine ştiinţă-pilot în această modificare radicală a textualităţii. Aceste sisteme de inteligență artificială sunt antrenate pe seturi de date vaste care constituie text elaborat inițial de oameni, permițându-le să înțeleagă contextul, sintaxa și modelele semantice pentru a genera conținut scris coerent și contextual adecvat în numeroase genuri și formate.

Inteligenţa artificială (IA) este de fapt o tehnologie care presupune acţiuni precum citirea, scrierea, vorbirea şi ascultarea prin intermediul textelor (Tang, 2025). La acestea putem adăuga interpretarea textelor. Această înţelegere a lucrurilor demonstrează clar rolul limbajului ca resursă primordială în procesul de interacţiune om – IA (Ahdritz, 2022). Înainte de a identifica termenul de *IA-textualitate* propus de Tang ne-am gândit în mai multe rânduri că paradigma genettiană (în care, de altfel, acum 3 decenii îşi făcuse loc şi termenul de *hypertextualitate online*) trebuia făcută mai încăpătoare şi pentru concepte de ultimă oră, cum este textualitatea creată de sisteme artificiale, chiar dacă nu fără contribuţia directă a omului (cel puţin, în momentul de faţă).

IA-textualitatea se referă la procesul prin care sensul este construit în actul de colaborare între om (care solicită text) şi sistemul inteligent (care livrează

text artificial). Procesul în sine este mult mai complex, cuprinzând toate cele 5 tipuri de textualitate (după Genette): *para-, meta-, arhi-* şi *trans-* (iar dacă i se solicită în mod expres, IA-textul poate fi conectat prin linkuri cu alte texte, deci e şi *hyper-*).

Aşadar, se poate discuta argumentat despre o formă de textualitate artificială, distinctă de cea umană, naturală – mai ales în contextul actual al scrierii asistate sau generate de inteligența artificială (IA). Este o temă importantă în analiza textelor, în teoria literară, în lingvistică și chiar în filosofia cunoaşterii şi în filosofia tehnologiei.

Textualitatea naturală umană (produsă de om). Textele scrise de oameni, indiferent de stil sau registru (literar, științific, jurnalistic), reflectă: intenție comunicativă autentică; subiectivitate și stil personal; context cultural, istoric și afectiv real; existenţa unui subiect empatic (cu trăiri, valori, experiență). Chiar și textele impersonale (rapoarte, manuale, instrucțiuni) poartă urme ale unei forme de experiență umană sau scop sociocomunicativ. Textualitatea clasică, să-i zicem, se referă la ansamblul trăsăturilor care fac ca o succesiune de enunțuri să funcționeze ca un text coerent și semnificativ: coeziune, coerență, intenționalitate, intertextualitate etc. Așadar, textualitatea nu e doar o sumă de propoziții, ci un sistem care construiește sens, stil și context.

Textualitatea artificială (produsă de tehnologie). Textele generate de ChatGPT, Gemini, Claude sau de alte modele lingvistice, au caracteristici specifice: coerență formală și coerență sintactică bine dezvoltate; stil adaptativ, dar adesea lipsit de autenticitatea subiectivă a unui autor uman; neutralitate afectivă (emoțiile pot fi imitate, dar nu trăite); construcție bazată pe modele statistice, nu pe intenționalitate reală; intertextualitate masivă, dar neasumată conștient (și aici se justifică perfect conceptul dezvoltat de Julia Kristeva încă în 1967 (Kristeva, 1980)); lipsa unei instanțe autoriale cu responsabilitate sau viziune, deci putem vorbi de lipsa autorului uman, cu un concept din teoria literaturii: *moartea autorului* (Barthes, 1967), chiar dacă generarea de text se produce din inițiativa acestuia din urmă, care ajunge să devină un intermediar (Tabelul 1).

Tabelul 1. Textualitatea umană versus textualitatea artificială

Caracteristică	**Text produs de om**	**Text produs de tehnologie**
Intenţionalitate	Reală, personală	Simulată, dedusă din context
Afectivitate	Autentică, trăită	Reprodusă în baza datelor
Stil	Unic, recognoscibil	Variabil, dar generic
Responsabilitate	Asumată de autor	Lipsită de subiect autor real
Originalitate	Subiectivă, creativă	Recombinare a ceea ce a fost deja generat
Intertextualitate	Asumată, direcţionată	Masivă, dar impersonală

Contrapunând cele două concepte, inteligenţa naturală şi inteligenţa artificială, cercetătorul R. Sokolowski observa, încă în 1988, că: inteligența naturală nu este doar o activitate organică care are loc într-un creier funcțional; este întruchipată și în cuvintele care sunt scrise pe hârtie, inscripționate în lut, pictate pe un panou publicitar (apud Huxor, p. 14).

Încă de pe vremea apariţiei serviciului Google Traducere (2006), se putea deja vorbi clar despre o textualitate artificială, cu deficienţe de logică sau coerenţă care, în timp, sunt înlăturate progresiv. Putem vorbi de o textualitate artificială în sensul în care IA creează texte care mimează coerența și semnificația, dar o fac fără intenționalitate conștientă. Ele sunt produse în mod logic și funcțional, dar nu din experiență umană. De aceea, aceste texte pot părea umane, dar sunt fundamental diferite prin originea și mecanismul lor de producere. Această textualitate devine tot mai prezentă în spațiul public, iar recunoașterea și înțelegerea diferenței față de textualitatea umană devine o competență critică pentru utilizatori.

GPT (generative pretrained transformer) înseamnă *transformator generativ preantrenat*, cu alte cuvinte, ar fi un motor hrănit cu electricitate informaţional-textuală. Actualmente, produsul generat are nevoie de intervenţia omului (redactor/editor), care să-l umanizeze prin corectări, modificări, ajustări, adaptări, exemplificări etc. Procesul în sine este profund revelator (în sensul că o maşină poate imita atât de aproape funcţia cea mai importanţă a unui creier gânditor: comunicare prin texte, dar şi adânc neliniştitor, deoarece omul pierde treptat una din cele mai importante funcţii: comunicarea prin texte vii. Lupta dintre cele două tipuri de texte se află abia la începuturi şi e aproape imposibil a prevedea impactul pe termen lung, dar va fi unul devastator şi va genera riscuri greu de monitorizat. În contextul IA, „moartea autorului” (Petroşel, 2012) va fi o caracteristica fundamentală a textelor. Mai mult: se poate discuta şi despre „moartea electronică a textului”, profesia de însufleţitor al (textului) maşinii (care presupune redactarea-editarea textului generat de IA) va fi, cel mai probabil, una pe care va trebui să o deprindă progresiv generaţiile viitoare. Pe Wikipedia, *boții* (sau *bots*) sunt programe automate concepute să efectueze sarcini repetitive, de rutină sau care ar dura foarte mult dacă ar fi făcute manual de utilizatori umani. Sunt esențiali pentru menținerea consistenței, calității și acurateței conținutului Wikipedia, mai ales într-un proiect atât de vast și multilingv.

Un exemplu concret și relevant de bot care activează pe Wikipedia în limba română este PatrocleBot (după numele unui celebru personaj mitologic). Acesta emite automat recomandări de blocare pentru utilizatorii care au acumulat prea multe avertismente. De exemplu, în 2024, PatrocleBot a generat mesaje precum: „Utilizatorul X a ajuns la nivelul 5 de avertismente și, conform politicilor, ar trebui blocat…”. Am luat drept exemplu Wikipedia, deoarece poate fi considerat model de hypertext bine ordonat. ChatGPT, de exemplu,

poate genera automat inclusiv legături (linkuri), a căror existenţă trebuie totuşi atent verificată. Fără linkuri, Wikipedia ar fi doar o colecţie uriaşă de articole izolate – o enciclopedie fragmentată, extrem de dificil de navigat şi mai puţin utilă pentru învăţare. Linkurile sunt coloana vertebrală a platformei. Ele nu doar conectează articole, ci oferă context, clarifică concepte şi permit cititorului – utilizatorului să aprofundeze rapid un subiect. Fără ele s-ar întâlni o mulţime de termeni necunoscuţi fără explicaţie imediată. Fără ele ar fi nevoie de căutarea manuală a altor articole relevante, cu o mare risipă de timp. În definitiv, fără ele, utilizatorii ar obţine o experienţă mai apropiată de citirea unui manual obişnuit, static decât a unei platforme interactive.

În lipsa linkurilor, Wikipedia ar fi un pas înapoi spre modelul clasic de enciclopedie pe hârtie – voluminoasă, greu de urmărit şi mai puţin accesibilă pentru cititorul obişnuit. Deci, fără linkuri, Wikipedia n-ar mai fi Wikipedia: ar fi doar un site monstruos cu multe texte. Şi, în fond, aşa e construit întreg Webul – fără legături ar fi un spaţiu monstruos. Accesând numeroase surse de pe Web legate prin cuvinte-cheie între ele, chatboţii generează text linear (deci are loc un foarte complex proces invers: linearizarea hypertextului), care, după o lungă tradiţie-Gutenberg, este mai familiară pentru utilizator. La solicitare, textul linear poate fi, din nou, conectat cu surse intra- şi extratextuale, deci jocul hypertextual poate continua la nesfârşit. Doar că, în acest moment, problema cea mai mare e a veracităţii, altfel spus, al conexiunii cu realitatea, or, sistemele numite inteligente pot halucina şi inventa masiv, în cazul surselor bibliografice, în special, fapt ce, pentru acest aspect, le face necredibile şi neoperabile. Cel puţin, deocamdată. Fabulaţiile care se întâlnesc în astfel de produse în sfera ştiinţelor umaniste pot crea riscuri majore în comunicarea academică (Stenner, 2018).

Olivier Ertzscheid consideră hypertextul electronic locul celei mai evidente manifestări a intertextualităţii (Ertzscheid, 2002). Anume în spaţiul electronic a fost posibilă conectarea textelor de toate tipurile, crearea corpusurilor mari de texte, care e materie primă pentru sistemele IA. Anume de aceea, fără hypertext şi fără web, IA, prin produsele ei, în speţă IA-texte, ar fi de neconceput.

Redactarea unui text generat de inteligența artificială e o experiență care scapă definițiilor. Nu mai este pur și corectat textul unui autor, nu se mai înlătură greșelile unei minți care a trăit, a gândit și a ales un cuvânt în locul altuia. Procesul înseamnă a corecta, de fapt, o imitație a conștiinței – o emulație de sensuri, o rețea de decizii lexicale derivată din teoria mulţimilor, amestecată cu teoria probabilităţilor şi analizabilă prin teoria frecvenţei cuvintelor, expresiilor, ideilor. Și totuși, acolo e limbaj, există frază, există idee. E un limbaj alcătuit din cuvinte, expresii, formule, fraze foarte asemănătoare cu cele din limbajul natural. IA utilizează discurs repetat şi discurs liber (Coşeriu, 1994) cu aceeaşi uşurinţă ca şi omul. La cerere, poate explora posibilităţile (virtualităţile) limbajului, în accepţie coşeriană, la cote incredibile. În sensul că, cu puţină practică, poate genera chiar dicţionare întregi de cuvinte virtuale, conform sistemului limbii.

Inteligența artificială poate simula stiluri, dar nu are memorie afectivă, nici responsabilitate față de ce spune. În acest context, redactarea de către un operator uman devine aproape o muncă de detectiv al sensului. În timp ce teoria lui Genette se preocupă în principal de analiza relațiilor dintre texte, IA se concentrează pe crearea de sisteme care pot procesa și genera text. Totuși, aceste două abordări pot fi considerate complementare: IA poate fi utilizată pentru a analiza texte într-un mod care se aliniază cu cadrul genettian de care vorbeam mai sus, dar care trebuie extins.

În goana schimbării statutului profesiilor, ce înseamnă să fii utilizator/redactor/editor de texte generate de inteligența artificială? Înseamnă antrenare de abilităţi care vin dintr-o nouă paradigmă și din modificarea rolului omului în interacţiunea cu maşina. Prin urmare, a fi redactor/editor de IA-texte o activitate cu adevărat transformatoare, care cere nu doar competențe lingvistice, ci și discernământ, sensibilitate culturală și o înțelegere profundă a contextului comunicării.

Generații de lingviști au recunoscut că analiza cuprinzătoare a utilizării limbajului trebuie să invoce cunoașterea lumii, raționamentul general, raționamentul lingvistic, citirea minții interlocutorului și interpretarea caracteristicilor non-lingvistice ale lumii reale. Dar, după ce au recunoscut acest lucru, marea majoritate au ales să lucreze la probleme lingvistice destul de restrâns definite. Domeniul lingvisticii computaționale – cu lingvistica ca subiect central de studiu – a fost insuficient explorat în ultima generație. Aceasta înseamnă că mai sunt enorm de multe de făcut și nu se poate ști cum ar putea arăta domeniul peste patruzeci de ani. Lansarea unor programe de cercetare cu tematica *Lingvistică pentru era inteligenței artificiale* va servi drept un impuls pentru comunitatea lingvistică, reînnoind entuziasmul față de provocarea de a dota IA cu capacități lingvistice pe care le posedă oamenii (*Linguistics*, 2021).

Textele create de IA pot fi coerente, chiar elegante, dar pot perora neadevăruri, halucinaţii cu o uşurinţă de neînchipuit. În plus, astfel de texte sunt lipsite de intuiția umană, de simțul fin al nuanțelor, de vocea personală. Utilizatorul are datoria de a interveni aici ca un interpret și stilizator: e cel care separă banalul de autentic, clișeul de expresia vie. Responsabilitatea utilizatorului faţă de textul însuşit din sistemele de IA este dublă. Pe de o parte, trebuie să verifice corectitudinea lingvistică (deși, de obicei, acesta furnizează răspunsuri textuale îngrijite, chiar peste medie), iar adesea chiar mai îngrijite decât ale consumatorului. Pe de altă parte, devine un gardian etic: trebuie să verifice dacă informația e corectă. Adesea un utilizator cu pregătire medie se încrede sută la sută în livrabilul oferit de către aplicaţia inteligentă, fără a mai recurge la verificări. Din păcate, nu rareori, nici nu se mai pune în discuţie dacă textul perpetuează stereotipuri sau confuzii culturale.

Dator să cunoască modul în care funcționează modelele IA în sensul limitelor și posibilităților lor, utilizatorul colaborează, de fapt, cu un „autor artificial”,

fără existență reală. Într-o lume saturată de conținut rapid și standardizat, anume utilizatorului de IA-texte îi revine misiunea să păstreze sensul viu al cuvintelor, deoarece de acum încolo nu doar omul va influenţa limbajul maşinii, ci şi viceversa: limbajul maşinii va influenţa iremediabil limbajul natural.

Prin urmare, redactorul IA caută coerență într-o structură care, în fond, nu a fost gândită, ci doar generată. Textul chiar pare să aibă o anume coerenţă – iar pentru a-i depista incoerenţa, e nevoie de o lectură mult mai aprofundată. Astăzi, online-ul se confruntă masiv cu o incoerenţă în timpul navigării în spaţiul internautic, prin trecerea rapidă de la un subiect la altul, de la o idee la alta, de la un site la altul, de la o ştire la alta. Pe deasupra, textele din spaţiul online coexistă pe ecran, într-o simultaneitate provocatoare şi solicitantă. Această incoerenţă, această nonlinearitate în labirintul navigaţional cultivă utilizatorului abilitatea de a se mişca printre texte ca pe o tablă de şah. Este o *incoerenţa ascunsă* sau *ocultă*, pe care jucătorii nu o conştientizează, dar care le schimbă operaţiile de gândire, limbajul, emoţiile.

De la papirus la hypertext (Vandendorpe, 1999), iar de la hypertext la IA-text, care e o fata morgana – acesta e traseul textului ca scriitură. Barthes, Deleuze, Borges, Chomsky, Saussure şi Coşeriu trebuie aduşi la un loc pentru descifra conceptele şi premoniţiile lor, pentru a înţelege mai bine esenţa extensiilor umane, scriitura fiind una dintre ele.

Editarea/redactarea, în esență, este o formă de dialog. Nu doar între IA și editor, ci și între posibilitate și realitate. Or, în momentul în care textele sunt generate de o tehnologie care nu are conștiință, experiență sau emoție, utilizatorul se află într-o poziție paradoxală: trebuie să dea coerență unei expresii care n-a avut niciodată o intenție reală. În acest contact cu IA, apar multe semne de întrebare. Pentru că limbajul este o extensie a umanului – a memoriei, a identității, a afecțiunii. Iar IA-textul – nu are identitate, nu are sentimente, are doar o memorie tehnicizată. Utilizatorul lui ajunge să fie un fel de „donator de suflet” pentru un corp textual lipsit de emoție. Este chemat să confere sensuri, dar sensurile vin din viața trăită – din cultură, din memorie. Umanizându-l sau „omenindu-l”, speră să poată opera cu IA-text cu mai multă eficienţă şi rost.

Concluzie. Textualitatea în accepţie clasică se completează cu o formă nouă – IA-textualitatea, care se defineşte proin trăsături opozitive ce derivă din paradigma realitate-virtualitate (artificialitate). Anume spaţiul electronic este locul unde virtualitatea se poate manifesta plenar. Datorită webului, a fost posibilă conectarea textelor între ele, livrând conţinut hypertextual sistemelor IA care îl procesează. Utilizatorul însă nu trebuie să rămână impasibil şi simplu consumator. În unul din interviurile sale, Berners-Lee recomandă utilizatorilor să fie deosebit de vigilenți, să pună întrebări și să se asigure că IA cu care interacționează lucrează pentru ei, nu împotriva lor, nu pentru marile companii, ci în beneficiul lor.

Munca de editare a textelor nu va avea niciodată capăt, pentru că limba însăși este un proces continuu, în permanentă schimbare și adaptare. Redactarea, corectarea și analiza limbajului (atât scris, cât şi oral) sunt activități esențiale care reflectă această dinamică. Nu există un punct final la care limbajul să fie complet „corect", dar există un dialog constant între corectitudine și eroare**,** între adevăr și minciună, între sinceritate și simulare. În această negociere perpetuă, limbajul rămâne un instrument viu, complex și plin de contradicții, la fel ca şi limbajul generat de sistemele de inteligenţă artificială. Utilizarea textului generat de IA poate fi o experiență uzuală, lipsită de implicare emoţională, dar poate fi, în egală măsură, tulburătoare şi profundă – atunci când ne întrebăm ce reprezintă. Iar când omul operează în activităţile sale cu un limbaj (creat de o tehnologie) care *nu este*, ci doar *simulează*, apare o fisură subtilă în înțelegerea noastră despre ce poate fi cu adevărat limbajul natural şi cât de departe ne poate duce limbajul artificial, între cât de necesară e inteligenţa naturală pentru inteligenţa artificială. Şi invers.

Referinţe bibliografice:

1. AHDRITZ, Axel. Language in the Age of Artificial Intelligence. 2022 (online). Disponibil: https://scholarship.claremont.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4270&context=cmc_theses [accesat 2025-08-27].

2. BARTHES, Roland. *The death of the author* (La mort de l'auteur) (online). Disponibil: https://writing.upenn.edu/~taransky/Barthes.pdf. Publicat iniţial în 1967 în nr. 5 al revistei Mantéia [accesat 2025-08-31].

3. BARTHES, Roland. BARTHES, Roland. Texte (Théorie du). Enciclopedia Universalis, 1974.

4. BERNERS-LEE, Tim. Information Management: A Proposal. March 1989, May 1990 (online). Disponibil: https://www.w3.org/History/1989/proposal.html (accesat 31.08.25) [accesat 2025-08-25].

5. COŞERIU, Eugen. Arhitectura şi structura limbii. *Prelegeri şi conferinţe (1992-1993). Anuar de lingvistică si istorie literară*, t. XXXIII. Seria A. Lingvistică, Iaşi, 1994. 192 p., p. 49-64.

6. ERTZSCHEID, Olivier. L'hipertexte: haut lieu de l'intertexte, in: La Revue des Ressources, 2002 (online). Disponibil:. https://www.larevuedesressources.org/l-hypertexte-haut-lieu-de-l-intertexte,027.html [accesat 2025-08-24].

7. GENETTE, Gérard. *Introducere în arhitext. Ficţiune şi dicţiune*. Trad. şi prefaţă de Ion Pop. Bucureşti: Univers, 1994. ISBN 973-34-0262-1.

8. HUXOR, Avon. *Artificial intelligence as writing knowledge-based hypertext systems as a medium for communication*. A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy. Centre for Electronic Arts. Middlesex University. UK. April 1994 (online). Disponibil: https://www.academia.edu/35892285/Artificial_intelligence_as_writing_knowledge_based_hypertext_systems_as_a_medium_for_communication [accesat 2025-08-30].

9. KRISTEVA, Julia. Problemele structurării textului. *Antologie* „*Tel Quel*". *1960-1971.* Bucureşti: Univers, 1980. 496 p., p. 250-272.

10. *LINGUISTICS FOR THE AGE OF AI*. Ed. Marjorie McShane, Sergei Nirenburg. The MITPress, 2021 (online). Disponibil: https://direct.mit.edu/books/oa-monograph/5042/Linguistics-for-the-Age-of-AI. DOI 10.7551/mitpress/13618.001.0001. ISBN (electronic) 9780262363136. [accesat 2025-08-30].

11. PETROȘEL, Daniela. Moartea electronică a autorului. *Communication, context, interdisciplinarity* (CCI), vol. II, Târgu-Mureș. 2012, p. 577-583. ISBN 2069-3389.

12. STENNER, Paul. The Risky Truth of Fabulation: Deleuze, Bergson and Durkheim on the becomings of religion and art // *Annual Review of Critical Psychology*, 2018. 14, pp. 169-192 (online). Disponibil: https://oro.open.ac.uk/55837/ [accesat 2025-08-29].

13. TANG, Kok-Sing. AI-textuality: Expanding intertextuality to theorize human-AI interaction with generative artificial intelligence // *Applied Linguistics*, 2025, XX (online). Disponibil: https://doi.org/10.1093/applin/amaf016 [accesat 2025-08-28].

14. VANDENDORPE, Christian. *Du papyrus à l'hypertexte. Essai sur les mutations du texte et de la lecture*. Boréal (Montréal), La Découverte (Paris), 1999. ISBN 2-89052-979-7.

15. VARGAS-ELIZONDO, Celso. The role of linguistics in artificial intelligence (AI) // *Lengua y Sociedad*. *Revista de Lingüística Teórica y Aplicada*, 2024, Vol. 23, nr. 2, pp. 599-622 (online). Disponibil: https://doi.org/10.15381/lengsoc.v23i2.28972 [accesat 2025-08-27].

CZU:811.135.1’373.612.2
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.32

METAFORA CONCEPTUALĂ „NOROCUL CA DESTIN” ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Viorica LIFARI
ORCID: 0000-0001-5274-1968
Universitatea de Stat din Moldova

Rezumat. *În contextul globalizării, oamenii comunică intercultural și o fac mai ales prin intermediul limbilor străine, mai degrabă decât cu ajutorul limbilor materne. Foarte des apar cazuri de neînțelegere din cauza faptului că oamenii sunt predispuși să fie etnocentrici și folosesc limbile străine ca instrument rudimentar, dar nu ca instrument cultural. Din aceste motive, cercetătorii au început să studieze legătura dintre limbă, gândire și cultură. Așa au luat naștere științele cognitive. În această lucrare, punem în practică teoria metaforei conceptuale introdusă de G. Lakoff și M. Johnson și implementată ulterior în lucrările altor oameni de știință, aplicăm teoriile regăsite în lucrările lui Z. Kövecses și le folosim în calitate de ghid în studiul conceptului de „noroc” în limba română. Reușim să clasificăm 93 de proverbe despre „noroc” în limba română conform teoriei Cadrului/scenariului sugerată de Ch. Fillmore (identificăm Modelele Cognitive Ideale) și urmăm teoria prototipului.*

„Norocul ca destin” este metafora conceptuală prototipică în limba și cultura românească, bazată pe studiul proverbelor și pe cercetarea exemplelor culese din nuvela „Moara cu noroc”, acest cadru/scenariu fiind urmat de alte metafore conceptuale precum „norocul ca inteligență”, „norocul ca muncă/disciplină/ascultare”, „norocul ca succes” și „lipsa de noroc”.

Cuvinte-cheie: *lingvistică cognitivă, metaforă conceptuală, cultură, cadru scenariu, limbă, gândire, teoria prototipurilor.*

The Conceptual Metaphor "Luck as Destiny" in the Romanian Language

Abstract. *In the context of globalization people communicate inter-culturally and they do that mostly by means of foreign languages rather than by their native ones. Very often there happen cases of miscommunication due to the fact that people are inclined to be ethnocentric and use foreign language as a rudimentary instrument but not as a cultural tool. It is because of these reasons that scholars started to study the connection between the Language, Mind and Culture. This is how cognitive sciences were born. In this paper we put into use the conceptual metaphor theory introduced by G. Lakoff and M. Johnson and later implemented in the papers of the other scientists, we apply the theories found in the works*

of Z. Kövecses and use them as a guide in conducting the study of the concept of "luck" in Romanian. We manage to classify 93 proverbs about "luck" in Romanian according to the theory of Frames suggested by Ch. Fillmore (identify the Ideal Cognitive Models) and follow the prototype theory.

"Luck as destiny" is the prototypic conceptual metaphor in the Romanian language and culture based on our study of proverbs and the research of examples collected from the short story "Moara cu noroc" ("The Lucky Mill"), this frame is followed by other conceptual metaphors such as "luck as intelligence", "luck as work/discipline/obedience", "luck as success" and "lack of luck".

Keywords: *cognitive linguistics, conceptual metaphor, culture, frame, language, mind, theory of prototype.*

The multitude of research papers devoted to the study of concepts are inclined to support the idea of the famous Polish-Australian scientist A. Wierzbicka that terms or words which exist in any language and apparently seem to denote a similar concept according to their cultural specific meaning fail to do that (Wierzbicka, 1992). Even if it may seem that the idea of "noroc" can be translated by means of the term "luck" in English, "Glück" in German, «удача» in Russian, etc. the term "noroc" and the situations which are associated with this idea in the Romanian language are proved to be culture specific.

In order to study a concept from the cultural point of the view and its linguistic representation researchers suggest we should use the method of definition, the method of the cognitive prototypic scenario (also called the theory of Frames (Kövecses, 2006) and introduced by the famous researcher Ch. Fillmore) and analyze the metonymic /metaphoric representation of the idea under analysis.

The American Linguist Z. Kövecses claims that "the comprehensive account of meaning in many linguistic and cultural phenomena is crucially based and dependent on cognitive capacities that human understanders and producers of language possess independently, on their ability to use language" (Kövecses, 2006, p. 16).

Giving a definition to cognitive linguistics the scholar says that "it is far more than a theory of language; we can perhaps think of it as a theory of «meaning making» in general in its innumerable linguistic, social, and cultural facets, …" (Kövecses, 2006, p. 17).

Moreover "Cognitive science makes use of the results of a variety of fields that all study the mind in their own ways. These include cognitive psychology, artificial intelligence, neuroscience, linguistics, cognitive anthropology, and several others. Needless to say, there is no unanimous agreement among the practitioners of these fields concerning their main subject matter: the human mind and its workings, let alone its relationship to language and culture" (Kövecses, 2006, p. 17).

Explaining the relationship between the mind and external reality, Z. Kövecses states that "There are basically two major views here. In one, the relationship is such that the mind reflects a preexisting reality, and in another, it is the mind

that «creates», that is, provides structure for, this reality. The former conception describes the mind as some kind of a «mirror of reality». The latter gives more room for humans to create an idea of reality that can differ more or less from «actual reality»; that is, reality as it is, independent of human beings. Indeed, it is possible to claim in the second view that we can see only an «imagined», a «projected», kind of reality" (Kövecses, 2006, p. 19).

When discussing the about the relationship between the mind and the body, the same scholar comes with the arguments that "human beings have both a body and a mind. We can ask if the mind is independent of the body or, just the contrary, if it is based on the body. If we adopt the first view, we would say that humans have a «transcendent» mind, that is, a mind that is abstract and goes way beyond the body, in that its real powers come precisely from those capabilities of the mind that have nothing to do with the physical body" (Kövecses, 2006, p. 19).

Another interesting issue with reference to the cognitive study of language is the relationship between language and cognition. Z. Kövecses considers that "the major issue here is whether language is an expression of thought or shapes thought" (Kövecses, 2006, p. 20). In order to explain that, the scholar introduces two approaches to study the mind: the "objectivist" one and the "experientialist" approach.

We are all humans and are inclined to have similar activities and feel similar emotions thus "a view of the universality of human knowledge would maintain the «psychic unity of mankind». We share the most significant knowledge about the world in the form of transcendental universal concepts. We have a universal faculty of reason. Such transcendental universal ideas make up the faculty of reason and are innate. Experience, including linguistic experience, is helpful only in triggering the acquisition of universal concepts and principles for their organization" (Kövecses, 2006, p. 24).

"By contrast, the view of the relativity of human knowledge would maintain that our knowledge of the world derives primarily from experience – experience that "is obtained through culturally mediated conceptual schemes, i.e., historically situated, contingent frameworks of meaning and understanding" (Foley, 1997, p. 169).

At the same time we have to keep in mind that the theory of the American linguists E. Sapir and B. L. Whorf who introduced Linguistic relativity is identified by having a strong and a weak version: 1) the language we speak determines the way we think and 2) the language we speak influences the way we think.

In this context Z. Kövecses considers that "if the strong version is true then it would be impossible to learn a foreign language. We would be prisoners in the «prison house of our own language». But many people learn foreign languages, often several languages, and often acquire native or near-native competence in them. In addition, if our native language strictly determined the way we think, we could not translate from one language to another. Clearly, then, our cognitive abilities (such as learning another language

and translation) are not limited in this strong sense by our native language. For reasons such as these, the strong version of the theory has minimal support among scholars" (Kövecses, 2006, p. 44).

The majority of works devoted to cognitive studies of the language are using the Experimentalist View (G. Lakoff and M. Johnson, Wierzbicka, etc.). "For an experientialist, the mind reflects the world as we experience and perceive it. Thus, the categories of mind do not fit categories of the world, that is, an objective reality. The world is «created» or built up by the mind in several imaginative ways. These include such cognitive processes as categorization based on prototypes, organizing knowledge in terms of frames, and understanding experience through metaphors" (Kövecses, 2006, p. 22).

In experientialism, the body is seen as playing a decisive role in producing the kind of mind we have. The mind is based on the body. In other words, the kind of body humans have influences the kind of mind they have. As a result, thought is taken to be embodied. As an example, take the conceptual category of TREE. How can the body play any role in our understanding what a tree is? For one thing, we understand a tree as being upright. This comes from how we experience our own bodies; namely, that we experience ourselves as being erect. […] We call such features of conceptual categories "interactional properties" (Kövecses, 2006, p. 23).

Further on in experientialism language is not an independent module of the mind. "Language operates on the basis of the same principles that other cognitive faculties of the mind (intentionality, attention, perception, emotion, dreams, personality and volition, thought, memory, belief, learning) use. The cognitive processes of categorization, framing knowledge, figure-ground organization, and many others are just as important in language as in other aspects of the mind. In addition, the key component of language is not form but meaning and conceptualization. Language serves the function of expressing meaning. In the study of language and thought, meaning is more important than form. Grammar serves the purpose of conceptualization; indeed, it is taken to be conceptualization" (Kövecses, 2006, p. 23).

"In addition, meaning is relative to how we frame experience. If I say, «I paid five dollars for the drink», I take the perspective of the buyer, but if I say, «I sold the drink for five dollars», I take the perspective of the seller. Different people can frame the same event in different ways, depending on their perspective. In other words, meaning is not simply a matter of conceptual content; it is equally a matter of how I construe some conceptual content" (Kövecses, 2006, p. 24).

"In the experientialist view, truth is not a direct correspondence between a sentence and a situation. Rather, truth can only be assessed relative to a particular understanding of a situation" (*Ibidem*).

We, as humans categorize things and ideas, a cognitive process which is essential for survival. The categorization of objects and events is taking place unconsciously

most of the time. "The conceptual categories we establish are the backbone of language and thought. Much of our meaning-making capacity depends on the system of conceptual categories we acquire" (*Ibidem*, p. 28).

The cognitive psychologist L. Barsalou describes the process of acquiring categories: "1) form a structural description of the entity; 2) search for category representation similar to the structural description; 3) select the most similar category representation; 4) draw inferences about the entity; 5) store information about the categorization" (Barsalou, 1992, p. 26).

Mentioning the theories of categorization we have to keep in mind the "classical model" (componential analysis), prototype models, exemplar models, spreading activation models, connectionist models, and intuitive theories (Barsalou, 1992).

Having introduced the theoretical background to the study of conceptual categories we announce that we are inclined to put into application the prototype categorization for the study of concept "noroc" (luck) in Romanian. This is the type of categorization introduced by philosopher Wittgenstein based on the example of the GAME concept which could not be studied under the classical model, i.e. componential analysis due to its complex features and the impossibility of introducing of all types of "games" under the rules established ("the same features, equal status, sharp and rigid boundaries") (*apud* Taylor, 1989/1995).

As a result of his study "Wittgenstein came to the conclusion that there is not a single essential feature that characterizes all instances of the category of GAME. Instead, he suggested that what holds the category together is what he called "family resemblance" relations. This is a metaphor used by Wittgenstein. It suggests that members of a family have different properties, such as being blond, having green eyes, having large ears, having small feet, and so forth, but that not all members have all of these properties. Some of them have blond hair and large ears, others have green eyes and small feet, however others have blond hair and small feet, and so on" (*apud* Kövecses, 2006, p. 32).

In connection with the above mentioned theory we have to introduce the work of philosopher John Austin (Apud: Kövecses, 2006, p. 33) as the scholar "extended the notion of categories to the senses of words. He thought of the sense of words as being organized around a prototypical sense. For example, he showed by way of analyzing the different senses of the word *healthy* that one of the senses is central, while others are non-central, or peripheral. *Healthy* can mean a *healthy body*, and it can also mean *productive of healthy body*, as in *a healthy exercise*, and *resulting from a healthy body,* as in *a healthy complexion*. Thus, we have a category of senses with the sense "healthy body" in the center, that is, being the prototypical one, and two non-prototypical senses, "producing a healthy body" and "resulting from a healthy body", that both derive from the prototype. The relationship between the prototypical and non-prototypical senses of words are motivated by "metonymic relations".

Thus the notion of prototype-based organization in categories can be applied to three distinct levels, or areas of language: 1) categories for everyday concepts; categories for senses of words and 3) categories for linguistic concepts (Kövecses, 2006, p. 34).

Speaking about the notion of prototype-based organization in categories it is clear that prototypes "differ from culture to culture, subculture to subculture, and so on, this will affect how we understand members of other groups. […] prototype-based categories involve all kinds of abstractions as well, including emotions (anger, pride, joy, etc.), personal relationships (marriage, friendship, privacy, etc.), evaluative and personal qualities (beauty, intelligence, etc.), political concepts (democracy, conservatism, etc.), and more" (*Ibidem*, p. 38).

An example of "propaganda" meaning is given in an intercultural dialogue between an American and a Chinese. The reaction to this word given by the American is "That's hilarious! In English it will cause an entirely negative feeling". While in China they use the word frequently to mean a lot of positive things. For example government has propaganda division, propaganda office (Kövecses, 2006, p. 38).

Universality and non-universality in categories among cultures is another issue that interests us in the context of concept study. As stated above most problematic to categorize and identify is the meaning of abstract ideas that at the first sight may seem universal cross-culturally, for example the primary colours or basic emotions. Moreover there are categorical concepts that are called "contested" as they are very complex in their structure, meaning and the processes involved. The definitions of these concepts do not give any features and it is the course of historical development that can help in identifying the common features that unite the producers and products of such concepts.

An example of such concept is ART announced by the English Philosopher W. Gallie as a highly contested category and further provides seven conditions to define an essentially contested concept: 1) The category must be appraisive or evaluative (must evaluate an achievement); 2) the achievement must be internally complex (consisting of a number of parts or aspects); 3) the explanation of its worth must make reference to the individual parts or aspects, but in doing so it can make reference to and assign different amounts of value to these parts or aspects; in other words, its value is describable in many different ways; 4) the achievement must be capable of indefinite modification, that is, must be "open" in character; 5) each party recognizes that his or her definition is contested or challenged by others and each party is aware, to some extent at least, of the differing views of others; that is, the concept is used both "aggressively and defensively"; 6) The category involves a concept that derives from an original exemplar whose authority is acknowledged by all the contestant users of the concept; 7) The continuous competition between contestant users enables the original exemplar's achievement to be sustained and developed (Gallie, 1956).

Concept "noroc" in Romanian is not such a complex one as the idea of "art" discussed above and in order to study it we are going to use the theory of Frames and determine the Ideal Cognitive Models (ICM) that are found in the Minds of the people who speak Romanian and manage to express it linguistically by means of proverbs.

From the perspective of an experientialist in cognitive science, meaning is defined by frames; as the best known formulation of this idea suggests, "meanings are relativized to frames/ scenes". Many frames are structured by the elements they contain. The frames that we use are not only cognitive but also cultural constructs (Kövecses, 2006, p. 77).

If we speak about "noroc", its frame contains a number of elements such as: "luck", "fortune" and "destiny" (in its positive and negative meaning). The elements are connected by particular events such as playing a lottery and winning some money, obtaining something by chance (without making any effort), being involved in a number of successive successful activities, being lucky or unlucky to be successful and is used in Romanian in such expressions as *la* (*într-un*) *noroc* (by chance); *a avea noroc* or *a fi cu noroc* (to be lucky or to be favoured), *cu* sau *fără (de) noroc* (successful or non-successful); *Noroc că…* (luckily); a *avea noroc de cineva* (sau *de ceva*) (to have a supporting person in some business, to make use of someone/something helpful) (Dex online).

Professor V. Ţapoc în his paper "Preocupări filosofice asupra tehnicilor de cumul de «noroc» în viaţă sau despre avantajele consilierii filosofice", makes reference to Aristotle's writings and claims that "it is a certain thing that every activity of the ancient Greeks included the act of thinking. Even "luck" indirectly depends on the thought. In his work entitled "Fizica" (Physics) Aristotle wrote: "It is evident that "luck" is a cause by accident in the things which are done for a purpose act in which the doer makes a choice. Thus "thought" and "luck" belong to the same category because a choice is made by means of thinking. This method is used by the humans and it is interesting why the wise ancient Greeks paid attention to the events that happened by chance and did not consider the usual events. Probably the rest of the living beings exist conducted by their needs and only the man is wise enough to choose the freedom of benefitting from the causes which happen accidentally rather than benefiting from the common/ usual results and logical activities. Further on V. Ţapoc makes reference to R. Rorty who considered that the chance had more importance than the necessity for a human being. Possibly the ancient Greeks understood this idea in a similar way and found the universal mechanism to capture "luck" making use of the main tool of the human being, i.e. his brain with all the processes inside it: thinking, cognition, meditation, volition and emotions by making it an adherent of the formative and consulting function of philosophy to reach the previously set goals (our translation), (Ţapoc, 2011, pp. 8-9). Thus we see that the idea of "chance" was attractive to the people from ancient times.

As announced above in this paper we have woked with Romanian proverbs that render the idea of the Romanian "luck". The 93 proverbs were collected from "Dicționar de proverbe și zicători românești" the authors of which are Anatol and Dan Vidrașcu.

Having classified the proverbs according to the Theory of Frames we have identified 9 prototipic scenarios which share common features and bear metaphorical meaning as the they contain the source domain and the target domain elements, the source domain representative not always being physical one. The nine frames are as follows: "luck as a gift of destiny" (37 ex.) with further subdivision into "specified quantity of luck" (6 ex.), the "Path of luck" (11 ex) and "luck as good/ bad destiny" (15 ex.); "luck as intelligence" (11ex.); "luck as success" (10 ex.); "luck and work" (discipline/obedience) (10 ex.); the "lack of luck" (8 ex.) and three more classes with 2 examples each: "luck and argument"; "luck and unsatisfaction" and "luck as/ and food". By the number of examples identified in each frame we can infer that the most prototypical frames for the Romanian culture with reference to "luck" are "luck as a gift of the destiny" and its opposed frame "luck and destiny", the latter being classified separately because it bears both positive and negative meaning and differs by its features from the previous frame. The next frames by importance are "luck as intelligence"; "luck and work/discipline/obedience", "luck as success" and "ack of luck", each frame containing about 10 proverbs from our list and may be considered prototypical as well.

In what follows we would come with examples of the announced frames which are linguistically expressed by metaphors, e. g: LUCK AS A GIFT OF DESTINY (in a large quantity)

(1) A-i nimeri norocul în palmă.
(2) A avea noroc cât frunză și iarbă.
(3) A se naște în cămașă.
(4) A-i merge ca din apă.

Within the same frame but being part of a subcategory, we consider LUCK AS A GIFT OF DESTINY (its Path), e.g.:

(5) Se va întoarce ea roata norocului.
(6) A-i merge plugul bine.
(7) A-l ajunge norocul.
(8) Norocul nu fuge după om ci omul după noroc.

LUCK AS DESTINY (AS GOOD LUCK OF BAD LUCK):

(9) Așa i-a fost partea și norocul.
(10) Fiecare cu norocul lui trăiește.
(11) Nici nu trebuie să fii frumos când ești norocos.
(12) Cine noroc are pune-n piatră și răsare.

LUCK AS INTELLIGENCE

(13) A avea mai mult noroc decât minte.
(14) Norocul calcă în urma minții.
(15) Norocul prostului.

(16) Prost să fii, noroc să ai.
(17) Norocul e nimic, înțelepciunea e totul.
(18) Mintea e bună dacă e soră cu norocul.
(19) Decât un car de minte, mai bine un gram de noroc.
LUCK AND SUCCESS
(20) Dacă are omul noroc, măcar să semene cărbuni și tot se face.
(21) I-a bătut ceasul norocului.
(22) I-a ieșit iepurele înainte.
(23) Î-l ține norocul de păr.
LUCK AND WORK/DISCIPLINE/OBEDIENCE
(24) Undei tot la loc este și noroc.
(25) Norocu-i după cum și-l face omul. (Luck and thought)
(26) Cine șede își leagă norocul.
(27) Nu sta că-ți stă norocul.
(28) Munca omului noroc îi aduce.
LACK OF LUCK
(29) A avea noroc cât păr în palmă.
(30) A fi plin de noroc ca broasca de păr.
(31) A-i dormi norocul.
(32) A-i fi norocul pleșcat.

The image of "luck" in the last category often appears in the image of "hair" (ex., 29, 30, 32), the lack of which stands for “no luck” in Romanian.

Metaphor is only derivatively a linguistic phenomenon. It exists in the language because it exists in the body/brain and thought. Linguistic metaphors (i.e., metaphors in language) are expressions of metaphorical concepts in the brain’s conceptual system. So, on the one hand, metaphorical linguistic expressions make conceptual metaphors manifest, and on the other, we can use these metaphorical expressions to arrive at metaphors in thought by means of hypothetically assuming links between two domains that can, in turn, be put to the test in psychological experiments (Kövecses, 2006, p. 126).

Metaphors according to their cognitive functions are structural (they impose structure on the target), other metaphors are ontological (they specify the existential status, processes, actions, states and so on) and orientational metaphors which suppose that such issues as health, morality, rationality, consciousness and control are metaphorically oriented UPWARDS, whereas their opposites are all metaphorically DOWN (Kövecses, 2006, p. 132).

To analyse the metaphorical frames in the Romanian language we have chosen the short story “Moara cu noroc” (“The Lucky Mill”, our translation). It was written and published in 1881 by Ioan Slavici (2001). It represents the author’s view on the community of the village, a community very important in the Romanian culture. The short story belongs to the classical realism genre by depicting the true to life social reality in the end of the 19th century in Ardeal (Romania). It is a psychological novel according to the theme treated in it. The title has an ironic valence as it brings

no luck to the protagonist and has a tragic ending. "Moara cu noroc", a title which supposes this is a good place is seen as a material object. Instead of grinding wheat into flour and contributing to a happy human life it stands for an "Inn which grinds the human destinies".

The conceptual metaphor LUCK AS DESTINY is expressed in the whole work, though linguistically it can be noticed only in some examples, for instance:

(33) Ei! ce să-mi faci!? grăi Ghiţă, când îşi văzu zădărnicit astfel planul. Se vede că acesta e norocul meu, şi dac-ar fi nenorocirea mea; cine poate să scape de soarta ce-i este scrisă!? Poate că e mai bine aşa. (p. 44)

(34) Dar ce să fac, îşi zise el în cele din urmă, dacă Dumnezeu nu mi-a dat gândul cel bun în ceasul potrivit? Dacă e rău ce fac, nu puteam să fac altfel. (p. 50)

(35) Bătrâna şedea cu copiii pe-o piatră de lângă cele cinci cruci şi plângea cu lacrimi alinătoare. – Se vede c-au lăsat ferestrele deschise! zise ea într-un târziu. Simţeam eu că nu are să iasă bine; dar aşa le-a fost dat!... (p. 53)

As we see, the idea that every human has or has no "luck" and s/he is born with it (idea which represents his/her destiny).

LUCK AS INTELLIGENCE is also a prototypical metaphorical frame in Romanian, expressed linguistically in the following sentences, e.g.:

(36) Buză-Ruptă şi pe Săilă Boarul nu-i putură prinde decât treizeci şi şase de ceasuri în urmă, la Salonta, cale de vreo două poşte înspre Oradea-Mare, şi nici nu se mai întoarseră cu ei la Ineu, ci-i duseră drept la Oradea- Mare, unde aveau să fie judecaţi şi unde se aflau şi ceilalţi, afară de Lică, pe care judecătorul îl ascultase mai nainte decât pe toţi ceilalţi şi-l lăsase iar să-şi caute de trebile stăpânilor. (Lică era norocos, ştia cu cine să prietenească.) (p. 33).

(37) ... însă Dumnezeu e pretutindenea, fiindcă pretutindenea, în tot locul şi în toate timpurile soarta omului atârnă de întâmplări a căror tainică legătură el cu mintea lui mărginită nu poate să o cuprindă. (p. 49).

As mentioned above in the Romanian society "Noroc" (luck) is a part of destiny the human is born with and the first appearance of the person in a new societal circumstance may be an examination or a test of his/her luck, in this case we identify a metaphor which depicts LUCK AS A DRESS/COVER which, on the one hand protects the body, and on the other one influences the people around, e.g.:

(38) ... dacă voi vă duceţi la moară, nici vorbă nu poate fi ca eu să rămân aici ori să mă duc în altă parte: dacă vă hotărâţi să mergeţi, mă duc şi eu cu voi şi mă duc cu toată inima, cu tot sufletul, cu toată dragostea mamei care încearcă norocul copilului ieşit în lume. (p. 1).

The protective character of "luck" is also noticed in other examples in the short story, for instance*: (39) Iară pentru Ghiţă cârciuma era cu noroc*. (p. 2).

In the contemporary society people associate "luck" with gambling which is a vice and a tragedy for the whole family if the gambler is addicted to it. Still, in gambling we see the movement of a wheel and the moment it stops becomes crucial in determining the moment of "luck" for the gambler. This idea is used in many so called "good games", or "entertainment games" used in the Romanian society.

The game's name is "Roata norocului" and you can find it in entertainment centers or at the sea-side. I saw it last year in Constanța, Romania. One has to pay for the entertainment and then spin the wheel (start to rotate it) and see what s/he gets (the result determines the luck of the person). If you obtain a pre-determined gift you are considered lucky, if you get nothing then you are unlucky. Certainly it is an activity used only for entertainment or for fun. The conceptual metaphor that is construed from this situation is LUCK AS A MOMENT IN THE ACTION.

Another intersting idea to be discussed is the slogan used by marketologists to promote people's playing lottery for enterntainment. It says: "trezește-ți norocul", as if "luck is your companion" and you have to take care of it, i.e. wisely use it, a hint to the implicit metaphor LUCK AS INTELLIGENCE.

Having conducted the study on the conceptual metaphor in the Romanian language we came to the following conclusions: The cognitive sciences are one of the best theoretical backgrounds for studying the universal and the culture specific concepts in various languages. They can explain the processes that happen in the Mind of a human as a universal being on the one hand and also help us identify the culture specific features of concepts by their expression as the individual belongs and lives in a certain cultural environment putting into use linguistic expressions that render concepts from the view of the representatives of that very culture (in our case the Romanian language and culture).

While trying to understand how to study concepts we looked at the theory of linguistic relativity and could compare and comprehend the two parts of Whorf and Sapir hypothesis (the strong and the weak ones) and also adhere to the point of view of the majority of researchers about it.

The study of "noroc" concept in the Romanian language revealed the nine frames of metaphors, the one announced in the title of the paper being dominant, followed by other frames like "luck as intelligence", "luck as success", "luck as work/discipline/obedience" and "lack of luck".

The examples from the short story "The Lucky Mill", the title of which is ironic as it "grinds" not wheat into flour but human destinies", proved the correctness of the hypothesis which is expressed in the title of the paper.

Today the act of "trying one's luck" in the Romanian culture transformed into an action of entertainment and is promoted socially by encouraging people to play Lottery or the Lucky Wheel.

Referințe bibliografice:

1. BARSALOU, Lawrence, W. *Cognitive Psychology: An Overview for Cognitive Scientist*. New-York and London: Psychology Press, 1992, 400 p. ISBN 13: 978-0-805-80691-5.

2. FOLEY, William. *Anthropological Linguistics. An Introduction.* Oxford: Blackwell, 1997. ISBN 978-0-444-51747-0 https://www.academia.edu/28923470/Anthropological_Linguistics [accesat 2025-08-11].

3. GALLIE, W. B. *Essentially contested concepts. In The Proceedings of the Aristotelian Society.* Vol. 51, pp.167-198. London: Harrison and Sons, 1956. [online] https://cooperism.law.columbia.edu/files/2023/12/Gallie-Essentially-Contested-Concepts-1955-CL.pdf [accesat 2025-08-11].

4. KÖVECSES, Zoltàn. *Language, Mind and Culture. A Practical Introduction.* New York: Oxford University Press, 2006, 410 p. ISBN 0- 19-518720-2.

5. TAYLOR, John, R. *Linguistic Categorization.* Oxford: Clarendon Press, 1989/1995, 328 p. ISBN 978-0198700135.

6. ȚAPOC, Vasile, *Preocupări filosofice asupra tehnicilor de cumul de „noroc" în viaţă sau despre avantajele consilierii filosofice.* În: Lucrările conferinței … Științe Socioumaniste. 2011, pp. 5-10. https://repository.utm.md/bitstream/handle/5014/6189/Conf_StiinteSocioUmanist_2011_pg510.pdf?sequence=1&isAllowed=y [accesat 2025-07-28].

7. WIERZBICKA, Anna. *Semantics, Culture and Cognition.* Oxford: Oxford University Press, 1992, 487 p. ISBN 0-19-5073266.

8. Dex [online] https://dexonline.ro/definitie/noroc [accesat 2025-07-28].

9. VIDRAȘCU, A. și D. VIDRAȘCU. *Dicționar de proverbe și zicători românești.* București: Litera, 2020, 272 p. https://ru.scribd.com/document/629871197/Proverbe-si-zicatori-romanesti [accesat 2024-03-07].

10. SLAVICI, Ioan. *Moara cu noroc.* București-Chișinău: Litera Internațional, 2001, 312 p. ISBN 973-8358-19-1. https://bgrmihailsturdza.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/02/slavici-ioan-moara-cu-noroc-cartea.pdf [accesat 2024-03-01].

CZU:81’42
https://doi.org/10.52505/filomod.2025.33

TEORIA CADRELOR – OPTICA DE ANALIZĂ A DISCURSULUI POLITIC

Galina PETREA
ORCID: 0000-0003-4784-7260
Universitatea Liberă Internațională din Moldova

Rezumat. *Optica de analiză a discursului aplicând cadrele drept metodă de cercetare este furnizată de pragmatica cognitivă. Analizăm evoluția conceptului de „cadru al evenimentului discursiv” cu aplicare la discursul politic: problemă, conflict, scandal, activism, mișcare socială. Cadrele, structuri mentale, implică selectare și proeminență, dar și omitere, obscurizare; denumite și „pachete interpretative”, ne configurează perceperea evenimentelor. Cadrele evenimentului discursiv conțin elemente schematizate cu structuri gramaticale preferate, stil, uz cultural dar și stereotipuri, ideologie, propagandă. Prezentăm un studiu de caz pe strategii de aliniere a cadrelor, aplicat la o mișcare politică. Difuzarea cadrelor conform modelului de activare a rețelelor în cascadă, ne aduce un aport considerabil la înțelegerea campaniilor de denigrare și dezinformare. Pentru a ilustra dimensiunile și evoluția cadrului am analizat conceptul militantism – orientat spre acțiune, mobilizare, deconspirarea injustiției.*

Cuvinte-cheie: *cadrul evenimentului discursiv, difuzarea cadrelor, activarea rețelelor în cascadă, coerență semantică, componenta atribuțională, agent cauzal, procese strategice de aliniere a cadrelor.*

Frame Theory – an Analytical Lens for Political Discourse

Abstract. *The discourse analysis lens applying frames as a research method is provided by cognitive pragmatics. We analyze the evolution of the frame concept of discursive event with application to political discourse: problem, conflict, scandal, activism, social movement. Frames, mental structures, involving selection and salience, but also omission, obscuring, called "interpretive packages", configure our perception of events. Discourse event frames contain schematized elements with preferred grammatical structures, style, cultural usage but also stereotypes, ideology, propaganda. We present a case study on frame alignment strategies applied to a political movement. The diffusion of frames according to the cascading network activation model brings us a considerable contribution to the understanding of denigration and deformation campaigns. In order to illustrate the dimensions and evolution of a frame, we studied the concept of militancy – action-oriented, mobilization, deconspiracy of injustice.*

Keywords: *discourse event frame, frame diffusion, cascading network activation, semant coherence, attributional component, causal agent, strategic proceses of frame alignment.*

Cadrul, încadrarea este un concept, care aparține sociologiei, psihologiei cognitive, prin extensie și aplicativ lingvisticii cognitive: gramatica, semantica și pragmatica cognitivă. În studiul de caz prezent, vom utiliza conceptul dat cu referire la discursul politic. *Încadrarea* a dobândit tracțiune în calitate de concept într-o diversitate de domenii disciplinare, inclusiv la luarea deciziilor, comunicare și studii mediatice, studii a mișcărilor sociale, știință politică, studii ale conflictului și negocierilor și studii ale administrării și politici publice. *Frame*-ul, cadrele servesc drept o metodă, un instrument de analiză, ceea ce ne propunem să demonstrăm. Începem studiul aplicativ prezent cu o trecere în revistă a celor mai importante contribuții la teoria cadrelor, cât și aplicarea acestea pentru investigarea evenimentelor discursive din domeniul social și politic.

Merlijn van Hulst, în articolul *Discourse, framing and narrative: ways of doing critical, interpretive policy analysis,* vorbește despre abordări ale analizei critice de interpretare a politicilor din domeniul social: *analiza discursului, cadrelor și narațiunii*. *Analiza discursului* este studiul despre cum puterea este impregnată în limbaj. *Analiza cadrelor* implică studiul construirii sensului și explorează ce elemente din realitate sunt strategic aduse în prim-plan și care sunt lăsate în planul din spate, include sau exclude voci, idei, interese în politici și luarea deciziilor. *Analiza narativă* investighează cum oamenii înțeleg evenimente, circumstanțe și caractere (Hulst, 2024, p. 74).

Una din contribuțiile de bază ale lui Erving Goffman, sociolog este faptul că, la teoria cadrelor s- realizat *cadre primare naturale* și *sociale*. *Cadrele primare* sunt primul punct în organizarea experienței: „Noi tindem să percepem evenimentele în termeni de cadre primare; acțiuni ale traiului de fiecare zi sunt înteligibile datorită la niște cadre primare care le informează". Autorul subliniază că ***frame-ul*** / ***cadrul natural*** „identifică evenimentele văzute drept nedirecționate, neorientate, neanimate, neghidate, pur fizice", în timp ce **cadrele sociale**" oferă o înțelegere contextuală pentru evenimente care încorporează voința și efortul care controlează inteligența, un rol actant direct, real, principalul agent fiind ființa umană" (Goffman, 1974, p. 22).

Cadrele stabilesc expectanțe referitoare la stereotipuri, roluri și circumstanțe. Mai întâi, cadrele implică selectarea și redarea unor aspecte ale unei probleme proeminente; alte considerațiuni sunt omise, implicând o relevanță mai mica pentru înțelegerea unei probleme. În al doilea rând, cadrele dau sens, urmează o idee centrală organizatoare. Nu orice set de considerațiuni selectate constituie un cadru; este nevoie de o coerență semantică, care îl redă drept semnificativ. În al treilea rând, cadrele îndeplinesc niște funcții argumentative: ajută să definească situații, să stabilească lanțuri cauzale, să ofere niște standarde evaluative. Deși nu toate cadrele implică toate aceste funcții (*a încadra* este a construi un argument), acestea mereu structurează realitatea în moduri, care ar servi unor scopuri. Deoarece cadrele sunt strategice, selectarea considerațiunilor accentuate se subordonează ideii organizatoare, pe care un agent dorește s-o impună realității. Spre deosebire

de cadrele mediatice, cadrele sponsorizate de organizatorii mișcărilor sociale sau de actorii politici, în mod deschis, servesc scopul definirii situațiilor, fiind suport pentru anumite revendicări speciale (Baden, 2010, p. 4).

Tamas Dombos susține ideea semnificației culturale profunde – care afectează procesul de încadrare, formând o parte a structurării oportunității discursive, la care procesul de încadrare trebuie să se alinieze, dacă se aspiră la o reușită. Din punct de vedere macrodiscursiv, semnificațiile culturale profunde contează mai mult decât intenționalitatea procesului de încadrare, din partea unor anumiți actori (Dombos, 2012, p. 5).

Robert M. Entman, profesor în Comunicare și Științe Politice, Universitatea de Stat din Carolina de Nord, pornește de la faptul că încadrarea, în esență, implică **selectare și proeminență (*salience*)**. *A încadra* înseamnă a selecta unele aspecte ale unei realități percepute și a le face mai proeminente într-un text de comunicare, astfel încât să promoveze o anumită definire a problemei, o interpretare cauzală, o evaluare morală și / sau o recomandare a tratării pentru problema descrisă. În mod tipic, cadrele diagnostichează, evaluează și recomandă. Robert M. Entman a scris mai multe cărți despre putere, scandaluri, încadrarea narativelor, tăceri pe arena politică din SUA. Majoritatea lucrărilor, cărți de autor și articole despre *frame* / *încadrarea* drept metodă de cercetare, investigare, analiză. ***Activarea „în cascadă" a rețelei / Cascading Network Activation*** prezintă o re/modelare a distribuției încadrării, pe care o vom aplica experimental la un studiu de caz (Entman, 1993, p. 52).

William Gamson a introdus ideea despre cadre – „pachete interpretative"/ *interpretive packages* (Gamson, 1992, p. 62), structuri dezvoltate, împletite în jurul unei idei centrale, care organizează. Cadrele articulează niște sensuri aruncând lumină asupra anumitor elemente ale realității, dar, în același timp, obscurizând altele. Conform acestor autori, analiza cadrelor este o metodă care descrie modalitățile în care cadrele sunt produse, mobilizate și interacționează. Aceasta dezvăluie modul în care persoanele se poziționează în raport cu cadrele existente, identifică consecințele la nivel de cadre, în anumite contexte (Mendonça, 2022, p. 345).

În limbajul politic*, încadrarea* este o tehnică importantă pentru a influența publicul. Un cadru încorporează un anumit punct de vedere pe un anumit subiect, care presupune și o evaluare. Cadrele funcționează printr-o reluare continuă: succesul lor depinde de continuitate, care asigură cunoștințe tacite de fundal pentru public. Comunicarea politică mereu are scopul de a influența publicul, pentru că are nevoie de validare și de legitimizare. Esența încadrării este cea de a pune un obiect într-o structură cognitivă preexistentă, după cum Lakoff (2010, p. 72), definește: „Cadrele sunt niște structuri mentale care conturează modul în care noi vedem lumea".

Conceptul *cadru*, așa cum este utilizat în studiul mișcărilor sociale, este preluat din lucrarea lui Erving Goffman, psiholog și sociolog, care postulează următoarele:

cadrele denotă schema de interpretare, care le permite persoanelor să localizeze, să perceapă, să identifice și să eticheteze evenimentele din spațiul lor de viață, cât și din lume, în general (Goffman 1974, p. 22). Cadrele acțiunii colective, de asemenea, îndeplinesc o funcție interpretativă, simplificând și condensând aspecte ale lumii, dar în feluri în care sunt intenționate să mobilizeze potențiali aderenți și constituenți, să acumuleze sprijinul spectatorilor pasivi și să demobilizeze antagoniștii. William Gamson a numit *cadrele discrepante – cadre ale injustiției*. Dacă fenomenele individuale pot fi interpretate în contextul unor valori universale sau cadre ideologice, atunci acestea primesc o încărcătură normativă (Gamson, 1992, p. 68). Dacă o problemă poate fi atașată unei structuri de valori, împărtășită și impregnată profund în mentalitatea publică, atunci este o urgență în soluționarea problemei. Interpretarea fenomenelor noi, de-a lungul unei scalări de dreapta-stânga, este o e formă de încărcătură a unei probleme, adesea utilizată de partide politice. Cauza apariției unei probleme nu trebuie să fie individualizată drept autoresponsabilitate, dar trebuie să fie atribuită unui *actor colectiv extern*. Dacă șomajul ar putea fi etichetat drept un eșec personal, atunci șansele ca acesta să fie văzut drept o problemă societală sunt mici. Dacă activiștii unei mișcări doresc să atenționeze oamenii asupra unei probleme, ei trebuie să releve cauzele problemei identificate și să atribuie cauzele unor actor colectivi externi. Procesul de personalizare leagă problema cu niște agenți cauzali, concreți și vulnerabili. Dacă este posibil de mers dincolo de personalizare și de a imputa intenția unui agent cauzal (*intenționalitate*), atunci puterea de mobilizare a interpretării poate fi reintensificată. Intenționalitatea este deosebit de sporită, dacă intenția unui agent cauzal a fost urmărirea unui interes anumit, cum ar fi îmbogățirea personală, în opoziție cu binele comun.

O altă etapă a stigmatizării unui agent cauzal este *moralizarea* – transformarea unei diferențe de opinie pe o problemă într-o discriminare a acelor persoane, care au exprimat o opinie. Antonimul pentru *legitimizarea* justificării proprii într-o mișcare socială de apărare a unui drept, a unui actor colectiv și de înaintare de cerințe este *delegitimizarea* alternativelor funcționale.

Charles Fillmore observa, la fel ca și semanticienii cognitiviști, că semantica oferă conținut, asupra căruia structura gramaticală efectuează *o funcție de configurare* (Fillmore 1982, p. 116). Gândindu-ne în felul acesta, putem vedea că orice categorie gramaticală sau configurație își impune cadrul său, încadrarea pentru materialul pe care îl structurează. De exemplu, distincția dintre construcțiile active și pasive constă în faptul că oferă acces la încadrare distinctă de structurare a scenei, a conținutului. În timp ce diateza activă preia perspectiva **agentului** în propoziție, diateza pasivă adoptă perspectiva **pacientului**. Diateza pasivă apare în context drept o construcție marcantă, pe care adepții teoriei și metodei de cercetare a discursului – *Analiza Critică a Discursului,* o prezintă drept o caracteristică observabilă, care poate fi în continuare decodată pragmatic. La teoria și la metoda *Analiza Critică a Discursului* mă voi referi separat, pentru că este importantă pentru imaginea de ansamblu și cercetarea, în particular, a discursului parlamentar.

În literatura de specialitate, *cadrele* presupun două componente: seturi de **atribute-valori** și **invariante structurale**. Un **atribut** este un concept care reprezintă un aspect al unui întreg mai mare. Valorile sunt niște concepte subordonate care reprezintă subtipurile unui atribut. Așa cum remarcă autorul: „Atributele într-un cadru nu sunt niște *sloturi* / compartimente independente, dar sunt adesea corelaționate conceptual […] atributele fundamentale ale unui cadru corelează, adesea apărând ambele la diverse contexte" (Vyvyan, 2006, p. 223).

DEFEND. Definiție: A Defender responds to an Assailant's attack on a Victim by directly, and usually violently, countering it.

Elementele (atributele-valorile) cadrului: aggressor, apărător, instrument, locația atacului, locația protagonistului, manieră, mijloace, loc, scop, timp, victim.

❑ Pete Hegseth Secretary of War, it used to be Secretary of War, then we became politically correct and they called it Secretary of Defense (Donald Trump). *Secretary of War* al țării care a oprit 5 războaie! Și avem speranțe pentru al 6 focar să fie stins, deoarece SUA și-au asumat rolul de mediator în oprirea războiului ruso-ucrainean, cât și pornirea unor tratative de încheiere a unei păci bazată pe garanții de securitate pe termen îndelungat.

❑ We're looking more to our allies and partners to be force multipliers alongside the United States (Pete Hegseth).

Încadrarea – atributele sunt preluate din aplicația *FrameNet*, o elaborare de-a părintelui teoriei cadrului – *Charles Fillmore* (https://framenet.icsi.berkeley.edu/).

Sarcini de încadrare de bază. Încadrarea acțiunii colective este construită pe măsură ce aderenții la mișcare negociază o înțelegere împărtășită la vreo condiție sau situație problematică, pe care ei o definesc drept una care necesită o schimbare, fac atribuții referitor la cine este vinovat, articulează un set alternativ de aranjamente și îi îndeamnă pe alții să acționeze concertat pentru a afecta schimbarea. Mai mulți cercetători (Benford, 2000, p. 615) descompun ideologia în trei părți componente și sarcini: **1. *încadrare a diagnosticării: identificarea problemei și atribuție*; *2. încadrare de prognosticare*; *3. încadrare motivațională*.**

Urmând aceste sarcini fundamentale de încadrare, actorii mișcării sociale se ocupă de probleme interconectate de **mobilizare a consensului** și **mobilizare a acțiunii**. Altfel spus, prima componentă încurajează/facilitează acordul, iar ce cea din urmă încurajează acțiunea, mișcând oamenii de la balcon pe baricade. Referitor la încadrarea de diagnosticare, mai multe studii de caz se axează pe elaborarea și pe articularea la ceea ce William Gamson consideră *cadre de nedreptate – injustice frames*... Cercetătorii au tratat empiric identificarea și analiza diverselor tipuri de încadrări: de diagnosticare, prognosticare și de mobilizare la acțiune specifică mișcărilor sociale.

Multe studii de specialitate tratează modalitățile, în care mișcările sociale identifică victimele (raportate la o anumită nedreptate) și amplifică gradul de victimizare a acestora. În linii generale, aceste studii sprijină conceptualizarea *cadrelor nedreptății* / *injustice frame*, formulată inițial de William Gamson

drept o modalitate de interpretare, premergătoare neconformității colective, a protestului și /sau a rebeliunii, generate și adoptate, care vin să definească acțiunile unei autorități nedrepte. Mișcările sociale caută să remedieze sau să modifice vreo situație problematică, prin urmare, acțiunea direcționată este condiționată de identificarea surselor, a cauzalității, a vinovăției și/sau a agenților vinovați. ***Componentă atribuțională*** a cadrului-diagnostic se ocupă de această funcție, focusându-se pe vinovăție sau pe responsabilitate.

Mai nou, teoreticienii mișcărilor sociale au atras atenția la modurile în care activiștii se angajează în *încadrarea de delimitare a granițelor* și în ***încadrarea adversarială***, legată de procesele atribuționale (caută să delimiteze între bine și rău, să creeze protagoniști și antagoniști ai mișcării). ***Încadrarea de prognosticare*** implică articularea unei soluții propuse pentru o anumită problemă sau, cel puțin, a unui plan de atac și strategii de a executa planul respectiv. Adresează întrebarea despre *ce este de făcut*, la fel ca și problemele de consens și de mobilizare a acțiunii.

Încadrarea motivațională oferă un apel la luptă, la arme sau rațiunea pentru a se angaja într-o acțiune colectivă ameliorativă. Ocupându-ne de această sarcină a cadrului, duce la componenta de agent activ a cadrelor acțiunii colective. Într-un studiu despre mișcarea de dezarmare nucleară, Benford a abordat această problemă de agent activ, identificând patru vocabulare generice ale motivelor, la nivel de interacțiune: activiștii mișcării, susținătorii de bază, recruții etc.: *vocabularele de severitate, urgență, eficacitate și proprietate*. Aceste vocabulare sociale construite propune aderenților niște relatări captivante, pentru a fi angajați într-o acțiune colectivă și pentru a fi menținuți.

Procese discursive: se referă la discuții și conversații – acte de vorbire, cât și comunicările scrise care au loc în contextul, în legătură cu activitățile mișcării. Cadrele acțiunilor colective sunt generate de două procese discursive de bază, care interacționează: *cadrul de articulare și cadrul de amplificare* (Benford, 2000, p. 623).

Procese strategice. Mai multă atenție empirică a fost dedicată proceselor strategice asociate cu încadrarea mișcărilor sociale. Procese strategice se referă la procesele de încadrare care sunt deliberative, utilitare și orientate spre scop. Cadrele sunt elaborate și dezvoltate, pentru a atinge anumite scopuri – de a recruta noi membri, de a mobiliza noi aderenți, de a achiziționa resurse. Eforturile strategice ale organizațiilor mișcărilor sociale, pentru a-și conecta interesele lor și cadrele interpretative cu acelea ale potențialilor constituenți și furnizatorilor de resurse, reali prezenți sau potențiali, au fost conceptualizate drept ***procese de aliniere a cadrului*** / *frame alignment processes*. Patru procese strategice de aliniere au fost identificate și cercetate: **corelarea cadrelor (*frame bridging*)**, **amplificarea cadrului, extensiunea cadrului**, **transformarea cadrului** (Fig. 1), fără a specifica subiectul la care aceste strategii se referă (Benford, 2000, p. 624).

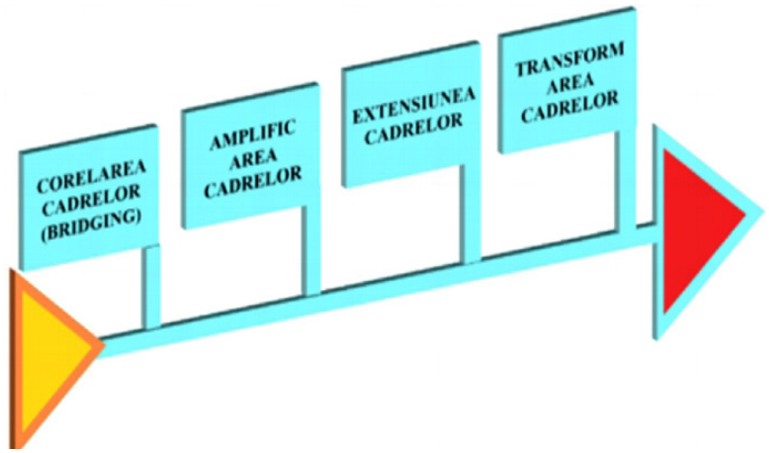

Fig. 1. Procese strategice de aliniere a cadrelor
(elaborat de autor în baza surselor).

Corelarea cadrelor (*frame bridging*) se referă la asocierea a două sau a mai multor cadre congruente ideologic, dar structural neconectate referitoare la o anumită problemă. Corelarea poate apare între o mișcare și o persoană individuală, prin legătura cu organizarea unei mișcări cu sentimente nemobilizate sau grup de opinie publică, sau de-a lungul mai multor mișcări sociale. Avem exemplul mișcării protestatare din Republica Moldova din 2015, când cauza inițială a mobilizării maselor a fost formulată/ *încadrată* drept furt masiv din sistemul bancar – *furtul mileniului*/*jaful miliardului*, scandalul creditelor neperformante și plus falimentarea Băncii de Economii, intrat in istoria infamă a Moldovei, deși guvernările următoare, prezente au depășit în volum cu mult furtul concertat din caznaua statului. Alături de *Platforma Dreptate și Adevăr*, inițiatorul și catalizatorul, mobilizatorul mișcării populare, au amplasat corturile *Partidul Socialiștilor* și *Partidul Nostru*, foarte diferite ca ideologie, componență și coloratură, dar care rezonau cu lupta împotriva jafului din sistemului bancar și cu atacul hibrid asupra caznalei statului.

Amplificarea cadrelor implică idealizarea, decorarea, clarificarea sau revigorarea valorilor sau convingerilor existente. Dacă un cadru declarat rezonează cu factorii-cheie, constituenți potențiali, atunci cadrul accesează valorile culturale existente, convingeri, narative, înțelepciune populară etc. și nu este surprinzător faptul că majoritatea mișcărilor caută să amplifice valorile și credințele existente. De exemplu, mișcarea protestatară *furtul miliardului*: se vedeau, se simțeau, se auzeau, se percepeau deja consecințele dezastruoase ale furtului miliardului. Deci încadrarea inițială pentru mișcarea protestatară – împotriva agenților furtului miliardului, se mai amplifică, se ramifică cu pierderi individuale de bani privați ai deponenților Băncii de Economii, sărăcia catastrofală, abjectă a maselor de populație, înlăturarea de la putere și, eventual, pedepsirea agenților, protagoniștilor *jafului miliardului*, care continuau schemele de delapidare de la posturile de înalți demnitari de stat.

Extensiunea cadrelor presupune descrierea intereselor și a cadrelor unei organizații de mișcare socială, extinse dincolo de interese primare, pentru a include probleme sau preocupări de o importanță majoră pentru alți potențiali aderenți. Cu referire la studiul de caz din istoria neo-modernă a Moldovei – mișcarea protestatară *furtul miliardului* avem o extensiune a cadrului inițial, declanșată de evenimentul jafului enorm și de sabotarea orchestrată a statului de către clasa politică, sistemul judiciar și … sistemul anticorupție, cabinetul de miniștri care procedează ca *struțul cu capul în nisip* și că nu văzuseră, auziseră de câteva etape escaladante de devalizare; votează concertat, deschis ridică mâna, pentru a acorda băncii falimentate, sângerânde din care se cărau *credite* neperformante care niciodată nu mai aveau să fie întoarse de *beneficiari*, se votează cu prezentarea la TV a încă o garanție de la Banca Națională – salvatorii sistemului bancar! Dar acest infam cabinet de miniștri nu este investigat judiciar, ci ies *camelionește*, cu *o budionovka* revoluționară pe creștet și un rucsac turistico-muncitoresc și își marchează prezența pe marginea mișcării de protest – cu extensiunea – lupta anticorupție (!). Această încadrare cinică, distorsionantă, manipulatoare devine cauză de campanie în alegeri, stindard fluturat pentru a reaccede la putere.

Transformarea cadrului, ultimul proces de aliniere strategică, se referă la schimbarea înțelegerilor și a semnificațiilor mai vechi și/ sau la generarea de altele noi. Puține studii despre mișcări sociale se ocupă explicit de această aliniere a cadrelor.

În studiul de caz examinat, avem mișcarea protestatară declanșată în perioada *momentul devalizării sistemului bancar și furtului miliardului*; cum metaforic s-au prezentat zecile de camioane pline cu miliardul furat, pentru ca oamenii de rând să înțeleagă magnitudinea crimei. Încadrarea dată cunoaște o transformare: o redefinire a agentului cauzal și atribuția – antagonistul: oligarhii, crima organizată, corupția (nu demnitarii corupți, structurile statului corupte), dar abstractizarea – fenomenul corupției. *Locusul* atribuției cauzale, cine este vinovatul, evoluarea se schimbă de la oligarhi la fenomenul corupției, în general, dar și la crima organizată, inclusiv sabotaj al statului din exterior – război hibrid, factorul *spălătoria rusească de bani*, caracatița internațională, în care sistemul corupt moldovenesc era doar o picătură în ocean – o firmă-fantomă care licărea, își îndeplinea funcția criminală și dispărea tot peste noapte. Reîncadrarea discursului a luat deja *locusul* de atribuție externă, război economic, război hibrid, făcând conexiunea cu alte scheme frauduloase desfășurate regional.

Robert Entman își reevaluează și remodelează teoria sa, anterior emisă, referitoare la distribuția cadrelor cu efect de activare a rețelei „în cascadă”. Conform modelului elaborat anterior, referitor la activarea „în cascadă” a rețelei, la difuzarea cadrelor, Robert Entman îl aplică pentru a încadra interpretarea în mai multe situații de scandal public de magnitudine, conflicte, dar și în evenimente politice de anvergură mondială. Pentru din urmă, autorul prezintă modelul „în cascadă” drept *start*, fiind formulate și propagate de la topul ierarhiei administrației statului, președinte, Casa Albă și agențiile cabinetului de miniștri, spre treapta imediat inferioară – elitele non-administrație (congresmeni și s*taff*-ul congresului, experți, *lobby*-ști), spre treapta a treia: mass-media instituționalizată, dominantă (*mainstream*) (jurnaliști,

organizații de știri, care ajung la auditoriul în masa și sunt legate prin norme de obiectivitate), apoi avem discurs mediatic (rețele care încadrează mesajul și imaginile) și ajung acele încadrări la baza piramidei, ierarhiei – membrii publicului, ale căror sentimente erau comunicate imperfect elitelor și mass media prin astfel de indicatori ca sondajele de opinie (Entman, 2018, p. 300). La fiecare nivel, rețelele de asociere făceau legături, în mod variat, dintre idei, simboluri comunicate și oameni. Deși exista o reacție slabă de răspuns și fiecare nivel juca vreun rol în difuzarea schemelor, a cadrelor interpretative, în această ierarhie simplă, ideile se relevau, în principiu, de la top spre bază: ***elite → media → public*** (Fig. 2).

Odată cu maturizarea mijloacelor de informare în masa, autorul propune o reevaluare la această activare a rețelei „în cascadă"", prin prisma la cinci noi valori activate digital în fluxul de informație și cadre social-politice: **platforme, analitică, algoritmi, mass media ideologică și actori neonești / escroci distorsionanți.**

Recent, conceptul ***collusion*** a fost propulsat în spațiul public și a devenit foarte popular, conturând un cadru de motivare a unei intervenții ilegale. Am recurs la definiția propusă de sursa www.babelnet.org, care propune informații din diferite surse: enciclopedii, glosare, platforme, într-o rețea de concepte și care, pe lângă textul definiției, prezintă o rețea de legături, imagini și de *link*-uri la surse, inclusiv multimodal, nu doar textuale.

Coluziunea**,** un acord secret, fraudulent, complotant între două sau mai multe părți, pentru a limita libera concurență prin înșelătorie sau lipsirea altora de drepturile lor legale sau pentru a obține un obiectiv interzis prin lege, de obicei, prin fraudarea sau prin câștigarea unui avantaj inechitabil. Sinonime: *conspirație, manipulare, complotare, practici anti-concurențiale*.

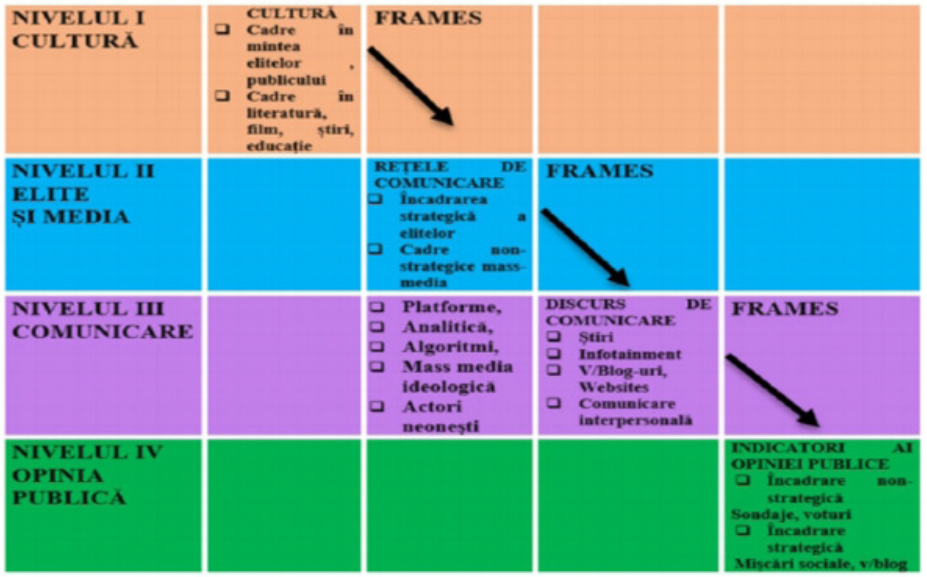

Fig. 2. Cadrul și activarea „în cascadă" a rețelei
(elaborat de autor în baza surselor).

Conceptul *collusion* a fost utilizat, pentru a invoca *frame*-ul la nivel de la interferență a Rusiei pentru a influența alegerile din SUA din 2016. Procesele democratice din SUA sunt activități electorale în an prezidențial; durează un an, cu raliurile în fiecare stat federal, dezbateri între candidați promovați de partidele respective, amplu mediatizate; partizanat de aripa dreapta, agenda conservativă (*Partidul Republican*) sau de stânga, agenda liberală (*Partidul Democrat*), toate acestea generează o concurență politică acerbă și polarizare. Modelul elaborat anterior (care a vizat activarea „în cascadă" a rețelei și difuzarea cadrelor discursive de către Robert Entman) poate fi descris astfel: spirală ierarhică top → baza piramidei sociale. *Framing*-ul, încadrarea la *collusion* și intruziunea, interferența rușilor a fost un complot orientat împotriva concurentului electoral Donald Trump, venind de la elita taberei *Partidului Democrat*. Această învinuire a fost ventilată atât de intens, încât și-a atins scopul – candidatul nu a pierdut alegerile, însă pe parcursul întregului său mandat s-a simțit vulnerabilizat de retorica coluziunii ruse. Încadrarea *collusion* a avut un efect devastator; scandalul *Russiagate* s-a asociat cu precedentul scandal *Watergate* din 1972, când președintele Richard Nixon, în urma unei investigații, a fost acuzat de abuz de putere, spionaj, colectare de fonduri din surse obscure. Deci *framing*-ul *collusion* a venit de la *top*, distribuit insistent și consecvent de elite, congresmeni*, mass-media* părtinitoare, cât și de la *mainstream*, ventilată sub formă de propagandă a auditoriului-țintă: poporul.

Recent Tulsi Gabbard, Șeful Serviciului *Intelligence Congressman Conservativ*, o ex- democrată, ulterior, în 2022 – candidată independentă, neafiliată la vreun partid, desecretizează un raport confidențial și corespondența, comunicările secrete referitoare la acel raport. Tulsi Gabbard, într-un *briefing* la Casa Albă de 1 oră și audieri în comisiile congresului, prezintă operația *Russiagate* drept o teorie conspirațională, o campanie de defăimare și de denigrare a președintelui din oficiu, Donald Trump. Acest fapt este probat prin desecretizarea corespondenței și a acțiunilor, demonstrând că administrația statului au dat ordin ca raportul să fie redactat și serviciile de inteligență să declare că a fost interferență rusă în favoarea unui candidat – o coluziune, complot.

În continuare, scandalul *Russiagate* de la White House devine o poartă, *o paradigmă*, un șablon, un *frame* de încadrare a unui discurs-țintă de denigrare a oponenților politici și de dezinformare, după cum afirmă expertul în științe politice Dan Dungaciu într-un *podcast* la *Marius Tucă Show* (*Gândul.ro*). Dânsul consideră scandalul *Russiagate* de la Washington drept modelul după care au fost anulate alegerile din România, decembrie 2024. Iar cadrul discursiv de influența rusă a fost invocat de către Ursula von der Leyen, când a încercat să se apere de învinuirile aduse în încercarea de a i se acorda vot de neîncredere, moțiune de cenzură: grupul care vrea să o împiedice este omul Moscovei, face jocul rușilor. Profesorul Dan Dungaciu găsește că: „astăzi, până și în RM, cei care nu sunt de acord cu un personaj politic, chiar dacă sunt din aceeași tabără europeană, fac jocul rușilor. *Nu ești omul nemijlocit al FR, dar faci jocul Rusiei*, pentru că nu lași pe candidatul cela

să câștige nederanjat. Toată această obsesie cu Rusia, fără probe, vorbim despre șabloane și etichete. Paradigma de funcționare a acestei operațiuni este acolo și s-a răspândit. În spațiul european, ei prelungesc această narațiune. Ursula von der Leyen s-a apărat invocând exact aceleași lucruri: partea rusă, manipularea, dezinformarea" (*Gândul.ro*).

Gerhards Jürgen elaborează o prezentare grafică a tipului ideal al dimensiunilor și strategiilor frame/cadrului (Jürgen, 1995, p. 228), pe care noi o aplicăm în Figura 3, Studiul de caz – **militantism**. Liviu Zgârciu scrie articolul *Ioachim Crăciun și militantismul istoriografiei clujene interbelice* (Zgârciu, 2009, pp. 171-181) despre o personalitate academică, promotor cultural, istoric de la Universitatea din Cluj, care mai presus de toate era un apărător al valorilor naționale și militant, slujea intereselor neamului românesc în perioadă istorică interbelică și postbelică. Pornind de la un citat, semnat de Nicolae Iorga, referitor la rolul istoricului în societate, lansează conceptul *militant*, un neologism din 1949, împrumut din franceză în limba română. În DEX este sinonim relativ cu lexemul *combatant,* cu funcția de adjectiv.

Militantism extrem reacționar-protestatar de mobilizare. Articolul utilizează o evoluție a conceptului-cadrului semantic *militant,* mai ales în zona transilvăneană, școala clujeană, caracterizată printr-un *militantism extrem* și *cea mai accentuată formă de militantism,* apoi, mai târziu – *militantismul a îmbrăcat haine mai subtile,* pentru că „istoricii ardeleni care gustaseră înainte de 1918 din politica școlară de maghiarizare" rezonau cu o anumită problema socială.

Acest cadru cunoaște o evoluție, o transformare, o amplificare. De la o formă combatantă activă, cauzată de prezența masivă a naționalilor de etnie maghiară, care se considerau superiori cultural, și datorită creșterii progresive a „agresivității discursului istoric", militantismul devine o campanie, demers de afirmare și de propagare, cu emfază pe necesitatea primordială de studiere a istoriei.

Militantism prin cercetare-investigare, intervenționist cu caracter de contra-agent activ – colectare de date utile, creare de baze de date relevante, operaționalizarea datelor în retorică defensivă, dar și contraintelegență și promovare. Pentru a combate mitul despre inferioritatea intelectuală a românilor, care nu ajungeau să fie profesori și să predea în învățământul universitar, unde preponderent erau profesori maghiari, Ioachim Crăciun aduce contraargumente dure prin cifre, date statistice, sondaje, colectarea de date care să evidențieze superioritatea românilor.

Militantism *lobby*-ism, *advocacy* diplomatic și strategic în slujba intereselor naționale. Sesizând pericolele revizionismului maghiar în ce privește Transilvania, Ioachim Crăciun (Crăciun, 2009, p. 171) scrie un studiu, pe care îl publică strategic în limba franceză, după tratatele semnate la Paris. Manifestă protest împotriva tendinței ungurilor de a transforma clasele sociale românești din Ardeal într-*o mare clasă de servitori*; țăranii fuseseră împroprietăriți ulterior. Acest tip de militantism inteligent este diferit de activitate agresivă subversivă, pentru care alții erau și încarcerați.

Militantismul-propagandă, de demobilizare le amintea insistent minorităților maghiare despre politica nediscriminatorie a statului; astfel, clasei mijlocii ale respectivei minorități i s-a acordat aceleași drepturi și privilegii. Totodată, se relevă faptul că intelectualitatea română a fost mult timp nedreptățită, neavând acces la educație, fiind menținută intenționat în ignoranță și fiind înlăturată de la patrimoniul cultural.

Militantismul reacționar-rectificator deconspira, destructura prin intervenție recenzând lucrări apărute în maghiară, în care depista momente „de denigrare" a românilor.

Militantismul radical-șovinist a fost acuzat că, la o conferință, s-a prezentat un studiu despre relațiile româno-maghiare în mod tendențios, pe linie șovinistă.

Dacă aplicam schema ideală a cadrului (vezi Fig. 3), putem constata următoarele:

Cadrul ***MILITANTISM* – orientat spre acțiune, mobilizare, deconspirarea injustiției, Definiția conceptului**: Militantismul, se referă la atitudinea sau la activitatea unei persoane, care militează pentru o cauză, fiind un luptător activ, un combatant. Aceasta include angajamentul intens și susținut pentru promovarea și apărarea unei idei sau a unui ideal (*BabelNet*).

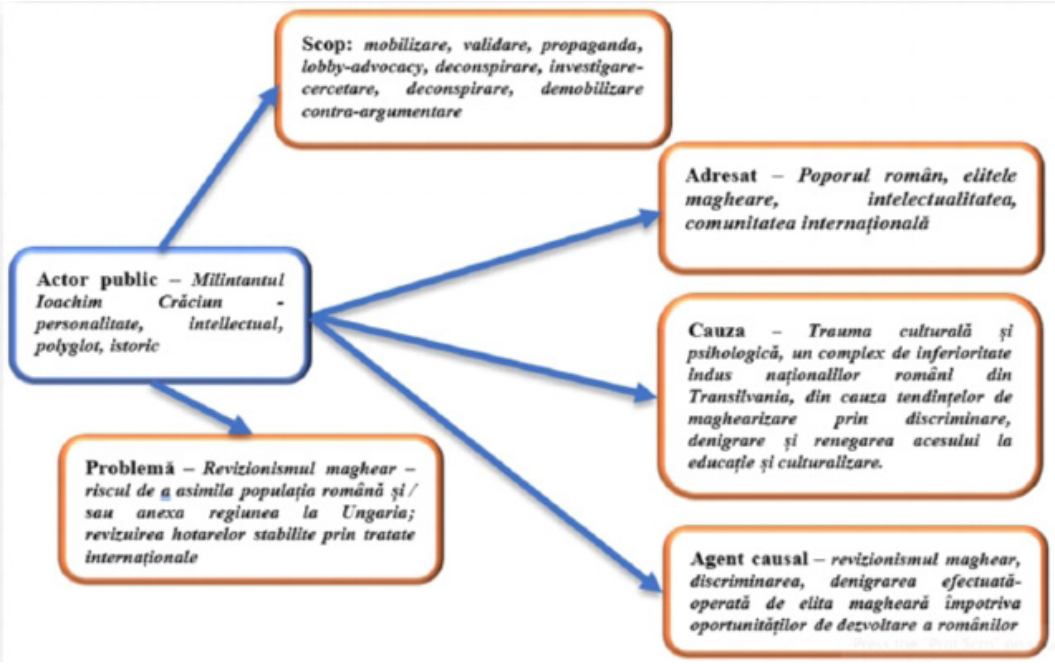

Fig. 3. Dimensiunile și strategiile tipului ideal de *frame*/*cadru*
(elaborat de autor în baza surselor).

Concluziile noastre sunt preliminare. Acest studiu aplicativ, ulterior încorporat în textul tezei de cercetare, ne aduc lumină *în cutia neagră* a reflecțiilor, cogniților, cum sunt formulate cadrele – niște microscheme, care se inserează în discursul

mediatic, public. Cel mai atractiv este procesul de selectare, dar și de deselectare a elementelor unui argument sau a motivării pentru o problemă, componenta motivațională și cea atribuțională – *locusul* de atribuție, agentul cauzal. Difuzarea cadrului într-adevăr cunoaște o intervenție considerabilă, pentru că activarea „în cascadă" a rețelelor poate începe nu neapărat de la *topul* puterii, dar de la *eșalon*, nivelul doi; cadrele pot fi elaborate și ventilate, propulsate în discursul public de către agenții comunicatori – *mass-media mainstream*, ideologie sau de un *v/blogger* de rezonanță cu priză la public. Iar reacția de *feedback* nu obligatoriu va fi măsurată prin sondaje, metodă imperfectă, dar și prin algoritmi, robotică, AI etc. de pe platformele sociale de comunicare.

Referințe bibliografice:

1. *BabelNe*t [online]. Disponibil: https://www.babelnet.org.

2. BADEN, Christian. Contextualizing frames in political discourse: using semantic network analysis to investigate political parties' framing strategies in the Dutch EU referendum campaign 2010. In: *Conference papers: International Communication Association: annual meeting,* 2010 [online]. Disponibil: https://dare.uva.nl/search?identifier=6a05efc0-443d-4711-858b-ab36baac9ab1.

3. BENFORD, Robert, SNOW, David. Framing Processes and Social Movements. *Overview and Assessment. Annual Review of Sociology,* 2000, pp. 611-640.

4. DOMBOS, Tamas. *Critical Frame Analysis: A Comparative Methodology for the QUING Project*. Center for Policy Studies Central European University. Budapest, Hungary, 2012.

5. ENTMAN, Robert. Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. Journal of Communication, 1993, pp. 51-58.

6. 6. ENTMAN, Robert, Usher Nikki. Framing in a Fractured Democracy: Impacts of Digital Technology on Ideology, Power and Cascading Network Activation. *Communication Theory*, 68, 2018, pp. 298-308 [online]. Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/324557909.

7. FILLMORE, Charles. Frame Semantics. *Linguistics in the Morning Calm: Selected Papers from SICOL-1981*, Seoul: Hanshin Pub., 1982, pp. 116-117.

8. *FrameNet* [online]. Disponibil: https://framenet.icsi.berkeley.edu/.

9. GAMSON, William. The social psychology of collective action. În: Morris A., Mueller C. *Frontiers in social movement theory*. Yale University Press, 1992, pp. 53-76.

10. GÂNDUL, Marius Tucă *Show* [online]. Disponibil: https://www.youtube.com/live/KPpJm5P-J_o?si=7CBRiLic_RBvQIfu.

11. GOFFMAN, Erving. *Frame Analysis*. Harmondsworth: Penguin Books, 1974.

12. HULST, Merlijn van. Discourse, framing and narrative: three ways of doing critical, interpretive policy analysis. *Critical Policy Studies.* 2024, 19/1, pp. 74-96 [online]. Disponibil: https://doi.org/10.1080/19460171.2024.2326936.

13. JÜRGEN, Gerhards. Framing dimensions and framing strategies: contrasting ideal- and real-type frames. *Social Science Information*, 34/2, 1995, pp. 225-248.

14. LAKOFF, George. Why it Matters How We Frame the Environment. *Environmental Communication*, 4/1, pp. 70-81, 2010.

15. MENDONÇA, Ricardo F., SIMÕES, Paula. Frame Analysis. *Research Methods in Deliberative Democracy*. Oxford: OUP, 2022. pp. 345-355 [online]. Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/365467538_Frame_Analysis.

16. ZGÂRCIU, Liviu. Ioachim Crăciun și militanismul istoriografiei clujene interbelice. *Annales Universitatis Apulensis Series Historica*. Nr. 1, 2009, pp. 171-181.

17. VYVYAN, Evans, Green Melanie. *Cognitive Linguistics Evans*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.

Conferința științifică internațională

FILOLOGIA MODERNĂ: REALIZĂRI ȘI PERSPECTIVE ÎN CONTEXT EUROPEAN

Constantin Stere: *160 de ani de la naștere*

EDIȚIA a XIX-a

Culegere de articole științifice

Chișinău, 2-3 octombrie 2025

Bun de tipar 24.11.2025. Formatul 70×100¹⁄₁₂

Coli editoriale 28. Coli de tipar 30

Comanda 150/25. Tirajul 50 ex.

Editura USM
str. Al. Mateevici 60, Chișinău, MD-2009
e-mail: editurausm@gmail.com

Filologia modernă: realizări şi perspective în context european

ediția a XIX-a

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„BOGDAN PETRICEICU-HASDEU”

Conferința științifică internațională

FILOLOGIA MODERNĂ:
REALIZĂRI ŞI PERSPECTIVE ÎN CONTEXT EUROPEAN

Constantin Stere: 160 de ani de la naștere

* * * * * * * * * * *
* * * * * * * * * *

Editura USM
Chișinău • 2025

ediția a XIX-a
Constantin Stere: 160 de ani de la naștere